

Közösség és identitás a Kárpát-medencében

Balassi Intézet
Márton Aron
Szakkollegium

KÖZÖSSÉG ÉS IDENTITÁS A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

HATÁRHELYZETEK

A BALASSI INTÉZET MÁRTON ÁRON SZAKKOLLÉGIUM
KUTATÓI SZAKKOLLÉGIUMÁNAK ÉVKÖNYVE

VII.

Sorozatszerkesztő:
PAPP Z. ATTILA

KÖZÖSSÉG ÉS IDENTITÁS A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

Szerkesztette:

FEDINEC CSILLA és SZOTÁK SZILVIA

Balassi Intézet
Márton Áron
Szakkollégium

Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium
Budapest, 2014

A Balassi Intézet Márton Áron Kutatói Szakkollégiumi Programja 2013–2014. évi, hetedik pályázati ciklusának évkönyve. Támogatta az Emberi Erőforrások Minisztériuma és a Balassi Intézet.

Szerkesztette

FEDINEC CSILLA (MTA TK Kisebbségkutató Intézet)

SZOTÁK SZILVIA (Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet; Imre Samu Nyelvi Intézet)

A kötetet lektorálta

HORNYÁK ÁRPÁD (MTA BTK Történettudományi Intézet)

Kiemelt szakmai partner

MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézete

Együttműködő intézmények

Fórum Kisebbségkutató Intézet (Somorja)

ISPMN

Nemzeti Kisebbségkutató Intézet (Kolozsvár)

Selye János Egyetem Történelem Tanszéke (Komárom)

TERMINI Magyar Nyelvi Kutatóhálózat

Vajdasági Magyar Művelődési Intézet (Zenta)

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Fodor István Természet-tudományi Kutatóintézete (Beregszász)

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

A borító Déva váráról Bagyinszki Zoltán által készített fotó felhasználásával készült.

© Szerzők és szerkesztők, 2014

© Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 2014

Borítóterv és nyomdai előkészítés

Kalonda Bt.

Nyomdai kivitelezés

Virágmandula Kft.

ISBN 978-615-5389-39-9

ISSN 2064-3918

TARTALOM

ELŐSZÓ	9
--------------	---

I. REGIONÁLIS NÉZŐPONT

HAJDÚ ANIKÓ

A magyar–szlovák kulturális kapcsolatok regionális változatai a 19. század második felében.....	13
--	----

BÓNA LÁSZLÓ

Besztercebánya etnikai változásai a 19. és a 20. század fordulóján. Városi asszimilációs folyamatok történeti-demográfiai elemzése	34
---	----

SUSLIK ÁDÁM

Az egyházak kapcsolata a katonai és közigazgatási szervekkel az első világháború idején az északkeleti vármegyékben	59
--	----

SÁRÁNDI TAMÁS

Többség és kisebbség viszonya. A dél-erdélyi magyarság helyzete a rekvirálások tükrében 1942-ben	75
---	----

BAJCSI ILDIKÓ

A pártállami magyar kulturális elit rekrutációja Csehszlovákiában. A Csemadok-alapítók nemzedéke (1949–1960).....	101
--	-----

II. HELYI DIMENZIÓK

GÁL EDINA TÜNDE

Kolera a forradalom idején. Az 1848–1849-es kolerajárvány Kolozsváron és környékén.....	133
--	-----

TÓTÓŚ ÁRON

Családok és háztartások Közép-Szolnok vármegyében 1869-ben	159
--	-----

BOROS LÁSZLÓ

Adalékok a vízkereszti csata történetéhez

(1938. december – 1939. március)..... 186

KOSZTYÓ GYULA

Kárpátalja az 1953. év első hónapjaiban (a helyi sajtó anyagai alapján).....202

III. IDENTITÁSTÉNYEZŐK

GÖRÖG NIKOLETT

Névadási nézetek a tizenéves korosztályban. Egy beregszászi gimnazisták

körében végzett vizsgálat tapasztalatai..... 221

SZANYI SZABOLCS

A környezeti nevelés helyzete, illetve annak szükségessége

a kárpátaljai magyar közoktatásban 242

MOLNÁR ANITA

Az ukrán oktatás- és nyelvpolitika jellemzői az óvodai nevelésben.

A kárpátaljai példa..... 256

PAPP ADRIEN

Identitást alakító tényezők Tamás Mihály Két part között fut a víz című

regényében..... 268

IV. HATÁSMECHANIZMUSOK

BARTHA ZSUZSANNA

Az iskolaválasztás motivációs hátterének vizsgálata Erdélyben,

hangsúlyosan szórványban..... 285

BOTH CSABA ATTILA

Nyelvhasználat Háromszéken – a román nyelv hatásai 311

PÁPAY BORÓKA

A romániai magyar felsőoktatási intézményrendszer kapcsolathálója..... 340

SALAMON BORÓKA EMESE

Kódváltás és nyelvkölcsönzés a romániai hivatalok magyar ajkú
önkormányzatainál..... 364

V. EURÓPAI VÁRAKOZÁSOK

SZABÓ TAMÁS

Magyar–román államközi viszony és az RMDSZ kapcsolatai
az alapszerződés tárgyalásainak időszakában, 1992–1996..... 385

RÓZSA RITA

A szerbiai többségi és kisebbségi lakosság várankozásai
az európai uniós csatlakozással kapcsolatban..... 412

MÁTÉ ADÉL

Az egyéni jogok és a csoportjogok dilemmája – a megalapozhatóság
problémája..... 425

SZÉCSI SZABOLCS

Eltérő nemzetiségű települések tájhasználat-történeti kutatása
a Latorca völgyében..... 441

DOBOS SÁNDOR

Magyar helységnevek Kárpátalján. Kodifikációs kísérletek és eredmények
(1989–2000)..... 454UTÓSZÓ (*Harsányi Zoltánné*)..... 481

A KÖTET SZERZŐI..... 485

TÁRGYMUTATÓ..... 489

ELŐSZÓ

A kedvezőtlen demográfiai folyamatok (migráció, természetes fogyás, vegyes házasságok) eredményeképpen a Magyarországon és a környező országokban tíz-évenként megtartott népszámlálások adatai a kisebbségi magyar közösségek fogyásáról tanúskodnak. Az etnikulturális reprodukció esélyeiről és az ezt befolyásoló tényezőkről, a magyar nyelv visszaszorulásának okairól a kisebbségi magyar népcsoportok esetében egyszerre több ország viszonylatában kell beszélnünk.

A Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégiumának 2014-es ösztöndíjasai négy ország magyarlakta régiójában, Erdélyben, Felvidéken, Vajdaságban és Kárpátalján végeztek kutatómunkát a szülőföldjükön, egy általuk jól ismert terepen. Tanulmányaikban megfogalmazott következtetések a magyar nyelvű és tárgyú tudományosság tekintetében a legifjabb kutatói generáció véleményét tükrözik, ugyanakkor fontos adalékul szolgálnak az elemzett kérdéskörökben.

A többségében történelmi tárgyú munkák a 19. századtól napjainkig ölelik át térben és időben a magyarság zivataros századait, fogalmazzák meg többség és kisebbség együttélésének dilemmáit úgy, hogy közben bemutatják a különböző társadalmi rétegek mindennapjait a rurális és falusi környezetben, a közösség és az egyén vonatkozásában.

A nyelvtudomány témakörében készült munkák érintik az oktatáspolitikát, ezen belül az óvodai tannyelvválasztás kárpátaljai helyzetét, az alkalmazott dialektológia, a névtan, valamint a kontaktológia és az alkalmazott szociolingvisztika területét. A tanulmányok a háromszéki nyelvhasználatot vizsgálták román–magyar relációban, a kárpátaljai fiatalok névadási szokásait és a kódváltás és nyelvkölcsönzés előfordulásának okait egy erdélyi város magyar ajkú önkormányzatánál. A kötet további tanulmányai a társadalomtudomány különböző területeire kalauzolnak. Ami minden kutatómunkában közös: a magyar nyelv és azoknak a közösségi kapcsolatoknak a nyomon követése, amelyek a nyelven át formálódnak.

Közös 19. századi örökségünk – az egy nyelv egy állam elve – a mai napig rányomja bélyegét közvetlen környezetünk, a kelet-közép-európai államok nyelvpolitikájára és az itt élő népek identitáskonstrukcióira, interetnikus kapcsolatainak alakulására. Annak ellenére, hogy Európa, de az Európai Unió országainak többségét évszázadok óta nyelvi és kulturális sokszínűség jellemzi, ez a modern nemzetállamokat nem akadályozza meg abban, hogy hivatalos nyelvként csak a többségi etnikai csoport nyelvét ismerjék el. Az is tény, hogy legtöbbször az

elismert jogi státusz sem jelent garanciát arra, hogy a jogszabályokban foglaltak a gyakorlatban megvalósulnak.

A 20. század történelmi folyamatainak következményeként a magyar nyelv egyszerre nyolc országban fejlődik a Kárpát-medencében, így a nyelvi-etnikai és az államhatárok nem esnek egybe az országhatárokkal, s hivatalos státusza a magyar nyelvnek a környező országokban csak regionálisan van.

A fentiek ellenére a magyar nyelv az identitás, a kultúra, az önálló államiság szimbóluma, amelynek identitásformáló és identitás-meghatározó szerepe kiemelkedő, s egyben kifejezi a közösség kollektív érzéseit, összetartozását és akaratát.

Egyre többen és folyamatosan dokumentálják a magyar nyelv szimbolikus és tényleges funkcióinak, színtereinek szűkülését, a beszélők számának csökkenését, a nyelvi kompetencia egyre alacsonyabb fokát, a vegyes házasságok növekvő számát, anyanyelvünk visszaszoruló helyzetét és ezzel szinte szükségszerűen egy másik nyelv, az államnyelv térnyerését a külhoni magyar beszélőközösségek körében.

A fenti helyzetelemzés után egyáltalán nem véletlen, hogy a társadalomtudomány művelői között és a Márton Áron Szakkollégium ösztöndíjasai körében aktuálisnak tekintett az a téma, amely az etnikai és nyelvi folyamatokat térben is időben vizsgálat tárgyává teszi. A külhoni magyarság helyzetét és jövőjét a többségi nyelven történő iskolai oktatás, a nyelvi asszimiláció és az etnikai identitás összefüggésében szemlélve megállapíthatjuk, hogy míg a családnak az anyanyelv generációk közötti átadásában van nagy felelőssége, addig az identitás megerősítése szempontjából a kisebbségi nyelven oktató iskolák szerepe a meghatározó. Alapvető az oktatás nyelve, tannyelve, hiszen az a legtermészetesebb és leghatékonyabb, ha a gyermek az első nyelvén, az anyanyelvén lép be az iskolai szocializációs folyamatba. Hasonlóan fontos és meghatározó, hogy milyen a kisebbségi iskolák színvonala, segíti-e az itt kapott tudás (tananyag, de az államnyelv és az idegennyelv-oktatás tekintetében is) a diákokat abban, hogy megállják a helyüket a hazai vagy a nemzetközi munkaerőpiacon.

Napjaink globalizációs, felgyorsult világában fontos feladat a magyar nyelvű tudományosság szempontjából hazánkban és a szomszédos országokban is a magyar közösségek humán tudományos utánpótlásának kinevelése, a fiatalok bekapcsolása a hazai és a nemzetközi kutatási programokba. Ennek a felelősségteljes feladatnak egy kis részét vállalták fel a Márton Áron Szakkollégium keretében a program belső és külső tutorai, hazai és külhoni szakemberek, akik segítő szándékkal, hasznosítható tudás és ismeretek átadásával menedzselték a programban résztvevő hallgatók és doktoranduszok terepmunkáját és fejlődését. Fogadják érdeklődéssel és nyitottsággal a fiatal kutatók kötetünkben közreadott tanulmányait.

I.
REGIONÁLIS NÉZŐPONT

A magyar–szlovák kulturális kapcsolatok regionális változatai a 19. század második felében

A 19. századi multietnikus Felső-Magyarországon a különböző etnikumok keveredése a kultúrák sajátos együttélését és rivalizálását eredményezte. A feltételek részben továbbra is adottak voltak a városok és az etnikai kontaktusónák kulturális együttélésének, a pozsonyi, a kassai, az eperjesi, a nagyszombati stb. sajátos – alapvetően német dominanciájú, történeti multikulturális – továbbfejlődéséhez. Ugyanakkor az 1867. évi kiegyezést követően felerősödött magyar nemzetállami ambíciók és a jórészt azzal szemben megfogalmazott szlovák nemzeti és regionális autonómiatörekvések egyre jobban éreztették hatásukat. A 19. század második felében ezzel párhuzamosan elkezdett háttérbe szorulni a felvidéki kulturális központokra jellemző többnyelvű hungarus szellemiség. Az iskolavárosok líceumaiban, gimnáziumaiban, kollégiumaiban a német és a szlovák nyelv szinte a latinnal egyidőben szorult háttérbe. A dualizmus félévszázadában pedig már mesterségesen is megpróbálták megbontani a korábbi évszázadok alatt természetesen kialakult etnikai-nyelvi egyensúlyt.

Emiatt feltételezhetjük, hogy a dualizmus korának társadalmi-gazdasági modernizációs folyamatai a művelődés, oktatás területén olyan etnikai-nemzeti kísérőjelenségekkel együtt érvényesültek, amelyek a Magyar Királyság multietnikus térségeiben más-más eredményhez vezettek. Az erdélyi szász, bánági sváb vagy éppen a győri-soproni német szellemiség ereje csak fokozatosan halványult. A felvidéki evangélikus német és szlovák iskolák, nyomdák, egyesületek az egyházi autonómiák hiánya miatt nem tudták saját pozícióikat megőrizni. Egyedül a szlovák nyelvű sajtó fejlődött nagyobb mértékben, igaz, a szlovák régiókon kívüli, budapesti szlovák lapok jelentek meg a legnagyobb példányszámban. A nemzetállami elképzelések gyakorlatba ültetése és a 19. századi központosító politika lépésvesztéssel fenyegette a vidéki Magyarországot, különösen annak nem magyar többségű régióit, vármegyéit és városait.

A feltételezés alaposabb vizsgálatához a kiegyezés kori kormányzati politika által felső-magyarországinak tekintett 16 megye sokféle változatban mutatta ezeket a jelenségeket. A Vág-völgyi megyékben például a vasútfejlesztések és az iparosodás éreztette pozitív hatását. A megyeszékhelyek mellett Szakolca, Vágújhely, Zsolna, Rózsashegy modern, gyorsan iparosodó kisvárosokká alakultak.

Ezzel szemben az északi és északkeleti ugyancsak szlovák többségű többi megyében – Árvában, Turócbán, Szepesben, Sárosban – a nagyobb ipari beruházások és a városfejlődés elmaradása miatt inkább a kulturális depresszió és lemaradás jelenségeit regisztrálhatjuk.

A felső-magyarországi régió politikai, társadalmi, gazdasági, kulturális és nemzetiségi realitása a térségnek mindig sajátos arculatot adott.¹ A dualizmus korában is jól érzékelhető sajátosságok, különbségek alapján volt megkülönböztethető a felvidéki fejlődés. A magyar kormányzati politika a „Felvidék” megyéit részben a szlovák nemzeti mozgalom „pánszláv” tendenciáinak intézményesülésén és erején, részben pedig a Grünwald Béla és mások által meghirdetett „magyar Felvidék” asszimilációs politikai céljain keresztül határozta meg. Társadalmi és gazdasági tekintetben pedig például az utolsó kolerajárványok, a rossz burgonyatermés éveiben kirobbant éhínség, vagy éppen a 19–20. század fordulóján több százezres amerikai kivándorlás hívta fel a régióra a kormányzat figyelmét. Elemzésem kiindulópontja tehát arra épül, hogy a kulturális kapcsolatok és ellentétek vizsgálatának előfeltétele a megyék alkotta alrégiók kulturális hálózatainak a különböző nemzetiségi statisztikai, intézményi, kapcsolati mutatók révén.

Térségértelmezések a 19. században – magyarosítás versus szlovák nemzetépítés Felső-Magyarországon

A 19. századi „felső-magyarországi szlovák régió” mint a magyarországi párhuzamos nemzetépítő nacionalizmusok korának egyik új etnoregionális fejleményét akceptáló térjelölés a magyar történetírásban Katus László nevéhez fűződik. Ezzel a szlovák történetírás parttalan – a mai államkereteket örök nemzeti térként kezelő – „Szlovákia” és a magyar nemzetállami megközelítés „örök Felvidék” fogalmával szemben a 19. századi nacionalizmusok valóságát írta le.² Katus László értelmezésére építve Szarka László a térséget egyrészt a szlovák nemzetfejlődés, másrészt az asszimilációs célokat támogató magyar kormányzati nemze-

¹ A korabeli, térségértelmezésekkel foglalkozó szakirodalomból l. Bokes, František: *Vývin predstáv...*, 1944, i. m. 65–128. o.; Lajčiak, Ján: *Slovensko a kultúra*, 2007, i. m. 173. o.; Mudroň, Michal: *A Felvidék...*, 1878, i. m. 130. o.; Pietor, Ambro: *Nápor–odpor*, 1905, i. m. 107. o.; Podhradszky György: *A tótoklakta Felföld...*, 1924, i. m. 107. o. Az újabb szakirodalomból l. Frisnyák Sándor: *A Felvidék történeti földrajza*, 1998, i. m. 538. o.; Paládi Kovács Attila: *Tájak, népek, népcsoportok*, 2003, i. m. 412. o.; Šutaj, Štefan – Szarka László: *Regionálna a národná identita...*, 2007, i. m. 188. o.; Szarka László: *A multiethnic region*, 2012, i. m. 550. o.

² L. Katus László: *Über die wirtschaftlichen...*, 1987, i. m. 17–28. o.

tiségi politika területi bázisaként határozta meg.³ A régióban domináns szlovák etnikum már a 18. század végén, illetve még inkább a 19. század első harmadában tudatosítani kezdte saját nyelvi különállása jelentőségét, majd rövid időn belül megjelent a saját tér lehatárolása iránti igényük, együtt a szlovák nemzeti irodalmi nyelv és nemzeti történelem kanonizálására irányuló törekvésekkel.

A szlovák evangélikus és katolikus elitek által „Szlovákiaként” (Slovensko) meghatározott nemzeti régiót kezdetben a Magyar Királyság részét képező, szlovák többségű etnikai, „etnográfiai” területként értelmezték. Az ezekre épülő közjogi programokat – mint például a Magyarországon belüli tényleges területi elkülönülés programját, illetve a közvetlenül Bécshez kapcsolódó „szlovák nagyhercegség” elképzelését – az 1848–1849-es években fogalmazták meg. Az első szlovák autonómia program a „felső-magyarországi szláv kerület” formájában a magyar országgyűlés kérésére, a nemzetiségi kiegyezés előmunkálataként, az 1861-ben Turócszentmártonban elfogadott nemzeti memorandumnak volt a legfőbb követelése.⁴

A szlovák térértelmezések 1918-ig egyértelműen az etnikai realitásból indultak ki.⁵ Ezzel szemben a magyar nemzetépítési stratégiák a területet magyar történelmi régióként és potenciális asszimilációs térként értelmezve alakították ki „Felvidék”-képüket.⁶ A „programadó” Grünwald Béla a 16 felvidéki megyét (Pozsony, Nyitra, Trencsén, Hont, Bars, Nógrád, Zólyom, Turóc, Liptó, Árva, Szepes, Gömör, Sáros, Zemplén, Ung, Abaúj) ideális terepnek tartotta a magyarosítás valamennyi eszközének bevetésére. A *Felvidék* című politikai tanulmánya tartalmazza a korszak asszimilációs politikájának alapvetését. Nem véletlen, hogy a Felvidék-fogalom ideológiai töltete miatt a 20–21. századi magyar–szlovák történelmi és politikai diskurzusok szimbolikus kérdésévé vált.

³ Szarka László: *Felföld, Felvidék, Szláv kerület – Slovensko...*, i. m. 143–161. o.

⁴ A memorandum szövegét magyar fordításban közli: Pajkossy Gábor: *Magyarország története...*, 2006, i. m. 423–430. o.

⁵ Az 1861. évi memorandum például a következőképpen határozta meg a szlovák kerületet: „Szükséges, hogy nemzetünk individualitása azon területen, melyez az mint egy szakadatlan tömeg valósággal elfoglal, egy, a megyék határainak nemzetiség szerinti kikerekítésével alakítandó felső-magyarországi szláv kerületben (hornouhorské slovenské okolie) előismerve s személyesítve legyen.” Pajkossy Gábor: *Magyarország története...*, 2006, i. m. 425. o. A további szlovák térértelmezéseket a legátfogóbban František Bokes foglalta össze: Bokes, František: *Vývin predstáv...*, 1944, i. m. 65–128. o.

⁶ Grünwald *Felvidék* c. röpirata a neologizmusnak számító „Felvidék” térmegjelölést azonnal ezzel az asszimilációs kontextussal jelölte meg, s ezért vált a szlovákok számára eleve elfogadhatatlanná, szemben az általuk is használt Felföld, Felső-Magyarország (Horniaky, Horné Uhorsko) fogalmakkal.

A 19. századi kormányzati politika Grünwald nyomán 16 felföldi szlovák jellegű megyével számolt. A kormányzati és vármegyei nemzetiségi politikában általában megkülönböztették az északnyugati „pánszláv” orientációjú és a lojálisnak tartott, a szlovák nemzeti mozgalomba alig bekapcsolódott keleti nyelvjárást beszélő szlovákok, az úgynevezett „keleti tótok”, illetve „szlovjások” által lakott megyéket.⁷ A két típus közé ékelődtek az etnikai határvonal által kettéosztott megyék: Abaúj-Torna, Bars, Gömör, Hont, Komárom, Nógrád, Nyitra, Pozsony. A 19. századi, pragmatikus nemzetiségpolitikai célok által meghatározott megyefelosztás aligha alkalmas annak elemzésére, hogy a nemzetiségi politikának jórészt alárendelt művelődéspolitikai miként igyekezett befolyásolni az egymás mellett fejlődő szlovák és magyar kultúrát.

A „keleti szlovák” nyelvi-kulturális régió problémája

A keleti szlovák régió léte, tényleges elkülöníthetősége a középső és nyugati szlovák többségű megyéktől számos elmélet és fejtegetés születését eredményezte úgy a 19., mint a 20. században. A Štúr generáció által „keveréknépességnek” tekintett, magukat szlovjásoknak nevező nép a 19. században nyelvében, identitásában is különbözött a nemzeti fejlődés útjára lépő szlovákságtól. Bár a három megye (Sáros, Szepes, Zemplén) által behatárolható régió Bél Mátyás és Csaplovics János munkáiban is a földrajzi és etnikai Szlovákia szerves részét képezi, a korabeli térértelmezések egyértelműen jelzik, hogy egy sajátos, már-már különálló régióról van szó.

Ján Kollár 1842-ben írt néprajzi munkájában a keleti nyelvjárást tekinti az elkülönülés alapjának. Hurban hegyek és völgyek által megosztott, sajátos mentalitással rendelkező alrégiókból álló Szlovákia képét tovább éltetve Václav Chaloupecký *Staré Slovensko* (1923) című munkájában Szlovákián belül két történelmi területet különböztet meg: a Tátra, Mátra, Fáttra által elkülönített Duna menti nyugatot és a Tisza menti keletet. A természeti akadályokban a szlovák nemzeti mozgalom vezéregyéniségei, Štúr, Hurban és Hodža is az egységesülés gátját látták, de bíztak benne, hogy a modernizáció hatással lesz a kelet fejlődésére.

⁷ A szlovják megyék lojalitása részben a domborzati viszonyokból, részben a bányavárosok és a szepességi német tömbök általi elszigetelődésből adódott. A régió nem tudott olyan erős szlovák intelligenciát termelni, mint a nyugati megyék, ezért a Štúr-nemzedék gyakran nevezte a nemzeti gondolat temetőjének. Vö. Ábrahám Barna: Magyar-németek, tótok, szlovjások..., 2008, i. m.

Az ipari forradalom azonban egyedül Szepes megyében érezte hatását, így a keleti régió a maga nyelvi, felekezeti, gazdasági és mentális sajátosságai-
val továbbra is a nyugati szlovák megyéktől jól megkülönböztethető külön vilá-
got jelentett. Gazdasága fejlettségének elmaradására a nyugati megyékkel szem-
ben Ladislav Tajták a szomszédos országok fejlettségi szintjét tekinti egyfajta
magyaráztatnak. Míg ugyanis a nyugati megyék fejlett országok (Morvaország,
Csehország) szomszédságában helyezkedtek el, kelet a monarchia gazdaságilag
legelmaradottabb térségeivel (Kárpátalja, Halics) volt körülvéve. További törté-
neti magyaráztatnak tekinti azt a töréspontot, amelyet a középkori kereskedelem
Atlanti-óceánra összpontosulása eredményezett a korábban észak-dél irányú
kereskedelmi útvonal mentén fejlődésnek indult szabad királyi városok (Eperjes,
Kassa, Kiszzeben, Bártfa) életében.⁸

A keleten kialakult nyelvi egyveleg, a nép görcsös ragaszkodása szlovják identi-
tásához a magyar kormány figyelmét sem kerülte el. Felismerve az öntudatosodó
szlovák nemzet nyelvi megosztottságát, próbálta erőteljesebben elszigetelni a keleti
megyéket a szlovák nemzeti mozgalom bázismegyéitől. Az 1860-as években Jozef
Répászky kezdeményezésére keleten bevezették a keleti nyelvjárást az oktatásban.
Az irodalmi nyelvül választott közép-szlovák nyelvjárás ugyanis olyannyira távol
állt a szlovjások nyelvétől, hogy sok esetben nem értették meg az ezen a nyel-
ven írt szövegeket, ezért sokszor az evangélikusok mellett a katolikusok is a bibliai
cseh nyelvet használták. Az ekkoriban készült tankönyvek azonban inkább az iro-
dalmi nyelv és különböző nyelvjárások keverékein íródtak. A ténylegesen sárosi,
szepesi és zempléni nyelvjárásban kiadott tankönyvek az 1870-es éveikig vártak
magukra; ekkor már minisztériumi rendelet nyomán készültek el.⁹

A keleti térség szlovák intelligenciájának jelentős része elmagyarosodott,
a kivándorlási hullám azonban a szlovják társadalom életében is új korszakot
hozott. A hazatérő öntudatosabb réteg ellenségként, a magyarosítás eszközeként
tekintett a templomra és az iskolára. Az újdonságként ható nézetekre való reak-
cióként újból szárnyra kaptak a szlovják nyelvet az irodalmi nyelv fölé emelő
nézetek. Jellemző, hogy az amerikai szlovák lapok közül több is a magyarosítás
szellemét tükröző irodalmi szlovák nyelvvel szemben tudatosan keleti szlovák,
azaz a szlovják nyelven jelent meg.¹⁰ A szlovákság megosztását és a régió további

⁸ Tajták, Ladislav: *K otázke...*, 2007, i. m. 183. o.

⁹ Vö. Ábrahám Barna: *Szlovákok és szlovjások...*, 2003, i. m.

¹⁰ Gejza Zsebráczky, a szlovják nyelv főideológusa elutasította az irodalmi nyelvű kiadványokat. Dvortsák Győző, Sáros megye főlevéltárosa a sárosi nyelvet nem nyelvjárásnak, hanem önálló nyelvnek tekintette, Š. Lessko pedig elutasította a szlovák nyelvtant. Bővebben l. uo.

magyarosítását segítette, hogy a nemzeti mozgalom újabb generációja is – Štúr-ékhoz hasonlóan – csekély figyelmet szentelt a szlovják megyéknek, aminek az lett az eredménye, hogy a keletiek szlovák öntudata a Csehszlovákiához kerülés után sem erősödött, mi több, az új államkeretek közt a szeparatistának minősített, a hivatalos szlovák nyelvet alig beszélő szlovjások magyarosodása még nagyobb lendületet vett.

A szlovák nemzetépítés bázismegyei

Felső-Magyarországon a szlovák nemzetiségi törekvések értelmiségi, kulturális, szövetkezeti-takarékpénztári, s részben nemzetiségi pártpolitikai központjai Szakolcán, Vágújhelyen, Trencsénben, Turócszentmártonban, Rózsahegyen, Liptószentmiklósan alakultak ki. Felső-Magyarország két alrégiójának központja – Pozsony és Kassa – csak érintőleges és alárendelt szerepet játszott a szlovák nemzeti mozgalom szempontjából.¹¹ Az érintett északi megyék (Árva, Liptó, Nyitra, Trencsén, Turóc, Zólyom, Sáros) Beksics Gusztáv értelmezésében a „tót nyelv meghódíthatatlan birodalma” voltak, melyek elmagyarosítására csekély esély mutatkozott.¹² A velük kapcsolatos megnyilatkozásokban a 19. században már-már elmaradhatatlan jelzőként folyamatosan jelen volt a reformkori nyelvharcol idejéből hátramaradt „pánszláv izgatás”, azaz a szlovák nemzeti mozgalom kérdése.¹³ Ugyanezen megyék esetében találkozunk a leghangsúlyosabban a Közigazgatási Bizottságok jelentéseiben is a minden tudatos szlovák megnyilvánulást a pánszlávizmus vádjával elmarasztaló megközelítéssel.¹⁴ A szlovák

¹¹ Vö. Szarka László: *Szlovák nemzeti fejlődés ...*, 1999, i. m.

¹² Beksics Gusztáv: *Magyarosodás és magyarosítás...*, 1883, i. m. 6. o.

¹³ A 19. század második felében tulajdonképpen minden olyan jelenséget, amely kapcsolatban volt a szlovák nemzeti mozgalommal, a szlovákok kulturális törekvéseivel vagy a Szlovák Nemzeti Párttal, a magyar kormányzat pánszlávnak minősített. A hivatalos kormányzati politika azonban – különösen a vegyes etnikumú megyék esetében – nem számolt azzal a ténnyel, hogy a helyi, megyei kulturális világok szintjén egész más színben tűntek fel a szlovákok törekvései, s azok az esetek többségében nem a magyar államiság ellen, hanem saját kultúrájuk mellett szóltak.

¹⁴ A Közigazgatási Bizottságok létrehozásáról az 1876. évi 6. törvénycikk rendelkezett; a bizottságok az állami és törvényhatósági közigazgatás összehangolása céljából szerveződtek. Félévente jelentést küldtek a kormánynak és az egyes minisztériumok ügyköre tárgyában javaslatokat tettek a szükséges intézkedésekről. A Bánffy Dezső miniszterelnök által 1895-ben elrendelt kötelező és rendszeres megyei nemzetiségi jelentések részletesen foglalkoztak a nem magyar mozgalmakkal és azok ellensúlyozásának lehetőségével is. A szlovák nemzeti

nemzeti eszme terjedése a jelentések szerint a következő fő tényezőkkel hozható összefüggésbe:

1. A szlovák pénzüzetek olcsó hiteleket nyújtottak a felföldi szlovákoknak, a szlovák anyanyelvű tanulókat pedig anyagi segítyekkel juttatták el csehországi középiskolákba és egyetemekre, majd olcsó hitelekkel támogatták hazai pályakezdésüket. Az ez irányú tevékenységben a Tatra Bank és annak több szlovák megyében megnyíló fiókjai, valamint a szintén turócszentmártoni székhelyű takarékpénztár játszott a vezető szerepet.¹⁵
2. Amerikából a kivándorlók „a túlzó nemzetiségi törekvések formális közvetítői illetve szószólóiként térnek haza”, mert „az Amerikában is jól szervezett pánszláv nemzetiségi agitátorok a kivándorlottak gyámoltalanságát és magukra hagyottságát ügyesen kihasználva, őket a nemzetiségi illetve hazellenes eszmék számára megnyerni minden kitéhető módon igyekeznek”.¹⁶
3. Az evangélikus lelkészek és tanítók magyarelles magatartására panaszkodott Nyitra, valamint Gömör-Kishont megye.
4. „Pánszláv” irányú szlovák lapok, különösen a Szokolcán megjelenő *Katolícke noviny* keltett riadalmat Sáros megyében.
5. Morvaország és Csehország öntudatos nemzetiségi politikája Magyarország szempontjából kedvezőtlen hatást gyakorol a velük szomszédos járásokra.

A kategorikus tipológia ellenére nem minden megye esetében jelenthetjük ki egyértelműen, mely korabeli típusba tartozott. Sáros megyénél például láthatjuk, hogy egyidejűleg rendelkezett „keleties” típusjegyekkel és szerepelt a „szlovák birodalom” megyéinek listáján, majd a századfordulón aggodalmasan nyugtázták, hogy a korábban csak „itt-ott elvétve és lappangva mutatkozott, következményeiben nem veszélyes magyar ellenes, vagyis pánszláv mozgalom – egyes a jelenlegi politikai viszonyokat felhasználó agitátorok fellépése folytán, nyilvános jelleget öltött”.¹⁷

mozgalom kérdésével a jelentések tükrében bővebben l. Vesztróczy Zsolt: A szlovák nemzeti mozgalom..., 2010, i. m. 141–154. o.

¹⁵ A Tatra Bank segélyező akcióit nehezményezte Nyitra megye 1901-ben, Árva megye 1901-ben, Turóc megye 1901-ben, Zólyom megye 1902-ben kelt jelentése is.

¹⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), K 26, Miniszterelnökség, Közigazgatási Bizottsági jelentések 1901–1929. Vármegyék jelentései, Turóc 1698. csomó, 1251/1901, XXX. tétel.

¹⁷ Uo. Sáros 1693. csomó, 1588/1906, XXX. tétel.

A vegyes etnikumú megyék

Az etnikailag osztott megyék meghatározásának problematikus volta már a 19. század statisztikai irodalmának tanulmányozása során is világossá válik. Nincs és a korszakban sem volt pontos meghatározás arra nézve, mi a döntő annak megválaszolásában, hogy a magyar–szlovák népesség számát tekintve megközelítőleg fele-fele arányban osztott megye a vegyes etnikumú vagy a szlovák térfélben esetlegesen jelen levő, a korban pánszlávnak titulált akciók miatt a szlovák bázismegyékhez tartozik-e. Emiatt Kőrösy József a régió szlovákosodásáról szóló tanulmánygyűjteményében vegyes etnikumú, a szlovákosodás útjára lépő megyének tekintette Pozsony, Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Gömör, Abaúj, Zemplén és Ung megyéket.¹⁸ Beksics Gusztáv Bars, Pozsony, Zemplén és Ung megyét tartotta magyarosításra alkalmasnak, míg Abaúj, Gömör és Borsod megyéről úgy gondolta, nincs ok aggodalomra, mert ezek lakossága túlnyomó részben magyar, Szepesben pedig a nagyszámú német tömeg a „magyarság úttörője”.¹⁹

Bár a felsorolt megyékben a lakosság döntő többsége valóban magyar volt, a közigazgatási bizottság itt is felfedezni vélte a rettegett „pánszláv” szellemiséget. Gömör megyében Samuel Daxner²⁰ képviselte a szlovák nemzeti mozgalmat, tekintve azonban, hogy a helyi pánszláv agitátorok körét csupán néhány társa, valamint „néhány nagy-róczei tót nemzetiségi érzelmű polgár s egynéhány ag. ev. még nem egészen hazafias érzelmű lelkész és tanító” gyarapította, a közigazgatási bizottság általában hazafiasnak és jó érzelműnek tekintette a helyi szlovákságot.²¹ Zemplén megye a keleti megyék fent ismertetett elkülönülő magatartása miatt a magyar nemzeteszme híveinek valóban nem adhatott okot aggodalomra; az Abaúj megyei jelentések szintén nem említenek a szlovák kérdés szempontjából fontos momentumokat.

¹⁸ Vö. Kőrösy József: *A Felvidék eltótosodása...*, 1898, i. m. 45. o.

¹⁹ Beksics Gusztáv: *Magyarosodás és magyarosítás...*, 1883, i. m. 6. o.

²⁰ Samuel Daxner gömöri ügyvéd a Szlovák Nemzeti Párt vezetőségi tagja volt. 1895-ben a *Národné noviny*ben közölt tudósításban foglalkozott a pánszláv izgatás vádjával indított gömör-kishonti és Zólyom megyei nemzetiségi perekkel. Bővebben I. Kemény G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez...*, 1956, i. m. 329–330. o. A megyében a magyar alkotmány és nemzetiség elleni izgatás vádjával 1848. november 7-én is tartottak nemzetiségi pert Pelsőcön Štefan Marko Daxner, Ján Fransisci és Michal Bakulinyi ügyében. A tárgyalás eredeti jegyzőkönyvét közli: Borovszky Samu: *Magyarország vármegyéi és városai...*, 1904, i. m. 677. o.

²¹ MNL OL, K 26, Miniszterelnökség, Közigazgatási Bizottsági jelentések 1901–1929. Vármegyék jelentései, Gömör-Kishont 1683. csomó, 1602/1903, XXXVII. tétel.

Pozsony és Nyitra megye egy csoportba sorolása a többi etnikailag vegyes megyével azonban már felveti a kategorizálás létjogosultságának megkérdőjelezhetőségét. Nyitra ugyanis etnikai vegyessége ellenére erős szlovák dominanciájú megye volt. A cseh-szlovák egységmozgalmak, Morvaország nemzetiségpolitikája egyaránt hatottak a megye öntudatosabb szlovákságára. Pozsonyt gyakran hozzák fel hivatkozási alapul a különböző etnikumok békés együttélésére, a megyében azonban az 1890-es évektől felélénkült a szlovák politikai aktivitás, különösen Pozsony, Nagyszombat, Modra, Bazin, Malacka városokban. A következő években pedig a megye fejtett iparának és kulturális, egyesületi sokszínűségének is köszönhetően régiók, tkp. Felvidék feletti jelentőségre tett szert.²²

Kulturális megyetipológia

A 19. században a fent ismertetett kritériumok alapján három alapvető megyetípus jellemezte a felső-magyarországi szlovák régiót. A földrajzi, gazdasági, statisztikai, nemzetiségi szempontok alapján is megragadható, nem állandósult határokat további szempontok, kritériumok szerint is osztályozhatjuk.²³ Az objektívnek tekinthető kritériumok mellett számos, további, reális adatok alapján kijelölhető tipológiai szempont (egyesületi és kulturális élet, sajtó, oktatás stb.) is kialakítható. Ezzel részben lazítható a 19. században rögzült nemzetiségileg aktív szlovák („pánszláv”) megyék, az etnikailag vegyes, illetve a lojális magyar többségű megyék tipológiai szembeállítására. Ez ugyanis – amint az a fentiekből kiderül – sok esetben meghazudtolta önmagát, hiszen az egyes megyék közt jelentős átfedések voltak.

Miután világossá vált, hogy állandósított keretek közt nehezen lehet minden szempont szerint egységes megyetipológiát kialakítani, a szlovák bázismegyék közül Trencsén megyét, a szintén bázismegye, ugyanakkor a magát a felvidéki magyarosítási mozgalom vezéréként definiáló Nyitra megyét, az etnikailag vegyes közigazgatási egységek közül Nógrád megyét választottam ki egy lehetséges művelődéspolitikai megyetipológia kialakításához szükséges egyesületi feltérképezéshez. Az első táblázatban láthatjuk, hogy Nyitra megye az egyesületek számát tekintve az összes felső-magyarországi megye közül a negyedik helyen állt. Csupán két közművelődési egyesülete volt, ugyanakkor a Felvidéki Magyar

²² Pozsony megye nemzetiségi politikájával kapcsolatban bővebben l. Juraj Fabián: *Národnostná otázka...*, 1980, i. m. 55–74. o.

²³ A statisztikai, természetföldrajzi, nemzetiségi stb. régiókkal kapcsolatban bővebben l. Nagy Mariann: *A magyar mezőgazdaság regionális szerkezete...*, 2003, i. m. 459. o.

Közművelődési Egyesület (FEMKE) országos viszonylatban ebben a megyében tett szert a legerősebb pozícióra. Különösen Crauss István főispánja idején a megyei apparátus nagymértékben támogatta a FEMKE munkáját. Nógrád és Trencsén megye a közművelődési egyesületek arányában egyaránt középmezőnyben foglalt helyet, emellett mindkét megyében jelentős számmal működtek a magyarosító egyletek és a szlovákság reprezentatív egyesülete, a Szent Adalbert Társulás is jelen volt. Ennek megfelelően Szalavszky Gyula Trencsén megyei főispán, akit felvidéki miniszterként is emlegettek, igyekezett egyensúlyban tartani a megye magyar és szlovák kulturális kezdeményezéseit, intézményeit.

1. táblázat. A felső-magyarországi megyék egyesületeinek száma és a közművelődési egyesületek aránya

Megeye	Összes egyesület	Kultúr- és közművelődési egyesület	%
Árva	7	2	29
Bars	31	8	26
Gömör	101	16	16
Hont	24	2	8
Liptó	6	2	33
Nógrád	26	5	19
Nyitra	53	2	4
Pozsony	78	9	12
Sáros	22	4	18
Szepes	71	2	3
Torna	3	1	33
Trencsén	27	4	15
Turóc	11	1	9
Zemplén	35	3	9
Zólyom	62	4	6

A fentiekhez hasonló szempontokat (magyarosító egyesületek és szlovák egyesületek jelenléte) vegyítve a dualizmus kori nemzeteszméi célokat szolgáló csoportosítással és a népszámlálási statisztikák etnikai adataival, a következő hipotetikus, későbbi mélyebb elemzésekhez támpontot nyújtó kategóriákat állítottam fel:

1. Kulturális szempontból reálisnak tekinthetjük a keleti megyék (Sáros, Szepes, Zemplén) elkülönülését, hiszen a saját identitástudat, a földrajzi „elszigeteltség” és az ebből adódó eltérő volumenű gazdasági, társadalmi, kulturális stb. fejlődés megfelelő fogódzót biztosít.
2. A FEMKE erős pozíciója figyelhető meg a szlovák nemzetépítés bázis-megyei közül Nyitra, Zólyom, Trencsén és Árva megyében, ugyanakkor a magyarosító közművelődési egyesületek aktív tevékenysége jellemzi a magyar többségű Nógrád megyét is.²⁴
3. A szintén szlovák bázismegyékhez tartozó Liptó és Turóc egyesületi tevékenysége a korszakban elenyésző volt.
4. Az 1881-es népszámlálás eredményei szerint viszonylagos magyar–szlovák etnikai egyensúlyhelyzetről beszélhetünk Gömör (48,2 és 43,8%), Pozsony (38,2 és 47,5%), Hont (47,4 és 42,4%) és Zemplén (43,4 és 35,5%) megye esetében. Bars megye szintén ebbe a csoportba sorolható, mert 29,4%-os magyar és 55,5%-os szlovák népessége mellett a 11,8%-ot adó német elem a magyarság pozícióját erősítette.²⁵

A térség egyesületi életének jellemzői

Az egyesületi formák gyökerei a feudalizmus időszakában keresendők, az egyletek tömeges elterjedése és bázisuk jelentős átalakulása azonban a 19. században kibontakozó polgárosodás hozadéka. A feudális kötöttségek fokozatos felszámolása és a társadalmi mobilizáció előtérbe hozta tevékenységük szociális integráló funkcióját, így az önkéntes egyesülési forma a személyi szabadság alapjává vált.

Bár gróf Széchenyi István 1827-es kaszinóalapítása katalizátorként hatott a magyarországi egyesületi életre és sorra alakultak a különféle egyletek a városokban, igazi lendületet ez a folyamat igazán csak a 19. század második felében, a dualizmus időszakában vett. Az egyletek számának rohamos növekedése már megkövetelte volna a megfelelő törvényi szabályozást, azonban Magyarországon nem született komplex egyesületi törvény. Működésüket többnyire miniszteri rendeletekkel, törvényrészletekkel szabályozták. Ezek azonban sok esetben a korszak nemzetállami eszméjét szolgálták, „a nyilvánosság számára nehezen elérhetőek voltak, alkalmazkodtak az aktuális helyzethez és az állami tisztviselők

²⁴ 1907-ben a megyei választmányok tagjainak száma: Nyitra 1381, Zólyom 554, Trencsén 619, Árva 370. Clair Vilmos (szerk.): *A Felvidéki magyar közművelődési egyesület...*, 1907, i. m. 97. o.

²⁵ *Az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás...*, 1882, i. m. 45, 101, 119, 218. o.

önkényétől függtek”.²⁶ Ebből adódóan a nem magyar etnikumok által alapított egyesületek gyakran a liberális szabályozások áldozatául estek, így például a felső-magyarországi szlovák egyesületek száma 1890-ig, a szlovák politikai passzivitás feloldásáig stagnált.²⁷

Az egyesületek kutatása során számos problémával szembesülünk, s ez hatványozottan érvényes, ha a statisztikai számbavétel a cél. A korabeli nyilvántartások sokszor pontatlanok, nem készültek rendszeres felmérések, a primer források pedig gyakorlatilag összesíthetetlenek, ugyanis az egyesületek nagy része nem rendelkezik önálló levéltári fonddal.²⁸ Iratanyaguk egyéb intézmények, személyi hagyatékok fondjaiba ágyazva, esetleg a belügyminisztériumi levéltár anyagaiban található. Tevékenységük részletes elemzése ezért komplex, a történeti munkáktól a települések szociális struktúráján át a korabeli sajtóközleményekig kiterjedő kutatást igényel. A szlovák művelődési és egyesületi életet kutató Elena Mannová azonban felhívja a figyelmet arra, hogy a források széles skálája miatt fennáll annak veszélye, hogy a kutató elveszik a részletekben és elmosódik a tulajdonképpeni fejlődési folyamat.²⁹

Az 1878-ban készült statisztikai összesítés alapján Vargha Gyula 16 egyesületi főcsoportot határozott meg: önszegélyező, jótékony, nevelő- és oktató, ipartársulat, termelő szövetkezet, fogyasztói, gazdasági, kereskedelmi, vízsabályozó, tűzoltó, tudományos és irodalmi, művészeti társaság, vallásos, vegyes.³⁰ Az ország 13 012 községéből 889-ben volt valamilyen típusú egyesület, melyek országos viszonylatban 672 834 tagot számláltak.³¹ Kedvezőtlennek ítélte meg Sáros, Bereg, Maramaros, Hont, Szepes és Bihar megyék helyzetét, ezekben ugyanis több járás teljesen nélkülözte az egyesületi szerveződési formákat, amelyet úgy határozott meg, mint „a modern gazdasági és kulturális élet egyik legmagasabb emeltyűjét”.³² Huszonhat olyan megyét talált, ahol minden járásban működtek

²⁶ Mannová, Elena (szerk.): *Krátke dejiny Slovenska*, 2003, i. m. 216. o.

²⁷ Uo.

²⁸ A 19. században nem végeztek az egyesületekre vonatkozó rendszeres adatfelvételt. Az összeírás első terve 1848-ban merült fel, a kimutatás azonban csak 1862-ben készült el. Ez azonban nem célzott összeírás volt. Az első országos adatfelvétellel 1878-ban került sor, a későbbiekben azonban nem ismételték meg. Egyedül az ipartársulatok és érdekképviseletek számáról vannak megbízható adatok, ezeket ugyanis 1896-tól öt évente begyűjtötték. A számbavétel módszertani problémáiról bővebben I. Sebestyén István: *Az egyesületek számbavételének módszertani problémái...*, 2003, i. m. 374–387. o.

²⁹ Vö. Mannová, Elena: *Spolky a ich miesto...*, 1990, i. m. 15–27. o.

³⁰ Vö. Vargha Gyula (szerk.): *Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban*, 1880, i. m. XII.

³¹ Uo. XI.

³² Uo.

egyesületek. Ezek közül Árva, Bars, Gömör, Nógrád és Pozsony megye képviselte Felső-Magyarországot. A régióban összesen 557 egyesület működött, ezek közül 65 volt kulturális és közművelődési jellegű.

A FEMKE tevékenysége Felső-Magyarországon

A FEMKE keletkezésének egyik elsődleges oka a felvidéki szlovákok nemzeti-ségi törekvéseinek ellensúlyozása volt. Megalakulásának szükségessége először az 1882-ben Nyitrán kiadott, majd később kéthetenként megjelenő *Felvidéki Nemzetőr*-ben fogalmazódott meg. A lap Libertiny Gusztáv királyi tanácsos és tanfelügyelő, valamint Orbók Mór tanár szerkesztésében jelent meg. Az alakuló ülés 1883. november 20-án volt Nyitrán. Elnökének herceg Odescalchi Gyulát, titkárnak Libertiny Gusztávot választották meg. Fővédnöke maga József főherceg volt.³³

Tevékenysége Árva, Bars, Hont, Liptó, Nógrád, Nyitra, Pozsony, Trencsén, Turóc és Zólyom megyékre, valamint Pozsony és Selmecebánya-Bélabánya sz. kir. városokra terjedt ki, célja a magyar nyelv ismeretének terjesztése volt. Elérése érdekében „ténykedési körébe vont törvényhatóságok területén saját pénzerejéhez képest kiseddóvó intézeteket, Fröbel-gyermekkerteket, elemi és felső népiskolákat állít fel; illetőleg tekintet nélkül azok jellegére, segélyez; a hazafias szellemenben működő, és a magyar nyelv terjesztésében érdemeket szerzett tanítókat, valamint a magyar nyelv elsajátításában kiváló előmenetelt tanusított tanulókat megjutalmazza; szegény tanulókat tankönyvekkel és ruházattal ellát; – szóval feladatának betöltésére minden törvényes eszközt felhasznál”.³⁴

Térnyerése a kiválasztott megyék közül Nyitra megyében volt a legjelentősebb. Az egyesület 1885. évi beszámolójában büszkén jelentette, hogy a megyében a magyarosodás egyik főtényezője a vármegye, mely kamatjövedelméből „évi 1000 frt segélyt szavazott meg a Nyitrán évenként 2–3 hónapon át működő s az azt kiérdemlő szintársulat részére; továbbá a magyar nyelv tanításában sikert felmutató néptanítók jutalmazására ugyanakkor évenként 500 frtot rendelt kiosztani és elhatározta, hogy az óvodák felállítását előmozdítandja”.³⁵

Trencsén megyében a FEMKE láthatóan a kiseddóvók és olvasókörök működtetésével próbált eredményeket elérni. Nógrádban az adatok nem feltétlen tükrözik a valóságot, a megyében ugyanis a FEMKE megyei választmányán kívül 1831-től működött a Nógrádmegyei Nemzeti Intézet (1885-ben 102 taggal),

³³ Lőrinczy György: Nyitra vármegye társadalma, 1904, i. m.

³⁴ A *Felvidéki magyar közművelődési egyesület alapszabályai*, 1884, i. m. 1. o.

³⁵ Dombay Ede (szerk.): *A Felvidéki magyar közművelődési egyesület...*, 1885, i. m. 21. o.

majd 1886-tól a Felső-Nógrádmegyei Magyar Közművelődési Egyesület, mindkettő tulajdonképpen a FEMKE-hez azonos célkitűzésekkel. A megyében erős harc folyt a magyarosítás terén a hegemonia megszerzéséért. A 20. század elejére a Nógrádmegyei Nemzeti Intézet és a Felső-Nógrádmegyei Magyar Közművelődési Egyesület egymást karöltve olyan hatásosan képviselte a megye magyarosodásának érdekeit, hogy a helyi FEMKE iránt megcsappant az érdeklődés. Ennek folyományaként a FEMKE Nógrád megyei választmányának 1908. április 4-ei közgyűlésén kimondták a választmány megszűnését.

A megyei választmányok vezetősége és tagjai mindhárom megye esetében a társadalom legfelsőbb rétegéből kerültek ki. A Nyitra székhelyű Nyitra megyei vidéki választmány igazgatója 1886-ban például az a Szalavszky Gyula alispán volt, ki később a megye főispánja, majd 1890-től belügyi államtitkár lett, s akit gyakran mint „felvidéki minisztert” emlegettek.³⁶ Zsámbokréthly Emil, a Trencsén megyei vidéki választmány (székhelye Trencsén) igazgatója szintén a megye alispánja és országgyűlési képviselő volt.³⁷ A Nógrád megyei vidéki választmány (székhelye Balassagyarmat) vezetője Kövy Tivadar ügyvéd volt, ki a régió kulturális életének egyik oszlopos tagjaként szolgálta a magyarságot.³⁸

A Szent Adalbert Társulás (Spolok svätého Vojtecha) tevékenysége

A Szent Adalbert Társulás a 19. század második felében a legjelentősebb szlovák katolikus kulturális szervezetnek számított.³⁹ Alapítása és tevékenységének kezdete szorosan kötődik Andrej Radlinský tevékenységéhez. Radlinský egyike volt azoknak a szlovák katolikus papoknak, akik elégedetlenek voltak a szlovák nép helyzetével és könyvek, folyóiratok kiadásával szerették volna támogatni szellemi fejlődésüket.

Az egyesület 1870. szeptember 14-én, Nagyszombatban tartotta alakuló közgyűlését. Tagjai bázisát a Nagyszombati vikariátus adta; működésének első két

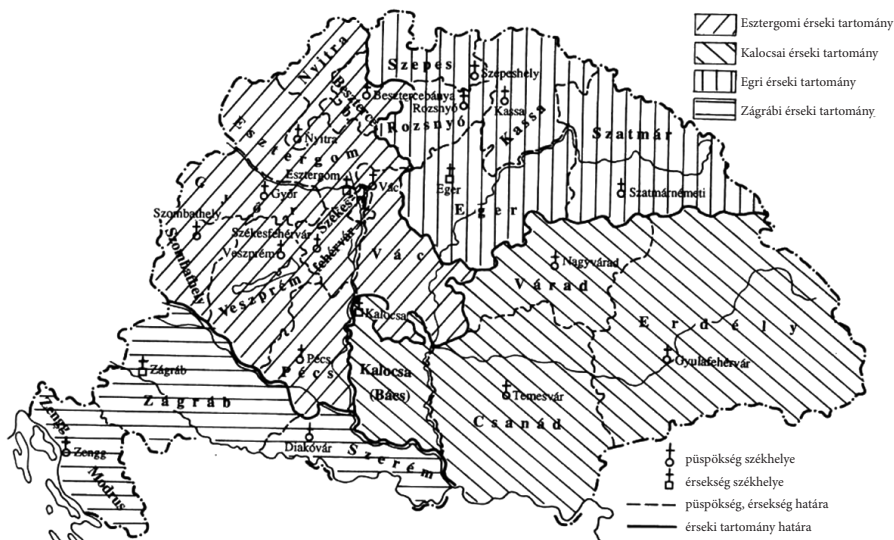
³⁶ Dombay Ede (szerk.): A FEMKE naptára, 1885, i. m. 53–54. o.

³⁷ Uo. 55. o.

³⁸ Uo.

³⁹ Az egyesület katolikus jellege természetesen eleve meghatározta a területi hatókörét is, hiszen az evangélikus többségű szlovák járásokban, városokban nem számíthatott társadalmi támogatottságra. Az interkonfesszionális *Matica slovenská* és a *Živena* névvel létrehozott női egyesület mellett a szlovák evangélikusok nem hoztak létre egész régióra kiterjedő közművelődési egyesületet. Ilyen irányú tevékenységet a turócszentmártoni evangélikus elit által működtetett *Slovenská muzeálna spoločnosť* fejtett ki, de ennek nem voltak helyi, járási alapszervezetei.

1. térkép. A római katolikus egyház kormányzat, 1853–1920

Forrás: Kollega Tarsoly István (szerk.): Magyarország a XX. században. II. k. Szekszárd, Babits Kiadó, 1996–2000. <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/index.html> (2014-06-17)

évében 676 tagot jegyeztek. Ezt követte a Szepesi püspökség 321 taggal, a Nyitrai püspökség 158 taggal, a Besztercebányai püspökség 142, az Esztergomi vikariátus 62 és a Rozsnyói püspökség 23 taggal. A Kassai püspökségből az első években mindössze hárman csatlakoztak az egyesülethez.⁴⁰

A kiválasztott megyék esetében szükséges volt települések szintjén azonosítani, hogy a községek az egyházi és világi közigazgatás mely határain belül helyezkedtek el. Nógrád megye nagyobb részben az Esztergomi érsekség, kisebb részben az Egri érsekség Rozsnyói püspökségének területén feküdt. 1870-ben 5 egyházközségből 11 Nógrád megyei alapító tagja volt az egyesületnek. Nyitra és Trencsén megye az Esztergomi érseki tartomány területére estek. Nyitra megyé-

⁴⁰ Vö. Katuninec, Milan: *Spolok svätého Vojtecha...*, 2003, i. m. 43. o.

ből 22 egyházközség 69 taggal, Trencsén megyéből 85 egyházközség 198 taggal csatlakozott az alapítókhoz.⁴¹

Az alapító tagok társadalmi összetétele olyan sokszínűséget mutatott, hogy szükségesnek tartottam nagyobb kategóriák, foglalkozáscsoportok kialakítását, majd a tagok besorolását az egyes csoportokba. Az így kapott eredményekből látjuk, hogy mindhárom megyében az egyházi vezetők voltak legnagyobb számban, bár Nógrád megye esetében jelentősen kisebb mintával van dolgunk, mint Trencsén és Nyitra megyénél. A taglisták alapján kialakított foglalkozáscsoportok:

A: pap, káplán, sekrestyés

B: iskola, osztály, igazgató, tanár, egyesület

C: községi és megyei tisztviselő, jegyző, bíró, titkár

D: községek és lakosaik, középosztálybeliek, családok

E: földbirtokosok

F: földművesek

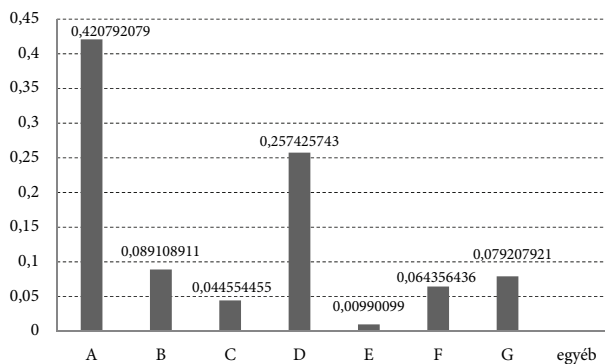
G: munkások

Az egyesület tevékenységének eredményességét megfelelő források hiányában megyei bontásban nem tudjuk kimutatni. Azt azonban tudjuk, hogy tankönyvkiadói tevékenysége már az első években jelentős volt. 1871-ben 1000 példányban jelent meg az alábbi 3 iskolai tankönyv: *Dejepis wsseobecny a zwlásstny Uhorska, swetsky a nábožensky*, a *Prvá čítanka: pre prvú triedu katolícko-slovenských počiatočných škôl* és az *Abecedár pre prvú triedu katolícko-slovenských počiatočných škôl*. 1872-ben újabb 3 tankönyvet adtak ki a katolikus egyház által fenntartott szlovák tannyelvű iskolák számára: 15 000 példányban a *Druhá čítanka: pre druhú triedu katolícko-slovenských počiatočných škôl*, és a *Náučná čítanka pre druhú triedu katolíckych škôl*, illetve 10 000 példányban a *Náučná čítanka pre tretiu triedu katolíckych škôl Ústavopis*.⁴²

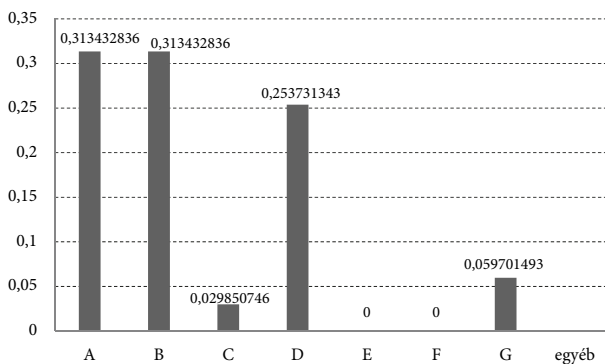
1870-ben az egyre növekvő számú magyar nyelvű megyei lap hatásának ellensúlyozására kezdte kiadni a Társulás a *Katolícke noviny* című hitbuzgalmi és kulturális újságot. Ez a lap azonban 1880-ban Martin Kollár vezetése alatt politikai

⁴¹ Az alapító egyházközségek listájának forrása: Archiv Spolku sv. Vojtecha, Sign. S-2, Slotta Juraj, Menoslov zakladateľov a údov „Spolku sv. Adalberta (Vojtecha)” ktery sa do tohože spolku do konca júlia roku 1871 prihlásili.

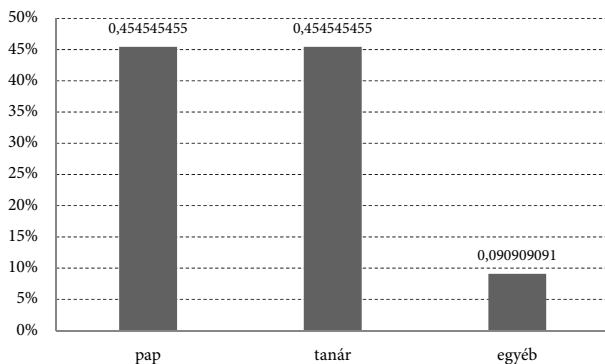
⁴² A világ és Magyarország egyetemes és egyháztörténete, Első olvasókönyv: a katolikus szlovák elemi iskolák első osztálya számára, ABC a katolikus szlovák elemi iskolák első osztálya számára, Második olvasókönyv: a katolikus szlovák elemi iskolák második osztálya számára, Oktató olvasókönyv a katolikus szlovák elemi iskolák második osztálya számára, Oktató olvasókönyv a katolikus szlovák elemi iskolák harmadik osztálya számára, Alkotmánytan (saját fordítás) Radváni, Hadrián: *Vydávanie učebníc v Spolku sv. Vojtecha*, 1995, i. m. 126. o.

1. ábra. A Szent Adalbert Társulás Trencsén megyei alapítóinak társadalmi összetétele

2. ábra. A Szent Adalbert Társulás Nyitra megyei alapítóinak társadalmi összetétele

3. ábra. A Szent Adalbert Társulat Nógrád megyei alapítóinak társadalmi összetétele

hetilappá alakult, ezért 1881 januárjától a Szent Adalbert Társulás nem adta többé nevét kiadásához és ekkortól kezdve az *Orgán Spolku sv. Adalberta* (*Vojtecha*) alcím nélkül jelent meg.⁴³ 1888-tól az egyesület újabb lapot jelentett meg *Pútnik Svätovoješský* címmel Andrej Kubina szerkesztésében. Az egyesület a dualizmus idején dinamikusan fejlődött és a szlovák kulturális élet egyik elsődleges bázisává nőtte ki magát. A *Matica slovenská* beszüntetésével tudományos tevékenysége is megélénkült, 1918-ban már közel 35 ezer tagot tudhatott magáénak.

Összegzés

Alapvető céloom ebben a tanulmányban az volt, hogy a lehetséges kritériumok alapján a felső-magyarországi szlovák régióhoz tartozó megyékre vonatkozóan kialakítsak egy új, a kulturális fejlődés dinamikáját is figyelembe vevő tipológiai beosztást. A kultúra és a közművelődés terén azonban nagyon nehéz lenne éles kulturális típusokat megkülönböztetni pusztán a magyar és a szlovák intézmények, sajtó, közművelődés, egyesületi élet viszonyának mérlegelése alapján. Az adott szempontok kontextusának függvényében (sajtó, egyesületi élet, oktatás, társadalom stb.) ezek a típusok, és határaik képlékenyek és folyamatos változásban voltak. Bár az általam felvázolt csoportosítás részben illeszkedik a 19. században rögződött statisztikai tipológiához, bizonyos megyék (pl. Sáros, Nyitra) esetében láthatóak azok az árnyalatnyi átfedések, melyek a magyar és szlovák nemzetépítésen túlmutatva, ugyanakkor mégis azok hatására az egyesületi kultúra jelenlétének köszönhetően alakultak ki.

A kulturális és közművelődési egyesületek száma a korszakban valamennyi megyében messze elmaradt az összes egyesület számától, a kiválasztott két egyesület pedig láthatóan megfert egymás mellett és céljainak megvalósítása is a másik tevékenységének célzott figyelembe vétele nélkül történt. Mivel a kulturális egyesületekről nem készültek rendszeres statisztikai adatgyűjtések és a bemutatott egyesületek sem rendelkeznek egymással egyenértékű forrásbázissal, végleges következtetések nem vonhatók le az érintett megyék kulturális életére gyakorolt befolyásukról.

Az azonban bizonyos, hogy a Felső-Magyarországon nehezen kibontakozó szlovák egyesületi élet ellenére a katolikus Szent Adalbert Társulásnak – kiadói tevékenysége fényében – sikerült betöltenie szerepét a katolikus többségű megyék szlovák szellemi művelése terén. A kiválasztott minta azt is bizonyítja, hogy a papság és a tanítók mellett a szlovák dominanciájú megyékben a települések

⁴³ Vö. Katuninec, Milan: *Spolok sv. Vojtecha*, 2003, i. m. 47. o.

és a középosztály is érzékelték a magyarosítás térhódítását. Nógrád megye esete pedig arra példa, hogy a vegyes terek magyarosítása már a pánszláv fantom képének erősödése előtt is élt a köztudatban, a FEMKE megjelenése pedig még inkább erősítette a helyi magyarosító közművelődési egyesületek versenyszellemét.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Archív Spolku sv. Vojtecha, Sign. S-2, Slotta Juraj, Menoslov zakladateľov a údov „Spolku sv. Adalberta (Vojtecha)” kterí sa do tohože spolku do konca júlia roku 1871 prihlásili.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, K 26, Miniszterelnökség, Közigazgatási Bizottsági jelentések 1901–1929. Vármegyei jelentései.

*

A *Felvidéki magyar közművelődési egyesület alapszabályai*. Nyitra, Schempek és Huszár, 1884.

Az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint rendezve. II. kötet. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1882.

Clair Vilmos (szerk.): *A Felvidéki magyar közművelődési egyesület évkönyve az 1906–1907 évről és az egyesület negyedszázados története*. Budapest, „Pátria” Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, 1907.

Clair Vilmos (szerk.): *A Felvidéki magyar közművelődési egyesület évkönyve az 1916–1917 ik évről*. Nyitra, 1917.

Dombay Ede (szerk.): *A Felvidéki magyar közművelődési egyesület naptára 1886-ik évre*. Nyitra, Schempek és Huszár, 1885.

Vargha Gyula (szerk.): *Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban*. Kiadja az Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal, 1880.

*

Ábrahám Barna: Magyar-németek, tótok, szlovjások, magyar oroszok, vendek – népnév és identitás a 19. században. In: Ábrahám Barna (szerk.): *Magyar–szlovák terminológiai kérdések*. Piliscsaba, PPKE, 2008. 70–84. o.

Ábrahám Barna: Szlovákok és szlovjások: a nemzet határai. In: *Limes*, 16. évf. 2003/3. 55–66. o.

Beksics Gusztáv: *Magyarosodás és magyarosítás. Különös tekintettel városainkra*. Budapest, Athenaeum, 1883.

Bokes, František: Vývin predstáv o slovenskom území v 19. storočí. In: *Historický sborník*, č. 2. Turčiansky sv. Martin, *Matica slovenská*, 1944. 65–128. o.

- Borovszky Samu: *Magyarország vármegyéi és városai. Gömör-Kishont vármegye.* Budapest, Apollo Irodalmi Társaság, 1904.
- Fabian, Juraj: Národnostná otázka v municipálnej politike Bratislavskej župy v deväťdesiatych rokoch 19. storočia. In: *Slovenská archivistika*, 1983/1. 55–74. o.
- Frisnyák Sándor: *A Felvidék történeti földrajza.* Nyiregyháza, MTA Szabolcs–Szatmár–Bereg megyei tudományos testület, 1998.
- Katuninec, Milan: Spolok svätého Vojtecha v prvom období svojho pôsobenia (1870–1918). In: *Historický časopis*, 51. évf. 2003/1. 41–63. o.
- Kemény G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában II. 1892–1900.* Budapest, Tankönyvkiadó, 1956.
- Kollega Tarsoly István (szerk.): *Magyarország a XX. században.* II. kötet. Szekszárd, Babits Kiadó, 1996–2000. <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/index.html>
- Kőrösy József: *A Felvidék eltótosodása. Nemzetiségi tanulmányok.* Budapest, Grill Károly Udvari Könyvkereskedése, 1898.
- Lajčiak, Ján: *Slovensko a kultúra.* Bratislava, Vydavateľstvo Q 111, 2007.
- Mudroň, Michal: *A Felvidék: felelet Grünwald Béla hasonnemű politikai tanulmányára.* Pozsony, Kaminek Rezső, 1878.
- Lőrinczy György: Nyitra vármegye társadalma. In: Borovszky Samu: *Magyarország vármegyéi és városai. Nyitra vármegye.* <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0014/23.html>
- Mannová, Elena (szerk.): *Krátke dejiny Slovenska.* Bratislava, Academic Electronic Press, 2003.
- Mannová, Elena: Spolky a ich miesto v živote spoločnosti na Slovensku v 19. storočí: Stav a problémy výskumu. In: *Historický časopis*, 38. évf. 1990/1. 15–27. o.
- Nagy Mariann: *A magyar mezőgazdaság regionális szerkezete a 20. század elején.* Budapest, Gondolat Kiadó, 2003.
- Pajkossy Gábor: *Magyarország története a 19. században. Szöveggyűjtemény.* Budapest, Osiris Kiadó, 2006.
- Paládi Kovács Attila: *Tájak, népek, népcsoportok.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003.
- Pietor, Ambro: *Nápor–odpor. Ako postupovala maďarisácia v Uhorsku a čo s tým súvisí.* Turčiansky sv. Martin, 1905.
- Podhradszky György: *A tótoklakta Felföld politikai és kultúrgeográfiája.* Budapest, Stúdium, 1924.
- Radváni, Hadrián: Vydávanie učebníc v Spolku sv. Vojtecha. In: Strelka, Vojtech (szerk.): *Odborný seminár 125 rokov Spolku sv. Vojtecha.* Trnava, Spolok sv. Vojtecha, 1995. 125–132. o.
- Sebestyén István: Az egyesületek számbavételének módszertani problémái a történeti statisztikában. In: *Statisztikai Szemle*, 81. évf. 2003/4. 374–387. o.

- Szarka László: *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó – A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete, 1999.
- Szarka László: *A multiethnic region and nation-state in East-Central Europe: Studies in the history of upper Hungary and Slovakia from the 1600s to the Present*. (East European Monographs.) Columbia University Press, 2012.
- Szarka László: Felföld, Felvidék, Szláv kerület – Slovensko (Adalékok a felföldi magyar–szlovák nemzeti térkijelölés XVIII–XIX. századi történetéhez). In: Papp Richárd – Szarka László (szerk.): *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet*. Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2008. 143–161. o.
- Šutaj, Štefan – Szarka László: *Regionálna a národná identita v maďarskej a slovenskej histórii 17–20. storočia*. Prešov, Universum, 2007.
- Tajták, Ladislav: K otázke historicko-geografického obrazu východoslovenského regiónu. In: *Geographia Cassoviensis* I, 2007. 181–184. o.
- Vesztróczy Zsolt: A szlovák nemzeti mozgalom és városok kérdése a felső-magyarországi megyék közigazgatási bizottságainak jelentésében (1900–1914). In: Gergely Jenő (szerk.): *Vázlatok két század magyar történelméből*. Budapest, ELTE BTK Új- és Jelenkori Magyar Történelmi Tanszék, 2010. 141–154. o.

Anikó HAJDÚ

Regional versions of cultural relationships between Hungary and Slovakia at the 2nd part of the 19th century

The study is reinterpreting the county typology born from the Hungarian concept of space interpretation pertaining to Upper Hungary in the 19th century. Its aim is to demonstrate that categorizing from a nation-state viewpoint makes such a typology inappropriate from the viewpoint of cultural politics. Thorough analysis in cultural history may provide even more handholds to this. Representation of contemporary associations contributes to it by showing the priority differences between the Hungarian and Slovak cultural worlds in Upper Hungary.

Keywords: Upper Hungary, county typology, Cultural Association of Upper Hungary, St. Adalbert Association

Besztercebánya etnikai változásai a 19. és a 20. század fordulóján. Városi asszimilációs folyamatok történeti-demográfiai elemzése

Kutatásom a mai Szlovákia szívében fekvő Besztercebánya dualizmus kori és „trianoni” nemzetiségi változásainak történeti-demográfiai vizsgálatára irányul.¹ A szlovák–magyar etnikai kontaktuszónától északra fekvő város a dualizmus kezdetén kevesebb, mint hét ezer lelket számláló bányavárosnak számított, mely a középkori dicső múltjához képest évtizedek óta alig fejlődött.² Az 1880. évi népszámlálás szerint szlovák többségű, ámde mintegy 20% német és 16% magyar nemzetiségű tipikus háromnyelvű felvidéki lakossággal bírt. A dualizmus évtizedeiben gyors ütemben nőtt a magukat magyar anyanyelvűnek vallók aránya. Az 1910-es népszámlálás – legalábbis papíron – már relatív többségben találta a magyar anyanyelvű népelemet, 49%-nyi magyart mutatva ki.³ Ezt a tendenciát nézve az elkövetkező évtizedben valószínűleg át is lépte volna a lélektani 50%-os arányt, s akár abszolút magyar többségűvé is válhatott volna.

Kutatási módszerek

A felmerült történeti-demográfiai, társadalom- és nemzetiségtörténeti kérdésekre a választ különböző módszerekkel szeretném megválaszolni. Elsősorban is Besztercebánya társadalmi-gazdasági fejlődését vizsgáló szlovák és magyar szakirodalom elemzésével. A kutatás tényleges kiindulópontját azonban a korabeli város társadalmi, etnikai, gazdasági és oktatási szerkezetének feltérképezése jelentette a városal kapcsolatos okiratok, iskolai felügyelői jelentések, minisztériumi fel- és leiratok, polgármesteri és megyei levelezések, orvosi jelentések, rendőrségi jelentések, városi szabályrendeletek, házassági szerződések, szabálysértési eljárások, felvételi kérvények, egyesületek szabályzata, valamint a helyi Felvidéki Magyar Közművelődési

¹ Neusohl – Besztercebánya – Banská Bystrica.

² A Fuggerek által a 15. században világhírűvé tett rézbányászat éppen a dualizmus korában ért véget: az utolsó bányát 1888-ban zárták be. Banská Bystrica – história, Slovenská banská cesta. <http://www.slovenskabanskacesta.sk/centra/bystrica1.htm> (2014–06–28)

³ A németek aránya 8,2%-ra esett vissza.

Egyesület (FEMKE) tevékenysége által. A helyi sajtó rövid elemzésére is sor került. Az asszimiláció egyéni értelmezése végett egy értelmiségi életpályát is megvizsgáltam, hogy azon keresztül az identitásváltás folyamatát és kulcsmomentumait megragadhatjuk a városban. A kutatás során alapkövetelmény volt a kétoldalú, elsősorban a szlovák nyelvű szakirodalom állításainak, és forrásanyagának hasznosítása. A város közigazgatási határai a középkorban nem változtak, csupán az 1848-as kataszterrendszer bevezetésekor módosultak. Ekkor 18 falut alakítottak ki a város régi közigazgatási határain belülről. 1860-ban egy rövid időre visszaállították a régi nagy határt, melyet az 1871. évi XVIII. törvény tett semmissé, visszaállítva a falurendszert. Így ezek a változások csupán a 1857. évi osztrák népszámlálásnál okoznak problémát, aminek számos nyomát megtaláltuk a városról szóló irodalomban.

A rendkívül terjedelmes forrásanyag lehetetlenné tette, hogy egy ívnyi tanulmányban komplex képet alkothassak, így csupán a nemzetiségi viszonyokkal a legszorosabb kapcsolatot mutató kérdéskört mutatom be a tanulmányban.⁴

Besztercebánya etnikai képe 19. század első felében – Besztercebánya a szlovák nemzetépítés átmeneti központja

Fényes Elek egy 1851-es művében Besztercebányáról a következő adatokat közli: 5 228 lakosa van, 478 ház (ebből 249 a városban és 229 az elővárosban), 2 987 katolikus és 2 241 evangélikus.⁵ Nemzetiségüket tekintve a lakosság „most többnyire tótok, kevés németekkel s még kevesebb magyarokkal vegyest”.⁶ Ezek a számok természetesen csupán tájékoztató jellegűek, de jelzik számunkra a szlovák dominanciát. Fényes adatai alapján arra következtetünk, hogy „az abszolutizmus idején a városban 192 fős hivatalnok gárda” javarészt magyar anyanyelvű volt. Ők tették ki a 19. század közepén a városban a magyarság legnagyobb lélekszámú báziscsoportját.⁷

A szabadságharc utáni években, amikor a magyar ügy vereséget szenvedett az egyesített cári és császári seregek fegyvereitől, szlovák nemzetébredők a városban olyan általános szlovák központ kialakítására törekedtek, amely a szlovák kultúra összpontosult fellekvára lehetett volna. Ezt a törekvést erősítette Majlát János gróf 1848–1849 fordulóján Bécsnek címzett kérvénye, amely a fel-

⁴ Ilyenek pl. a gazdasági helyzet, az erkölcs, a munkahelyválasztási preferenciák, bírósági esetek, fegyelmi eljárások, városi hivatalok szabályrendeletei, helyi sajtó stb.

⁵ Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára*, 1851, i. m. 128. o.

⁶ Uo. 128. o.

⁷ Chromeková, Valéria: *Spriemyselňovanie Banskej Bystrice...*, 2006, i. m. 43. o.

ső-magyarországi megyék helyett kerületi felosztást bevezető döntés előkészítése során Besztercebányát javasolta kerületi főközpontnak.⁸ Itt ugyanis Štefan Moyses püspök tevékenysége alatt speciális körülmények adódtak a szlovák kultúra művelésére. A püspök a „szlovák nemzetébredés vezető egyéniségévé vált”.⁹ Az önkényuralom évtizedében a város evangélikus és katolikus gimnáziumában a német mellett a szlovák nyelv lett az oktatás nyelve.

1851-ben az új püspök védnöksége alatt megjelentetett, Záhorský által szerkesztett *Cyril a Method* folyóirat szerkesztőségét is Besztercebányára helyezték át. Sőt, Štefan Moyses – a Matica slovenská későbbi elnöke – kérvényezte, hogy a besztercei főgimnázium legyen teljes mértékben szlovák tanítási nyelvű, mivel Besztercebánya javarész szlovák lakosságú, a körmöcbányai pedig német.¹⁰ Ezt a besztercebányai püspökség 111 egyházközségének adataival támasztotta alá. Ezek közül csupán 17 volt német, míg az összes többi szlovák nyelvű. A város közvetlen környéken pedig csak szlovákok laktak.¹¹ Ezt a tényt az igazgató, Lévay István is elismerte: „a tót nyelv a tanulók legnagyobb részénél még anyanyelv is”.¹² 1863-ban szlovák akadémiát is kértek a szlovákok, besztercebányai székhellyel.¹³ Az 1860-as években tehát a város ténylegesen a szlovák nemzeti mozgalom központjává kezdte válni, ami természetesen elsősorban a katolikus szlovák világot jelentette.¹⁴

Az Októberi Diploma¹⁵ után azonban megmutatkozott, hogy „a nemzeti mozgalomnak Besztercebányán mégsem volt olyan erős háttere, hogy a város vezetői, hivatalai és a nyilvánosság is befogadja a szerveződéfélben lévő központi szlovák

⁸ Škvarna, Dušan: *Otázka mestského národného centra...*, 2006, i. m. 284. o.

⁹ Mokrý, Ladislav: *Obdobie Štefana Moyses...*, 1998, i. m. 11. o.

¹⁰ Az 1850–1851-ben Bécs a magyar katolikus egyház gyengítése érdekében Moyses mellett további két szlovák püspököt is kinevezett (Ladislav Záborský, Štefan Kollarčík). Moyses 1851. július 23-ától haláláig, 1869. augusztus 5-éig állt a besztercebányai egyházmegye élén.

¹¹ Banskobystrický biskup Štefan Moyses odovodňuje uhorskému kráľ. miestodržiteľstvu potrebu slovenského vyučovania na banskobystrickom gymnáziu a nemeckého na reálke v Kremnici. Pôvodina v maďarskom znení v archíve miestodržiteľskej rady. Slovenský preklad uverejnili PbV, roč. I, č. 83 z 31. decembra 1861. In: František Bokes: *Dokumenty...*, 1962, i. m. 389. o.

¹² Lévay István: *A Besztercebányai Kir. Kath. Főgymnasium...*, 1895, i. m. 96. o.

¹³ Článok Michala Chrásteka „Slovo o nižších gymnáziách a k našej milej mládeži”. Uverejnili PbV, TOČ. III, č. 95. Budín 27. novembra 1863. In: František Bokes: *Dokumenty...*, 1962, i. m. 408. o.

¹⁴ Štilla, Miloš: *Martin Čulen...*, 2005, i. m. 43. o.

¹⁵ A birodalmi tanács korlátozott jogkörű törvényhozó testülettelé alakításának kísérlete, Magyarországról nem biztosítottak helyet a nemzetiségeknek.

kulturális szervezetet, a Matica Slovenskát”.¹⁶ Annak ellenére, hogy a város ekkor még egyértelműen szlovák többségű volt, a Matica-kezdemenyezés támogatása a magyar „közvélemény” – mely ebben az értelemben a városi elitet jelentette –, a magyar öntudatú réteg ellenállásán megtört. Cirill és Metód pannóniai missziójának 1863-ban ünnepelt ezeréves évfordulója ugyan megerősítette a városi szlovákság öntudatát, az ünnepi megemlékezések szlovák nemzeti mámorát hamar elfeledtette az a tény, hogy „a besztercebányai aktív szlovák értelmiség a Matica slovenská befogadásának kérelmét a városi tanács elé be sem merte nyújtani”.¹⁷ Az osztrák–magyar kiegyezést követően pedig a város korabeli történésze szerint „a tót világnak vége szakadt...”¹⁸

Besztercebánya nemzetiségi változásai a dualizmus évtizedeiben

A városnak a 19. század közepén mintegy 5 ezer lakosa volt. A dualizmus végére ez a szám több mint kétszeresére nőtt. Két hullámban érkeztek a betelepülők a kiegyezést követően, majd az 1890-es évektől kezdve tízévenként több mint 1500 fővel gyarapodott a település lakossága. A magyar elem növekedése alig marad el ettől, sőt, 1900 és 1910 között meg is haladta ezt a mértéket. Kétségtelen, hogy a legalább 2100 fős magyar gyarapodás rendkívül sok asszimilált egyént tartalmaz. A város lakosságának dualizmus kori önreprodukciója az 1880-as években rendkívül alacsony volt, évenként mintegy 10–20 fő.¹⁹

A magyar nyelvismeret gyors növekedését és a magyarok számarányának növekedését egymás mellé téve, feltételezhető, hogy az 1880-ban magyarul tudók, ám magukat még más nemzetiségűnek vallók egy része 1910-ben már a magyar anyanyelvű lakosság számát növelte, ugyanakkor tény, hogy a magyar nyelvismeret a 20. század elejére általánossá vált a városban. Kérdés persze, mit kell érteni magyar

¹⁶ Škvarna, Dušan: *Otázka mestského národného centra...*, 2006, i. m. 286. o.

¹⁷ Uo. 29. o.

¹⁸ Jurkovich Emil szakképzett történész volt, aki ismerte a városi archívum dokumentumait, és ezekre támaszkodott történeti munkája írása közben. Jurkovich Emil: *Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica*, 2005, i. m. 550. o. Jurkovichnál érzékelhető, hogy az egykori német várost valamiképp integrálják a magyar államiságba. Mivel a királyi Magyarország alkalmazottai voltak, nyilván valamilyen szinten védtek is munkaadójuk asszimilációs politikáját. Sőt, a szepességi (Letanovce) születésű Jurkovich Csehszlovákiát is elhagyta, és Magyarországon hunyt el 1936-ban. Skladný, Marián: *Vonkajšie a vnútorné dejiny Banskej Bystrice*, 1997, i. m. 17–19. o.

¹⁹ Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Banskej Bystrici (Besztercebányai Levéltár, röv. ŠABB), Magistrát mesta Fasc 30. 1887. évi 38. szám. 887. Közegészségügyi jelentés. 1887. február 14.

nyelvismeret alatt. Az 1898–1905 közötti, besztercebányai egyházi házassági szerződések mutatnak rá erre a tényre, és sok egyéb másra.²⁰ A 66 házassági jegyzőkönyv minimális társadalmi mobilitásról, valamivel több, mint 40%-os falusi bevándorlásról és 16% körüli analfabetizmusról ad tanúbizonyságot. Ami a nyelvet illeti, a két leggyakoribb név előfordulási alakjait megfigyelve, az alábbi következtetések vonhatóak le. A Zsuzsanna tíz esetben fordul elő, ebből öt „Zúza”, egy „Zsuzina”, kétszer „Žsuzšy”, egyszer „Zsuzsi” és egyszer „Zsuzsanna”.²¹ Látható, hogy csupán két esetben van a névalak magyarul írva.²² Az Anna hat esetben fordul elő, ebből négyszer „Ana”, egyszer „Anička” és csupán egyszer van „Anna”-ként leírva.²³

1. táblázat. Besztercebánya nemzetiségi összetétele 1851–1930²⁴

Év	Forrás	Összes népesség	Magyar	%	Szlovák	Izraelita	Német
1851	Fényes Elek	5 228					
1851	Miloš Štila	5 243	44	0,84	4 221		978
1869	Magyar népsz.	5 950				247	
1880	Magyar népsz.	7 159	1 165	16,3	4 342	561	1 396
1890	Magyar népsz.	7 485	1 799	24,0	4 229		1 389
1900	Magyar népsz.	9 264	3 132	33,8	4 852		1 179
1910	Magyar népsz.	10 776	5 261	48,8	4 338	1260	879
1918	Karol Fremal	10 734	1 565	14,6	8 265	1092	406
1921	Cssz. népsz.	10 587	890	8,4	8 222	1146	454
1930	Cssz. népsz.	11 347	435	3,8	9 250		483

²⁰ A dualizmus kori házassági szerződések, amelyek „általában a feleség által a házasságba bevitt vagyonról tájékoztatnak”, a nyelvismereti adatok mellett például a társadalmi mobilitásra, az analfabetizmus mértékére, a város és vidék kapcsolatára, a katolikus és evangélikus egyház befolyására vonatkozó adatokat is szolgáltatnak. Természetesen ez a házassági minta nem tekinthető reprezentatívnak, és csak egy bizonyos réteget érintett. A történészek azonban ritkán adatik meg az a luxus, hogy felállítson egy módszertanilag közel kifogástalan kutatási modellt, és két kattintással kiszűrje a nem releváns összetevőket. A dualizmus kori házassági szerződésekről ld. Güntner Péter: A vagyon kutatásának nominális forrásai..., 2000, i. m. 1–2. o.

²¹ A „Žsuzšy”-nál egyszer az első Z-n, másszor a második Z-n van a szlovák mellékjel.

²² Az egyik Zsuzsanna városi polgár, a másik Zsuzsi pedig segédmunkás.

²³ ŠABB, Mestský magistrát 38.

²⁴ A magyar népszámlálások az etnikai hovatartozást az anyanyelv, míg a csehszlovák népszámlálások nemzetiségi bevallás szerint regisztrálták.

2. táblázat. A besztercebányai népesség magyar nyelvismerete 1880, 1910²⁵

Év	Népszámlálás	Összes	Magyarok	Nem magyarok, de tudnak magyarul	Magyarul tudók összesen
1880	Magyar	7 159	1 165	1 754	2 583
1910	Magyar	10 776	6 261	2 950	7 541

A kiegyezés után a magyarság politikai presztízsnövekedése exponenciálisan nőtt. Emellett a magyar minisztériumok önállósága, a saját költségvetés, a magyar politika „szabadkeze” nagyban megváltoztatta a körülményeket. A szlovák egyházi és szabad értelmiségi nemzetébresztők és a magyar hivatalnokok nyelvi huzavonája közben a majd fél ezer évig fennálló bányavárosok közössége 1863-ra megszűnt, részben a gazdaság átalakulásának köszönhetően, részben a városok krémjének ekkora már réges-rég lezajlott elitcseréje következtében. Bár ez csupán szimbolikus jelentőségű, hiszen a bányászat, amellet, hogy fokozatosan jelentőségét veszítette, még a 19. században is jelen volt a város gazdasági életében. Ez azonban nem mondható el a német elittről, mely lassan, de biztosan a magyar politikai nemzet értelmében mindinkább magyarrá vált.²⁶ A kivándorlás kevésbé érintette Besztercebánya városát, az 1910-es állapotok szerint a lakosság alig 3%-a tartózkodott külföldön.²⁷

Az egyesületek és hivatalok nyelváltása

A város egyesületeinek nyelváltási gyakorlata jól megfigyelhető a besztercebányai alapítású és székhelyű katolikus tanítóegylet jegyzője által papírra vetett egyesületi jelentésből.²⁸ Machovich Antal római katolikus tanító előszavában, illetve az egész műben végigkísérhető a millennium és a nemzeti eszme. Ennek ellenére értékelhető információval bír az egyházmegye, tehát a város szélesebb környékén fellelhető értelmiségieknek és magának az egyháznak a szerepéről a magyarosodást elősegítő folyamatokban.

Az egyesületet alapítását Kamaszy Mátyás apát kanonok, egyházmegyei főtanfelügyelő indítványozta, melyet Ipolyi Arnold egyházmegyei püspök támo-

²⁵ Népszámlálási digitális adattár. <http://konyvtar.ksh.hu/neda> (2014-05-14)

²⁶ A 19. század végén elektromos réz rafinéria működött a városban, melyet 1891-ben modernizáltak. A réz bányászata egyébként 1958-ig folyt.

²⁷ Népszámlálási digitális adattár.

²⁸ *A Besztercebánya-Egyházmegyei Róm. Kath. Népiskola...*, 1896, i. m. 276. o.

gatott.²⁹ „Az alapszabályokat, tekintettel az egyházmegyében működő öreg, s a magyar nyelvet nem bíró tagtársakra, magyar és tót nyelven szerkesztettek és kinyomattak.”³⁰ Az alapítás idején főképp szlovák nyelven, illetve az évenkénti közgyűléseket az adminisztráció nyelvén, tehát magyarul jegyezték. Az egyesület önmeghatározása szerint harcoltak a „liberális túlkapások ellen, a katolikus tanügy érdekeiért”, illetve meghatározták, hogy az egyesület elnöke mindig az egyházmegyei főtanfelügyelő lesz. Az egyház tehát gyakorlatilag meghatározó tényező maradt az egyesület működésében.³¹

Az 1886/1887-es tanévben az egyesületi elnöki előterjesztésben azt a problémát vitatták meg, miszerint az öreg tanítók érdekében közben kell járni, mert a magyar nyelvet nem képesek elsajátítani korukból kifolyólag, s „e miatt néhány hívatlan és illetéktelen állami és megyei közeg feljelentése alapján [...] folytonos zaklatásnak, sőt csekély nyugdíj mellett, hivatalvesztésnek van kitéve”.³² A közbenjárás eredményes volt, ugyanis a püspöki kar lobbizása segítségével a nyugdíjba küldendők kijelölésére a kerületi tanfelügyelők és az egyházmegyei hatóság véleményét is kikérték. 1887-ben Bende Imre személyében új megyés püspök került az egyházmegye élére, székfoglalójából kitűnik a magyar állam és az egyházának szoros kapcsolata: „Én uraim elismerem hazánkban a fajok, a nyelvek különféleségét, de szívet itt e hazában joggal csak egyet ismerhetek el, a magyar közös hazánkért dobogó szívet!”³³ Kiemeli továbbá, hogy az oktatás történjen anyanyelven, de a gyermekek egyúttal tudjanak magyarul is, melyet „közös anyának nyelvének” nevez.³⁴ Nyilvánvaló, hogy a megyés püspöknek székfoglalóján illik hangzatos és a politikának is tetsző beszédet mondani, azonban a kispapok, illetve tanítók alighanem kevesebb lelkesedéssel viseltettek az egynyelvű ország gondolata iránt.³⁵ A következő esztendő végén Kamaszy a társulás lendületes fejlődéséről számolt be, ám sajnálattal említette „hogy még mindig akad egy-két olyan kör is, amelyek jegyzőkönyvét tót nyelven szerkesztve küldi az elnökségnek”.³⁶ Ugyanezen közgyűlésen határozatként kimondták, hogy ezentúl minden

²⁹ Kamaszy Máttyás a városi katolikus gimnázium igazgatója is egyben.

³⁰ *A Besztercebánya-Egyházmegyei Róm. Kath. Népiskola...*, 1896, i. m. 4. o.

³¹ Az egyesület csak a katolikus tanítókat tömörítette.

³² *A Besztercebánya-Egyházmegyei Róm. Kath. Népiskola...*, 1896, i. m. 10. o.

³³ Uo. 14. o.

³⁴ Állítólag a beszéd hatása leírhatatlan, villanyzó hatású. In: *A Besztercebánya-Egyházmegyei Róm. Kath. Népiskola...*, 1896, i. m. 14. o.

³⁵ A nemzeti eszme mellett „a katolikus egyházat a magyar parlament liberalizmusa is kedvezőtlenül befolyásolta”. Caban, Peter: *Banskobystrická diecéza...*, 2005, i. m. 19. o.

³⁶ *A Besztercebánya-Egyházmegyei Róm. Kath. Népiskola...*, 1896, i. m. 16. o.

kör magyarul jegyzőkönyvezzen. Az 1890-es évek elejére tehető, hogy a mintegy kettőszáz egyesületi tag nagyjából megtanult magyarul. Ugyanezt támasztja alá a polgármester levele is 1894-ből: „a város területén lévő vallás felekezetek helyhatósága a magyar nyelvet szóban és írásban is bírják”.³⁷

A rá következő évben az egyesület elnöke, Kamaszy színt vallott, ugyanis az első közgyűlést megnyitni egyedül magyarul nem merte, „mert méltó aggodalma volt, hogy ez által annak eredményét talán kockára teheti [...] most azonban midőn fokozatosan mind közelebb érünk célunkhoz, egyedül magyar nyelven szerkeszteni”.³⁸ Ugyanebben az évben az egyesületi közgyűlés megköszönte, és némi támogatásban részesítette a helyi, Zólyom megyei FEMKE-t, és belépett annak alapítói sorába 100 forinttal. Az egyesület szorososan együttműködött a FEMKE-vel.³⁹

Az egyesület tagjai aggodalmasan figyelték azt a „néhány Túróczi hazafiatlan polgár *Národnie noviny-ját*”, amely szóvá tette a főpásztor túlzott hazafias buzgóságát, mikor az alkalomadtán lelkeszeit, tanítóit és az ifjúságot „édes hazánk nyelvének” megtanulására serkentette. Az egyesület évről évre pályadíjakat hirdetett, melyek közül a magyar nyelv tanításának tematikája esztendőnként ismétlődött.⁴⁰ Természetesen mindig voltak más, közművelődési és szociális tematikájú pályázatok is, főképp kertészet, iskola és család stb. Kutatási terület a hiányos iskolalátogatás, és általában vett „közoktatás göröngyös területe”. Az egyet az 1890-es évek elején új elnököt választott Vissnyovszky László személyben, aki szintén a hazafias szemléletet és a katolikus erkölcs erősítését tartotta az egyesület legfőbb céljának. Ennek ellenére – csakúgy, mint a FEMKE Zólyom megyei egyesületénél a későbbiekben – bizonyos problémák merültek fel, hiszen az 1892-es

³⁷ ŠABB, Mestský magistrát 20. Min. rendelet Zólyom megye alispán 140, 1894 (kizárólag saját kézre) kérdi a papság magyar tudását, Bitterou Kálmán polgármester válasza. 1. sz. 1894. november 6.

³⁸ Uo. 20. Az alapszabály 5. cikkelye így rendelkezik: az egyesület nyelve a magyar, de tanácskozáskor használható volt a szlovák és a német is.

³⁹ 25–25 forintnyi tiszteletdíjjal, a díjakat a magyar nyelv oktatásában a kerületi tanfelügyelő bírálta el. További évenként kiírt pályázatok is, a fő tematika: „nem magyar anyanyelvű iskolában hogyan lehetne jobban tanítani”. A pályázat győztese 100 forintot kapott, plusz 100 forint a nyugdíjalapra. Ehhez hasonló intézkedéseket vezetett be Wlassics Gyula miniszter a Bánffy- és a Széll-kormányban 1898-ban, amikor száz koronás jutalmat ajánlott fel azoknak a tanítóknak, akik az iskolai instruktor szerint jó eredményeket értek el a magyar nyelv tanítása során, természetesen a nem magyar gyermekeknél. 1902-től az egyházi iskolában is heti 17 órát kellett magyarul tartani, ez a szám fokozatosan növekedett 24-re.

⁴⁰ Pl. 1888/1889. tanévben 19 mű érkezett be ebben a témában.

Sz. kir. Besztercebánya város tanácsától. Kézbesítési ív. — Zustellungs-Schein. — Doručujúci List.		
A kézbesítendő ügydarab Des zu stellenden Aktenstückes Doručit majiteho spisu		Neve és lakása a félnek vagy képviselőnek, a kinek a kézbesítés eszközlendő
Iktatói szám Protokoll-Zahl Číslo protokolla	neme és mellékletei száma Gegenstand und Zahl der Beilagen jakost a počet príloh	Name und Wohnort der Partei oder des Vertreters, bei welchem die Zustellung zu geschehen hat <i>Meno a bydlisko stránky alebo zástupca u ktorého sa doručenia uskutočnit má</i>
		A kézbesítés napja, s az átvevő aláírása, vagy kézbesítés és aláírás akadályai Tag der Zustellung u. Unterschrift des Empfängers, oder Anstände der Zustellung oder Unterschrift <i>Deň doručenia, a podpis prijímateľa, alebo prekážky doručenia a podpisania</i>

1. ábra. Az 1880-as évekig általános a háromnyelvűség

és 1893-as közgyűlésre sem jött el Bende Imre püspök.⁴¹ Ennek okát a jelentés írói – akik egyébként mindketten az egyesület oszlopos tagjai voltak, Machovich Antal és Kélin Jenő – „katholikus tanító egyesület keretébe illeszkedni nem tudó tagok elítélendő viselkedésében” vélték felfedezni.⁴²

A helyi evangélikus egyesület, bár később, hasonló céllal alakult. Alapításakor Gerhard Szethlo beszédében kiemelte, az egyesület virágozni fog, ha „két csillag fogja vezetni, az első az evangélikus protestáns tűz, a másik pedig a magyar nemzeti érzés és szellem”.⁴³ A hivatalok nyelvváltása korábban lezajlott. A Bach-korszakban és az 1860-as években a városi iratok gyakorlatilag német nyelvűek voltak, némi szlovák nyelvű irattal.⁴⁴ Ezután a szlovák dokumentumok aránya növekszik, egészen a kiegyezésig.⁴⁵ Az 1870-es években a városi adminisztrációs iratok mintegy 20–25%-a német nyelvű, 10–15%-a szlovák.⁴⁶ Az 1880-as években már az iratok döntően magyar, elvétve szlovák nyelvűek, és csupán kb. 15% német nyelvű. Az utolsó, hivatalos közeghez írt, tisztán szlovák dokumentum 1886-ból való.⁴⁷ A háromnyelvű formanyomtatványok előbb kétnyelvűvé, majd tisztán magyarrá válnak. Jellemzően a városi belső iratok német–magyar nyelvűek, a szélesebb közönség számára írtak azonban szlovák–magyar nyelvűek voltak. A városi pla-

⁴¹ Adományát elküldte, és támogatásáról biztosította az egyesületet. Ezt megelőzően az egyesület megalakulása óta minden évben jelen volt.

⁴² *A Besztercebánya-Egyházmegyei Róm. Kath. Népiskola...*, 1896, i. m. 55. o.

⁴³ Cirkevné listy, roč. XII., 1898, č. 10. In: František Bokes: *Dokumenty...*, 1962, i. m. 155. o.

⁴⁴ ŠABB, Mestský magistrát 23.

⁴⁵ ŠABB, Mestský magistrát 105.

⁴⁶ ŠABB, Mestský magistrát 191.

⁴⁷ ŠABB, Mestský magistrát 218, 38. 1886. Andrej Welasik Mestky honoraciór, prosba úradu Banskej Bystrice.

kátok a háború végéig kivétel nélkül háromnyelvűek maradtak. Az 1890-es évektől kezdve ugyanis szokássá vált a plakát felső felében magyarul nyomtatni, míg az alsó felén a német és a szlovák szöveg osztozott. A százalékarányok megbecsülésénél figyelembe kell venni, hogy a 1860–70-es években mintegy 20%, az 1880-as években 15% körüli a minisztériumi és egyéb magyar nyelvű leiratok aránya.

Az iskola, mint a magyarosítás fő eszköze

A városban 1886-ban a következő iskolák működtek: római katolikus fiú elemi, római katolikus lány elemi, ágostai evangélikus elemi, izraelita elemi, állami felsőbb leány, városi polgári fiúiskola, kisdédóvó intézet, királyi katolikus főgimnázium, ágostai evangélikus gimnázium.⁴⁸ A következő évtizedekben kereskedelmi akadémia és ipari iskola is nyílik a városban. A leghasznosabb forrásanyagok a két gimnáziumra és az elemi iskolákra vonatkozóan maradtak fent.

1867-ben a városi gimnáziumok magyar tanrendűvé váltak, Moyses volt püspök arcképét is eltávolították,⁴⁹ segédnyelvként a németet és a szlovákot vezették be. Lévy István igazgató kötetében erre a változásra így emlékszik vissza: az „ifjúság kétharmada [a korábbi szlovák tanárok hatására] magyar nemzetellenes, sapkáikon tót színű szalagok, pánszláv dalok, sőt az intézeti majálison a magyar zászlóra nem akartak kivonulni egyes csoportok”, az (akkori) igazgató vörös–fehér zászlót adott nekik, melyre rákötötték kék szalagjaikat.⁵⁰ Állítólag ezt az eseményt a város lakossága ellenszenvvel fogadta és a helytartótanácshoz is (eredménytelenül) panaszt nyújtott be.⁵¹ A városi katolikus gimnáziumban a dualizmus alatt két nemzetiségi atrocitásra utaló eset is előfordult. A korábbi a túrocszentmártoni születésű Izidora Žiak Somolický-t sújtotta. Somolický 1877-ben lett a gimnázium diákja. Néhány szlovák nemzeti érzelmű diáktársával Ján Botto, a Štúr hívének számító költő lakásában titkon találkozgattak. Mikor az eset kitudódott, a diákokat és a költőt is retorziók érték. Ján Botto „a bírósági tárgyalás utáni felzaklatottságában szívelégtelenségben hunyt el”, a tárgyalást pedig Tisza Kálmán miniszterelnök állította le.⁵² Az iskolán belüli kivizsgálást az igazgató, Klamárik János az iskola hírnevét féltve leállította. Somolický-t az

⁴⁸ ŠABB, Mestský magistrát 30.

⁴⁹ Kamenský, Miroslav: *Banskobystrický biskup...*, 1990, i. m. 126. o. Martin Čulen elbocsájtott gimnáziumi igazgató később a znióváráljai szlovák gimnázium igazgatója volt.

⁵⁰ Lévy István: *A Besztercebányai Kir. Kath. Főgymnasium...*, 1895, i. m. 105. o.

⁵¹ A felterjesztés Grünwald Béla munkája volt.

⁵² Borgulová, Jana: *Osobnosť Izidora Žiaka Somolického...*, 1996, i. m. 55–60. o.

ország összes iskolájából kitiltották.⁵³ Ő a városban maradt Andrej Hanzlík ügyvéd segédjeként, és sikeres fordítoként, illetve újságíróként dolgozott a városban.

A másik történet, hogy 1911-ben Ján Filipča gimnazista diák Mor ho! névű be nem jegyzett titkos egyletben „mentori” szerepet vállalt. A diákokkal a Rutkay fürdőben a szlovákság szebb múltat is látott évtizedeiről, a Matica slovenská és a szlovák gimnáziumok bezárásáról értekeztek. Az egylet „tevékenysége” kitudódott. Ján Filipča büntetése pedig csakúgy, mint Izidora Žiak Somolický-é, az összes magyarországi iskolából való kitiltás lett.⁵⁴

1914-ben Albert Mamatejnek, az amerikai szlovák egylet vezetőjének a levele okozott kisebb felfordulást a város életében. A levelet, amely a katolikus oktatási intézmények kapcsán lett elküldve Ivan Thurzó, Izidora Žiak Somolický és J. Vans polgároknak, a rendőrség lefoglalta, és csupán rendőrök jelenlétében bonthatták ki.⁵⁵ Ezt házkutatások követték, illetve rendőrségi kivizsgálás, de a pánszláv vádakat ejtették.⁵⁶

A német polgárcsaládok gyermekei a polgári iskolát látogatták. A magyar anyanyelvű diákok aránya 15%, jóval alacsonyabb, mint a hivatalos statisztikák szerint.⁵⁷ Ez a tény arra utal, hogy később, felnőtt korukra, egy generáció alatt a magyar nyelv dominánssá válhatott és ennek alapján magyarként regisztrálták az eredendően kétnyelvű lakosságot.

Besztercebánya, a FEMKE felemás bástyája

Az alábbiakban az erőszakos, pontosabban erőltetett asszimiláció módjait próbáljuk bemutatni a FEMKE Zólyom megyei kirendeltségének működésén keresztül. A kirendeltség 1884. április 2-én Besztercebányán alakult meg Csipkay Károly vezetésével. Kezdetben 28 tagja volt: 21 hivatalnok, 5–5 pedagógus, illetve egyházi személy, 6 szabad értelmiségi. Csupán egy földbirtokos tag volt a helyi testületben. Ez a társadalmi összetétel végig jellemző a Zólyom megyei – s sok más megyei – FEMKE kirendeltségre. A testület mintegy harmadát tették ki beszter-

⁵³ Uo. 56. o.

⁵⁴ Uo. 58. o.

⁵⁵ Uo. 59. o.

⁵⁶ *Besztercebányai Hírlap*, 62. sz. 1914. augusztus 7. Különszám, válaszcikk a vádakra, a következő személyek aláírásával: Dr. Ivan Thurzo, Dr. Milan Izák ügyvédek, Jozef Hodža, Ján Vansa evangélikus papok, Eduard Petrikovich, Daniel Tulinsky, Pavel Ruttkay és Izidora Žiak Somolický.

⁵⁷ Bothár Emil: *A Besztercebányai M. Kir. Polgári. Fiu-Iskola értesítője...*, 1904, i. m. 57. o. További három, hasonló jellegű kötet Bothár Emiltől.

cebányai lakosok.⁵⁸ A 1890-es években már mintegy 700 tagja volt, ami csúcserőnek számított a helyi egyesületek között, a századfordulón azonban fogyott a tagok létszáma, és az 1910-es évekre kb. 400-ra csökkent, annak ellenére, hogy a magyarok részaránya a megyében nőtt.⁵⁹ Az ügyért elkötelezett tagok ezt szomorúan konstatálták, s nem akarták észrevenni, hogy a számok magukért beszélnek.

Az apátiát valószínűleg az ellenállás szülte, mégpedig az erőszakos asszimiláció kísérlete ellen. A helyi egyesület költségvetésének kétharmadát saját forrásokból, főképp a tagok adományaiból, karitatív esték szervezéséből stb. biztosították. Tehát nagymértékben a helyi magyar érzelmeiktől fűtött tagok háttérére volt szükségük az egyesületnek.

1895–1905-ben saját hetilappal is rendelkezett a Zólyom megyei testület. A *Felvidék* négy oldalon jelent meg Eugen Ferenczy szerkesztésében. A FEMKE Zólyom megyében három óvodát alapított, illetve további hármat anyagilag támogatott, ezek közül egyik sem volt Besztercebánya városában.⁶⁰ Tehát a falu szintjén is próbálkoztak, ami arra utal, hogy a városban elégségesnek találták a magyarosodási folyamatot. Ezekben az óvodákban magyar nyelven folyt a nevelés. Az egyesület önmagát e téren sikeresnek definiálta, illetve kiemelte, hogy az iskolába lépésnél ezek a gyermekek nevelési, tisztálkodási és viselkedési szokás tekintetében is teljesen eltérnek azoktól, akik nem jártak oda. Ezen iskolák fenntartása az egyesület költségvetésének mintegy 70–80%-át jelentette. A további évtizedekben azonban igyekeztek megszabadulni ezen óvodáktól, és átadni az önkormányzatnak vagy az államnak, ez 1915-ben sikerült is.

A helyi szervezet főképp a magyar nyelv oktatásában kimagasló eredményeket felmutató tanárokat és diákokat támogatott, iskolaügyi kérdésekre koncentrálnak, iskolákat segítenek, könyvadományokat, nyelvi köröket, előadásokat, pályázatokat szerveznek stb. Az ominózus kísérletben, hogy szlovák árvákat magyar családokhoz költöztessenek, a zólyomi szervezet nem vett részt.

1886 januárjában Besztercebányán két magyar nyelvet oktató felnőttképzési kurzust indítottak, heti kétszer két órában. A város biztosította a helyiséget, a világítást és a fűtést, míg a szervezet a tanárt és a szükséges felszerelést. A diá-

⁵⁸ Kőrmöcbánya 115, Besztercebánya 98, Zólyom 86 tag. A besztercei FEMKE tagok több mint kétharmada állami alkalmazott. Slovenský Národný Archív (Szlovák Nemzeti Levéltár) Bratislava (SNA-B), FEMKE 9. doboz. zoznam zakladateľov a večných členov 1884–1915.

⁵⁹ *FEMKE évkönyve az 1916–1917-ik évről*. Szerk. Clair Vilmos Főtitkár, Budapest. Előterjesztette az elnökség a F.M.K.E 1917. december 30-án, Nyitra rendezett tanácsú városban megtartott XXXV. éves rendes közgyűlésén. 11. o.

⁶⁰ Általában mintegy 50–80 diák látogatta, valóságban inkább 30–50 között, télen ennél is kevesebb.

kok többsége iparos volt.⁶¹ A kurzus azonban, annak ellenére, hogy eleinte sokan iratkoztak be, nem tekinthető sikeresnek. A diákok elmaradoztak, részben szabadidő hiányában, részben a tanulástól megkeseredetten. A FEMKE tankönyvre írt ki pályázatot, ám végül is azt a következtetést vonta le, hogy felnőtteknél már nagyon nehéz sikert elérni, és ha mégis sikerül, akkor azt csak a gyakorlatnak köszönhető.⁶² Zólyom megyében nem indítottak analfabetizmus elleni kurzust, mint ekkoriban a FEMKE egyéb működési területein.

1895-ben indították FEMKE könyvtárhálózat projektjüket. Eredetileg négyet terveztek a megyében, ám az első világháború kitörésekor már mintegy 18 működött. Besztercebányán a 16. gyalogezred kaszárnyáiban létesült, ahol a főtisztek legalább egy része támogatta a magyarosító törekvéseket: „olthatatlan bennem a vágy, hogy e téren az eddiginél több eredményt érjek el, s mire csak úgy számíthatok, ha megfelelő olvasmány nyújtása [...] mellett hazafiás tárgyú, a legénységi szobákban és a folyosókon kifüggesztendő képek és [olvashatatlan szövegrész] legyenek”⁶³ Az alezredes azt írja levelében, hogy besorozáskor „a legénység egy része tót anyanyelvű [...] (a szolgálat második felében) habár csak kevés, de legalább beszéljenek, legalább értenek magyarul”⁶⁴ Mivel azonban az ezred tagjai főképp a város környékéről valók voltak, nem tudhatjuk, mi a helyzet a városi szlovák legények nyelvtudásával.⁶⁵ A könyvtár csupán a legénységi állomány tagjai számára volt hozzáférhető, a legénységnek ingyenesen, míg a tiszteknek egy kötet egy filléres kölcsönzési díj ellenében. Az ezt követő könyvtári jelentések szerint a könyvtárt használó „tót legénység, míg az év elején alig, hogy olvasott, beszéde az év végén már sokkal tisztábban és helyesebben beszélt”⁶⁶ Továbbá: „gyakorolja magát magyar nyelv kiejtésében hangos olvasás által”, az 1913-as jelentésben: „hatását még fokozza a legénység között a tót nyelven való társalgás meg van tiltva [...] kényszerítve vannak magyar nyelven társalogni”⁶⁷ Az éves jelentések egyébként az olvasók számáról és a kötetek kölcsönzéséről is tartalmaznak adatokat, ezek kapcsán azonban nem vonnék le messzemenő következtetéseket: mégis, az olvasók száma és a kölcsönzött művek száma csökkenő tendenciát

⁶¹ Zsolt Vesztróczy: Činnosť Hornouhorského vzdelávacieho spolku..., 2006, i. m. 35. o.

⁶² Uo.

⁶³ SNA-B, FEMKE 24. doboz, Molnár Dezső alezredes levele a FEMKE titkárnak a könyvtár ügyében, 1907. október 2. Besztercebányán.

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ A nyelvismereti adatok szerint 1910-re a városban 10 776 lakos közül 7 541 fő tudott (úgy ahogy) magyarul.

⁶⁶ SNA-B, FEMKE 24. doboz, FEMKE könyvtári jelentések 1908–1913.

⁶⁷ Uo.

mutat.⁶⁸ A laktanya altiszti olvasójában elhelyezett, külön olvasóteremmel ellátott könyvtár könyvállománya változó, pár száz kötet. A bakák főképp elbeszéléseket, regényt, Jókait, Mikszáthot és Beniczkyt olvasták.

A katonaság ily módon a környék asszimilációs tengelyévé vált. Míg a katonaság esetében erőszakos asszimilációról (nyelvük tiltása miatt), addig a városban inkább természetes, ámde a kormányzat és a helyi szervezetek által befolyásolt-támogatott és elvárt (ügyintézés) asszimilációról beszélhetünk.

A FEMKE a megyében 16 ifjúsági, 10 önkéntes, 19 énekes és zenész, 7 olvasó és gazdasági kört, illetve 1 nyelvi kurzust szervezett, Besztercebányára esik ezeknek körülbelül egynegyede-egyharmada.⁶⁹ Meg kell jegyezni, hogy ezen egyesületek számából nem lehet messzemenő következtetéseket levonni.⁷⁰

A pánszlávizmus üldözése a helyi politikában

A dualizmus kori Besztercebánya városi-hivatali iratai között több százra tehető azon iratoknak a száma, melyek a nemzetiségi ügyekkel foglalkoznak. Ezek az 1890-es évek második felétől kezdenek tucatjával felbukkanni, az 1880-as években nemzetiségi tekintetben az izraelita lakosságról szólnak. Az esetek döntő többségében minisztériumi rendeletekről, leiratokról, utasításokról van szó, melyekben agitátorok megfigyelését, postai forgalom, bizonyos lapok és röpiratok figyelését, példányszámok pontos jelentését kérik, vagy gyűlésekről adnak vagy kérnek információt.⁷¹ A munkásmozgalmak minden évben, különösen áprilisban fontos ügynek számítottak, főképp az 1900-évektől kezdve, amikor is jelentősebb számú irat foglalkozott velük, mint a nemzetiségi ügyekkel. A háborús évek alatt azonban ez a tendencia ismét visszajára fordul. A várossal kapcsolatban azonban már ennél sokkal kevesebb valós eseményről adnak számot. Az esetek döntő többségében a megye az, amely az alispán, ritkábban a főispán nevében a várost jelentésre szólítja fel.

Egy bizalmas jelentés-levélváltás, mely a Besztercebányán terjesztett nyomtatványok tárgyában folyt az alispán és Csesznák Gyula polgármester között így szólt: „tudomásomra jutott, hogy Besztercebánya Hámor külvárosban a múlt

⁶⁸ 1908: 215 olvasó, 2950 (sic!) kötet; 1909: 172 olvasó, 365 kötet; 1910: 105 olvasó, 130 kötet; 1912: 188 olvasó, 245 kötet. Kérdés, mekkora hitelt adhatunk Minder Róbert honvéd hadnagynak, aki a könyvtár gondozója volt.

⁶⁹ Zsolt Vesztróczy: Činnosť Hornouhorského vzdelávacieho spolku..., 2006, i. m. 37. o.

⁷⁰ A forrásokban nem találtam semmit azok működéséről, csupán megalakulásukról adnak hírt.

⁷¹ ŠABB, Mestský magistrát 20. 27. szám. 1904. Zólyom vármegye alispánja a Besztercebányai polgármesternek, 1904. március 11.

évben Dr. Thurzó István helybeli ügyvéd és más pánszláv vezetők által rendezett munkás gyűlést tartottak [...] nők, leánycselédek is, és „valóságos könyvtár volt berendezve, melyben pánszlavisztikus tót sajtó termékek halomszámra voltak elhelyezve.”⁷² Az alispán, aki egyébként buzgó FEMKE-tag is volt – a vármegeyi és városi hivatalnokok körülbelül felével egyetemben – forrását is „elárulja”: „egy hazafiasan érző Besztercebányai lakos útján jutott birtokomba”.⁷³ A polgármester rendőrkapitányi vizsgálatot ígért, azonban pár levélváltás után nem találunk több információt az ügy további sorsáról. Hiába panaszkodik az alispán, hogy „az egyesület alapszabály- és rendellenes működése [...] igazolva van [...] a könyvtárat lefoglalták”, de ő mindmáig nem kapta meg ezt a könyvtárat, ugyanis a kihallgatások, bár megvannak, a pánszláv vádak még nincsenek bizonyítva, ami „a rendőrhatalóság lanyha eljárásának tulajdonítható”.⁷⁴

Az 1901. április 6-i prágai pánszláv kongresszussal kapcsolatban felülről érkező leirat kapcsán keletkezett jelentés így szól a város nemzetiségi viszonyairól: „mindaddig nem észleltem oly jelenséget, [...] hogy olyan diákok volnánk Besztercebányán, kik tanulmányaikat Prágában végezvén a prágai cseh-tót egyesületnek tagjai. Ami a város nemzetiségi viszonyait illeti [...] Besztercebányán is vannak szláv érzelmű lakosok, azoknak a száma azonban a magyar és a magyar érzelmű lakossággal szemben oly elenyészően csekély, hogy komoly nemzetiségi mozgalmat nem képesek kifejtteni [...] ilyen mozgalmat mindeddig nem észleltem”.⁷⁵

A városban viszonylagos etnikai nyugalom honolt. Az 1880-as években, amikor a gazdasági irányításban a zsidó kereskedők jelentős befolyást szereztek, volt némi feszültség. A sajtó természetesen itt-ott hangos volt, ám a városban alapjában véve nem tudni komolyabb problémákról.

Ami a városi szlovák lapokat illeti, a megyében 1904. március 8-án indult meg Rovniak István *Zvolensky noviny* c. pánszláv lapja. A főispán kérte Csesznák Gyula polgármestert, tegyen jelentést a városban olvasott szlovák lapokról: „[...] városunkban [...] saját tapasztalatom szerint a *Krajan* című tót lap van a leginkább elterjedve, melyet szívesen olvasnak, sőt az alsórendű napszamosok és munkások is vásárolnak belőle egyes lappéldányokat, különösen vasárnap, a templomból hazajövet. A *Slovenske noviny* tudtommal nem sok példányban

⁷² ŠABB, Mestský magistrát 20. 10. szám. 1904. Bizalmas. A Besztercebányán terjesztett pánszláv nyomtatványok ügyében, „Alhényi” alispán Csesznák Gyula vár. polgármesternek, 1904. január 19.

⁷³ Uo.

⁷⁴ Uo. 8. és 9. szám. 1904. január 25.

⁷⁵ ŠABB, Mestský magistrát 38. 1. szám. 1901. Rendőrkapitányi jelentés. Kollárikus (?) jelentése a polgármesternek, 1901. április. 23.

jár ide, a *Vlast a svet* meg egyáltalán nem. [...] nemzetellenes tót lapok közül úgy tudom, a *Národnie noviny* jár több példányban az általánosan ismert itteni pánszláv érzelmű egyéneknek.”⁷⁶ Az ismert pánszláv egyének egyébként többször felbukkannak a hivatalos levelezésekben, ám konkrétan egyszer említenek csak konkrét nevet, Thurzó István ügyvédét az 1903-as háromi eset kapcsán.

Csesznák Gyula polgármester sikertörténete

A nemzetiségileg vegyes városban, ahol csupán a lakosság töredékének volt választói joga (1917-ben ez a szám 1221),⁷⁷ s ahol az alispánok öt-hétévente váltakoztak, a városi polgármester rendkívül szép karriert futott be.⁷⁸ A negyed évszázados sikertörténet okának kutatása véletlenszerűen adódott. A polgármester annak ellenére, hogy évi 6600 koronát, lakáspótlékot stb. keresett, egyik elődjéhez viszonyítva, nem számított éppen a legtehetősebbnek.⁷⁹ A háromnyelvű városban, ahol a nemzetiségi agitáció, a munkásmozgalmak, sőt néha zsidópogromok is előfordultak, rendkívüli teljesítmény negyed évszázadig megtartani egy ilyen pozíciót. A polgármester nem lépett be a FEMKE-be sem. Az különböző iratok tanulmányozása során szembetűnő, hogy mekkora politikai érzékkel megáldott úriemberről van szó. Besztercebányai pályáját városi alkapitányként kezdte az 1880-as években, majd 1893-ban megválasztották polgármesternek. A tanulmány tematikájába illeszkedően a nemzetiségi ügyekkel kapcsolatos hozzáállásába és problémamegoldó képességeibe nyerhetünk bepillantást. Az 1903-as Thurzó-féle „nemzetiségi izgatás” ügyében is sikeresen háritotta el az alispán kivizsgálási ügyét, és mintegy fél évvel későbbi célozgatását („a nemzetiségi moz-

⁷⁶ ŠABB, Mestský magistrát 20. 17. szám. 1904. Tót lapok forgalma. Besztercebánya polgármestere a főispánnak, a főispán 68. sz. bizalmas rendeletére válaszolva, 1904. július 6. Dr. Csesznek Gyula.

⁷⁷ ŠABB, Mestský magistrát 20. 144–1917. Besztercebánya 1917-es választói úrlapjai.

⁷⁸ *Jegyzőkönyv, felvétel a Besztercebányán 1918. évi május hó 18-án a városi képviselőtestületnek Csesznák Gyula polgármester úrnak 25 éves polgármesteri évfordulója alkalmából tartott díszközgyűléséről.* Besztercebánya, Havelka Ny., 1918.

⁷⁹ ŠABB, Mestský magistrát 20. Besztercebánya, szlovák–magyar kétnyelvű hirdetmény, 1883. szeptember 12. Zólyom megye legtöbb adót fizetőinek ideiglenes névjegyzéke 1884-ik évre. Szumrák Pál besztercebányai polgármester a 31. leggazdagabb egész Zólyom megyében, míg az 1907-es adójegyzék 109 fős listáján Csesznák Gyula nincs rajta. *Besztercebánya szabad királyi és bányaváros szervezeti szabályrendelete.* Besztercebánya, Machold Ny., 1906.

galommal szembetartása és bejelentése körül előforduló mulasztások [...] nem jelentik kellően”) a polgármester így válaszolta meg: „tudomásul vettem”.⁸⁰

Alanyunk a hallgatás taktikáját is tudatosan alkalmazta. Az alispán ír Vikár Béla *Árpád és Habsburg magyar király kegyelele* c. ünnepi költeményről, mely „miután ezen munkának a nép körében való terjesztése, a hazafias és dicséretes érzés emelésére kiválóan alkalmas, felkérem tekintetes czímét, hogy [...] hatékonyan közreműködni szíveskedjék”.⁸¹ Répássy alispán hiába taglalja majd két oldalon keresztül hol, mennyiért és hogyan lehet megrendelni, a polgármester írásbeli válasza sem méltatja, csupán a hivatali szolgának írja rá a levélre: „A megrendelést szükségesnek nem tartván, ezen ügyiratot az irattárba tenni rendelem.”⁸² A polgármester, amikor csak tehette, próbált a nemzetiségi ügyekből kimaradni, a főispán kérésére így írt a városról: Besztercebányán kulturális központot teremtettünk, a fogyasztó lakosság egyre csak gyarapodott; ezt a hivataloknak és intézeteknek köszönhetjük, ezért még több hivatal és intézet kell; a környéken aránylag olcsó munkás is bőven akad. Amit pedig problémának jelölt meg, az az, hogy „a három felekezet gyűlései szegregáltak vannak [...] és eszerint való elsorolása és dominálása [...] (az) osztársadalomra elidegenítő hatása van”.⁸³ Annak érdekében tehát, hogy a felekezeti elkülönülés megszűnjön, a város nagyobb gyűlések befogadására is alkalmas helyszínt tervezett építeni.

A főispán kifejezett kérése ellenére sem írt a faji, illetve nemzetiségi szempontokról. Számos jelentésben, mikor pánszlávokról van szó, taktikusan, visszafogottan fogalmaz: „biztos vannak”, „három-négy név, akit mind ismerünk” stb.⁸⁴ A polgármester számos más esetben is hasonlóan járt el, az iskolák ügyében sem foglalt állást, a nemzeti szövetség megalapítását a városban gyakorlatilag szőnyeg alá söpörte. Gyakorlatias kérdésekkel, főképp a gazdasági és városi alkalmazottak erkölcsi kérdéseivel foglalkozott, és ezekben az ügyekben szigorú és precíz volt.⁸⁵

⁸⁰ ŠABB, Mestský magistrát 20. „Alhényi” alispán Csesznák Gyula vár. polgármesternek, 45. t., 1904, és a válasz 1904. június 1. Besztercebányán.

⁸¹ ŠABB, Mestský magistrát 38. 9. szám. Zólyom vármegye alispánjától (Dr. Répássy Mátyás, aki a FEMKE ügyvezető alelnöke volt) Dr. Csesznák Gyula polgármesteréhez, bizalmas, 1898. február 13.

⁸² Uo. Dr. Csesznák Gyula 1898. február 23.

⁸³ ŠABB, Mestský magistrát 20. 15–1909. Főispán Osztróluczy 1909. január 12. Pontokba szedve „részletes, hamisítatlan, hű és igaz képet adjon a járás (város) közéletéről 1–5 napon belül”. A Pontok: faj, nemzetiség, vasút, földművelés, kultúra, közigazgatás, ipar, kereskedelem, pénzügy, írja Besztercebánya polgármesterének. A válasz 4. szám. 1909. Biz. Uo.

⁸⁴ ŠABB, Mestský magistrát. Különböző dobozok.

⁸⁵ Vizsgálatok és városi tanácsi ülések a „vásárokon biztosított jobb hely”, vagy a tanácsosoknak több „téli tűzifa félretétele”, mert ezek mind rombolják a városi tanácsosok és a tisztviselők erkölcsi képét. ŠABB, Mestský magistrát.

Összegzés

Besztercebánya városi, hivatali, rendőrségi, valamint egyéb forrásait végigkutatva megállapítható, hogy összességében a nemzetiségi kérdés harmad-, vagy csupán negyedrangú a város gazdasági és általános ügyei mellett. Ilyenek főképp az erdőgazdálkodási ügyek, az erkölcsi, sőt, a munkásmozgalmi, szociáldemokrata mozgalmak ügyei is. A dualizmus első felében rendkívül nagy számban fordultak elő a bűnbandák, illetve körözött személyek elleni intézkedések a város környékén. A mindenkori alispán és a polgármester közötti levelezésekben azonban prioritást élvezett a nemzetiségi ügy és a sajtóban is nagyobb figyelmet szenteltek a kérdésnek.

Az adatokat elemezve elmondható, hogy a technikai fejlődés, a demográfiai olló szétnyílása, a vasút, gazdaság modernizálása kéz a kézben járva, egymást erősítve indította el a magyarosodás folyamatát. Ugyanakkor az állami és főképp a megyei hivatalok nyomása is rendkívül erősen éreztette hatását a városban. Ahhoz, hogy valaki a városi elithez – vagy legalább annak környezetébe – tartozzon, kétségkívül szükséges volt a magyar nemzet- és állameszme nyílt támogatása, elismerése.⁸⁶ A gazdasági, kulturális, családi és karrier-szemponatok jelentősen függtek attól, hogy megbízható magyar embernek tartották-e az illetőt.

A 19. század utolsó harmadában egyre kevésbé illett a városi polgárságnak szlovák könyvet vagy újságot olvasni, sőt, szlovákul sem illett „mondokolni” az utcán, köszönni is kizárólag németül, esetleg magyarul. Ennek következtében a közép rétegnek is illett nyelveket tudni, főképp a németet, később a magyart. A szlovák nyelv ugyanis a munkások, parasztok és koldusok nyelve volt, teljesen perifériára szorulva. A 19. században szóban és írásban is anekdoták keringtek a városban.⁸⁷ Az eltérő származás házassággal szinte áthidalhatatlan volt. Ez különösen igaz a paraszti-polgári különbségekre. A városi lányok nem mentek férjhez gazdafiúkhöz, legfeljebb akkor, ha utóbbiak beköltöztek a városba.⁸⁸

Tanulmányom célja volt továbbá rávilágítani az 1910-es népszámlálás nemzetiségi adatait dogmának tekintő nézet abszurdítására. Mint ez esetben is kiderült, a korabeli népszámlálások nyelvi-nemzetiségi adatsorai leginkább az adott egyéniség viszonyát jelzik az aktuális magyar állameszméhez, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia dualisztikus berendezkedéséhez. A népszámlálási statisztika a maga anyanyelvi, nyelvismereti lekérdezésével nem volt képes reálisan megragadni és kimutatni a kettős vagy többes identitású népelem változásait.

⁸⁶ Bár mintegy tucatnyi polgár, Thurzó István ügyvéd és köre ennek ellenkezőjét bizonyítja.

⁸⁷ Darulová, Jolana: *Vztahy medzi mestom a vidiekom...*, 1996, i. m. 40–41. o.

⁸⁸ Uo. 43. o.

Az adatok, egyéni és intézményi történetek elemzésével arra a végkövetkeztésre jutottam, hogy az asszimiláció a dualizmus kori Besztercebányán is komplex és korántsem befejezett, egyirányú folyamat volt. Egy-egy családon belül akár többször, többféleképpen is elkezdődhetett és végbemehetett. Ezeknek a tényeknek a tudatosítása nélkül a statisztikai adatok statikus és determinált valóságként való kezelése, kanonizálása elfogadhatatlan.

A 19. század közepén egy százalék alatti helyi, „rég magyar” mellé a dualizmus kezdeti éveiben 5–7 százaléknyi betelepült magyar értelmiség, hivatali, állami alkalmazott a maga erejének és a körülményeknek köszönhetően kezdte átalakítani a város nyelvi arculatát, amit az 1910. évi népszámlálás a maga több szempontból is bírálható helyi lekérdezési módszertanával a relatív magyar többség kimutatásával koronázott meg.

Az 1930. évi csehszlovák népszámlálásból kikövetkeztethető, hogy a ténylegesen nyelvet és identitást váltó, azaz „befejezett” asszimilációjú, magyar anyanyelvűvé és tudatúvá vált németek, zsidók, szlovákok – ebben a sorrendben! – a város lakosságának alig 12–13%-át adták. A többség, a lakosság 30–35%-a többes identitásának köszönhetően gyorsan reasszimilálódott, és könnyen integrálódhatott az új csehszlovák államalakulatba, illetve a helyi szlovák nemzeti többségbe.

A magyar statisztika nyelvismereti adatai alapján ezen felül 20–25%-nyi városi lakost ért a világháború annak a megkezdett nyelvváltási szakaszában, azaz az asszimilációs folyamat kezdeti fokozatában. Az értelmiségi életpálya végigkövetésével bemutattuk a városi környezetben leírható egyéni asszimilációs döntéssorozatokat. Ebben a legfőbb szempontok a társadalmi mobilitás és a gazdasági előnyök összefüggése, a konfliktuskerülés és a környezet mintaadó és domináns magyar kulturális közegének a szerepe volt.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Besztercebányai Levéltár. Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Banskej Bystrici (ŠABB), Magistrát mesta Fasc 20, 23, 26, 30, 31, 34, 37, 38, 105, 150.

Szlovák Nemzeti Levéltár. Slovenský Národný Archív – Bratislava (SNA-B), FEMKE 8, 9, 24, 63. doboz.

Népszámlálási digitális adattár. <http://konyvtar.ksh.hu/neda> (2014–05–14)

*

A Besztercebánya-Egyházmegyei Róm. Kath. Népisola És Néptanítók Történeti Névtára. Szerkesztve Az Ezredéves Országos Kiállítás Alkalmából. MDCCCXCVI. [=1896] Besztercebánya, Machold F. könyvnyomdája, 1896.

- Bothár Emil: *A Besztercebányai M. Kir. Polgári Fiu-Iskola értesítője az 1903–1904-ik tanévről*. Besztercebánya, Machold Fülöp Könyvnyomdája, 1904.
- FEMKE évkönyve az 1916–1917-ik évről. Szerk. Clair Vilmos Főtitkár, Budapest. Előterjesztette az elnökség a F.M.K.E 1917. december 30-án, Nyitra rendezett tanácsú városban megtartott XXXV. éves rendes közgyűlésén.
- Jegyzőkönyv, felvétellett Besztercebányán 1918. évi május hó 18-án a városi képviselőtestületnek Csesznák Gyula polgármester úrnak 25 éves polgármesteri évfordulója alkalmából tartatott díszközgyűléséről. Besztercebánya, Havelka Ny., 1918.
- Lévay István: *A Besztercebányai Kir. Kath. Főgymnasium Értesítője Az 1894–1895. Tanévről*. Besztercebánya, Siger és Sonnenfeld, 1895.

*

- Bokes, František: *Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848–1914*. Bratislava, SAV, 1962.
- Borguľová, Jana: Osobnosť Izidora Žiaka Somolického v kultúrno-spoločenskom živote Banskej Bystrice. In: Darulová, Jolana: *Banská Bystrica, Sociokultúrne obrazy a portréty*. Banská Bystrica, Univerzita Mateja Bela, 1996. 55–60. o.
- Čaban, Peter: *Banskobystrická diecéza a boj proti alkoholizmu a spolkoch striezlivosti*. Banská Bystrica, Kňazský seminár sv. Františka Xaverského, 2005.
- Chromeková, Valéria: Spriemyselnovanie Banskej Bystrice, stav a vývoj malovýroby v druhej polovici 19. storočia. In: *Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice II*. Banská Bystrica, Katedra históriá FHV UMB – Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici, 2006. 43–64. o.
- Darulová, Jolana: Vzťahy medzi mestom a vidiekom na príklade Banskej Bystrice. In: Darulová, Jolana: *Banská Bystrica, Sociokultúrne obrazy a portréty*. Banská Bystrica, Univerzita Mateja Bela, 1996. 27–46. o.
- Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára I*. Pest, 1851.
- Jurkovich Emil: *Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica*. Banská Bystrica, Občianske združenie Pribicer, 2005.
- Kamenský, Miroslav: *Banskobystrický biskup a prvý predseda Matice Slovenskej Dr. Štefan Moyses 1797–1869*. Banská Bystrica, Banskobystrický biskupný úrad, 1990.
- Fremal, Karol: Vplyv politických strán v banskej bystrici základe výsledkov volieb v rokoch 1918–1938. In: Bitušková, Alexandra a kol.: *Banská Bystrica. Historicko-etnologické štúdie I*. Banská Bystrica, Inštitút sociálnych a kultúrnych štúdií, Faka humanitných vied, Univerzita Mateja Bela, 2000. 124–137. o.
- Mokry, Ladislav: *Obdobie Štefan Moyses a počiatky národnej hudby. Hudba v Banskej Bystrici v období pôsobenia biskupa Štefana Moyses*. Martin, Hudobný odbor Matice slovenskej, 1998.

- Škvrna, Dušan: Otázka mestského národného centra v 19. storočí a Banská Bystrica. In: *Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice I.* Banská Bystrica, Katedra histórie FHV UMB – Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici, 2006. 278–291. o.
- Štilla, Miloš: *Martin Čulen v dejinách Banskej Bystrice: katolícky kňaz významný pedagóg a národný buditeľ* Banská Bystrica. Rímskokatolícka cirkev, Biskupstvo Banská Bystrica, 2005.
- Vesztróczy Zsolt: Činnosť Hornouhorského vzdelávacieho spolku (FEMKE) v Banskej Bystrici a vo Zvolenskej župe (1884–1919). In: *Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice II.* Banská Bystrica, Katedra histórie FHV UMB – Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici, 2006. 24–42. o.

László BÓNA

Ethnic changes of Banska Bystrica at the turn of the 19th and 20th century. Historical demographic analysis of urban assimilation processes

Going through the urban, administrative and police source materials of Banska Bystrica it can be clearly declared that nationality issue played only a third or fourth-rate role in the economic and other types of matters of the city. However, correspondence between the prevailing deputy lieutenant and the mayor shows a priority of national issues, and it is more attentively addressed in the press as well. Technical developments, the opening of the demographic gap, the modernization of railways and economy – with intensifying each other's effects – has triggered the process of the so called Magyarisation (becoming Hungarians), while pressure on the part of state and mainly county offices was significantly strong in the city as well. In the middle of the 19th century the number of the local „old Hungarians” is under 1%, while the 5–7 percent of the newly settled people beside them are intellectuals, officials, state employees, which stratum reaches relative majority by the year of 1910. Large-scale growth was brought about mainly by assimilation necessary to career mobility.

Keywords: Banska Bystrica, dualism, urban assimilation

Az egyházak kapcsolata a katonai és közigazgatási szervekkel az első világháború idején az északkeleti vármegyékben

Az Osztrák–Magyar Monarchia hadba lépése egy új gazdasági és politikai fordulatot hozott. Ebben a változásban az osztrák-magyar kormány és a Hadsereg-főparancsnokság részéről fontos szerepet szántak az egyházaknak, amelynek az elsődleges feladata az agitáció mellett az anyagi források előteremtése gyűjtések és adományok útján, valamint a hadsegélyezés. Az egyházi gondolkodók pedig a különböző sajtóorgániumokban a háború igazolását és a katonák buzdítását tűzték ki célul.

1914 augusztusának végére nyilvánvalóvá vált, hogy a háborús felvonulási tervek kudarcot vallottak. Az orosz cári csapatok a vártnál gyorsabban mozgósítottak a frontvonalakon, így a kezdeti támadó hadmozdulatokat hamar a visszavonulás váltotta fel. Bukovinából és Galíciából az osztrák-magyar csapatok fokozatosan hátráltak, aminek következtében 1914. szeptember 14-én a kaukázusi lovas hadtestek átlépték a történelmi Magyar Királyság határát és betörték az északkeleti vármegyék (Ung, Bereg, Máramaros, Zemplén) nagy részébe. Ezen a szűk területen egyszerre több katonai parancsnokság és hadsereg zsúfolódott össze. Az északról visszavonuló lemergi katonai parancsnokságot és a hátráló 2. osztrák-magyar hadsereget Ungváron helyezték el, eközben Munkácson tovább működött a helyi állomásparancsnokság. Katonai joghatóság szerint a terület a Kassai III. és a cs. és kir. VI. kerülthez tartozott. Ennek és a térség hadműveleti területté válásának köszönhetjük, hogy bevezették a katonai közigazgatást.

Kutatásom célja az volt, hogy megvizsgáljam, az új közigazgatási rendszer milyen változásokat idézett elő a különböző egyházi intézmények és régiók életében? Hogyan tudtak alkalmazkodni a fennálló viszonyokhoz akár gazdasági, akár politikai tekintetben? Volt-e egyházi ellenállás, vagy tisztán kollaborációról beszélhetünk? A különböző világi és egyházi szakirodalmak erről a témáról csak keveset írnak, legfeljebb a tábori lelkészek vonatkozásában beszélhetünk bő forrásanyagról, ebben a tekintetben Borovi József, Varga A. József és mások¹ munkásságát emelném ki. A korabeli egyházi személyek a háború és a vallás viszo-

¹ L. Borovi József: *A magyar tábori lelkészet...*, 1992, i. m.; Varga A. József: *Katonák – lelkészek...*, 2010, i. m.; Gergely Jenő (szerk.): *Vallások...*, 1989, i. m. stb.

nyát valláserkölcsei szempontból közelítik meg és a háború jogosságát tárgyalják.² A munka kiindulópontjával azok az elsődleges források szolgáltak, amelyeket a Kárpátaljai Területi Állami Levéltárban, az Esztergomi Primási Levéltárban, a Hadtörténelmi Levéltárban és a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárban kutattam.³ Ezek alapján a fent említett kapcsolatok és kérdések követhetőek, elemezhetőek.

A polgári és katonai közigazgatási rendeletek az egyházak számára

A közigazgatási rendszer változásának jogi alapja az 1912. évi LXIII. törvénycikk, amely a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről rendelkezik, és Galántai József szavaival élve „tökéletesítette a hátszági mechanizmust”.⁴ Ezeket a feladatok fokozatosan átvették a katonai szervek. A lakosságnak, a gazdasági nehézségek mellett, egy új a polgári közigazgatással párhuzamosan bevezetett katonai közigazgatással is meg kellett ismerkednie. Az egyház ügyei és vagyona tekintetében a kivételes törvények miatt a magyar kormány joghatósága kiterjedt az ingatlanok kezelésére is. A kormány az intézkedéseit rendeletileg tette közzé. Az adott területekre kormánybiztosokat neveztek ki, akik igénybe vehették a csendőrség, rendőrség és határőrség egységeit is.⁵ A mozgósítási munkálatok tervezésénél

² Geduly Henrik: *Háború és vallás...*, 1915, i. m.; Baltazár Dezső: *A háború...*, 1918, i. m.; Pröhle Károly: *Háború és vallás*, 1915, i. m.

³ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL) 4. és 7. fond az Ung megyei főispáni és alispáni iratok, valamint a Görög Katolikus Egyház 151. fondja. Esztergomi Primási Levéltár (Esz. PL) első világháborúra vonatkozó kartotékok. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, K 148. Belügyminisztériumi iratok, egyházi iratok, valamint a különböző felekezeti papok vizsgálatára a Hadtörténelmi Levéltár (HL) halotti anyakönyvei a térség honvéd, és császári és királyi gyalogezredeinek tekintetében (munkácsi 11. honvéd, cs. és kir. 65 munkácsi, 66. ungvári, 85. máramarosi gyalogezred). HL. III.VI.36. Katonai egyházi szervezetek anyakönyvei 1743–1952.

⁴ Galántai József: *Magyarország az első világháborúban*, 2001, i. m. 113. o.

⁵ 1916-ban a Monarchiában lévő orosz egyházak és segélyegyletek vagyonát megpróbálták megállapítani a rendőri szervek. Ennek céljából Markovich főkapitány helyettest bízták meg az ügy kivizsgálásával. A jelentés 1916. április 22-én el is készült, mely szerint az nem meghatározható, mivel korábban azzal az orosz főkonzulátus foglalkozott, de azt a szerepet a háború idején átvette az amerikai főkonzulátus. Viszont egyetlen orosz egyházi köteléket felfedezett, még pedig a Pest vármegyei Üröm községben, ahol egy orosz kápolna állt, amelyet István nádor építtetett feleségének, az orosz cár leányának síremlékeként. Dologi kiadásait a templomnak később József főherceg uradalmának piliscsabai intézősége intézte, személyi kiadásait pedig a helyi lelkész. Ezt viszont az orosz cár fizette a bécsi spanyol nagykövetségen keresztül. MNL OL. K 148. 1916/22 f. 523. csomó. 1., 15. l.

közreműködő tiszteket⁶ alkalmazták, akik számára körleteket utaltak ki.⁷ Galíciában a polgári közigazgatás hatáskörét a megszállt és a hadművelési területeken az osztrák kivételes törvényeknek megfelelően a hadsereg teljes egészében átvette, az északkeleti vármegyékben pedig a magyar kormány hatásköre terjedt ki bővebben, bár lényegi különbség a kettő között nem volt. Az egész ország területén betiltották az útlevelek kiadását a fegyveres erők kötelékébe tartozó személyeknek. Korlátozták és ellenőrzés alá vették a postai, távírdai és távbeszélő forgalmat, a sajtószabadságot is korlátozták. Miniszterelnöki rendelet tiltotta a közléseket a Monarchia katonai intézkedéseiről. Előzetes cenzúrát (12001/I. M.E.SZ.) vezettek be, ennek értelmében az időszaki lapokat a szétküldés előtt három órával, az egyéb sajtótermékeket egy héttel a megjelenés előtt a cenzúrázással megbízott hatósághoz el kellett juttatni. Amennyiben a hatóság meg nem engedhető közlést talált, bűnvádi eljárást indíthatott.⁸ A későbbiekben az egyházi körrendeleteket is csak naptári formában szándékoztak kiadni, mivel az évenként cserélődő új rendeletek sok esetben hatályon kívül helyezték a korábbiakat, így azokat könyv formájában újra meg kellett újítani, ami igen költségessé vált.⁹ Ezért ezeket a rendeleteket nem keltezési sorrendjükben csoportosították, hanem tematikusan: I. egyházi, II. temp-lomi, III. hitéleti, IV. esperesi, V. lelkészi, VI. alkotmányjogi, VII. tanügyi, VIII. iskolai, IX. tanítói, X. fegyelmi, XI. szociális, XII. ajánlott művek.¹⁰

A régió egyházi viszonyait a katonai közigazgatási szervekkel az eljárások végrehajtása során az együttműködés jellemezte. Jó példával szolgál erre az 1914. október 2-án kelt rendelet, miszerint a kormánybiztosnak és a katonai állomásparancsnokoknak orosz betörés esetén azonnal értesíteni kellett a határszéli csendőrségeket, az adóhivatalt, a járásbírókat, a főerdő hivatalt, a tanfelügyelőt, a munkácsi görög katolikus püspököt, a pénzügyigazgatóságot, az államépítészeti hivatalt, valamint a katolikus és polgári iskolákat is.¹¹ A kommunikáció nyelve a hadsereg magasabb parancsnokságai, a magyar királyi honvédség és a népfelkelés parancsnokságai között a Belügyminisztérium rendelete szerint a harcászati és hadművelési tartalmú ügyeknél a német volt. Ugyanakkor a sikeres kommunikáció érdekében törekedtek arra, hogy: „Minden egyes esetben az a nyelv használtassék, amely a legmegbízhatóbban biztosítja a gyors és biztos megér-

⁶ Ezek a tisztek végezték a járások és századjársok hadköteles egyéneinek az összeírást, valamint kezelték a felmentési kérelmek továbbítását a Belügyminisztérium illetékes osztályához.

⁷ MNL OL. K 148. 1914/24 f. 454. csomó.

⁸ Galántai József: *A Habsburg Monarchia...*, 1985, i. m. 308–309. o.

⁹ KTÁL. F. 151, op. 25, od. zb. 2217. 1. l.

¹⁰ Uo.

¹¹ KTÁL. F. 4, op. 1, od. zb. 698. 5. l.

tést... Minden nem más harcászati és hadműveleti természetű írásbeli szolgálati érintkezésre nézve az érvényben álló béke határozványok az irányadóak.”¹² Ezért az egyházak felé közvetített rendeletek nagy része magyarul íródott, németül csak a 2. osztrák-magyar hadsereg kommunikált. A hadsereg és a polgári hatóságok visszavonulásait rendben és nyugodtan kellett végrehajtani, nem pedig menekülésszerűen, sőt a hatóságok és a rendőri szervek egy része a közelben maradt, hogy hivatalukat minél hamarabb újra elfoglalják. A hadiesemények folytán néhány esetben a Kassai katonai kerület állomásparancsnokságai, vasút- és határállomásai az orosz betörés következtében, nem várva be a magasabb szintről érkező parancsot, elsőként rendelték el a terület kiürítését, sőt a polgári hatóságokat is erre utasították.¹³ A javak elszállításánál elsődleges szempont volt, hogy a lőszert, fegyvert, ruházatot, lovakat és járműveket és titkos ügyiratokat azonnal hátra kell szállítani. Az élelmiszer és a civil lakosság meneküléséről pedig a honvédkerület parancsnokságai gondoskodtak.

A Kárpátokban kialakuló frontvonalak miatt a nagy csapatmozgások igen megnehezítették a vasúti forgalmat és az élelmezést. A sebesültszállító és járványvonatok egyes településeken a vártnál is több időt töltöttek, így a kolera terjedésének gátat szabni csak a teljes karantén által lehetett, ami nehezítette a beteg katonák élelmezését. Ezért a vonalak mentén lévő polgármesterek, főszolgabírók és egyházi személyek a katonák élelmezését rendkívüli intézkedéssel hajthatták végre.

A háború kezdeti szakaszában a helyi görög katolikus egyházat a korábbi skizma perek és az orosz propaganda miatt több atrocitás érte. Ennek a tisztázása a rutén nép tekintetében elsődleges célként fogalmazódott meg a kormány részéről. 1914. október 25-én Ferenc József nyílt levelet intézett a Munkács egyházmegyei klérushoz Tisza István miniszterelnökön keresztül. Ebben biztosította az orosz betörés által sújtotta területek lakóinak személyes, vagyoni és gazdasági kártalanítását, valamint kérte a papság képviselőit, hogy a rájuk mért megpróbáltatásokat kellő akaraterővel és hozzáállással kezeljék.¹⁴ Az uralkodó elitélendőnek tartotta a görög katolikus papság helyzetét, ugyanakkor: „Ennek a papságának

¹² MNL OL. K 148. 1914/24 f. 454. csomó. 2. f.

¹³ „Az ilyen, kötelességről való megfélemezésről szóló eljárás azt eredményezi, hogy azt a bizalmat, amelyet a lakosság méltán helyez, aláássa, sőt a lakosság körében nyugtalanságot és kiszámíthatatlan következményekkel járó pánikot is előidézhet. Ennek meglátása céljából tehát elrendelem, hogy az ellenség által fenyegetett vidékeken az említett parancsnokoknak és csapatoknak mindaddig, amíg a magasabb helyről a kiürítésre parancsot nem kapnak, a helyükön maradniuk és szükség esetén az ellenséggel szembeállniuk kell.” MNL OL. K 148. 1914/24 f. 454. csomó. 2. f.

¹⁴ KTÁL. F. 151, op. 25, od. zb. 2207. 1. l.

hazafiságában ezek után az események után senkinek nincs joga kételkedni és az egész magyar közvéleménynek kell elégtételt adnia az itt-ott felmerült és hazafias lelkületet mélyen sebző méltatlan gyanúért.¹⁵ A kijelentés fő oka, hogy egyes katonai és rendőri szervek a feljelentéseket ki nem vizsgálva bűnvádi eljárásokat indítottak egyes lelkészek ellen. A feljelentésekre főleg azokon a településeken került sor, ahová az orosz cári csapatok törtek be, állításuk szerint az egyházi személyek a harangokat vagy a harangok ütő szerkezetét eltávolították, így a további jelzés, riasztás elmaradt.¹⁶ A többi esetben a királyi ház tagjainak megsértésével, kötelességük elmulasztásával, a katonai hatóságok felé mutatott engedetlenség és tiszteletlenség vádjával illették őket. A politikailag gyanús személyekkel szemben viszont a hadsereg csakis a polgári hatóság beleegyezésével járhatott el törvényesen. Akadtak olyan települések is, ahol a katonai személyek tűszokat tartottak vissza, sok esetben magát a papot. Ezeket belföldön, a harc térhez közel eső településeken szedték, ha a pap vagy a település vezetőjének a magatartása súlyos gyanúra adott okot. Ilyenkor a polgári hatóság jelölte ki a tűszokat. Sándor János belügyminiszter szerint „Magyarországon katonai részről csak olyan egyént szabad elfogni, aki katonai bíraskodás alá tartozó konkrét bűncselekményt követett el”.¹⁷ A rendőrségi beidézéseket és kihallgatásokat később feltételekhez kötötték: „Amennyiben az ellenük tett panasz megvizsgálása szükségessé válik, e vizsgálat megfelelő eljárás és formák között hajtassék végre, megidézésük és kihallgatásuk minden lealázó részlet nélkül történjék, s csak abban az esetben vezettessenek elő, ha a megidézésnek eleget nem tettek.”¹⁸ Tisza István ígéretet is tesz, hogy a „kellően indokolt panasz esetében készséggel fog eljárni azok ellen, akiket felelősség terhel”.¹⁹ A kormány és a papság részéről a megbékélés elsődleges célja az volt, hogy a rutén nép erkölcsi, anyagi és kulturális helyzetét javítsák, hisz azokban a községekben, ahová betörték az orosz cári csapatok a lakosság nagy része együttműködött a megszállókkal. Ugyanakkor nem tekintették ezt hűtlenségnek

¹⁵ Uo.

¹⁶ KTÁL. F. 151, op. 25, od. zb. 2457. 11. l.

¹⁷ KTÁL. F. 4, op. 1, od. zb. 676. 7. l.

¹⁸ Uo. 8. l.

¹⁹ Az egyház és a katonai szervek viszonyainak rendezésére a gorlicei offenzíva előtt 7 nappal, 1915. április 25-én Ungváron díszebédet adtak a püspöki palotában, ahol az egyházi kánokon és a főispánon kívül megjelent Eduard Böhm-Ermolli lovassági tábornok, a 2. oszt. rák-magyar hadsereg parancsnoka, Karl Berdolf vezérőrnagy, vezérkari főnök, Arthur Reutter ezredes, Wach Alajos alezredes is. A díszvendég nem más volt, mint Lipót Szalvátor cs. és kir. főherceg, tüzérségi főfelügyelő és hadsegéde, Augustz Lobkowitz ezredes.

vagy hazaárulásnak, csakis anyagi helyzetükre vezették vissza ezt a hozzáállást.²⁰ Az első intézkedések egyike volt, hogy 1915. augusztus 29-től a lakosság élet-helyzetének javítása céljából minden egyes személy három évig mentesül a párbér és a stóla illeték megfizetése alól.²¹ Ezért azt kellett megadniuk, hogy mely egyházmegyéhez, mely lelkészethez tartozott az adott település, s mekkora az illeték. A minta alapja az 1896-os jövedelem-összeírás volt.²² A vallási és közoktatási miniszter ezek alapján az 1914-es és 1915-ös évekre 35 603 koronát utalt ki a károsult lakosság megsegítésére, de a folyamatos élelmiszer-rekvirálás és katonai beszállásolások következtében a lakosság életkörülményei tovább romlottak.

1. táblázat. Az orosz betörések által leginkább sújtott települések, amelyekben a párbér szedését eltörölték

Sorszám	Lelkési állomás	Párbér hátralék (koronában)
Bereg vármegye		
1	Alsóhatárszeg	73
2	Alsóverecke	85
3	Beregbárdos	54
4	Beregsziklás	42
5	Felsőverecke	108
6	Kisszolyva	90
7	Latorcafé	80
8	Sebesfalva	78
9	Verebes	46
10	Vezérszállás	148
11	Volócz	135
12	Zugó	120
Máramaros vármegye		
13	Aknarahó	577
14	Alsókőrösmező	466

²⁰ KTÁL. F. 4, op. 1, od. zb. 676. 8. l.

²¹ A római katolikus egyházban a lelkész ellátása céljából bevezetett egyházközségi adót nevezték párbérnek. Ez a lelkészt minden különösebb ellenszolgáltatás nélkül illette meg, míg a stóladíj bizonyos egyházi cselekmények, keresztelés, esketés, temetés stb. ellenszolgáltatásául volt követelhető. A párbér alapja a parokiális kötelék volt, így ha az adott lelkész más jövedelemforrással is rendelkezett, ennek fizetésére a hívők nem voltak kötelezhetőek.

²² KTÁL. F. 151, op. 25, od. zb. 2490. 1. l.

Sorszám	Lelkeszi állomás	Párbér hátralék (koronában)
15	Bocskórahó	633
16	Bükköspatak	136
17	Csuszka	375
18	Felsőkőrösmező	750
19	Fülöpfalva	374
20	Hidegpatak	751
21	Iszka	205
22	Kuszómező	433
23	Kelecsény	296
24	Lengyelszállás	175
25	Lonka	350
26	Majdánka	333
27	Nagybocskó	479
28	Ökörmező	2604
29	Repenye	728
30	Rosztoka	400
31	Tarfalu	265
32	Tarujfalu	320
33	Terebesfejérpatak	253
34	Tiszabogdány	520
35	Tiszaborkút	423
36	Tizakarácsonyfalva	175
37	Toronya	621
38	Vucskómező	239
Ung vármegye		
39	Csillagfalva	182
40	Csontos	185
41	Fenyvesvölgy	207
42	Hajasd	211
43	Határszög	130
44	Havasköz	340
45	Patakófalva	126
46	Ticka	247
47	Uzsok	208
Összesen:		15776

Forrás: KTÁL. 151. fond. 25. opisz. 2490. 3–4. l.

Az orosz betörések által sújtotta területek egyházai, az egyházmegye által kiadott „Nyugtatványok” formában kaptak segílyt, amelynek összege 1914-ben elérte a 200 koronát.²³ Ezeket az év végén, december 17–24. között folyósították.

A körülmények enyhítése mellett az egyházaknak ki kellett venni a részüket a háború propagandájából az istentiszteleteken vagy a saját sajtóorgánumokain keresztül, de továbbra is a hadsegélyezés, a hadi árvák és özvegyek gondozása maradt a fő munkafeladat. Az egyházi irodalmat²⁴ leginkább foglalkoztató kérdés természetesen az volt, hogyan vészeltethők át ezek az idők? Baltazár Dezső²⁵ szerint a háború szükségszerű folytonosság, amelyet a tökéletes igazság nem tagadhat meg, ugyan úgy, mint a betegséget, a halált, vagy a szegénységet sem. Geduly Henrik²⁶ viszont magát a háborút argumentumok alapján közelíti meg: emberi szabad akarat, a háború etikai megítélése és a jogos önvédelem. A szabad akarat elhatározás a jó és a gonosz között, a háború etikai megítélése pedig nem más, mint az emberi bűnök halmaza – állítja. A háború forrása az önzés, hatalmi terjeszkedési vágy stb. A háború tehát a kizárólagos tényből és elhatározásból ered. Megindítását célszerűnek tartja, de a távoli jövőben az csakis népszavazás útján történhetne meg.²⁷

A közigazgatási és pénzügyi szervekkel való együttműködés első jelét az egyházak részéről a hadikölcsönöknél kell keresnünk, mivel a háborús célok és eredmények legfontosabb eszköze a pénz. A nagy címletű és a lakosságnál magánkézen lévő pénzmennyiséget az egyházak által tartották összegyűjthetőnek, de nem mint adót vagy adományt, hanem kölcsön formájában. Ezeket a kölcsönöket először 1914. november 16–23. között kívánták begyűjteni úgy, hogy az istentiszteletek részeként a papság felhívja a figyelmet erre a lehetőségre, s természetesen jó példával szolgálva, először ők vesznek részt benne. Jankovich Béla miniszter november 8-i levelében le is szögezi: „Mindnyájunkat át kell, hogy hasson az a tudat, hogy elsőrendű kötelességünk, hogy minden nélkülözhető készpénzünket kölcsön alakjában letegyük a haza oltárára... papságnak hasonló irányba való buzdítása, főként azonban a hívek megfelelő kioktatása útján a cél

²³ KTÁL. F. 151, op. 25, od. zb. 2310. 3–4. l.

²⁴ Egyházi sajtóorgánumok és rövid vallási jellegű kiadványok, pamfletek.

²⁵ Baltazár Dezső (1871–1936) jogász, az első világháború idején főrendiház tag. A Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke. 1917-től a zsinat, majd pedig a konvent elnöke.

²⁶ Geduly Henrik (1866–1937) evangélikus lelkész Nyíregyházán. Később esperes, majd kerületi jegyző és főjegyző. 1911-től a tiszai egyházkerület püspöke. 1936-ban Horthy Miklós királyi titkos tanácsossá nevezte ki.

²⁷ Geduly Henrik: *Háború és vallás...*, 1915, i. m. 7–10. o.

elérésére közrehatni méltóztassék.”²⁸ A kölcsönök kiállítását az Osztrák–Magyar Bank és a Magyar Királyi Hadi Kölcsönpénztár végezte, de felhatalmazást kaptak az aláírások gyűjtésére²⁹ az adóhivatalok és a központi hitelszövetkezetek is, sőt 50 koronás címletek kibocsátásra is engedélyt kaptak. A különböző összegek kamata elérte a 6%-ot.³⁰ A Hadsegélyező Hivatal és a Katolikus Egyház közös akciója volt 1914–1915 között az úgynevezett „Magyar Talizmán”, amely a hadbavonult személyek családjainak megélhetését próbálta segíteni. Ebben az akcióban különböző ezüst érméket és ezüst gyűrűket készítettek, melyeket Szűz Mária díszített „Nagyasszonyunk hazánk reménye 1914–1915” felirattal. A tárgyak értéke 3 korona volt.³¹ 1916-ban a Hadsegélyező Hivatal és a Vörös Kereszt „Karácsony a Harctéren” nevű akciót hirdetett. A gyűjtőíveket az iskoláknak közvetve küldték el, de közvetlenül a lelkészeknek is kézbesítettek íveket, hogy a hívek között terjesszék.³²

A háború alatt a katonákat megpróbálták minél több vallási jellegű röpirattal is ellátni, hogy ez által gyakorolják vallásukat a front lövészárkaiban, távol a hazától. A különböző református egyházkerületek a vallásos jellegű nyomtatványokat közös számlából az Egyetemes Zsinati Konvent támogatásával finanszírozták. Kivételt képez a Tiszáninzeni Református Egyházkerület, mely saját költségén közel 1000 db vallásos füzetet és 700 korona értékben zsoltárokat nyomtatott ki, amelyeket nem csak a konventi irodának, de a hadikórházakba, főleg Salzburgba és az északi harctérre küldtek 1915 augusztusában.³³ A Tiszántúli Református Egyházkerület Csikesz Sándor által írt „Hadi kórházban imák és elmélkedések” című művét 30 000 példányban nyomtatták ki és terjesztették.³⁴ 1915. december 14-én Szkiba Theofán görög katolikus munkácsi 11. honvéd gyalogrezdbeli tábori lelkész számára 200–200 példányt adtak ki misekönyvekből

²⁸ KTÁL. F. 151, op. 25, od. zb. 2207. 2. l

²⁹ A hadikölcsönök aláírás formájában történő gyűjtése olyan esetben fordult elő, amikor nem volt meg a kellő mennyiségű készpénz. Ennek oka, hogy az állami adóhivatal elszállította Ungvárról a bírói letétkönyveket, így a lakosság nagy része nem tudott hozzájutni a pénzéhez. Az adakozó emiatt az adott hivatalban aláírásával rögzítette a kívánt összeget, amelyet később, a fizetésének levonásával törlesztett.

³⁰ 1916. december 2-án Ungváron tartott szentszéki gyűlésen az Ungvár-ceholnyai görög katolikus hitközség az alapítványi pénztárnál kezelt 4100 koronáját hadikölcsön jegyzésére ajánlotta fel. Ez az összeg a község teljes törzstőkéje volt. KTÁL. F. 151, op. 25, od. zb. 2417. 6. l. L. még Popovics Sándor: *A pénz sorsa...*, 1926, i. m.

³¹ KTÁL. F. 151, op. 25, od. zb. 2415. 2. l.

³² KTÁL. F. 151, op. 25, od. zb. 2474. 116. l.

³³ Református Zsinati Levéltár. 2. e./70. 5002/1915 iratszám.

³⁴ Uo.

és missziói füzetekből, hogy azokat a katonáknak eljuttassa.³⁵ 1915/7030. rendelet értelmében Károly trónörökös védnöksége alatt kibocsátott „Viribus unius” című művet, amely a Monarchia 1914–1915-ös háborús küzdelmeit tartalmazta, az egyházaknak kötelességük volt terjeszteni, mivel a bevételeket jótékony célra fordították. Érdekes kiadványnak számított továbbá a Szent István Társulat 1916-os évre vonatkozó naptára, amely a háborús olvasmányok és képek mellett XV. Benedek pápa művészi képét tartalmazta. Az adománygyűjtések egyik legfontosabb részét képezték – az úgynevezett uralkodói képmások: „Úgy gondolom, hazafias kötelessége minden magyarnak, hogy a szeretetnek azzal is kifejezést adjon, hogy a király arcképével díszítse lakását. Ott kell lennie ennek az arcképnek minden családban, minden hivatalszobában, minden fajtájú köz- és magán intézmény helyiségében – biztató jel gyanánt, a szebb jövő hirdetőjéül.”³⁶ A cél egyesítette a királyi kultuszt és a humanitárius törekvést. A király Benczúr Gyula festőművész által készített portréját reprodukció formájában terjesztették és a befolyt összeget a hadi özvegyek és árvák kapták meg, ebbe a terjesztésbe bevonták a különböző egyházak papjait, lelkészeit. Ferenc József mellett Frigyes főherceg és Ferraris Arthúr által készített Vilmos császár arcképeket is árultak. A hadsegélyező hivatal kérelme tehát, hogy az egyházi intézményekbe és hatáskörébe tartozó helyiségekbe a képeket rendeljék meg, sőt azt körrendelet útján terjesszék, sikeresnek tekinthető. A rendeléseket azonnal a hivatalhoz kellett eljuttatni a postai takarékpénztáron keresztül.³⁷ A képek ára keret nélkül 24, kerettel 50 korona volt, ehhez képest az orosz csapatok által megszállt területről elmenekült lelkész napi segélydíja ebben az időben 10 koronát tett ki. Egy egyházi tanító, mivel középiskolát végzett, a hadseregben tiszt vagy altiszt rangban szolgált. Fizetése évi 1786 korona volt, ebből az egyház 1400-at fizetett ki, a maradék 386-ot államsegély formájában folyósították. Emellett, mint a hadsereg kötelékébe tartozó személyt, további 666 korona illette meg tisztis rangban.³⁸

³⁵ KTÁL. F. 151, op. 25, od. zb. 2425. 4. l.

³⁶ KTÁL. F. 151, op. 25, od. zb. 2449. 1. l.

³⁷ Uo.

³⁸ KTÁL. F. 151, op. 25, od. zb. 2460. 1. l.

Közvetlen katonai rendelkezések

A katonai közigazgatási szervek a különleges intézkedések jogcímén a hadsereg ellátásának és szükségletei kielégítésének rendelték alá minden egyházi és polgári intézményt. A papnevelő intézeteket kivétel nélkül lefoglalták hadi célokra.³⁹ Így a katolikus egyház 1914. szeptember 14-én kelt 5532. számú rendelete szerint a katonák és a sebesültek számára lefoglalt iskolákban a tanítást később és korlátozottan kezdték meg, sőt október 1-jétől a hitoktatás óraszámát csökkentették.⁴⁰ 1915 februárja végén a püspökségek zárszámadás végett a fennhatóságuk alá tartozó leányegyházakat meglátogatták, ahol sok esetben tapasztalták, hogy az egyházi iskola tanítója bevonult, így az oktatás szünetelt.⁴¹ A hadbavonult egyházi tanítóknak és lelkészeknek katonai szolgálatukat azonnal jelenteni kellett, visszatérésük esetén pedig hivatali pozíciójukat újra csak kérvény útján foglalhatták el.⁴² Egyes lelkészek hadba vonulása esetén a megüresedett plébániai helyeket nem töltötték be újakkal, hanem a környező szomszédos lelkészek végezték el az adminisztrációs feladatokat.⁴³ Jankovich Béla vallási és közoktatási miniszter pedig 1915 márciusában az egyházmegyék részéről kimutatást kért arról, hogy a fennhatóságuk alá tartozó árvaházak mekkora kapacitással bírnak, mert minden olyan egyházi épületet, amely különleges célt nem szolgált, árvaházzá kellett átalakítani.⁴⁴

Az egyik legproblematisabb kérdéskörnek a kémelhárítás bizonyult. Az egyházi személyek feljelentése mellett az orosz kémek jelenléte is gondot okozott. A terület teljes lezárása szinte lehetetlen volt a rendelkezésre álló erővel. Ungvárt, a katonai parancsnokságok székhelyét, Pilch Jenő a munkájában a kémek Mekkájának nevezi.⁴⁵ A városban az idegenek számára nem volt bejelentési kötelezettség és a rendőrkapitányság, amely mindössze csak hat rendőrrel rendelkezett, az egyéb esetek miatt túlterhelt volt. Ennek az állapotnak csak a hadsereg-főparancsnokság tudott véget vetni, úgy, hogy népfőlkelő alakulatokat vont el a Kárpáti frontvonalról, és a városba vezető fő útvonalakat lezáratta, ahol szigorú útlevél- és személyi ellenőrzést rendelt el. A magyar királyi határrendőrség feladatköre így a háború kitörését követően megnövekedett. Ők látták el ezután

³⁹ KTÁL. F. 151, op. 25, od. zb. 2281. 1. l.

⁴⁰ Eszt. PL. Cat. 9. 5633/1914. sz.

⁴¹ KTÁL. F. 151, op. 25, od. zb. 2416. 8. l.

⁴² KTÁL. F. 151, op. 25, od. zb. 2438. 14. l.

⁴³ Uo.

⁴⁴ KTÁL. F. 151, op. 25, od. zb. 2466. 1. l.

⁴⁵ Pilch Jenő: *A hírszerzés...*, 1998, i. m. 198. o.

a bizalmas megfigyeléseket, kémelhárítást, katonai és rendőri nyomozásokat is.⁴⁶ A munkácsi, ungvári és máramarosi határszéli rendőrkapitányságok a Galíciából és Bukovinából érkező menekülteket Szatmárnémetibe irányították, mivel sok esetben ezek a személyek rendőri kivizsgálásra szorultak. Elküldésük előtt a menekültek számát a belügyminisztérium kivándorlási osztályához tartozó biztossal közölték.⁴⁷ A menekültek számának meghatározása végett az illetékes hatóságoknak a vasúti cs. és kir. vonalparancsnokságokhoz kellett fordulniuk.

A gyanús elemeket a Grác (Graz) melletti Kalsdorfbba, a zsidó származásúakat pedig kivétel nélkül Nikolsburgba szállították csendőri vagy rendőri fedezettel. A papi személyek megfigyelésének könnyítése érdekében a római és görög katolikus papok számára 1914. november 10-én kelt körlevélben elrendelik, hogy minden egyes püspök egyházmegyéje területén lévő papnövendékek és felszentelésre váró papjelöltek, mivel a katonai szabályzat szerint mint póttartalékosok szerepelnek a katonai nyilvántartásban, december 5-ig keresztlevelüket és katonakönyvüket, hadmentességük esetén pedig az illetékes szolgabírói vagy városi hatósági hivatal által kiállított bizonyítványt küldjék meg, valamint december 11-én személyesen is jelenjenek meg vizsgatételre.⁴⁸ Misszióik ellátására pedig a hadművelleti területté vált vármegyékben katonai jogcímen főhatósági bizonyítványokat állítottak ki az igazolás végett, ahol nevüket, születési évüket, vármegyéjüket és járásukat tüntették fel.⁴⁹ Továbbá az 1915. évi 7065. sz. rendelet értelmében a bíróságok igazságügyi intézkedései folytán a katolikus papok és segédlelkészek végrendeleteit ki kell hirdetni és azok másolatait az adott egyházmegyék részére át kell adni.⁵⁰

A hadsereg és a civil lakosság között a konfliktusok elkerülhetetlenné váltak. Zombory Dezső vármegyei tiszti alügyész ez ügyben panaszt emelt, mert a katonai detektívek Ungvár városában sérelmeket követtek el tisztességes polgárok ellen, s maga az alügyész ellen is.⁵¹ Ennek tisztázására Tisza István szerint: „Különös gondot kell arra fordítanunk, hogy a katonaság jogos kívánságainak kielégítése s a hadiérdek szolgálata körül hatóságaink búzgón és sikerrel közreműködjenek. Másrészt pedig oda kell törekednünk, hogy a katonaság az ország törvényeihez s a hadseregfőparancsnokságnak kívánságomra kiadott rendeletek

⁴⁶ Iványi Emma: Magyar Minisztertanácsi jegyzőkönyvek..., 1960, i. m. 446. o.

⁴⁷ KTÁL. F. 4, op. 1, od. zb. 695. 3. l.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ KTÁL. F. 151, op. 25, od. zb. 2438. 3. l.

⁵⁰ KTÁL. F. 151, op. 25, od. zb. 2474. 1. l.

⁵¹ MNL OL. K 26. 1027. csomó. 1915 II. res. 73. szám. 2.

teihez tartsa magát, s a közönséget minden felesleges zaklatástól és károsítástól megkímélje.”⁵² Így a hatóságoknak fel kellett hívni a lakosság figyelmét arra, hogy ha katonai közeg sérelmet követ el, akkor azonnal keresse fel a politikai hatóságot az orvoslás kieszközlésére. 1914. augusztus 24-én kelt közleményében Burián István, az Osztrák–Magyar Monarchia közös külügy- és pénzügyminisztere felhívja a figyelmet arra, hogy a katonai parancsnokságok vezetői a megszállt vagy hadművelleti területeken tartózkodjanak a visszaélésektől.⁵³ A visszaélés egyes altisztek részéről is bekövetkezhetett önkényes rekvirálás formájában (péNZ vagy tárgyak esetében) vagy a nagyobb csapattestek által. Egyes esetekben maga a postahivatal leplezte le az adott személyt, aki nagy mennyiségű pénzforgalom miatt vált gyanússá.⁵⁴ Tisza a főispánoknak tett utasítása szerint ezen esetek kiküszöbölésére 1914 októberétől a járási hatóságoknak és a körjegyzőknek minden esetben a civil lakosság felé jegyzőkönyvet kellett vezetni a helyi pap segítségével a rekvirált tárgyak értékéről, a csapattestek megnevezésével együtt.⁵⁵ De a főszolgabírói jelentések alapján ez nem volt mindig olyan egyszerű, mivel számos alkalommal a csapattiszt máshol tartózkodott, sőt az altisztek és a katonák sokszor nem akarták megnevezni csapatukat vagy parancsnokukat. Ezek megelőzésére a kassai katonai parancsnokság egyes járásokat, amelyeket a betörés komolyan érintett, felmentette a hadiszolgáltatás alól a 11823-as rendelettel egészen annak visszavonásáig.⁵⁶

A hadszíntérré vált területekről a civil lakosság mellett az egyházi személyek nagy része elmenekült. Ezeken a területeken sok esetben a hadsereg az egyházi lakásokat lefoglalta saját célra, így a visszatérni szándékozó papok, lelkészek számára szükségképpen a szolgabíró biztosított szállást, ételmezésüket pedig a hadsereg látta el. Ökörmező esetében a hadsereg még a templomot is lefoglalta raktár gyanánt, csak az oltárt kímélték meg.⁵⁷ Az elmenekült lelkészek helyett a hadsereggel bevonuló római katolikus tábori lelkészek mindennemű keresztelést a latin szertartás szerint végezték. Olyan esetet is találni viszont, amikor az egyházi hatóság egy honvéd lelkész számára utasítást ad. Latorcafőn a helyi templomba orosz hadifoglyokat szállásoltak el, így kériK Kabáczy Dezső honvéd

⁵² KTÁL. F. 4, op. 1, od. zb. 676. 7. l.

⁵³ Református Zsinati Levéltár. 7/22 iratanyag, 31. l.

⁵⁴ Ilyen volt Weisskut Herman ungvári 66. gyalogezred 11-dik szakaszbeli altisztjének az esete, aki a feleségének küldött sok pénz miatt vált gyanússá a kassai postaigazgatóság és az ungvári postahivatal számára. Református Zsinati Levéltár. 7/22 iratanyag, 59. l.

⁵⁵ Református Zsinati Levéltár. 7/22 iratanyag, 61. l.

⁵⁶ KTÁL. F. 4, op. 1, od. zb. 702. 16. l.

⁵⁷ KTÁL. F. 151, op. 25, od. zb. 2416. 29. l.

lelkészt, hogy azok elszállítása után a templomot tisztítsák meg és adják át az illetékes szerveknek: „A háború okozott ezen sérelmeket kénytelenek vagyunk eltérni, de ha templom ismét üres lesz felhívom a Tisztelendő Urat, hogy azt megfelelően takarítsa ki.”⁵⁸ A helyi plébános a püspöknek címzett levelében ezt írja: „A templomot a katonaság a muszkák elszállásolására foglalta le. Nem akartam átengedni, de kénytelen voltam engedelmeskedni. A faluban a legcsekélyebb helyecske is le van foglalva a rengeteg munkás és katona részére, sőt még az iskolaház is. Igaz azt mondta a főhadnagy, aki az elszállásolást eszközölte, hogy rövid ideig lesznek a templomban, mert rövidesen elkészülnek a barakkok.”⁵⁹

A hadsereg szükségletei

A beszolgáltatások és a hadsereg egyre növekvő nyersanyag hiánya az egyházi intézményeket sem kímélte. Egyes felekezetek templomainak harangjait felajánlották háborús célokra. Ezek begyűjtését a kassai katonai parancsnokság végezte az országos magyar hadsegélyező bizottság által, amit be kellett jelenteni a K. u. K. Millitarkommando, Kassa címre, majd az átadni kívánt harangokat megjelölték.⁶⁰ A honvédelmi minisztérium rendelete értelmében az egyházmegyék tulajdonában lévő vörösréz edényeket hadi célokra bevonták, azokat a gyűjtőhelyeken adták át.⁶¹

1914. november 10-től felhívják a különböző gazdasági egyesületek figyelmét arra, hogy különösen a városok közelében olyan kora tavasszal leszedés alá kerülő zöldségfélét termeljenek, amelyek a közérdeknek megfelelnek.⁶² Jankovich Béla miniszter 1915-ös határozata szerint pedig az állami és községi elemi iskolákban, egyházi tanintézményekben és a gazdasági leányiskolákban meghatározott ruházati cikkeket kellett készíteni a katonák részére. Ezt elősegítve olyan oktatási programokat készítettek, amelyek megpróbálták előmozdítani a tervezetet, ehhez kellő mennyiségű ingyen kötőfonalat adtak a tanfelügyelőknek.⁶³

A hadsereg részéről külön rendelkezés vonatkozott a területről aktív és önkéntes katonai szolgálatba lépő lelkészek ügyintézésére. A felügyelet gyakorlására a magasabb seregtestek (hadosztály-parancsnokságok) hadtápparancsnokságai-

⁵⁸ KTÁL. F. 151, op. 25, od. zb. 2428. 3. l.

⁵⁹ Uo. 4. l.

⁶⁰ KTÁL. F. 151, op. 25, od. zb. 2474. 116. l.

⁶¹ KTÁL. F. 151, op. 25, od. zb. 2521. 2. l.

⁶² KTÁL. F. 4, op. 1, od. zb. 712. 8. l.

⁶³ KTÁL. F. 151, op. 25, od. zb. 2474. 3. l.

nál beosztott illetékes vezető lelkészeket neveztek ki. Ezeknek a személyeknek a feladata az ellenőrzés volt. Jelentéseik szerint a felügyeletük alá tartozó lelkészek nagy buzgósággal és szorgalommal végezték feladataikat.⁶⁴ A hátszágban lévő református lelkészeteket pedig a hadügyminisztérium által kiküldött református katonai lelkész vizsgálta, akinek joghatósága kiterjedt a Magyar Királyság területére. A tábori lelkészeket a háború folyamán állandóan cserélték hosszabb-rövidebb időszakonként, ezért ezeknek a pótlására névjegyzéki űrlapot készítettek, ahová a szolgálatra alkalmas és polgári foglalkozásukban is nélkülözhető személyeket jegyeztek fel. A névjegyzékbe csak a tartalékos honvéd segédlelkészeket, valamint a honvédség póttartalékának a nyilvántartásában szereplő személyeket írták be, akiket a közös hadsereghez tábori lelkészekké nem neveztek ki, de egy esetleges pótlásra még rendelkezésre álltak.⁶⁵ A katonai parancsnokságok olyan helyekre is kértek magyarul beszélő református tábori lelkészt, mint Csernovitz (Papp József) és Kolomea (Demjén István). Az osztrák-magyar hadsereg hadtápterületeinek református tábori lelkészeket a budapesti katonai parancsnokságnál kellett igényelni.⁶⁶ A legismertebb tábori lelkész vidékünkön a beregi egyházmegye esperese és Beregrákos lelkésze, a frontszolgálatot töltő Joó Miklós volt. Valószínűsíthetően ennek az lehetett az oka, hogy már az 1907-es honvédségi sematizmusban is mint tartalékos tábori lelkész szerepelt. Az itt nyilvántartottakat háború esetén az elsők között kellett behívni. A honvédségnél tartalékos állományban lévő lelkészek mind önként jelentkeztek erre a szolgálatra. Joó Miklós a 39. honvéd gyaloghadosztálynál volt tábori lelkész a háború kezdetétől egészen 1915. augusztus 19-ig, amikor is felmentését kéri rossz egészségi állapotára hivatkozva.⁶⁷ Ennek valószínűsíthető oka, hogy az 1915. május 2-i gorlicei áttörés idején katonai temetkezéssel foglalkozott, amely rendkívüli mértékben megviselte. A munkácsi 11. honvéd gyalogezred halotti anyakönyvei alapján 2140 halottat regisztráltak, ebből több mint kétszázan az áttörés során veszítették életüket. Joó Miklós egy hét leforgása alatt körülbelül 62 embert temetett el. Egy 1915. december 12-i forrás szerint mint tartalékos segédlelkész szerepel a listán, november 27-én helyére Kacsó Lajos református segédlelkészt nevezik ki.⁶⁸ Joó Miklóst valójában már október 21-én felmentették.⁶⁹

⁶⁴ Református Zsinati Levéltár. 2. e./70. 41726/ 9. iratszám.

⁶⁵ Református Zsinati Levéltár. 2. e./70. 3863 szám/Eln. 2. 1915.

⁶⁶ Református Zsinati Levéltár. 2. e./70. 31062/ 9. iratszám.

⁶⁷ Református Zsinati Levéltár. 2. e./70. 4829/1915. iratszám.

⁶⁸ Református Zsinati Levéltár. 2. e./70. 337. 357. szám/2. 1915.

⁶⁹ Református Zsinati Levéltár. 2. e./70. 297615. szám/2. 1915.

2. táblázat. Tiszántúli egyházkerület behívható lelkészei

Név	Tartózkodási hely	Születési év	Nyelvismeret	Önkéntes?
Dr. Ferencz Gyula	Debrecen	1861	magyar, német	igen
Pálur István	Csepe	1884	magyar	igen
Karácsony András	Békés	1884	magyar	igen
Czövek Zoltán	Komoró	1886	magyar	igen
Balogh Miklós	Nagyvarsány	1884	magyar	igen
Papp József	Gencs	1886	magyar, német	igen
Hodor István	Köröstárkány	1882	magyar, német	igen

Forrás: Református Zsinati Levéltár. 2. e./70. 3863 szám/Eln 2. 1915.

1916. március 15-én kelt utasítás szerint a különböző református egyházkerületeknek el kellett készíteniük a háború során táborigyülekező lelkészek jegyzékét, amit meg kellett küldeni a Konvent számára. A források alapján a Dunamellékről 19, a Dunántúlról 27, a Tiszáninnenről 8, a Tiszántúlról 40, Erdélyből pedig 28 személy jelentkezett önként.

3. táblázat. Tábori lelkészi szolgálatra önként jelentkezők névsora

Önkéntes lelkészek	Szolgálati hely	Beosztás
Bagdi Dániel	Gyula	segédlelkész
Bakos Sándor	Nyírkércs	segédlelkész
Ballay Aladár	Dancsháza	református lelkész
Balogh Béla	Debrecen	segédlelkész
Balogh Miklós	Nagyvarsány	református lelkész
Bodnár László	Tamásváralja	segédlelkész
Bogdán János	Újléta	református lelkész
Csépke Béla	Gacsály	református lelkész
Czövek Zoltán	Komoró	segédlelkész
Czelder Béla	Tisztaberek	református lelkész
Debreczeni László	Érábrány	református lelkész
Fábián Sándor	Besztercebánya	segédlelkész
Fogarassy Jenő	Pankota	hitoktató lelkész
Gyökössy József	Banyaszekszárd	református lelkész
Hodor István	Köröstárkány	református lelkész

Önkéntes lelkészek	Szolgálati hely	Beosztás
Igyártó Sándor	Bélzerind	református lelkész
Janthó Sándor	Nyírájkó	református lelkész
Juhász Imre	Beregszász	segédlelkész
Karácsony András	Békés	segédlelkész
Kézy Ignác	Feketetóti	református lelkész
Király Pál	Fábiánháza	segédlelkész
Kirner A. Bertalan	Besztercebánya	segédlelkész
Marcsa Imre	Kishodos	református lelkész
Cs. Nagy Dániel	Szalacs	segédlelkész
Nagy Imre	Olcsva	református lelkész
Nádházy Bertalan	Battonya	református lelkész
Németh Károly	Füzesgyarmat	segédlelkész
Németh Sándor	Dunaszentilona	református lelkész
Németh Vincze	Tiszaroff	református lelkész
Nyerges Ferenc	Nyírpazony	református lelkész
Oláh Károly	Újfehértó	segédlelkész
Orosz Tamás	Pancsova	segédlelkész
Pálur István	Csepe	református lelkész
Róthe Lajos	Asztély	református lelkész
Streleczy Sándor	Derecske	segédlelkész
G. Szabó Gábor	Tiszaszöllös	református lelkész
Szakács Albert dr.	Mezőtúr	vallásánár
Szenczy István	Balkány	segédlelkész
Varga Zoltán	Tiszaroff	segédlelkész
Veres Károly	Dombrád	segédlelkész

Forrás: Református Zsinati Levéltár. 2. e./70. 1915.

1918-at követően minden egyes lelkésznek lejelentkezési kötelezettsége volt az adott hivatalnál. Ennek folyamán egy 10 napos továbbképzésen vettek részt, ahol a püspök eldönthette, hogy visszahelyezi-e civil hivatalába, egyházkerületébe. Ha behívták katonai szolgálatra a lelkészt, akkor minden esetben a püspök döntött a személyéről, ha viszont önként vonult be, akkor az Apostoli Szentszék határozott. A törvényben az is szerepelt, hogy nem helyezhetik vissza arra a területre, ahonnan a saját ezredét sorozták.

A civil és katonai lelkészek között is akadtak konfliktusok az adott területen, főleg a katonák temetésével kapcsolatban. Az aktív katonai szolgálatot betöltő egyének a sebesültekkel együtt kivétel nélkül a tábori vikariátus alá tartoztak. 1914. október 12-én a katonai parancsnokságok utasítást kaptak, hogy tekintettel a sebesültekre, akik nyelvét sok esetben a polgári papság nem bírta, katonalelkészek behívását kell eszközölni és rendes fizetést fognak kapni.⁷⁰ Az ideiglenes kórházakban elhunyt sebesülteket egyes esetekben a kerületi plébánosok temették el, anélkül, hogy a tábori lelkészi hivatalt értesítették volna. Ez sok problémát vetett fel, mivel a halotti anyakönyveket a tábori lelkésztől a hadügyminisztérium minden esetben bekérte. Így minden alkalommal, ahol ilyen „incidens” előfordult, kutatni kellett az után, hogy mely kerületben mely plébánia területén halt meg az illető személy, ezért utasították azokat a helyeket, ahol volt rendes vagy kiegészítő lelkész, hogy a temetéssel kapcsolatban a katonai lelkészhez forduljon, annak bejelentését és anyakönyvi kivonatát küldje meg a veszteségkimutatások pontos elkészítéséhez. Ennek ellenére még a háború után is sok lelkész megrovásban részesült a rendelet elmulasztása miatt.

Összefoglalás

1914. szeptember közepén az első orosz betörés súlyosan érintette az északkeleti vármegyéket, amelyek területe ennek következtében hátországból hadszínterré vált. A visszavonuló hadseregek és állomásparancsnokságok fokozatosan átvették az igazgatási feladatokat. A lakosságnak a gazdasági nehézségek mellett meg kellett ismerkednie egy új, a polgári közigazgatással párhuzamosan bevezetett katonai közigazgatással is. További változások történtek az egyházak ügyeinek és vagyonainak rendelkezésében, mert a kivételes törvényeknek köszönhetően a magyar kormány joghatósága kiterjedt az egyházi ingatlanok kezelésére is. A hadsereg beszállásolása és a rekvirálás mellett súlyos gondokat okozott az egyházi személyek elleni atrocitások, feljelentések, főleg a görög katolikus papokat érintő ügyek kivizsgálása. A papi személyek kivétel nélkül katonakötelesek voltak, így megfigyelésük, ellenőrzésük további feladatokat rótt a rendőri és csendőri szervekre, akik nyilvántartások vezetését rendelték el fényképes igazolványok kiállítása mellett. Az egyházi intézmények közül a papneveldeket és az egyéb oktatásra használt épületeket a hadsereg hadikórházzá alakította át, de saját árvaházait is bővítette az által, hogy a használaton kívüli épületeket erre a célra lefoglalta. A missziós feladatok ellátása egyre súlyosabb gondokat okozott.

⁷⁰ Eszt. PL. Cat. 63. 6063. sz.

A vallási vezetők csak felsőbb utasításokra kiadott igazolványokkal közlekedhettek, gyakran a katonavonatok igénybevételével. Ennek ellenére ellenállásról hivatalos egyházi személyek tekintetében nem beszélhetünk, a felháborítások perек kivétel nélkül az egyházi tanítók esetében fordultak elő. Az egyháztagok elleni feljelentések az északkeleti vármegyék azon járásaiban dokumentálhatók, ahol az orosz betörések által a polgári és katonai közigazgatás együttes fellépése a civil lakosságot arra ösztönözte, hogy régi sérelmeiket ezúton próbálják megtorolni. A katonai mozgósítások az egyházak lelkészeit is érintették, bár 1916-ig a behívások kizárólag önkéntes alapon történtek, azt követően pedig rendeleti úton. Az önkéntes jelentkezők száma a térségben nem érte el a környező vármegyék átlagát, ennek oka talán az lehetett, hogy a cs. és kir. ezredekbe a többnyelvűség követelmény volt.

A térség perifériás helyzete és háborús szerepvállalása a háborús konjunktúrában, az adatok alapján, erőn és átlagon felüli volt, annak ellenére, hogy az állam részéről állandó anyagi támogatásra szorult.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Esztergomi Prímási Levéltár. Eszt. PL. Cat. 9.; Eszt. PL. Cat. 63.
Kárpátaljai Területi Állami Levéltár. 4., 7. és 151. fond.
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. K 26 és K 148.
Zsinati Református Levéltár. 2. e.; 7/22., 70. iratanyag.

*

Baltazár Dezső: *A háború az evangélium világításában.* Debrecen, Csathy Ferencz Könyvkiadó, 1918.
Borovi József: *A magyar tábortörténet.* Budapest, Zrínyi Kiadó, 1992.
Galántai József: *A Habsburg Monarchia alkonya.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1985.
Galántai József: *Magyarország az első világháborúban.* Budapest, Korona Kiadó, 2001.
Geduly Henrik: *Háború és vallás.* Nyíregyháza, Jóba Elek Könyvnyomda, 1915.
Gergely Jenő (szerk.): *Vallások és a katonai szolgálat.* Budapest, Zrínyi Kiadó, 1989.
Iványi Emma: *Magyar Minisztertanács jegyzőkönyvek az első világháborúból 1914–1918.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1960.
Pilch Jenő: *A hírszerzés és kémkedés története.* 2. k. Budapest, Kassák Kiadó, 1998.
Popovics Sándor: *A pénz sorsa a háborúban.* Budapest, MTA, 1926.
Pröhle Károly: *Háború és vallás.* Piri és Székely Könyvnyomda, 1915.
Varga A. József: *Katonák – lelkészek, tábortörténetek.* Budapest, Zrínyi Kiadó, 2010.

Ádám SUSLIK

Relationships between churches and military as well as administrative organizations during the period of the First World War at the North-East county region of Hungary

Military events taking place at the different frontlines have not only changed the life situations of the soldiers in the trenches but also had an effect on the everyday life of the hinterland. The country's economy shifted over into war economy in which the whole society of civilians was mobilized. The territory of the Hungarian Kingdom – not counting a shorter period of time (September 1915 – February 1915) – was exempt from the devastations of war, however certain parts of the North-East county region became operational territory. The situation of the population was hopeless due to the constant hardships and necessity of being in escape. The main support was given by the church in these desperate times. The study is examining the role of the church from a military viewpoint.

Keywords: Austro-Hungarian Monarchy, North-East counties, First World War, churches

S Á R Á N D I T A M Á S

Többség és kisebbség viszonya. A dél-erdélyi magyarság helyzete 1942-ben, a rekvirálások tükrében

Az 1942 nyarán Dél-Erdélyben lezajlott eseménysor, a mögötte meghúzódó összefüggések, illetve annak messzemenő kihatásai feltárására napjainkban zajlanak az alap kutatások.¹ Jelen írás az 1942-es diszkriminatív gabonarekvirálás történetének feltárásával szintén ezek sorába tartozik. A forrásadottságok függvényében – elsősorban magyar diplomáciai források állnak rendelkezésünkre – igyekszik minél teljesebb képet nyújtani, adott esetben akár egy-egy település szintjén is ismertetni az eseményeket. A konkrét eseménysor felvázolása mellett megpróbál az ekkor lezajlott egyéb eseményekre is kitérni (hűségnyilatkozatok begyűjtése, a magyar kisebbség és a magyar kormány viszonya), illetve ezek rövid és hosszabb távú következményeit is felvázolni. Meglátásunk szerint ugyanis az 1942-es év eseményei fordulópontnak számítanak a román–magyar viszonyban, s nem utolsó sorban a dél-erdélyi magyar nemzetiség életében. Írásunk egyben egyféle kísérlet is egy egész viszonyrendszernek egyetlen esemény általi megragadására, illetve bonyolultságának bemutatására. A téma és a korszak jobb megértése érdekében ismertetjük a rekvirálás előzményeit és lefolyását, külön kitérve a rekvirálási rendelet körüli bizonytalanságokra, illetve igyekszünk számszerűsíteni az elvett és visszaadott gabonamennyiséget, amennyiben a forrásadottságok azt megengedik. Az írás zárásaként a rekvirálás rövid és hosszabb távú következményeire, illetve az előidézett léthelyzetbeli változásokra is kitérünk.

¹ A dél-erdélyi magyarság 1940–1944 közötti történetére vonatkozóan az első összegző jellegű írást, illetve forrásközlést L. Balogh Béni, a téma egyik legelső kutatója publikálta 2013-ban. L. Balogh Béni (szerk.): *Kiszolgáltatva*, 2013, i. m. A szerző ebben a műben felvázolta a legfontosabb eseményeket és folyamatokat, egyben kijelölve a további kutatás menetét. Egyes részesemények feltárása és alaposabb körüljárása azonban további kutatást igényel.

Közellátás és rekvirálási rendszer Romániában és Magyarországon a második világháború időszakában

Ahhoz, hogy megértsük, illetve helyén tudjuk kezelni az 1942 nyarán lezajlott gabonarekvirálást, röviden fel kell vázolni a közellátási és rekvirálási rendszert. Összehasonlítás végett, illetve a hivatalos indoklás/propaganda miatt ismertetjük a korszakban Magyarországon működő rendszert is. Nem törekszünk a rendszer teljes bemutatására, csak annak vázlatos ismertetésére, s csak az 1942-es, általunk tárgyalt események idején életben lévő intézkedésekre szorítkozunk.

A második világháború kitörését követően, Románia és Magyarország hadviselő féllé válásával, illetve a hadseregek frontra küldésével 1941-től egyre nagyobb problémát jelentett a civil lakosság ellátásának a biztosítása. Mindezt csak fokozták Románia esetében a terület-elcsatolások,² Magyarország esetében pedig a területi nyereségek, illetve az ebből adódó gazdasági problémák, a kiesések, illetve az új területek beillesztése a gazdasági vérkeringésbe. A fokozott háborús erőfeszítés az egész gazdasági rendszer átalakításával, az úgynevezett hadigazdaságra való átállással járt együtt, a gazdaság elsődleges feladata a hadsereg szükségleteinek kielégítése lett. Ez adott esetben a civil lakosság szükségleteinek korlátozását jelentette. Így 1940-ben mindkét állam szembesült a problémával, s – Európa más államainak mintájára – a fokozott állami beavatkozás mellett döntött. Az ellátást nem piaci alapon igyekeztek megoldani, az állam lépett fel legfőbb elosztóként. A rendszer mindkét államban fokozatosan alakult ki. Első körben az árkülönbség, illetve az esetleges hiányok miatti túlzott árnövekedés, valamint az infláció megakadályozása érdekében maximalizálták az árakat. Amennyiben azonban egy árucikkből hiány mutatkozott, annak ára jóval meghaladta a megállapítottat. Másrészt, ha a maximalizált árat rosszul határozták meg, ennek önmagában is drágító hatása lehetett. Romániában 1940 folyamán vezették be ezt a rendszert, majd Észak-Erdély Magyarországhoz csatolásakor a magyar katonai közigazgatás is azonnal átvette. A folyamatos áruhiány miatt a hivatalos és gyakorlati piaci árak között néha óriási különbségek is kialakultak, ami automatikusan maga után vonta a feketepiac megjelenését, ez pedig szabo-

² Románia 1942-ben egyféle kompenzációként, illetve a háborús erőfeszítése elismeréseként megkapta az ún. Transznyisztriai területet, ami a mezőgazdasági ellátás területén nagy segítséget jelentett.

tázsperk tucatjait indította el.³ Ennek ellenére az árak folyamatosan emelkedtek, 1940-ben Romániában egy év alatt 38%-kal,⁴ míg Magyarországon 20%-kal.⁵

Az alapélelmiszerekre érvényes jegyrendszer bevezetése volt a másik hatósági intézkedés. Ez is már 1940-ben megjelent mindkét országban, majd a hadigazdaságra való átállást követően fokozódott, illetve egyre több termékre kiterjedt. Az általunk tárgyalt 1942-es eseményekig a jegyrendszer Romániában nem volt központilag szabályozva, minden esetben a hatóság döntött annak bevezetéséről a helyi adottságok figyelembe vételével. 1942-ben általában liszt, olaj, cukor, bőr, vetőmag és gyapjú esetében volt érvényben a jegyrendszer, de ez is vidékenként változott.⁶ Magyarországon ezzel szemben 1942-re egységes jegyrendszer alakult ki búza, kenyér, cukor, rizs, petróleum, szappan és cipő esetében.⁷

A jegyrendszerhez szorosan kötődött a rekvirálás rendszere. A hadseregek frontra való kiküldése ugyanis kétszeresen is sújtotta a termelést. Egyrészt a behívott katonák döntő része földműves volt, ezek kiestek a termelésből. Másrészt többszázezer ellátatlan elem jelent meg a rendszerben. A hadseregnek, illetve egy idő után a civil lakosság egy jelentős részének az ellátásához az államnak rekviráláshoz kellett folyamodnia. Folyamatosan újabb rekviráló rendeleteket adtak ki, és megfigyelhető, hogy a lakoságnál megmaradó készletek és fejadagok egyre csökkentek. Romániában 1941 decemberében adta ki a Közélelmezési Államtitkárság a 2260/1941. sz. rendeletet 1942-re vonatkozóan. Eszerint hetente négy ún. búza- és három kukoricánap volt meghatározva, 1942 augusztusáig napi 0,4 kg búza, a november 1-ig terjedő időszakig pedig napi 1 kg kukorica volt megállapítva.⁸ Mivel nem volt pontosan szabályozva a rekvirálás, 1942 nyaráig már két alkalommal is rekvirálást hajtottak végre. A tavasszal végrehajtott rekviráláskor a termelők részére 46 kg búzát és 108 kg kukoricát, gazdasági munkások részére 6 kg búzát, 32 kg kukoricát, vetésre holdanként 130 kg árpát vagy zabot, illetve 30 kg kukoricát vagy burgonyát hagytak meg. Ez mezőgazdasági termelők

³ Romániában nemcsak a maximalizált árat be nem tartó kereskedők, hanem a vevők ellen is pereket indítottak.

⁴ Júniusban 16%-kal drágult az élet. In: *Szamos*, 1940. augusztus 11. 4. o.

⁵ Magyarországon a háború első évében alig 20%-kal emelkedett az elsőrendű fontosságú cikkek ára. In: *Szamos*, 1940. október 31. 6. o.

⁶ *Külgyminisztérium jelentése a dél-erdélyi gabonarekvirálásról*. 1942. június. MNL OL, K 63, 263. csomó, 27. tétel, 3373/1942. 331–338.

⁷ *Feljegyzés a magyarországi élelmiszer-ellátásról*. 1942. július 22. MNL OL, K 28, 274. csomó, 2. tétel, a dosszié. 52–62.

⁸ *A Közélelmezési Államtitkárság 2260/1941 sz. rendelete*. MNL OL, K 63, 443. csomó 47. tétel, 285/pol. 1942. 207–208.

számára átlagban havi 5 kg búzát, vagy 4 kg búzalisztet, illetve 8 kg kukorica-
lisztet jelentett.⁹ Amennyiben az illető nehezebb fizikai munkát végzett, illetve
állatállománnyal rendelkezett, plusz mennyiséget hagytak meg neki.¹⁰ A rende-
let újdonsága, hogy már csépléskor összeírták a gazdák gabonamennyiségét, s a
felesleget azonnal lefoglalták, elkerülendő, hogy azt később elrejtse, s kibújjanak
a beszolgáltatási kötelezettség alól.¹¹

Magyarország vonatkozásában annyival világosabb a kép, hogy ott központilag
szabályozták a kérdést, így a helyi hatóságoknak csak annak gyakorlatba ültetésé-
vel kellett foglalkozniuk. 1942-re Magyarországon már minden alapélelmiszerre
(kenyér, liszt, cukor, rizs, konzerv, petróleum, szappan)¹² egységes jegyrendszer
volt érvényben. Ennek értelmében a falusi lakosság évi 2 q búzát, havi 4 kg lisztet
és 1,6 kg finomlisztet tarthatott meg személyenként.¹³ A városiaknak kenyérből
napi 150 gr, lisztből pedig 1,6 kg volt a havi adag.¹⁴ A romániaihoz hasonlóan
Magyarországon is átalakulóban volt a beszolgáltatási/rekvirálási rendszer. Kez-
detben az önkéntes felajánlás működött, a gazdák jelezték, ha a megállapított
mennyiség feletti készletekkel rendelkeztek, s a hatóságok ezeket felvásárolták.¹⁵
Mivel így nem gyűlt be a kívánt mennyiség, 1942-től bevezették az úgynevezett
Jurcsek-féle rendszert, ami a kataszteri tiszta jövedelem alapján állapította meg

⁹ *Külgyminisztérium jelentése a dél-erdélyi gabonarekvirálásról.* 1942. június. MNL OL, K 63, 263. csomó, 27. tétel, 3373/1942. 331–338.

¹⁰ Egy sertésre napi 1 kg kukorica meghagyását engedélyezte a rendelet. A szűkös készle-
tek miatt a lakosság az állatok táplálására meghagyott készletek egy részét is saját étkezé-
sére használta fel. A rendelet egyik nagy hiányossága az volt, hogy csak a nagyobb állatok
részére hagyott meg készleteket, a szárnyasoknak – ami minden szegényebb családnak is
volt – nem. *Beszámoló a gabonarekvirálási panaszokról.* 1942. július 31. MNL OL, K 63, 444.
csomó, 47. tétel. 373/pol. 1942. 172–174.

¹¹ *Beszámoló a gabonarekvirálási panaszokról.* 1942. július 31. MNL OL, K 63, 444. csomó, 47.
tétel. 373/pol. 1942. 172–174.

¹² Budapesten és környékén a zsírt is jegyre adták, majd a háború fokozódásával ezt is kiter-
jesztették az egész országra.

¹³ *Jegyzőkönyv Tökésbánya közellátásáról.* 1942. július 3. MNL OL, K 251 Magyar Kir. Köz-
ellátási Hivatal – Bizalmas iratok (továbbiakban K 251), 1 doboz, 39/1942. 323–328.

¹⁴ Ez esetben is megfigyelhető az adag folyamatos csökkenése: kenyérből kezdetben napi 250
gr, lisztből pedig havi 2 kg volt az adag. *Feljegyzés a magyarországi élelmiszer ellátásról.*
1942. július 22. MNL OL, K 28, 274. csomó, 2. tétel, A. dosszié. 52–62.

¹⁵ *A Kolozs vármegyei közellátásügyi kormánybiztos jelentése a város polgármesterének.* 1942.
január. 31. MNL OL, R 374 Kolozsvár városára vonatkozó iratok (továbbiakban R 374), 3.
doboz, 20/1942. 99–104.

a beszolgáltatandó mennyiséget, s ezt már a cséplésnél lefoglalták.¹⁶ Romániával ellentétben Magyarországon 1942-ig csak előre bejelentett rekvirálás zajlott le, két alkalommal: 1941 májusában és 1941 végén.¹⁷

Az 1942-es dél-erdélyi rekvirálást kimondó rendelet és előzményei

A rekvirálás, illetve a közellátás minimálisra csökkenése önmagában még nem jelentett rendkívüli helyzetet, 1942-re a mindennapok részévé vált. Az 1942-es eset annyiban rendkívüli, hogy az csak a magyar lakosságot érintette, s nem a „feleslegesnek” ítélt készletek elvételére, hanem a teljes kifosztásra törekedett. Kérdés, hogy mennyire volt ez tudatosan eltervezett lépés a román kormány részéről, vagy mennyire alakult menet közben külső körülmények hatására? A felvetés amiatt jogos, mert az eddigi kutatások során nem sikerült feltárni a rekvirálás alapjául szolgáló 43775/1942. rendelet pontos szövegét,¹⁸ így nem tudjuk, hogy abban explicite benne volt-e, hogy mindent el kell venni a magyar lakosságtól?

A kérdés egyrészt egyértelműnek tekinthető, mivel Mihai Antonescu miniszterelnök-helyettes 1942 májusában egy zártkörű tanácskozáson jelezte a kormány szándékát. Utasította a Közellátásügyi Hivatalt, hogy mindent rekviráljanak el a magyar lakosságtól.¹⁹ Ennek megfelelően a Közellátásügyi Államtitkárság 1942. június 7-én kiadta a fentebb említett 43775/1942-es rendeletet, ami alapján két nap múlva elkezdték a rekvirálást. A rendelet valószínűleg nem fogalmazott egyértelműen, mivel a különböző hatóságok különbözőképpen értelmezték. A Nagyküküllő megyei prefektus 12334/1942-es rendelete szerint a magyar lakosságtól el kell rekvirálni a kukorica és gabona mennyiséget, augusztusig számítva azonban hagyjanak meg személyenként 12 kg lisztet vagy 15 kg búzát, illetve sertésenként 60 kg kukoricát. A rendelet végrehajtására rekviráló bizottság létrehozását írta elő

¹⁶ A rendszert beharangozó jelentés szerint az csak akkor működhet, ha elegendő megbízható embert találnak, akit a cséplőgépek mellé lehet állítani. A konkrét esetben utasították Kolozsvár főpolgármesterét, hogy írja össze a nyugdíjas tisztviselőket. *A Kolozs vármegyei közellátásügyi kormánybiztos jelentése a város polgármesterének*. 1942. január. 31. MNL OL, R 374, 3. doboz, 20/1942. 99–104. A rendszert később az 1950-es években a kommunista hatalom ismét bevezette.

¹⁷ *Feljegyzés a magyarországi élelmiszer ellátásról*. 1942. július 22. MNL OL, K 28, 274. csomó, 2. tétel, A. dosszié. 52–62.

¹⁸ L. Balogh Béni a közellátási államtitkárság 1460. számú rendeletére hivatkozik. L. Balogh Béni: *Küzdelem Erdélyért...* i. m., 2013. 223. o. A forrásokban felváltva hivatkoznak ezen rendeletekre, így valószínűleg tartalmilag ugyanarra vonatkoztak.

¹⁹ *A menekültkérdéssel kapcsolatban tartott értekezlet jegyzőkönyve*, 1942. ANIC, Fond 765, dos. 515/1942. 1–30.

községenként, aminek a helyi jegyző, bíró, csendőr és a termelési központ tagjából kellett összeállnia. A rekvirálást házról-házra járva kellett végrehajtani, s az elrekvirált mennyiséget a községházán kellett elhelyezni.²⁰ Egy nappal később a prefektus táviratban értesítette az alárendelt közigazgatási hivatalokat, miszerint félreértelmezte a rendeletet s az összes készletet el kell rekvirálni a magyar családoktól.²¹ A brassói prefektus 16955/1942. sz. rendelete másképp értelmezte az utasítást: eszerint 5 kg lisztet kellett meghagyni a magyar lakosságnak, az előlötti mennyiséget csak zár alá kellett venni és róla elismervényt kellett hagyni az érintetteknek.²² A rendelet értelmezése csak tovább bonyolódott a későbbiekben. 1942. június 15-én ugyanis a Nagyiküllő megyei hadkiegészítő parancsnokság újabb rendeletet adott ki, ami szerint június 14-én – egy héttel az eredeti rendelet kiadása után, amikor a rekvirálás nagy része már lezajlott – jelent meg a Közel-látásügyi Államtitkárság 49466/1942. sz. rendelete, ami tulajdonképpen az eredeti 43775/1942. sz. rendelet végrehajtási utasítása. Eszerint az érvényben lévő rekvirálási rendeletben előírt mennyiség (vagyis 4 kg/fő/hó) felét meg lehet hagyni a magyar lakosságnál.²³ Az újabb rendelet mögött az állhatott, hogy a magyar kormány közbelépése nyomán a tengelyhatalmak utasították a román hatóságokat a rekvirálás beszüntetésére. A rendeletet úgy lehet tehát értelmezni, hogy tulajdonképpen ezt a mennyiséget vissza lehetett adni a magyar családoknak.

Kérdés, hogy mennyiben helytálló Mihai Antonescu indoklása, ami szerint a román hatóságok lépése tulajdonképpen csak a reciprocitás politikájába illeszkedik, s egy retorziós válasz arra, hogy a magyar kormány éhezeti az észak-erdélyi román lakosságot. Ez volt ugyanis Antonescu fő érve.²⁴ A helyileg kiadott rendeletekben azonban mind a nagyiküllői, mind a brassói prefektus a román

²⁰ *Nagyiküllő megye prefektusának rekvirálásra vonatkozó rendelete.* 1942. június 8. MNL OL, K 63, 263. csomó, 27. tétel. 4353/1942. 135–136. Az akció előkészítésének titkosságát jelzi, hogy a rendeletet nem hirdették ki, s a magyar követségnek külön erőfeszítésébe került annak beszerzése. A korabeli viszonyokra jellemző, hogy a német népcsoportnak megvolt a rendelet, s azt egy magyar vízumért cserébe hajlandó volt a követség rendelkezésére bocsátani. *A brassói magyar követség levele a Miniszterelnökségnek a Nagyiküllő megyei prefektus rendeletéről.* 1942. június 28. MNL OL, K 63, 263. csomó, 27. tétel. 4353/1942. 135–136.

²¹ *Nagyiküllő megyei prefektus távirata a megyesi polgármesternek.* 1942. július 9. MNL OL, K 63, 263. csomó, 27. tétel. 4353/1942. 137.

²² *Brassó megyei prefektus rekvirálásra vonatkozó rendelete.* 1941. július 9. MNL OL, K 63, 263. csomó, 27. tétel. 4353/1942. 103–104.

²³ *A Kiskiküllő megyei hadkiegészítő parancsnokság rendelete.* 1942. június 15. MNL OL, K 63, 443. csomó, 47. tétel. 285/pol. 1942. 203–204.

²⁴ *Menekültkérdéssel kapcsolatban tartott értekezlet jegyzőkönyve,* 1942. ANIC, Fond 765, dos. 515/1942. 1–30. Ugyanezen tanácskozáson döntöttek arról, hogy a román menekülteket

menekültek ellátását jelölte meg indokként, amiből a magyar lakosságnak is ki kell vennie a részét, és nem a retorziós lépést.²⁵

Az éheztetés vádja nem ekkor került elő először a román érvelésben, ez a román propaganda egyik bevett szólama volt. Már 1941 őszén felvetette a budapesti román követség, jelezve, hogy a román lakosság készletei fogytán vannak, s Máramaros és Avas vidékén éhínség van.²⁶ A rekvirálást megelőzően május 13-án Davidescu román külügyi államtitkár ismét jelezte a magyar félnek, hogy az tervszerűen éhez-teti az észak-erdélyi román lakosságot. Erre válaszként a bukaresti magyar követség memorandumot adott át a román kormánynak, amiben visszautasította a vádakát, de hajlandónak mutatkozott, hogy kivizsgál minden konkrét esetet.²⁷ A magyar kormány felszólítására 1942. június 15-én – a rekvirálási akció megkezdése után – a román követség jegyzéket adott át a magyar külügyminisztériumnak, amiben már konkrét panaszokat is felhoztak. A jegyzék öt megye (Bihar, Máramaros, Szilágy, Szolnok-Doboka és Ugocsa) 14 településéről hozott fel példákat. Ezek többsége ellátási diszkriminációról szól (nem ismerték el a román család ellátásra való jogosultságát, nem kapták meg az ellátást igazoló jegyüket, nem kapták meg az adagot, illetve nem kaptak vetőmagot), folyamatosan hangsúlyozva minden esetben, hogy a magyar lakosság rendben megkapta a törvényes adagot. Súlyosabb esetről a Máramaros megyei Jód községből számoltak be, ahol a jelentés szerint a lakosság kukoricacsutkáiból és kóróból készült liszttel táplálkozik.²⁸ A külügyminisztérium a jegyzéket azonnal továbbította a Közellátási Hivatalnak, jelezve, hogy a kérdés külpolitikai szintre emelkedett. Mivel a magyar kormány a tengelyhatalmak közbelépéséért cserébe megígérte a román panaszok kivizsgálását, kérték, hogy azt ne a helyi közizgatásra bízzák, hanem állítsanak fel miniszteri bizottságot, aki száll-

nem telepítik szét az ország területén, hanem Erdélybe koncentrálják, s magyar családoknál fogják őket elhelyezni.

²⁵ Gyárfás több esetben is tiltakozott az eljárás miatt, mondván, olyan dolgokért büntetik őket, amit nem ők követtek el. *Bukaresti magyar követség jelentése Gyárfás Elemér Valer Poppal folytatott beszélgetéséről*. 1942. július 19. MNL OL, K 63., csomó. tétel. 27. tétel. 150/pol. 1942. 681–686.

²⁶ *Bukaresti román követség által átadott jegyzék a románok közellátására vonatkozóan*. 1942. május 13. MNL OL, K 63, 268. csomó, 27. tétel. 113–114. Az 1941 őszi jegyzéket nem sikerült fellelni, azonban ebben is utalás van, hogy a témában már 1941 őszén is átadtak egy jegyzéket.

²⁷ *Bukaresti magyar követség jelentése a dél-erdélyi magyarok élelmiszerkészleteinek elrekvirálásáról*. 1942. június 20. MNL OL, K 63, 268. csomó, 27. tétel, 163/pol. 1942. 698–710. A dokumentumot közli: L. Balogh, *Kiszolgáltatva... i.m.* 174–181.

²⁸ *Római követség által átadott szóbeli jegyzék a román lakosság élelmiszeri panaszairól*. 1942. június 15. MNL OL, K 252, 1, doboz, 39/1942. 284–288.

jon ki minden érintett településre.²⁹ A minisztérium azonnal kivizsgálást indított, azonban nem átfogó vizsgálatot ejtett meg, hanem csak a jegyzékben foglalt konkrét esetekre tért ki s az azokban szereplő személyeket hallgatta ki.³⁰ Így egyik esetben sem találták jogosnak a panaszokat. Bár elismerték, hogy olykor volt késedelem az ellátásban, tagadták, hogy diszkrimináció állna a háttérben, hisz mindenki egyformán érintett volt.³¹ A Jódon folytatott vizsgálat azt állapította meg, hogy az érintettek mind megkapták a fejadagot, azonban az egyik családnak a nagyszámú gyerek miatt az nem volt elegendő, másik esetben pedig nem volt pénzük kiváltani a lisztet s emiatt így pótolták.³² A magyar kormány ismét visszautasította a román vádakat, jelezve, hogy Magyarországon ellátási s nem rekvirálási gondok vannak, másrészt, ha történt is diszkrimináció, azok egyéni esetek voltak,³³ míg Romániában kormányszintre emelt, szisztematikusan végrehajtott diszkriminációról van szó.³⁴ Az esetleges éhezéseket azzal magyarázták, hogy a magyar és a román lakosság táplálkozási szokásai között lényeges különbségek vannak: míg a magyarok búzával táplálkoznak, addig a románok kizárólag kukoricával, és a kormánytól kapott búzalisztet a román lakosság eladta, és emiatt alakult ki éhínség.³⁵

²⁹ *Külgügyminisztérium átirata a Közellátásügyi Minisztériumnak a román követség átiratáról a román lakosság közellátási panaszait illetően.* 1942. június 19. MNL OL, K 251. 39/1942. 282–283.

³⁰ Jellemző példa a Szolnok-Doboka vármegyei Tökés község esete, ahol a román jegyzék szerint a jegyző a vetőmagért folyamodó románokat azzal utasította el, hogy „menjenek az Istenhez”. A vizsgálat leginkább arra irányult, hogy megállapítsa: a jegyző használta vagy nem ezen szavakat.

³¹ *Közellátásügyi Hivatal jelentése a románok élelmezési és vetőmagpanaszairól.* 1942. július 13. MNL OL, K 251, 1. doboz, 39/1942. 293–299.

³² *Jegyzőkönyv Jód község közellátásáról.* 1942. július 5. MNL OL, K 251. 1. doboz, 39/1942. 344–349. A falu közellátását az is súlyosbította, hogy a község határát továbbra is ugarolással művelték, így a 2500 holdas határból egy évben csak 1500 holdat műveltek. A jelenség elterjedt volt Erdély hegyes vidékein, így a Székelyföldön is, állami nyomásra épp ezekben az években hagytak fel vele. Az ebből fakadó konfliktusokra vonatkozóan lásd: Oláh Sándor: *Gyakorlati gondolkodásmód...* 2004, i. m. 98–113. o.

³³ A magyar kormány az egyéni eseteket azzal magyarázta, hogy a helyi közigazgatás nagy része erdélyi magyarokból áll, akik a 22 éves sérelmek miatt nem tudnak kellő megértéssel közelíteni a románok problémáihoz. De szerintük minden ilyen esetben az érintettet azonnal elhelyezték színmagyar területre. *Az észak-erdélyi magyar kormányintézkedések és a román panaszok ismertetése.* MNL K 63, 259. csomó, 27. tétel. 674–696.

³⁴ *Észak-erdélyi román sérelmek és az arra adott magyar válaszok.* 1942. júl. 22. K 28, 274. csomó, A. dosszié. 21–34. Az irat a magyar kormány egy a tengelyhatalmaknak szánt német nyelvű propagandisztikus ízü összefoglalója, amire azt írták rá, hogy „nem került átadásra”.

³⁵ A hasonló esetek elkerülése végett a magyar kormány 1942 júliusában Kolozsvár központtal Miniszterközi Bizottság felállítását mellett döntött, aminek célja a román lakosság

A magyar kormány állításában vannak igazságelemek, bár ebben a formában nem fedi teljesen a valóságot. Az ellátási gondokat több esetben is elismerte a kormány, azonban azt általános jelenségként mutatta be, ami érinti a teljes lakosságot. Erre magyarázatként azt hozták fel, hogy míg 1938 előtt Magyarország gabonaexportáló volt, addig a visszacsatolásokat követően importra is szorult, mivel a visszatért területek mezőgazdaságilag passzívak.³⁶ Mezőgazdaságilag csak az 1942 tavaszán visszatért Bácska számított többlettermelőnek, azonban az ottani fölösleget Németországba exportálták. Az ellátási gondokra jellemző példa, hogy több esetben a Székelyföldön³⁷ is arra panaszkodtak, hogy a lakosság nem kapta meg időben a fejadagot, sőt 1942 májusában Gyergyótölgyesen éhséglázadás tört ki, amit csak karhatalom bevetésével tudtak megfékezni.³⁸ A magyar kormány helyzetét súlyosbította, hogy az 1941–1942-es évek mezőgazdaságilag gyenge termést produkáltak az aszály miatt.³⁹

A magyar kormány másik állítása, miszerint mindenki megkapja a fejadagot, de külön nehézséget okoz a románok kizárólag kukoricán alapuló táplálkozása, nyilvánvalóan nem állja meg a helyét. 1918 előtt a legfőbb kukoricatermő vidék Dél-Erdély volt, ennek elcsatolása miatt az ország rosszabb termésű években rendszeresen kukorica behozatalra szorult, ami csak fokozódott a visszacsatolásokat követően.⁴⁰ A kötött mezőgazdasági termelésben a magyar kormány csak annyi takarmánynövényt termesztett, amennyi az állatállomány ellátásához szükséges volt. Érvelésük szerint emiatt a román lakosságot is csak búzaliszttal tudták

panaszainak gyors kivizsgálása, ezáltal elkerülendő, hogy azok nemzetközi szintérré kerüljenek. A bizottság működésére vonatkozóan lásd: Sárándi Tamás: *Nemzetiségpolitikák mérlege*, 2014, i. m. 73–128. o.

³⁶ *Feljegyzés a magyarországi élelmiszer-ellátásról*. 1942. július 22. MNL OL, K 28, 274. csomó, 2. tétel, a dosszié. 52–62.

³⁷ Székelyföld helyzetét súlyosbította, hogy 1942-ig, a Déda-Szeretfalva vasútvonal megépítéséig nem rendelkezett vasúti összeköttetéssel, így az ellátás folyamatosan nagy gondot okozott.

³⁸ *Gyergyótölgyesi járás főszolgabírájának jelentése a közellátási hiányosságokról*. 1942. május. 9. MNL OL, K 149 Belügyminisztérium rezervált iratai (továbbiakban K 149), 1942, 6. tétel 131. doboz. 1942-G-13253. 19–20. A konkrét esetben azonban egy vegyes lakosságú faluról van szó, így az ellátási gondokat ez is befolyásolhatta.

³⁹ Bethlen Béla, Szolnok-Doboka vármegye főispánja egyenesen katasztrofálisnak nevezte az utóbbi két év termését. *Szolnok-Doboka vármegye főispánjának beszámolója a közellátásról*. 1942. augusztus 11. MNL OL, K 28, 222. csomó, 439. tétel. 1942-O-23890. 289–291. Hámori Péter adatai szerint 1941-ben az utóbbi 50 év legrosszabb termését takarították be. Hámori Péter: *Produktív szociálpolitika...*, 2006, i. m. 101. o.

⁴⁰ *Feljegyzés a magyarországi élelmiszer-ellátásról*. 1942. július 22. MNL OL, K 28, 274. csomó, 2. tétel, a dosszié. 52–62.

ellátni.⁴¹ Beszterce-Naszód vármegye főispánja is kukoricahiányra panaszkodott, és Bácska visszatérésétől remélte ennek pótlását.⁴² A magyar kormány érvelését a román követség visszautasította, hiszen elképzelhetetlennek tartotta, hogy a lakosság ne fogadná el a búzalisztet, amikor éheznek.⁴³ Korabeli román kiadványok szerint – habár voltak regionális különbségek és a Regátban több kukoricát fogyasztottak – a két világháború között Erdélyben a román lakosság kukorica fogyasztása csökkenőben volt, s már csak a táplálkozás felét tette ki.⁴⁴ A magyar kormány annak ellenére kitartott állítása mellett, hogy a Közigazgatási Hivatal szerint a búzaliszt visszautasítása a románok körében általános volt, de a vizsgálat egyetlen konkrét esetet sem tudott felderíteni, ahol az elő is fordult.⁴⁵ Az kijelenthető, hogy a román lakosság táplálkozásában fontosabb szerepet játszott a kukorica, mint a magyarokéban, de az semmiképpen nem, hogy a román lakosság nem tudott mit kezdeni a búzaliszttel.

A magyar kormány a fenti érvelését több esetben előadta a német-olasz különbizottságnak.⁴⁶ A közellátás kérdését a *Hencke-Roggeri különbizottság*⁴⁷ is vizsgálta, s jelentésük szerintük ez az egyik legnagyobb probléma. Ha nem is lehet szó tudatos éheztetésről, meglátásuk szerint a magyar kormányt is felelősség terheli, mivel nem fordít elegendő figyelmet a románlakta vidékek ellátására.⁴⁸

⁴¹ A korabeli viszonyokat jól jellemzi, hogy kukoricáról csak a takarmánynövényekre vonatkozó s nem a közellátási rendeletekben volt szó.

⁴² *Beszterce-Naszód vármegye főispánjának beszámolója a megye közellátásáról.* 1942. augusztus 12. MNL OL, K 28, 222. csomó, 439. tétel. 1942-O-23890. 33–35.

⁴³ *Román követség által átadott szóbeli jegyzék a román lakosság élelmezési panaszairól.* 1942. június 15. MNL OL, K 252, 1, doboz, 39/1942. 284–288.

⁴⁴ Ioan Claudian: *Alimentația poporului român...*, 1939, i. m. 121–126. o. A könyv adatai szerint az erdélyi megyékben átlagban a termőterület 30%-a volt csak kukoricával beterve.

⁴⁵ A vizsgálat szerint: „A községi jegyzők, körjegyzők és bírák kihallgatásuk során idevonatkozólag konkrét részleteket felemlíteni és az egyes személyeket megnevezni nem tudták. Általánosságban azonban a búzaliszt átvételétől való vonakodás csaknem minden helyen előfordult.” *Közellátásügyi Hivatal jelentése a románok élelmezési és vetőmagpanaszaira.* 1942. július 13. MNL OL, K 251, 1. doboz, 39/1942. 293–299.

⁴⁶ *Simándi Ferenc német-olasz tisztai bizottsághoz kirendelt összekötő tiszt jelentése a Vezérkari Főnökség 2. osztályának a bukaresti magyar követi bizottságnál tett látogatásáról.* 1942. jún. 28. MNL OL, K 63, 263. csomó, 27. tétel. 4478/1942. 120–122.

⁴⁷ A Hencke-Roggeri német-olasz különbizottság a magyar kormány rekvirálással szembeni közbelépése nyomán állt fel, s folytatott vizsgálatokat a területen 1942 nyarán és őszén. A bizottság tevékenységére vonatkozóan bővebben lásd: Sárándi Tamás: *Nemzetiségpolitikák mérlege...*, 2014, i. m. 73–128. o.

⁴⁸ *Transilvania și aranjamentele europene...*, 1995, i. m. 64–65. o. A rekvirálások nyomán felálló német-olasz különbizottság megállapítását részben alátámasztja azon tény is, hogy

A helyzet jobbítása érdekében javasolták, hogy adjanak ki román nyelvű tájékoztatót a közellátási szabályokról, illetve engedélyezzék az érintett román többségű vidékek (Beszterce és Máramaros) ellátására kiegészítő kukoricaadag behozatalát.⁴⁹ A különbizottság mindkét javaslata megvalósult. 1942-ben a külügyminisztérium szorgalmazására a Miniszterközi Bizottság román nyelvű tájékoztatót adott ki, ami tartalmazta a legfontosabb rendeletek szövegét.⁵⁰ A különbizottság másik javaslatának a lényege az volt, hogy az érintett kormányok kölcsönösen engedélyezzék a kisebbségi szövetkezeti központoknak, a Plugarulnak és a Hanguának, hogy kukoricát illetve búzát hozzanak be s azt a lakosság élelmezésére fordítsák. Ezt felvetették a Kállay Miklós miniszterelnökkel folytatott személyes megbeszélésükön,⁵¹ illetve belefoglalták a két kormánynak küldött ajánlásaikba is.⁵² Egy hasonló akció azonban már ezt megelőzően elkezdődött, ezt jelen információink szerint a két kisebbségi vezető kezdeményezte. Gyárfás Elemér beszámolója szerint 1941 májusában Magyarországon találkozott Emil Hațieganuval, az észak-erdélyi románok vezetőjével, aki segítségét kérte abban, hogy érje el a magyar kormánynál mintegy 1000 vagon kukorica behozatalának engedélyezését a román lakosság élelmezésének javítása érdekében.⁵³ A magyar kormány kezdetben vonakodott az akció engedélyezésétől, mivel így a Plugarul jelentős pengőkészlethez jutna, amiből finanszírozhatná a magyarelleses propagandát. Gyárfás hatására a kormány végül is beleegyezett 500 vagon behozatalába, azzal a kikötéssel, hogy a behozott mennyiség 25%-át fel kell ajánlaniuk közélmezési

1940 őszén, a katonai közigazgatás ideje alatt Székelyföldön a szállítási nehézségek ellenére a terület 100%-os ellátását tűzték ki célul, míg Beszterce és Máramaros esetében nem is törekedtek erre, megelégedtek az 50–60%-os ellátással. Sebestyén Elemér – Szabó Péter: *Magyar katonai közigazgatás...*, 2008, i. m. 1404. o.

⁴⁹ *Feljegyzés Kállay Miklós miniszterelnök és a német-olasz különbizottság tárgyalásairól.* MNL OL, K 63, 258. csomó, 27. tétel. 2–15.

⁵⁰ *Miniszterelnökség jelentése a román nyelvű közellátási tájékoztató ügyében.* 1942. december 31. MNL OL, K 28, 79. csomó, 131. tétel. 1943-R-15533. 4.

⁵¹ A tanácskozáson 150–150 vagon kukorica és búza behozatalára tettek javaslatot. *Feljegyzés Kállay Miklós miniszterelnök és a német-olasz különbizottság tárgyalásairól.* MNL OL, K 63, 258. csomó, 27. tétel. 2–15.

⁵² A magyar kormány az ajánlásra adott válaszában kiemelte, hogy hasonló akció már ezt megelőzően is folyamatban volt s véleményük szerint ezt a különmegbízottak nem értékelték kellőképpen. *Olasz követséghez eljuttatott magyar szóbeli jegyzék a különmegbízottak ajánlásairól,* 1943. május 28. MNL OL, K 70, 352. csomó, 9/b. tétel. 25–40, illetve *Tájékoztató a Minisztertanács számára a tengelyhatalmak ajánlásairól.* MNL OL, K 63, 271. csomó, 27. tétel. 100–121.

⁵³ A források különböző számokat használnak, a legvalószínűbb, hogy 500 vagonnyit hoztak be.

célokra,⁵⁴ s csak a fennmaradó 350 vagonnyi termény mehet a román lakosság ellátására.⁵⁵ Ezen akció lebonyolítása már folyamatban volt a dél-erdélyi rekvirálás megindulásakor.⁵⁶ A különbizottság ajánlásának másik része, hogy a dél-erdélyi lakosság megsegítésére a Hangya is hozhasson be terményt, a magyar kormány jelentése szerint nem járt sikerrel. A román kormány nem engedte, hogy a Hangya Magyarországról hozzon be búzát, de a magyar kormány is úgy tekintett a javaslatra, hogy ezáltal csak a magyar lakosságtól elvett terményt vásárolná vissza a Hangya.⁵⁷ 1942 novemberében az aradi konzul is felvetette a tiszti bizottságnak, hogy a rekvirálás megoldása az lehetne, ha a Hangya révén kárpótlásként plusz fejadagokat osztanának ki a magyar lakosságnak. Hans Dehmel őrnagy, a brassói bizottság vezetője aggályosnak tartotta ezen felvetést, ha a román kormány csak a magyar lakosság között osztana ki készleteket, s szerinte azokat amúgy is azonnal elrekvirálnák, mint plusz mennyiséget.⁵⁸ A különbizottság felvetéséből és az illetékes kormányok reakciójából az tűnik ki, hogy a nemzetiségi lakosságnak a kielégítő ellátását nem a saját, hanem az anyaországi kormány feladatának tekintették.

A rekvirálás lefolyása és a későbbi visszajuttatások

Kérdés, hogy miért pont 1942 nyarán szánta rá magát a román kormány ezen egyoldalú lépésre. Pontos válasz hiányában mindenképpen kijelenthető, hogy a magyar–román diplomáciai kapcsolatok ekkor voltak mélyponton. Hitler újabb offenzívát indított a keleti fronton, amihez mindkét kormánynak újabb hadseregekkel kellett hozzájárulnia. A román kormányzat az újabb erőfeszítések ellensú-

⁵⁴ A román kormány megaláznál tartotta a magyar kormány eljárását, hogy a Plugarul révén román készletekből élelmezzék az ország lakosságát. Mihai Antonescu felvetette, hogy ha a rekvirálást követően majd a magyar kormány is meg akarja segíteni a magyar lakosságot, akkor a román kormány is elveszi annak 25%-át. *Menekültkérdéssel kapcsolatban tartott értekezlet jegyzőkönyve*, 1942. ANIC, Fond 765, dos. 515/1942. 1–30.

⁵⁵ *Bukaresti magyar követség jelentése Gyárfás Elemér Valer Poppal folytatott beszélgetéséről*. 1942. július 19. MNL OL, K 63., csomó. tétel. 27. tétel. 150/pol. 1942. 681–686.

⁵⁶ Gyárfás Elemér román politikusokkal folytatott megbeszélésein minden alkalommal érvként hozta fel, hogy míg ő elintézte a román lakosság élelmezésének megoldását, a román kormány erre rekvirálással válaszolt.

⁵⁷ *Feljegyzés Kállay Miklós miniszterelnök és a német-olasz különbizottság tárgyalásairól*. MNL OL, K 63, 258. csomó, 27. tétel. 2–15.

⁵⁸ *Az aradi konzul jelentése a német-olasz tiszti bizottság vezetőjének aradi kiszállásáról*. 1942. november 26. MNL OL, K 28, 222. csomó, 439. tétel. 1942-O-29708. 1643–1646.

lyozására fokozta a magyarelles hangulatot és propagandát.⁵⁹ Korabeli magyar diplomáciai jelentés szerint az akció amiatt indult meg épp június elején, mert azokban a napokban sem a bukaresti magyar, sem a budapesti román nagykövetség nem volt a helyén, így nem lehetett azonnal tiltakozni.⁶⁰ Véleményünk szerint nincs egyértelmű indok az időpont kiválasztására, az bizonyára Mihai Antonescu személyes döntése volt a magyar lakosság tömeges elmenekülésének előidézésére. Emellett valószínűleg úgy érezte, hogy valamit tennie kell az észak-erdélyi román lakosság elmenekülésének megállítására érdekében, illetve egy esetleges magyar ellenlépéssel újabb bizonyíték került volna a kezébe, hogy a magyar kormány nem tartja be a bécsi döntést.

A rekvirálás 1942. június 9-én indult meg Alsó-Fehér megyében, majd fokozatosan kiterjesztették a többi megyére is, június 10-én már Szeben, Nagyenyed és Temesvár vidékéről futottak be jelentések arról, hogy a teljes gabonamennyiséget elrekvirálták a magyar családoktól. A magyarság vezetői azonnal értesítették a magyar kormányt, a tengelyhatalmokat, illetve a német-olasz tiszti bizottságot.⁶¹ Mint a fentebb már kitéjt, a helyi hatóságok különbözőképpen értelmezték a rendelet előírását, ennek megfelelően a végrehajtásban is különbségek figyelhetők meg. A legenyhébb Brassó és Fogaras megyében volt a rekvirálás, Brassóban – a prefektus értelmezésének megfelelően – meghagyták a rendeletben előírt 5 kg/fő mennyiséget, Fogarasban pedig igazolást adtak az elvett mennyiségről.⁶² Brassó megyén belül is a hétfalusi lakosságot tartották a legszerencsésebbnek, mivel tőlük a lisztet nem, csak a gabonát vették el.⁶³ Máshol azonban a rendeletben előírtakon túlmenően is foglaltak le készleteket, Aranyosszék vidékén a rekvirálás napján közmunkára rendelték ki a magyar lakosságot s távollétükben hajtották végre az akciót. Több esetben a rekviráló bizottságot követte a román lakosság, és „zsákmányolásokat” hajtott végre a magyar lakosság kárára,⁶⁴ illetve előfordult, hogy meg-

⁵⁹ Ottmar Trașcă: *Relațiile româno-maghiare...*, 2007, i. m. 276. o.

⁶⁰ *Bukaresti magyar követség jelentése a dél-erdélyi magyarok élelmiszerkészleteinek elrekvirálásáról.* 1942. június 20. MNL OL, K 63, 268. csomó, 27. tétel, 163/pol. 1942. 698–710.

⁶¹ *Gyárfás Elemér feljegyzése a bukaresti német követtel folytatott megbeszéléséről.* 1942. június 13. MNL OL, K 63, 258. csomó, 27. tétel. 168/pol. 1942. 745–750.

⁶² *Külgyminisztérium átírat a brassói konzulátus 269. számú jelentésére.* 1942. június 26. MNL OL, K 63, 443. csomó, 47. tétel, 261/pol. 1942. 135–136.

⁶³ *Beszámoló a Brassó megyei gabona visszajuttatásáról.* 1942. július 31. MNL OL, K 63, 444. csomó 47. tétel. 374/pol. 1942. 176.

⁶⁴ Györgyfalván a rekviráló bizottságot a szomszédos Rődfalva mintegy 200 román lakosa követte, akik kifosztották a magyar lakosság házeit.

verték a magyarokat, akik védeni próbálták értékeiket.⁶⁵ Megtörtént az is, hogy nemcsak a gabonát, hanem más élelmiszert vagy értéktárgyat is eltulajdonítottak.⁶⁶ A rekvirálási rendelet kaotikus végrehajtása, illetve a Népközösség korlátozott lehetőségei miatt nem lehet pontosan felmérni, hogy mennyi gabonát vettek el a román hatóságok a magyar lakosságtól. A brassói követség egyik jelentése 375 887 kg-ban adta meg az elvett mennyiséget, ez valószínűleg csak az általuk összeírt, s a brassói konzulátus területén lévő falvakra vonatkozik.⁶⁷

Az akció megindulása után mind a magyar kisebbség vezetői, mind a magyar kormány azonnali cselekvésre szánta el magát. A kormány már másnap, június 10-én kapcsolatba lépett a tengelyhatalmakkal, kérve az akció leállítását.⁶⁸ Június 15-én Weizsäcker külügyi államtitkár figyelmét hívták fel a helyzetre, majd június 18-án a német külügyminiszterhez juttattak el egy levelet. Ebben kérték, hogy azonnal állíttassák le a magyarok ellen hozott intézkedést, illetve adják vissza az elvett gabonát, valamint állítsák helyre a nyugalmat, különben a magyar kormány nem tud felelősséget vállalni a következményekért.⁶⁹ A dél-erdélyi Népközösség vezetői is kapcsolatba léptek a német-olasz tiszti bizottsággal. A bizottság kezdetben nem mutatott túl nagy hajlandóságot a közbelépésre, szerintük ők csak akkor intézkedhetnek, ha túlkapás történik.⁷⁰ A magyar kormány többszöri sürgetésére a tengelyhatalmak végül is beavatkoztak, s kérték, hogy a román kormány állítsa le a rekvirálást, gondoskodjon a lakosság ellátásáról, akár úgy is, hogy visszaadja az elvett készleteket. Ugyanakkor egy átfogóbb javaslattal is előálltak, egyrészt kérték, hogy mindkét kormány hozzon intézkedéseket a menekültáradat megfékezésére, illetve egyezzen bele, hogy a tengelyhatalmak ismét különbizottságot

⁶⁵ Magyarfenesen az otthon lévő asszonyokat verték meg. *Külügyminisztérium jelentése a dél-erdélyi gabonarekvirálásról*. MNL OL, K 63, 263. csomó, 27. tétel, 3373/1932. 331–338. Hasonló jelentések érkeztek Temes, Szörény és Torda megyékből is,

⁶⁶ Egyes eseteken a főzésre előkészített lisztet, illetve sajtot, gyümölcsöt, zsírt, de akár órát, ruhaneműt, vagy pénzt is elvittek. *Bukaresti követség által a tengelyhatalmaknak átadott jegyzék a dél-erdélyi magyarokat sújtó gabonarekvirálásról*. 1942. július. 28. MNL, K 63, 263. csomó, 27. tétel, 867/1942. 198–204.

⁶⁷ *Brassói konzulátus által a különmegbízottaknak átadott német nyelvű jelentés a gabonarekvirálásról*. 1942. augusztus 21. MNL OL, K 63, 444. csomó, 47. tétel, 423/pol. 1942. 67–69.

⁶⁸ *Külügyminisztérium levele a Közellátási Hivatalnak a dél-erdélyi gabonarekvirálásokról ügyében*. 1942. június 10. MNL OL, K 251, 1 doboz, 40/1942. 629–630.

⁶⁹ *Magyar külügyminisztérium levele a német külügyminiszterhez*. MNL OL, K 63, 203. csomó, 21. tétel, 102/pol. 1942. 354–357.

⁷⁰ *Gyárfás Elemér feljegyzése a bukaresti német követtel folytatott megbeszéléséről*. 1942. június 13. MNL OL, K 63, 258. csomó, 27. tétel. 168/pol. 1942. 745–750.

küldjenek ki a területre, amely megoldási javaslatokat fog tenni.⁷¹ A román kormány engedett a nyomásnak és június második felében leállította a rekvirálásokat. A brassói konzul több jelentésben is kifejtette véleményét, szerinte a magyar kormánynak nem lenne szabad hasonló ellenintézkedéseket hoznia, mivel azzal csak rontaná a magyar lakosság helyzetét,⁷² hacsak nem a román–magyar viszony elmérgesítése, s ezáltal egy háborús konfliktus kiprovokálása a célja.⁷³

Gyárfás Elemér kapcsolati tőkéjét kihasználva igyekezett felkeresni minden fontosabb román politikust azzal a kéréssel, hogy lépjenek közbe az akció leállítása érdekében. Davidescu román külügyi államtitkár visszautasította a felhozott érveket, szerinte egyrészt a román lakosság sérelmei egyértelműen bizonyítják éheztesítésüket, sőt egyesek már éhen is haltak, másrészt a rekvirálás az egész lakosságot érinti és minden esetben igazolást kapott a lakosság az elvesztett készletekről.⁷⁴ Valer Pop, a magyar kérdés szakértője elismerte, hogy a román kormánynak sem jogi, sem erkölcsi alapja nem volt az akció megindítására, mivel az egyoldalú lépést úgy tette meg, hogy ezt megelőzően nem figyelmeztette a magyar kormányt. Ugyanakkor jelezte, hogy Mihai Antonescu személyes döntése volt az akció, így neki nem volt behatása erre, s az esetből azóta diplomáciai ügy lett.⁷⁵ Más alkalommal kifejtette, hogy az ügy válaszlépés az észak-erdélyi román lakosság helyzete miatt, ennek ellenére ő nem ért azzal egyet.⁷⁶ Iuliu Maniu, az erdélyi románok mindenkorai politikai és szellemi vezetője is elítélte a rekvirálás során

⁷¹ *A német és az olasz kormány rekvirálásokkal kapcsolatos álláspontja.* MNL OL, K 251, 1 doboz, 40/1942. 627–628.

⁷² Megfogalmazása szerint: „Mi sosem fogunk elég hamisan kártyázni tudni ahhoz, hogy notoriusan hamisan kártyázó románokkal szemben ne húzzuk a rövidebbet.” *Brassói konzulátus jelentése a gabonarekvirálásokról.* 1942. június 12. MNL OL, K 63, 443. csomó, 47. tétel, 254/pol. 1942. 110–112.

⁷³ A konzul véleménye szerint a magyar lakosság felszabadulásként élne meg egy ilyen lépést. Ezen sorokkal valószínűleg csak magánvéleményének adott hangot. *Brassói konzulátus jelentése a Miniszterelnökségnek a gabonarekvirálásokról.* 1941. június 19. MNL OL, K 63, 443. csomó, 47. tétel, 261/pol. 1942. 135–136.

⁷⁴ Davidescu hosszas fejtegetése során saját magával is ellentmondásba került. Véleménye szerint az akció egy június 12-én kiadott rendelet alapján indult meg. Amikor figyelmeztették, hogy a rekvirálás már június 9-én folyt, azzal próbált kibújni, hogy valójában nincs is rekvirálás, s csak az előző évben lefoglalt készletek begyűjtése folyik. *A bukaresti magyar követség jelentése a dél-erdélyi magyarok élelmiszerkészleteinek elrekvirálásáról.* 1942. június 20. MNL OL, K 63, 268. csomó, 27. tétel, 163/pol. 1942. 698–710.

⁷⁵ *A bukaresti magyar követség jelentése Gyárfás Elemér Valer Poppal folytatott beszélgetéséről.* 1942. július 19. MNL OL, K 63., csomó. tétel. 27. tétel. 150/pol. 1942. 681–686.

⁷⁶ *A bukaresti követség feljegyzése a Valer Poppal folytatott megbeszélésről.* 1942. július 4. MNL OL, K 63, 263. csomó, 27. tétel, 187/1942. 114, 118.

történt visszaéléseket, illetve az előállt feszült helyzetet, és annak minél gyorsabb enyhítését szorgalmazta.⁷⁷ A rekvirálás idején a német olasz tiszti és különbizottságok tagjai is véleményt nyilvánítottak az esetről. Hans Dehmel, a brassói német-olasz tiszti bizottság vezetője szerint a románok lépése törvénytelen, azonban ő nem tehet mást, mint jelzi azt saját kormányának, amit meg is tett.⁷⁸ Pepino Passanissi, a brassói tiszti bizottság másik tagja szerint ez egy retorziós lépés volt, s a magyar jelentések túlzóak, azonban annak módjával ő sem ért egyet.⁷⁹ Andor Hencke, a német-olasz különbizottság tagja szerint a magyar hatóságok diszkriminációt alkalmaznak a közellátás terén, azonban a román lépést sokkal súlyosabbnak tartja.⁸⁰ Mint láthattuk, az érintettek többsége elítélte vagy nemtetszését fejezte ki a román rekvirálás miatt, azonban vagy ellenzékben, vagy külső hatalom képviselőjeként fejtették ki véleményüket. Egyedül Davidescu (aki abszolút jogosnak ítélte meg az intézkedést) volt részese a döntési mechanizmusnak, így az ő véleménye volt a döntő.

Mint jeleztük, a tengelyhatalmak a román kormánynak szóló előterjesztésükben a rekvirálás leállítására mellett javasolták az elvett készletek visszaszolgáltatását is. Emiatt, illetve a helyszínrre érkező különmegbízottak miatt is a kormány megkezdte azok visszaadását. A román közigazgatásra jellemzően teljesen esetleges volt, hogy hol s mit adtak vissza. Az első jelentések június végén arról szóltak, hogy megkezdtek kisebb mennyiségek visszajuttatását, bár már ekkor jelezték, hogy a magyar lakosság nem is reménykedik a teljes visszaszolgáltatásban.⁸¹ A brassói konzulátus feltételezte, hogy ezúttal is született központi rendelet a visszajuttatásról, azonban ennek végrehajtását ismét a helyi közigazgatásra bízták. Emiatt nemcsak megyénként, hanem falvanként is változott a helyzet és már a korszakban sem tudtak egységes képet kialakítani, így mi is csak pár jel-

⁷⁷ *A bukaresti követség jelentése Gyárfás Elemér Iuliu Maniuval folytatott megbeszéléséről.* 1942. július 19. MNL OL, K 63, 268. csomó, 27. tétel, 151/pol. 1942. 687–693.

⁷⁸ *A bukaresti magyar követség jelentése a Hans Dehmel őrnaggyal folytatott beszélgetésről,* 1942. július 3. K 63, 263. csomó. 27. tétel. 4478/1942. 123. A románok mindebben azt látták, hogy Dehmel túllépte a hatáskörét, erre hivatkozva később kérték menesztését is.

⁷⁹ *Simándi Ferenc német-olasz tiszti bizottsághoz kirendelt összekötő tiszt jelentése a Vezérkari Főnökség 2. osztályának a bukaresti magyar követ tiszti bizottságnál tett látogatásáról.* 1942. jún. 28. MNL OL, K 63, 263. csomó, 27. tétel. 4478/1942. 120–122.

⁸⁰ Hencke mindezt nem hivatalosan közölte, az információ a különbizottság mellé beosztott titkárnőjétől származott. *Nagy Emil, a német-olasz különbizottság mellé beosztott magyar összekötő jelentése Vladár Ervinnek a miniszterközi bizottság elnökének.* 1942. augusztus 9. MNL OL, K 70, 270. csomó 3/j. tétel, 439.

⁸¹ *A brassói konzulátus jelentése a Miniszterelnökségnek a gabonarekvirálásról.* 1942. június 26. MNL OL, K 63, 443. csomó, 47. tétel, 270/pol. 1942. 154–155.

lemzőnek vélt példa felvillantására vállalkozhatunk. Július eleji jelentés szerint Nagyküküllő megyében az elvett kukoricakészletet teljesen, lisztből vagy búzából az egy havi fejadagot adták vissza, majd augusztusban már arról számoltak be, hogy mindent visszaadtak. Ezzel szemben Kisküküllő megyében július elején még javában folyt a rekvirálás, és a helyzet később sem változott, semmit nem adtak vissza.⁸² Torda megyében júniusban megindult a visszajuttatás, majd júliusban teljesen leállt, Szeben megyében visszaadták az elvett lisztmennyiséget, a kukoricát azonban csak pénzért lehetett volna visszaváltani.⁸³ Több esetben megfigyelhető volt az is, hogy az elvett vagy vissza nem adott készleteket szétosztották vagy megvételre felkínálták a román lakosságnak, pl. Brassó és Torda megyében.⁸⁴ Vegyes lakosságú területen élő magyar nagybirtokosoknak, akik jelentősebb román cselédséget foglalkoztattak, nagyobb mennyiséget adtak vissza, hogy ezen társadalmi csoportok ellátásáról gondoskodjanak. A példák is jól illusztrálják, hogy az elvett mennyiség nem volt létszükséglet a román kormánynak, a fő cél a magyar lakosság gazdasági pozícióinak gyengítése volt, illetve egyféle állami újraelosztás a román lakosság részére.⁸⁵

A magyar konzulátusok igyekeztek a visszaadásról is minél pontosabb kimutatásokat készíteni, azonban a román hatóságok minden lehetséges módon akadályozták őket, így az összeírások csak titokban készülhettek el. Július 22-én a brassói konzulátus átadott egy listát a tisztí bizottságnak, megítélésünk szerint az a vissza nem adott mennyiség 50%-át tartalmazhatta. Ugyanekkor jelezték, hogy az aradi konzulátus is hasonló listát adott át a bizottságnak.⁸⁶ A két konzulátus kimutatása szerint 249 143 kg búzát, 99 294 kg búzalisztet, 346 151 kg

⁸² *A Brassó megyei Népközösség jelentése a gabona visszajuttatásról.* 1942. július 3. MNL OL, K 63, 443. csomó, 47. tétel. 282/pol. 1942. 192–193, illetve *Beszámoló a gabona visszajuttatásról.* 1942. augusztus 8. MNL OL, K 63, 444. csomó, 47. tétel, 403/pol. 1942. 5–6.

⁸³ *Brassói konzulátus jelentése a Miniszterelnökségnek a gabona visszajuttatásról.* 1942. július. MNL OL, K 63, 443. csomó, 47. tétel, 296/pol. 1942. 230–231.

⁸⁴ *Brassói konzulátus jelentése a Miniszterelnökségnek a gabona visszajuttatásról.* 1942. július 4. MNL OL, K 63, 443. csomó, 47. tétel. 220.

⁸⁵ Az elvett gabonát több esetben csak a község házára szállították be, ahol a nem megfelelő tárolás miatt az tönkrement. *Szász Pál EMGE elnök beszámolója a különbizottság előtt történt meghallgatásáról.* 1942. július 24. MNL OL, K 28, 222. csomó, 439. tétel. 1942-O-28380. 1384–1387.

⁸⁶ Az aradi konzulátus kimutatását Bitay Endre EMGE központi felügyelő hozta volna Brassóba, amikor letartóztatták, s megtalálták nála a listákat. Bitay ellen a későbbiekben kémkedés miatt vádat emeltek, mivel találtak nála egy térképet a Bega folyó által elöntött területekről. *Jelentés az EMGE vezetőinek bizottsági kihallgatásáról.* 1942. július. MNL OL, K 28, 222. csomó, 439. tétel. 1942-O-28380. 1422.

kukoricát és 6463 kg kukoricalisztet nem adtak vissza, ez azonban valószínűleg csak az addig összegyűjtött adatokra vonatkozik.⁸⁷ A legrészletesebb kimutatással a brassói konzulátus területéről rendelkezünk, itt 54 községből a hatóságok közbelépése miatt nem sikerült semmilyen adatot szerezni, 102-ből viszont igen. A kimutatás szerint az érintett települések közül 74 községben részben visszaadták az elvett mennyiséget, 17 községben semmit, 10 községben viszont mindent visszaadtak. Azt, hogy a román hatóságok gabona-visszajuttatási akciója mennyire csak a tengelyhatalmak megnyerésének szólt, jól mutatja, hogy a különbizottságok eltávozása után 52 községben teljesen leállt a visszajuttatás, 25 községben folytatódott, míg 6 községben újabb rekvirálásra került sor.⁸⁸ Egy 1942 végi adat szerint – ez tekinthető a legteljesebbnek – az elvett mennyiségből 250 tonna búzát, 100 tonna búzalisztet, 350 tonna kukoricát, 6,5 tonna kukoricalisztet nem adtak vissza a magyar lakosságnak.⁸⁹

A rekvirálás történetének ismertetése kapcsán az utolsó kérdés, amire kitérünk, hogy beszélhetünk-e tömeges éhínségről, illetve emiatt bekövetkezett halálesetről. A korabeli források tanúsága szerint tömeges éhezés nem tört ki egyik esetben sem, ha voltak is nélkülözések. Ennek több oka is volt. Egyrészt a rekvirálás júniusban történt, s augusztus végére már megvolt az új termés, másrészt a lakosságnak több esetben sikerült a készleteket elrejtienie.⁹⁰ Ez idő alatt a nyári időszaknak köszönhetően a falusi lakosság pótolni tudta a kieső gabonamennyiséget a kertben fellelhető zöldségekkel, burgonyával.⁹¹ Másrészt több esetben a lisztkészleteket csak zárolták, de nem vették el tőlük, így ezeket is felélték.⁹² A vegyes településeken a román és a szász szomszédok több esetben segítették magyar szomszédaikat, vagy úgy, hogy lisztet adtak nekik, vagy gabonát vehettek

⁸⁷ Brassói konzulátus beszámolója a gabonarekvirálásról. 1942. július 24. MNL OL, 444. csomó, 47. tétel, 335/pol. 1942. 79–81.

⁸⁸ A brassói konzulátus különmegbízottaknak átadott jelentése a gabonarekvirálásról. MNL OL, K 63, 444. csomó, 47. tétel, 423/pol. 1942. 67–69.

⁸⁹ A tengelyhatalmak javaslatai a magyar-román viszony javítására. 1942. MNL OL, K 63, 257. csomó, 27. tétel. 256–338.

⁹⁰ A brassói konzulátus beszámolója a dél-erdélyi magyarság ellátásáról. 1942. december 4. MNL OL, K 63, 445. csomó, 47. tétel, 678/pol. 1942. 179–182.

⁹¹ Buzogány Mózes újszékelyi lakos kihallgatása a különbizottság előtt. MNL OL, K 63, 444. csomó, 47. tétel, 333/pol. 1942.155, illetve Antal Martin tükrösi evangélikus lelkész beszámolója a különbizottság előtt történt beszámolójáról. MNL OL, K 28, 222. csomó, 439. tétel. 1942-O-28380. 1434–1438.

⁹² A bácsfalusi magyar vezetők beszámolója a különbizottság előtt történt kihallgatásukról. MNL OL, K 28, 222. csomó, 439. tétel. 1942-O-28380. 1419–1421.

tőlük.⁹³ Harmadrészt, mivel a Népközösségnek nem sikerült gabonát beszerezni, a magyar kormány igyekezett pénzügyi segítségben részesíteni a rászorulókat, 200–300 lejes segélyt kaptak az érintett családok. Erre az akcióra csak a nagyenyedi központ 1 millió lejt kapott, a csángó falvak megsegítésére pedig 250 ezret különítettek el.⁹⁴

A rekvirálás rövid és hosszabb távú következményei

Mivel a rekvirálás közvetlenül többszázezer ember, közvetve pedig az egész dél-erdélyi magyarság sorsát meghatározta, érdemes megvizsgálni annak rövid és hosszabb távú következményeit. A családokat, illetve a cselédeket és napszamosokat érintette a legsúlyosabban a rekvirálás, mivel az elvett készletek miatt a nagyobb magyar gazdák nem tudtak gondoskodni az ő ellátásukról is, emiatt az aratás is veszélybe került.⁹⁵ Ugyanígy súlyosan érintette a magyar családok állatállományát, mivel saját ellátásukról is csak szűkösen tudtak gondoskodni, így az állatok etetésére már nem maradtak készletek. Szemléletes példa erre Tükörös falu esete, ahol a rekvirálás előtt 300 tehén és 150 disznó volt, majd a gabonahiány miatt az állomány jelentős részét eladták, így csak 103 tehén és 40 disznó maradt.⁹⁶ Ha tömeges menekülés – mint ahogy a román kormány remélte – nem

⁹³ *A brassói konzulátus beszámolója a dél-erdélyi magyarság ellátásáról.* 1942. december 4. MNL OL, K 63, 445. csomó, 47. tétel, 678/pol. 1942. 179–182, illetve *Bácsfalusi magyar vezetők beszámolója a különbizottság előtt történt kihallgatásokról.* MNL OL, K 28, 222. csomó, 439. tétel. 1942-O-28380. 1419–1421. A magyar lakosság segítésére Iuliu Maniu is felszólította a román lakosságot, mivel belátta, hogy egy esetleges tömeges éhezés helyrehozhatatlan károkat okozna az országnak. Gyárfás Elemér július folyamán Maniunál tett látogatásának egyik célja a segítség megköszönése volt. *A bukaresti követség jelentése Gyárfás Elemér Iuliu Maniuval folytatott megbeszéléséről.* 1942. július 19. MNL OL, K 63, 268. csomó, 27. tétel, 151/pol. 1942. 687–693.

⁹⁴ *A brassói konzulátus jelentése a Miniszterelnökségnek a gabonarekvirálásokról.* 1942. július 3. MNL OL, K 63, 443. csomó, 47. tétel, 285/pol. 1942. 200–202.

⁹⁵ *Gyárfás Elemér feljegyzése a bukaresti német követtel folytatott megbeszéléséről.* 1942. június 13. MNL OL, K 63, 258. csomó, 27. tétel. 168/pol. 1942. 745–750, illetve *A külügyminisztérium átírata a brassói konzulátus 269. számú jelentésére.* 1942. június 26. MNL OL, K 63, 443. csomó, 47. tétel, 261/pol. 1942. 135–136.

⁹⁶ *Antal Martin tükrosi evangélikus lelkész beszámolója a különbizottság előtt történt kihallgatásáról.* MNL OL, K 28, 222. csomó, 439. tétel. 1942-O-28380. 1434–1438.

is következett be, a rekvirálás közvetlen hatásaként településenként egy-két család azonnal az elmenekülést választotta.⁹⁷

Tágabb értelemben vett következménye volt a német-olasz különbizottság kiküldése, illetve a román hatóságok által ezt megelőzően gyűjtött úgynevezett „hűségnyilatkozatok” ügye. A hatóságok különböző módszerek alkalmazásával (zsarolás, fenyegetés, előnyben részesítés, elrekvirált gabona visszaadása) igyekeztek rávenni a magyar lakosság különböző elemeit, hogy aláírjanak egy olyan nyilatkozatot, ami szerint valójában nincsenek sérelmeik, szabadon használhatják nyelvüket, az iskolai oktatás nyelve a magyar stb.⁹⁸ A beszámolók szerint az akció a Bánságban kezdődött, a hatóságok sok esetben a rendőrséget is bevonták, folyamatosan zaklatták és fenyegették a lakosokat, egyes esetekben gyerekekkel írták oda apjuk nevét, más esetben kiutasítással fenyegették az egész családot.⁹⁹ Más helyeken megtévesztéssel¹⁰⁰ szerezték meg az aláírást, illetve kihasználva, hogy a lakosság egy része nem tudott románul.¹⁰¹ Ilyen és hasonló módszerekkel a hatóságoknak szinte minden településről sikerült több-kevesebb nyilatkozatot begyűjteniük. Volt település, ahol minden fenyegetés nélkül is aláírták a nyilat-

⁹⁷ *A bácsfalusi magyar vezetők beszámolója a különbizottság előtt történt kihallgatásukról.* MNL OL, K 28, 222. csomó, 439. tétel. 1942-O-28380. 1419–1421.

⁹⁸ A Bély Ferenc bodolai birtokossal aláíratott nyilatkozat tartalma: visszakarta az elkobzott gabonát, nem tanúsítottak vele szemben ellenséges magatartást a hatóságok és nem ösztönözték Magyarországra települését, nem akadályozták nyelvhasználatában és útlevelhez jutásában, ellátáskor és rekviráláskor a románokkal egyenlő bánásmódban volt része. *Gróf Bély Ferenc nyilatkozata.* 1942. július 10. MNL OL, K 63, 444. csomó, 47. tétel, 315/pol. 1942. 27. Bélyt azzal fenyegették meg, hogy ha nem írja alá, akkor az állam ellenségévé nyilvánítják, aminek hatására engedett. Ennek köszönhetően a gabona-visszajuttatáskor Bodolán – ahol Bély is lakott – a lakosságnak csak 5 kg kukoricát adtak vissza, kivéve őt, aki a hűségnyilatkozat aláírásáért „cserébe” visszakarta a tőle elvett gabonát is. *Beszámoló a Brassó megyei gabona visszajuttatásáról.* 1942. július 31. MNL OL, K 63, 444. csomó 47. tétel. 374/pol. 1942. 176.

⁹⁹ *A Népközösség temesvári szervezetének levele a Népközösség bukaresti központjához.* 1942. július 15. MNL OL, K 63, 258. csomó, 27. tétel. A beszámoló is elismerte, hogy a lakosság nagy része aláírta a nyilatkozatot, ha nem is első felszólításra.

¹⁰⁰ Erzsébetvárosban a polgármester azzal tévesztette meg a behívott lakosokat, hogy közölte, ellene feljelentés érkezett, s a nyilatkozat valójában arról szól, hogy a lakosság kiáll mellette, és tagadja az ellene felhozott vádakat. *A Népközösség erzsébetvárosi tagozatának beszámolója a hűségnyilatkozatokról.* 1942. augusztus 7. MNL OL, K 28, 222. csomó, 439. tétel, 1942-O-28230. 1395–1398.

¹⁰¹ *Emlékeztető a különbizottság Hunyad megyei látogatásáról.* MNL OL, K 63, 258. csomó, 27. tétel.

kozatot,¹⁰² de arra is volt példa, hogy az egész falu ellenállt.¹⁰³ Pontos adataink nincsenek a begyűjtött nyilatkozatokról (ezek száma településenként 4 és 70 között mozgott), azok száma több ezer lehetett, így a román hatóságok akciója sikeresnek tekinthető.¹⁰⁴ A legnagyobb probléma azonban nem a nyilatkozatok számával volt, hanem azzal, hogy az aláírók között több tucat értelmiségi, illetve a magyarság vezetését ellátni hivatott személy volt.¹⁰⁵ Arra is volt példa, hogy a falu lakossága ellenállt, míg az értelmiség (papok, tanítók) aláírták a nyilatkozatot. A magyar külügyminisztérium is súlyosnak ítélte meg a helyzetet a hűségnyilatkozatokat aláíró magyar vezetők miatt. Hangsúlyozta, hogy míg sok esetben az egyszerű emberek gerincesek voltak, a vezetők csak azért írták alá, hogy megmaradjon jó viszonyuk a román hatóságokkal. Emiatt elrendelte, hogy hozzanak retorziókat a nyilatkozatot aláíró vezetők ellen, ha azok nem tesznek igazoló jelentéseket. Mentsék fel őket népközösségi tisztségükből, illetve vonják meg tőlük a kedvezményeket, mint pl. vízum, útlevél, vagy pénzátutalás.¹⁰⁶ Mindezek következtében gróf Bethlen Bálint, a Dél-Erdélyi Református Egyházkerületi Rész Intézöbizottságának világi elnöke, egyben a Népközösség harmadik alelnöke lemondott tisztségéről.¹⁰⁷

¹⁰² Pl. Gyér falu esete. A Népközösség temesvári szervezetének levele a Népközösség bukaresti központjához. 1942. július 15. MNL OL, K 63, 258. csomó, 27. tétel.

¹⁰³ Pl. Hídvég falu esete. A brassói konzulátus beszámolója a hűségnyilatkozatokról. 1942. július 18., 444. csomó, 47. tétel, 315/pol. 1942. MNL OL, K 63, 26.

¹⁰⁴ Brassó megyében 28-an írták alá a nyilatkozatot, de jelezték, hogy a lista nem teljes. *Kimutatás a Brassó megyei nyilatkozattevőkről*. 1942. július, MNL OL, K 28,222. csomó, 439. tétel, 1942-O-28380. 1393. Meskó Miklós Hunyad megyei népközösségi elnök így emlékezett vissza az eseményekre: „Romániai magyar nemzetkisebbségi életünk egyik legszégyenteljebb, talán a legkritikusabb időben megélt aktusa volt. A történelmi eseményekkel szemben ismét könnyűnek találtattunk – elbuktunk.” *Emlékeztető a különbizottság Hunyad megyei látogatásáról*. MNL OL, K 63, 258. csomó, 27. tétel.

¹⁰⁵ Kisküküllő megyében 15 település értelmisége írta alá a nyilatkozatot, összesen 46 személy: 16 pap, kilenc földbirtokos és három tanító. Három településen visszautasították a nyilatkozat aláírását, két pap és egy kispap. *A Népközösség Kisküküllő megyei tagozatának levele a Népközösség bukaresti központjához*. 1942. augusztus 8. MNL OL, K 28, 222. csomó, 439. tétel, 1942-O-28380. Brassó megyei jelentés szerint 16 megkeresett pap közül 13 nem írta alá. *Kimutatás a Brassó megyei nyilatkozattevőkről*. 1942. július. MNL OL, K 28, 222. csomó, 439. tétel, 1942-O-28380. 1393.

¹⁰⁶ *A külügyminisztérium jelentése a bizalmi nyilatkozatokról*. MNL OL, K 28, 222. csomó, 439. tétel, 1942-O-28380. 1381–1383.

¹⁰⁷ *Jakabffy Elemér, a Romániai Magyar Népközösség alelnökének összefoglalója a német-olasz különbizottság vizsgálatáról és a brassói német-olasz tisztí bizottság működéséről*. Közli: L. Balogh, *Kiszolgáltatva...*, i. m. 413–415. o.

A rekvirálásnak és az azt követő „hűségnyilatkozatok” gyűjtésének hosszabb távú következményei is voltak. Ezek 1944-ig meghatározták az egész dél-erdélyi magyarság helyzetét. Ezért meglátásunk szerint az 1942. évet a „fordulat” évének is tekinthetjük. Egyrészt a román kormány figyelmeztetés nélkül egyoldalú és diszkriminatív lépésre szánta el magát azzal a céllal, hogy a dél-erdélyi magyarságot tömeges elmenekülésre ösztönözze. Az eset ugyanakkor a reciprocitás csődjét is jelentette, mivel a román kormány vádja az észak-erdélyi román lakosság éheztetésével kapcsolatosan nem tűnik igazoltnak, másrészt a román lépés messze túlment megtorlásban minden vélt vagy valós sérelmen. Gyárfás beszámolója szerint az eljárás az volt, hogy román sérelem esetén felkérték a magyar kisebbségi vezetőket, hogy járjanak közben annak megszüntetése érdekében, s ha ez nem működött, akkor vezettek be hasonló intézkedést a magyarok ellen is. Szerinte az esetek 70–80%-ában sikerrel járt el a magyar kormánynál, ellenkező esetben pedig eltűrték az ezért kapott represszáliát.¹⁰⁸ Az 1942 nyári gabonarekvirálás-kor a rendszer csődöt mondott annak ellenére, hogy a románok kérésére Gyárfás sikeresen közbenjárt, hogy a román szövetkezetek kukoricát exportálhassanak.

Az 1942-es események legnagyobb horderejű következményének a magyar kisebbség és a magyar kormány viszonyában beállt változást tartjuk, ami a kisebbség hangulatának általános romlásához vezetett. A magyarság egyes vezetői úgy élték meg, hogy a magyar kormány nem képes javítani helyzetükön, illetve megvédeni őket az újabb és újabb sérelmekről. Már 1942 elején is úgy érezték, Budapest ígérete ellenére helyzetük fokozatosan romlik, pedig az újabb területi gyarapodásnak köszönhetően az ország most már a középhatalmi státusba került.¹⁰⁹ Csalódottságuk a rekvirálás bekövetkeztével csak tovább fokozódott, s úgy érezték, magukra maradtak. Márton Áron véleménye szerint a dél-erdélyi magyarság magyar kormányba vetett hite „megrendült”, az utolsó cseppet a gabonarekvirálás jelentette.¹¹⁰

1942 után a magyarok helyzete alapvetően változatlan maradt, a legtöbb sérelem megmaradt, s a magyar kormánynak minden erőfeszítése ellenére csak egyes

¹⁰⁸ Gyárfás Elemér feljegyzése Gebelescu román követségi tanácsossal folytatott megbeszéléséről, 1942. július 19. MNL OL, K 28, 70. csomó, 117. tétel, 1942-O-23780. 460–463.

¹⁰⁹ Egyesek kifakadtak, hogy míg Magyarországon több ezer német gyerek nyaral a kormány költségen, illetve Észak-Erdélyben több százezer pengőt költenek a fürdők restaurálására, addig sem az ő gyerekeik taníttatására, sem kulturális igényeik kielégítésére nincs elégséges pénz. A brassói konzulátus jelentése a Miniszterelnökségnek a magyarság helyzetéről. 1942. január 19. MNL OL, K 63. 443. csomó, 47. tétel. 260/pol. 1942. 130–134.

¹¹⁰ MNL OL, K 63, A brassói konzulátus jelentése a Miniszterelnökségnek Márton Áron magyarság helyzetére vonatkozó véleményéről. 443. csomó, 47. tétel, 283/pol. 1942. 194–195.

elszigetelt esetekben sikerült bizonyos sérelmeket orvosolni. 1943-tól a román hadsereg nagy veszteségei, illetve a fokozódó háborús erőfeszítés miatt a legnagyobb sérelemmé a katonai és munkaszolgálatos behívások váltak. Emellett azonban megfigyelhető a diszkrimináció fokozódása is, ugyanis 1943 őszén egy újabb – az 1942-eshez képest kisebb – diszkriminatív állatrekvirálásra került sor. A rekvirálás egy 1943. október 31-én kiadott rendelet értelmében indult meg, s az 1942-sel ellentétben azt közvetlenül a hadsereg hajtotta végre. Az elvett marhákért – ha kevesebbet is, mint a valós piaci érték – kaptak némi fizetséget a gazdák.¹¹¹ A Népközösség már november közepén arról számolt be, hogy egyes helyeken leállt a rekvirálás, bár teljesen csak december elején következett ez be. November közepéig összesen 1890 szarvasmarhát vittek el, Alsófehér megyéből 200, Kisküküllő megyéből 1089, Nagyküküllő megyéből 286, Szeben megyéből 209 és Torda megyéből 106 állatot.¹¹² Ezen újabb diszkriminatív rekvirálás tovább súlyosbította a magyar lakosság gazdasági helyzetét.¹¹³ A magyar kormány ezúttal – 1942-vel ellentétben – sokkal erélyesebben lépett fel. Már 1943. november közepén hasonló lépéseket helyezett kilátásba az észak-erdélyi román lakossággal szemben, amit aztán gyakorlatba is ültetett december elején, látva a román akció folytatását. Minekutána Antonescu marsall ígéretet tett annak leállítására, december 7-én a magyar kormány is a felfüggesztés mellett döntött, azonban szigorú kikötéseket tett a román kormánnyal szemben: határozottan meg egy konkrét dátumot, amíg visszaszolgáltatják az elvett állatokat, ha erre nem kerül sor, akkor kárpótolják őket a piaci árnak megfelelően.¹¹⁴

¹¹¹ Átlagban 0,5 lej/kg, ami a valós érték 1/3-ának felelt meg.

¹¹² A bukaresti magyar követség jelentése az állatrekvirálásról. 1943. november 12. MNL OL, K 63, 270. csomó, 27. tétel. 337/pol. 1943. 110–113. Egy december közepi kimutatás szerint viszont összesen 1501 állatot vittek el, Fehér megyéből 211, Brassó megyéből 187, Fogaras megyéből 241, Szeben megyéből 202, Nagyküküllő megyéből 116, Kisküküllő megyéből 443, Torda megyéből pedig 101 állatot. A Brassó megyei konzulátus német nyelvű havi összefoglaló jelentése a dél-erdélyi magyarok helyzetéről. 1943. december 16. MNL OL, K 28, 222. csomó, 439. tétel, 1943-O-18369. 107–111. Nem világos, hogy a két kimutatást egymás kiegészítésének kell tekinteni, vagy a második felülírja az elsőt.

¹¹³ A magyarság helyzetét jól illusztrálja, hogy Jakabffy szerint Krassó megyében nem is volt rekvirálás, mivel nem volt egyetlen magyar gazda sem, aki számításba jöhetett volna a rekvirálásnál. Az aradi konzulátus jelentése a magyar lakosságot sújtó állatrekvirálásról. 1943. december. 11. MNL OL, K 63, 270. csomó, 27. tétel. 80/pol. 1943. 173–174.

¹¹⁴ A bukaresti követség levele a külügyminisztériumhoz az állatrekvirálás ügyében. 1943. december 7. MNL OL, K 63, 270. csomó, 27. tétel, 370/pol. 1943. 996–970.

A reciprocitási elv csődje miatt is – elsősorban 1943-tól, illetve Olaszország háborúból történő kiválásától kezdődően – megfigyelhető a bal felé nyitás a dél-erdélyi eliten belül, amire hivatalosan Gyárfás is utasította a Népközösséget.¹¹⁵

Összegzés

A dél-erdélyi magyarság történelmében az 1942-es évet és annak eseményeit a fordulat éveként is értelmezhetjük. Egyrészt azzal, hogy egyoldalú, diszkriminatív lépésre szánta el magát, a román kormány túllépett egy lélektani határt, ami már nemcsak a magyarság jogait vagy vagyonzbiztonságát sértette, hanem fizikai létét is veszélybe sodorta. Mindezt olyan körülmények között, hogy 1942 előtt a román hatóságok egy másik népcsoporttal, a zsidókkal szemben már olyan eszközöket alkalmaztak, amelyek tömeges pusztulásukhoz vezettek. Az, hogy a magyar kormánynak nem sikerült megakadályozni egy ilyen lépést, más következményekkel is járt. Változás állt be a dél-erdélyi magyarok tudatában, akik az eseményeket úgy élték meg, hogy a magyar kormány nem képes megvédeni őket, magukra maradtak. Ez csak fokozta kiszolgáltatottságukat, s egyes vezetők harmadrangú állampolgárként érezték magukat, akiknek sorsa még a zsidókénál is rosszabb.¹¹⁶ Ha a román kormánynak nem is sikerült elérnie végső célját, a magyar lakosság tömeges elmenekülését, a rekvirálás elegendő volt egy újabb menekülthullám elindításához, ami tovább apasztotta a magyarok számát. Érdekes kérdést vetnek fel az úgynevezett „hűségnyilatkozatok” értelmezési lehetőségei. Meglátásunk szerint az eseményeknek kétféle olvasata van s a félig tele-félig üres pohár dichotómiájával lehet legjobban szemléltetni: egyrészt azáltal, hogy a román hatóságoknak több ezer nyilatkozatot, köztük több tucat helyi értelmiségit, sikerült beszerezniük, „megtörték” a magyarságot. A másik értelmezés szerint az, hogy ilyen körülmé-

¹¹⁵ L. Balogh Béni: *Dél-erdélyi magyarság...* i. m. Hasonló balratolódás az észak-erdélyi magyar vezetés esetében is megfigyelhető már 1943 őszétől. Erre vonatkozóan lásd: Egry Gábor: *Az erdélyiség színéváltozása...*, 2008. i. m. 68–72. o.

¹¹⁶ A brassói konzulátus jelentése a Miniszterelnökségnek a magyarság helyzetéről. 1942. január 19. MNL OL, K 63, 444. csomó, 47. tétel, 260/pol. 1942. 130–134. Ez természetesen túlzás, mivel a magyar lakosság nem volt teljesen jogfosztott. Ha korlátozottan is, de számíthatott a magyar hatóságok védelmére, illetve a német-olasz tisztbi bizottság révén volt panaszfóruma is, míg a zsidók esetében mindezek hiányoztak. Bárdi Nándor is amellet érvel, hogy bár a magyarság kulturális pozíciói révén nem tekinthető kisebbségnek a két világháború közötti időszakban, ők saját magukat kényszerközösségként határozzák meg. Bárdi Nándor: *Otthon és haza...*, 2013, i. m. 470. o.

nyek között is csak a lakosság kisebbik része írta alá a nyilatkozatokat, bizonyítja a magyarság kitartását és közösségként való továbbélését.

A dél-erdélyi magyarok 1940 utáni sorsa hanyatlástörténetként is felfogható. Míg 1940 előtt a „magyar szellemről” és a „kisebbségi lélekről” mint a megpróbáltatásokban megedződött és pozitív értékeket képviselő szellemiségről beszéltek, addig 1941 után a diplomáciai jelentésekben négy alkalommal is vogelfreinek – törvényen kívülinek – nevezik a magyarságot.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. K 28 Miniszterelnökség Nemzeti és Kisebbségi Osztályának Iratai; K 63 Külügyminisztérium Politikai Osztályának iratai; K 70 Külügyminisztérium Jogi Osztálya; K 149 Belügyminisztérium rezervált iratai; K 251 Magyar Kir. Közellátási Hivatal – Bizalmas iratok; R 374 Kolozsvár városára vonatkozó iratok

Arhivele Naționale Istorice Centrale, București (Román Központi Történelmi Levéltár, Bukarest). Fond 765, Președinția consiliului de miniștri. Cabinetul militar Ion Antonescu (Román Minisztertanács. Ion Antonescu katonai kabinetje).

*

Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről.* Csíkszereda, Pro Print Könyvkiadó, 2013.

Claudian, Ioan: *Alimentația poporului român în cadrul antropogeografiei și istoriei economice* București, Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol II”, 1939.

Egry Gábor: *Az erdélyiség „színeváltozása”. Kísérlet az Erdélyi Párt identitásának és identitáspolitikájának elemzésére 1940–1944.* Budapest, Napvilág, 2008.

Hámori Péter: „Produktív szociálpolitika” a visszacsatolt északi és keleti területeken II. In: *Magyar Szemle*, 2006/2. 99–109. o.

L. Balogh Béni (szerk.): *Kiszolgáltatva. A dél-erdélyi magyar kisebbség 1940–1944 között.* (Források a romániai magyarság történetéhez.) Csíkszereda, Pro Print Könyvkiadó, 2013.

L. Balogh Béni: *Dél-erdélyi magyarság 1940–1944.* Kronológia. <http://balogh.adatbank.transindex.ro/?keres&szo=&kEv=1944&kHo=3&kNap=30&vEv=1944&vHo=9&vNap=12&kezd=41> (2014-01-25)

L. Balogh Béni: *Küzdelem Erdélyért. A magyar–román viszony és a kisebbségi kérdés 1940–1944 között.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2013.

Oláh Sándor: Gyakorlati gondolkodásmód és megmerevedett etatizmus. In: *Korall*, 2004/12. 98–113. o.

- Puşcaş, Vasile (szerk.): *Transilvania și aranjamentele europene 1940–1944*. Cluj Napoca, Centru de Studii Transilvane, 1995.
- Sárándi Tamás: Nemzetiségpolitikák mérlege. A magyar és a román lakosságot 1940–1944 között ért sérelmek vizsgálata a német–olasz tisztai bizottságok működésének tükrében. In: *Magyar Kisebbség*, 2014/1. 73–128. o.
- Sebestyén Elemér – Szabó Péter: Magyar katonai közigazgatás Észak-Erdélyben és a Székelyföldön 1940 őszén. In: *Századok*, 2008/6. 1383–1420. o.
- Traşcă, Ottmar: Relațiile româno-maghiare și situația minorităților în anul 1942. Ancheta comisiei germano-italiene Hencke-Roggeri. In: Sorina Paula Bolovan – Ioan Bolovan – Rudolf Gräf – Corneliu Pădurean (szerk.): *Mișcări de populație și aspecte demografice în România în prima jumătate a secolului XX. Omagiu academicianului Camil Mureșanu la împlinirea vârstei de 80 de ani*. Cluj Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007. 255–287. o.

Tamás SÁRÁNDI

The majority-minority relations.

The situation of Hungarians in Southern Transylvania in 1942 as reflected by the food requisitions

The year 1942 can be interpreted as the twisting year in the history of Hungarians in Southern Transylvania. By deciding in 1942 to order a one-sided, discriminatory food requisition aimed exclusively at the Hungarian population, the Romanian government overstepped a line that affected not only the rights and wealth of Hungarians, but also their physical existence. In several cases, the requisition was aimed not only at grains, but all existing food supplies. Although this action didn't end in the entire Hungarian population's flee as the Romanian government had hoped, it triggered another wave of flights, reducing considerably the number of Hungarians in Southern Transylvania. The requisition ended due to the interposition of the Hungarian government and the arrival of the German-Italian commission. Before the commission's arrival, Romanian authorities had some members of the Hungarian community sign a "statement of loyalty" that declared they had not suffered any prejudice. The study illustrates the entire requisition process, the circumstances of collecting statements of loyalty, as well as the short and long term consequences of the 1942 requisitions on the Hungarian minority.

Keywords: Second Vienna Award, Hungarians in Southern Transylvania, food requisition, statement of loyalty

BAJCSI ILDIKÓ

A pártállami magyar kulturális elit rekrutációja Csehszlovákiában. A Csemadok-alapítók nemzedéke (1949–1960)

Előzmények és keretek

A második világháború után a szovjetizált Kelet-Közép-Európa valamennyi országában lezajlottak az elitcserek.¹ A csehszlovákiai magyarság vezető rétegének megszerveződése az 1948 utáni pártállami keretek közt az első bécsi döntés, Kárpátalja Szovjetunióhoz kerülése, illetve az 1945–1948 utáni kollektív jogfosztottság miatt rendkívül kedvezőtlen körülmények közt, a szinte teljes elitcsere jegyében kezdődött el. Egrészt az egész kisebbségi magyar közösség felszámolását célul tűző csehszlovák nemzetállami törekvések radikálisan megtörték a szlovákiai magyar elit folytonosságát. A szlovákiai magyar tanítók, tanárok, népművelők, papok többségét vagy anyaországiként rögtön 1945 májusában minden vagyontárgy nélkül kitoloncolták Csehszlovákiából, vagy a lakosságcsere keretében ingatlanjaival együtt kitelepítették Magyarországra, vagy mint a régi rendszer híveit nem kívánatos elemként kizárták az értelmiségi pályákról. Másrészt az állampárti szerephe került Csehszlovák Kommunista Párt 1948-ban Moszkva nyomására kénytelen volt szakítani a Beneš-i szláv homogenizációs politikával és saját korábbi nacionalista gyakorlatával. Az országban maradt legnagyobb számú kisebbség, a magyar közösség számára biztosítania kellett a nyelvi, kulturális, oktatási jogokat és lehetővé kellett tenni az alapvető intézmények kialakítását.²

Ez a radikális nemzetiségpolitikai fordulat indította el felülről a csehszlovákiai magyar kulturális elit újjászerveződését. A döntő többségében a kommunista

¹ A romániai, jugoszláviai magyar pártállami elitekről ld. pl. Gagy József: *Az új elit Székelyföldön*, 1997, i. m. 58–69. o.; Oláh Sándor: *Elitrekrutáció a szocializmusban*, 1996, i. m. 101–125. o.; Végel László: *Modernitás és kisebbség*, 1996, i. m.; Losonczi Alpár: *Vázlat a vajdasági magyar elitek dinamikájáról*, 2003, i. m. 305–321. o.

² Az 1950-es népszámlálás adatai szerint – melyet a magyar népesség elbizonytalanodott identitása miatt kritikusan kell kezelni – a magyarság aránya az összlakossághoz képest 10,3% volt Szlovákiában. Gyurgyík László: *A szlovákiai magyar lakosság demográfiai változásai...*, 2011, i. m. 27. o.

párt tagjaiból kiválasztott új magyar elit rekrutációjának történeti hátterét tehát a csehszlovák pártállam létrejötte, a korábbi magyarellenes jogfosztó politika lezárása és a magyar–csehszlovák államközi kapcsolatok konszolidációja jelentette.³ Ez az új elit részben a falusi környezetben kiválasztódott pártkádereként vagy a „gyorstalpalóknak” nevezett tanító- és tanárképző tanfolyamok végzőseként került be a járási, illetve az országos szintű szervezeti hálódba. Az új elit megszervezésében kiemelt jelentősége a csehszlovákiai magyarság legfontosabb kulturális intézményének, az 1948-ban megalakult Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete (Csemadok) szervezetének volt.⁴

A tanulmány az 1950-es években kialakult új értelmiségi-népművelői vezető réteg tagjai közül a Csemadokhoz kötődő személyiségeket mutatja be biográfiai források – önéletrajz, visszaemlékezés, káderanyagok – alapján 1949-től, vagyis a Csemadok megalakulásától 1960-ig, a Csehszlovákiában kidolgozott új alkotmány elfogadásáig terjedő időszakban.⁵ Olyan személyeket választottam ki, akik az egyesület vezetésében komolyabb szerepet vállaltak. A Csemadokban szerveződött új elit tagjait három csoportba soroltam: az (idősebb) baloldali „konformisták”, az 1950-es években jelentkező új értelmiségiek, valamint a munkáskáderekből szerveződött személyek.

Módszertani alapvetés: biográfiai megközelítés lehetőségei

Munkámban elsősorban biográfiai módszerrel szeretném bemutatni az 1948. évi csehszlovákiai pártállami fordulat után a Csemadokon belül megszerveződött csehszlovákiai magyar értelmiség közösség-szervező szerepét. A biográfiai jellegű forrásokkal feltárt (társadalom)történeti események az államjogi különállás, a közösségi jogok intézményi kereteit és garanciáit nélkülöző kisebbségek történetének az elemzésében még inkább felértékelődik. Hiszen a választott nemzeti testületek, reprezentatív intézmények, etnikai pártok helyett elsősorban a multi-

³ Popély Árpád: *A csehszlovák kisebbségpolitika...*, 2008, i. m. 262–267. o.

⁴ Szarka László: *A (cseh)szlovákiai magyar közösség...*, 1998, i. m. 65–74. o.; Szarka László: *Magyarország és a magyar kisebbségek...*, 2008, i. m. 186–191. o.; Popély Árpád: *A csehszlovákiai magyar kisebbség jogfosztása...*, 2008, i. m. 210–215. o.

⁵ Ahogy a csehszlovákiai magyarság körében, úgy a Csemadok életében is különálló időszakot jelölt az 1950-es évek időszaka. Míg az 1950-es éveket a Csemadokon belül is elsősorban a kommunista párt ellenőrző szerepe hatotta át, az 1960-ban elfogadott új alkotmány – melynek szövegében a kisebbségek egyenjogúsága is szerepelt – már az 1960-as évekre jellemző enyhülési folyamat időszakának kezdetére utal. A Csemadok periodizációjáról l. Székely Tünde: *„Minden szervezetben minden hónapban egy rendezvény”*, 2009, i. m. 128–147. o.

funkcionális „mindenes” elitnek kell egyszerre ellátnia a reprezentációs, mobilizációs, érdek- és jogvédelmi, valamint a községekszervező feladatokat. Az elitet alkotó személyek élettörténetét vagy maguk a kiválasztott értelmiségiek (önéletrajz, oral history interjú), vagy egy másik személy (visszaemlékezés, levelezés) beszéli el.⁶ A biográfiai források segítségével rekonstruált múltbeli események narratív történetként definiálhatók. A biográfiai módszer és előnyei meghatározásának nehézségei azzal is összefüggnek, hogy történeti megközelítésben az élettörténetekre alapozott elemzés kettős megítélésű komplex műfajnak számít.⁷ A hagyományos életrajz műfajbeli meghatározásának képlékenységére mutat rá K. Horváth Zsolt *Az életrajzi térről* írott tanulmányában, amely a szűkebb értelemben vett biográfiai források körét kiszélesítve például egy interjúszöveget is éppúgy egy élettörténeti rekonstrukció részének tekint, mint például egy osztály-értekezletti jegyzőkönyvet.⁸

Ki kell emelni, hogy a biográfiai módszer szoros összefüggésben áll a társadalmi kontextussal. Pierre Bourdieu szerint a kontextus és a „társadalmi felszín” rekonstruálása már azért is elengedhetetlen, mert „az egyén minden pillanatban egyszerre több mezőben cselekszik”.⁹ Tágabb értelemben a műfaj ugyanis nemcsak egy személy történetének az elbeszélésére alkalmas, hanem azoknak a kulturális, valamint társadalmi kontextusoknak a megragadására is, amelyek az adott személyt befolyásolták.¹⁰

A fentiekkel is összefüggésbe hozható, hogy az életrajz, s ezen keresztül az élettörténetek több esetben válnak a mikrotörténetek gyakorlatában eljárásá, megközelítési móddá a társadalom „földközélelől” való szemléléséhez.¹¹ Az életrajz egyre inkább műfajból módszerré alakul. Ezáltal olyan társadalomtudományi módszerként definiálható, mely személyes dokumentumok által értelmezi a társadalmi eseményeket.¹² Emellett a módszer alkalmas a történeti folyamatok többirányú megvilágítására. Egyszersmind lehetővé teszi olyan új dimenziók megjelenítését a történeti elemzésben, mint az emlék vagy a terv. Sabina Loriga

⁶ A biográfia közé elsősorban az olyan személyes dokumentumok sorolhatók, mint a levelezések, naplók, önéletrajzok, mások által megírt életrajzok, élettörténetek, narratívák stb. Bögre Zsuzsa: *Élettörténeti módszer...*, 2003, i. m. 155–168. o.

⁷ K. Horváth Zsolt: *Az életrajzi térről*, 2011, i. m.

⁸ Uo. 159. o.

⁹ Idézi: Levi, Giovanni: *Az életrajz használatáról*, 2000, i. m.

¹⁰ Jakab Albert Zsolt – Keszeg Anna – Keszeg Vilmos: *Emberek, életpályák, élettörténetek*, 2007, i. m.; Niedermüller Péter: *Élettörténet és életrajzi elbeszélés*, 1988, i. m. 376–389. o.

¹¹ K. Horváth Zsolt: *Az életrajzi térről*, 2011, i. m. 163. o.

¹² Bögre Zsuzsa: *Élettörténeti módszer...*, 2003, i. m. 155. o.

a következőképpen foglalja össze a módszer jelentőségét: „Nemcsak a történeti értelemben vett sors véghezvitt részére engednek rákérdezni, de a képzetesre és a hipotetikusra is – arra, ami lehetséges volt, de legalábbis a rejtett és a képzelt közötti feszültségre. Ebben az értelemben a biográfia áthelyezése [...] visszaadja a történetírásnak [...] a komplex, nem lineáris időt.”¹³

A téma új szempontú vizsgálata azért is indokolt, mert a csehszlovákiai magyarság történetének pártállami időszaka a történetírás egyik legkevésbé feldolgozott időszakának tekinthető. A kisebbségek történetének kutatása a szocializmus időszakában háttérbe szorult mind a magyar, mind a csehszlovák történetírásán belül. Bár a rendszerváltás után fokozatosan napvilágot láttak a pártállami évtizedekkel és a Csemadok szervezetével foglalkozó munkák, melyek bizonyos mértékben pótolták a hiányosságokat.¹⁴

A tanulmány a Csemadokhoz tartozó, a fentiekben már említett különböző értelmiségi csoportok egy-egy prominens képviselőjét mutatja be. Az (idősebb) baloldali „konformista” generációhoz tartozó Lőrincz Gyula mellett az 1950-es években kialakult értelmiségi csoport tagjai közül Szabó Rezsőt és Vadkerty Katalint, valamint a munkáskáderek csoportjához tartozó Pathó Károly személyét vizsgálja. A biográfiai írásokon belül a Szlovákiai Magyarok Levéltárában hozzáférhető visszaemlékezéseket, káderanyagokat és újságcikkeket elemzem. Ezenkívül a saját magam által készített oral history interjúkat dolgozom fel.

¹³ „Először is az egyéni hangok eltérően hangszerelik a hatalmi viszonyokat, [...] mégpedig azt alátámasztandó, hogy a biográfiai módszer áthelyezése konkrét módon ki tudja emelni a hatalom többirányú jellegét: nem pusztán szakít a gyakran fiktív homogenitással (intézményi uniformitással), hanem meg is világítja azokat a konfliktusokat, amelyek által a fegyelmző diskurzus kialakult. A személyes tapasztalat lehetővé teszi az emlék és a terv bevezetését a történeti elemzésbe, két olyan dimenziót, amelyek képesek megjeleníteni azt, ami a múltban befejezetlen maradt.” Loriga, Sabina: *Soldats*, 1991, i. m. 228–229. o.

¹⁴ A szlovák történetírók közül érdemes megemlíteni Štefan Šutaj nevét, aki által összeállított tanulmánykötet a magyar kisebbség kommunista hatalomátvétel utáni történetének egy-egy kérdését tárgyalja. Šutaj, Štefan (red.): *Vývoj a postavenie maďarskej národnostnej menšiny...*, 1990, i. m. Továbbá fontosak Soňa Gabzdilová-Olejníková magyar oktatás újraindításával és a Csemadok megalakulásával kapcsolatos tanulmányai. Gabzdilová, Soňa: *Školy s maďarským vyučovacím jazykom...*, 1991, i. m.; Uő: *Vznik a činnosť Csemadoku...*, 2008, i. m. 477–489. o. A szlovákiai magyar történetírók közül ki kell emelni Kiss József munkáját a magyar kisebbség 1948 utáni helyzetéről: Kiss József: *A csehszlovákiai magyar kisebbség helyzete...*, 2003, i. m. 3–24. o. Ezen kívül még Popély Árpád neve érdemel említést. Munkáiban többek között a Csemadok megalakulásának körülményeit tárgyalják. Popély Árpád: *A Magyar Bizottság szerepvállalása...*, 2006, i. m. 83–105. o.; Uő: *A Csemadok megalakulása...*, 2006, i. m. 421–432. o.

A Csemadok kettős arca

1948 után a magyar kisebbség ismét lehetőséget kapott kultúrája megszervezésére, ezzel együtt pedig lehetőség nyílt az új magyar kulturális elit rekrutációjára. Mindebben különösen fontos szerepet játszott a magyar nyelvű oktatás engedélyezése, valamint a magyar nyelvű sajtó újraindítása. Az első hivatalos sajtóterméknek az *Új Szó* c. hetilap számított, mely 1948 decemberében indult.

A pártállami korszak kezdetén a csehszlovákiai magyarság kulturális újjászervezésének legfontosabb intézményi keretét az 1949 márciusában megalapított Csemadok adta.¹⁵ A Szlovák Kommunista Párt KB Politikai Titkársága 1948-ban létrehozta a Magyar Bizottságot, mely a magyarok helyzetének rendezésével kapcsolatos javaslatok megtételére kapott engedélyt.¹⁶ Tagjait elsősorban olyan „megbízható”, kommunista személyiségek képezték magyar részről, mint Major István, Kugler János, vagy Lőrincz Gyula. A Magyar Bizottság javaslatában egy olyan kulturális szervezet megalakítása szerepelt, melynek elsőrendű célja a szlovákiai magyarok szocialista szellemben való nevelése. Elképzelésük elsősorban a falusi színjászó mozgalom kibontakoztatását, népművelési előadások, szemináriumok rendezését, valamint szlovák és magyar nyelvtanfolyamok szervezését célozta.¹⁷ A javaslatból kiindulva a párt engedélyével létrehozott Csemadok irányvonalának legfőbb jellemzői az alakuló közgyűlésen elfogadott dokumentumokban is nyomon követhetők. Az *Új Szó* 1949 októberében a szervezet feladatairól – annak alapszabályára utalva – a következőket írta: „Az alapszabályok 2. § 4. pontja értelmében az egyesület hivatása az, hogy kiirtsa a sovinizmust és a revizionizmus megnyilvánulásait, megszüntesse a nemzetiségi torzalkodást azáltal, hogy: a.) ápolja a dolgozók nemzetközi szolidaritásának eszméjét a kapitalista elnyomó osztály ellen. b.) szorgalmazza az együttműködést a nemzeti tömegszervezetekkel.”¹⁸ A szervezet egyik legfontosabb céljának tehát a nemzetiségek közötti szolidaritás megteremté-

¹⁵ Az 1950-es népszámlálás adatai, melyet az elbizonytalanodott identitású magyar lakosság miatt kritikusan kell kezelni, a magyarok arányát Szlovákiában az összlakosságon belül 10,3%-ban határozta meg. Az ukrán kisebbség arányát az oroszokéval egybevetve 1,4%-ban, míg a csehéket 1,2%-ban állapította meg. Gyönyör József: *Államalkotó nemzetiségek...*, 1989, i. m. 246. o. A nemzetiségeknek a nemzetiségi kulturális társadalmi szervezetekben való egyesülés joga kapcsán Szlovákiában a Csemadok mellett meg kell még említeni az Ukrán Dolgozók Kulturális Szövetségét, melynek hasonló küldetése volt, mint a Csemadoknak. Tevékenységét főként Kelet-Szlovákiában fejtette ki. L. uo. 211. o.

¹⁶ Kiss József: *A kisebbségi magyarság...*, 2011, i. m. 11. o.

¹⁷ Popély Árpád: *A Magyar Bizottság szerepvállalása...*, 2006, i. m. 90. o.

¹⁸ Gály Iván: *ČSM vagy CSEMADOK*, 1949, i. m.

sét tekintette.¹⁹ Ezt igazolja Lőrincz Gyula felszólalása is a Csemadok alakuló közgyűlésén: „[...] a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesületének egyik fő feladata lesz, hogy a magyar és a szlovák nép, valamint az itt élő összes dolgozó, bármilyen nemzetiségűek, nemzeti szeparálódását, ez egészségtelen légkört jelentő különélését megszüntetni. Megteremteni a harmonikus együttélést, minden téren, kultúrában, munkában, újjáépítésben, iparban, mezőgazdaságban egyaránt.”²⁰

A Csemadok alakulásakor a kommunista párt Magyar Bizottságának egyik vezetője, a Csemadok későbbi alelnöke, Kugler János ugyanakkor azt tartotta kiemelésre méltónak, hogy a szervezetet a szocializmus építésének a jegyében hozzák létre: „Alakuló közgyűlésünk történelmi jelentőségű – mondotta –, mivel új népi tartalmában szocialista kultúrát van hivatva adni azon tömegeknek, mely tömegeket szerves részévé akarjuk tenni azon hatalmas építő munkának, melyet népi demokráciánk célul tűzött ki s ami a szocialista építés útja. Azt mondjuk, népi kultúrát akarunk adni a Csehszlovákiában élő magyar dolgozóknak. Mit jelent ez? Azt jelenti, hogy szakítani kell a reakciós kultúrmegnyilvánulásokkal. Kultúréletünket széles alapokra kell fektetni, szocialista tartalommal kitöltenünk a népből a népért jelszó alapján.”²¹ Az alakuló gyűlésen előre jelezték, a Csemadok nem válhat a csehszlovákiai magyarság érdekvédelmi szervezetévé, de alapvető feladata lesz az állampárt nemzetiségi politikájának az elősegítése. Különösen a magyar–szlovák viszony javításában reméltek elmozdulást, s ezért azt is feladatul szabták meg a kultúregyesületnek, „hogy segítsen a Kommunisták Pártjának és minden tömegszervezetnek minél gyorsabban áthidalni azt a szlovákellenes elfogultságot, mely mindmáig Dél-Szlovénia szlovén megmaradt”²²

A fentiekből is jól látszik, a Csemadok létrehozásában kezdetektől fogva meghatározó tényező volt a Kommunisták Pártja. Az állampárt irányító szerepe biztosítékul szolgált a csehszlovákiai magyar szervezett kulturális és közművelődési élet, s általában a szlovákiai magyarság ellenőrzéséhez.²³ Ahogy azt Popély Árpád

¹⁹ Erről ld. Major István beszédét az alakuló közgyűlésen. Megalakul a Csehszlovák Magyar Dolgozók Kultúregyesülete. Az alakuló közgyűlés közkívánatra táviratilag üdvözölte Klement Gottwald köztársági elnököt. Alakuló Közgyűlés 1949. március 5. Szlovákiai Magyar Levéltár (Archív Maďarov na Slovensku).

²⁰ Uo.

²¹ Uo.

²² Ezt az alakuló közgyűlésen jelenlévő Ondrej Pavlík tájékoztatási és népművelési megbízott emelte ki. Uo.

²³ „A Csemadokot hivatalosan azért hozták létre, hogy az asszimilációs politikát nagyon finom eszközökkel önmagunk hajtjuk végre önmagunkon.” Szabó Rezső: *A Csemadok és a prágai tavasz*, 2004, i. m. 11. o.

a pozsonyi magyar konzul korabeli jelentéseire hivatkozva megállapította, a jogfosztások éveiben a magyarokkal szemben érvényesített alapelv nem változott, csupán az új körülményekhez igazították a módszereket: „Alapelv maradt az elszlovákosítás terén eddig elért »eredmények« rögzítése és az új eredmények biztosítása, azonban – elsősorban külpolitikai indokok következtében – erőszakos intézkedések nélkül és türelmes, lassú folyamat során.”²⁴ Erre utalnak a Csemadok megalakulását követően létrejött, a reszlovakizáltak Csemadok tagságával kapcsolatban kidolgozott irányelvek. Az állampárt ugyanis megtiltotta a reszlovakizáltak, valamint a Magyarországról áttelepült szlovákok részvételét a kulturális szervezetben.²⁵ A párt központi szerepe a Csemadok vezetőinek a kiválogatásánál is megmutatkozott. Már kezdetben ügyeltek rá, hogy a szervezet vezetőségét részben kipróbált, részben fiatal, de egyformán lojális baloldali értelmiségi személyekre bizzák, akik egyúttal biztosítékot is jelentettek a Szlovák Kommunista Párt számára. Közéjük tartozott például Lőrincz Gyula, a szervezet elnöke.²⁶

Annak ellenére, hogy a Csemadokot a párt hozta létre, rövid időn belül az egész csehszlovákiai magyarságot átfogó hálózatként országos szervezetté nőtte ki magát. Miközben a pártutasítások meghatározták a szervezet működését, a helyi szervezetekbe csatlakozók többsége természetesen a magyar nemzetiségi önszerveződés lehetőségét látta benne. Csicsay Alajos a következőket jegyzi meg az új egyesülettel kapcsolatban: „[...] talán nem is lehetett más, mint az alapvető emberi és állampolgári jogait és anyanyelvüket frissiben visszacapott, a szervezkedés lehetőségéhez, lapokhoz, iskolákhoz, intézményekhez jutó csehszlovákiai magyarok önmagukhoz való visszatérésének eszköze és fóruma.”²⁷

Az alapszervezetek száma igen gyorsan növekedett az 1950-es években.²⁸ Sokrétű, az elvárásoknak megfelelően szocialista ideológiai színezetű kulturális „tömegmunkát” végzett, amelyet a helyi párt- és Csemadok-szervezetek soros együttműködése, a kulturális élet helyi szinten is folyamatos ellenőrzése garantált.

²⁴ Popély Árpád: *A Csemadok megalakulása...*, 2006, i. m. 424. o.

²⁵ Kiss József: *A kisebbségi magyarság...*, 2011, i. m. 14. o.

²⁶ Lőrincz Gyula közismert festőművész volt, aki 1910-ben Diószegen született. A dunaszerdahelyi gimnázium elvégzése után képzőművészeti tanulmányait Budapesten fejezte be. 1946-ban visszatért Pozsonyba. Meggyőződéses kommunista volt, akinek korábban a Sarló nevű baloldali csehszlovákiai magyar ifjúsági mozgalommal is kapcsolatban volt. Csicsay Alajos: *A jubiláló Csemadok...*, 2014, i. m. 71. o. Közéjük lehet sorolni még Kugler Jánost, aki az alelnöke, Egri Viktort, akit főtitkára, valamint Fábry Zoltánt, aki az örökös díszelnöke lett a szervezetnek. Popély Árpád: *A Csemadok megalakulása...*, 2006, i. m. 428. o.

²⁷ Csicsay Alajos: *A jubiláló Csemadok...*, 2014, i. m.

²⁸ Szabó Rezső (szerk.): *Adalékok a Csemadok munkájához*, 1966, i. m. 243. o.

A leggyakoribb tevékenységi formái közé tartozott például az amatőr színjátszás, amelynek a felvidéki magyar művelődési életben komoly hagyományai voltak. Ezek mellett jelentek meg az ideologikusabb műsorokat könnyebben előállító irodalmi színpadok, majd a szovjet hatásra kialakult „esztrádcsoportok”. A népi kultúra legkönnyebben megjeleníthető folklórretegeit táncscsoportok szervezése, népi együttesek, énekkarok, zenekarok, társadalmi táncoktatás és különféle klubok létrehozása biztosította.²⁹ Ezen kívül az 1950-es évek első felében a magyar oktatás újjászervezésében is szerepet játszott. A kulturális, folklór és irodalmi-népművelői tevékenységgel párhuzamosan a szervezet óhatatlanul nemzetiségi mozgósító szerepet is betöltött. Működésében néhol érdekvédelmi elemek is fellelhetők.³⁰

„Lőrinczcel nem tudtak ujjat húzni...”³¹

Az (idősebb) baloldali „konformisták” csoportja

Ahogy arra a fentiekben is utaltunk, a párt már kezdetekben szigorúan ügyelt arra, hogy a Csemadok vezetését olyan lojális baloldali értelmiségi személyekre bízzák, akik egyúttal biztosítékot is jelentettek a Szlovák Kommunista Párt számára. A főként az idősebb generációból verbuválódott vezetők már korábban is folytatattak valamilyen értelmiségi tevékenységet, emellett kommunista múltjuk révén „fentről”, az állampárt jóváhagyásával kerültek be a szervezet vezetőségébe. Ez a „konformista” baloldali értelmiség a Magyar Bizottság megszervezése után került be a Csemadok vezető pozícióiba. Korábbi kommunista tevékenysége biztosította az ideológiai és a nemzetiségi lojalitásuk egyensúlyát, amire rendkívüli mértékben ügyeltek az új kulturális szervezet irányítói és ellenőrzői.

Ezen a csoporton belül kezdettől fogva vezető szerepet játszott Lőrincz Gyula, aki a szervezet országos elnöki funkcióját 1949-től 1980-ig – rövid 1968–1969. évi megszakítással – végig betöltötte. Lőrincz Gyula személyiségét, politikai, kulturális szerepvállalását a róla fennmaradt levéltári anyagok (sajtó, valamint egyéb dokumentumok), visszaemlékezések, valamint az interjúk alapján lehet felvázolni.³²

²⁹ Itt érdemes kiemelni a Csemadok saját néptáncgyűttesét, a Népest, valamint lapját, a *Fáklyát* és a későbbiekben induló *Hét* c. folyóiratot.

³⁰ „A Csemadok lent [...] politizál. Olyan politikát folytatott, amely megtartó erő volt, és halhatatlanul pozitív szerepet játszott.” Szabó Rezső: *A Csemadok és a prágai tavasz*, 2004, i. m. 31. o.

³¹ Interjú Szabó Rezsővel. Pozsony, 2014. március 24.

³² Hagyatékát a Szlovák Nemzeti Levéltárban helyezték el. Feldolgozására a rendelkezésemre álló időben nem volt lehetőségem, ezért ez a vázlat a Csemadok-levéltár, a sajtó és az általam készített oral history interjúk anyagára támaszkodik.

Lőrincz Gyula személyiségét, a politikailag „lojális” pártkádert, akit művészként mindig is szoros kapcsolatok fűztek a kultúrához, számos korabeli írás példaként jelenítette meg. Az 1980-ban jubiláló politikussal nemcsak magyar, de szlovák hetilapok is pozitív hangnemben foglalkoztak. Egyik közvetlen munkatársa, Petrik József, a művész-politikust méltatta „[...] személyében szimbiózisban él és munkálkodik a politikus és a művész. E két látszólag ellentmondó hivatásnak gyökerei már gyermekkorában meglelhetők.”³³ A cikkek azt is kiemelték, hogy neve elválaszthatatlan „a szlovákiai magyar ügy jobbra fordulásától”.³⁴

Korábbi kommunista meggyőződésének, valamint a festészethez fűződő kapcsolatának köszönhetően a központi pártvezetés a jogfosztásokkal nyíltan szembe forduló Fábry Zoltán, valamint a moszkvai emigrációt is megjárt Major István helyett 1949-ben Lőrincz Gyulát nevezte ki a Csemadok elnöki posztjára. Bizonyos szempontból „szükségmegoldásként” került a kulturális szervezet vezetői funkciójába.³⁵ Saját maga így nyilatkozott kinevezésének okairól: „Mikor Csehszlovákia Kommunista Pártja kezdeményezésére 1949 márciusában megalakult a Csehszlovákiai Magyar Dolg. Kult. Szövetsége a Csemadok, valószínűleg München előtti szervezési tapasztalataimat ismerve a fiatalok szövetségével kapcsolatban a hasonló felépítésű Csemadok szervezet élére jelöltek.”³⁶

Személyének felmerülésében mindenesetre közrejátszott az is, hogy a központi vezetés szigorúan ügyelt rá, hogy a Csemadok kultúregyesület legyen és semmi esetre sem a magyarság érdekvédelmi szervezete. Így jöhetett számításba Lőrincz Gyula, aki korábbi kulturális tevékenysége, valamint politikai lojalitása

³³ Petrik József: Gazdag, példamutató életút. *Tábortűz*, 1980. január 16. Újságkivágások Lőrincz Gyuláról. Lőrincz Gyula II. Szlovákiai Magyar Levéltár.

³⁴ Mindig elkötelezetten. *Hét*, 1980. január 19. Uo.

³⁵ Miután Fábry Zoltán nem vállalta a funkciót, Major István pedig reszlovakizáltként, valamint korábbiakban betöltött politikai tevékenysége miatt sem lehetett az elnök. Erről ld. bővebben Popély Árpád: *A Csemadok megalakulása...*, 2006, i. m. Szabó Rezső minderről a következőket mondta: „[...] eredetileg a Fábry Zoltánt szerették volna. Én a Fábry Zoltánt nagyon-nagyon tisztetem és még ma is, miután sok mindenben nagyon tisztetem, még ha ma már [...] nem az a kép van róla [...]. De ha ő lett volna a Csemadok elnöke, akkor amikor a Lőrincz Gyula lett, akkor a Csemadok nem érte volna meg a két évet. A Fábry Zoltán az tisztességes, becsületes. Egyenes úton törekedett volna a céljai megvalósítására, ami az lett volna, hogy a Csemadokot feloszlatják. A Lőrincz Gyula az nagyon okosan, bölcsen a pártközpont fele [...] azt sugallta és ha elment egy járási pártbizottságra, hát a központi bizottság elnökségének a tagjai közül senki sem süllyedt olyan alacsonyra, hogy elmenjen egy járási pártbizottságra [...]” Interjú Szabó Rezsővel. Pozsony, 2014. március 24.

³⁶ Lőrincz Gyula saját magáról. Lőrincz Gyula II. Szlovákiai Magyar Levéltár.

kapcsán megfelelőnek bizonyult a politikai vezetés szerint a szervezet elnöki posztjának a betöltésére.³⁷

A kommunista párt feltételeit teljesítő Lőrincz azonban nemcsak az országos vezetés szerint vált a Csemadok alkalmas vezetőjévé, hanem interjúalanyaim véleménye szerint is. Lőrincz neve egyébként is gyakran felmerült az interjúk során. Szabó Rezső például többször kitért rá, akit „kikezdehetetlen káderként”, egyúttal kiváló elnökként definiált: „A [...] Csemadoknak, talán a döntő szerencséje meg az volt, hogy a Lőrincz Gyula [...] lett a Csemadoknak az elnöke [...]. Tehát egy [...] kulcsfigura volt, magas műveltségű művészember [...] és órá úgy néztek, hogy nohát ez nem egy vad magyar. Magyar, de azért nemzetközileg is elismert ember. Szóval ez volt a Csemadoknak az óriási szerencséje és az, hogy ő az illegalitásból kapcsolatban volt a kommunista párt csúcsvezetőivel, mondjuk Široký Vilammal, aki abszolút csúcsvezetője nemcsak Szlovákiában, Csehszlovákiában is a kommunista pártnak [...]”³⁸ Sikerét tehát részben a kommunista párttal való pozitív kapcsolatainak köszönhette, melyet már korábban kiépített. Ezzel egyidejűleg azonban kész volt a Csemadok és a magyarság érdekeiért harcolni, ebben segítségére szolgált párttagsága, melyet gyakran fel is használt céljai megvalósításához: „Tehát a járási pártbizottságon hiába észrevették, hogy hopp, itt valami nem stimmel, itt valami olyasmi történik, ami nekünk nem célunk. A cél a reszlovakizáció volt, a magyarság felszámolása. Itt pedig valami más történik, de Lőrinczcel nem tudtak ujjat húzni, a Lőrincz fölöttük volt, mert a pártelnökség tagja volt. Úgyhogy a Csemadoknak az egy óriási szerencséje volt, hogy a Lőrincz Gyula lett a Csemadoknak az elnöke.”³⁹ Vadkerty Katalin a vele készült interjúban Lőrincz Gyula személyiségével kapcsolatban szintén megemlítette, hogy a „párthú” elnök sok esetben kiállt a magyarság érdekei mellett. Az ő „érdemként” emelte ki például, hogy a csehszlovákiai magyarság körében nem vezették be a magyar–szlovák két tannyelvű, úgynevezett alternatív oktatási modellt.⁴⁰ Mindenesetre Lőrincz Gyula személye központi szerepet játszott a Csemadok irányításában és a csehszlovákiai magyar értelmiség szervezésében.

Pathó Károly emlékiratában szintén kiemelte az elnök jelentőségét, akit a magyar káderpolitika kizárólagos irányítójaként jelenített meg: „[...] hamar

³⁷ „Amikor 48-ban volt ez a váltás, akkor a két kommunista párt egymással kapcsolatba került és hogy itt vetődött fel annak a lehetősége, hogy mint régi kommunista, a Lőrincz Gyula az a megbízható ember, akit át lehet tenni és a magyarok vezető személyisége lehet.” Interjú Vadkerty Katalinnal. Érsekújvár, 2014. május 13.

³⁸ Uo.

³⁹ Interjú Szabó Rezsővel. Pozsony, 2014. március 24.

⁴⁰ Interjú Vadkerty Katalinnal. Érsekújvár, 2014. május 13.

felkarolták őt. Ő lett az *Új Szó* főszerkesztője, a Csemadok országos elnöke, kisebb megszakítással 1968-ban, egészen haláláig, s mondhatnánk, hivatalból a csehszlovák parlament egyetlen befolyásos magyar képviselője, s mindebből kifolyólag a magyar káderpolitika kizárólagos irányítója.⁴¹

A pártállami korszak első évtizedében az egész csehszlovákiai, s azon belül a szlovákiai közéleten, így a Csemadokon belül is szigorú központi, „kézi vezérlésű” politikai és ideológiai irányítás érvényesült. Ebben Szabó Rezső elmondása szerint az országos elnöknek meghatározó szerepe volt: „[...] abban az időben ilyen kézi irányítással folytak a dolgok, magyar vonalon, amire a Lőrincz azt mondta, hogy ez, akkor az lett, szóval semmilyen megtárgyaljuk, meg ilyen bizottság, meg olyan bizottság, akkor még kézi vezénnyel, vezetéssel (sic!) mentek a dolgok [...]”⁴² A Csemadok későbbi főtitkára szerint a felső vezetés kinevezésének folyamataira is utalt. Hangsúlyozza a „fentről” kinevezett elnök és Lőrincz Gyula „kapcsolati hálójának” szerepét a szervezetben: „A Lőrincz behivatott és azt mondta, hogy nézd, a Csemadok egy kulturális szervezet, jelenleg három értelmiségi van. Te, aki egyetemet végeztél, nem érdekes, hogy jogi egyetemet végeztél. [...] Aztán van ott egy, aki Komáromban érettségizett és [...] úgy hívják, hogy Takács András, az lesz az egyik titkár melletted. A másikat úgy hívják, hogy Ágh Tibor, ő pedig karnagy, ő meg lesz a másik titkár, a többieket meg cseréld ki [...]. Ilyen világ volt akkor. A Lőrincz felhívta a Širokýt, és mondta, hogy Szabó Rezső lesz a vezető titkár, és csak egy titkár lesz, akit úgy hívnak, hogy Takács András.”⁴³

Szabó Rezső azt is elmondta, hogy ezután az elnökség pártcsoportja, valamint a Központi Bizottság ülése egyhangúan elfogadta a javaslatot, ezzel utalva arra, hogy ezeknek a szerveknek Lőrincz Gyula javaslataival szemben jelentéktelen szerepe volt a Csemadok új vezetőinek a kinevezésében. Vadkerty Katalin szintén gyakran hangsúlyozta Lőrincz Gyula központi szerepét a szervezetben, valamint a párthoz fűződő kapcsolatainak előnyeit a Csemadokra nézve.⁴⁴ Összegezve Lőrincz Gyula szerepét a Csemadok beindításában, azok közé a „konformista”

⁴¹ A Csemadok vezető pozícióiba kezdetben azok az idősebb generációhoz tartozó baloldali értelmiségi személyek kerültek, akik a pártérdek szempontjainak megfeleltek. Csicsay Alajos: *A jubiláló Csemadok...*, 2014, i. m. 71. o.

⁴² Majd a következőképp folytatta Szabó Rezső: „Akkor volt a Jóisten és ő fölötté meg ott volt a pártbizottság, már még a Jóisten fölött is, [...] és a Lőrincz pedig a pártbizottság elnökségének a tagja volt, úgyhogy [...] valaki volt [...]” Interjú Szabó Rezsővel. Pozsony, 2014. március 24.

⁴³ Vö. Takács András: *Emberpróbáló időkben...*, 2009, i. m. 8–9. o.

⁴⁴ Interjú Vadkerty Katalinnal. Érsekújvár, 2014. május 13.

baloldali értelmiségiek közé tartozott, akiket a párt választott ki a szervezet élére. Mégpedig azzal a céllal, hogy szervezzék meg a csehszlovákiai magyar értelmiséget, ideológiai és politikai lojalitásuk azonban arra is alkalmassá tette őket, hogy a szervezeten belül az ellenőrzést is biztosítsák.

Lőrincz Gyula egész életútját áthatotta ez az „ambivalencia”, amit maga az adott kor kívánt meg, s ami a Csemadok szervezetét és munkáját is meghatározta az 1950-es években. Pathó Károly a következőket írta róla emlékiratában: „Ellentmondásos személyiség volt, illetve azzá vált, mint a legtöbb értelmiségi, aki a Kárpát-medencében politikai szerepet vállalt a huszadik század közepén. Kétségtelen, hogy az ellentmondásokkal teli kor tett mindannyiunkat olyanná, amilyenekké váltunk.”⁴⁵ A pártállami időszakban a politikai „színhátékoktól” azonban elválaszthatatlan volt a csehszlovákiai magyarság érdekeinek az érvényesítése a Csemadok keretei között. Ennek a feladatnak az ellátásához Lőrincz Gyula személye a szervezet elnökeként a pártállami kor adottságainak és lehetőségeinek egyformán megfelelt, aminek minden bizonnyal ő maga is tudatában volt, s időről időre igyekezett kivételes pozícióját a magyar kulturális területeken is kamatoztatni. Ugyanakkor „lojális” pártkádereként a kommunista vezetés számára mindvégig egyfajta biztosítékot jelentett a szervezet ellenőrzésében. Funkciójának, kapcsolatainak és párttagságának köszönhetően volt némi mozgástere a Csemadok által képviselt magyar kulturális, művelődési érdekek „pártszerű” érvényesítésében.

„Így indult a szlovákiai magyar értelmiség...”⁴⁶

Az 1950-es években jelentkező értelmiségi csoport

A Csemadok újjászervezésében komoly szerepe volt annak a fiatal, az esetek többségében elsőgenerációs, önálló – vagy „szuverén” – gondolkodású értelmiségi generációnak, amelynek tagjai közé főleg a felsőfokú tanulmányaikat ez időben befejező személyek tartoztak. Többségük már korábbi kulturális tevékenysége révén is kapcsolatba került az új szervezettel.

Ennek az új értelmiségi Csemadok-generációnak a tagjai közül Szabó Rezsővel készítettem életútinterjút. Ő azok közé a reformkommunisták közé tartozik, akiknek kiemelkedően fontos szerepük volt az 1968. évi reformfolyamatokban, a nemzetiségi kérdés törvényi rendezésének előkészítésében, az általuk optimálisnak tekintett önkormányzati modell kidolgozásában, és a cseh-szlovák föderá-

⁴⁵ Csicsay Alajos: *Mérföldkövek ködben*, 2006, i. m. 179. o.

⁴⁶ Interjú Szabó Rezsővel. Pozsony, 2014. március 24.

ciós fordulat felhajtó erejét kihasználva képesek voltak elérni a szovjet megszállás ellenére, hogy a nemzetiségi érdekeket a kormányzati, parlamenti struktúrákban külön pozíciók megteremtésével is érvényesíthették.⁴⁷

Rajta kívül Vadkerty Katalinnal készítettem interjút, aki szintén az 1950-es években indult fiatal értelmiségi generációhoz tartozott, s akinek az életpályáját szintén nagyban befolyásolta az a tény, hogy oktatói, tudományos munkája mellett szerepet vállalt a Csemadokban.⁴⁸

Szabó Rezső 1952-ben lett a Csemadok központi adminisztrációjának alkalmazottja.⁴⁹ A „felkérés” körülményeiről a következőket mondta el: „1952-ben [...] itt maradt a nép értelmiség nélkül, tanítók nélkül, [...] Arra kérünk benneteket, maradjatok itt, minden előnyben részesítünk benneteket [...]. Engem a Csemadokba tettek, a pártközpontban lévő elvtárs indoklása szerint azért, mert én Magyarországon színjátszó csoportot szerveztem, sőt színdarabot mutattam be. Tehát az én helyem a Csemadokban van. Így kerültem én a Csemadokba.”⁵⁰ Vadkerty Katalin esetében az értelmiségi pálya gyökerei a pozsonyi Szlovák Egyetemen betöltött tanársegédi állásáig nyúlnak vissza.⁵¹ A Csemadokban vállalt

⁴⁷ 1929-ben született a csallóközi Kolozsnémán. Szülei kereskedelemmel foglalkoztak. Szabó Rezső a középiskolai tanulmányainak egy részét Magyarországon végezte. A világháború által kialakult konfliktusos helyzetben felsőfokú tanulmányait is Budapesten, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jogi Karán végezte. A doktori fokozatot azonban már Csehszlovákiában szerezte meg. 1952-ben lett a Csemadok alkalmazottja, majd 1955-ben a szervezet központi bizottságának a titkára. 1959-től a *Hét* főszerkesztője, 1960-tól 1970-ig a Csemadok főtítkára. 1968-tól 1970-ig az SZNT alelnöke. 1970-ben minden tisztségétől megfosztották. 1971-ben a Csemadokból is kizárták. Interjú Szabó Rezsővel. Pozsony, 2014. március 24.; Szabó Rezső: *A Csemadok és a prágai tavasz*, 2004, i. m.

⁴⁸ Vadkerty Katalin Érsekújvárott született 1928-ban középosztálybeli családban. Iskoláit az 1940-es évek végén fejezte be. A háború éveit Magyarországon érettségizett. Egyetemi tanulmányait viszont Csehszlovákiában kezdte 1950-ben a pozsonyi Pedagógiai Főiskolán. A későbbiekben itt töltött be tanársegédi, majd adjunktusi állást. Ezután 1960-ban a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében vállalt állást, ahol nyugdíjas koráig dolgozott. Interjú Vadkerty Katalinnal. Érsekújvár, 2014. május 13.

⁴⁹ „’52-ben lettem a Csemadok alkalmazottja, mint mondtam, [...] úgy hogy te rendeztl egy színdarabot, te leszel a Csemadok alkalmazottja, azt is mondtam, hogy akkor a Csemadok központban kevés ember volt [...]” Interjú Szabó Rezsővel. Pozsony, 2014. március 24.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Főiskolai tanulmányait a korabeli pozsonyi „Slovenská Univerzita” (Szlovák Egyetem) kereitei közt végezte, ahonnan az adott körülmények között egyenes út vezetett a tanársegédi állás betöltéséig a magyar-történelem szakon: „[...] akkor még Slovenská Univerzita volt a mostani Komenský Egyetem, akkor még az volt a neve és akkor egyszerűen megkértek arra, hogy vezessek szemináriumokat a Pedagógiai Főiskolán, ahol akkor nyitották meg a magyar-történelem szakot, és hogy magyarul vezessek a magyar-történelem szakosoknak

szerepe ugyanis szintén az egyetemhez köthető, valamint ahhoz a meghatározó körülményhez, hogy egyformán nagy szükség volt a fiatal magyar értelmiségre a tanárképzésben és a kulturális élet irányításában. Ennek körülményeiről Vadkerty Katalin a következőket nyilatkozta: „Én a Csemadokba éppen a Pedagógiai Főiskolán végzett munkámnak az alapján kerültem be. Mert ők kerestek a Csemadok elnökségi (sic!). Azt hiszem, az ötvennégyben volt [...]. Akkor volt új elnökségválasztás. És hogy kik jöjjenek, és nem tudom, nekem azt éppen a Rezső mondta, hogy a hallgatóim közül valaki. A hallgatóim olyanok voltak, mint a Dobos Laci például,⁵² [...] és akkor [...] a nevem ott felmerült, és így kerültem kapcsolatba a Csemadokkal, bár én ötvenháromtól voltam Csemadok-tag.”⁵³ Láthatjuk, hogy Szabó Rezső és Vadkerty Katalin esetében egyaránt az 1950-es évek elejére felszámolódott csehszlovákiai magyar értelmiség hiányából fakadt szükséghelyzet nyitott a szervezetben előttük érvényesülési lehetőséget.

Annak ellenére, hogy a fiatal értelmiségi generáció tagjai rendelkeztek felsőfokú képzettséggel és bizonyos kulturális előélettel, a Csemadokban kijelölt feladatok ellátásához kezdetben mégis képzetlenek és tapasztalatlanok voltak. Szabó Rezsőt elmondása szerint például előadások prezentálásával, különféle szervezői feladatok ellátásával, valamint pedagógusok képzésével bízták meg: „A Csemadokban az egyik feladatom az az volt, hogy szervezzek tanfolyamokat, meg legyek előadó [...] azon a három, hathetes kurzuson, ahol tanítókat képezünk ki a szlovákiai magyarság számára. [...] Én is az egyike voltam azoknak, akik ezen a kurzuson toborzott embereket (tanítottam), ahol a feltétel az volt, hogy nyolc elemije meglegyen [...]. Ha van még plusz gimnázium, jól tudjon olvasni, írni és legyen mersze, hogy jelentkezik pedagógusnak. De mondom, »szakszerű« felkészítésben részesültek, mert ilyen emberek tanították őket, mint én, aki még akkor az egyetemet nem fejezte be és az életében sehol soha nem tanított.”⁵⁴ Vadkerty Katalinnak, a Csemadok Központi Bizottsága elnökségének tagjaként a későbbiekben szintén olyan pedagógiai problémákkal kapcsolatban kérték ki a véleményét, melyben elmondása szerint egyáltalán nem érezte magát kompetensnek: „Én az elnökségnek a tagja voltam, [...] és ha a pedagógiai problémákra került sor, akkor én voltam a szakember, nevetséges [...]”⁵⁵

szemináriumokat, és így eldöntődött, hogy történelem lesz a fő tantárgyam.” Interjú Vadkerty Katalinnal. Érsekújvár, 2014. május 13.

⁵² Dobos László író a Csemadok elnöke 1968–1969-ben.

⁵³ Interjú Vadkerty Katalinnal. Érsekújvár, 2014. május 13.

⁵⁴ Interjú Szabó Rezsővel. Pozsony, 2014. március 24.

⁵⁵ „[...] hogy a tehetségünkkel segítsük a magyarság megmaradását, kerestük egymásnak a társaságát. Tudatosan mentünk a Csemadokba, hogy ott valamit tegyünk. És azt hiszem,

Szabó Rezső viszont a későbbiekben azt is kiemelte a vele készített interjúban, hogy bár kezdetben képzetlen és tapasztalatlan volt ez a fiatal pályakezdő értelmiség, a későbbiekben ők maguk is igyekeztek megfelelő szakmai kompetenciára szert tenni, melyet egyébként a központi vezetés részéről is elvártak: „Igen, utána számukra kötelező volt, hogy akinek nem volt érettségije, akinek volt, az tanfolyamokon vegyen részt, de egy utólagos felmérés szerint megállapították, hogy az így felvett és szakemberek által néhány hetes kurzuson kiképzett embereknek hozzávetőleg a nyolcvan százaléka szerzett tanári képesítést, vagy tanítói képesítést és elemi iskolás tanító jobbjából gimnáziumi tanár lett, elvégezvén igazán az egyetemet, tehát a nyolcvan százalék bevált. Így indult a szlovákiai magyar értelmiség.”⁵⁶

Az értelmiség szakmai fejlődésének eredményeit jelzi az is, hogy a Csemadok képzetlen és alkalmatlan vezetőinek és alkalmazottainak egy részét az 1950-es években elküldték a szervezet vezető testületeiből, illetve hivatalszervezetéből. Miután Szabó Rezső 1955-ben a Csemadok vezető titkári funkciójába került, a járási tisztviselők lecserélésének feladatában komoly részt vállalt:⁵⁷ „Az én funkcióm az volt, hogy azt mondta a Lőrincz, hogy először is csinálj rendet, bocsásd el ezeket. Jogász vagy, keresd meg a módját, és vegyél fel új embereket, de egyetlen egy olyan se legyen, akinek legalább érettségije nincs. Még inkább részesítsd előnyben, akiknek főiskolai végzettségük van. Azután már ezekkel az

hogy ugyanez volt azzal a fiatal generációval, aki tőlem fiatalabb volt. És akkor mondjuk, mondjuk még nem érettségizett, és érettségi után egyetemi végzettség nélkül került be akkor az ötvenes években a politikai életbe. Ezek is szerkesztők lettek. Ezek is tehetséges emberek voltak, intelligensek voltak. Dolgoztak, utána elmentek egyetemre, elvégeztek mondjuk a mezőgazdasági főiskolát. Mindegyik szerzett magának valami professziót.” Interjú Vadkerty Katalinnal. Érsekújvár, 2014. május 13.

⁵⁶ Interjú Szabó Rezsővel. Pozsony, 2014. március 24.

⁵⁷ Szabó Rezső 1955-ben került a Központi Bizottság titkári funkciójába, ami egyúttal azt is jelzi, hogy a Csemadok ranglétráján ekkor viszonylag gyorsan feljebb lehetett jutni. Ehhez azonban szükség volt a felsőbb vezetés, ez esetben Lőrincz Gyula elismerésére és támogatására. Ez az elnöki pártfogás a visszaemlékezők szerint gyakran valóban igazi tehetségek felbukkanását és felkarolását jelentette. Így történt ez Szabó Rezső esetében is. Saját értékelése szerint őrá egyszerre volt szükség mint jogászra és mint a művelődési-kulturális élet iránt fogékony szervezőre. Éppen emiatt a sokoldalúság miatt választotta ki őt Lőrincz Gyula a titkári pozíció betöltésére: „Lőrincz Gyula úgy ítélte meg engem, egyetemi végzettség stb., hogy alkalmas leszek arra, hogy a Csemadok főtitkára legyek. Akik eddig ott voltak, azoknál én jobb vagyok, így ítélte meg a helyzetet. Állítólag én jó szónok voltam, tény, hogy ha kihirdették, hogy jövők valami előadást tartani, vagy nem tudom micsoda, tele volt a kultúrház. De nem volt televízió. Egy, kettő, Pozsonyból jön valaki. Nem volt szokás, a többi tömegszervezetek vezetői, azok nem járták a falukat. Én viszont, mondom, még rám is ragadt, hogy »terepjáró titkár« vagyok.” Interjú Szabó Rezsővel. Pozsony, 2014. március 24.

új emberekkel menjetek, járjatok vidékre, keressétek meg azokat az embereket, akikből járási elnök lehet. [...] aztán ha az elnökséget így átalakítottátok, a következő lépés a járási vezető titkárok leváltása és értelmiségi emberek behozatala a Csemadokba.”⁵⁸

A Csemadok-elit szelektálódása nemcsak a fentiekben említett tagok lecserélését jelentette, hanem a szervezet által 1956-ban létrehozott *Hét* c. folyóirat munkatársaiét is. Szabó Rezső 1959-ben került a *Hét* főszerkesztői funkciójába, ahol újabb feladatokat kellett ellátnia. Annak ellenére bízták rá ezt a nem könnyű munkát, hogy semmilyen előzetes tapasztalatai sem voltak a sajtó területéről.⁵⁹ Szabó Rezső ezzel együtt azt a feladatot kapta, hogy „új”, minőségi folyóiratot hozzon létre, ami óhatatlanul együtt járt a szerkesztőség lecserélésével: „A Lőrincz az úgy érezte, hogy én a lapot meg tudom menteni és azt mondta, hogy a lehető legrövidebb időn belül a *Hét*-be vegyél fel újságírókat és ezt a bandát, mármint az szerkesztőket ereszd szélnek, zavard szélnek, ne hagyj egyet se közülük. Csinálj egy újságot! [...] nézzél körül és tanuld meg, hogy hogy kell olyan újságot csinálni, mint az *Ország Világ*, amit el lehet adni, úgyhogy így három hónapra átmentem Magyarországra. Aztán átvettem a szerkesztőséget, és tényleg éreztem, hogy ezekkel nem lehet olyan lapot csinálni, mint az *Ország Világ*. Úgyhogy jogászként tudtam, hogy hogy lehet megszabadulni az alkalmazottaktól [...]”⁶⁰

Vadkerty Katalin a tisztségviselők kiválasztásával, elbocsátásával kapcsolatban elsősorban a politikai szempontokat hangsúlyozta. A felső vezetésben ugyanis a szakmai kérdések mellett a tagok politikai lojalitása számított a legfőbb szempontnak a párt részéről: „Ez itt egy politikai játék volt, mert minden egyes közgyűlés megválasztotta az elnökséget, viszont az elnökség tagjait a pártközpont bizottsága hagyta jóvá. Tehát onnan nem azért estek ki emberek, mert ők azt, amit ott magukra vállaltak, azt a színjátászt, azt az irodalomelméletet, vagy

⁵⁸ Az új személyek beválogatása során, mely viszonylag rövid idő alatt zajlott le, elengedhetetlen szempontnak számított a szakmai képzettség, valamint a „tenni akarás”: „[...] történelmileg rövid idő alatt, 3–4 év alatt sikerült. Az új elnök elbocsátotta a járási titkárt, olyan járási titkárt vett fel, általában tanítót, szóval vagy értelmiségit [...]. A helyi szervezetben nem voltak fizetett alkalmazottak, tehát az vette át a helyi szervezetet, aki tényleg akart valamit. Így alakult át ennek az elég széles hálózatnak a segítségével, ahol nekem nem volt más dolgom [...]” Uo.

⁵⁹ „Így a Lőrincz, a Csemadok úgy döntött, hogy meg kell menteni a lapot, s engem szemeltek ki erre. Mondtam, hogy én az életemben szerkesztőségben nem dolgoztam, azt sem tudom, hogy egy nyomdagép hogy néz ki stb. stb. stb.” Uo.

⁶⁰ „[...] az alkalmazottaknak igyekeztem munkahelyet szerezni, meg rábeszélni őket, hogy menjenek el és hogy úgy mondjam, fiatal újságírókat vettem fel.” Uo.

azokat a történelmi fogalmakat nem ismerték volna, hanem azért, mert olyan munkát végeztek, amivel nem értett egyet a pártközpont. Nem szakmailag, tartalmilag, a magyarság szempontjából pozitív. Szóval, ha a magyar szempontjából túl pozitív volt, akkor már fent a pártközpontban ráütöttek és azt mondták, ezt tessék innen kisöpörni.”⁶¹

A politikai lojalitásnak egyébként végig meghatározó szerepe volt a Csemadok tisztviselői körében. Ezt elsősorban a párt központi ellenőrző szerepe kívánta meg. Ennek következményei voltak azok a politikai játszmák is, melyekre interjúalanyaim több alkalommal kitértek. Szabó Rezső ezzel kapcsolatban gyakran hangsúlyozta a személyes kapcsolatok jelentőségét a Csemadok működése során, melyek különösen fontosak voltak ebben az időben. Az egyik ilyen története a *Hét* c. folyóirattal is összefüggésbe hozható.⁶²

A politikai játszmákhoz azok a nagyon is valóságos és folyamatos kapcsolatok is hozzájárultak, melyek a kommunista párt ellenőrző szerepéhez köthetők a Csemadok vezetése kapcsán. A pártközponttal, tehát a Csehszlovák és a Szlovák Kommunista Párt Központi Bizottságának kulturális osztályával és a kulturális bizottsági titkárral való kapcsolat gyakran egyfajta „védőszínt” jelentett: „Tehát tudták lent, hogy a Lőrincz Gyula mögött a Bacilek, az itteni főtitkár, a Široký, a Gottwald áll. A Szabó Rezső mögött meg a Lőrincz Gyula áll. Tehát a Szabó Rezső is bejáratos a pártközpontba is. Meg ő is, ha idejön, a Lőrincz Gyulától tanultam, Komáromba, akkor az első útja a Komáromi Járási pártbizottságra vezet, ahol a főtitkár, vagy az ideológiai titkár tudja, hogy elmondja a Lőrincz Gyulának, hogy Komáromba a pártbizottságon ez meg az, meg amaz.[...]”⁶³

⁶¹ Interjú Vadkerty Katalinnal. Érsekújvár, 2014. május 13.

⁶² „Ja, még egy fontos dolgot, amit egy öreg szerkesztő mondott nekem. Rezső, évente minimum kétszer az összes nyomdászt, akik a lappal foglalkoznak, hívd meg a szerkesztőségbe, vegyél annyi pálinkát, meg bort, hogy tők részegre igyák magukat Aztán a nyomdával nem lesz többet gondod. [...] Betartottam, ilyen machinációk árán, meg hát más írókat választottam ki, meg Magyarországgal állandó kapcsolatban voltam, [...] ilyen machinációk árán értem el, hogy a [...] pártközpontból leállították, hogy nincs több papír.” Interjú Szabó Rezsővel. Pozsony, 2014. március 24.

⁶³ Majd tovább folytatta: „[...] ha úgy tetszik színdarabot játszottunk, de [...] hatásos volt. És mondom, a Lőrincz Gyulától megtanultam, első út a járási pártbizottságra, azután mész a Csemadok járási titkárságára. Most a Csemadok járási titkárok is nagyon jól tudták, hogy a járási pártbizottságon voltam, ahova szabad bejárásom volt, tehát ezzel ők is tisztában voltak [...] Hangsúlyozom, hogy a helyi szervezetek vezetőiből lettek a község vezetői, tehát hogyha községbe mentem, ott is bementem, ott is, ha bementem a községházára, akkor a helyi vezetőség elnöke vagy kicsoda abban az időben, a titkárnő mondta, hogy a Szabó Rezső van itt, akkor az jött ki és ölelkezve fogadott engem. Nem azért, mintha

Ezek a történetek is jól mutatják, a Csemadokot valójában az állampárt folyamatosan kézi irányítással működtette. A Csemadok ugyanis amellet, hogy formailag a magyarság kulturális életének a megszervezése érdekében jött létre, valójában a Szovjetunió nyomására megváltozott csehszlovák nemzetiségi politika egyik kettős funkciót betöltő intézménye maradt: rajta keresztül mindig is ellenőrizni tudták a magyar kulturális, művészeti, művelődési szférát, s persze az ott dolgozó szlovákiai magyar értelmiségi elitet is. Működésének első szakaszában különösen érzékelhető volt a pártnak ez a szigorú, ellenőrző szerepe; több kulturális kezdeményezést is megghiúsítottak, illetve nem engedélyeztek. Erről Vadkerty Katalin a következőket mondta el: „Hogy miért engedte meg ’49-ben már a csehszlovák kommunista pártvezetés, hogy egy ilyen országot átfogó magyar intézmény létrejöjjön. Hát ugye ők, mint mindenben éllovasok, hát a Szovjetunióknak a leghívebb követői akartak lenni és csillagos egyest akartak kapni úgy látszik internacionalizmusból az egyik oldalon. A másik oldalon ez a csillagos egyes nagyon jól jött nekik ahhoz, hogy ők ellenőrizni tudják, hogy voltaképpen mi is játszódik itt le. A Csemadokba beültetett apparátus segítségével ők kordában is tudják tartani ezt az egész mozgalmat.”⁶⁴

Annak ellenére azonban, hogy a Csemadokban kezdetektől erősen jelen volt a párt irányító szerepe, a magyarság megszervezésének új lehetőséget biztosított. Ez utóbbi területen a Csemadok fiatal értelmiségi nemzedéke, köztük Szabó Rezső rendkívül fontos munkát végzett. A szervezet közösségszervező funkcióját ő maga is fontosnak ítélte kiemelni: „[...] aki csak be akart lépni a Csemadokba, márpedig a falunak a java, szóval legtehetségesebb, legaktívabb, hogy ne azt a kifejezést használjam, hogy a legmagyarabb magyarok, azok kihasználták a [...] legális lehetőséget arra, hogy újra a faluban a saját elképzelésüknek, akaratuknak és hitüknek megfelelően szervezzék a magyarságot a Csemadokba és ők legyenek ott a vezetők [...]”⁶⁵

Szabó Rezső azt is érzékeltette, hogy bár jelen voltak a képzetlen szakemberek és a formális megnyilvánulások a szervezeten belül, amit a korabeli körülmé-

szerezett volna, vagy nem tudom micsoda, hanem azért mert tudta, hogy aha, ő neki a legfelsőbb körökig Lőrinczen keresztül megvan a kapcsolata. Ez ilyen világ volt.” Uo.

⁶⁴ Konkrét példát is felhozott ezzel kapcsolatban: „Például hosszú ideig hajhajaj, semmit nem tudtunk elérni a szakiskolák felé. Nem engedték meg. Ugye, a magyar fiúk hová mehettek? Kőművesek lettek. A kőműves szakiskolában nem engedték meg, hogy megalapítsuk a Csemadok ifjúsági szervezetét. Nem, ez egy állandó ott mindig volt [...] és én ezt azért, mert engem felkértek és én egy évig tanítottam magyar nyelvet és irodalmat.” Interjú Vadkerty Katalinnal. Érsekújvár, 2014. május 13.

⁶⁵ Interjú Szabó Rezsővel. Pozsony, 2014. március 24.

nyek is megköveteltek. A Csemadok emellett azonban lehetőséget adott arra is, hogy hosszú idő után először nyílt és szabad véleményeket fogalmazhattak meg, viták alakuljanak ki. Ezzel pedig a Csemadok „lent” elkezdett bizonyos érdekvédelmi funkciókat is betölteni: „[...] a nagyobb része munkásemberként került a Csemadokba, tehát beszélni tudtak, illetve nagyrésztük a leírt szöveget olvasta fel, amikor felszólalt a Csemadok gyűlésein. Ennek ellenére a kultúrházak tömve voltak, mert meghallgatták, amit mondott, kinyögött, és így tovább, de utána mi beszélhettünk egymás között legálisan, nem titokban, nyilvános helyen. Csemadok tag vagyok és elmondom a véleményemet, úgyhogy az akkori Csemadok gyűlések tulajdonképpen falugyűlések voltak, senki se kérdezte, hogy Csemadok tag vagy, nem vagy te Csemadok tag, de az emberek itt látták a lehetőséget. Na, most a Csemadok ilyen szempontból tényleg a felvidéki magyarság döntő, fontos fóruma volt.”⁶⁶

Vadkerty Katalin szerint annak ellenére, hogy a Csemadokot a párt hozta létre, amely mindvégig ellenőrizte is a szervezetet, különösen fontos szerep jutott a magyarság összetartásában, a fiatal értelmiség szervezésében: „Beléptünk akkor a Csemadokba [...] az évfolyamtársak közül egy jó páran [...], úgy emlékszem, egyszerre, elhatároztuk. Valahol valaki valamit beszélt olvasott, gyerünk, belépünk, megyünk, dolgozunk [...]. Mindenki tudott a másikról. És valahogy úgy össze tudtak, össze tudtunk tartani. És végeredményben ezekből az emberekből alakult ki aztán Mács Jóska is például, a Dobos Laci és [...] a vidéken kint élő tanárok, akik vitték ezt a magyar tudatot tovább. És továbbadták és így nevelték az embereket. [...] Sokat lehet köszönni a vezetőségnek is, hogy bizonyos szintig engedték a dolgokat.”⁶⁷

A fiatal értelmiség számára ugyanakkor jó alapot jelentett a Csemadok-tagság, főként bizonyos szakmák terén. Azt azonban Vadkerty Katalin is hangsúlyozta, hogy ez sem volt teljesen egyértelmű, főként szlovák vonalon nem.⁶⁸ A szakmai előrelépéshez viszont nagyon gyakran a kommunista párttagság jelentette a biztosítékot: „Hát, [...] nem lehettem nagy doktor, mert nem voltam párttag. [...]

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Interjú Vadkerty Katalinnal. Érsekújvár, 2014. május 13.

⁶⁸ „Természetesen [...] a Csemadokban végzett munka bizonyos professzióknál, mint az irodalmároknál, az újságíróknál mindig egy biztos háttérrel is jelentett. Nem mondom azt, hogy énnekem megmondták az akadémián, mikor mondtam, hogy milyen társadalmi munkát végzek, mondom a Csemadok-elnök [...] a bizottság, közgyűlés, igen tagja vagyok. És erre azt mondják: No, a čo myslíš, je to pre teba plus, alebo mínus? (Mit gondolsz, ez számodra plusz, vagy mínusz?) Az intézetben, ugye. De magyar vonalon az újságíróknál ez már egy robbanási alap volt.” Uo.

egy igazgató nem lehetett, egy osztályvezető nem lehetett egy intézetben [...] az, aki nem volt párttag, annak 400–500 koronával biztosan kevesebb volt a fizetése. És a másik dolog pedig az, hogy az előmenetelük sem volt úgy, jutalmat sem kaptak annyit, mint azok, akik párttagok voltak. Mert azok, akik párttagok voltak, azok határoztak mindentről, akik nem voltak párttagok, azok nem tudtak róla, hogy mi van”.⁶⁹

A két interjúalany azt az 1948-ban fiatal értelmiségi generációt képviseli, akik a Csemadok megalakulásakor a kulturális szervezet tagjaivá váltak. Ennek ellenére tapasztalatlanok voltak, és a szervezetben gyakran szakmai ismeretek nélkül szakmai feladatokat láttak el. A párthoz való lojalitás, valamint a folyamatos szakmai fejlődés azonban a továbbiakban is lehetőséget biztosított a Csemadokban való funkciók betöltéséhez. A két interjúalany elbeszéléséből kiderült, hogy bár a Csemadok-vezetők esetében a vezető munkától és tisztségtől elválaszthatatlan volt a párthűség, s ezt az új elit tagjainak is figyelembe kellett venniük, a pártállami keretek között a szervezet a csehszlovákiai magyar értelmiség újra-szervezésében pótolhatatlan szerepet töltött be.

Pathó Károly a munkáskáder: „Nem voltam tekintélyelvű...”⁷⁰

A Csemadok alkalmazottainak legnagyobb részét azok a többnyire pályakezdők, autodidakták alkották, akik nem rendelkeztek megfelelő szakképesítéssel, és korábban semmilyen értelmiségi tevékenységet nem folytattak.⁷¹ Az is előfordult, hogy a munkásrétegből kikerült „népkáderek” egy-két gyorsralpáló tanfolyam által pár év alatt komoly pozícióba is kerülhettek a Csemadok szervezetében.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ Csicsay Alajos: *Mérföldkövek ködben*, 2006, i. m. 179. o.

⁷¹ Vadkerty Katalin így emlékszik vissza a munkáskáderek és az értelmiségiek közötti viszonyra: „A [...] Csemadoknak az apparátusa az általában munkáskáderekből alakult ki. Ezek között a munkáskáderek között is nagyon nagy volt a különbség. Volt olyan, aki besegített nekünk, aki tudatosította azt, hogy bár azon a helyen van, amin van, de a tisztségviselő, nem a hivatalnokok. A tisztségviselőknél [...] a munkát nem tudnak végezni és leültünk és megbeszéltük, hogy mit hogy lehet.” Interjú Vadkerty Katalinnal. Érsekújvár, 2014. május 13.

Ezeket a személyeket nagyon gyakran szakszervezeti, munkásmozgalmi és kommunista múltjuk segítette az elhelyezkedésben.

Közéjük tartozott Pathó Károly, aki először szervező titkárként tevékenykedett a Csemadokban, majd a későbbiekben vezető titkári funkciót töltött be.⁷² A káderlapok anyagai alapján 1952-ben önmagát munkásként definiálta.⁷³ Önéletrajzában különös hangsúlyt kapott kommunista múltja, amely fontos kritériuma volt a munkáskáderek Csemadokban való boldogulásának. Ez magában foglalta a különféle munkásszervezetekben való részvételét, ami szintén jelentős szempontnak számított a szervezetben való érvényesülés során. Pathó önéletrajzában szintén kiemelte a múltban folytatott baloldali tevékenységeit: „A Vörös Ifjúnunkás szervezetnek tagja voltam 1936-tól 1938-ig. Egy ideig mint a helyi szervezet titkára. Mint Ifjúnunkás részt vettem a gazdasági sztrájkokban és politikai tüntetéseken.”⁷⁴

A káderlaphoz tartozó kitöltött kérdőív tanúsága szerint Pathó Károly 1952-ben már a Csemadok szervezeti titkára volt. Ezt megelőzően 1951 és 1952 között négy hónapos kerületi pártiskolát végzett el Hideghéten. A Csehszlovák Kommunista Pártba csak 1948-ban jelentkezett.⁷⁵ Ezzel kapcsolatban azonban későbbi visszaemlékezésében kifejtette, hogy a fentiekben jelölt évszámok nem mindegyike felelt meg a valóságnak. A kommunista pártba való jelentkezése kapcsán például elmondta: „Már több mint egy éve dolgoztam a Csemadokban, amikor behívott a pártközpontba Fábry István és azt mondta: »Illő lenne, ha párttag lennél.« S átadta az igazolványom, amely szerint én a CSKP-nak 1948. június 3-mal lettem a tagja, [...] 1951-ben engem is besoroltak (az első magyar nyelvű tanfolyamra) hat hónapos tanfolyamra. Ezt követően láttam neki a Csemadok járási titkárságai kiépítésének.”⁷⁶

Ez is mutatja, hogy a beszervezett munkáskáder esetében a párttagság elengedhetetlen tényező volt a szervezeten belüli boldogulása szempontjából. A Cse-

⁷² Pathó Károly 1919-ben született Muzslán. Az elemi iskolák elvégzése után 1961–1962-ben agrárтанfolyamokon képezte magát. 1948 és 1949 között mezőgazdasági munkás. 1949-től 1954-ig a Csemadok szervezőtitkára, majd 1954 és 1961 között a szervezet KB titkára. 1961-ben politikai okokból kifolyólag áthelyezték a *Szabad Földműves* szerkesztőségébe, amely lapnak a szerkesztője volt 1981-ig. Csicsay Alajos: *Mérföldkövek ködben*, 2006, i. m.

⁷³ Az, hogy milyen szakképzettséggel rendelkezett, illetve hogy milyen foglalkozásokat űzött a korábbiakban, kiderül Pathó Károly káderlapja mellé csatolt életrajzából. Pathó Károly életrajza. Káderlapok II., Szlovákiai Magyar Levéltár.

⁷⁴ Uo.

⁷⁵ Kérdőív. Uo.

⁷⁶ Csicsay Alajos: *Mérföldkövek ködben*, 2006, i. m.

madokkal kezdetben kialakított kapcsolatáról írva kifejtette, hogy önszántából kereste fel az illetékeseket és ajánlotta fel az együttműködést: „Levelet írtam a kulturális szervezet előkészítő bizottságának, küldjenek információt, miként lehet alapszervezetet alapítani. Nem emlékszem rá, hogy választ kaptam volna. [...] Következő levelemre Fellegi István aláírásával érkezett válasz [...]”⁷⁷

Az alapítással kapcsolatos feladatok után, 1951-ben hivatalosan is megválasztották szervező titkárrá. Teendői elsősorban az alapszervezetek létrehozásához kapcsolódó szervező munkához kapcsolódtak. Visszaemlékezésében gyakran kitér azokra a konfliktusokra, amelyekre a Csemadokon belül került sor. Ezek gyakran szembeállították őt magával az elnökkel, Lőrincz Gyulával is. Az egyik ilyen konfliktus a Csemadokban folyt káderezési gyakorlathoz kapcsolódott. Ennek lényege az volt, hogy ki kellett válogatni a megfelelő tisztviselőket és figyelemmel kísérték szakmai-politikai fejlődésüket.⁷⁸ Amikor Pathó Károlyt 1954-ben vezető titkárnak jelölte az elnökség, káderanyagainak felgyűjtése közben több gyanús nyomra bukkant a Csemadok személyzeti osztályának vezetője. Emiatt került konfliktusba az elnökkel is.⁷⁹ A személye körül kialakult nézeteltérésekről érdemes megjegyezni, hogy Pathó elítélte Lőrincz Gyula „simulékonyosságát”, miközben önmagát a következőképpen jellemezte: „[...] nem voltam tekintélyelvű, a tekintélyuralomnak pedig éppen az ellensége.”⁸⁰

Pathó szakmai életével kapcsolatosan elmondhatjuk, hogy a későbbiekben sem szerzett diplomát. Erre Lőrincz Gyula több alkalommal is felhívta a figyelmét. Ő azonban a következő okokra hivatkozott: „Mint sokan mások, én is beiratkoztam a frissen megnyílt pozsonyi tanítóképzőbe, de nem fejeztem be, aminek több oka is volt. Részben a nagymérvű lekötöttségem, de nem ez volt a nyomósabb ok. Olyan silány követelményrendszerrel szembesültem, amelyre sajnáltam az időmet pazarolni, ugyanakkor olyan tanárral is találkoztam, aki velem szemben szinte megalázóan viselkedett. [...] Arról viszont nem feledkeztem meg, hogy

⁷⁷ Csicsay Alajos: *A jubiláló Csemadok...*, 2014, i. m. 67. o.

⁷⁸ Ahogy azt Pathó megjegyzi, ebben az időben már beindult a jelölttámogató szavazás a Csemadok szervezetében is: „A kommunista párt irodáiban, az állami intézményekben, nagyüzemekben káderosztályokat hoztak létre, amelyeknek az lett a feladata, hogy a tisztségviselőket, illetve az alkalmazottakat kiválogassák, tovább képezzék, leginkább politikailag, figyelemmel kísérjék szakmai-politikai fejlődésüket, vagyis folyvást káderezzenek.” Csicsay Alajos: *Mérföldkövek ködben*, 2006, i. m. 174. o.

⁷⁹ Uo. 174–175. o.

⁸⁰ Uo. 179, 199–200. o.

saját érdekeiben a művelődésnek több formáját is kötelezőnek tartsam, amihez jól érzékkel tudtam megválogatni a szak- és szépirodalmat.”⁸¹

Pathó Károly mint munkáskáder kétségkívül a jól felkészültek közé tartozott: magát folyamatosan továbbképezte, párthoz fűződő lojalitásához nem fért kétség, műveltsége az átlagosnál jóval szélesebb körű volt. Interjúalanyaim közül Vadkerty Katalin is érzékelte, hogy a hozzáértést nem feltétlenül garantálta az egyetemi diploma, s akadt az egyetemi végzettséggel nem rendelkezők közt is számos művelt ember: „Volt olyan Csemadok munkáskáder az elnökségben, mármint az adminisztrációban, akiben több intelligencia volt, mint egy-két tudományos főmunkatársban a történettudományi intézetben. Tudásuk megvolt, de intelligenciájuk nem volt. [...] Azok voltak a besúgók, akik tanítók, tanárok vagy jogászok voltak. [...] Tehát azok, akik magasabb műveltségi szinttel és kvalifikációval bírtak, azok sokkal-sokkal szolgálban teljesítették a pártközpont utasításait, mint az egyszerű munkáskáderből lett referens.”⁸² Szabó Rezső Pathó személyiségének pozitív vonásait kiemelve arról beszélt, hogy a munkás titkárként született tehetségének köszönhetően kiválóan látta el a rá bízott feladatokat. „Akkor a Csemadok központban kevés ember volt. Egy volt munkásból lett a Csemadok főtitkára, Pathó Károlynak hívták, aki hihetetlen gyorsan felnőtt arra, hogy a Csemadoknak rajtam kívül a legeslegjobb főtitkára legyen. Ezt a rajtam kívülről gúnyosan mondom. De hihetetlenül népszerű volt, hihetetlenül gyorsan szónokká vált. A szónok alatt értem azt, ami akkor a falun kellett, nagyszerű szervező volt, ki tudta válogatni az embereket, született tehetség volt [...] Óriási szerencséje volt a Csemadoknak, hogy a Pathó Karcsi lett a főtitkár.”⁸³

Végül Pathó Károlyt 1960-ban a vezető titkári funkciójából a *Szabad Földműves* c. lap főszerkesztőjének nevezték ki. Áthelyezésének valós okairól érdeklődve a pártközpont propagandaosztályán a következőket közölték vele: „Nem gondold, hogy túl sokat megengedsz magadnak? Nekünk kötelességünk az ilyen önkényeskedéseknek gátat vetni és meg is tesszük. Vedd tudomásul, hogy a Csemadokban meg fogjuk szüntetni a Pathó-kultuszt.”⁸⁴ Áthelyezésében mindenesetre közrejátszott túlzott szuverenitása és talán népszerűsége is, mely elfogadhatatlannak számított a vezetés számára.⁸⁵

⁸¹ Uo. 180–181. o.

⁸² Interjú Vadkerty Katalinnal. Érsekújvár, 2014. május 13.

⁸³ Interjú Szabó Rezsővel. Pozsony, 2014. március 24.

⁸⁴ A vezetés elsősorban a Magyarországhoz fűződő kapcsolataira hivatkozott: „Pathó elvtárs, nekünk nem tetszik, hogy erősen Magyarország felé orientáldsz [...]” Csicsay Alajos: *Mérföldkövek ködben*, 2006. i. m. 199. o.

⁸⁵ Csicsay Alajos: *Mérföldkövek ködben*, 2006, i. m.

Összegezve elmondható, hogy a Csemadok-tisztségviselők és alkalmazottak körében sok volt a képzetlen munkáskáder. A munkáskáderként tisztségviselővé lettek közül kiemelkedett Pathó Károly. Akadtak persze mások is, akik valóban tehetségesek voltak. Pathó elsősorban a párt szempontjából túlzott önállósága és népszerűsége miatt került ki a Csemadok-főtitkári pozíciójából, ami egyzersmind azt mutatja, hogy a Csemadok legfelső vezetésének összetételét, belső erőviszonyait a kommunista pártközpont is folyamatosan nyomon követte, s ha a párt vagy a párt véleményét kialakító Csemadok-vezető valamit vagy valakit nem talált tovább támogathatónak, minden különösebb halogatás nélkül személyi változásokat kezdeményezett.

Összegzés

A tanulmány az 1948 utáni új csehszlovákiai magyar kulturális elit rekrutációjának a Csemadokhoz kötődő forrásvidékeit és változatait vizsgálta 1949 és 1960 között. Az új magyar kulturális elit szorosán kapcsolódott a kommunista párt-hoz. A párt által létrehozott magyar kulturális szervezet kettős – ideológiai és kulturális – arculata végig meghatározta a Csemadok működését. A szlovák és magyar kommunisták irányító szerepe mellett a pártállami keretek közt meghirdetett proletár internacionalizmus nyitott teret a magyar kulturális értelmiség „újjászerveződéséhez”, s a Csemadok engedélyezésével egyfajta elsődleges intézményesüléséhez is. Így vált lehetségessé, hogy a hosszabb szünet után megnyílt magyar tannyelvű iskolák, tanítóképző gyorstanfolyamok beindulásával nagyjából egy időben a kulturális és közművelődési területeken rövid pár év alatt sikerült betölteni azt az űrt, amely a jogfosztottság éve alatt többségében elüldözött, kitelepített, ideológiailag megbélyegzett szlovákiai magyar tanítói-tanári, művészeti és kulturális elit helyén támadt.

Az új csehszlovákiai magyar kulturális elit országos, járási vezető csoportjait alkotó értelmiség részben a két világháború közötti és részben világháború alatti illegális kommunista múlttal rendelkező „konformista” baloldaliakból és kommunista párttagokból állt. Másrészt viszont az 1938 után magyarországi, szlovákiai felsőfokú intézményekben egyetemi tanulmányokat folytató, fiatalabb, jórészt szintén baloldali kötődésű fiatal diplomásokból, önállóan gondolkodó, a körülményekhez képest autonóm és „szuverén” tanítókból, tanárokból, jogászokból, művészekből szerveződött. A tapasztalt magyar pártelit és az új, többségében elsőgenerációs kulturális értelmiségi csoportok érdekvezérelt szövetsége

állította két lábra és tette hosszabb távon működőképpé, s ami legalább ilyen fontos volt, az állampárt részére is elfogadhatóvá a Csemadokot.⁸⁶

Emellett a Csemadok-elit nagy számban olyan munkáskaderekből verbuválódott, akik a fentebb bemutatott tanító- és káderképző gyorstalpaló tanfolyamokon szereztek képesítést. Gyakran igazi népi tehetségek is felbukkantak, sokan tértek haza az illegálisan látogatott magyarországi – budapesti, sárospataki, miskolci, győri stb. – iskolákból, és megjelent a jól felkészült szakemberek szűk csoportja is, ami az ideológiailag szigorúan ellenőrzött magyar nemzetiségi körökben a szakmaiság minimumát tudta biztosítani.⁸⁷ Néhányan közülük a párt és a Csemadok országos, azaz szlovákiai vezetésébe is bekerültek.

Az idősebb „konformista” értelmiségi csoportot Lőrincz Gyula személyiségén és pályaképén keresztül vizsgáltam. A Csemadok elnöki tisztségét évtizedekig betöltő festőművészt és politikust olyan ellentmondásos személyiségként értékelték kortársai, amely bár az adott pártállami viszonyok közt egyfajta politikai garanciát jelentett a szervezet számára, ugyanakkor az egész korszakra jellemző ideológiai kizárólagosság az ő esetében is majd minden területen igen erőteljesen éreztette hatását. Sem a kollektív jogvesztés sérelmének feldolgozásában, sem a kisebbségi jogok folyamatos kiterjesztésében nem volt kezdeményező. Majd csak az 1965–1968-as periódusban érez rá a csehszlovák reformfolyamat révén kínálkozó korlátozott politikai lehetőségekre, s ekkor ő maga is vállalta a Csemadok érdekvédelmi szerepkörének felerősítését.

Az 1948. évi csehszlovákiai pártállami fordulat idején a 30–35 évesnél fiatalabb nemzedékből verbuválódott az az önállóan gondolkodó, a maga gondolati „szuverenitására” büszke értelmiségi csoport, amelynek kialakulását, működését elsősorban a Szabó Rezsővel, valamint Vadkerty Katalinnal készített interjúk segítségével mutattam be. Kettejük elbeszéléséből fény derült a fiatal értelmiségi réteg indulásának szakmai, politikai nehézségeire. Rámutattak a Csemadok-elit megszerveződésének belső sajátosságaira, kettős meghatározottságára az 1950-es években. Hangsúlyozták a Csemadok elnökének antidemokratikus stílusát, mun-

⁸⁶ A korabeli generációs ellentétekről ld. Szőke József: *Történelem és történések*, 2005, i. m. 109–139. o. A generációs ellentétekről a továbbiakban érdemes Pathó Károly visszaemlékezésén keresztül kiemelni, hogy bár a „szuverén” gondolkodású csoport nagy részét a fiatal generáció alkotta, néhányan az idősebb generáció tagjai közül is velük haladtak, tehát nem pusztán generációs ellentétek általi megosztottságról volt szó. Vö.: Csicsay Alajos: *Mérföldkövek...*, 2006, i. m.

⁸⁷ „[...] 48-ban [...] új nevek tömege vetődik fel. Népi káderek, munkáskáderek indulnak és őket a gyakorlat, az önképzés, de mindenekelőtt a felelősség és a gyakorlat teszi vezető emberekké.” Szabó Rezső: *A Csemadok és a prágai tavasz*, 2004, i. m. 31. o.

kamódszereit, amelyek azonban a pártállami rendszer kezdetén magától értődőnek és rendszerkomfortnak számítottak. Mindketten kiemelték a dél-szlovákiai magyar járási hálózatok és az informális kapcsolatok jelentőségét a szervezetben. A szakmai kérdések fokozatos felértékelődése mellett az állampárt meghatározó szerepe egyszerre korlátozta és alakította az új magyar elit mozgásterét. Legfontosabb elvárásnak a párthűséget és a lojalitást tekintették. Ez derült ki Pathó Károly életútjának az elemzéséből is, aki „tehetséges” munkaskáderként került a szervezetbe, aki azonban „lojalitásának” megkérdőjelezése miatt került konfliktusba a Csemadok vezetőivel.

Bár a vizsgált Csemadok-vezetők biográfiai forrásai egyértelműen rámutatnak, hogy a szervezeten belül az újrászerveződő csehszlovákiai magyar kulturális értelmiség 1948 utáni kiválasztódását erősen meghatározta a kommunista párt ellenőrző szerepe, a kulturális szervezet jelentősége az új magyar elit rekrutációjában elvitathatatlan.⁸⁸ Mint ahogy abban is egyetérthetünk a Csemadok kezdeti helyét, szerepét vizsgáló eddigi értékelésekkel, hogy a szervezet kezdettől fogva fontos közösség-szervező funkciókat is betöltött, ami nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a kényszertelepítések, kényszerasszimiláció nyomán a dél-szlovákiai magyar közösség által elszenvedett 450 ezres veszteség átmenetinek bizonyult, és a nagy többség az 1960. évi népszámlálásnál ismét magyar nemzetiségűnek vallotta magát.

⁸⁸ Csicsay Alajos idézi könyvében Pathó Kálmánt, aki így vallott a Csemadok pótolhatatlan szerepéről az 1950-es években: „Megalakulásával a második világháború utáni csehszlovákiai magyar (köz)művelődés és művészeti élet egyik sokféle elemből összetevődő, monstros és egyedi tartópillére lett, melyhez hasonlóképpen kiterjedt feladatkörű formáció sem Magyarországon, sem az utódállamok magyarságának 1945 utáni életében nem találhatunk.” Csicsay Alajos: *Mérföldkövek ködben...*, 2006, i. m. 66. o.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Lőrincz Gyula II. Szlovákiai Magyar Levéltár (Archív Maďarov na Slovensku)
Pathó Károly. Káderlapok II. Szlovákiai Magyar Levéltár (Archív Maďarov na Slovensku)

*

Interjú Szabó Rezsővel. Pozsony, 2014. március 24.
Interjú Vadkerty Katalinnal. Érsekújvár, 2014. május 13.

*

- Bögre Zsuzsa: Élettörténeti módszer elméletben és gyakorlatban. In: *Szociológiai Szemle*, 2003/1. 155–168. o.
- Csicsay Alajos: A jubiláló Csemadok megalakulása és első tíz éve. In: Görföl Jenő (szerk.): *Szél-járás*. VII. évf. 1. szám, 2014. március. 65–75. o.
- Csicsay Alajos: *Mérföldkövek ködben*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2006.
- Gabzdilová, Soňa: *Školy s maďarským vyučovacím jazykom na Slovensku po druhej svetovej vojne*. Košice, Spoločenskovedný ústav SAV, 1991.
- Gabzdilová-Olejníková, Soňa: Vznik a činnosť Csemadoku v kontexte plitiki KSC (1949–1951). In: *Historický časopis*, 56. évf. 2008/3. 477–489. o.
- Gagy József: Az új elit Székelyföldön. Hargita megyei változások 1968 után. In: *Társadalmi Szemle*, 1997/4. 58–69. o.
- Gály Iván: ČSM vagy CSEMADOK. In: *Új Szó – Ifjúsági Szemle*, 1949/147. [http://www3.arcanum.hu/somorja/a111126.htm?v=pdf&q=SZO%3D\(CSEMA-DOK%20\)&s=SORT&m=818&a=rec#pg=11&zoom=f&l=s](http://www3.arcanum.hu/somorja/a111126.htm?v=pdf&q=SZO%3D(CSEMA-DOK%20)&s=SORT&m=818&a=rec#pg=11&zoom=f&l=s) (2014–05–03)
- Gyönyör József: *Államalkotó nemzetiségek*. Pozsony, Madách Könyvkiadó, 1989.
- Gyurgyík László: A szlovákiai magyar lakosság demográfiai változásai 1949 és 1963 között, különös tekintettel a népmozgalmi folyamatokra. In: Húshegyi Gábor (szerk.): *Magyarok a sztálinista Csehszlovákiában 1948–1963*. Pozsony, Hagyományok és Értékek Polgári Társulás, SZNM – A Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma, 2011. 26–41. o.
- Jakab Albert Zsolt – Keszeg Anna – Keszeg Vilmos: *Emberek, életpályák, élettörténetek*. Kolozsvár, BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék – Kriza János Néprajzi Társaság, 2007.
- K. Horváth Zsolt: Az életrajzi térről. Szempontok a biográfiai módszer és a szinoptikus szemlélet történeti alkalmazásához. In: *Korall*, 2011/44. 154–176. o.
- Kiss József: A csehszlovákiai magyar kisebbség helyzete a cseh-szlovák viszony keretei között (1948–1960). In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, V. évf. 2003/3. 3–24. o.

- Kiss József: A kisebbségi magyarság szlovákiai és országos feltételrendszerben (1949–1963). In: Húshegyi Gábor (szerk.): *Magyarok a sztálinista Csehszlovákiában 1948–1963*. Pozsony, Hagyományok és Értékek Polgári Társulás, SZNM – A Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma, 2011. 8–25. o.
- Levi, Giovanni: Az életrajz használatáról. In: *Korall*, 2000. Tél. 81–92. o.
- Loriga, Sabina: *Soldats. Un laboratoire disciplinaire: l'armée piémontaise au XVIIIe-siècle*. Paris, 1991.
- Losonczi Alpár: Vázlat a vajdasági magyar elitek dinamikájáról. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla (szerk.): *Etnopolitika: a közösségi, magán- és nemzetközi érdekek viszonyrendszere Közép-Európában*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2003. 305–321. o.
- Niedermüller Péter: Élettörténet és életrajzi elbeszélés. In: *Ethnographia*, 1988. XC. 1 (3–4). 376–389. o.
- Oláh Sándor: Elitrekrutáció a szocializmusban. In: *Társadalmi Szemle*, 1996/12. 101–125. o.
- Popély Árpád: A csehszlovák kisebbségpolitika, a magyar közösség újjászerveződése. A Csemadok szerepvállalása. Az 1968–69-es reformfolyamat és a Husák-korszak. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Budapest, Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2008. 262–267. o.
- Popély Árpád: A csehszlovákiai magyar kisebbség jogfosztása: deportálás, lakosságcsere és reszlovakizáció. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Budapest, Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2008. 210–215. o.
- Popély Árpád: A Csemadok megalakulása a magyar konzuli jelentések tükrében. In: Bárdi Nándor – Simon Attila (szerk.): *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2006. 421–432. o.
- Popély Árpád: A Magyar Bizottság szerepvállalása az Új Szó és a Csemadok megalapításában. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2006/4. 83–105. o.
- Šutaj, Štefan (red.): *Vývoj a postavenie maďarskej národnostnej menšiny na Slovensku po roku 1948*. Košice, Spoločenskovedný ústav SAV, 1990.
- Szabó Rezső: *A Csemadok és a prágai tavasz. (Beszélgetések, cikkek, előadások, dokumentumok.)* Pozsony, Kalligram, 2004.
- Szabó Rezső (szerk.): *Adalékok a Csemadok munkájához*. Bratislava, Csemadok Központi Bizottság, 1966.
- Szarka László: A (cseh)szlovákiai magyar közösség nyolc évtizede 1918–1998. Történeti vázlat. In: Tóth László – Filep Tamás Gusztáv (szerk.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. I. k. Budapest, Ister Kiadó, 1998. 65–74. o.

- Szarka László: Magyarország és a magyar kisebbségek helyzete 1945-ben. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Budapest, Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2008. 186–191. o.
- Székely Tünde: „Minden szervezetben minden hónapban egy rendezvény” A Csemadok hatvan éve. In: Kötél Emőke – Szarka László (szerk.): *Kultúra, oktatás, nyelv, politika*. (Határhelyzetek II.) Budapest, Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 2009. 128–147. o.
- Szóke József: Történelem és történések. Reflexiók A Csemadok és prágai tavasz c. könyv kapcsán. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2005/1. 109–139. o.
- Takács András: Emberpróbáló időkben – göröngyös utakon. In: *Komáromi Öregdiák*. A komáromi magyar gimnázium Baráti Körének 20. sz. hírlevele. 6. évf. 2009/3. 8–9. o.
- Végl László: Modernitás és kisebbség. In: *Magyar Kisebbség*, II. évf. 1996/3. 25–44. o.

Ildikó BAJCSI

Recruiting of the cultural elite of the Hungarian one-party state in Czechoslovakia. Generation of the Csemadok's founders (1949–1960)

The study presents the reorganization of the Hungarian elite in Czechoslovakia after the Second World War. It gives portraits of prominent representatives relating to the different intellectual groups of Csemadok (Czechoslovak Hungarian Workers' Cultural Association) mainly through utilizing biographical sources. Based on this it is clearly provable that the controlling role of the Slovakian Communist Party had a strong influence on the creation of the intellectual stratum, however, importance of the cultural organization in the recruiting of this new Hungarian elite is indisputable.

Keywords: Czechoslovak Hungarian Workers' Cultural Association, Hungarians in Czechoslovakia, cultural elite

II. HELYI DIMENZIÓK

Kolera a forradalom idején. Az 1848–1849-es kolerajárvány Kolozsváron és környékén

Az 1848–1849-es kolerajárványról nem beszélhetünk a szabadságharc említése nélkül, viszont ez fordítva már nem igaz. A forradalomnak gazdag irodalma mellett eltölpül a vele egyidejűleg tomboló kolerajárvány kutatása, amelyet a jelen tanulmány témájául választottam. Már a legelején komoly akadályba ütközik a kutató, ugyanis a politikai zavargások miatt nem készültek rendszeresen hivatalos jelentések a járvány állapotáról, ezért széles skálán szinte lehetetlen megismerni a járvány valódi méreteit. Faragó Tamás szerint az 1848–1849-es kolerajárványnak Magyarországon több áldozata volt, mint a szabadságharcnak. Bár ezt a tényt számszerűleg szinte lehetetlen igazolni, elég már csak arra gondolnunk, hogy egy hadi esemény elsősorban az egy korcsoporton belüli férfiakat érinti egy bizonyos területen, míg egy járvány esetében sokkal nagyobb a potenciális áldozatok száma.

Születtek tanulmányok, amelyek kimondottan a járvány és a szabadságharc közti összefüggéseket keresik. Többek között Kapronczay Károly visszaemlékezések alapján rekonstruálja az orosz hadseregben tomboló kolerát,¹ Máдай Lajos pedig konkrét számadatokat tár fel.² Figyelemre méltó Fazekas Csaba írása, amelyben megcáfolta az általánosan elfogadott tényt, miszerint az orosz katonák hozták be és terjesztették el másodsorra is 1849-ben a kolerát Magyarországon. Megfigyelései alapján a járvány már az orosz intervenció előtt felütötte a fejét a magyarországi településeken.³

Paul I. Cernovodeanu tanulmánya az angol konzulátus jelentéseiből igyekszik rekonstruálni a járványt Moldvában és Havasalföldön,⁴ Erdélyről Ioan Bolovan tanulmányát emelném ki.⁵ Az utóbbiakban a szerzők a megfigyeléseikre alapozva, kihangsúlyozzák a folyók szerepét a járvány továbbterjesztésében.

¹ Kapronczay Károly: *Orosz szemtanúk...*, i. m.

² Máдай Lajos: *Az 1848–49-es szabadságharc...* i. m.

³ Fazekas Csaba: *Egy „elfelejtett” pandémiáról...*, 1996, i. m.

⁴ Cernovodeanu, Paul: *Epidemia de...*, 1983, i. m. 297–317. o.

⁵ Bolovan, Ioan: *Considerații asupra...*, 1994, i. m. 164–167. o.

Kutatásaik viszont nem a teljesség igényével készültek, hanem a forráshasználat tekintetében úgymond „felülnézetből”. Ezzel szembeállíthatjuk Chiş Florin Ioan forráshasználatát, aki a 2012-ben kiadott könyvében elsődlegesen anyakönyveket használ.⁶ A hivatalos jelentések hiányában ez a forrástípus bizonyul a leghűbb tükörnek az 1848–1849-es kolerajárvány méreteiről.

Módszertanilag a pestisjárványok kutatásához használt módszerek tökéletesen alkalmazhatók a kolera esetében is.⁷ Stephan Curtis vizsgálata⁸ a diftéria terjedéséről a svédországi Sundsvall-vidéken, a környező falvak vizsgálatának fontosságát hangsúlyozza, a környezetéből kiragadott városelemzéssel szemben, igazolva, hogy a szezonális munkások révén előbb a falvakból került a városba a betegség. Ennek kapcsán érdemes a hagyományos belső migrációs elemekre is kitérni, mint a céhlegények tanulmányútja.

Alapos feldolgozása csak kis területeken kivitelezhető az anyakönyvek felkutatása segítségével, amelyre egy átfogó történeti munka nem vállalkozhat. Erdély tekintetében, néhány tanulmány kivételével a járvány kimenetele hiányos a szakirodalomban, ezért jelen tanulmány célja az erdélyi 1848–1849-es kolerajárvány ismeretének bővítése Kolozsvárról és környékéről. A következőkre keressük a választ: mennyiben járultak hozzá a járvány terjesztéséhez az (1) 1848–1849-es forradalom eseményei, illetve (2) az országos vásárok tükrében a kereskedelmi tevékenységek. Egy vegyes lakosságú területről van szó egy zavaros időben, ahol a zavargások okai épp a nemzetiségi villongások, miközben a veszteségeket egy természetes ellenség, a kolera tetőzi be.

A kolera kórtana

A járvány kórokozója a *Vibrio cholerae* vessző alakú baktérium (kommabacillus), amely a toxikus hatású kolera toxint termeli. A kórokozó felfedezőjének Robert Kochot tekintjük, bár először Filippo Pacini különítette el a baktériumot 1854-ben, felfedezése nem terjedt el.⁹ A kolera a 19. században fejlődött világmé-

⁶ Chiş, Florin Ioan: *Epidemiile...*, 2012, i. m.

⁷ Faragó Tamás: *Humanitárius katasztrófák...*, 2006, i. m. 19–78. o.; Uő: *Maramures and the cholera (1831–1893)*, 2008, i. m. 33–66. o.

⁸ Curtis, Stephan: *In-Migration...*, 2008, i. m. 23–64. o.

⁹ Baura, Dhiman – Greenough III, William B. (eds.): *Cholera*, 1992, i. m. 12, 37. o.

rettév. Azóta hét pandémiát különített el a szakirodalom és mind a hét Indiából, a Bengál-öbölből indult.¹⁰

A kolerás betegknél a bélbe jutott baktériumok súlyos és bő „rizslészerű” hasmenést és hányást okoznak, amely kiszáradáshoz, a vér besűrűsödéséhez és ennek következtében keringési rendellenességekhez, majd halálhoz vezet. Mindez akár néhány óra leforgása alatt is bekövetkezhet. A betegség kialakulása függ a baktériumok mennyiségétől és az egyén egészségügyi állapotától. Az alultápláltság növeli a megbetegedés esélyeit,¹¹ ezért szorosan összefügg a szegénységgel és az éhínséggel. Megfigyelhető, hogy a 19. századi kolerajárványok kitérésére előtt szinte törvényszerűen rossz termésű, inséges éveket tartottak számon.¹² A kórokozó szervezetbe jutása nem vezet feltétlenül megbetegedéshez, viszont az illető hordozóvá válhat. Ők kiválóan terjeszthették a betegséget, mert őket a karantén sem állította meg.

A baktérium természetes élőhelye a vizes környezet. Az egyik legközönségebb fertőzési mód például a kézfogás, ha a felek nem mosnak kezét evés előtt. Egy másik mód az ivóvizek beszennyezése. Az ürülékből a talajba beszivárgó baktériumok megfertőzik a talajvizet, amely a kutakba kerül.¹³ John Snow és a Broad Street Pump valóságos mítosszá vált, holott a kolerások eloszlását mutató térképe nem más, mint vizuális megjelenítése egy már korábban megfogalmazott hipotézisnek, amelyet valamilyen módon bizonyítani kellett.¹⁴ Továbbá a kolerabaktériumok megtalálhatók a friss zöldségekben, a főtt ételekben, textilyanyagokon, és akár két hétig is a tejtermékekben.¹⁵

A térség bemutatása

A kiválasztott terület földrajzilag a Gyalui-havasokra, a Szamos-fennsíkra és a Mezőségre terjed ki. Kolozsvártól nyugatra, a Gyalui-havasok alacsony hegyei között fekszik a Kalotaszeg néven ismert kulturális tájegység. A hegyi falvak

¹⁰ Aberth, John: *Plagues in World History*, 2011, i. m. 102. o.

¹¹ Ivan, Aurel: *Tratat de epidemiologie a bolilot transmisibile*, 2002, i. m. 510–511. o.

¹² Chiş, Florin Ioan: *Epidemiile...*, 2012, i. m. 39, 45. o.

¹³ Snow, John: *On the Mode of Communication of Cholera*, 1849, i. m.; Uő.: *On the Pathology and Mode of Communication of Cholera*, 1849, i. m.; Snow, John: *On the Mode of Communication of Cholera*, 1855, i. m.

¹⁴ Brody, Howard et al.: *Map-making...*, 2000, i. m. 64–68. o.

¹⁵ Ivan, Aurel: *Tratat de epidemiologie a bolilot transmisibile*, 2002, i. m. 507. o.

szinte tiszta román lakosságú móc falvak. A Szamos-fennsík és a Mezőség dombvidékein sajátos néphagyomány alakult ki.

A vizsgált 47 település¹⁶ kiválasztásában több tényező játszott szerepet.¹⁷ A terület középpontjában fekvő, jelentős közigazgatási és gazdasági szerepet betöltő Kolozsvárt a városban található főbb útvonalakon levő települések kontextusában kívántuk megvizsgálni a járvány során. Észak felé Dés és Szamosújvár városa helyezkedik el, amely a kézműiparilag fejlettebb Észak-Magyarországgal teremti meg a kapcsolatot, bár Dés és Szamosújvár gazdasági jelentősége sokat hanyatlott a korábbi időszakokhoz képest. Délkeletre Torda helyezkedik el, amely Dél-Erdély felé nyitja meg az utat és egykor híres sóbányával rendelkezett. Nyugatra Bánffyhunyad a legközelebbi népes mezőváros, amely a Magyarországra vezető, az Erdélyi-középhegységet átvágó út mentén terül el. Kelet felé nem terjed ki a kutatás Marosvásárhelyig, de ebből az irányból is vizsgálunk településeket, mindezt kiegészítve a Mezőség, Kalotaszeg és az Aranyos-vidékének falvaival. A különböző nemzetiségű települések megoszlanak a kulturális térségek közt, rámutatva a vizsgált terület erősen vegyes etnikai összetételű lakosságára, ahol képtelenség bármiféle etnikai határvonalat húzni.¹⁸ Szamosújváron például örmények alkották a többséget a magyar közösséghez csatlakozva és a szabadságharcban is mellettük foglalva állást.¹⁹ A falvak nemzetiségi összetételének arányai továbbra is megmaradtak, sok esetben máig is. Ezzel ellentétben a városok etnikai összetétele átalakult az idők folyamán.

¹⁶ (Ábécé rendben:) Alsózsuk, Apahida, Aranyosgyéres, Aranyoslóna, Bálványosvárja, Bánffyhunyad, Bonchida, Dengeleg, Dés, Doboka, Erdőfelek, Gyalu, Gyerővásárhely, Harasztos, Kajántó, Kalotaszentkirály, Kecsed, Kide, Kiskalota, Kiskapus, Kolozs, Kolozsborza, Kolozsvár, Körösfő, Magyarbikal, Magyarfráta, Magyargorbó, Magyargyerőmonostor, Magyarkapus, Magyarlóna, Magyarpalatka, Magyarszentpál, Magyarszovát, Méra, Mezőcsán, Mócs, Ördöngösfüzes, Szamosújvár, Szászfenes, Szék, Szentlászló, Torda, Tordatúr, Vajdakamarás, Válaszút, Várfalva, Vista.

¹⁷ Gyakorlati okokból a jelen kutatás csak a KMI-ben található, a mai Kolozs megyéhez tartozó településekre terjed ki.

¹⁸ A többség alatt a 60%-os arány feletti nemzetiség értendő. A vizsgált települések többségi lakossága szerint: 15 román település, 18 magyar település, 1 örmény település, 13 vegyes település.

¹⁹ L. Pál Judit: *Az identitás változásai...*, 2010, i. m. 237–247. o.

Módszerek és források

A kolerajárvány terjedésének rekonstrukciójához a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága által őrzött elhalálozási anyakönyvekből gyűjtötte össze a kolerásokra vonatkozó adatokat. Az egyes helységekből minden felekezet anyakönyvét feldolgozom. Ahol nem pontosítja az elhalálozás okát, a korábbi évekhez viszonyítom az esetleges demográfiai válság méretét.²⁰ Nem tekintem járványos kitörésnek az 5 főnél kevesebb kolerás áldozatot számláló eseteket,²¹ amelyek a kolera által érintett, de nem járványos településeként fognak bekezülni az összegzésekbe.

A kolera és a szabadságharc kapcsolatának megismeréséhez az Erdélyre vonatkozó tanulmányokból²² és a korabeli sajtóból²³ rekonstruált hadi események helyszíneit összevettem a kolera megjelenésének dátumaival a kiválasztott településeken. A kolera megjelenésének időpontjaiból az irányát próbálom meghatározni. Mivel az összlakosság számának megállapítására legközelebb csak az 1850-es népszámlálási adatokat állnak rendelkezésünkre, nem számolok halandóságot, mivel a népszámlálás adatai a demográfiai válságot követő állapotot mutatják.²⁴ A korabeli kalendáriumok segítségével megnézem, hogy van-e összefüggés a járvány megjelenése és a vásártartások helyszíne és időpontja között, ha egyáltalán megtartották a vásárokat háborús időkben.²⁵

Esetenként akadályt jelent az anyakönyvek egységességének hiánya. Sok esetben nem írja az elhalálozás okát (pl. vajdakamarási református anyakönyv, bánffyhungyadi református anyakönyv). A görög katolikus anyakönyvek formanyomtatványt használtak, amelyben nincs külön rovat az elhalálozás okáról, a kevésbé elterjedt ortodox formanyomtatványban viszont igen (pl. Magyargyerőmonostor). A görög katolikus anyakönyvek többségénél tehát a halottak számának ala-

²⁰ Ahol a kiugrás nem nyilvánvaló, azt a kolera által érintetlennek tekintem, mert a rendelkezésünkre álló adatok segítségével nem meghatározható voltak-e szórványos esetek.

²¹ A legkisebb vizsgált település Körösfő, 1850-ben 319 fővel. Véleményem szerint adatfelvételzési hiba történt, ugyanis 1880-ra megduplázódik a lakossága (742). Hasonló népességrobbanás nem tapasztalható ebben az időszakban sem más településen, sem a nagyvárosokban.

²² Egyed Ákos: *Erdély 1848–1849*, 2010, i. m.; Kádár József: *Belső Szolnok...*, 1890, i. m.; Kövári László: *Erdély története 1848–49-ben*, 1861, i. m.; Bocşan, Nicolae – Graf, Rudolf: *Revoluția de la...*, 2003, i. m.; Nepokojcsickij, Artur Adamovics: *Az erdélyi hadjárat...*, 1849, i. m.

²³ *Honvéd* (1848–1849), *Kolozsvári Híradó* (1848) (korábban *Erdélyi Híradó*), *Szabadság* (1849).

²⁴ Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája*, 2011, i. m.

²⁵ *Erdélyi új és ó kalendárium*. Kolozsvár, 1848; *Erdélyi kerületi új és ó naptár*. Kolozsvár, 1849.

kulásából kell felismerni az esetleges járványt, viszont azt nem lehet megtudni, volt-e szórványos koleraeset. Kérdéses, hogy mennyire helyesen diagnosztizálta a pap a betegségeket. Általában felismerték, hogy egyazon betegségről van szó, viszont gyakran más néven nevezték. Például a széki reformátusoknál görcsként kell felismernünk a kolerát, a kolozsvári római katolikus anyakönyvben görcsmirigy- és koleraként, a dési katolikusoknál pedig epemirigyként szerepel. A magyarpalatkai református anyakönyvben viszont még azt is odaírták, hogy hány napot volt beteg az illető kolerás (legkevesebb fél nap, legtöbb 2 nap).

Fokozattan izgalmas a „bőbeszédű” lelkészek anyakönyveit tanulmányozni.²⁶ A lapszéli bejegyzések során betekintést nyerhetünk a falu apró drámáiba is;²⁷ a személyes hozzáfűzésekben pedig felfedezhetjük az egyént az anyakönyvek száraz bejegyzései mögött.²⁸ A hadiállapotra utaló bejegyzések is találhatóak az anyakönyvekben, amelyek elsősorban a településen belüli polgári lakosságot sújtó gyilkosságokra derítenek fényt.²⁹ Kevésbé tragikus halálesetekkel is találkozunk: egy 19 éves református gyalui nemzetőr fogadásból egy kupa pálinkát kel-

²⁶ Legrészletesebbek a választói református lelkész, Balázs János feljegyzései, aki a dési egyházmegye levéltárában őrzött másolatból írta újra az anyakönyveket, amelyek akkor pusztultak el, amikor Urbán alezredes serege és a hozzá csatlakozott románok feldúlták a falut. Fő célpontjuk a templom és a nemesi udvarház volt, és a lelkész is kénytelen volt 80 forint váltságdíjjal kiváltatni magát, majd Kolozsvárra menekülni. Forrás: Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága (KMI). F 42 Ak., 195/8. sz. Választói református elhalálozási anyakönyv.

²⁷ Hory Farkas magyargyerőmonostori református lelkész 1848-ban himlőben elhunyt 3 éves kisláához írt gyászverset az anyakönyvbe. KMI. F 42 Ak., 154/5 Magyargyerőmonostori református elhalálozási anyakönyv. Bővebben Hory Farkas életéről és munkásságáról lásd: Versényi György: Hory Farkas, 1896, i. m. 409–423. o.

²⁸ A bonchidai református lelkész: „[1848] dec. 25-én engem is szinte elvitt a kolera, de jó gondoskodás mellett meggyógyultam”. Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltára. Bonchidai egyházközség anyakönyve.

²⁹ Urban emberei 1848. november 14-én Bálványosvára alá tettek egy kiterőt és megkínózták, majd megölték a kételi Ajtai András nemes és 21 éves leányát, Ajtai Juditot. „Mindketten, apa és lánya, emezek gyalázatos megfertőztetés után az oláhoktól borzasztóul meggyilkoltattak.” KMI. F 42 Ak., 240/1. sz. Bálványosvára alá római katolikus elhalálozási anyakönyv; Magyar katonák áldozatául esett egy július végi éjszakán a 65 éves Ballas Toma és egész családja, a 3 éves unokáját is beleértve. FKMI. F 42 Ak., 280/1. sz. Várfalvai görög katolikus elhalálozási anyakönyv; Kalotaszentkirály és Zentelke feldúlása alkalmával a görög katolikus anyakönyvbe 1848. október 27–30. között 15 személyt jegyeztek fel, akiket lelőttek vagy megégettek, és többet közülük ott temettek el, ahol halál érte őket (mezőn, kertben, házban). KMI. F 42 Ak., 206/1. sz. Kalotaszentkirályi görög katolikus elhalálozási anyakönyv.

lett megigyon.³⁰ Tordán és Aranyosgyéresen a rögtönítélő bíróság tevékenységét követhetjük nyomon a görög katolikus anyakönyvekben.³¹

A kutató nagymértékben függ a lelkész alaposságától, kivált a szabályozást megelőző időszakban. Az anyakönyvek hiányosságai gyakran lehetetlenné teszik a statisztikai feldolgozást bizonyos településeken, máshol viszont új aspektusokat világítanak meg. Mivel folyamatosan vezették, a népesség alakulásának a leghűbb tükröi, egyben a lelkész személyiségétől függően érdekes adatokkal is szolgálhatnak.

A járvány alakulása 1848–1849-ben: helyváltoztatási szokások

A korabeli társadalom és helyváltoztatási szokásainak megismerése tekinthető az első lépésnek a kolerajárványok terjedési mechanizmusainak a megértéséhez. Nagyon jól megragadja a 19. század eleji helyzetet Gergely András, hogy a parasztot a mezei munka folytonossága, a nemből a birtoka, a polgárt a város kiváltságokkal védett piaca tartotta helyi keretek között.³² A század első felében a rendi társadalomra jellemző kötöttség, a hagyományokhoz és saját társadalmi helyzetükhöz erősen ragaszkodó népesség képe köszön vissza a ranglétra összes lépcsőjén. Egy viszonylag zárt társadalom képével találkozunk a helyváltoztatás tekintetében is. Jellemző, hogy még 1880-ban is, amikor már fejlett infrastruktúra biztosította a közlekedést, a lakosság 74%-a ugyanazon a településen élte le az életét, ahol született.³³

1. táblázat. Származás a kolozsvári római katolikus elhalálozási anyakönyv alapján

	1843–1847	1848–1849	1850–1854	összesen
összes elhalálozott	1313	844	1384	3541
nem kolozsvári	126	149	121	396
% nem kolozsvári	9,6	17,7	8,7	11,2

A kereskedők mellett a városban tartózkodó mobilisabb elemek között találhatók a vándorló céhlegények. A mesterré válás fontos részét képezte a segéd-

³⁰ KMI. F 42 Ak., 117/4. sz. Gyalui református elhalálozási anyakönyv.

³¹ Aranyosgyéresen két személyt ítéltek el és végeztek ki március 8-án, Tordán pedig február 22. és április 26. között 16 férfit akasztottak fel vagy lőttek le ítélet alapján – a legfiatalabb 17 éves volt. KMI. F 42 Ak., 236/33 Tordai görög katolikus elhalálozási anyakönyv.

³² Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században...*, 2003, i. m. 73. o.

³³ Uo. 62. o.

munka, tapasztalatszerzés különböző városok céheiben. A legények gyakran otthagadtak valamelyik úticélon. A kolozsvári katolikus elhalálozási anyakönyv származási rovatát tanulmányozva. 1843–1854 között (l. 1. táblázat), a forradalom és szabadságharc éveit kivéve, a nem kolozsvári származásúak aránya 9–10%. A bevándoroltak döntő többsége más városból származik. Nyugatról is érkeztek, például Bajorországból, Itáliából, Galíciából, Württembergből. A szomszédos falvakból csupán elenyésző számban költöztek be. 1857-ben ez már 19,2%,³⁴ ami a város gazdasági fejlődésére utal s nyitására az új polgári elemek felé. Eltérő arányok figyelhetők meg a forradalom és szabadságharc idején. Ebben a két évben a nem helyi származásúak aránya szinte duplája a korábbi éveknél: 17,7% (149 fő). Bár szám szerint kis növekedésről beszélhetünk az elhalálozottak körében, az arányok igazolják, hogy ez határozottan a szabadságharc menekültjeit mutatja. Az idegenek negyede Alsó-Fehér megyei, amely a mozgalmak egyik fő hadszíntere volt.³⁵ Kolozsváron tömegesen kerestek menedéket a környező vármegyék fenyegetett magyar lakói.

2. táblázat. Az idegen származásúak foglalkozása a kolozsvári római katolikus elhalálozási anyakönyvben 1843–1854 között

	1843–1847		1848–1849		1850–1854	
	fő	%	fő	%	fő	%
Östermelés	2	1,6	3	2,2	4	3,4
Bányászat, ipar, forgalom	51	39,5	45	32,4	45	38,5
Polgári és egyházi közszolgálat és szabadfoglalkozások	27	20,9	29	20,9	18	15,4
Véderő	4	3,1	10	7,2	7	6,0
Különböző gazdasági ágakban alkalmazott napszámosok	10	7,8	6	4,3	12	10,3
Nyugdíjasok, tőkepénzesek	5	3,9	9	6,5	6	5,1
Egyéb	8	6,2	3	2,2	10	8,5
Ismeretlen foglalkozásúak	22	17,1	34	24,5	15	12,8

³⁴ Sonkoly Gábor: *Erdély városai a XVIII–XIX. században*, 2001, i. m. 255–256. o.

³⁵ Egész településeket pusztítottak el a román felkelők, mint például Nagyenyed, Abrudbánya, Zalatna vagy Verespatak.

Az idegenek foglalkozásának vizsgálata a kolozsvári római katolikus elhalálozási anyakönyv alapján (l. 2. táblázat),³⁶ megerősíti tudásunkat a céhlegények vándorlásának gyakorlatáról (és egyben letelepedésükről). Legnagyobb arányban, az egyes iparágakban, kereskedelemben és forgalomban dolgozók képviseltették magukat, az idegenek főleg a mesterségüknek köszönhetően érkeztek a városba, többségük egy másik városból. A polgári és egyházi közszolgáltatásokat betöltők és a szabadfoglalkozásúak népesebb csoportja rámutat Kolozsvár regionális központi szerepére (1790-től), amely során egyre több hivatalnokot vonzott a falai közé.³⁷ Az idegenek között minimális az őstermeléssel foglalkozók száma, mivel a mezei munka a földhöz köti a mezőgazdászt.

A kolozsvári katolikus anyakönyv származási rovatából kitűnik, hogy a szabadságharc menekültek tömegét mobilizálta nagyon rövid idő alatt. Ez merőben eltér a békés években folyó belső vándorlástól, ami ehhez képest csak kis számú egyént mozgatott meg. A kolera útjának kinyomozásához a polgárháború okozta belső vándorlások tökéletes terjedési csatornát biztosíthattak, ezért ismeretük kulcsfontosságú. Ellentétben a békeidőben folyó utazásokkal, amelyek gyakran elhalaszthatók, illetve a hatóságok által is ellenőrizhetők (pl. egészségügyi kordonok járványok idején, útlevelek), a menekülő tömegeket 1848–1849-ben tárt kapuk várták.

Demográfiai válság a 19. század közepén

A szakirodalom különbözően vélekedik a szóban forgó járvány méreteiről Magyarországon. Kockázatos a becslés nagy skálán, mivel a virulencia regionális jellemzőket is mutathat. Példaként vehetjük a Faragó Tamás által tanulmányozott máramarosi kolerajárványokat, amelyek nem követték az ország többi területén megfigyelt virulenciát a hegyvidéki településszerkezetnek köszönhetően.³⁸ Ugyanakkor az is köztudott, hogy 1849-ben a Felvidéken különösen nagy virulenciával tombolt a kolera,³⁹ míg erre nincs bizonyítékunk például Erdélyre vonatkozóan. Ahogy valóság az éhínségek regionális volta, amelyet a rossz közlekedési viszonyok miatt nem tudtak kiegyenlíteni,⁴⁰ úgy a járványok is nagyon változatos

³⁶ Legeredetibb foglalkozás 1853-ból egy morvaországi elefánthordozó segédje.

³⁷ Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században...*, 2003, i. m. 145–146. o.

³⁸ Faragó: *Maramures and the cholera*, 2008, i. m. 51. o.

³⁹ Fazekas Csaba: *Egy „elfelejtett” pandémiáról...*, 1996, i. m. 301–304. o.

⁴⁰ Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. 2003, i. m. 63. o.

virulenciát mutathatnak egyes vidékeken.⁴¹ A Felvidéken állomásozó orosz hadseregben az 1849. augusztus 16-i hivatalos jelentés szerint a kolerában elhunytak száma meghaladta a 20 000 főt.⁴² Máday Lajos becslése szerint, az 1849-es elhalálozási többlet alapján, a trianoni Magyarországon kb. 100–120 000 áldozata lehetett a kolerának, míg a harcokban elesettek száma 25–30 000-re tehető.⁴³

3. táblázat. Példák az elhalálozások százalékos növekedésére a járványos évben

Vajdakamarás	78,8
Aranyoslóna	76,6
Bálványosváralja	69,7
Szászfenes	65,9
Torda	63,5
Bánffyhunad	61,3
Körösfő	59,5
Ördöngösfüzes	59,5
Szamosújvár	56,1
Magyargyerőmonostor	51,9
Bonchida	51,6
Kolozsvár	48,6
Magyarpalatka	44,7
Szék	41,0
Aranyosgyéres	36,4

A járványos években bekövetkezett kiugrás mértékét az anyakönyvekben a korábbi évek átlagával összehasonlítva, megismerhetjük az elhalálozási többlet mértékét. Néhány járványos település esetében 36% és 78% közötti a növekedés (l. 3. táblázat). A helyi anyakönyvekbe a harcban elhunyt katonák és civilek nagyon kevés hányada került be (1–5 fő, de kevés esetben), mert a csaták során az elhulltakat közös sírokba temették. Például a szamosújvári római katolikus anyakönyvben egy július végi bejegyzésből tudhatjuk, hogy a kórházban elhalt hon-

⁴¹ Máday Lajos kutatásai alapján 1849-ben Magyarország területén az összes elhalálozás értéke 60%-kal emelkedett, viszont megyénként már változó volt. Máday Lajos: *Az 1848–49-es szabadságharc...* i. m.

⁴² Kapronczay Károly: *Orosz szemtanúk...* i. m.

⁴³ Máday Lajos: *Az 1848–49-es szabadságharc...* i. m.

védek listáját nem adták át, ezért a honvédek itt sem szerepelnek.⁴⁴ A szabadságharc embervesztése nem az anyakönyvek lapjain ragadható meg.

A kolera terjedésének szakaszai

Az 1848–1849-es kolerajárványnak két szakasza volt egyazon járvány keretén belül: az 1848-as és az 1849-es. Erdély esetében az első szakasz késő őszig tartott, a második pedig a következő év nyarán tört ki újra. Chiș Florin Ioan hasonló megfigyelései szerint két külön járványhullámról van szó: az 1848-as Havasalföldről érkezett Erdélybe, s úgy jutott el észre a Partiumba majd Magyarországra; 1849 nyarán pedig egy új fertőzési hullám indult Magyarországról Erdély felé.⁴⁵ Ezzel ellentétben Fazekas Csaba azt állítja, hogy egyetlen járványról van szó és egyik a másik folytatása, újjáéledése a kedvezőbb nyári éghajlati tényezők miatt.⁴⁶

4. táblázat. A kolera megjelenése a vizsgált településeken időrendi sorrendben⁴⁷

1848			1849		
Település	Halott (fő)	Dátum	Település	Halott (fő)	Dátum
Magyarlóna	1	júl. 19.	Bonchida	6	jún. 15. aug. 6.
Kiskalota	1	aug. 7.	Dés	36	jún. 21. okt. 29.
Magyargyerőmonostor	5	aug. 14. szept. 8.	Kide	1	jún. 22.
Kajántó	2	aug. 16. aug. 18	Kolozsvár	249	jún. 22. nov. 5.
Ördögösfüzes	23	szept. 18. nov. 24.	Szamosújvár	26	jún. 24. szept. 21.
Kolozsborsa	2	okt. 2. nov. 10.	Torda	105	jún. 24. szept. 25.
Dés	30	okt. 4. jan. 11.	Magyar-palatka	10	júl. 2. aug. 4.
Torda	26	okt. 7. dec. 17.	Magyargyerőmonostor	23	júl. 4. aug. 20.
Szamosújvár	18	okt. 12. dec. 11.	Gyalu	64	júl. 8. aug. 18.

⁴⁴ 1849. július 26. utáni bejegyzés: „Ide beírandók a kórházban elhalt honvédek nevei, a melyeket többszöri sürgetés után is a kórházi felügyelőség be nem adott.” KMI. F 42 Ak., 114/10. sz. Szamosújvári római katolikus elhalálozási anyakönyv.

⁴⁵ Chiș, Florin Ioan: *Epidemiile...*, 2012, i. m. 74–75. o.

⁴⁶ Fazekas Csaba: *Egy „elfelejtett” pandémiáról...*, 1996, i. m. 306–307. o.

⁴⁷ Félkövérrel vannak kiemelve a járványos települések. A sötétszürke háttérszín a becslült értékeket jelöli, a világosszürke pedig a becslült és konkrét adatokat együttevve.

II. HELYI DIMENZIÓK

1848				1849			
Település	Halott (fő)	Dátum		Település	Halott (fő)	Dátum	
Bonchida	18	okt. 20.	dec. 17.	Mocs	1	júl. 12.	
Kolozsvár	77	okt. 21.	dec. 19.	Szentlászló	4	júl. 12.	aug. 16.
Szék	25	okt. 23.	nov. 23.	Szék	4	júl. 13.	aug. 13.
Bálványos-váralja	3	nov. 12.	nov. 13.	Bánffyhunyad	80	júl. 14.	szept.
Magyarbikal	1	dec. 1.		Magyarlóna	16	júl. 15.	szept. 15.
Szászfenes	2	dec. 1.	dec. 7.	Aranyosgyéres	13	júl. 18.	aug. 22.
Kolozs	1	dec. 4.		Vajdakamarás	65	júl. 18.	aug.
				Kiskalota	3	júl. 21.	júl. 29.
				Szászfenes	23	júl. 25.	szept. 26.
				Kajántó	2	júl. 28.	aug. 11.
				Körösfő	19	júl. 29.	szept. 2.
				Kolozs	1	júl. 30.	
				Magyarfráta	6	aug. 2.	aug. 22.
				Bálványos-váralja	40	aug. 3.	szept. 12.
				Harasztos	10	aug. 9.	okt. 4.
				Kolozsborsa	5	aug. 9.	szept. 24.
				Ördögösfüzes	13	aug. 16.	aug. 29.
				Várfalva	1	aug. 20.	
				Magyarbikal	1	szept. 4.	
				Aranyoslóna	27	júl.	júl.
				Kalotaszentkirály	5	aug.	júl.

A jelen kutatás során vizsgált anyakönyvek alapján mindkét évben volt kolejarvány, méreteik és kiterjedésük viszont jelentősen különbözik (l. 4. táblázat). 1848 őszen kevés települést érintett, nagyon alacsony halandósággal. Főleg a Kis-Szamos völgyében fekvő városokat (Kolozsvár, Dés, Szamosújvár, Torda), Bonchidát és a folyótól félreeső Széket. Az első esetek viszont nem a nagyvárosokban jelentkeztek először, hanem már jóval hamarabb megjelentek a környékbeli kisebb településeken, akárcsak Stephan Curtis kutatásában a svédországi dif-

tériáról.⁴⁸ 1849-ben már 30 érintett települést ismerünk a vizsgálati területről, amelyből 19 járványosnak tekinthető.

A járvány a folyó-menti városokban talált elsőként kedvező feltételekre. Északi irányból haladt a Nagy- és a Kis-Szamos völgyében. 1848-ban Moldvában, Galactól szintén egy folyó mentén (Prut) terjedt a fertőzés Jászvásárig (Iași).⁴⁹ Brassó és Fogaras környékén az Olt mentén található a legtöbb fertőzött település, Háromszéken szintén folyó mentén (Feketeügy) regisztrálják az első fertőzéseket. A folyó mint közeg kedvez a kolerabaktériumoknak, illetve a folyóvölgyekben nagyobb a népsűrűség és a forgalom.⁵⁰

A legtöbb áldozat Kolozsváron volt, 250 fő körül,⁵¹ ezt követően pedig Tordán 105 áldozat. Bánffyhunyadi kb. 80 áldozat lehetett. Szamosújváron és Désen viszont kevesebb, mint 50-en haltak meg kolerában, ami alacsonyabb a várható értéknél egy kb. 4000 fős település esetében. Összehasonlításképpen az anyakönyvek alapján Nagyváradon 1849-ben kb. 250 kolerás halott volt, Nagykárolyban 173, Krasznán 87, Zilahon 170, Szatmárnémetin pedig nem volt járvány.⁵² Közeli értékek figyelhetők meg 1848-ban Brassóban (több mint 120 halott)⁵³ és Galacon (677 fertőzött, 192 halott – letalitás 28%),⁵⁴ Nagyszebenben különösen nagy virulencia tapasztalható 3874 fertőzöttel és 938 halottal (letalitás 24%).⁵⁵ A számszerű demográfiai veszteség a kolerára jellemzően 1–5% között mozog.⁵⁶

A járványok kettős vagy egyszeri felbukkanását figyelve, hét település esetében már az első év őszén megjelent a kolera, de a következő év nyarán öltött nagyobb méreteket (l. 5. táblázat). Négy mezősegi település esetében 1849-ben kevésbé volt veszedelmes, mint 1848-ban (Ördöngösfüzes, Bonchida, Szék, Dés).⁵⁷ További kilenc esetben pedig csak 1849-ben beszélhetünk járványról. A kolera

⁴⁸ Curtis Stephan: *In-Migration and...*, 2008, i. m. 62. o.

⁴⁹ Cernovodeanu, Paul: *Epidemia de holeră...*, 1983, i. m. 301. o.

⁵⁰ Bolovan, Ioan: *Considerații asupra...*, 1994, i. m. 165. o.

⁵¹ Az anyakönyvi bejegyzések alapján 239, emellett kb. 10 ortodox a többlet alapján (nem jelöli meg a halál okát).

⁵² Chiș, Florin Ioan: *Epidemiile...*, 2012, i. m. 84–99. o.

⁵³ Sabău, Alina Oana: *Calamitățile naturale...*, 2012, i. m. 138. o.

⁵⁴ Cernovodeanu, Paul: *Epidemia de holeră...*, 1983, i. m. 301. o.

⁵⁵ Sabău, Alina Oana: *Calamitățile naturale...*, 2012, i. m. 138. o.

⁵⁶ Faragó: *Maramures and the cholera*, 2008, i. m. 34. o.

⁵⁷ Dés esete kivételes, mivel nagyon kis különbség van a két év között 1849 javára, ami hiba eredménye is lehet.

nem tűnt el teljesen a vidékről a két járványperiódus között sem, tehát nem volt szükséges újra behozni, mert mindvégig ott lappangott „szezonon” kívül is.⁵⁸

5. táblázat. Az 1848–1849-es kolerajárvány szakaszai⁵⁹

Település	1848	1849
Bálványosvárалja	(-)	+
Kolozsvár	-	+
Magyargerőmonostor	(-)	+
Magyarlóna	(-)	+
Szamosújvár	-	+
Szászfenes	(-)	+
Torda	-	+
Bonchida	+	-
Dés	+	-
Ördögösfüzes	+	-
Szék	+	-
Aranyosgyéres	0	+
Aranyoslóna	0	+
Bánffyhunyard	0	+
Magyarfráta	0	+
Gyalu	0	+
Harasztos	0	+
Körösfő	0	+
Magyarpalatka	0	+
Vajdakamarás	0	+

Magyarázatként felhozható, hogy a nagyvárosokban a nagy népességszám tette lehetővé két járvány kialakulását. Mivel az őszi terjedési viszonyok nem voltak elég kedvezőek, ezért valódi méreteiben a következő év nyarán bontakozott ki. Amennyiben helyes volt az anyakönyvezés, a négy mezősegi település esetében az 1849-es kisebb halandóság magyarázata az lehet, hogy már 1848-ban „kiszé-

⁵⁸ A két szakasz között előfordult szórványos koleraesetek, amelyeket az elhalalozás okát pontosító anyakönyvekből ismerünk: Kolozsvár 1849. április 20., Dés 1849. január 11., Torda 1849. május 9., Kolozsborsa 1849. február 15.

⁵⁹ Jelmagyarázat. „-” : kevesebb áldozat, mint a másik évben; „+” : több áldozat, mint a másik évben; „0” : nincs kolera.

lektálódta” a gyengébb szervezetű személyek, a kigyógyultak pedig immunissá váltak,⁶⁰ ezért nem volt elegendő potenciális beteg, hogy a második évben fölülmúlja az előző évi őszi áldozatszámot. Chiş Florin Ioan szintén az ellenállóképeség megszerzésével magyarázza ezt a jelenséget Bihar megyében.⁶¹

Joseph H. Tien és munkatársai az 1848–1849-es londoni kolerajárványról készült tanulmányukban⁶² egy új kórokozó típus bevezetésével magyarázzák a második év nyarán kibontakozó nagyméretű londoni kolerajárványt, amelyet az influenzánál használt herald wave modell segítségével mutattak ki. Vizsgálataik alapján a nyári hullám nem más, mint az előző év őszen bevezetett új típus valódi kibontakozása a kedvezőbb terjedési körülményeknek köszönhetően.⁶³

A kolozsvári Karolina Kórház kolerás betegei

A szabadságharc alatt az egészségügy a katonák kezelésére összpontosított, katonai kórházak létesítéséről gondoskodott.⁶⁴ A kolozsvári Országos Karolina Kórház be- és kiutalási könyvében viszont 1848-ban összesen 36, 1849-ben pedig 54 kolerás beteget is találunk. A túlélési esély a kórházban a második évben fele-fele arányú. Az államilag támogatott, állandó tőkével rendelkező kórház kapui nyitva álltak a nem kolozsváriak és a szegények előtt is.⁶⁵ A kórház iratai az anyakönyvekkel ellentétben a fertőzöttek helyzetéről is információkkal szolgálnak. Ha az elhalálozottak számát nézzük, a kórház nagyon kis százalékát volt képes kezelni a kolerás betegeknek: 1848-ban 79 halott közül 11-et kezeltek kórházban, 1849-ben pedig 241-ből 27-et. A kórház nem volt képes fedezni a város szükségleteit, így karantén-szerepét sem tölthette be.

A kórházi adatokból tudhatjuk meg, hogy Kolozsváron jóval hamarabb jelentkeztek a kolera tünetei, mint ahogy azt az anyakönyvekből megismerhetjük. Már 1848. szeptember 8-án beutalták az első potenciális kolerást hasmenéssel és csak egy hónapra rá engedték ki. Októberben további két páciens utaltak be hasmenéssel, ami szintén kolera lehetett. A hasmenés diagnózis a kolera kezdeti fázisai-

⁶⁰ David L. Heymann (ed.): *Control of Communicable Diseases Manual*, 2004, i. m. 117. o.

⁶¹ Chiş, Florin Ioan: *Epidemiile şi...*, 2012, i. m. 86. o.

⁶² Tien, Joseph H. et al.: *Herald waves of cholera...*, i. m.

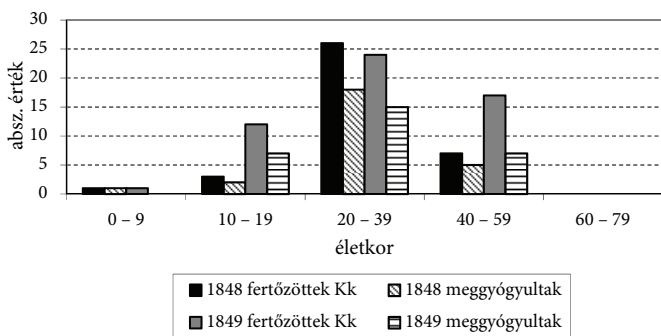
⁶³ Uo. 758. o.

⁶⁴ Egyed Ákos: *Erdély 1848–1849*, 2010, i. m. 441–446. o.

⁶⁵ Bővebben a Karolina Kórház történetéről lásd: Asztalos Lajos: *Kolozsvár. Helynév- és településtörténeti adattár*, 2004, i. m.; Pataki Dániel: *Erdélyország kórházai az 1867-ik évben*, 1868, i. m.; Sebestyén Gavril: *Contribuţiuni la istoria spitalelor din Cluj...*, 1932, i. m.; KMI. F 624 Orvostörténeti iratok gyűjteménye, 40. sz. A Karolina kórház számadáskönyve 1819–1890.

ban a kolera kellő ismeretének hiányára utal az egészségügyi személyzet körében is. Az életkor tekintetében (l. 1. ábra) a 20–39 éves korcsoport volt a legnagyobb arányban képviselt, akiknek több mint fele kigyógyult. A legfiatalabb beteg 9 éves volt, a legidősebb pedig 59 éves.

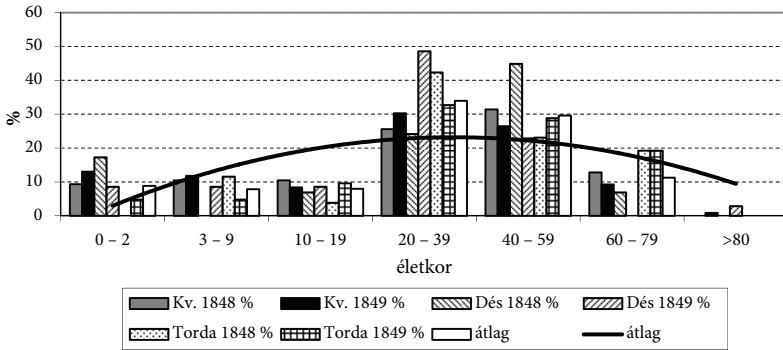
Akárcsak a Karolina kórházban, a városok esetében is megfigyelhető, hogy kolera főleg a középkorosztályt érintette (l. 2. ábra). A kolerában elhunytak életkora alapján a járvány maradandó hatásaira is következtethetünk. Ha a korábbi évekhez viszonyítjuk a kolozsvári elhalálozottak számát 1849-ben, 49%-os növekedés tapasztalható. Bár az átlaghoz képest majdnem megduplázódik a halottak száma,⁶⁶ a korszerkezetben ez már ugyanabban az évben kiegyenlítődik. A 19. századi életkor szerinti megoszlásgörbék általános jellemzője, hogy a csecsemőhalandóság messzemenően kiugrik a többi korcsoportéhoz képest. A pestisjárványok esetében, a járványos évében az életkor szerinti megoszlás eltér a járványmentes évektől, ahol a csecsemőhalandóság a 10–29 évesek korcsoportja mögött marad.⁶⁷ Hasonló vizsgálatot végezve a kolozsvári kolerára, nem figyelhető meg különbség a korszerkezetben (l. 3. ábra). A kolerajárvány éveinek mintázata tökéletesen illeszkedik a többi év mintázatához, amelyből arra következtethetünk, hogy esetünkben hosszú távon a kolera alig észlelhető mértékben befolyásolta a város lakosságát (1–2%-os halandóság). A többi településről túl kevés mintaszám áll rendelkezésünkre hasonló vizsgálathoz.

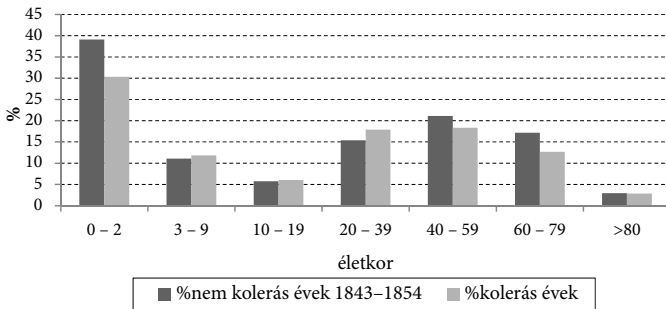
1. ábra. A kolozsvári Országos Karolina kórház kolerás betegeinek életkor szerinti megoszlása

⁶⁶ 1849-ben összesen 516 halott van Kolozsváron, átlagosan 1843–1847 között 265 fő.

⁶⁷ Őri Péter: *A pestisjárványok demográfiai következményei*, 2006, i. m. 133. o.

2. ábra. A kolerában elhalálozottak életkor szerinti megoszlása
Kolozsvár, Dés, Torda

3. ábra. Elhalálozások életkor szerinti megoszlása
a kolozsvári római katolikus anyakönyv alapján, 1843-1854

A szabadságharc és a kolera

1848 őszén a nemzetiségi ellentétek elmérgesedtek: az erdélyi románság fegyveresen is szerveződni kezdett Naszódon, Balázsfalván. A tömegmozgalmakkal együtt járó agressziót Erdélyben a nemzetiségi különbségek súlyosbították. A paraszti tömegek rendkívül könnyen manipulálhatók voltak és nagy számban toborozták őket. 1848 szeptember-októberében a Mezőségeen és a Kővár-vidéken káosz és rémület uralkodott. A nagyobb településekre menekülők érkeztek, miközben több száz fős rögtönzött román csapatok raboltak a falvakban és vonultak Naszódra. Az első célközösségük a magyar nemesek, papok, tanítók voltak,

akiket túszul ejtettek, megkínóztak vagy meg is öltek.⁶⁸ Reakcióként a magyar falvakban és városokban is nemzetőrségek alakultak. Észak-Erdélyben a mozgalmak központja Naszód volt, Karl von Urban alezredes vezérletével. Urban a II. román határőrezred főparancsnoka volt, aki szeptemberben megtagadta az engedelmességet a magyar kormánynak, de közben Bécs támogatását élvezhette. Hadjárata november elején vette kezdetét.⁶⁹

Bár azt feltételeztük, hogy a kolera a csatákat és a csapatmozgásokat követően fog kitörni, az esetek többségében már ezek előtt megjelent. Például Urbán alezredes a Kis-Szamos völgyén vonult végig mindkét irányba: november 10-én Désen volt⁷⁰, 16-án Válaszúton,⁷¹ 18-án bevonult Kolozsvárra,⁷² majd 21-én indult vissza Széken keresztül⁷³ és 24-én már Désen csatázott.⁷⁴ A kolera megjelenésének dátuma azonban egy kevéssel megelőzte Urbán vonulását (l. 4. táblázat). A pontos időpontok összevetése során figyelembe kell venni, hogy az anyakönyvekből csak az elhalálozás vagy a temetés dátumát ismerjük, amelyet megelőz 2–3 nap inkubációs periódus⁷⁵ és minimum 1–2 nap tünetes betegség, tehát az első kontaktus a kolerával körülbelül 4–5 nappal korábban történhetett, mint a fel-tüntetett elhalálozás.

Egy bálványosváraljai kolerás család esetében 1848-ban a fertőzés forrása mégis hadi eseményhez köthető. 1848 novemberében Bálványosváralján három kolerás esetről van tudomásunk: egy 47 éves férfi, egy 39 éves nő (felesége) és egy 21 éves nő (lányuk). November 10-én, Urbán bevonulásakor Désre, a vidékről összegyűlt nemzetőröket, köztük a bálványosváraljaiakat is, hazaküldték.⁷⁶ Ha azt feltételezzük, hogy az elsőként feljegyzett kolerás 47 éves férfi is a nemzet-

⁶⁸ *Kolozsvári Híradó* (1848. okt. 5.) 73. sz.; uo. (okt. 12.) 77. sz.; uo. (1848. okt. 15.) 79. sz.; uo. (1848. okt. 22.) 83. sz.; uo. (1848. nov. 2.) 89. sz.; uo. (1848. nov. 3.) 90. sz.; uo. (1848. nov. 5.) 91. sz.

⁶⁹ Kádár József: *Belső Szolnok...*, 1890, i. m. 82–103. o.; Egyed Ákos: *Erdély 1848–1849*, 2010, i. m. 179–180. o.

⁷⁰ Kádár József: *Belső Szolnok...*, 1890, i. m. 110. o.

⁷¹ Feldúlta Válaszutat, amelyről Balázs János lelkész részletesen beszámol az újraírt anyakönyvben. Uo. 116., KMI. F 42 Ak., 195/8. sz. Válaszúti református elhalálozási anyakönyv.

⁷² Egyed Ákos: *Erdély 1848–1849*, 2010, i. m. 238. o.; Kádár szerint november 19-én vonul be Kolozsvárra. Kádár József: *Belső Szolnok...*, 1890, i. m. 119. o.

⁷³ November 23-án útközben hadisarcot követelt a székiektől. Kádár József: *Belső Szolnok...*, 1890, i. m. 134. o.

⁷⁴ Uo. 136. o.

⁷⁵ David L. Heymann (ed.): *Control of Communicable Diseases Manual*, 2004, i. m. 116. o.

⁷⁶ Kádár József: *Belső Szolnok...*, 1890, i. m. 110. o.

őrségben volt, akkor minden bizonnyal dési tartózkodása alatt fertőződött meg, majd hazatérve átadta családjának is a betegséget, akik hamarosan meghaltak.

Magyargyerőmonostor esetében a stratégiai fontossággal megnőtt forgalomban kereshetjük a járvány kitörésének okát. 1849 májusától ez lett Vasvári Pál különítményének, a Rákóczi-szabadcsapatnak a főhadiszállása, hogy a hegyekben tanyázó mócok ellen biztosítsa a Bánffyhunad–Kolozsvár útvonalat.⁷⁷ Kalotaszegen itt jelenik meg először a járvány július 4-én. A július 4–6-i vesztes hadjárat során, a Funtineli-szorosban temetetlenül hagyott magyar holttestek⁷⁸ továbbra is fertőzhettek a hegyi falvakban, amelyre az elveszett máriási anyakönyvben találunk bizonyítékot vagy cáfolatot.

1849 nyarán a szabadságharc új fordulata pánikot keltett. Az orosz hadsereg északról betörő szárnyának már a puszta híre is megfutamította a dési lakosságot. Június 21-én a IV. hadtest és a lengyel légió megfutamodott a kozák előőrstől és Désig vonult vissza,⁷⁹ mire a dési lakosság tömegesen menekült Kolozsvárra.⁸⁰ Június 28-án egy második, jóval népesebb menekült-hullám is érkezett.⁸¹ Désen a kolera megelőzte a megfutamodott hadtestek érkezését. Emellett Erdély más településeiből is tömegesen érkeztek Kolozsvárra menekültek. Ez volt Erdély legvédehetőbb pontja és úgy tartották, hogy Kolozsvár megtartása kulcsfontosságú a szabadságharc kimenetelében. Augusztus elejére pedig annyi menekült gyűlt a városba szerte Erdélyből, hogy a katonaságon kívül állítólag kb. 40 000 lélek volt,⁸² amiből a rendes lakosság 18 000–19 000 fő lehetett. Kolozsváron már a menekültek érkezése előtt megjelent a kolera,⁸³ viszont felmerül a kérdés, hogy a menekülő tömegek mennyiben járulhattak hozzá a helyzet súlyosbodásához? A megnövekedett népsűrűség minden bizonnyal összezsúfolódást, felfordulást, akár élelemhiányt is eredményezett, amely mind az egészségügyi állapot romlásához vezetett. Külön kórházat is létesítettek a menekültek számára.⁸⁴ Feltételezhetően magánszemélyeknél és középületekben szállásolták el őket. Nagyon

⁷⁷ Egyed Ákos: *Erdély 1848–1849*, 2010, i. m. 458. o.

⁷⁸ Uo. 463.; Uő: *Kalotaszeg és környéke...*, 1997, i. m. 217–218. o.

⁷⁹ Nepokojcsickij, Artur Adamovics: *Az erdélyi hadjárat ...*, 1999, i. m. 72. o.

⁸⁰ Egyed Ákos: *Erdély 1848–1849*, 2010, i. m. 480. o.

⁸¹ *Honvéd* (1849. jún. 30.) 158. sz.; uo. (1849. jún. 29.) 157. sz.

⁸² *Szabadság* (1849. aug. 11.) 10. sz.

⁸³ Június 11-én beutalták a kórházba az első potenciális kolerást hasmenéssel, június 20-án pedig az első kolerást.

⁸⁴ KMI. F 1 Kolozsvári polgármesteri hivatal levéltára [Kph.], 865/1849.

komoly problémát jelentett ebben az időszakban az aprópénz hiánya is,⁸⁵ ami azt jelentette, hogy az emberek nem tudtak élelmet vásárolni, mert nem volt visszajáró pénz. A váltóhiány főleg az idegeneket érintette, akik még hitelre sem vásárolhattak,⁸⁶ mivel az árusok nem bíztak benne, hogy utólag megkapják a pénzüket. Számokban kifejezve, a Kolozsváron elhalálozott kolerások 10%-a (24 fő) származik feldúlt településekről.

A felhasznált irodalom és sajtó alapján rekonstruált hadi eseményeket csak kevés esetben lehetett valós tények alapján összekapcsolni a járvány megjelenésével, ennek inkább az ellentéte bizonyosodott be, vagyis hogy a járvány a csapatmozgások előtt vonult.

A vásárok szerepe

A falvakat a (mező)városokkal összekapcsoló különböző vásárok képezik a belső ideiglenes helyváltoztatások egyik formáját, ahol az árucserre mellett a kolera is útitársul szegődhetett. A vásártartási szokások a *Mentor*⁸⁷ és az 1848-as és 1849-es kalendáriumok⁸⁸ segítségével rekonstruálhatók. Sonkoly Gábor erdélyi vásárlásközpont-kutatásában⁸⁹ rávilágít a különböző vásáros helyek vonzáskörére. Tanulmányából kiderül, hogy Erdély északi részén sűrű vásárhálózat szövi be a térséget. Az általunk vizsgált települések közül Kolozsvár, Torda, Szamosújvár, Dés a legfontosabb vásárhelyek közé tartoztak.⁹⁰

A korabeli sajtóból kiderül, hogy a kolera és a szabadságharc ellenére is tartottak vásárokat, viszont nem tudjuk pontosan, hogy mindegyiket megtartották-e.⁹¹ A forgalmazott áruk alapján Erdély mezőgazdasági jellege mutatkozik meg. Erdélyben a legforgalmazottabb árucikk a szarvasmarha és az élő állatok voltak.

⁸⁵ A kolozsvári polgármesteri hivatal iktatókönyvében 1849. július 12-én foglalkoznak először az aprópénz sürgető ügyével. KMI. F 1 Kph., 869/1849.

⁸⁶ *Szabadság* (1849. aug. 1.) 1. sz.

⁸⁷ Nagy Ferenc: *Vásárlajstrom a vásáros...*, 1842, i. m.

⁸⁸ *Erdélyi új és ó kalendárium*. Kolozsvár, 1848; *Erdélyi kerületi új és ó naptár*. Kolozsvár, 1849.

⁸⁹ Sonkoly Gábor: *Vásárok, vásárláskörzetek ...*, 2003, i. m.

⁹⁰ Uo. 173. o.

⁹¹ *Kolozsvári Híradó* (1848. okt. 27.) 86. sz.; *Szabadság* (1849. aug. 3.) 3. sz.

6. táblázat. Az országos vásárok időpontja és a kolera megjelenése, 1848–1849

1848	vásár	kolera megjelenése	1849	vásár	kolera megjelenése
Gyalu	okt. 13.	–	Bánffyhunyadi	júl. 26.	júl.
Kolozsvár	nov. 2.	okt. 21.	Magyarkapus	aug. 20.	–
Bonchida	okt. 21.	okt. 20.	Gyalu	júl. 16.	júl. 8.
Kolozsborsa	okt. 4.	okt. 2.		jún. 13.	
Szamosújvár	nov. 5.	okt. 12.		júl. 20–27.	
Aranyoslóna	okt. 21.	–	Kolozsvár	júl. 27–29.	jún. 22.
				júl. 30–31.	
				aug. 1.	
			Torda	jún. 24.	jún. 24.
			Aranyosgyéres	jún. 13.	júl. 18.
			Mocs	aug. 21.	júl. 12.
			Bonchida	jún. 30.	jún. 15.
			Szék	júl. 25.	júl. 13.
			Szamosújvár	jún. 24.	júl. 25.
			Dés	aug. 21.	jún. 21.

A vásárok terjesztői szerepére esettanulmányunkban nem állt rendelkezésünkre elegendő bizonyíték (l. 6. táblázat). A vásárok időpontja sok esetben a kolera megjelenése után volt, vagy túl nagy volt az időköz a vásár dátuma és a járvány felbukkanása között ahhoz, hogy összefüggést feltételezhessünk közöttük. Megtévészto lehet például a kolera megjelenése Tordán a [Keresztelő] Szent János-napi vásár alkalmával (június 24.), ahová a mezőségiiek jártak villát venni.⁹² A járvány forrása viszont nem a vásárra vezethető vissza, a fertőzéstől az elhalálozásig terjedő idő miatt. Bár a fertőzés a települések közötti kapcsolat révén jön létre (kereskedelem és kommunikáció), 1848–1849-ben ez nem a nagyobb tömegeket érintő országos vásárok alkalmával történt.

⁹² Nagy Ferenc: *Vásárlajstrom a vásáros...*, 1842, i. m. 338. o.

Kolozsvár a kolera elleni hadszíntéren

Mit tettek a hatóságok a kolera ellen? A sajtó és a kolozsvári városi tanács tükrében nem sokat.⁹³ Az 1848–1849-es sajtót átítatja a forradalmi propaganda, a hadra buzdítás és a hadszíntéri (győztes) jelentések. Vasvári Pál hadjáratát meg sem említik. A koleráról is alig találunk említést. Ami igazán meglepő, hogy a kolozsvári tanács iktatókönyve alapján semmilyen védintézkedést nem tettek a kolera ellen. Egyedül 1848-ban a belügyminisztérium által leküldött koleráról szóló ismeretterjesztőket osztották szét. 1849 júliusában a belügyminisztérium a szifiliszesek kivizsgálása és orvoslása iránt tett érdeklődött.⁹⁴ Július 24-én⁹⁵ és szeptember 13. táján a szegények számára készítendő koporsókról és a halottak eltemetéséről intézkedett a Városi Közgyűlés.⁹⁶ Az 1848–1849-es helyzettel ellentétben, 1873-ban számos kolera elleni intézkedés fedezhető fel a városi tanács iktatókönyvében, mint például egy állandó Kolera Bizottság felállítása,⁹⁷ infrastrukturális javítások, fertőtlenítések, koleraosztály létesítése.⁹⁸

Következtetések

A megfogalmazott hipotézisek közül az elsőt nem tudtuk teljes mértékben igazolni, a másodikat kénytelenek voltunk elvetni. A felhasznált irodalom és sajtó alapján (1) kevés esetben mutatható ki az 1848–1849-es forradalom hadi eseményeinek közvetlen befolyása a járvány terjedésére. Inkább az ellentéte bizonyosodott be, hogy a járvány a csapatmozgások előtt vonult, tehát a terjedési csatorna a természetes tényezőkben keresendő. A megmozgatott menekülő néptömegek révén viszont közvetlen hatását ismerhetjük fel Kolozsvár esetében. A (2) gazdasági tényezők szerepe során vizsgált országos vásároknak a jelen kutatásban nem tulajdonítható valós szerep a kolera terjesztésében.

A megfogalmazott hipotézisek mellett, az anyakönyveknek köszönhetően, további megfigyelésekre nyílt lehetőség. Kiténik, hogy a szabadságharc embervesztése nem az anyakönyvek lapjain ragadható meg, viszont annál inkább

⁹³ Ezt a kérdést csak Kolozsvár esetében vizsgáljuk, a városi tanács 1848–1849-es iktatókönyvéből.

⁹⁴ KMI. F 1 Kph., 836/1849.

⁹⁵ KMI. F 1 Kph., 943/1849.

⁹⁶ KMI. F 1 Kph., 1242/1849.

⁹⁷ KMI. F 1 Kph., 2963/1873.

⁹⁸ A kolozsvári nőegylet buzgalommal részt vesz a betegápolásban, kellékek beszerzésében, kórház (nem pontosítja melyik) tisztántartásában. *Szabadság* (1849. aug. 5.) 5. sz.

észlelhető például Kolozsvár esetében a rövid idő alatt mobilizált menekültek tömege. A járvány forrása szinte visszakövethetetlen, viszont első kitörései a Kis-Szamos völgyében arra utalnak, hogy a kolera a folyómenti népesebb városokban talált elsőként kedvező feltételekre. A járvány két szakasza közül a második virulensebb volt, viszont több esetben már az előző évben megjelent.

Az Országos Karolina Kórház be- és kiutalási könyvének tanulmányozása során kiderült, hogy a kórház nem volt képes fedezni a város szükségleteit és a kolerásoknak csak egy nagyon kis részét kezelték falai között. A szabadságharc annyira lekötötte az egész társadalmat és adminisztrációt, hogy a kolerajárvány elhárítása csak másodlagos probléma volt mellette.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltára:

Bonchidai egyházközség anyakönyve;

Széki református egyházmegye anyakönyvi másolatpéldánya 1848–1852. B2 – 15.

Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága [KMI] (Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Cluj):

F 1, Kolozsvári polgármesteri hivatal levéltára [Kph.] 1848, 1849;

F 624, Orvostörténeti iratok gyűjteménye 40. sz. Karolina kórház számadáskönyve (1819–1890);

F 624, Orvostörténeti iratok gyűjteménye, 42. sz. Karolina kórház be- és kiutalási könyve (1847–1855)

F 42, Anyakönyvek [Ak.]

*

Erdélyi új és ó kalendárium. Kolozsvár, 1848.

Erdélyi kerületi új és ó naptár. Kolozsvár, 1849.

Honvéd 1848–1849.

Kelet. III. (1873. jún. 22.) 141. sz.

Kolozsvári híradó 1848.

Szabadság 1849.

*

Aberth, John: *Plagues in World History.* Maryland, Rowman & Littlefield Publishers, 2011.

Asztalos Lajos: *Kolozsvár. Helynév- és településtörténeti adattár.* Kolozsvár, Polis, 2004.

- Baura, Dhiman – Greenough III, William B. (eds.): *Cholera*. New York, Plenum Publishing Corporation, 1992.
- Bocşan, Nicolae – Graf, Rudolf: *Revoluția de la 1848 în Munții Apuseni. Memorialistică*. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003.
- Bolovan, Ioan: Considerații asupra epidemiei de holeră din 1848 din Transilvania. In: Alexa, Tiberiu et al. (ed.): *Studii de istorie a Transilvaniei*. Cluj-Napoca, Asociația Istoricilor din Transilvania și Banat, 1994. 164–167. o.
- Brody, Howard et al.: Map-making and myth-making in Broad Street: the London cholera epidemic, 1854. In: *Lancet*, 356. (2000) July 1. 64–68. o.
- Cernovodeanu, Paul: Epidemia de holeră din 1848 în Principatele dunărene, după rapoarte consulare engleze. In: Gheorghe Brătescu (ed.): *Momente din trecutul medicinei*. București, Editura Medicală, 1983.
- Chiș, Florin Ioan: *Epidemiile și eradicarea lor în nord-vestul României. Secolele XVI-II-XIX*. Cluj-Napoca, Mega, 2012.
- Curtis, Stephan: In-Migration and Diphtheria Mortality among Children in the Sundsvall Region during the Epiemics of the 1880s. In: *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*, 63 (2008) Nr. 1. 23–64. o.
- Egyed Ákos: *Erdély 1848–1849*. Csíkszereda, Pallas-Akadémiai Kiadó, 2010.
- Egyed Ákos: Kalotaszeg és környéke az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején. Vasvári Pál Erdélyben. In: *Uő: A korszerűsödő és hagyományörző Erdély*. I. Csíkszereda, Pallas-Akadémiai Könyvkiadó, 1997.
- Faragó Tamás: Humanitárius katasztrófák Máramaros vármegyében a középkortól az első világháborúig. In: *Történeti demográfiai évkönyv 2005*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal Népeségstudományi Kutatóintézet, 2006.
- Faragó Tamás: Maramures and the cholera (1831–1893). In: *Romanian Journal of Population Studies*, Vol. II (2008), Nr. 1. 33–66. o.
- Fazekas Csaba: Egy „elfelejtett” pandémiáról. Az 1848–1849. évi kolerajárvány és a szabadságharc. In: *Uő*. (szerk.): *Társadalomtörténeti tanulmányok*. (Studia Miskolcinsia 2.) Miskolc, 1996.
- Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris, 2003.
- Heymann, David L. (ed.): *Control of Communicable Diseases Manual (CCDM) 18th Edition*. American Public Health Association, 2004.
- Ivan, Aurel: *Tratat de epidemiologie a bolilot transmisibile*. Iași, Polirom, 2002.
- Kádár József: *Belső Szolnok és Doboka vármegye története. 1848–1849*. Dés, Demeter és Kis Könyvnyomdája, 1890.
- Kapronczay Károly: *Orosz szemtanúk az 1848–49. évi magyarországi kolerajárványról*. http://mek.oszk.hu/05100/05112/pdf/Kapronczay_kolera.pdf (2013-06-30)
- Kövári László: *Erdély története 1848–49-ben*. Pest, 1861.

- Mádai Lajos: *Az 1848–49-es szabadságharc és a kolera*. http://mek.oszk.hu/05100/05112/pdf/Madai_kolera.pdf (2013-10-25)
- Nagy Ferenc: Vásárlajstrom a vásáros helyeket jellemző árucikkek szempontjából. In: Uő. (szerk.): *Mentor. Erdélyi népkönyv. Közhasznú ismeretek tára*. Kolozsvár, Tilsch és fia, 1842.
- Nepokojsickij, Artur Adamovics: *Az erdélyi hadjárat orosz szemmel. 1849.* (Ford.: Rosonczy Ildikó.) Budapest, Balassi Kiadó, 1999.
- Őri Péter: A pestisjárványok demográfiai következményei. In: *Történeti demográfiai évkönyv 2005*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézet, 2006.
- Pataki Dániel: *Erdélyország kórházai az 1867-ik évben*. Kivonat. Kolozsvár, Róm. kath. lyceum nyomdája, 1868.
- Pál Judit: Az identitás változásai: az 1848-as forradalom és a szamosújvári örmények. In: Pál Judit – Sipos Gábor (szerk.): *Emlékkönyv Egyed Ákos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2010.
- Sabău, Alina Oana: *Calamitățile naturale în societatea românească în epoca modernă (1800–2000)*. Doktori disszertáció. Cluj-Napoca, 2012.
- Sebestyén Gavril: *Contribuțiuni la istoria spitalelor din Cluj până în mijlocul veacului al XIX.-lea*. Doktori disszertáció. Cluj, Lyceum, 1932.
- Snow, John: *On the Mode of Communication of Cholera*. London, John Churchill, New Burlington Street, 1855.
- Snow, John: *On the Mode of Communication of Cholera*. Pamphlet. London, August/September 1849.
- Snow, John: On the Pathology and Mode of Communication of Cholera. In: *London Medical Gazette*, 44, 1849. <http://johnsnow.matrix.msu.edu/MCC1-PMCC-51MT.pdf> (2014-01-12)
- Sonkoly Gábor: *Erdély városai a XVIII–XIX. században*. Budapest, L'Harmattan – Atelier, 2001.
- Sonkoly Gábor: *Vásárok, vásárcörzetek és városok Erdélyben 1820-ban*. <http://epa.oszk.hu/00400/00414/00008/pdf/08sonkolygabor.pdf> (2014-03-18)
- Tien, Joseph H. et al.: Herald waves of cholera in nineteenth century London. In: *Journal of Royal Society Interface*, 8 (2011), 756–760. o.
- Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája*. IV. Miercurea-Ciuc, Pro-Print, 2011.
- Versényi György: Hory Farkas. In: *Irodalomtörténeti közlemények* VI. 1896/4. 409–423. o.

Edina Tünde GÁL

Cholera in the time of revolution. The evolution of the cholera epidemic in Cluj-Napoca and its environment in 1848 and 1849

Studies on the cholera epidemic in 1848–1849 are in minority compared to the specialist literature on the revolution and the fight for independence. The aim of this dissertation is to present the process of spread of the epidemic in Cluj-Napoca and in 47 other settlements based on the data of the death registrars. Amongst the factors that influenced the spread beside economic activities in 1848–1849, events of the fight for independence might also have played a role. A relationship between country fairs and the existence of the epidemic cannot be detected. Although the fight for independence had moved the civil population in volume thus increasing the scope of the epidemic, its appearance cannot be linked directly to it, as it had already been present before the arrival of the military forces.

Keywords: cholera epidemics, revolution and war of independence, parish records, population.

Családok és háztartások Közép-Szolnok vármegyében 1869-ben

A 20. század közepén döbrentek rá a történészek, hogy alig tudnak valamit a „tömegek” családi életéről. Mivel a „hallgatag” alsóbb társadalmi rétegek családi viszonyainak és demográfiai viselkedésének megismeréséhez csak elvételre álltak rendelkezésre naplók és egyéb feljegyzések, másfajta megközelítésből kellett a falvak lakóihoz közeledni. A történész kíváncsisága és a megismerésének tárgyát elválasztó szakadékot a társadalomtudomány egyéb területeinek képviselőivel történő sikeres együttműködéssel lehetett áthidalni. De ahogy egy híd építése sem egyik napról a másikra történik, úgy a tudományban is majd húsz évnél kellett eltelnie a mai értelemben vett család- és háztartástörténeti kutatások kibontakozásához.¹ Ez alatt a történeti demográfia önállósodása (ennek kezdeti időpontja 1953, ugyanis Louis Henry ekkor dolgozta ki a családrekonstrukció módszerét) és a család- és háztartástörténeti kutatás fő módszerét és szemléletét meghatározó lasletti-tipológia (1972) megkonstruálása között eltelt időt értjük. Ezzel együtt fontosnak tartjuk annak a hangsúlyozását is, hogy: a történeti demográfia és a családtörténeti kutatások ma már két különböző önálló diszciplínát jelentenek;² a kezdeti család- és háztartástörténeti kutatásokat, melyek célja a területi különbözőségek feltérképezése volt, számos kritika érte.³

A magyarországi történészek család- és háztartástörténeti kutatásokba való bekapcsolódása két szakaszra osztható. Az első szakasz 1955-ben vette kezdetét az MTA Történettudományi Intézetében létrehozott agrártörténeti munkacsoport tevékenységének köszönhetően.⁴ Célja a paraszti termelőüzem, a jobbágy-családok munkaszervezete és a paraszti árutermelés tanulmányozása volt az

¹ Az angolszász családtörténeti kutatásokról és magyarországi hatásokról összegző áttekintést ad Husz Ildikó: *Család és társadalmi...*, 2002, i. m. 13–41. o.; Uő: *Az angolszász...*, 2002, i. m. A történeti demográfia és annak társadalomtörténeti összefüggéseiről pedig Pozsgai Péter: *Családok és háztartások...*, 2006, i. m. 8–10, 23–30. o.

² Pakot Levente: *Családok és háztartások...*, 2012, i. m. 268. o.

³ Ezek elsősorban a család és a háztartás ciklikusságára, a házassági életkorra, termékenységre, várható élettartamra és a mobilitás mellőzésére vonatkoztak. Pozsgai Péter: *Családok és háztartások...*, 2006, i. m. 8. o.; Pakot Levente: *Család- és háztartásciklusok...*, 2012, i. m. 268. o.

⁴ A munkacsoport tevékenységéről még: Pozsgai Péter: *Család- és háztartásciklusok...*, 2001, i. m. 265–281. o.

1848-at megelőző időszakra vonatkozóan.⁵ Itt kell megemlítenünk Veress Éva,⁶ Makkai László,⁷ Kosáry Domokos,⁸ Szakály Ferenc⁹ és Zimányi Vera¹⁰ nevét. Ők a magyarországi történeti család- és háztartásszerkezeti kutatások előfutárai. A következő szakasz Andorka Rudolf és Faragó Tamás 1984-ban megjelent tanulmányával¹¹ veszi kezdetét és napjainkig is tart.¹² Az elmúlt három évtized megmutatta, hogy ezek a kutatások többségében egy településre korlátozódnak és a korai munkák a mai Magyarország határai közzé szorultak. Ezzel együtt néhány összefoglaló munka is napvilágot látott¹³ és 2011 tavaszán útjára indult kilenc ország részvételével a MOSAIC-projekt is, melynek célja, hogy Európa fennmaradt népszámlálásainak individuális adataiból szervezzen egy on-line elérhető adatbázist. Magyarország ehhez az 1869. évi népszámlálásból vett reprezentatív mintával járult hozzá.¹⁴ A magyarországi kutatások napjainkban is jelenlévő leg-

⁵ Pozsgai Péter: *Családok és háztartások...*, 2006, i. m. 11. o.; Pozsgai Péter: *Család- és háztartásciklusok...*, 2001, i. m. 271. o.; Pozsgai Péter: *Család és háztartás...*, 2001, i. m. 332. o.

⁶ Veress Éva: *Háztartás...*, 1958, i. m. 285–426. o.

⁷ Makkai László szerk.: *Jobbágytelek...*, 1966, i. m.

⁸ Kosáry Domokos: *A paraszti...*, 1963, i. m. 120–131. o.

⁹ Szakály Ferenc: *Sziget mezőváros*, 1970, 61–133. o.

¹⁰ Zimányi Vera: *A rohonc-szalonaki ...*, 1968, i. m.

¹¹ Andorka Rudolf – Faragó Tamás: *Az iparosodás előtti...*, 1984, i. m. 402–437. o.

¹² A teljesség igénye nélkül lásd Andorka Rudolf: *A család és a háztartás...*, 2001, i. m. 147–180. o.; Uő: *Háztartási rendszerek...*, 2001, i. m. 249–282. o.; Andorka Rudolf – Faragó Tamás: *Az iparosodás előtti...*, 2001, i. m. 181–228. o.; Andorka Rudolf – Balázs Kovács Sándor: *A háztartások jellemzőinek...*, 2001, i. m. 182–228. o.; Andorka Rudolf – Faragó Tamás: *Az iparosodás előtti...*, 1984, i. m. 402–437. o.; Bácskai Vera: *Család...*, 1992, i. m.; Benda Gyula: *A háztartások...*, 2002, i. m. 109–142. o.; Dányi Dezső: *Háztartás...*, 1977, i. m.; Dávid Zoltán: *A családok ...*, 1973, i. m.; Faragó Tamás: *Házasság...*, 1985, i. m. 7–47. o.; Uő: *Életciklusok és...*, 2005, i. m. 415–435. o.; Granasztói György: *Polgári...*, 2005, i. m. 106–112. o.; Uő: *A városi élet...*, 2012, i. m. 68–94. o.; Heilig Balázs: *Paraszti...*, 2000, i. m. 225–265. o.; Husz Ildikó: *Család és társadalmi...*, 2002, i. m.; Kocsis Gyula: *Ceglédi katolikusok...*, 1992, i. m. 187–198. o.; Melegh Attila: *A tizenkilencedik...*, 135–178. o.; Uő: *Népesedés, házasság...*, 1995, i. m. 63–106. o.; Pozsgai Péter: *Család, háztartás...*, 2000, i. m. 166–224.; Uő: *Családok és...*, 2006, i. m.; Rábavölgyi Attila: *A háztartás- és családstruktúra...*, 2010, i. m.; Őri Péter: *A háztartások struktúrája...*, 2004, i. m. 41–80. o.; Uő: *Kiskunhalas népessége...*, 2005, i. m. 269–292. o.; Uő: *Család és házasság...*, 2007, i. m. 61–98. o.; Schreck Csilla: *Rétegződés Jabloncán...*, 2011, i. m. 193–211. o.

¹³ Andorka Rudolf – Faragó Tamás: *Pre-industrial household...*, 1984, i. m. 281–308. o.; Faragó Tamás: *Háztartásszerkezet és falusi...*, 1977, i. m.; Uő: *Paraszti háztartás...*, 1985, i. m.; Pozsgai Péter: *Család- és háztartásciklusok...*, 2001, i. m. 265–282. o.

¹⁴ Őri Péter: *Magyarország társadalma...*, 2012, i. m. 294. o.

nagyobb problémája az intézményesülés hiánya.¹⁵ A romániai kutatások¹⁶ ennél jóval rosszabb helyzetben vannak. Legalábbis ami Erdély család- és háztartástörténeti kutatásait illeti. E tekintetben csupán Pakot Levente¹⁷ és Adriana Florica Munteanu¹⁸ tanulmányaira lehet hivatkozni.

Jelen írás ebből a hiányosságból próbál meg valamit lefaragni azzal, hogy kutatása tárgyául Közép-Szolnok vármegye rurális településeinek család- és háztartástörténetét vizsgálja mintavétel alkalmazásával az 1869-es esztendőre vonatkozóan. A feltáratlan forrásokon alapuló kutatás célja, hogy rekonstruálja, majd összevesse románok és magyarok által lakott települések családjait és háztartásait. Bár tisztábban vagyunk azzal, hogy a családok és a háztartások alakulását csak részben vagy egyáltalán nem a nemzeti, esetleg felekezeti hovatartozás határozza meg, mégis úgy gondoljuk a fentiek tükrében, hogy létjogosultsága van egy ilyen jellegű összehasonlító vizsgálódásnak is. Az alábbiakban ismertetjük a felhasznált forrásokat, a módszereket és az általunk kiválasztott települések lakásvizsgálatainak, foglalkozásszerkezetének, alfabetizációjának és mobilizációjának az elemzését. Ezt követően, rátérünk a családok és háztartások analizálásának az ismertetésére. A kutatás során vizsgáltuk a háztartások nagyságát és szerkezetét, a házasságkötés és háztartásalapítás összefüggéseit, az egyéni életciklusokat és azoknak a háztartásban elfoglalt helyét.

A források és módszerek

Az általunk felhasznált források a Román Állami Levéltár Szilágy Megyei Levéltárából származnak. Ezek az 1869. évi népszámlálás eredeti nominális szintű összeíró ívei.¹⁹ Az összeírás 1870. január 3-án vette kezdetét és 1870. december

¹⁵ Ezért találónak tartjuk Benda Gyula megjegyzését, miszerint a kutatók „egyszemélyes intézményként” fejtik ki tevékenységüket, úgy, hogy sok esetben még egymásról sem tudnak.

¹⁶ Újabb kutatási irányait összefoglalja Adriana Florica Muntean: *Tendințe noi în...*, 2007, i. m. 561–577. o.

¹⁷ Pakot Levente: *Családok és háztartások...*, 2012, i. m. 268–291. o.

¹⁸ Adriana Florica Muntean: *Considerații problema...*, 1995, i. m. 133–143. o.

¹⁹ A mai értelemben vett Erdély területén két megyében maradtak meg nagyobb mennyiségben ezek a források: Szilágy és a Maros megyében. A Szilágy Megyei Levéltár 39 rurális település anyagát őrzi. L. Öri Péter – Pakot Levente: *Census-like material...*, 2011, i. m. 15. o. A kutatók egy sor forrás felhasználásával próbálják megkonstruálni letűnt korok család és háztartástörténetét. Ezeket két fő kategóriába sorolhatjuk: 1. világi (különböző adóösszeírások, 1804–1847 között Conscriptio Popularis Ignobilium, vagyis nem nemes összeírások, népszámlálások, államigazgatás céljából készült település összeírások) és 2. egyházi (status animorumok, vagyis lélekösszeírások, családkönyvek) összeírások.

12-én fejeződött be. Közép-Szolnok vármegye utolsóként ekkor továbbította a helyi feldolgozás végleges eredményeit.²⁰ A népszámlálás megyei szintű adatait a kor viszonyaihoz képest nagyon hamar, már 1871-ben közzétették.²¹ Ezzel párhuzamosan tervbe vették az adatok községenkénti publikálását is, de ez az anyagi nehézségek miatt elmaradt.²²

Az összeírás során kétfajta összeíróívet készítettek: városokon egyéni íveket (ezeket elméletileg a háztartásfőknek kellett kitölteniük), vidéken azonos tartalmú felvételi íveket (az adatokat általában a számláló biztosok rögzítették) használták. Az összeírás minden helyi feladata a népszámlálási bizottságokra hárult, amelyek számláló csoportokat (kerületeket, körzeteket) alakítottak: 500–1000 lakosonként, vagy ennél kisebb lélekszámú községenként egyet-egyét.²³ Feladatuk volt az összeírás lebonyolítása, az adatok községek és városok szerinti feldolgozása, valamint járási és megyei összesítése is. A népszámlálás gyenge oldala a statisztikai munkálatokban járatlan községi előjáróságok és az önkéntes munkaerők alkalmazásában mutatkozott meg, akik elég sok hibát vétettek.

A mintavétel során négy szempontot vettünk figyelembe: a települések etnikai, felekezeti hovatartozását, falutípológiáját²⁴ és a források minőségét. Ezek alapján választottuk ki Bogdánd (református és magyar), Bikáca (görög katolikus és román) és Bősháza (a kettő keveréke) rurális településeket. Mindegyik település esetében számolnunk kell egy létszámában elhanyagolható zsidó kisebbséggel is. Bogdánd és Bősháza szalagtelkes út menti falu, Bikáca esetében halmazfaluról beszélhetünk.

Az adatokat elsőként forráshűen digitalizáltuk. Ehhez a MO Excel programját használtuk. A rekordok kódolását már ebben a fázisban elvégeztük. Ezt követően a több háztartással összeírt házakban a háztartásokat összevontuk.²⁵ Erre azért

²⁰ Varga E. Árpád: *Népszámlálások Erdély...*, 1999, i. m. 8. o.

²¹ *A magyar korona országában...*, 1871, i. m.

²² Ezt a hiányt próbálta pótolni tizennégy vármegyei, valamint két szabad királyi városi szűkebb körű monográfiájának, illetve az 1873. évi helyiségnévtárnak a publikálása. A Hivatal már az új közigazgatási beosztásnak megfelelően készítette el 1878-ban és 1879-ben a községenként részletezett kéziratot megyei füzeteket. Magyarország népessége községenként, a házak, a családok száma, valamint a jelenlevő népesség neme és vallásfelekezete közigazgatási beosztás szerint az 1869. évi népszámlálás alapján. A füzetek a budapesti Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárában fellelhetők. Néhány megye ugyan hiányzik belőlük, de a mai Erdély területéről valamennyi megvan. l. Varga E. Árpád: *Népszámlálások Erdély...*, 1999, i. m. 9. o.

²³ Pálházy László: *Az 1869. évi népszámlálás...*, 2005, i. m. 9–10. o.

²⁴ Bárth János: *Település és településkutatás...*, 1997, i. m. 38–41. o.

²⁵ Bogdándon 31 több háztartással rendelkező házat írtak össze. Az összevonás után 5 maradt. Bikácán 18-at írtak össze. Ebből 9 maradt. Bősházán 24 került összeírásra. Ebből 20 maradt meg.

volt szükség, mert ahogy már Pozsgai Péter is felhívta rá a figyelmet, a „számláló ügynökök” sok esetben a családokat írták össze háztartásoknak. Kivételt képeznek azok a háztartások, amelyekben nem sikerült az egyes tagoknak a háztartásfőhöz való viszonyát megállapítani. A kutatók arra is rávilágítottak, hogy az évszázadok során a család és a háztartás fogalmakhoz eltérő jelentéseket és tartalmakat társítottak, amit sok esetben a források nemhogy vissza nem adnak, de még torzítanak is.²⁶ A rekordok elemzésekor kohorsz megközelítést alkalmaztunk. Az együttélési minták (családok és háztartások) mellett ott, ahol lehetett igyekeztünk az egyéni perspektívákra is hangsúlyt fektetni. Az elemzés elengedhetetlen részét képezi a Laslett–Hammel-féle tipológia alkalmazása is.²⁷

Szükségesnek tartjuk a háztartás és a családok definíálását is. Családnak tekintjük a genetikai-biológiai kapcsolaton alapuló vér- (konszangvinális) és házasság útján szerzett (affinális) rokonságot. Háztartásnak pedig együtt lakó, étkező és (termelő) személyek csoportját. Az együtt termelés azért került zárójelbe, mert források nem teszik lehetővé annak vizsgálatát, hogy az általunk egy háztartásnak vélt személyek csoportja ténylegesen együtt termelt volna. Ezért ezt csupán feltételezzük.²⁸

A vizsgált települések „az 1869. december 31-ei állapot szerint”

A napjainkban közigazgatásilag három különböző megyéhez (Bogdánd, Szatmár megye; Bikáca, Máramaros megye; Bősháza, Szilágy megye) tartozó települések 1869-ben Közép-Szolnok vármegye középső, illetve északi részéhez tartoztak. Mint ahogy az alábbi táblázatból is kiolvasható az első két település házainak és népességének a számában nagy hasonlóságot mutat. Bősháza valamivel kisebb úgy a népesség, mint a házak száma tekintetében. Mivel az etnikai és felekezeti hovatartozásról már korábban esett szó, ezért itt most csak annyit szeretnénk megjegyezni, hogy bár a népszámlálás alkalmával – politikai okok miatt – nem

²⁶ Andorka Rudolf – Faragó Tamás: *Az iparosodás előtti...*, 2001, i. m. 184–185. o.; Dányi Dezső: *Háztartás és család...*, 1977, i. m. 9–12. o.; Móricz Miklós: *Magyarország népe...*, 2003, i. m. 60–66. o.; Pozsgai Péter: *Család, háztartás...*, 2000, i. m. 172–175. o.; Uő: *Család és háztartás...*, 2001, i. m. 332–346. o.; Uő: *Családok és...*, 2006, i. m. 12–21. o.

²⁷ Más módszertani megközelítésekhez l. Andorka Rudolf – Balázs Kovács Sándor: *A háztartások jellemzőinek...*, 2001, i. m. 233. o.; Pozsgai Péter: *Családok és háztartások...*, 2006, i. m. 25–27. o.

²⁸ Faragó Tamás: *Bevezetés a történeti...*, 2011, i. m. 73–74. o.

tértek ki a nemzeti hovatartozás összeírására, de ezt a felekezeti hovatartozás alapján meg lehet állapítani.²⁹

1. táblázat. A vizsgált települések házainak, felekezeteinek és népességének megoszlása 1869-ben³⁰

	Házak száma	Görög katolikus	Református	Izraelita	Népesség
Bogdánd	176	1	1	4	916
Bikácza	164	9		2	851
Bősháza	120	14	35	2	691

Forrás: Sebők László: Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai. Budapest, Teleki László Intézet – KSH Népszámlálás – KSH Levéltár, 2005. 186. o.

A lakásviszonyok vizsgálatával lehetőség nyílik betekinteni abba a belső élet-térbe, amely lényegében összefogta a háztartásokat és azon belül a családokat. Az alábbi táblázatból kiderül, hogy mindhárom település esetében a házak 80–86%-a csupán egy szobával rendelkezett. Ebben a térben élt a települések népességének valamivel több, mint 70 (Bogdánd) és 81%-a (Bikáca és Bősháza). A több szobával rendelkező otthonok esetében már eltérő mintázatot találunk. Bogdándon a házak 17 százaléka két szobával rendelkezett. Ezekben a házakban élt a népesség közel 29 százaléka. Ehhez képest Bősházán a népesség közel 13 százaléka két és majdnem 9 százaléka hét szobával rendelkező otthonokban élt. Ez utóbbi kategóriához tartozó két házban többségében egymástól idegen családokat találunk, akiket a nagyobb birtokkal rendelkező személyek különböző mezőgazdasági munkálatok elvégzésére alkalmaztak. Bikáca esetében a több szobával rendelkező otthonok nagyobb szóródást mutatnak. Másfelől csak ezen a településen találunk olyan lakóépületeket amelyek esetében nem került szoba bejegyzésre. Ezekben az esetekben vélhetően olyan szegényebb körülmények között élő személyek otthonairól van szó, ahol egy multifunkcionális épületet kell elképzelnünk. A vizsgált települések esetében a házak többsége konyhával is rendelkezett. Bogdándon a házak közel 88, Bikácán 84 és Bősházán 94 százaléka rendelkezett konyhával. A kamra csak kisebb arányba figyelhető meg (Bogdándon

²⁹ Keleti Károly úgy próbálta meghatározni a nemzeti hovatartozást, hogy az Eötvös József-féle népiskolai felvétel adatait – ebben a 6–15 éves iskolaköteleseknek a beszélt nyelvére és felekezetre kérdeztek rá –, rávetítette a népszámlálás eredményeire. Keleti Károly: *Magyarország nemzetiségei...*, 1871, i. m.

³⁰ Sebők László: *Az 1869. évi népszámlálás...*, 2005, i. m. 186. o.

és Bikácán 10% feletti, míg Bósházán csak 6% körüli arányban). Ezek az adatok összességében a két helyiséggel rendelkező házak domináns jelenlétére utalnak.

2. táblázat. A lakásvizonyok megoszlása házak és egyének szerint

	Bogdánd				Bikáca				Bósháza			
	Ház		Egyén		Ház		Egyén		Ház		Egyén	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
1. Egy szoba	142	80,68	643	70,20	141	85,97	690	81,08	103	85,83	541	78,29
2. Két szoba	31	17,61	264	28,82	5	3,06	42	4,93	14	11,67	89	12,88
3. Három szoba	3	1,71	9	0,98	2	1,22	6	0,71				
4. Négy szoba					1	0,61	8	0,94				
5. Öt szoba					1	0,61	29	3,41				
6. Hét szoba									3	2,50	61	8,83
7. Nincs szoba					14	8,53	76	8,93				
1-7. Összesen	176	100,00	916	100,00	164	100,00	851	100,00	120	100,00	691	100,00
8. Kamra	19	12,26	74	10,80	25	15,62	120	14,44	7	6,25	39	6,03
9. Konyha	136	87,74	611	89,20	135	84,38	711	85,56	105	93,75	608	93,97
8-9. Összesen	155	100,00	685	100,00	160	100,00	831	100,00	112	100,00	647	100,00

A mobilitás mértékére a népszámlálás származás oszlopa utal. Bogdánd és Bikáca esetében a népesség 5,78, illetve 9,99%-a, míg Bósháza esetében 21,27% származik máshonnan. Ez utóbbi településen a mobilitás magasabb aránya az etnikai és a felekezeti irányú endogám házasságkötéseknek tudható be. Bikáca esetében a származások közel 70%-át, Bósházán pedig 35–40%-át nem sikerült beazonosítani. Mindezzel együtt úgy véljük, hogy ezeket a településeket is a Bogdándéhoz hasonló származási trend jellemezte: a nem helyben születettek túlnyomó többsége a vármegye valamely másik településéről származik. Ha nemek szerinti bontásban vizsgáljuk az alábbi táblázat adatait, akkor kiderül, hogy Bog-

dánd kivételével nem mutatható ki különbség. Bogdándon a férfiak többsége a vármegye, míg a nők a szomszédos vármegyékből, illetve a távolabbi megyékből származnak.

3. táblázat. A nem helyben születettek származási eloszlása nemi bontásban

Nemen- kénti megoszlás	Közép-Szolnok vármegye		Szomszédos vármegyék		Máshol Belföld		Nem azonosítható		Összesen	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Bogdánd										
Férfi	15	83,34	1	5,55			2	11,11	18	100,00
Nő	23	65,71	7	20,01	4	11,43	1	2,85	35	100,00
Bikáca										
Férfi	10	23,25	1	2,32	2	4,56	32	69,78	43	100,00
Nő	11	26,19	1	2,38			30	71,43	43	100,00
Bikáca										
Férfi	31	50,82	2	3,28	7	11,48	21	34,42	61	100,00
Nő	40	46,51	7	8,14	5	5,81	34	39,54	86	100,00

A népszámlálás alkalmával rákérdeztek a személyek foglalkozására is. Mivel rendszerint csak a felnőtt népesség esetében tüntették fel az erre vonatkozó adatokat, ezért csak 18 éves kortól kezdve vizsgáltuk a települések foglalkozásszerkezetét. Összesen 27 foglalkozást sikerült beazonosítani.³¹ Ezen belül túlnyomó többségben a primer szektorban dolgozók aránya csúcsosodik ki. Bikáca és Bősháza 83%, míg Bogdánd 96% körüli arányt mutat. Az összeírók néhány esetben feltüntették a birtokosokat is. Bogdándon 24, Bősházán pedig 1 földbirtokost írtak össze.

A hét év alatti népességet nem számolva Bogdándon 13,68%, Bikácán 2,68% és Bősházán 6,43% tudott írni és olvasni. A csak olvasni tudók aránya elenyésző mindhárom település esetében: Bogdándon 2,68%, Bikácán 0,73%, Bősházán pedig 3,49%. Az adatok felekezeti bontásban való vizsgálatából kiderül, hogy az írni és olvasni tudás, de még az olvasni tudás is a reformátusok között a legmagasabb. Őket követi az izraelita közösség, a sort a görög katolikusok zárják. A települések esetében mind az írás és olvasás, mind csak az olvasás készsége többségben a férfiak által elsajátított tudás volt.

³¹ A szolgálkhoz l. Faragó Tamás: *Szolga- és cselédnépesség...*, 2004, i. m. 23–48. o.

4. táblázat. A vizsgált települések foglalkozásszerkezete

Foglalkozás	Bogdánd		Bikáca		Bősháza	
	N	%	N	%	N	%
Asztalos			1	0,22		
Beazonosíthatatlan			8	1,64		
Bába	1	0,19				
Csizmadia	2	0,36				
Cseléd	4	0,75			5	6,81
Földműves	518	96,63	11	83,90	3	82,35
Haszonbérő	1	0,19	9	1,85	2	0,54
Juhász					6	1,64
Katona			6	3,27	1	0,27
Kántor					1	0,27
Kerékgyártó			2	0,44		
Kocsmáros	1	0,19			2	0,54
Kocsis					1	0,27
Kondás					2	0,54
Kovács	2	0,36	2	0,44	2	0,54
Községi főbíró	1	0,19	1	0,22		
Lakatos mester	1	0,19				
Lelkész	1	0,19	1	0,22	2	0,54
Molnár	1	0,19				
Napszámos			2	4,50	0	2,72
Pásztor			4	0,83		
Postás	1	0,19				
Szolga	1	0,19	1	2,25	2	0,54
Tanító	1	0,19	1	0,22	2	0,54
Uradalmi gazda					1	0,27
Vinczellér					3	0,81
Zenész					3	0,81
<i>Összesen</i>	<i>36</i>	<i>100,00</i>	<i>90</i>	<i>100,00</i>	<i>68</i>	<i>100,00</i>

5. táblázat. Az írni és olvasni, illetve a csak olvasni tudók nemi és felekezeti megoszlása

a) Tud írni és olvasni

Nemek	Felekezet	Bogdánd	Bikáca	Bósháza
1. Férfiak	1.a Református	85		5
	1.b Görög katolikus		1	5
	1.c Izraelita	3		14
	<i>1a-1.c Összesen</i>	88	1	24
2. Nők	2.a Református	7		6
	2.b Görög katolikus			1
	2.c.Izraelita	2		4
	<i>2.a-2.c Összesen</i>	9		11

b) Csak olvasni tud

Nemek	Felekezet	Bogdánd	Bikáca	Bósháza
1. Férfiak	1.a Református	15		5
	1.b Görög katolikus		2	3
	1.c Izraelita			
	<i>1a-1.c Összesen</i>	15	2	8
2. Nők	2.a Református	4		10
	2.b Görög katolikus		3	
	2.c.Izraelita			1
	<i>2.a-2.c Összesen</i>	4	3	11

A számos információ ellenére szinte lehetetlen átfogó képet alkotni a települések lakosairól. Egy azonban bizonyossá vált: 1870 elején az összeírók még egy, a „modern” kor szellemétől és vívmányaitól megkímélt társadalmi berendezkedést találtak. Így a háztartásokra és családokra vonatkoztatva jogosan feltelezhetünk egy olyan képet, amely az iparosodás előtti rurális társadalmakat jellemezte.

A háztartások nagysága

A 6. táblázat a háztartások és az egyének megoszlását mutatja a háztartások mérete szerint. A háztartások átlagos nagysága³² Bogdándon 5,11, Bikácán 4,78, Bósházán pedig 4,93 fő volt. De az átlaghoz képest megfigyelhető némi szóródás. A három település háztartásainak nagysága hasonló trendet mutat. A háztartások 60%-a (Bósháza), 65%-a (Bogdánd) és 71%-a (Bikáca) 3–6 fős háztartásból állt. Az 1 és 2 fős háztartások aránya 10–12% között ingadozik. Míg a 6 főnél nagyobb háztartások aránya Bogdándon és Bósházán 22% és 25% körül, addig Bikácán csupán 15% körül alakult. Ugyanez az egyének oldaláról vizsgálva azt mutatja, hogy Bogdánd és Bikáca esetében a lakosság 65%-a, illetve 69%-a, Bósházán csak 54%-a élt 3–6 fős háztartásokban. Bósháza kivételével a települések népességének 30% vagy akörül aránya tartozott 6 főnél nagyobb háztartáshoz. Bósháza esetében ez az arány 26% körül alakult.

³² A családszociológával foglalkozók körében a háztartások nagyságának a történelem folyamán való alakulásáról számos elmélet született. F. Le Play 1855-ben a családnak három történeti típusát különböztette meg: 1. Patriarchális család (minden fiú a szülői háztartásban maradt a házasságkötés után is) 2. Törzscsalád (a házasságkötés után egy kivételével minden gyermek elhagyta a szülői házat) és 3. „modern instabil család” (elterjedése az ipari forradalom utánra tehető, döntően a nukleáris családmóddal a jellemző). Bár más elnevezéssel, de hasonló elképzeléseket vallott E. W. Burgess és H. J. Locke is 1945-ben. De ide sorolható T. Parons (1949) is. Dányi Dezső ezeket az elméleteket a demográfiai ciklikussal és a pluralisztikus modellel írta le. I. Dányi Dezső: *Háztartás és család...*, 1977, i. m. 5–9. o. Ezek az elméletek annyira bevették magukat, hogy az empirikus kutatások eredményeit alig akarták elfogadni. Ez utóbbihoz tartoznak a történeti család- és háztartástörténeti kutatások is. A kettő közötti fő különbség, hogy a feltételezés, miszerint a családnagyság és -összetétel a történelem folyamán a nagycsaládformából a kiscsalád irányába mozdult el csupán irodalmi vagy leíró forrásokon alapszik. Ilyen forrásokból merítettek a néprajzosok is, akik feltárták a paraszti nagycsaládra vonatkozó utalásokat I. Faragó Tamás: *Háztartásszerkezet és...*, 1977, i. m. 105–214. o. De nem szabad kihagyni a szláv nemzetekre, a szerbekre vagy az oroszokra vonatkozó kutatásokat sem, amelyek úgynevezett zadruga típusú nagy és bonyolult háztartások jelenlétét mutatták ki: Andorka Rudolf: *A család és a...*, 2001, i. m. 147. o.; Andorka Rudolf – Faragó Tamás: *Az iparosodás előtti...*, 2001, i. m. 181.; Faragó Tamás: *Háztartásszerkezet és...*, 1977, i. m. 115. o.; Gyáni Gábor: *Hatalom kicsiben...*, 2005, i. m. 425–431. o.; E. A. Hammel: *The zadruga...*, 1972, i. m. 335–374. o.; Peter Czap: *A large family...*, 1983, i. m. 105–152. o.

6. táblázat. A háztartások és az egyének megoszlása a háztartások mérete szerint

	Bogdánd				Bikáca				Bősháza			
	Háztartások		Egyének		Háztartások		Egyének		Háztartások		Egyének	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
1 személy					3	1,69	3	0,35	4	2,86	4	0,58
2 személy	21	11,73	44	4,80	18	10,11	35	4,11	17	12,14	34	4,92
3–6 személy	118	65,93	594	64,85	128	71,91	589	69,21	84	60,00	378	54,70
7–8 személy	21	11,73	123	13,43	24	13,48	177	20,80	26	18,57	186	26,92
9-nél több személy	19	10,61	155	16,92	5	2,81	47	5,53	9	6,43	89	12,88
Összesen	179	100,00	916	100,00	178	100,00	851	100,00	140	100,00	691	100,00

A háztartások szerkezete

A következő táblázat a háztartások szerkezetének a Laslett–Hammel-féle tipológia³³ szerinti besorolását mutatja. Ebből kiderül, hogy a családok körülbelül 60%-a (Bogdánd), 67%-a (Bikáca), illetve 76%-a (Bősháza) egyszerű családos háztartáshoz tartozott. Ezen belül is a kiscsaládos háztartások értéke a legkimagaslóbb, vagyis a házaspárok nem házias gyermekkel való együttélése. Ez a trend a másik két településsel ellentétben Bősházára fokozottabban jellemző. A második legnagyobb kategóriát a többcsaládos háztartások alkották. A legnagyobb arányban előforduló alosztályok mindhárom település esetében azok a háztartásformák, amelyekben különböző nemzedékhez tartozó házaspárok éltek együtt (lásd 5b. alosztály).³⁴ Itt olyan több családmagos háztartásokra kell gondolni, amelyekben a másodlagos családmag, a háztartásfő vagy házastársa lemenő

³³ Peter Laslett: *The history of...*, 1972, i. m. 23–44. o. (magyar nyelven: Uő: *A család és ...*, 1979, i. m. 3–38. o.); Andorka Rudolf: *A család és háztartás...*, 1977, i. m. 216–219. o.; Andorka Rudolf – Faragó Tamás: *Az iparosodás előtti...*, 1984, i. m. 404–407. o.; Husz Ildikó: *Család és társadalmi...*, 2002, i. m. 13–21. o.

³⁴ Ez a fajta együttélési forma elősegíthette a korai házasodást azzal, hogy a szülők befogadták saját háztartásukba és gazdaságukba a megházasodott gyermeket. A fiatal házásoknak nem kellett tehát azonnal saját háztartást és gazdaságot alakítani. l. Andorka Rudolf: *A család és a háztartás...*, 2001, i. m. 160. o.

rokonaiból és azok gyermekeiből állt. Ezekben a háztartásokban a háztartásfő az idősebb nemzedékhez tartozó családmag feje.³⁵ Érdekes módon csak Bikácán találtunk olyan többcsalados háztartásokat – bár nem olyan sokat –, amelyekben a háztartásfő a fiatalabb generációhoz tartozik (5a.). A többi településsel ellentétben Bogdándra jellemzőbb az a háztartásforma, amely házaspár, tehát azonos nemzedékhez tartozó házaspárok együttélését jelentette (5d.), olyanokét, amelyekben a szülők nincsenek jelen. Mindebből levonhatjuk azt a következtetést, hogy a különböző nemzedékek együttélése elfogadott volt. Másrészt az idős emberek a fiatalabbnál jóval nagyobb arányban éltek kiterjesztett vagy többcsalados háztartásokban.³⁶ Bár itt is van némi eltérés a települések között. Bogdándon 26,26%-át, Bikácán 17,42%-át, Bósházán viszont ez az együttélési forma a háztartásoknak csupán 10,00%-át tette ki.

A harmadik kategóriát a kiterjesztett családos háztartások alkották. A háztartások 8,57%-a (Bósháza), 11,23%-a (Bikáca) és 12,85%-a (Bogdánd) tartozik ide. Ezen belül Bogdándon és Bósházán a fölfele kiterjesztett háztartások jelenléte volt a számottevőbb (10,61% és 5,71%). Ezek olyan háztartások, amelyekben a családmagon kívül az egyik házaspár felmenő rokona is a háztartás részét képezte. Például az özvegy apa vagy az özvegy anya. Ezek a személyek nem alkottak külön családmagot. Bikácán az előbbi, tehát a fölfele és az oldalirányba kiterjesztett háztartások aránya fele-fele részben (5,06–5,06%) oszlott meg. Az oldalirányba kiterjesztett háztartások esetében a családmagon kívül a házaspár oldalági rokoni, többségében testvérei fordultak elő. Ezek a személyek ebben az esetben sem alkottak külön családmagot. A fölfele kiterjesztett és a több nemzedéket magukba foglaló többcsalados háztartások a nagycsaládos háztartás- és családkonstrukció működésére utalnak.³⁷ Család nélküli háztartásokat (2. háztartáskategória) csak elszórtan találunk mindhárom település esetében, hasonlóan egyedül élő személyeket (1. háztartáskategória) is. Annyi különbséggel, hogy ez utóbbi Bogdándon egyáltalán nem fordul elő. Ezekbe a háztartásokba az egyedül maradt (özvegy, hajadon, nőtlen) személyek kerültek.³⁸

³⁵ Megállapításunkat a szakirodalom is alátámasztja. Faragó Tamás szerint is a magyar falvak esetében a rokonokkal együtt élő többcsalados háztartások vezetése a szülők, az idősebb generáció kezében van. l. Faragó Tamás: *Paraszti háztartás...*, 1985, i. m. 29. o.

³⁶ Andorka Rudolf: *Háztartási rendszerek...*, 2001, i. m. 265. o.

³⁷ Pakot Levente: *Családok és háztartások...*, 2012, i. m. 276. o.

³⁸ Több vizsgálat is kimutatta, hogy az iparosodás előtti mezővárosi társadalmakban az egyedülálló, a nem házaspár, a nem családi háztartásban és a csonka családos háztartásban élők száma viszonylag magas volt. Benda Gyula: *A háztartások nagysága...*, 2002, i. m. 109–142. o.; Melegh Attila: *A tizenkilencedik század...*, 1995, i. m. 135–178. o.

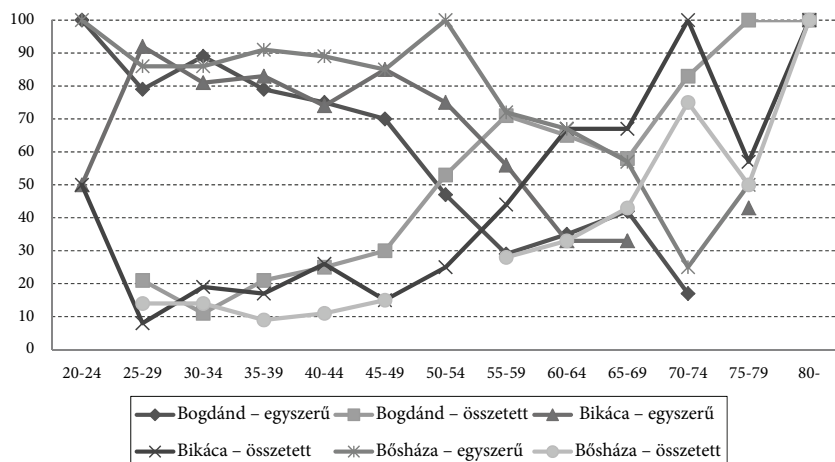
II. HELYI DIMENZIÓK

7. táblázat. A háztartások szerkezete

Házastárs- kategória és alosztály	Bogdánd				Bikáca				Bósháza			
	Háztartás		Egyén		Háztartás		Egyén		Háztartás		Egyén	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
1. Egyedül élő személyek												
1.a Özvegy férfi/ nő					2	1,12	2	0,23	1	0,71	1	0,14
1.b Nőtlen/haja- don férfi/nő					1	0,57	1	0,12	3	2,14	3	0,43
<i>1. Összesen</i>					3	1,69	3	0,35	4	2,86	4	0,58
2. Nem családós												
2.a Együtt lakó testvérek					1	0,57	4	0,47	1	0,71	3	0,43
2.b Együtt lakó rokonok									1	0,71	3	0,43
2.c Együtt lakó nemrokon személyek	1	0,56	2	0,22					1	0,71	3	0,43
<i>2. Összesen</i>	1	0,56	2	0,22	1	0,57	4	0,47	3	2,14	9	1,30
3. Egyszerű családós												
3.a Házaspár gyermek nélkül	18	10,05	36	3,93	14	7,86	29	3,41	12	8,57	24	3,47
3.b Házaspár gyermekkel	84	46,93	367	40,07	93	52,2	464	54,52	87	62,14	455	65,85
3.c Özvegy férfi nem házas gyermekkel	2	1,12	7	0,76	3	1,69	8	0,94	3	2,14	8	1,16
3.d Özvegy nő nem házas gyermekkel	3	1,67	13	1,42	10	5,61	40	4,70	5	3,57	19	2,75
<i>3. Összesen</i>	107	59,77	423	46,18	120	67,4	541	63,57	107	76,43	506	73,23
4. Kiterjesztett családós												
4.a Fölfelé kiterjesztett	19	10,61	106	11,58	9	5,06	41	4,82	8	5,71	44	6,37
4.b Lefele kiterjesztett	1	0,56	10	1,09	2	1,12	13	1,53	1	0,71	3	0,43

Házastárs- kategória és alosztály	Bogdánd				Bikáca				Bósháza			
	Háztartás		Egyén		Háztartás		Egyén		Háztartás		Egyén	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
4.c Oldal- irányban kiterjesztett	2	1,12	9	0,99	9	5,06	47	5,52	2	1,43	14	2,02
4.d A 4.a-4.c kombinációi	1	0,56	7	0,76					1	0,71	5	0,72
4. Összesen	23	12,85	132	14,42	20	11,23	101	11,87	12	8,57	66	9,55
5. Többcsaládos												
5.a Másodlagos családok fölfelé					2	1,12	11	1,29				
5.b Másodlagos családok lefelé	28	15,64	199	21,72	24	13,48	141	16,57	10	7,14	73	10,56
5.c Másodlagos családegy- ségek oldal- irányban	1	0,56	10	1,09	1	0,57	13	1,53				
5.d Frérechés	9	5,03	66	7,20	3	1,69	19	2,2	1	0,71	10	1,45
5.e Egyéb többcsaládos	9	5,03	80	8,73	3	1,69	15	1,8	3	2,14	23	3,33
5. Összesen	47	26,26	355	38,74	33	18,54	199	23,39	14	10,00	106	15,34
6. Beazonosítha- tatlan	1	0,56	4	0,44	1	0,57	3	0,35				
6. Összesen		0,56	4	0,44	1	0,57	3	0,35				
1–5. Összesen (N)	179		916		178		851		140		691	
1–5. Összesen (%)		100,00		100,00		100,00		100,00		100,00		100,00

Az eddigiekhez hasonló képet kapunk akkor is, ha a vizsgálat egységének az egyént tekintjük. Így e tekintetben csupán két megjegyzést teszünk: 1. Bogdánd esetében hiába volt az egyszerű családok háztartások aránya közel 60%, a népességnek csupán 47%-a tartozott ide. 2. A másik két falu esetében nem mutatható ki szignifikáns eltérés a között, hogy a különböző háztartáskategóriák milyen

1. ábra. Az egyszerű és összetett családos háztartások aránya a háztartásfő életkora szerint

arányban fordultak elő, illetve azon egyének száma között, akik a különböző – fentebb már ismertetett – háztartásokban éltek.

Az eddig bemutatottak csupán egy keresztmetszeti képet nyújtanak a háztartásokról. Emiatt rejtve maradt a háztartások dinamikája (társadalmi reprodukció).³⁹ A Laslett–Hammel-féle tipológia ez irányú kritikáját Lutz Berkner fogalmazta meg. Szerinte az iparosodás előtti háztartások szerkezetének a vizsgálatok nem elég csupán egy időmetszetre támaszkodni. Mivel azokra egyfajta ciklikusság a jellemző, amely egymást követő szakaszokból áll.⁴⁰ Ezekben a különböző háztartásszakaszokban az egyének életútjuk során különböző nagyságú és összetételű háztartásokhoz és családokhoz tartoztak. Ezt a fajta ciklikusságot próbálja meg szemléltetni az 1. ábra. Az egyszerűbb szemléltetés miatt két háztartástípust vizsgálunk: az egyszerűt és az összetettet. Az egyszerű a lasletti tipológia 2. és 3., míg az összetett kategória 4. és 5. lasletti tipológiát tartalmazza összevonva. Az egyszemélyes háztartások elemzésétől az alacsony esetszám miatt

³⁹ A társadalmi reprodukcióról bővebben: Pakot Levente: *Nemek és nemzedékek...*, 2013, i. m.; Pozsgai Péter: *Család- és háztartásciklusok...*, 2001, i. m. 265–282. o.

⁴⁰ Pakot Levente: *Családok és háztartások...*, 2012, i. m. 277. o.; Granasztói György: *A polgári család...*, 1982, i. m. 613–615. o.; Husz Ildikó: *Család és társadalmi...*, 2002, i. m. 19–20. o.

eltekintünk. A grafikonon található adatok összehasonlításából kiderül, hogy mindegyik település esetében azonos trend rajzolódik ki. A háztartásfők fiatalabb korban (20–49 év között) egyszerűbb háztartásokat vezettek. 50 év felett pedig megnő az összetett családok háztartásokat vezetői száma. A vizsgált települések esetében a fiatal felnőttek többsége a házasságkötés első éveiben egyszerű háztartásokban élt, melyek az utódok születésével egyre nagyobbak, a nagyszülők és egyéb rokonok korosodásával pedig egyre bonyolultabbakká váltak.

Házasságkötés és háztartásalapítás

John Hajnal korszakalkotó művének megjelenése óta tudjuk, hogy az iparosodás előtti Európában két fő házassági szokást különítünk el.⁴¹ Az úgynevezett nyugat-európai házassági modell értelmében az önálló háztartás alapítása a házasságkötés egyik előfeltétele volt.

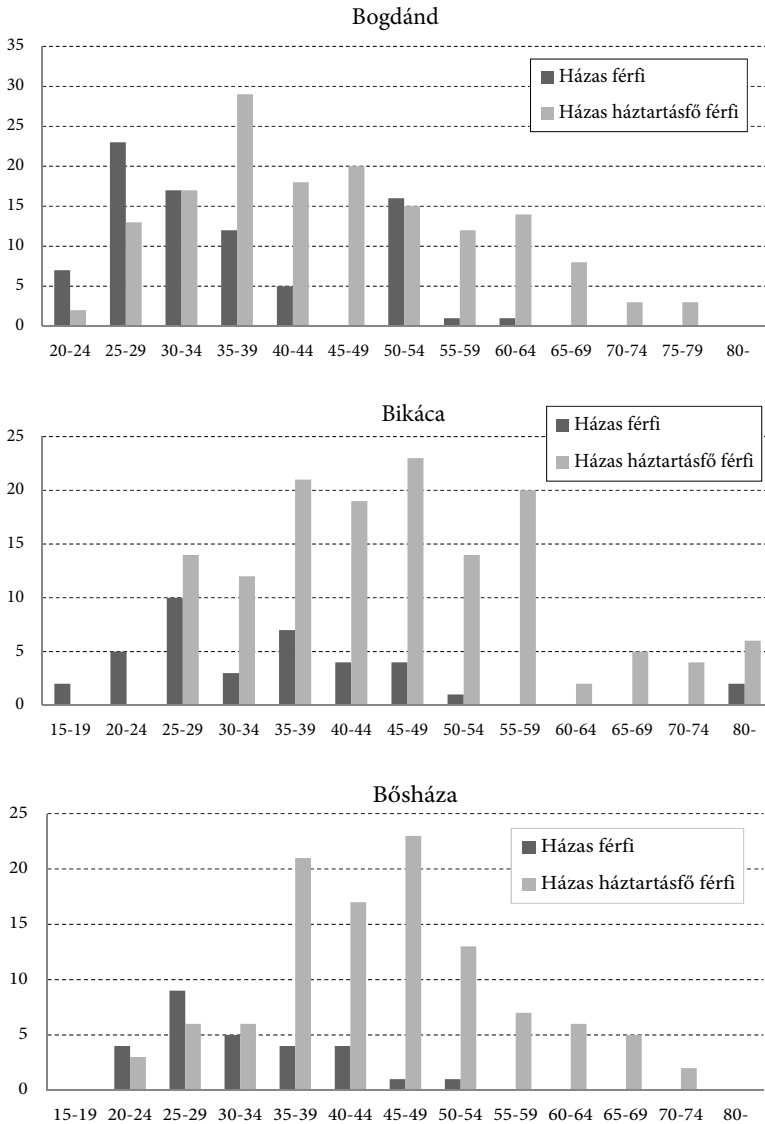
Az általunk vizsgált települések esetében ugyan nem ismerjük a házasságkötés időpontját, de a népszámlálás még így is lehetővé teszi a háztartásalapítás különböző mintáinak a vizsgálatát. Ennek elvégzéséhez a házas (beleértve az özvegyeket is) családi állapotú férj és házas háztartásfő férfiak gyakoriságát vizsgáltuk ötéves korcsoportonként. A nőket azért zártuk ki a vizsgálatból, mert néhány esett kivételével nem találtunk olyan feleségeket, akik a háztartásfői státuszt is a magukénak tudhatták.⁴² Az elemzés során megállapítást nyert, hogy a vizsgált településeken – vélhetően a Szilágyságban is – a házasságkötés nem járt azonnali háztartásfővé válással. Esetünkben erre többségében 30 év körül került sor. Kivéve Bikács települést, ahol a férfiak egy része korai házasságkötésének köszönhetően néhányan már igen fiatalon megkapják a háztartásfői státuszt is. Érdekes az is, hogy a székelyekkel ellentétben⁴³ a három településen általában nem volt jellemző a háztartásfői státusz átörökítése. Kontroll források híján azonban nem zárható ki ennek lehetősége sem. Erre való utalást csak Bogdándon az 50–64 évesek és Bikácán a 80 éves vagy annál idősebbek körében találunk. Bogdándon az 50–54 éves korcsoportban a férfiak fele adta tovább a háztartásfői státuszt.

⁴¹ Hajnal, John: *European marriage...*, 1965, i. m.; Uő: *Two kinds of pre-industrial...*, 1983, i. m. 65–104. o.

⁴² Nem volt ez másképp az urbánus közegekben sem. Bácskai Vera Buda Felsővízvárosának háztartásszerkezeti vizsgálata során kimutatta, hogy a háztartásfők többsége férfi, mégpedig házas férfi volt. Bácskai Vera: *Család, háztartás...*, 1992, i. m. 19. o.

⁴³ Pakot Levente: *Családok és háztartások...*, 2012, i. m. 279. o.

II. HELYI DIMENZIÓK

2. ábra. A házás és a házas háztartásfő férfiak aránya életkor szerint

Az egyének életciklusai és a háztartáson belüli rokoni kapcsolatok

Az emberi életet különböző szakaszokra lehet bontani: csecsemő-, gyermekfelnőtt- és időskor. A különböző életszakaszokban az egyén más és más családi szerepeket tölt be.⁴⁴ A kutatás során ezeket a családi szerepeket a háztartásfőhöz való viszonytal fejeztük ki. Az így nyert adatokat öt éves korcsoportokban nemi bontásban vizsgáltuk. A vizsgálatot nyolc kategória mentén végeztük el, melyeket Pakot Levente kutatásából vettünk át. A férfiak esetében: nőtlen fiú, házas fiú, nőtlen háztartásfő, házas háztartásfő, özvegy háztartásfő, háztartásfő apja, egyéb rokon (testvér, unokatestvér, unokaöcs stb.) és a háztartásfővel ismeretlen viszonyban lévő személyek. A nők esetében hasonlóan: lány, feleség, hajadon háztartásfő, házas háztartásfő, özvegy háztartásfő, a háztartásfő édesanyja, egyéb rokon és a beazonosíthatatlanok szerepelnek.⁴⁵

Ennek megfelelően az utolsó ábrák a nők és a férfiak háztartásban betöltött szerepeit mutatja az életútjuk során. A vizsgált települések ez esetben is nagyjából azonos trendet mutatnak. A férfiak esetében három domináns életszakasz ragadható meg. Az első a nőtlenség, mely mindegyik település esetében a születéstől 24 éves korig terjed. Ezt előbb a házas, később pedig a házas háztartásfői státusz megszerzése és az ezzel járó kötelezettségek és jogok váltották fel. A román háztartások esetében megfigyelhető volt a nőtlen háztartásfők alacsony, bár folyamatos jelenléte is (Bikácán 20–39, Bősházán pedig 20–49 év között).

A nők esetében két szignifikáns családi állapot rajzolódik ki.⁴⁶ A hajadon és a feleség státusz. Az előbbi a születéstől nagyjából 19 éves korig tart. Az utóbbi pedig 60 éves korig, illetve a halálig terjed. A magyar közösségekre részben jellemző volt, hogy a férj halála után a feleség vette át a háztartásfői szerepkört,⁴⁷ bár ez vélhetően csak átmeneti állapotnak számíthatott. Erre utal az özvegy háztartásfők magasabb aránya 40–49 év között és 60 év felett.

⁴⁴ A rokonsági viszonyok demográfiai értelmezéséhez l. Faragó Tamás: *Rokonsági viszonyok...*, 1996, i. m. 241–262. o.

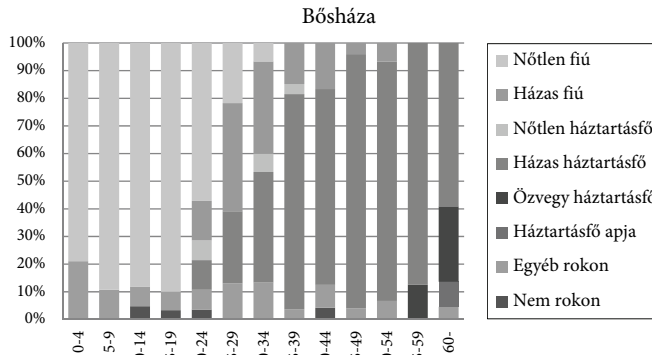
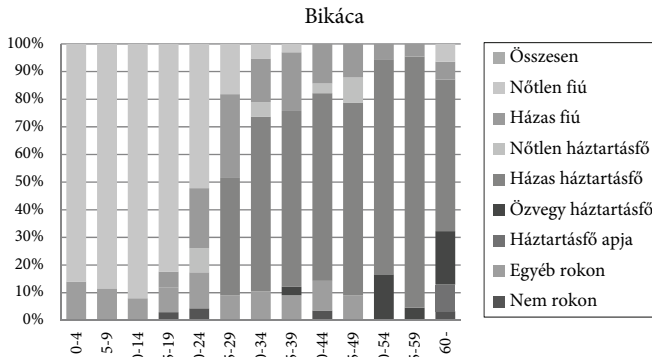
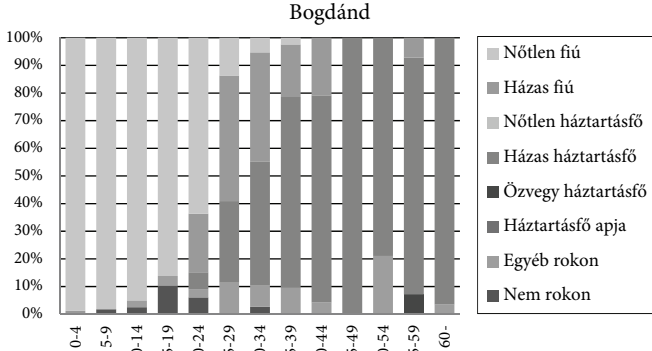
⁴⁵ Pakot Levente: *Családok és háztartások...*, 2012, i. m. 281. o.; l. még Faragó Tamás: *Házasság, család...*, 1985, i. m. 52–67. o.

⁴⁶ Melegh Attila Kiskunhalas és Tapolca települések 18. és 19. századi háztartásait vizsgálva ugyancsak arra a megállapításra jutott, hogy a férfiak életciklusa bonyolultabb a nőkénel. Melegh Attila: *Népesedés, házasság...*, 1995, i. m. 84. o.

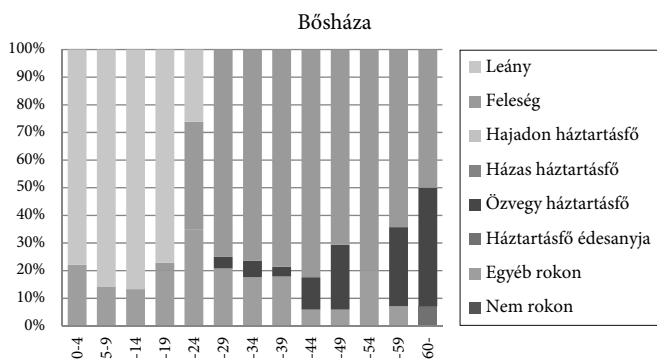
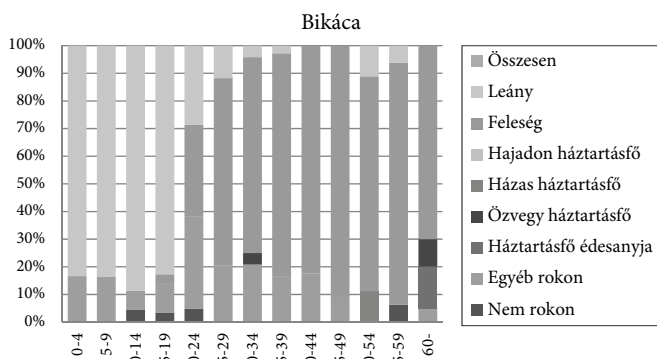
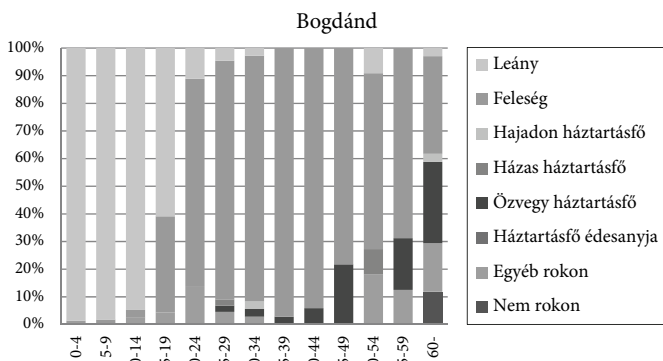
⁴⁷ A nők háztartásban és gazdaságban betöltött szerepéhez Morvay Judit: *Asszonyok a nagycsaládban...*, 1981, i. m. 17–25, 29–30. o.; Peter Laslett: *A nő szerepe...*, 2005, i. m. 52–58. o.

3. ábra. A háztartásfőhöz fűződő kapcsolat az egyén életútja folyamán, életkor és nemek szerint

a) Férfiak

b) Nők

Összefoglalás

A tanulmányban három Közép-Szolnok vármegyei település család- és háztartás-történetének néhány aspektusát vizsgáltuk az 1869. évi census nominális szintű összeíróívei alapján. Ezzel a Szilágyságnak, az eddig még feltáratlan interetnikus régióknak olyan alapvető társadalomszerveződési folyamatait igyekeztünk a tudományos kutatások középpontjába állítani, mint a háztartások, családok vagy a háztartásfő személye és a háztartásfővé való válás. Az így kapott eredmények részben megerősítik az eddigi kutatásokat, miszerint a korábbi elképzelésekkel ellentétben az egyszerű családok háztartások dominanciája rajzolódott ki. A háztartásfők életkor és háztartástípusok szerinti vizsgálatából az is kiderült, hogy az egyének életük különböző szakaszaiban megtapasztalták a kiterjesztett vagy akár a többcsaládos együttélési formákat is. A férfiak háztartásában és a családban betöltött szerepének vizsgálatából az is kiderült, hogy a háztartásfői és a házastársi szerepek is markánsan jelen voltak. Az egyéni életciklusok és a háztartásban betöltött szerepek vizsgálata hosszútávon a férfiak esetében három, még a nők esetében két jellemző életszakaszt mutatott ki. Arra a kérdésre, hogy megfigyelhető-e bármilyen különbség a vizsgált települések etnikai és felekezeti hovatartozása között, azt a már előre kódolt választ kell adnunk, hogy nem. Néhány eltérő, az adott település egyediségére mutató jellemzőt ugyan ki tudunk mutatni, de ezek nem változtatják meg a település család- és háztartásszerkezetéről alkotott összképünket.

Összességében a vizsgálatokból elének táruló kép azt a földrajzi, gazdasági és demográfiai potenciált mutatja, amely hosszútávon meghatározta a települések háztartásainak és családjainak az alakulását, mely túlmutat az egyén beszélt nyelvéen és felekezeti hovatartozásán is.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Román Állami Levéltár Szilágy Megyei Levéltára (Direcția Județeană Sălaj a Arhivelor Naționale), Fond Közép-Szolnok vármegye, 1869. évi népszámlálás, Bogdánd I–II., Bikáca I–II., Bősháza.

*

A magyar korona országaiban az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei a hasznos házi állatok kimutatásával együtt. Pest, 1871.

- Andorka Rudolf – Balázs Kovács Sándor: A háztartások jellemzőinek és azok változásának vagyoni rétegek szerinti különbségei Sárpilisén 1792–1804. In: Andorka Rudolf (szerk.): *Gyermek, család, történelem*. Budapest, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság, 2001. 182–228. o.
- Andorka Rudolf – Faragó Tamás: Az iparosodás előtti (18–19. századi) család- és háztartásszerkezet vizsgálata. In: Andorka Rudolf (szerk.): *Gyermek, család, történelem*. Budapest, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság, 2001. 181–228. o.
- Andorka Rudolf – Faragó Tamás: Az iparosodás előtti (XVIII–XIX. századi) család- és háztartásszerkezet vizsgálata. In: *Agrártörténeti Szemle*, 1984/ 3–4. 402–437. o.
- Andorka Rudolf – Faragó Tamás: Pre-industrial household structure in Hungary. In: Wall, Richard – Laslett, Peter (szerk.): *Family forms in historic Europe*. Cambridge, Cambridge University Press, 1983. 281–308. o.
- Andorka Rudolf: A család és a háztartás nagysága és összetétele 1800 körül két dél-dunántúli faluban. (Alsónyéken és Kölkeden) Kísérlet P. Laslett elemzési módszerének felhasználására. In: Andorka Rudolf (szerk.): *Gyermek, család, történelem*. Budapest, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság, 2001. 147–180. o.
- Andorka Rudolf: A család és háztartás nagysága és összetétele 1800 körül két dunántúli faluban (Alsónyéken és Kölkeden). In: *Történeti Statisztikai Tanulmányok* 3. Budapest, 1977. 215–236. o.
- Andorka Rudolf: Háztartási rendszerek és az idős emberek élete a 18–19. századi magyarországi falvakban. In: Andorka Rudolf (szerk.): *Gyermek, család, történelem*. Budapest, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság, 2001. 249–282.
- Bácskai Vera: *Család, háztartás, társadalom Budán a 19. század elején*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1992.
- Bárh János: Település és településkutatás. In: Paládi Kovács Attila (szerk.): *Magyar néprajz*. VIII. k. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1997. 38–41. o.
- Benda Gyula: A háztartások nagysága és szerkezet Keszthelyen (1757–1851). In: Faragó Tamás – Őri Péter (szerk.): *Történeti Demográfiai Évkönyv*. Budapest, KSH–NKI, 2002. 109–142. o.
- Czap, Peter: A large family: the peasant s greatest wealth: serf households in Mishino, Russia, 1814–1858. In: Wall, Richard – Laslett, Peter (szerk.): *Family forms in historic Europe*. Cambridge, Cambridge University Press, 1983. 105–152. o.
- Dányi Dezső: *Háztartás és család nagysága és struktúrája az iparosodás előtt Magyarországon*. Budapest, 1977.
- Dávid Zoltán: *A családok nagysága és összetétele a veszprémi püspökség területén 1747–1748*. Budapest, KSH Könyvtár, 1973.
- Faragó Tamás, *Paraszti háztartás- és munkaszervezet-típusok Magyarországon a 18. század közepén*. (Történeti Statisztikai Füzetek 7.) Budapest, 1985.

- Faragó Tamás: *Bevezetés a történeti demográfiába*. I. k. Budapest, 2011.
- Faragó Tamás: Életciklusok és családmódell egy magyarországi városban a 18–19. században. In: *Demográfia*, 2005/4. 415–435. o.
- Faragó Tamás: *Házasság, család, háztartás és munkaszervezet a hagyományos falusi kézművességben (Pilis-Budakörnyék, 1724–1779)*. (Történeti Demográfiai Füzetek 2.) Budapest, Statisztikai Kiadó Vállalatok, 1985. 7–47. o.
- Faragó Tamás: *Háztartásszerkezet és falusi társadalomfejlődés Magyarországon 1787–1828*. Budapest, 1977.
- Faragó Tamás: Rokonsági viszonyok a magyarországi falvakban a 18. században. In: *Demográfia*, 1996/4. 241–262. o.
- Faragó Tamás: Szolga- és cselédnépeség a történeti Magyarországon a számok tükrében az első világháború előtt. In: Faragó Tamás – Óri Péter (szerk.): *Történeti Demográfiai Évkönyv 2004*. Budapest, KSH-NKI, 2004. 23–48. o.
- Granasztói György: A polgári család a középkor végi Magyarországon. In: *Történelmi Szemle*, 1982/4. 605–664. o.
- Granasztói György: *A városi élet keretei a feudális kori Magyarországon. Kassa társadalma a 16. század derekán*. Budapest, Korall, 2012.
- Granasztói György: Polgári családszerkezet a középkorvégi Magyarországon. In: Faragó Tamás (szerk.): *Bölcsőtől a koporsóig*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2005. 106–112. o.
- Gyáni Gábor: Hatalom kicsiben és nagyban. A patriarchalizmus történeti változatai. In: Faragó Tamás (szerk.): *Bölcsőtől a koporsóig*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2005. 113–121. o.
- Hajnal, John: European marriage patterns in perspective. In: Glass, V. David – Eversley, E. C. David (szerk.): *Population in History*. London, Edward Arnold, 1965. 101–143. o.
- Hajnal, John: Two kinds of pre-industrial household formation system. In: Wall, Richard – Laslett, Peter (szerk.): *Family forms in historic Europe*. Cambridge, Cambridge University Press, 1983. 65–104. o.
- Hammel, E. A.: The zadruga as process. In: Laslett, Peter – Wall Richard (szerk.): *Household and family in past time*. Cambridge, Cambridge University Press, 1972. 335–374. o.
- Heilig Balázs: Paraszti háztartások és háztartásciklusok Szőlőszárdon a 19. század második felében. In: Faragó Tamás – Óri Péter (szerk.): *Történeti Demográfiai Évkönyv*. Budapest, KSH-NKI, 2000. 225–265. o.
- Husz Ildikó: *Az angolszász család-történeti kutatások és hatásuk a magyarországi történeti demográfiára*. <http://www.szociologia.hu/dynamic/0002husz.htm#002002>, 2002. (2013-10-23)
- Husz Ildikó: *Család és társadalmi reprodukció a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002.

- Keleti Károly: *Magyarország nemzetiségei statisztikai szempontból.* (Statisztikai és Nemzetgazdasági Közlemények VIII.) 1871.
- Kocsis Gyula: Ceglédi katolikusok többcsaládos háztartásai a XVIII. század második felében. In: Mohay Tamás (szerk.): *Közelítések: néprajzi, történeti antropológiai tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára.* Debrecen, Ethnica Kiadó, 1992. 187–198. o.
- Kosáry Domokos: A paraszti „familia” kérdéséhez. In: *Agrártörténeti Szemle*, 1963/1–2. 120–131. o.
- Laslett, Peter: A család és háztartás: történeti megközelítések. In: *Világtörténet*, 1979/4. 3–38. o.
- Laslett, Peter: A nő szerepe a nyugati család történetében. In: Faragó Tamás (szerk.): *Bölcsőtől a koporsóig. Szöveggyűjtemény a történeti demográfia tanulmányozásához.* Budapest, Új Mandátum Kiadó, 2005. 52–58. o.
- Laslett, Peter: The history of the family. In: Laslett, Peter – Wall Richard (szerk.): *Household and family in past time.* Cambridge, Cambridge University Press, 1972. 1–90. o.
- Makkai László (szerk.): *Jobbágytelek és parasztgazdaság az örökös jobbágyság kialakulásának korszakában.* Budapest, 1966.
- Melegh Attila: A tizenkilencedik század eleji városi háztartások Buda Újlakon. In: Lengyel György (szerk.): *Történeti szociológiai tanulmányok a 19–20. századi magyar társadalomról.* Budapest, Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Szociológiai Tanszék, 1995. 135–178. o.
- Melegh Attila: *Népesedés, házasság és háztartáskialakítás Kiskunhalason és Tapolcán a 18. és 19. században.* (Történeti Demográfiai Füzetek.) Budapest, KSH, 1995. 63–106. o.
- Móricz Miklós: Magyarország népe a rendiségből való kiemelkedés korszakában 1720–1870. In: Móricz Miklós: *Válogatott tanulmányok.* I. Budapest, KSH Levéltára, 2003. 15–160. o.
- Morvay Judit: *Asszonyok a nagycsaládban. A mátraalji palóc asszonyok élete a múlt század második felében.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981.
- Muntean, Adriana Florica: Tendințe noi în cercetarea demografică românească și internațională. In: Sorina Paula Bolovan – Ioan Bolovan – Corneliu Pădurean (szerk.): *Om și societate. Studii de istoria populației României (sec. XVII–XXI).* Kolozsvár, Kolozsvári Egyetemi Kiadó, 2007. 561–577. o.
- Munteanu, Adriana Florica: Considerații problema familiei și a structurii ei de-a lungul secolului al XIX-lea în satele Gilău și Alunișu (jud. Cluj). In: Sorina Bolovan – Ioan Bolovan (szerk.): *Sabin Manuilă. Istorie și demografie.* Kolozsvár, Centrul de Studii Transilvane – Fundația Culturală Română, 1995. 133–143. o.

- Őri Péter – Pakot Levente: Census-like material preserved in the archives of Hungary, Slovakia and Transylvania (Romania), 18–19th centuries. In: *MPIDR Working Paper*. Rostock, Max Planck Institute for Demographic Research, 2011.
- Őri Péter: A háztartások struktúrája a 18. század végi Magyarországon. Elemzési kísérlet. In: Faragó Tamás – Őri Péter (szerk.): *Történeti Demográfiai Évkönyv 2006–2008*. Budapest, KSH–NKI, 2004. 41–80. o.
- Őri Péter: Család és házasság a 18–19. századi Magyarországon. Pest-Pilis-Solt-(Kiskun) megye 1774–1900. In: *Korall*, 2007/30. 61–98. o.
- Őri Péter: Kiskunhalas népessége 1869-ben. In: Ö. Kovács József – Szakál András (szerk.): *Kiskunhalas története 3. Tanulmányok Kiskunhalasról a 19. Század közepétől a 20. század közepéig*. Kiskunhalas, 2005. 269–292. o.
- Őri Péter: Magyarország társadalma 1869-ben. A MOSAIC-Projekt magyarországi adatbázisa. In: *Demográfia*, 2012/4. 292–315. o.
- Pakot Levente: Családok és háztartások két székelyföldi településen a 19. század második felében. In: *Demográfia*, 2012/4. 268–291.
- Pakot Levente: *Nemek és nemzedékek. Demográfiai reprodukció a 19–20. századi Székelyföldön*. Budapest, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, 2013.
- Pálházy László: Az 1869. évi népszámlálás. In: Sebők László: *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai*. Budapest, Teleki László Intézet – KSH Népszámlálás – KSH Levéltár, 2005. 7–12. o.
- Pozsgai Péter: Család és háztartás. Magyarország történeti demográfiai források fogalomhasználata a 16–19. században. In: *Demográfia*, 2001/3–4. 332–346. o.
- Pozsgai Péter: Család- és háztartásciklusok vizsgálatának eredményei a történeti demográfiai kutatásokban. In: Őri Péter – Faragó Tamás (szerk.): *Történeti Demográfiai Évkönyv 2001*. Budapest, KSH–NKI, 2001. 265–282. o.
- Pozsgai Péter: Család, háztartás és tulajdon Torna vármegyében a 19. század második felében. In: Faragó Tamás – Őri Péter (szerk.): *Történeti Demográfiai Évkönyv*. Budapest, KSH–NKI, 2000. 66–224. o.
- Pozsgai Péter: *Családok és háztartások. Torna megye társadalma a 19. század közepén*. Doktori disszertáció. Budapest, ELTE Gazdaság- és Társadalomtörténeti Doktori Oktatási Program, 2006.
- Rábavölgyi Attila: *A háztartás- és családszerkezet változásai Kanizsán (1743–1787)*. (Nagykanizsai honismereti füzetek 31.) Nagykanizsa, 2010.
- Schreck Csilla: Rétegződés Jabloncán a 19. század második felében. In: *Romániai Magyar Doktoranduszok és Fiatal Kutatók Szövetségének Évkönyve*. Kolozsvár–Temesvár, 2011. 193–211. o.
- Sebők László: *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai*. Budapest, Teleki László Intézet – KSH Népszámlálás – KSH Levéltár, 2005.

- Szakály Ferenc: Sziget mezőváros (Somogy megye) lakosságának „connumerációja” 1551-ben. (*Adalékok XVI. századi mezővárosaink demográfiai és társadalmi képéhez.*) In: *Történeti Statisztikai Évkönyv 1967–1968*. Budapest, 1970. 61–133.
- Varga E. Árpád: Népszámlálások Erdély területén 1850 és 1910 között. In: Maria Seme- niuc – Mezei Elemér – Traian Rotariu (ed.): *Recensământul din 1910 Transilvania*. București, Editura Staff, 1999. 693–712. o.
- Veress Éva: Háztartás, telek és termelés viszonya hegyaljai es bodrogi közeli jobbágyfal- vakban a XVI. sz. derekán. In: Makkai László (szerk.): *Jobbágytelek és parasztgazda- ság az örökös jobbágyság kialakulásának korszakában*. Budapest, 1958. 285–426. o.
- Zimányi Vera: *A rohonc-szalonaki uradalom és jobbágysága a XVI–XVII. században*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1968.

Áron TÖTÖS

Families and households at Közép-Szolnok County in 1869

This study examined several aspects of family and household history of three settlements at Mid-Szolnok County based on the lists of the nominal census conducted in 1869. With this we tried to set the focus of scientific researches on The basic processes of social organization in an as yet unexplored region or section – The Szilágyság – such as households, families, the head of the family or the process of becoming the head of a family. Results obtained by it partially confirm previous researches – that, contrary to previous ideas – the dominance of simple family households stood out. Examination of household heads by age and household types showed that individuals at different stages of their lives experienced the form of extended family or even the form of the cohabitation of several families as well. By examination of the role of men in the household and in the family it was found that the role of being a household’s head and as well as marital roles were strongly present.

Overall, the unfolding picture from the examinations shows a geographic, economic and demographic potential, which determined the development of the households and families of the settlements in the long run, which goes beyond the individual’s spoken language and religious affiliation as well.

Keywords: Familie, household, demographic potential, economic potential

BOROS LÁSZLÓ

Adalékok a vízkereszti csata történetéhez (1938. december – 1939. március)

Tanulmányom témája Kárpátalja hadtörténetének egyik máig vitatott eseménye, a Munkácsnál lezajlott „vízkereszti csata”. Jelentősége abból adódik, hogy először ütköztek meg egymással a magyar és a cseh-szlovák reguláris csapatok. A témával kapcsolatban Budapesten a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, a Hadtörténelmi Levéltárban, az Országos Széchényi Könyvtárban, az Országgyűlési Könyvtárban, valamint Ukrajnában a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi részlegében folytattam kutatást. A fő nehézséget az jelentette, hogy az esemény csak rövid időre került az érdeklődés középpontjába. A vonatkozó levéltári iratanyag hiányos, ezért tartottam fontosnak a korabeli releváns sajtó feldolgozását is.

Előzmények

Az 1938. szeptember 29-én aláírt müncheni egyezmény az első lépcsője volt Csehszlovákia feldarabolásának, illetve megalakult az autonóm szlovák és ruszin kormány is. A magyar vezetés az ezt követő hónapokban esélyt látott a magyar többségű felvidéki részek visszaszerzésére. Kozma Miklós 1939 őszén a hadsereg támogatásával nekilátott újraszervezni a Rongyos Gárdát. Eleinte a teljes csehszlovák határ mentén kívánták bevetni ezeket az alakulatokat. Később egyre inkább Kárpátaljára koncentráltak. Eleinte fő feladatuknak a propagandatevékenységet szánták. Sok probléma merült fel a kiképzés alatt. A „rongyosok” közé minden erőfeszítés ellenére bekerültek nyilasok. Az egységek civil ruhát viseltek, nagyrészt leszerelt és még aktív katonák alkották őket, ennek ellenére fegyelmetlenek voltak. Erős volt a zsidóellenes hangulat. A másik fő gondot Kozma számára maga a magyar vezetés állandóan változó hozzáállása jelentette a katonai megoldáshoz. Percről percre változott a döntés arról, hogy engedélyezzék a támadásokat vagy nem.¹

Az első akcióra Kárpátalján 1938. október 6-án indultak el a rongyosok. A határon átküldött járőreik propagandatevékenységet folytattak, felderítéseket

¹ Ormos Mária: *Egy magyar médiavezér...*, 2000, i. m. 550–561. o.

végeztek, rombolták az infrastruktúrát.² Október 9. és 13. között Komáromban tárgyalások zajlottak Cseh-Szlovákia és Magyarország között. Céljuk a magyar többségű felvidéki területek visszacsatolása volt. A tárgyalások nem jártak sikerrel. Mindkét fél a müncheni egyezményt aláíró nagyhatalmakhoz fordul döntéssért. Az október 9-én estére 2000 fővel tervezett nagy támadást Imrédy Béla leállította. Kozma Miklós számára ez nagy traumát jelentett, úgy érezte elszalasztották a lehetőséget.³ A sikertelen tárgyalások után felújuló akciók során több alkalommal is fegyveres összetűzésbe került a Rongyos Gárda a csehszlovák karhatalommal és hadsereggel. A csehszlovák hatóságok fokozódó ébersége miatt számos csoportot részben vagy teljesen foglyul ejtettek, emellett az őket segítő helyi lakosokat is bebörtönözték. A legnagyobb veszteséget október 14-én Salánknál szenvedték el, 300 körbekerített rongyos tette le a fegyvert.⁴ A foglyok esetleges kivégzése miatt,⁵ a magyar kormány kénytelen volt német és olasz segítséget kérni.⁶ A nehézségek ellenére több kisebb járőrcsapatnak sikerült átjutnia Lengyelországba. Az ukrán Szics Gárda⁷ néhány esetben együttműködött a magyar szabadcsapatokkal. Így látták biztosítva az autonómiájukat Csehszlovákiában.⁸

Ezzel párhuzamosan 1938. október végétől november végéig zajlott a lengyel „Feszítővas Akció”,⁹ amelynek keretében lengyel diverzánsok tevékenykedtek Csehszlovákia területén, az ősz folyamán párhuzamosan a Rongyos Gárdával.¹⁰ 1938. november 2-i első bécsi döntéssel Magyarország visszakapta többek között Ungvárt, Munkácsot és Beregszászt. A Rongyos Gárdát az első bécsi döntés után átszervezték, a továbbiakban „Honvéd Időjelző Szolgálat” elnevezést alkalmazzák rájuk.¹¹ Fő feladatuk a magyar propaganda terjesztése, de november folyamán még hajtottak végre fegyveres támadásokat és robbantásokat is. November 17-én Csáky István a külügyminisztériumból engedélyezte a diverzáns akciókat, de 19-én ezt

² Kozma Miklós: *Kárpátalja visszavétele...*, 1999, i. m. 66–68. o.

³ Ormos Mária: *Egy magyar médiavezér...*, 2000, i. m. 571. o.

⁴ Uo. 563.

⁵ Kozma Miklós: *Kárpátalja visszavétele...*, 1999, i. m. 140. o.

⁶ Bicsák Péter: *A Rongyos gárda harcai...*, 2011, i. m. 40–48. o.

⁷ Szics Gárda: ukrán önkéntes nemzeti fegyveres önvédelmi szervezet Kárpátalján.

⁸ Sallai Gergely: *Az első bécsi döntés*, 2002, i. m. 128. o.

⁹ Akcja Łom.

¹⁰ Fedinec Csilla: *Milyen legyen a ruszin autonómia?...*, 2009, i. m. 113–114. o.

¹¹ Bicsák Péter: *A Rongyos gárda harcai...*, 2011, i. m. 49–50. o.

visszavonták. November 21-én végleg leállították az akciókat.¹² A Rongyos Gárda akciói ennek ellenére folytatódtak, de egyre csökkenő intenzitással.¹³

Január 2-án Emil Hácha cseh-szlovák köztársasági elnök kegyelmet adott 345 magyar személynek, akiket terrorizmusért tartottak fogva.¹⁴ Legtöbben a Rongyos Gárda, legújabb fedőnevükön a „térképhelyesbítők”, tagjai voltak.

A „csata”

A katonai források¹⁵ alapján két elmélet jelent meg a sajtóban, miért támadták meg a cseh-szlovák reguláris hadsereg egységei a Munkács környéki Oroszvég községet. Az első elmélet szerint a támadásra egy cseh-szlovák őrnagy adott/hozott parancsot január 5-én este, aki Beregszentmiklós felől érkezett Kölcsey faluba. A 36. gyalogezred ezért indított támadást.¹⁶ Ez feltételezi a támadás előre eltervezett és szándékos voltát. Erre a későbbi vizsgálat nem talált bizonyítékot.¹⁷ A második és hihetőbb elméletet a cseh-szlovák fél szolgáltatta. A támadást azzal indokolták, hogy kora hajnalban, a kölcseyi sorompónál lévő őrhelynél rálöttek egy csendőrükre, aki a karján könnyebben megsebesült. A támadók civil ruhában voltak.¹⁸ A hónapok óta zaklatott cseh-szlovák határőrök riadót fújtak, majd az események kicsúsztak a tisztek irányítása alól.

A támadás 3 óra 50 kor indult meg a magyar adatok alapján.¹⁹ Részt vett benne 3 páncélaútó, a 36. cseh gyalog ezred 1. és 2. százada (körülbelül 160 fő), megerősítve a 4. határőr zászlóalj egyes alakulataival, valamint pénzügyőr egységekkel. A csehek 1 páncélautót és 20 főnyi gyalogságot ismertek el.²⁰

Oroszvégen a támadás időpontjában négy magyar határőr teljesített szolgálatot. Ketten tüzet nyitottak a támadókra, társaik pedig a parancsnak megfelelően Munkácsra siettek a helyőrséget riadóztatni.²¹ A két hátra maradt határőr fogásba esett. A helyőrségben a 33. gyalogos ezred III. zászlóalja volt elhelyezve

¹² Ormos Mária: *Egy magyar médiavezer...*, 2000, i. m. 569. o.

¹³ Magyar Nemzeti Levél Országos Levéltára (MNL OL) K 428. 732. csomó.

¹⁴ *Lidové Noviny*. Délutáni szám. 1939. január 2. 1. o.

¹⁵ Hadtörténelmi Levéltár (HL) 1939. 1. oszt. 3017/eln.

¹⁶ Kivertük a csehekét. In: *8 Órai Újság*, 1939. január 8. 4. o.

¹⁷ MNL OL, K 28. 59 t. II. rész. 1939-K-15578.

¹⁸ Legendás hősöket gyászolunk. In: *Kárpáti Híradó*, 1939. január 8. 3. o.

¹⁹ HL 1939. 1. oszt. 3017/eln.

²⁰ Uo.

²¹ A Rongyos Gárda harca..., 1999, i. m. 22. o.

békelétszámmal (körülbelül 200 fő).²² Munkács magyar helyőrségét az is gyengítette, hogy a tisztek fele még karácsonyi szabadságát töltötte.²³

Oroszvég elfoglalása után egy páncélautó (valószínűleg egy, de nem tudni pontosan) a Latorca hídjánál gyülekező honvédek, nemzetőrök felé vette az irányt. A városban tartózkodó „térképező csoport” tagjai aktívan bekapcsolódtak a védelembe, rögtön a támadás megindulása után.²⁴ Az első támadást 8-an hártották el. A fatelepről egy cseh nehézgéppuska kezdte löni a hidat. A védők legnagyobb problémája a közeledő páncélautó(k) volt(ak).²⁵ Az R. 975 jelzésű cseh-szlovák hatkerekű páncélautó akkumulátorát szétlőtték, majd irányíthatatlanná válva a jármű az árokba csúszott.²⁶ A kezelők közül ketten meghaltak, a többiek elmenekültek. A harcok alatt többen látni vélték a támadók között Reichstatter volt munkácsi rendőrigazgatót revolverrel a kezében.²⁷ Ezzel párhuzamosan említés történik egy átkelési kísérletről a csehek részéről Klastromalja és a Csernekhegyi kolostor és templom között.²⁸ Ezt sikerül megakadályoznia egy „térképhelyesbítőnek” és egy nemzetőr tüzoltónak.²⁹ Ha az lett volna a helyzet, hogy már január 5-én kiadták a parancsot a támadásra, akkor könnyebb lett volna a Szárhegynél átkelni a Latorcán és Podhering felől megtámadni Munkácsot

A védők segítségére sietett a helyi rendőrség vitéz Ecsedy Árpád rendőrségi fogalmazó vezetésével, a tüzoltóság valamint a riasztott nemzetőrség tagjai Szabó László parancsnok vezetésével. A helyőrség és a nemzetőrség beérkezése után megindult az ellentámadás.

Délelőtt 9 órára a demarkációs vonalat szinte mindenhol elérték a magyar csapatok. Oroszvég község szélső házaiban tartotta még magát néhány cseh katona. A támadás alatt folyamatosan lőtte a várost a cseh tüzérség 12. könnyű tüzér ezredének néhány ütege, amelyek a Podhering melletti Szárhegyen voltak tüzelőállásban. A tűzharc szörványosan tartott egészen délutánig.

Beregzászból a nap folyamán megérkezett egy századnyi katona erősítésként. A reggeli harcokban öt magyar katonatiszt vesztette életét: Zács százados, Naményi főhadnagy, Korondy zászlós, Szarka hadapródjelölt és Köd zászlós. Fogságba

²² HL 1939. 1. oszt. 3017/eln.

²³ Sallai Gergely: *Az első bécsi döntés*, 2002, i. m. 137. o.

²⁴ Melléklet III.

²⁵ HL 1939. 1. oszt. 3017/eln.

²⁶ Kivertük a cseheket. In: *8 Órai Újság*. 1939. január 8. 2. o.

²⁷ Uo.

²⁸ Melléklet I.

²⁹ Új adatok a január 6-i cseh-ukrán orvttámadásról. In: *Kárpáti Híradó*, 1939. február 19. 3. o.

esett három fő. A magyar csapatok zsákmányoltak egy páncélautót és több golyószórót. Fogságba esett 5 cseh katona.³⁰

Árvey rendőrkapitány reggel 9 óra után távbeszélőn azonnali hatállyal erősítést kért, a rendőrség megerősítése érdekében: 50 rendőr őrszemre, 10 detektívrre és 1 rendőrségi fogalmazóra volt szüksége. A létszámbővítést már korábban írásban kérvényezte és azt R. Vozáry Aladár³¹ országgyűlési képviselő szóban támogatta korábban a belügyminisztériumban.³²

Délután három órakor vitéz Szentiványi őrnagy kíséretében megérkeztek a cseh parlamenterek: Ján Herman cseh vezérkari ezredes, valamint Stanislav Suderer vezérkari alezredes. A városházán fogadta őket Nemes József ezredes. A parlamenterek a fentebb említett kora hajnali magyar provokációval magyarázták a támadás megindítását. A korábbi határincidensek miatt „bizonyos idegesség” volt a csapatoknál. Ezen okból rendelték el a riadót és helyeztek készenlétbe egy páncélautót és 20 katonát. A gyalogság feladata a terület megtisztítása volt az örposzt körzetében. Tisztogatás közben túljutottak Oroszvég község központján és egy szakaszvezető „idegességében” elindította a páncélautót Munkács felé. A tüzéség a gyalogság támogatására nyitott tüzet. Ennek ellenére számos találat érte a város központját is. Sőt a gránátok szórványos becsapódása a tárgyalások alatt is folytatódott. Ennek okát a parlamenterek sem értették. Megállapodás született az azonnali tűzszünetről a felek között. 18 óra 8 perckor a parlamenterek távoztak, de a tüzéség tovább lőtte a várost. Az utolsó 10,5-ös cseh gránát fél nyolckor csapódott be Munkácsra.³³ Becslések szerint összesen 30 gránátot lőttek ki a városra.³⁴ Jelentős kár érte a város épületeit. Több mint 200 épület szenvedett kisebb-nagyobb kárt.³⁵

Ez alatt a Magyar Királyi Honvéd Vezérkar mindent megtett annak érdekében, hogy további csapatokkal erősítse Munkács városát. A VI. hadtest parancsnoksága alatt egy karhatalmi csoportot hoztak létre Munkácsra. Ide helyezték át a 4. huszár ezred egyik osztályát, az I./I. lovas tüzérosztály VI. légvédelmi gépjármű ütegét, a 2. gépkocsizó dandár tüzér osztályának parancsnokságát a Haj-

³⁰ HL 1939. 1. oszt. 3017/eln.

³¹ R. Vozáry Aladár politikus, újságíró. 1938 novemberétől a magyar képviselőház tagja. A munkácsi magyar nemzetőrség megszervezője.

³² HL 1939. 1. oszt. 3017/eln.

³³ Hivatalos jelentés az Oroszvég és Munkács elleni orvtámadásról. In: *Kárpáti Híradó*, 1939. január 8. 3–4. o.

³⁴ HL 1939. 1. oszt. 3017/eln.

³⁵ Melléklet II.

máskéren lévő 1. és 2. ütegevel és a 4. gépkocsizó zászlóalj gépi vontatású páncl-törő ágyús szakaszát.³⁶

Behívásra kerültek ezen alakulatok tartalékos és szabadságukat töltő tisztjei. Ezen csapatoknak a lehető leghamarabb Munkácsra kellett érkezniük. A légi-erő átcsoportosítása is megtörtént. A VI. közel felderítő század Nyíregyházára, a 3./3. könnyű bombázó század Debrecenbe települt át korábbi állomáshelyéről. 1939. január 6. 18 órától az I., II., VI. és VII. hadtestek parancsnokságán éjjel-nappal készséget kellett tartani. Az erősítés csak másnap délutánra érkezett meg Munkácsra.³⁷

A január 6-i összecsapást követő hetekben felmerült valamiféle emlékjele felállításának gondolata. A szükséges engedélyek, valamint a pénzügyi fedezet hiánya miatt, a „Fajvédő Szövetség Rongyos Gárdája” és a „Turul Szövetség” ideiglenesen egy emléktáblát helyezett el a Munkácsot Oroszvéggel összekötő híd feljárójánál.³⁸ Az emléktábla felavatására 1939. június 2-án került sor.³⁹ Havéri Béla városi kertész egy sírdombot készített virágbetűkkel.⁴⁰ Az ezt követő években az emléktábla a január 6-ai megemlékezések egyik fontos helyszíne lett.⁴¹

Az emlékmű megépítésének tervét nem adták fel. 1939. november 23-án Bereg és Ugocsa közigazgatásilag egyesített vármegyeék alispánja engedélyt adott a „Munkácsi Hősi Emlékmű Országos Bizottságának”, hogy pénzt és egyéb adományokat gyűjtsön.⁴² Azonban a háború közbeszólt, így az emlékmű soha nem épült meg. 1944 őszén a városért folytatott harcok során a német egységek felrobbantották a hidat. Az emléktábla a robbanásban megsemmisült, vagy a romeltakarítás során tűnt el.

³⁶ HL 1939. 1. oszt. 3013/eln.

³⁷ Uo.

³⁸ Melléklet III.

³⁹ Fedinec Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája...*, 2002, i. m. 332. o.

⁴⁰ Popovics Béla: 70 éve volt a vízkereszti csata. In: *Kárpátalja*, 2009. január 16. 418. szám.

⁴¹ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár / Державний Архів Закарпатської Області (KTÁL) Fond 1553, opisz 1., od. zb. 603., 1–2. o.

⁴² KTÁL, Fond 67, opisz 1., od. zb. 996., 1. o.

Következmények

A „csata” hatalmas sajtóvisszhangot kapott, s nem csak a cseh-szlovák, a magyarországi, de a nemzetközi sajtó⁴³ is széles körben hírt adott az eseményről. Magyar részről a Rongyos Gárda akciói elérni látszottak a céljukat. A sajtóvisszhanghoz hozzájárult az a körülmény is, hogy éppen január 6-án találkozott Münchenben Joachim von Ribbentrop német és József Beck lengyel külügyminiszter.⁴⁴ A találkozáson szóba került, hogy a németek támogatják Kárpáti Ukrajnát. Ez nyugtalanságot keltett Varsóban. Ribbentrop megnyugtatta a lengyel külügyminisztert, hogy ennek egyetlen célja a Szovjetunió elleni fellépés. Hitler nem támogatja Nagy Ukrajna létrejöttét, Lengyelországnak nem kell aggódnia.⁴⁵ Szintén ezen a napon került sor a budapesti Vigadóban vitéz Imrédy Béla miniszterelnök új programjának bemutatására. A jelenlévők egyperces néma csenddel emlékeztek meg a munkácsi harcok áldozatairól.⁴⁶

1939. január 7-én a magyar hatóságok leállították a forgalmat a Szatmárnémeti–Huszt közti vasútvonal⁴⁷ magyar szakaszán.⁴⁸ A prágai magyar nagykövetség ideiglenes ügyvivője jegyzékben tiltakozott a munkácsi támadás miatt a cseh-szlovák külügyminisztériumban, ahol Krno követ fogadta. Megegyezés született cseh-szlovák javaslatra egy közös bizottság felállításáról az eset kivizsgálása érdekében. Krno követ kijelentette, hogy csak egy helyi incidensről lehet szó, de a támadás leállítása érdekében magas rangú tisztet küldtek ki a helyszínre. Ezzel párhuzamosan a magyar kormány az incidensről részletesen tájékoztatta a budapesti német és olasz nagykövetet is.⁴⁹

A munkácsi incidenssel a nemzetközi sajtó már január 6-án foglalkozni kezd, ezzel szemben csak január 7-én jelenik meg róla tájékoztatás nagyon röviden a cseh sajtóban. Elismerték az összecsapást tényét, de nem mentek bele a konkrétumokba.⁵⁰ A huszti kárpátukrán kormány tisztában volt az eseményekkel. Vaszil

⁴³ Pl.: Brazília: *Folha Da Noite*, 1939. I. 6.; Izland: *Morgunblaðið*, 1939. I. 7.; Franciaország: *Le Temps*, 1939. I. 8.

⁴⁴ Fedinec Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája...*, 2002, i. m. 309–310. o.

⁴⁵ *Документы и материалы...*, 1981, i. m. 12. o.

⁴⁶ Imrédy miniszterelnök kibontotta az új Magyarország mozgalmának zászlaját... In: *Kárpáti Híradó*, 1939. január 8. 5. o.

⁴⁷ A Romániából Kárpáti Ukrajnába érkező élelmiszer szállítmányok szokásos útvonala.

⁴⁸ Fedinec Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája...*, 2002, i. m. 310. o.

⁴⁹ Diplomáciai lépés Prágában. In: *8 Órai Újság*, 1939. január 8. 3. o.

⁵⁰ *Lidové Noviny*. Délutáni szám. 1939. január 7. 3. o.

Grendzsa-Donszkij⁵¹ naplójában azt írja, hogy a támadást a magyarok provokálták ki. Tudomása szerint a magyar egységek október óta már 18 támadást intéztek Kárpáti Ukrajna ellen. Ezeket azonban letagadták. Most viszont a magyarok kezébe került egy cseh páncélaútó, magyar területen, amit bizonyítékként használnak a cseh-szlovák kormány ellen.⁵²

1939. január 8-án a cseh katonaság lezárta a határokat a demarkációs vonal mentén. A Volosin-kormány⁵³ küldöttei Budapestre érkeztek. Az MTI szerint a közös határmegállapító bizottság ülésén 25 kárpátukrajnai községet ajánlottak fel cserébe Munkácsért és Ungvárért. Ezt a magyar kormány nem fogadta el.⁵⁴ Ezen a napon délután 2 órakor Munkácson sor került, a városháza előtti Árpád térről indulva, a vízkereszti csata áldozatainak temetésére. A kormányt Jaross Andor felvidéki miniszter képviselte. A kormány nevében a gyászbeszédet R. Vozáry Aladár országgyűlési képviselő tartotta.⁵⁵ A halottakat a Sugár utcai temetőben helyezték végső nyugalomra. Az 1940-es években ezt a temetőt felszámolták, a területet parkosították. A nem munkácsi halottakat később exhumálták és elszállították. Christin Péter holttestét Szamoskérre, Csapó József századost Szegedre vitték. A Rongyos Gárda tagját, Koncz József tartalékos főhadnagyot, Kecskeméten temették el.⁵⁶ Szarka István földi maradványainak exhumálását és elszállítását Pestszentlőrinc polgármestere 1939. március 12-ei levelében kérelmezte az elhunyt édesanyjának kérésére. A munka elvégzését Long Ferenc pest-szentlőrinci temetkezési vállalkozó vállalta magára díjmentesen.⁵⁷

1939. január 10-ei minisztertanácsi jegyzőkönyvből kiderül, hogy a magyar kormány hozzájárul egy vegyes katonai bizottság létrehozásához. Elégtételt és az anyagi kár megtérítését követelték. A tárgyalások megkezdése előtt a külügyminisztériumban megjelent Milos Kobr budapesti cseh-szlovák követ és közölte, kormánya kész teljesíteni a magyar követelést.⁵⁸ A magyar hatóságok kiadták az összecsapásban elesett katonák holttesteit a cseh-szlovák hatóságoknak. Meg nem erősített források szerint több mint 40, támadó veszttette életét az össze-

⁵¹ Vaszil Grendzsa-Donszkij 1897-ben született Ökörmezőn. Író, költő, újságíró, közéleti szereplő. Aktív politikai szerepet vállalt, a Volosin-féle kormány *Nova Szvoboda* című hetilapját szerkesztette.

⁵² Василь Гренджа-Донський: *Щастя і горе...*, 2002, i. m. 124. o.

⁵³ 1938. október 26-tól az autonóm kormány miniszterelnöke Volosin Avgusztin.

⁵⁴ Fedinec Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája...*, 2002, i. m. 310. o.

⁵⁵ Jaross felvidéki miniszter a temetésen... In: *Kárpáti Híradó*, 1939. január 8. 5. o.

⁵⁶ Popovics Béla: 70 éve volt a vízkereszti csata. In: *Kárpátalja*, 2009. január 16. 418. szám.

⁵⁷ KTÁL, Fond 1553, opisz 1., od. zb. 141., 1. o.

⁵⁸ MNL OL, K 27 (1939.01.10.) 168R/175.

csapásban.⁵⁹ Január 8. és 10. között számos cikk jelent meg a magyar sajtóban gyanús cseh csapatmozgásokról és újabb támadási kísérletekről, melyeket visszavertek. A legnagyobb figyelmet a Nagygyeőc község temetőjénél kitört lövöldözés kapta.⁶⁰ A cseh sajtó igen agresszívan válaszolt a magyar sajtóban megjelent cseh támadásokról szóló hírekre. A legjelentősebb, naponta kétszer megjelenő *Lidové Noviny* három egymást követő számában is magyar terrorakciókról és határsértésekről jelentett meg írásokat.⁶¹

Január 12–13-án folytatta le a magyar és cseh-szlovák egyes katonai bizottság a vizsgálatot. A bizottságot magyar részről Andorka Rudolf vezérkari ezredes, cseh-szlovák részről Ján Herman ezredes vezette.⁶² Az előzetes megállapodás értelmében Munkács környékén először három, majd öt kilométeres sávban visszahúzódtak a cseh csapatok.⁶³ A fogolycsere megtörtént Podheringnél, az Oroszvégről elvitt tárgyakat visszaszolgáltatták tulajdonosaiknak. A vizsgálat eredményeit egy 17 oldalas jelentésben⁶⁴ foglalták össze. Cseh-Szlovákia teljes felelősséget vállalt, és kártérítést fizetett.⁶⁵ A magyar kormány kijelentette, hogy egy újabb támadás esetén nem csak visszaveri azt, hanem üldözni is fogja a támadókat azok teljes megsemmisítéséig.⁶⁶

Munkácson több személyt is kihallgattak a január 6-ai eseményekkel kapcsolatban. Többek között Zoldán Farkas jegyzőkönyvben rögzített vallomása szerint nevelt fiát, a 19 éves Weisz Fülöpöt, minden ok nélkül hasba lőtte a korábban Munkácson cseh rendőr Kotoucsek.⁶⁷ Zoldán kérte a cseh állammal szembeni kártérítési eljárás megindítását a magyar hatóságok részéről.⁶⁸

Január 15-én hatalmas nagygyűlésre került sor Munkácson, tiltakozásképpen a cseh támadás ellen. A város magyar nemzetvédelmi bizottságának nevében R. Vozáry Aladár parlamenti képviselő kijelentette, hogy a munkácsi magyar

⁵⁹ A csehek megkezdték a hurcolkodást Munkács körül... In: *Az Est*, 1939. január 11. 3. o.

⁶⁰ Újabb cseh orvtámadás... In: *8 Órai Újság*, 1939. január 10. 1. o.; *Az Este*, 1939. január 10. o.

⁶¹ *Lidové Noviny*. Délelőtti szám. 1939. január 12.; *Lidové Noviny*. Délutáni szám. 1939. január 12.; *Lidové Noviny*. Délelőtti szám. 1939. január 13.

⁶² Botlik József: *Egestas Subcarpathica*, 2000, i. m. 216. o.

⁶³ A csehek megkezdték a visszavonulást: In: *8 Órai Újság*, 1939. január 10–11. 1. o.

⁶⁴ Német nyelvű.

⁶⁵ MOL, K 28. 59 t. II. rész. 1939-K-15578.

⁶⁶ Közöltük a cseh-szlovák követtel... In: *Eger*, 1939. január 12. 2. o.

⁶⁷ Teljes neve nem ismert.

⁶⁸ KTÁL, Fond 1553, opisz 1., od. zb. 44., 19. o.

nemzetőrség hősiesen helytállt. Az elfogadott tiltakozó nyilatkozatokat többek között megküldték a német és az olasz kormánynak is.⁶⁹

1939. január 16-án Emil Hácha köztársasági elnök a kárpátukrán kormány belügyminiszterévé neveztek ki Lev Prchala⁷⁰ tábornokot. Ez nagy felháborodást váltott ki Huszton, mert nem egyeztettek a Volosin-kormánnyal a kinevezés előtt. Néhány napon belül kompromisszumos megoldás született: Prchala a közlekedésügyi tárca vezetője lett.⁷¹ A munkácsi események fokozatosan vesztek jelentőségükből. A magyar sajtó mindent megtett a Volosin-kormány lejáratása érdekében. Fő céljuk a közös lengyel–magyar határ propagálása volt. A február 12-i választások kapcsán, melynek során a sojym (helyi, huszti parlament) képviselőire voksoltak a polgárok, Volosint csalással vádolták.⁷²

A magyar–kárpátukrán közös határszakasz kijelöléséről csak február 27-én indultak meg a végső tárgyalások. A huszti kormány elsősorban a Latorca folyó jobb partján lévő Oroszvéget és környékét, valamint Ungvárnak az Ung folyó északi partján lévő külvárosát szerette volna visszakapni. A magyar küldöttség viszont továbbra is egész Kárpátalja visszacsatolásában gondolkodott. Felvetették, hogy a kárpátukrán területek csatlakozzanak önként Magyarországhoz. Vozáry közölte, hogy ha a huszti kormány továbbra is ragaszkodik területi követeléseéhez a Rongyos Gárda felújíthatja tevékenységét.⁷³ Március 9-én kijelölték a véglegesnek tekintett cseh–szlovák–magyar határszakaszt.⁷⁴ Viszont az új határszakaszcsozról továbbra sem volt egyetértés a budapesti és a huszti kormány között. Így jutunk el március közepéig, amikor Szlovákia és Kárpáti Ukrajna is kikiáltotta függetlenségét. Szlovákia német bábállammá válik, Kárpátalja felé pedig, német jóváhagyással, megindul a reguláris magyar hadsereg és harcok árán néhány nap alatt eléri a lengyel határt.

⁶⁹ Munkácsiak nagygyűlést tartunk Munkács védelméről... In: *Az Óslakó*, 1939. január 15. 1. o.

⁷⁰ Lev Prchala (1892. március 23. Sziléziai Ostrava – 1963. június 11. Feldbach, Ausztria) cseh tábornok és később száműzött politikus.

⁷¹ Fedinec Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája...*, 2002, i. m. 311. o.

⁷² A Volosin kormányt megbuktatta a nép, de meghamisították az eredményt. In: *Kárpáti Híradó*, 1939. február 13. 2. o.

⁷³ Sallai Gergely: *Az első bécsi döntés*, 2002, i. m. 138–139. o.

⁷⁴ *Lidové Noviny*. Délelőtti szám. 1939. március 9. 1. o.

Összefoglalás

A magyar kormány kihasználta a müncheni egyezmény által teremtett helyzetet. A Kozma Miklós által 1939 októberében megszervezett és rohamtempóban kiképzett „rongyosok” fő feladata a propagandatevékenység volt. A határ túloldalán élő magyar, vagy a magyar szándékokkal rokonszenvező emberek tájékoztatása, egy esetleges népszavazás kierőszakolása, jelentős előnyt biztosított volna a tárgyalások alatt a magyar kormányban. Közös érdekeik miatt Magyarország együttműködött Lengyelországgal. A cseh-szlovák hadsereg és karhatalmi egységek tagjai a folyamatos terhelés alatt „idegileg” kimerültek. Csapataikat állandóan mozgatták, hogy a gyengébben védett szakaszokat megerősítsék, a magyar betöréseket felszámolják. A Rongyos Gárda ekkor vetette be erőinek zömét, de Salánknál több mint 300-an estek fogságba. Az első bécsi döntés után aktivitásuk folyamatosan csökkent. 1939. január 6-án egy vélt vagy valós akciójuk miatt megtörtént, amire senki sem számított a magyar kormányban. A reguláris cseh 36. gyalogezred támadást indított a magyar fennhatóság alatt álló Oroszvég és Munkács ellen. A több halottal és jelentős anyagi kárral járó incidensért a cseh-szlovák kormány vállalta a felelősséget, elégtételt fizetett és megtérítette az okozott kárt.

A magyar kormány erőteljesen tiltakozott és a nemzetközi sajtó is foglalkozott az incidenssel. Az esetet kivizsgáló közös katonai vegyes bizottság döntése alapján Munkács környékéről visszavonultak a cseh-szlovák csapatok, ezzel átadva egy 5 km sávot. Miután csökkent a feszültség a felek között, az összecsapás veszített jelentőségéből.

Nem sikerült pontosan kideríteni, miért indultak meg a cseh csapatok. A legvalószínűbb, hogy egy Rongyos Gárda akció indította el a folyamatot, de erről nem maradt fent bizonyíték. A sajtóanyagok számos részlettel kiegészítik a levéltári dokumentumokat, lehetővé teszik az események pontosabb rekonstrukcióját. Viszont különösen a magyar sajtóban megjelent írások erősen túloznak a támadásban részt vevő cseh-szlovák egységek erejéről, és túlértékelik a magyar védők teljesítményét. Az esemény érthetően a helyi sajtó érdeklődését kötötte le hosszabb ideig, míg az országos sajtóorgánumokat, mint ahogy a magyar kormányt is egyre inkább Kárpáti Ukrajna megszerzése, a közös lengyel–magyar határ elérése foglalkoztatta.

Helynévjegyzék

Magyar név	Mai elnevezés
Beregszász	Берегове
Beregszentmiklós	Чинадієве
Csap	Чоп
Huszt	Хуст
Királyháza	Королеве
Kisszolyva	Скотарське
Komárom	Комарно
Kölcsey	Кольчине
Munkács	Мукачеве
Nagygejőc	Великі Геївці
Nagyszőlős	Виноградів
Oroszvég	Росвигово
Salánk	Шаланки
Tiszaújlak	Вилок
Ungvár	Ужгород

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Kárpátaljai Területi Állami Levéltár / Державний Архів Закарпатської Облaсті,
Fond 67 és 1553.

Hadtörténelmi Levéltár, 1939. 1. oszt. 3013/el.n., 1939. 1. oszt. 3017/el.n.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, K 27, K 28, K 428.

*

8 Órai Újság. Főszerkesztő: Bethlen András.

Az Est. Főszerkesztő: Miklós Andor

Az Óslakó. Szerkesztő: Juhász István.

Eger.

Kárpátalja. Főszerkesztő: Riskó György.

Kárpáti Híradó. Főszerkesztő: dr. Simon Menyhért.

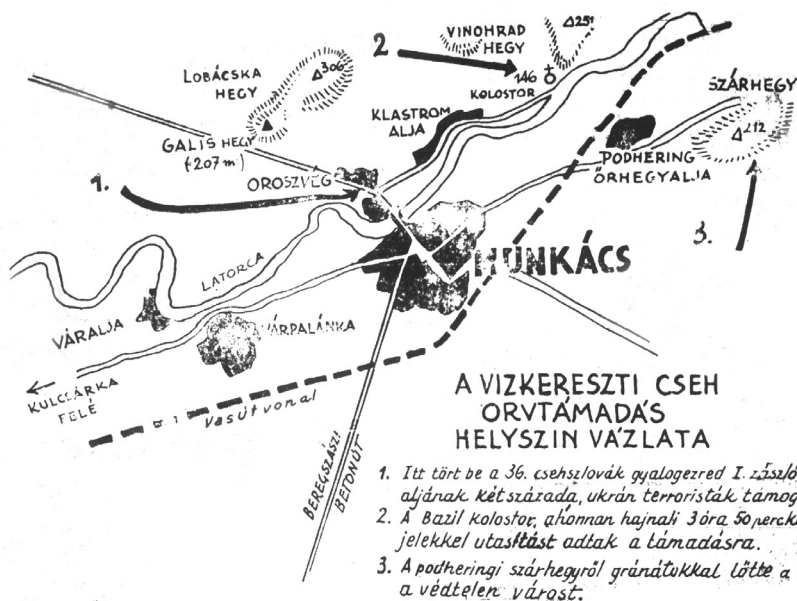
Lidové Noviny. Főszerkesztő: Eduard Bass.

*

- A Rongyos Gárda harca 1919–1939.* Budapest, Magyar Ház Kiadó, 1999.
- Bicsák Péter: A Rongyos Gárda harcai Kárpátalján 1938-ban. In: Zunánics László (szerk.): *A magyar–ukrán közös múlt és jelen: összekötő és elválasztó „fehér foltok”.* Ungvár, KMMI – Intermix Kiadó, 2011. 40–50. o.
- Botlik József: *Egestas Subcarpathica.* Budapest, Hatodik Síp Alapítvány, 2000.
- Fedinec Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944.* Galánta–Dunaszerdahely, Fórum Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 2002.
- Fedinec Csilla: Milyen legyen a ruszin autonómia? A kárpátaljai vajdaság ügye. In: *Magyar Kisebbség*, 2009/51–52. 106–120. o.
- Hangel László (szerk.): *Mit élt át a Felvidék?* Budapest, Felvidéki volt Politikai Foglyok Országos Érdekvédelmi Szövetsége, 1938.
- Kozma Miklós: *Kárpátalja visszavétele. Napló.* Szerk. Brenzovics László. Ungvár, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 1999.
- Ormos Mária: *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós.* Budapest, PolgART, 2000.
- Popovics Béla: 70 éve volt a vízkereszti csata. In: *Kárpátalja*. 2009. január 16. 418. szám. <http://www.karpataljalap.net/2009/01/16/70-eve-volt-munkacsi-vizkereszti-csata> (2014-03-12)
- Sallai Gergely: *Az első bécsi döntés.* Budapest, Osiris Kiadó, 2002.
- Гренджа-Донський, Василь: *Щастя і горе Карпатської України. Щоденник. Мої спогади.* Ужгород, ВАТ Видавництво «Закарпаття», 2002.
- Документи и материалы кануна Второй мировой войны 1937–1939 гг.* I-II. Москва, Политиздат, 1981.

I. Melléklet

A vízkereszti csata vázlata

Forrás: 8 Órai Újság, 1939. január 8. 3. o.

II. Melléklet

A tüzéségi támadás során kilőtt gránátok által okozott kár

1. A Munkácsy Mihály utcában a kövezeten robbant gránát légnyomása betörte az összes ablakot.
2. A színház ablakait betörte a légnyomás, az épületet repeszdarabok megrongálták.
3. Telitalálat a mozi homlokzatán, félméteres lyuk keletkezett. A gránát bent robbant, átszakította a mennyezetet és tönkretette a nézőteret.
4. Egy gránát elvitte a Csillag szálló egyik kéményét.
5. A Kertalja utca 5. szám alatt gránát robbant az udvaron. Kráter keletkezett és az ablakok betörték.

6. A Kertalja utca 15. szám alatti ház telitalálat kapott. A gránát a tetőn át a hálószobába esett és ott robbant fel. A lakók a pincében tartózkodtak. Sérülés nem történt.
7. A Kossuth Lajos utcában lakó dr. Schönfeld orvos lakóháza és egyben rendelője teljesen megsemmisült. A lakók itt is a pincében sértetlenül vészelték át a becsapódást.
8. Számos gránát csapódott be Munkács kertvárosi részébe. Haláleset nem történt. Jelentős anyagi kár keletkezett a házakban és gazdasági épületekben, több aprójóság, szarvasmarha és ló elpusztult gránátszilánkoktól.

Forrás: 8 Órai Újság, 1939. január 8. 2. o.

III. Melléklet

A „vízkereszti csata” emléktáblájának felavatása a munkácsi Latorca hídon 1939. június 2-án

Forrás: Horkay László református püspök gyűjteménye. L. még: Hangel László (szerk.): Mit élt át a Felvidék? Budapest, Felvidéki volt Politikai Foglyok Országos Érdekvédelmi Szövetsége, 1938. 328. o.

László BOROS

Additions to the history of the Twelfth Battle (December 1938 – March 1939)

According to the First Vienna Award Hungary got back the territories of Hungarian majority of Upper Hungary. As to the Rusin Subcarpathia belonging to the second Czech and Slovak Republics, Hungary was trying to prepare the occupation of the territory by subversive actions. During this period of time several more or less severe border incidents took place. The most severe of which was the so called Twelfth Battle”, which took place on the 6th of January 1939 during dawn and morning at Munkács (Mukachevo). This was the only action that was initiated from the other side, Czech-Slovak regular military teams broke into territories belonging under Hungarian authority. This incident provided a well based reason for the Hungarian government to constantly increase the volume of its military units at the border.

Keywords: Subcarpathia, Mukachevo, Twelfth Battle

Kárpátalja az 1953. év első hónapjaiban (a helyi sajtó anyagai alapján)

A sajtóelemzést a történelemtudományban nem sűrűn alkalmazzák, bár bizonyos esetekben igen élvezetes tud lenni. A sajtófeltárás megfelelő forráskritikával és a nélkülözhetetlen háttérismeretek birtokában hasznos, minimum érdekes információkkal szolgálhat az adott korszak társadalmának, mindennapi életének kutatói számára. A célunk az volt, hogy a helyi párt-sajtó alapján feltérképezzük a korabeli Kárpátalja viszonyait, egyúttal arra is keresve a választ, hogy vajon ez a sajtó alkalmas-e egy ilyen feladat elvégzésére. A bemutatásra kerülő időintervallum – 1953 első hónapjai, azaz a J. V. Sztálin halála körüli időszak, amikor Kárpátalja már túl volt az úgynevezett szovjetizáláson, immár úgy tekinthetünk rá, hogy uniformizált része volt – ahogy ezt a korabeli tankönyvek megfogalmazták: a világ szárazföldi területének egy hatodát elfoglaló – államnak.

A sajtókutatás szempontjai

Az időszak sajtója minden tekintetben igazodott az egypártrendszer logikájához. A kommunista pártnak kizárólagos befolyása volt az információ áramoltatására, s ezzel a társadalom ideológiai „nevelésére”. A kutatáshoz megyei és járási pártlapokat, valamint a kolhozok és a kiszolgáltatásukra létrehozott ún. gép- és traktorállomások (lásd. GTA) helyi érdekű sajtóorgániumait használtam fel.

1946-tól Kárpátalján 16-féle újság jelent meg, összesen 67,5 ezer példányban.¹ Az egyik legjelentősebb közülük a *Закарпатська правда* – *Kárpáti Igaz Szó* című megyei lap, amelyet a kutatáshoz is felhasználtam. E sajtókiadvány elődje 1919-től jelent meg *Munkás Újság* címmel. Nyilván baloldali irányultságának köszönhetően még 1944–45-ben is működő lap volt. Majd a fent említett címen adták ki immár két nyelven: ukrán eredetiben és magyar tükörfordításban. A magyar változat csak jóval később, 1967. március 8-tól vált önálló magyar megyei napilappá.² 2005-től pedig az állami struktúráktól független, a szerkesztőség munkatársainak tulajdonában van. A *Kárpáti Igaz Szó* a vizsgált időszakban „az Ukrajnai Kommunista Párt Kárpátontúli területi bizottságának és a dolgozók képviselői területi

¹ Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009...*, 2010, i. m. 230. o.

² Bereczky György: *A sztálini és hruscsovi nemzetiségpolitika...*, 2009, i. m. 30. o.

Szovjetjének” lapjaként jelent meg. Hétfő kivételével minden nap közölte a Szovjetunió legfontosabb híreit. A nyomtatást a Kárpátontúli Területi Újságyomda végezte, lapszámonként 10 ezres példányban. A szerkesztőség Ungváron a Lenin tér 1. szám alatt működött. Az újságnak nemcsak a példányszáma volt mai mértékkel mérve elképesztő nagyságrendű, hanem a formátuma is. Ritkább esetekben kettő, átlagosan négy, olykor hat oldalas terjedelemben jelent meg A/2 (420×594 mm) – közkeletű elnevezéssel: „lepedő” – formátumban.

Minden járásnak volt saját sajtóorgánuma, ezek közül az Ungvári, a Beregszászi és a Nagyszőlősi járási lapoknak magyar változatuk is volt, természetesen ez esetben is az ukrán nyelvű volt az eredeti lap, a magyar a fordításos változat. Ezek a lapok sorrendben a *Kommunizmus Fényei*, a *Vörös Zászló* és a *Kommunizmus Zászlaja*.

A kutatáshoz a *Vörös Zászló*-t tudtam felhasználni, amely „az Ukrajnai Kommunista Párt berehovói körzeti³ bizottsága és a dolgozók képviselői Kárpátontúli területi, berehovói körzeti Szovjetjének” lapjaként jelent meg 1945-től Beregszászban heti három alkalommal (kedd, csütörtök, szombat). A szerkesztősége (Berehovo /Beregszász/, Vorosilov tér 3.) háromezer példányban jelentette meg az újságot. Terjedelme két és négy oldal között változott a szokványos A/3-as méretben. A másik két járási lap adott időszakra vonatkozó lapszámait sajnos eddig sem levéltárban, sem pedig könyvtárban nem sikerült felkutatni.

A kutatáshoz gépállomások és kolhozok helyi kisújságjait is felhasználtam. A „Kárpátontúli terület Berehovói GTÁ” (azaz a beregszászi gépállomás) politikai osztályának lapjaként jelent meg a *Szovjet Falu* című újság 1949-től. Ezer példányban, két oldalas terjedelemben hetente kétszer (szerdán és szombaton) jelent meg. A szerkesztőség közvetlenül a gépállomás területén, Beregszászban a Bogdán Hmelnickij utca 46. szám alatt működött.

Hasonló jellegű sajtótermék volt a Bótrágyi GTÁ politikai osztályának lapja is, a *Sztálini győzelem*. Heti két alkalommal (szerda, szombat), kétoldalnyi terjedelemben hétszázötven példányszámban látott napvilágot 1949-től.

Társadalmi-politikai helyzet

1953-ra Kárpátalja politikailag és gazdasági értelemben is immár a Szovjetunió szerves része volt. Erre az időszakra Kárpátalján megvalósult a gazdaság államosításának és kollektivizálás első lépcsőfoka az első ötéves terv keretei között. 1953-ban a gazdaság szovjetizálása a második szakaszba lépett, az ipar moderni-

³ A járásnak megfelelő korabeli terminológia.

zációjával, főleg az élelmiszeripar, a könnyűipar, a feldolgozó-ipar, a bányászat területén.⁴ Az ehhez szükséges gépek és berendezések legtöbb esetben a Szovjetunió belső területeiről érkeztek Kárpátaljára, sok esetben nagyszámú kezelőszeméllyel együtt.

Az ipar meghatározó részét képezte az energetika, amely Kárpátalján új iparágak számított. A – korabeli kifejezéssel – „társadalmi szükségletek” (az 1950-es években a kárpátaljai háztartásokban széleskörűen elterjedt a vezetékes rádió, a rádió, a telefon, később a tévé) és a gazdasági megfontolások egyaránt indukálták az iparág megteremtését. Erre ösztönzőleg hatott, hogy Kárpátalján a villamos erőművek létesítéséhez az olcsó munkaerő, a vízerőtartalékok, és persze a fogyasztók egyaránt adottak voltak. Az 1950-es években Kárpátalja 58 kis településén hoztak létre villamos erőműveket, döntő többségében a hegyvidéki területen.⁵

A Szovjetunió Minisztertanácsa 1945. november 15-i határozatával megbízta a Szovjet Ukrajna villamosenergetika-ügyi minisztériumát, hogy vegye számba a nyugat-ukrajnai megyék vízennergetikai tartalékait.⁶ A szovjet szakemberek 1948-tól kezdtek el egy a Kárpátalján építendő vízerőmű kérdésével behatóbban foglalkozni, s hosszas előkészületek után 1953-ban a munkálatokat is megkezdték. Az erőmű munkálatai három évig tartottak, amelyre munkások érkeztek Moszkvából, Leningrádból (ma: Szentpétervár), Belorussziából (ma: Belarusz). Az építkezésről, a heroisztikusnak tartott munkálatokról a pártsajtó rendszeresen beszámolt.

1944 és 1953 között teljessé vált Kárpátalján a kollektivizálás. A kolhozok száma a kezdeti (1945–1949) lassú növekedés ellenére az 1950-es évek elejére elérte a 100%-ot. Az ipar mellett a mezőgazdaság szintén nagyfokú korszerűsítésen ment át, amelynek főcélja a gép- és traktorállomások hatékonyabb megszervezése volt. 1953-ra világosan láthatóvá vált a körzeti pártvezetés számára is, hogy a Kárpátaljára küldött mezőgazdasági gépek szakszerű karbantartása komoly problémákat okozott a képzetlen kezelőszemélyzetnek.⁷ Épp ezért a GTÁ-k gépei és berendezései a belső szovjet területekről, illetve Ukrajna nagyobb városaiból nagyszámú kezelőszeméllyel együtt érkeztek Kárpátaljára, akik a felmerülő

⁴ I. Гранчак (ред.): *Нариси історії Закарпаття...*, 2003, i. m. 75. o.

⁵ Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009...*, 2010, i. m. 265. o.

⁶ Uo. 267. o.

⁷ Egyes esetekben a pártvezetés számára is károsan hathatott a lakosság passzivitása. Nove-Szelo (Beregújfalu) község kolhozában például a munkások egyedi módját választották az újonnan kapott teherautó megjavításának. Egyszerűen négy szürke ökröt fogtak be a gépkocsi elé. „Nagy előny az is, ha teherautóval fúvarozhatunk. Sok fogat szabadul így fel más munkára. Így van ez ott ahol gondosan kezelik a kolhoz vagyont. Nálunk viszont másképp van. A teherautót négy ökrö vonatja, mert rossz a motorja.” *Vörös Zászló*. 1953. február 8. 11. szám. 4. o.

szervizelési munkák feljavítására voltak hivatva. 1953-ban például a sztálingrádi körzetből 24, a harkovi GTÁ-ból 20 gépészmérnök érkezett a GTÁ-k hatékonyságának növelése céljából.⁸ Ezek a törekvések nem minden esetben hozták meg a kívánt eredményeket, sőt a szakemberek megérkezésével párhuzamosan egyfajta mélypont volt jellemző különösen a GTÁ-k⁹ és egyes kolhozok (a kolhoztagok passzivitása,¹⁰ kudarcai¹¹) munkafegyelmeiben.

1953-ra a kollektív gazdaságok többé-kevésbé produktívan működtek, sőt egyes helyeken újításokkal is próbálkoztak a mezőgazdasági vezetők (szubtropikus, mediterrán típusú növények termesztése). Az új termesztett növényi kultúrákkal való, később teljesen értelmetlennek bizonyult kísérletezés mellett jellemző tendencia volt ebben az évben, hogy a kolhoztagok fizetése továbbra is igencsak alacsony, mindössze 1,5–2 rubel minden munkanap után, ami a termelési hatékonyságra jelentős mértékben rányomta a bélyegét. Valószínűleg ez is oka volt annak, hogy a kárpátaljaiak 1/3-a abszolút nem vett tevékenyen részt a kolhozban és annak pusztán csak névlegesen volt a tagja.¹²

Némiképp a gazdasági (ipari, mezőgazdasági) termelést kívánták előmozdítani a párt által előírt kötelezettség-vállalásokkal. Ezekkel az állam dolgozóitól elvárta, hogy az előírt munkaidőn felül vállaljon többletmunkát.¹³ A mezőgazdaságban állandóak voltak ezek az „önkéntes”-nek aposztrofált szocialista kötelezettség-vállalások egyéni és üzemi szinten, illetve versenyek formájában Kárpátalja és a Szovjetunió más régióinak kolhozai között. E versenyszerződések létrejöttéről a sajtó azonnal értesítette az olvasókat, ugyanakkor viszont, ha ezeket a termelési felajánlásokat nem sikerült elérni, akkor a pártorgánum pellengérré állította a vétkes kolhozokat, vezetőikkel együtt.

⁸ I. Гранчак [ред.]: *Нариси історії Закарпаття...*, 2003, i. m. 141. o.

⁹ „A berehovói GTÁ traktorosai sok értékes időt veszítenek el a gépek rossz minőségű javítása miatt, a kolhoz fogatai pedig nincsenek teljes számmal a mezőn.” *Vörös Zászló*. 1953. március 26. 26. szám. 3. o. Egy másik helyen: „A brigád valamennyi traktoristája újonnan kiképzett gépkezelő, akinek még nincs megfelelő gyakorlata a traktorok hibáinak kijavításában. A berehovói GTÁ pedig ebben nem nyújt segítséget. Az új traktoristák a még működő Diesel traktorok teljesítményét sem tudják kihasználni. [...] a traktoristák nem érznek felelősséget munkájukkal szemben.” *Vörös Zászló*. 1953. március 26. 26. szám. 3. o.

¹⁰ Miért bírálták a kolhozisták a vezetőséget? In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. január 29. 24. szám. 3.p.

¹¹ Gyorsítsuk meg a farmok gépesítését. In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. február 5. 30. szám. 2. o.

¹² Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009...*, 2010, i. m. 281. o.

¹³ Kornai János: *A szocialista rendszer*, 2012, i. m. 90. o.

Hétköznapiak a mezőgazdaságban és az iparban

1952–53 fordulója szeszélyes időjárást hozott Kárpátalja számára. Az esős és zivataros őszt kitolta a betakarítást. A fagyos, szeles január, illetve a több hágót elzáró erős hóviharak igencsak megnehezítették a munkába igyekvők reggeleit szinte február végéig.¹⁴ Március első napjai gyors felmelegedéssel köszöntöttek, a fokozódó meleg hatására pedig több kolhozban megkezdték az évelőfüvek vetését, a földek feljavítását.¹⁵ Másfél hét telt el 1953 márciusából, amikor Kárpátalja-szerte hatalmas havazásra ébredt a lakosság.¹⁶

A lakosság belefáradt az elhúzódó őszi mezei munkálatokba, mivel az esős időszak korai beálltával a betakarítás elhúzódott. Január elején befejeződnek a munkálatok és ugyan egy hetes csúszással, de átadják a tizenötödik házat is a perecsenyi falepárló gyárban dolgozó munkások részére.

Sor került január első hetében az 1952. év gazdasági mérlegelésére szinte minden üzemben, kolhozban, gyárban Kárpátalja-szerte. Többségében kiábrándítóak voltak az elmúlt év termelési eredményei, illetve a GTÁ-k állapota. A GTÁ igazgatóságai kénytelenek voltak beszámolni arról, hogy szerintük „mi volt az oka annak, hogy számos növény terén gyenge volt a terméshozam”.¹⁷ Ugyanis általánossá vált a kolhozokban az alacsony terméshozam. Például a Kalinyin, a Vörös Csillag és az Új Élet kolhozok még a minimális tejtermelést sem produkálták 1952-ben. A huszti GTÁ-ban pedig olyan rosszul javították meg a gépeket és berendezéseket, hogy „már tavasszal kezdtek üzemképtelenné válni”¹⁸ – pedig januárban a szélsőséges időjárás miatt, jelentős mezőgazdasági munkára nem is került sor. Szűrte traktorállomása is negatív példát produkált. Valószínűleg a legnagyobb mulasztást követte el 1952-ben, ugyanis az előírt normából 5000 hektár traktormunkálatot nem végeztek el a kolhoz traktoristái, aminek oka ebben az esetben is, hogy „a traktorállomány sokat vesztetelt műszaki üzemzavar miatt.”¹⁹ A GTÁ-kat, kolhozokat gyakoribb ellenőrző jellegű kiszállásokkal próbálták hatékonyságra bírni az elsőfokú pártszervezetek vezetői január végén, azonban ezek sem érték el a hozzájuk fűzött reményeket. „A Marx Károly (Bereg-

¹⁴ A körzeti pártbizottság propagandistája. In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. február 27. 49. szám. 2. o.

¹⁵ Évelőfüveket vetnek. In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. március 3. 52. szám. 1. o.

¹⁶ A sorok tömörültsége. In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. március 14. 63. szám. 2. o.

¹⁷ Határidőre teljesítjük a GTÁ-k és a kolhozok kölcsönös kötelezettségeit. In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. január 9. 7. szám. 3. o.

¹⁸ Fordítsunk állandó figyelmet az elmaradozó kolhozokra. In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. január 23. 19. szám. 3. o.

¹⁹ A nyugalom és a közönyösség állapotában. In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. január 16. 13. szám. 3. o.

déda) kolhozban 124 drb eke, 14 drb vetőgép és 33 drb kultivátor egyetlen egy sincs kijavítva. Azok sárosan, berozsdásodva a szabad ég alatt vannak.”²⁰

Közben az év első napjaiban nagyszabású tervet ismertet az Ungvári Állami Egyetem botanikus kertjének tudományos munkatársa V. Hrabál. Terve, amely különösen a hegyvidéki területekre fókuszál, nagyfokú fásítást ajánl a lakosság figyelmébe a fokozódó talajerózió és a viharos szelek mérséklése érdekében, nem utolsósorban pedig a mezőgazdasági művelésre alkalmatlan földterületek gazdasági hasznosítása céljából.²¹

A mezőgazdaságban uralkodó kisebb káosz ellenére az iparban sikerült eredményeket elérni. A Szovjetunióból már a korábbi években is érkeztek gépek és berendezések a kárpátaljai üzemek és gyárak részére. 1953. január 4-ére a Beregszászban működő bőrfeldolgozó üzem az Omszki Roza Luxemburg gyár bőrfeldolgozó berendezéseivel szerelték fel.²² Az év első napjaiban az Ungvártól legtávolabb fekvő Bogdán (Tiszabogdány) települést bekapcsolták a távbeszélő hálózatba. Ennek keretei között a települést összekötötték a munkácsi gyümölcsfaiskolával, az Ungvári Állami Egyetemmel, üdülőhelyekkel, Kijev és Lvov fontos intézményeivel.²³ A vezetékes rádióhasználat széleskörű elterjedésével párhuzamosan megszorodtak az engedély nélküli, be nem jelentett felhasználók száma is. A be nem jelentett rádiókészülékek felfedezése esetén tulajdonosaira 50 rubel pénzbírságot helyezett kilátásba az állam.²⁴

Ezzel szinte egy időben január 10-re befejeződött a técsői kolhoz gazdasági épületeinek, óljainak teljes villamosítása, ez azonban a földművesek lakóházaira nem vonatkozott.²⁵ Korszerűsítésen esett át a munkácsi kenyérgyár is. Csaknem teljes egészében gépesítették és az év első napjaiban átadták az új üzemet, amely 35 féle péktermék előállítását tudta elvégezni.²⁶

Érdekes kontraszt, hogy bár folyamatosak voltak a fejlesztések ennek ellenére egyes boltokban a mindennapi árucikkek is hiányoztak a polcokról. A homoki (Beregszászi járás, ma Beregdéda község része) üzletben a petróleum, az ásvány-

²⁰ Ahol elhanyagolják a mezőgazdasági felszerelés kijavítását. In: *Szovjet Falu*. 1953. január 21. 6. szám. 2. o.

²¹ A kopár területek fásítása. In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. január 9. 7. szám. 3. o.

²² A nagy szabad családban. In: *Vörös Zászló*. 1953. január 4. 1. szám. 2. o.

²³ Automatizálják a falusi távbeszélő hálózatot. In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. január 9. 7. szám. 3. o.

²⁴ A rádióhallgatók tudomására. In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. január 27. 22. szám. 4. o.

²⁵ Újabb kolhozi villanytelep. In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. január 10. 8. szám. 3. o.

²⁶ A legújabb üzemben. In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. január 28. 23. szám. 3. o.

víz, a gyertya, a kapocs, a patent, a konzerv és a kenyér számított hiánycikknek.²⁷ A szűkös élelmiszeradagok árusításánál mindennapivá vált a bennfentesség, amelyre jó példa a beregszászi 9. számú élelmiszerüzlet is.²⁸

Január 14-én országos szintű értekezletet tartottak Kijevben.²⁹ Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság gép- és traktor-, valamint a szakosított állomások igazgatóinak országos értekezletének már a címe is beszédesre sikeredett, *A GTÁ-k 1952. évi munkaeredményei és intézkedések a GTÁ-k munkájának megjavítására 1953-ban*. Az értekezleten felsorolták azokat a GTÁ-kat, amelyek 1952-ben a legrosszabbul teljesítettek, amelyek között bármily meglepő volt, kárpátaljai nem szerepelt. Az országos értekezlet pusztán egy alkalommal említette meg a régiót, amikor annak mezőgazdasági fejlesztéseit és a gépparkjainak további feltöltését helyezték kilátásba.³⁰ Semmi negatívum a körzet GTÁ-ival kapcsolatban nem hangzott el.

Január elején vette kezdetét a vidék mind mai napig talán legnagyobb volumenű építkezése – a Talabor-Nagyág Vízerőmű építése. Az építkezésről majd egy hónapig semmi hírt nem közöl a sajtó. A propaganda a február 22-re kiírt választásokról, illetve az ötödik ötéves tervről viszont annál többet tájékoztatott.

Az építkezéssel kapcsolatban január 25-én aztán megtörik a csend. A Zakarpatgeszbud építési-szerelési hivatal főnöke, J. Grigoruk beszámol az első „munkagyőzelemről”, amelynek során Hucul Mihajlo és Prihara Mihajlo talajgyalu kezelők 200–250 százalékra teljesítették a normát.³¹ Néhány napra rá több munkás propaganda céllal, a választások közelsége miatt, elmeséli saját tapasztalatait az építkezés során. Fiatal nők, akik darukezelőként dolgoznak, mozdonyvezetők és kőfejtők számolnak be az építkezés hatására bekövetkezett pozitív változásokról környezetükben.³² Közben újabb jelentősebb mennyiségű mezőgazdasági gépekkel megrakott vasúti szerelvények érkeztek a huszti állomásra. A rakomány a huszti GTÁ részére érkezett és Rosztovból kultivátorokat (ültetőgépeket), Har-kovból traktorokat, továbbá szivattyúkat, önműködő itatókat tartalmazott.³³

²⁷ Fordítsunk nagyobb gondot a dolgozók árucikkkel való ellátására. In: *Szovjet Falu*. 1953. január 14. 4. szám. 2. o.

²⁸ Nem közölt levél nyomán. In: *Vörös Zászló*. 1953. február 1. 9. szám. 4. o.

²⁹ Az Ukrán SZSZK gép- és traktor-, valamint szakosított állomásai igazgatóinak köztársasági értekezlete. In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. január 15. 12. szám. 1. o.

³⁰ Az Ukrán SZSZK gép- és traktor-, valamint szakosított állomásai igazgatóinak köztársasági értekezlete. In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. január 24. 20. szám. 3. o.

³¹ A Kárpátontúli vízerőmű építőinél. In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. január 25. 21. szám. 1. o.

³² Az új sztálini ötéves terv építménye. In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. február 1. 27. szám. 3. o.

³³ Új gépek a kolhozok részére. In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. február 4. 29. szám. 3. o.

A tavaszi munkálatok megkezdésével a XIX. pártkongresszus határozatainak értelmében Kárpátalján is kezdetét veszi, illetve folytatódik a szubtrópusi növénykultúrák termesztése. „Ukrajna ilyen új körzete a Kárpátontúli terület, ahol az éghajlat és a talaj teljesen alkalmas szubtrópusi növények termesztésére.”³⁴ – olvashatjuk a *Vörös Zászló* hasábjain. A tea, citrom, narancs és füge termesztésére Kárpátalján 1949-ben történtek az első kísérletezések felemás sikerekkel. 1953 februárjában nagy hévvel veszi újra kezdetét a kezdeményezés. A növények facseteit a Fekete-tenger partvidékéről szállították a munkácsi gyümölcs- és szőlészeti faiskolába. Nagyságrendileg 10 ezer hektár földterületet kívánnak a művelés alá vonni.³⁵

Közben februárban további élelmiszeripari gyáregységek estek át modernizáláson. Az ilosvai élelmiszeripari üzemet dzsemgyártásra alkalmas üzemi egységgel,³⁶ a szőlősi téglagyárat új munkapadokkal és égetőkemencékkel látták el,³⁷ míg a huszti bútorgyárat pedig Pinszkből érkezett nagyteljesítményű sajtoló berendezésekkel korszerűsítették.³⁸

A fejlesztésekkel párhuzamosan kezdetét veszi a mezőgazdasági dolgozók versenyének széleskörű népszerűsítése is. Erről az 1953. január 30-án Ungváron tartott, mezőgazdasági élmunkások területi értekezletén döntöttek.³⁹ Február végéig szinte minden kolhoz bejelenti a választható kötelezettség módját és mértékét a sajtóban. GTÁ és szovhoz munkások, kolhozisták és építőmunkások licitálnak egymás ellen a kötelezettség mértékéről a napilapokban. A legnagyobb vállalkozásnak talán a Talabori-Nagyág Vízermű építésénél dolgozó munkások kezdeményezése tekinthető. A munkások a munkálatok évi tervét december 5-ig kívánták befejezni megspórolva az államnak 26 munkanapot.⁴⁰

A kötelezettségvállalások sora más ágazatokban is megjelent. Ennek keretei között hirdetik meg a két város Munkács és Ungvár téglá- és cserépgyárainak termelési versenyét.⁴¹ A népek közötti testvériség jegyében pedig megindult

³⁴ A Kárpátontúli terület – a szubtrópusi növények új hazája. In: *Vörös Zászló*. 1953. február 8. 11. szám. 4. o.

³⁵ Uo.

³⁶ Bővítik a termelést. In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. február 5. 30. szám. 2. o.

³⁷ Előkészületek az új idényre. In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. február 5. 30. szám. 2. o.

³⁸ Új berendezés. In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. február 8. 33. szám. 1. o.

³⁹ A mezőgazdasági élmunkások területi értekezlete. In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. január 31. 26. szám. 1. o.

⁴⁰ A „Kárpátontúli Erőműépítkezés” munkaegyüttesének hazafias kezdeményezése. In: *Szovjet Falu*. 1953. február 25. 16. szám. 1. o.

⁴¹ Két város versenye. In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. február 25. 47. szám. 3. o.

a moszkvai terület zahorszki körzetéhez tartozó Trud kolhoz és a munkácsi körzet Lenin kolhozának szocialista versenyszerződése. A pontosan és részletesen kidolgozott terv az állattenyésztésre, a növénytermesztésre és a kolhozokban tervezett építkezésekre vonatkozott. Ezeken felül a zahorszki Trud kolhoz két és fél millió, míg a munkácsi Lenin kolhoz négy millió rubel pénzjövdelem kitermelését vállalta a versenyben.⁴²

Február végén a Talabori-Nagyág Vízerőmű építkezéséről szinte minden lapszám beszámol. Azonban nem a munka menetéről tájékoztatnak a cikkek, hanem az építkezést hátráltató mulasztásokról. Az építkezéssel határos járásek pártvezetői súlyos hibákat vétettek, amelyek az erőmű építkezéséért felelős J. Grigoruj, valamint G. Szemenov, az SZKP KB megbízottjai figyelmét nem kerülték el. Az építkezést vezető mérnökök kéréssel fordultak a munkácsi Kirov vasöntő és vasárú üzem vezetőjéhez. Kérésüket, hogy a gyáregység nyújtson segítséget és gyártsa le az építkezéshez szükséges vaselemeket a Kirov üzem igazgatója megtagadta. A huszti járás gépkocsi közlekedési irodája is hibákat vétett. Nehézségeket okozott, hogy nem szervezte meg az építkezésen dolgozó munkások pontos elszállítást a huszti állomásról az építkezés helyszínére.⁴³

Közben a hónap közepén nagy lendületet vett a traktorállomások dolgozóinak szakképzése. Főként a jól képzett javítómunkások hiányát kívánták orvosolni a GTÁ-nál, ahol traktoristának és traktor szerelőnek egyre gyakrabban nőket is képeztek.⁴⁴ Ettől eltekintve azonban nem valósult meg februárban sem a mezőgazdasági gépek teljes javítása, sőt a beregszászi GTÁ gépeinek 80%-a február utolsó napjaiban teljesen üzemképtelen állapotban várta a tavaszi munkálatoakat.⁴⁵ A GTÁ-ban uralkodó hanyag állapotokon márciusban sem sikerült javítani, bármennyire is erről tájékoztatott a központi propaganda.

A traktorok szerelői, vezetői a mezőgazdasági munkák végzése helyett hosszú időt töltöttek a gépek javításával. Döntő többségük pedig, mivel újonnan kiképzett gépkezelők voltak, hibákat követtek el a kijavításokban, ez pedig a vetési tervek megghiúsulásával fenyegetett.⁴⁶ Emiatt a területi pártszervezet nagyobb figyelmet követelt a gépek és berendezések karbantartásával kapcsolatban a sajtóban.⁴⁷

⁴² A népek barátságában van az erőnk. In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. február 26. 48. szám. 3. o.

⁴³ A kárpátontúli erőmű építkezésnél segítséget várnak. In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. február 25. 47. szám. 3. o.

⁴⁴ Harcos módon készülünk fel a tavaszra! In: *Szovjet falu*. 1953. február 28. 17. szám. 1. o.

⁴⁵ A felületes munka következménye. In: *Szovjet falu*. 1953. február 28. 17. szám. 2. o.

⁴⁶ Gyenge a munkafegyelem. In: *Vörös Zászló*. 1953. március 26. 26. szám. 3. o.

⁴⁷ Nagyobb figyelmet a gépek karbantartására. In: *Szovjet Falu*. 1953. március 25. 25. szám. 2. o.

Március első napjaiban a nagyszőlősi körzet Vatutyin (Nagy-Komját község) nevű kolhoza nekikezdett tízhektáros területen a korábban tervbe vett tea ültetéséhez. A munkálatok megkezdésének első lépcsőfokát a szakmai képzés jelentette, amelynek keretei között szovjet teatermesztők tapasztalatait ismertették a kolhoz munkásaival.⁴⁸ A hónap végére a teaültetés Kárpátalja hegyvidéki területein is kezdetét veszi. A Verhovina lejtőin, a rahói, a perecsenyi és a nagybereznai kolhozokban indultak meg a munkálatok, amelyet a Szovjetunió Szubtropikus Növénytermesztési Intézetének munkatársai irányítottak. A teaültetéshez a grúz kolhozok 30 tonna teamagot ajánlottak fel és küldtek el Kárpátaljára.⁴⁹

Márciusban is folytatódott a terület mezőgazdaságának és iparának januárban kezdett korszerűsítése. Ennek jegyében Ungvár Zsdanov kolhozában az állattenyésztő farmot gépesítették. Az önműködő itató felszereléseken kívül a kolhoz tagjai a zavartalan vízellátás érdekében egy kilométer hosszú vízvezeték is lefektettek.⁵⁰ Nagyfokú fejlesztést jelentett az a nagymennyiségű gépeszköz, amely március végén érkezett a kárpátaljai kolhozok részére. A traktorok, vetőgépek és egyéb tartozékok a Szovjetunió minden részéből, Jaroszlávból, Gorkijból, Cseljabinszkból stb. érkeztek. A gépek között volt 74 olyan eszköz, mint vetőgép, tarlóhántó, fűmagvetéséhez speciális vetőgép, 40 magtisztító gép, nyolc tehergépkocsi, több tucat takarmány párológép, traktor- és lóvontatású kaszáló- és aratógép. E gépek összértéke két millió rubelt tett ki.⁵¹ Új gépeket kapott a Talabori-NagyágVízermű építkezése is. A kézi erőt a nehéz és munkaigényes építkezési fázisokban nagyteljesítményű kotrógépekkel, talajgyalukkal, kőzet rakodógépekkel helyettesítették.⁵²

Azonban a korszerűsítések nem minden esetben vonták maguk után a termelés hatékonyságának növekedését. Az ungvári téglá- és cserépgyár 1952-től állandó jellegű fejlesztések alatt állt. Ennek ellenére az 1952-es termelési évet 294 ezer rubel veszteséggel zárta. 1953 márciusára pedig az is kiderült, hogy az aktuális év termelési terve sem lesz megvalósítható (vagyis nem fog terven felül, egymillióval több cserepet előállítani). Februárban ugyanis az üzem nem készítette elő a 100 ezer darab cserépszárító ráját szeghiányra hivatkozva.⁵³

⁴⁸ A szevljusi teaültetők. In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. március 1. 51. szám. 2. o.

⁴⁹ Tea a Verhovinán. In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. március 24. 71. szám. 2. o.

⁵⁰ Gépesítik a farmokat. In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. március 6. 55. szám. 2. o.

⁵¹ Gépek a szocialista mezőgazdaságnak. In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. március 20. 69. szám. 3. o.

⁵² Becsülettel teljesítsük a haza feladatait! In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. március 24. 71. szám. 3. o.

⁵³ Nem készültek fel az új évadra. In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. március 27. 74. szám. 3. o.

Márciusban újabb mulasztások jelentkeztek a Talabori-Nagyág Vízerőmű építésénél. A felsorolt hibák legfőbb okaként a közömbösséget nevezte meg a sajtó. Az építkezés vezetői többek között sérelmezték, hogy a fakitermelő vállalatok nem biztosítják a faanyag állandó utánpótlását, illetve az ungvári energiatelep villamosenergia szolgáltatásában is zavarok tapasztalhatók. A legbosszantóbb probléma azonban mégis a megfelelő számú építőmunkás hiánya volt. Különösen azért, mert a huszti körzet falvaiban ezzel párhuzamosan jelentős számú lakost nem foglalkoztattak a kolhozok munkálataiban, akik az építkezési munkálatok számára nagy segítséget jelentettek volna. Azonban a munkások kivezénylését a huszti körzet párt- és végrehajtó bizottsága nem szervezte meg.⁵⁴

Oktatás és kultúra

1953 elején Kárpátalján 76 közép-, 333 hétosztályos és 395 elemi iskola működött. Ezen felül az ifjúság már munkahellyel rendelkező része 87 esti iskolában képezhette magát. Az iskolákban nagyságrendileg 150 ezer diák tanult. Az oktatók 1953 január első napjaiban minden járásban megtartották a szokásos tanítói értekezleteket. Ezeket összegezték az első félév eredményeit és az 1952/53. tanév második félévének célkitűzéseit, amely nem volt más, mint a XIX. pártkongresszus határozatainak megvalósítása, vagyis az ötödik ötéves terv során a hétosztályos képzésről az általános tízosztályos oktatásra való átállás.

A szakmai értekezleteken Kárpátalja-szerte szóba került, hogy az orosz és az ukrán nyelvek oktatása terén komoly problémák vannak.⁵⁵ Az 1953-as évben a Kommunista Párt egyik legfőbb törekvése volt az orosz nyelv oktatásának hatékonyabbá tétele. A magyar tannyelvű középiskolák megnyitásával egyidejűleg a magyar iskolákban a magyar gyerekek számára ép ezért orosz és ukrán tannyelvű osztályokat is indítottak.⁵⁶ Azonban ez hosszú ideig komoly probléma maradt. Az orosz nyelv oktatásában a legnagyobb gondok januárban a beregszászi járásban mutatkoztak. A Beregszász körzeti népművelési osztály megállapítása szerint ennek legfőbb oka, hogy az orosz nyelvtanárok pusztán formálisan adják elő a nyelvtan órát és a diákokkal pusztán szabályokat tanítanak meg. A hétosztályt elvégző tanuló pedig a középiskolában egyáltalán nem tud oroszul még egy mondatot sem. Ennek legfőbb okaként a járási népművelési osz-

⁵⁴ A Kárpátontúli Erőmű építésének mindenirányú figyelmet és általános segítséget! In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. március 3. 52. szám. 1. o.

⁵⁵ Tanítók januári értekezletei. In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. január 6. 4. szám. 1. o.

⁵⁶ Fedinec Csilla: Iskolahálózat Kárpátalján..., 1999, i. m. 83. o.

tály a tanárok alacsony szakképzettségét határozta meg. Adataik szerint a járásban dolgozó 500 tanárból 202-nek nincs megfelelő pedagógiai képzettsége.⁵⁷

A beregszászi körzet mellett a szőlősi körzet magyar iskolái is jelentős problémákkal küzdöttek az orosz nyelv oktatásában. Míg a beregszászi körzetben a tanárok nem megfelelő szakképzése volt az oka az orosz nyelv nem kielégítő szintű oktatásának, addig a Szőlősi-ben ez nem okozott problémát, ugyanis minden tanár a megfelelő képzéssel rendelkezett és anyanyelvi szinten beszélte az orosz nyelvet. Ebben a körzetben a megfelelő tanterv és az orosz nyelvű segéd- és olvasókönyvek hiánya jelentette a legfőbb problémát. Az iskolák 1947-ben kiadott tantervek alapján szervezték meg munkájukat 1953 második félévére.⁵⁸ „A területi népművelési osztály és a Radjanszka Skola kiadójában bürokratikus magatartást tanúsítanak a magyar tannyelvű iskolák igényei iránt, nem veszik figyelembe igényeinket.” – fogalmazták meg panaszukat a sajtóban a szőlősi 3. számú iskola tanítói.⁵⁹

A huszti körzetben az orosz nyelv nem kielégítő oktatására nem volt panasz – számolt be a körzeti népművelési osztály vezetője a januári tanári értekezleten. Sőt a körzet jelentős fejlődéseken ment át, mint például sikeresen bevontak a legkisebb falvakban is minden iskoláskorú diákot a hétosztályos oktatásba, a körzet 46 tanítója elérte, hogy az osztályában nem volt osztályismétlő tanuló stb. Amit negatívumként értékeltek, hogy a körzeti népművelési osztály nem nyújt kellő gyakorlati segítséget az iskoláknak. Ez alatt a rosszul megszervezett agitációs és propagandamunkát értette a körzeti pártbizottság és a nevelői gárda.⁶⁰ A huszti körzetben fokozatosan növelték a bölcsődék számát, így 1953 januárjában már 44 újonnan épített gyermekotthon működött.⁶¹ Más körzetekben is nyílt meg iskola. Ilosva körzetében Csornijpotok (Kenézpatak) községben egy teljesen új építésű és berendezésű iskolát vettek birtokukba a falu tanulói.⁶² A volóci körzetben is bővült az iskolahálózat. Számuk 1946–1953 között 11 iskoláról 39-re növekedett. Olyan félreeső hegyi falvakban is megkezdtek működésüket iskolák, mint Verhnyj-Sztudenij (Felsőhidegpatak), Szinevir-Tovcsanszk, Szinevir-Zamocsán.⁶³

⁵⁷ Állandóan figyelmet kell fordítani az orosz nyelv és irodalom előadásokra. In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. január 13. 10. szám. 2. o.

⁵⁸ Várjuk a programot és a tankönyveket. In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. február 20. 44. szám. 3. o.

⁵⁹ Várjuk a programot és a tankönyveket. In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. február 20. 44. szám. 3. o.

⁶⁰ Konkrétan és operatíván irányítjuk az iskolát. In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. január 13. 10. szám. 2. o.

⁶¹ Növekszik a gyermekintézmények hálózata. In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. február 11. 35. szám. 3. o.

⁶² Az új iskolában. In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. február 13. 37. szám. 2. o.

⁶³ Bővül az iskolahálózat. In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. március 1. 51. szám. 2. o.

Új iskolát kapott Csoma község is az 1952/53. tanév kezdetén. Azonban a község panasszal élt a körzeti pártbizottságnál az iskola kifogásolható felépítése miatt. Mindössze egy tél alatt az iskola külső és belső állapota leromlott. „A tetőn becsurog az eső, a mennyezet már több helyen átázott és hullik, az ajtók és az ablakok a legtöbb teremben nem záródnak. A kályhák fűthetetlenek, a termék huzatosak és hidegek.”⁶⁴ – foglalta össze levelében az iskolát meglátogató feldühödött szülő. Ennél rosszabb állapotok uralkodtak Gyedovó (Beregdeda) és Homok hétosztályos iskoláiban is. „A bejárati ajtón nincs kilincs, a tantermek ajtajai tárva-nyitva. A hideg és szennyezett lekusztolt falak, az összetört és ki nem javított padló [...] A tantermek inkább raktárhelyiséghez, mint iskolához hasonlítanak. Hol van és mit csinál a sok tanító, akik a nap nagyobb részét ezekben a tantermekben töltik el?”⁶⁵ – jegyzi fel szemlét tartó népművelési ellenőr.

Míg egyes iskolákban áldatlan állapotok uralkodtak, addig más iskolák jelentős fejlesztésen estek át január első napjaiban. A tárgyi fejlesztésekben (szakszerű laboratóriumok, mikroszkópok, gépek stb.) részesültek az ungvári 3. számú középiskola és a beregszászi felcser- és szülészeti iskola szertárai. A csapi vasutas iskola és az Ungvári Tanítóképző Főiskola pedig öt *Dnyipro* márkájú magnetofont vásárolt.⁶⁶

Az orosz nyelv és a szocialista realizmus széles körű terjesztését látta el a majd kétezer könyvtár is Kárpátalján. Számukat az aktuális ötéves terv ideje alatt 30%-al kívánták megnövelni.⁶⁷ A könyvtárak könyvalapjai állandóan növekedtek. Például csak a Kárpátaljai Területi Könyvtár 1952-ben 20 ezer kötettel bővült. 1946–1952 között 17-szeresére növekedett az itt elérhető könyvek száma.⁶⁸ Minden községnek volt saját könyvtára, így csak a falusi könyvtárak száma 500 körül volt Kárpátalján, amelyek együttesen egy millió kötettel rendelkeztek. Ezek döntő többségét orosz nyelvű szép- és szakirodalmi kötetek, illetve agro- és zootechnológiai munkák tették ki.⁶⁹ A könyvtárak adtak otthont az éjszakákba nyúló felolvasóesteknek, az olvasókonferenciáknak, évfordulós megemlékezéseknek. Ezeken az agitációs célú rendezvényeken Lenin és Sztálin művei mellett

⁶⁴ Berehovói sün. In: *Vörös Zászló*. 1953. január 25. 7. szám. 4. o.

⁶⁵ Ahol nem törődnek az iskolával. In: *Szovjet Falu*. 1953. január 10. 3. szám. 2. o.

⁶⁶ Szemléltető eszközök a terület iskoláinak részére. In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. január 17. 14. szám. 3. o.

⁶⁷ A kultúra fejlődése az SZSZKSZ-ben. In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. február 15. 39. szám. 2. o.

⁶⁸ Tizenhatszerezésre megnövekedett a könyvalap. In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. január 7. 5. szám. 3. o.

⁶⁹ Emeljük a falusi könyvtárak munkájának színvonalát. In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. január 10. 8. szám. 1. o.

szovjet tudósok (Dokucsajev, Micsurin, Liszenko stb.) és orosz írók (Osztrovszkij, Dosztojevszkij stb.) műveit tanulmányozták.⁷⁰

Január 21-én Kárpátalja-szerte Lenin halálának 29-ik évfordulójáról emlékeztek meg ünnepi gyászüléseken, amelyeknek a települések könyvtárai, klubjai, filmszínházai adtak otthont. A legnagyobb rendezvényekre Ungvár, Munkács és Beregszász városaiban került sor. Ungváron január 22-én Leninre emlékezve a területi filharmóniában nagyszabású hangversenyt rendeztek, amelyet a Kárpátontúli Népi Énekkar nyitott meg. A hangversenyen fellépők között – Barvinok Okszána, Szereja Klavgyija, Hegyes Elvira, Petreckij Vaszil, Bacsinszkij Augusztina, illetve Zádor Dezső zongoraművész – magyar művészek is voltak.⁷¹ Ez idő alatt Beregszászban egész nap vetítették a *Lenin 1918-ban* című filmet a Puskin moziban.⁷² Január első napjaiban Beregszászban és a környező falvak mozijaiban Gogol *Revizor* c. művének megfilmesített változatát játszották.⁷³

A könyvtárak mellett a kulturális életbe a szocialista realizmus terjesztésébe Kárpátalja 570 klubjának, 14 kultúrházának, illetve a 200 filmszínházának és vándormozijának is kötelező volt bekapcsolódni.⁷⁴ A könyvtárakhoz hasonlóan a klubok számában is nagyfokú növelést irányzott elő az ötéves terv. Többek között ennek jegyében vette kezdetét januárban egy 200 férőhelyes klub építése Munkács városában.⁷⁵

1953 első hónapjaiban rendszeresek voltak a színházi előadások és a hangversenyek. Február 8-án például Ungváron a zeneiskola hangtermében Zádor Dezső zongoraművész koncertezett. Előadásában a közönség Liszt Ferenc szonátáját és Csajkovszkij darabjait hallgathatta meg.⁷⁶ Az előadó nem sokkal később, február 23-án újabb hangversenyt tartott Ungváron. A Kárpátontúli Filharmónia termében megtartott előadásán felléptek többek között a Filharmónia ifjú növendékei is. Az előadáson képviselve volt minden műfaj. „A színpadról elhangzott legszebb dalok Sztálinról, a pártról, a Szocialista Munka Hőséről szóltak.”⁷⁷ – foglalta össze

⁷⁰ Zsukovo falu könyvtára. In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. január 16. 13. szám. 3. o.

⁷¹ Hangverseny a filharmóniában. In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. január 25. 21. szám. 2. o.

⁷² Lenini napok a Kárpátontúlon. In: *Vörös Zászló*. 1953. január 25. 7. szám. 1. o.

⁷³ A *Revizor* című film bemutatása a berehovói körzetben. In: *Vörös Zászló*. 1953. január 4. 1. szám. 4. o.

⁷⁴ A kultúra fejlődése az SZSZKSZ-ben. In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. február 15. 39. szám. 2. o.

⁷⁵ Megkezdtek a klub építését. In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. március 1. 51. szám. 2. o.

⁷⁶ Zádor Dezső zongora előadása Ungváron. In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. február 10. 34. szám. 3. o.

⁷⁷ Zádor D. J. zeneszerző szerzői hangversenye. In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. február 25. 47. szám. 3. o.

a sajtó. Márciusban kijevei színészek is megfordultak „Kárpátontúl” nagyvárosai-ban. Ungvár, Munkács, Huszt városokat látogatták meg a művészek, akik között Sztálin-díjas színművész is volt Timosenko Jurij.⁷⁸ Március 28-án lépett fel először Ungváron az Állami Ukrán Népi Énekkar. Előadásaikban kolhoz-, népi és ifjúsági tárgyú műveket szólaltatnak meg,⁷⁹ de ezeken kívül dalokat adtak elő a kahovkai, volgai és doni vízerőmű-építésekről is.⁸⁰

A szovjet kultúra terjesztése épp olyan szerves része volt az ötödik öt éves tervnek számszerűsítve, mint az ipari és mezőgazdasági termelési tervszámok. Ennek észben tartásáról a központi propaganda gondoskodott.

A könyvtáraknak és kultúrházaknak kulcsfontosságú szerep jutott januárban és februárban a február 22-re kiírt országos választást megelőző mozgósításban is. Az agitációs, úgynevezett tízes házcsoportok mellett a könyvtárak is bekapcsolódtak az agitációba különböző olvasókonferenciákkal, amelyek minden alkalommal a Szovjetekbe való választások fontosságát és demokratikus jellegét hangsúlyozták.⁸¹

Előfordultak azonban olyan könyvtárak és kultúrházak is, akik tevékenységükben nem követték az állami elvárásokat és bizonyos okok miatt nagyfokú mulasztásokat követtek el a kultúrfelvilágosító munkában, illetve a választási agitációban. Csoma és Badaló községek könyvtárvezetői például ritkán tartózkodtak a könyvtárakban, illetve a klubokban, ezért azok állandóan zárva voltak a lakosok előtt. Beregdéda községben pedig több hétig nem volt nyitva a község könyvtára.⁸² Más helyeken a kolhozzenekar megszerveződésében voltak passzívak a kultúrmunkások, mint például Nagybéányban.⁸³ Az ehhez hasonló mulasztások pusztán szóbeli figyelmeztetést vontak maguk után a körzeti párt-szervezet részéről.⁸⁴

⁷⁸ A kijevei színművészek előadásai. In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. március 3. 52. szám. 2. o.

⁷⁹ Az Állami Ukrán Népi Énekkar. In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. március 28. 75. szám. 3. o.

⁸⁰ Az Állami Ukrán Népi Énekkar hangversenyei Uzshorodon. In: *Kárpáti Igaz Szó*. 1953. március 31. 77. szám. 3. o.

⁸¹ Könyvtárunk a választás előtti napokban. In: *Szovjet Falu*. 1953. január 31. 9. szám. 1. o.

⁸² Javítsuk meg a könyvtárak munkáját. In: *Szovjet Falu*. 1953. február 7. 11. szám. 1. o.

⁸³ Akadályozzák a kultúrmunkát. In: *Vörös Zászló*. 1953. február 15. 13. szám. 4. o.

⁸⁴ Tétlen a könyvtárvezető. In: *Vörös Zászló*. 1953. február 15. 13. szám. 4. o.

Összefoglalás

A korszak jellemzője, hogy a központi sajtóorgánumok szigorú ellenőrzés mellett láthattak csak napvilágot. Ugyanakkor megfelelő társadalmi hangulatot kialakítani törekvő pártállamnak a propagandacéllal megjelentetett újságcikkei között szép számmal akadtak olyanok is, amelyek a korabeli társadalmi folyamatokról hiánypótló jelentőségű információkkal szolgálnak.

Kárpátalján az 1950-ben kezdődő második ötéves terv gazdasági és társadalmi szempontból is jelentős mértékben alakította a vidék mindennapjait. A szovjetizálás következő lépcsőfokát jelentő második ötéves terv (1950–1955) elsősorban gazdasági modernizációt jelentett Kárpátalja számára. Ennek legfőbb jele a nagyfokú gépesítés volt, amely a vizsgált rövid időszak (1953. január–március) alatt is szemmel látható mértékű intenzitással zajlott az iparban és mezőgazdaságban egyaránt. A berendezések és felszerelések Ukrajna és a Szovjetunió belső területeiről érkeztek, s jelentős részük célállomásai a vidéki kolhozok, illetve a GTÁ-k voltak. Hatékonyságuk növelésétől a Szovjetunió a terület gazdasági jelentőségének számottevő növekedését várta. A nagyfokú gazdasági modernizáció ellenére meglehetősen kiábrándítóan hatott, hogy több állami fenntartású üzletben, boltban az alapvető élelmiszerekben is hiány volt.

Az oktatásban is felemás állapotok uralkodtak. Az állam részéről erélyes infrastrukturális fejlesztések időszakát hozta a második ötéves terv Kárpátalján. Azonban míg egyes községekben iskolák nyíltak vagy kaptak jelentős mennyiségű eszköz-, illetve állományfejlesztést, addig más településeken siralmas körülmények között voltak kénytelenek a diákok tanulni. Súlyos problémát jelentett – nemcsak ebben az időszakban – a magyar iskolák tanulóinak rossz orosz nyelvtudása. Néhol a tanári képzettség hiánya, máshol pedig az elavult tantervek voltak a hiányos orosz nyelvtudás legfőbb okai. Az „internacionalizmus” jegyében sorozatok voltak a különböző nemzetiségű művészek „kommunista” előadásorozatai, döntő többségükben a nagyvárosokban. A „szocialista realizmus” terjesztését határozta meg célként a művelődési házaknak, a könyvtáraknak, a moziknak, amelyek számát a második ötéves terv alatt közel 50%-kal kellett növelni.

Összességében elmondható, hogy közvetlenül Sztálin halála előtti hónapokban Kárpátalja gazdasági és kulturális szempontból már egy tipikus szovjet társadalom képét mutatta. Meglepő és figyelemre méltó, hogy a megingathatatlanul ideológiai tartalmú pártajtó hírt adott a lakosság körében tapasztalható érdeklenségről is, ami kellemetlenül hatott a szovjet modernizációs törekvésekkel kapcsolatban elvárt hurróoptimizmussal szemben.

IRODALOM

Kárpáti Igaz Szó. 1953.

Szovjet Falu. 1953.

Vörös Zászló. 1953.

*

Bereczky György: A sztálini és hruscsovi nemzetiségpolitika a korabeli kárpátaljai sajtóban, összehasonlító jellemzésük. In: *ACTA Beregsasiensis*, 2009/1.

Fedinec Csilla: Iskolahálózat Kárpátalján (1945–1965). In: *UngBereg*, 1999/1.

Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest, Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2010.

Гранчак, І. (ред.): *Нариси історії Закарпаття (1946–1991)*. Том III. Ужгород, Закарпатська Обласна Державна Адміністрація, 2003.

Kornai János: *A szocialista rendszer*. Pozsony, Kalligram, 2012.

Gyula KOSZTYÓ

Transcarpathia during the first months of 1953 (based on the source materials of the local press)

The study presents the situation in Transcarpathia based on the press of the local party during the first months of 1953, the period around which J.V.Stalin died, by which time Transcarpathia already went through the process of the so called sovietisation, and so we can look upon it as a uniformed part of the soviet state. It is surprising as well as quite remarkable, that the party press characterized by unwavering ideological contents reported the disinterest prevailing among the population, which had a reverse effect on the hurray optimism expected concerning the strives for modernization. This provides a good proof of press analysis – backed up with the necessary source critics – being able to serve as an adequate tool for widening the sphere of our knowledge of the era in question even within the frames of such an overflowing ideological period.

Keywords: Hungarians of Transcarpathia, sovietization, weekdays

III.
IDENTITÁSTÉNYEZŐK

Névadási nézetek a tizenéves korosztályban. Egy beregszászi gimnazisták körében végzett vizsgálat tapasztalatai

A tanulmányban tizenéves diákok névadással kapcsolatos nézeteit vizsgálom, középpontba állítva a névadási motivációikat, név és identitás kapcsolatát, valamint az ukrajnai nyelvtörvény kisebbségi közösségek névviseeléséről szóló cikkelyének kérdését. A kutatást kérdőíves módszer segítségével végeztem a Beregszászi Bethlen Gábor Magyar Gimnázium diákjai körében. Az intézmény Kárpátalja egyetlen magyar tannyelvű, hétosztályos gimnáziuma, mely a környező települések magyar ajkú diákjainak biztosít minőségi oktatást. A gimnáziumba való bejutás feltétele az első négy elemi osztály elvégzése után sikeres vizsgák tétele magyar nyelvből és matematikából.

A kutatás célja az volt, hogy a többi magyarlakta régióhoz hasonlóan¹ Kárpátalján is bővítssem a névtani kutatások sorát. Vörös a felvidéki magyar diákok körében vizsgálta a közösségi névadási hagyomány továbbélését,² Szilágyi szintén ebben a korosztályban kutatta,³ hogy milyen hasonlóságok és különbségek rejlenek az anyaországi és a határon túli magyar névadásban. Az 1990-es évek első felében három helyszínen – Magyarországon, Erdélyben és Felvidéken – végzett vizsgálat eredményeit hasonlította össze. Rajslí 12 bácskai helység magyarságának névadási szokásait vizsgálta különböző forrásokat alapul véve (anyakönyvek, összeírások, névsorok, osztálynaplók, albumok...). Rancz kérdőíves felmérést készített az erdélyi Felső-Háromszéken, arra volt kíváncsi, hogy milyen helyet foglal el a névadás az identitáselemek rendszerén belül, illetve a keresztnévadási motivációk milyen hangsúlyt kapnak az egymást követő generációk névadási szokásaiban. Míg a tömbmagyar területeken rendkívül erős a magyar nyelv-

¹ Vö. Vörös Ferenc: *A közösségi névadási...*, 1999, i. m. 266–285. o.; Szilágyi Anikó: *Névadási szokások...*, 2005, i. m.; Rajslí Ilona: *A keresztnévadási szokások...*, 2007, i. m. 235–241. o.; Rancz Teréz: *A névadás motivációi Felső-Háromszéken...*, 2009, i. m. 17–25. o.

² Vörös Ferenc: *A közösségi névadási...*, 1999, i. m. 266–285. o. Ezúton szeretnék köszönetet mondani Vörös Ferencnek, aki rendelkezésemre bocsátotta az általa használt kérdőívet. Köszönet illeti továbbá Szoták Szilviát, Fejes Norbertet, Farkas Tamást, Riskó Mártát, akik segítettek a kérdőív kárpátaljai vonatkozású átdolgozásában, értékelésében és lekérdezésében.

³ Szilágyi Anikó: *Névadási szokások...*, 2005, i. m. 78–86. o.

használathoz, így a magyar névadáshoz való kötődés, addig szórványmagyarság esetében végzett vizsgálatokból kissé negatívabb képet kaphatunk. Illés-Molnár Márta a németországi magyar diaszpóra névadását vizsgálta, eredményei szerint az adatközlői 47%-a visel magyar vagy magyaros nevet, a diaszpóra második és harmadik generációjának 53%-a nem (csak) magyaros keresztnévvel rendelkezik.⁴ Zelliger Erzsébet az ausztriai magyarok két generációja körében végzett kérdőíves felmérése kimutatta a magyar identitás elvesztésének lassú folyamatát, melynek két okát nevezte meg: az egyik az identitástudatban bekövetkezett „kopás”, melynek indítéka a különbözőség elfedése a többség előtt, a másik az osztrák bevándorlási politika 1956 utáni asszimilációs törekvése.⁵ Valamennyi terület magyarul lakta közösségét fenyegeti ez a veszély, épp ezért lenne fontos régiót szerzte a tudatos nyelvi menedzselésre való törekvés.⁶

A keresztnveket „speciális kommunikációs kódznak”⁷ tekintem a vizsgálat során. A kutatás kapcsán a következő hipotéziseket állítottam fel: a vizsgált kárpátaljai névanyagra nem jellemző az „elszlávosodás”; név és identitás kapcsolatával tisztában vannak a diákok; az apai név használatáról szóló jogszabályt egyáltalán nem ismerik, vagy ha mégis, akkor nagyon kevesen; a kisebbségi névválasztás, névadás kapcsán létezik egyfajta „kollektív védekezési mód”;⁸ valamint hogy a névadást befolyásoló motivációk a mindenkori névdivat és a hagyományőrzés színes skáláján mozognak. A nevek egyértelmű információtartalmán kívül (nem, nemzetiség) számos egyéb jelentéselemet közölhetnek: életkor, érzelmi töltet, hangulat, emlék, asszociáció, melyek sok esetben szubjektívvé teszik a nevek értelmezését, hisz a nevek használata minden esetben kódolás és dekódolás, tehát sajátos értelmezés is.⁹

A vizsgálat jelentősége abban rejlik, hogy kárpátaljai magyar diákok névadási nézeteiről felmérés eddig még nem készült, illetve szándékosan ráirányítja a gimnazisták figyelmét az eddig kevesek által ismert névadási jogok törvény által biztosított lehetőségeire, a névadás és identitás kapcsolatára, valamint a névválasztás, illetve dokumentálás során tanúsítandó tudatos magatartás fontosságára.

A témaválasztás többszörösen is személyes indíttatású; egyrészt Beregszász névanyagának bármilyen jellegű módszeres vizsgálata (akár történelmi, akár

⁴ Illés-Molnár Márta: *Névadás és névhasználat a...*, 2010, i. m. 59–69. o.

⁵ Zelliger Erzsébet: *Névadás és identitás*, 2007, i. m. 227–233. o.

⁶ Szabó Mihály Gizella: *A határon túli névhasználat...*, 2008, i. m. 49. o.

⁷ Takács Judit: *A név mint kód...*, 2008, i. m. 18–29. o.

⁸ Vörös Ferenc: *A közösségi névadási hagyomány...*, 1999, i. m. 266. o.

⁹ Takács Judit: *Valóban nem számít, minek nevezzük?* 2008, i. m. 5. o.

előnyelvi névanyag kapcsán) eddig még fehér foltja a névtani jellegű kutatásoknak, másrészt a felmérést szülővárosomban és alma materemben készítettem.

A kérdőívről

A kérdőív felépítését tekintve 4 részből tevődik össze. A kérdőív tartalmazta kérdések a válaszadás formáját tekintve: kötött válaszos kérdések, szabad válaszos kérdések, illetve kötött válaszos kérdés kombinálása szabad válasszal. A kérdések többségéhez kontrollkérdéseket is alkalmaztam. A kérdőív kitöltése a tanulók részéről 45 percet, azaz egy tanórányi időt vett igénybe.

Az első részben olyan szociológiai kérdésekre kellett válaszolniuk a diákoknak, mint születési idő, lakhely, az elemi iskola elvégzésének a helye, nemzetiiség; valamint a szülők születési helye, nemzetisége, iskolai végzettsége; kiegészítő adatokként pedig fel kellett tüntetniük saját nevük magyar, ukrán, illetve az útlevelemben szereplő latin betűs névalakját, ezen kívül szüleik, nagyszüleik és kereszt-szüleik utónevét.

A kérdőív második részében a nemzeti öntudat és névválasztás összefüggését értékelték és véleményezték a tanulók.

A harmadik rész a kisebbségi helyzetből fakadó nevekkal kapcsolatos kérdéseket, névfordítási, anyakönyvezési problémákat, a diákok kettős keresztnevekhez való viszonyulását, valamint a névválasztási motivációinak értékelését, illetve a számukra tetsző és nem tetsző nevek felsorolását tartalmazta.

A kérdőív negyedik része az apai név használatának, törvény által szabályozott viselésének kérdéskörére, a gimnazisták ezzel kapcsolatos állásfoglalására, véleményére épült.

Az adatközlőkről

A vizsgálat kontrollcsoportja a Beregszászi Bethlen Gábor Magyar Gimnázium összesen 8 osztálya: 4A, 4B, 5A, 5B, 6A, 6B, 7A, 7B, ami a középiskola 8–11. osztályainak felel meg (a gimnázium az osztályok számozását az 1. osztállyal kezdi, ami a középiskola 5. osztályával egyenlő).

A 89 lány összesen 56 néven, az 53 fiú 32 néven osztozik.

A leginkább megterhelt női keresztnevek a következők csökkenő sorrendben: *Barbara* (6,7%), *Enikő* (5,6%), *Anna* (4,5%), *Nikolett ~ Nikoletta* (4,5%), *Dominika* (3,4%), *Klaudia* (3,4%), *Krisztina* (3,4%); 2,2% a megterheltsége a következő neveknek: *Adrienn*, *Andrea*, *Beatrix*, *Bernadett*, *Bianka*, *Diána*, *Eszter*, *Fruzsina*,

Hajnalka, Katalin, Noémi, Orsolya, Vivien; 1,1%-os megterheltségű, azaz csupán egyszer előforduló nevek közé tartoznak a következők: Adél, Alexandra, Angéla, Anzselika, Beáta, Bettina, Boglárka, Brigitta, Dianna, Dóra, Edina, Eliszon, Emese, Eugénia, Éva, Gabriella, Genovéva, Henrietta, Julianna, Kamilla, Karolina, Kinga, Leticia, Lídia, Mária, Mirjám, Moll, Petra, Rebeka, Renáta, Szabina, Teodóra, Vanda, Vanessza, Viktória.

A férfinevek megterheltsége: István (8%), Ádám (6%), Ferenc (6%), Gergely (6%), Tamás (6%); 4%-os a megterheltsége a következő utóneveknek: Ákos, Attila, Béla, Csaba, Dániel, Dávid, Erik, Norbert, Sándor, Zoltán; 2%-os megterheltségű, azaz egyszer előforduló nevek: Adrián, Alex, András, Aron, Balázs, Bence, Dominik, Gergő, Gerzson, Gyula, János, József, Krisztián, László, Péter, Richárd, Szabolcs.

Azért tartom fontosnak az adatközlők által viselt teljes névanyag feltüntetését, mert a kérdőívek értékelése során egy újabb befolyásoló tényező különösen kiemelkedett: a diákok névizlését nagyban befolyásolja szűk környezetük névviselése. Szélsőségesen értékelték a tanulók – vagy nagyon tetsző, vagy nagyon nem tetsző nevek közé sorolták – iskolatársaik olyan ritkán előforduló keresztnéveit, mint pl.: Eliszon, Eugénia, Genovéva, Leticia, Lídia, Mirjám, Moll, Vanessza, Gerzson.

1. táblázat. A vizsgálatban részt vevő diákok osztályonkénti és nemek szerinti aránya

Osztály	Fiú	Lány	Összesen
4.	15	26	41
5.	14	20	34
6.	15	24	39
7.	9	19	28
Összesen	53	89	142

A vizsgálat eredményei

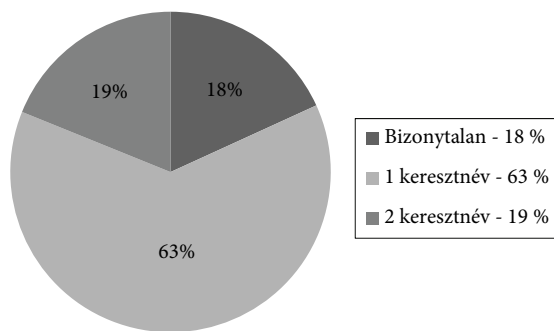
Kettős keresztnévek

Kálmán Béla szerint a kettős vagy még több számú keresztnévek adása az uralkodó családok névadására volt jellemző, a nemesség körében csak a 18. században terjedt el ez a szokás.¹⁰ Hajdú Mihály szerint viszont kétségkívül korábbra tehető a több keresztnév adásának szokása, hisz a 18. század végén már gyak-

¹⁰ Kálmán Béla: *A nevek világa*, 1973, i. m. 53. o.

ran előfordult, főleg a római katolikus anyakönyvekben, s nem csupán a nemes-ség körében.¹¹ A 20. század közepére „szinte népszokássá lett” a több keresztnév adása országsgzerte, Budapesten 1947-ben a kétnevűek aránya meghaladta az 50%-ot, a háromnevűeké az 5%-ot, és előfordult a négy és öt keresztnév adása is.¹² Az 1952. évi XIX-es rendelet az adható keresztnévek számát kettőre korlátozta.¹³ A kettős nevek gyors terjedése a második világháború után számos új név elterjedésével lehetett kapcsolatban: abban az esetben, ha a gyerek idegenszerű névre keresztelték, második névként megörökölte valamelyik felmenőjének nevét vagy egy megszokott, a községben jól ismert nevet kapott.¹⁴ A csehszlovák érában még szórványosan jelen lévő kettős keresztnéveket a szovjet, majd ukrán névadási jogszabályok szerint szinte teljesen száműzték a névadási gyakorlatból. A kettős keresztnévűség hiánya máig jellemző a kárpátaljai magyar névviselésre.¹⁵

A kérdőív 142 adatközlője közül mindössze tízen viselnek két keresztnévet: hét lány és három fiú. A gimnázium pedagógusai szerint egyre elterjedtebbé válik ez a névadási gyakorlat, különösen a fiatalabb diákok (gimnázium első 4 osztálya) keresztnévviselésében figyelhető meg. A kérdőívben többek között arra is kíváncsi voltam, hogyan vélekednek a diákok a kettős keresztnévek adásáról, melyet a következő diagramok szemléletesen ábrázolnak.

1. ábra. Tervezed-e, hogy két keresztnévet választasz gyermekednek?

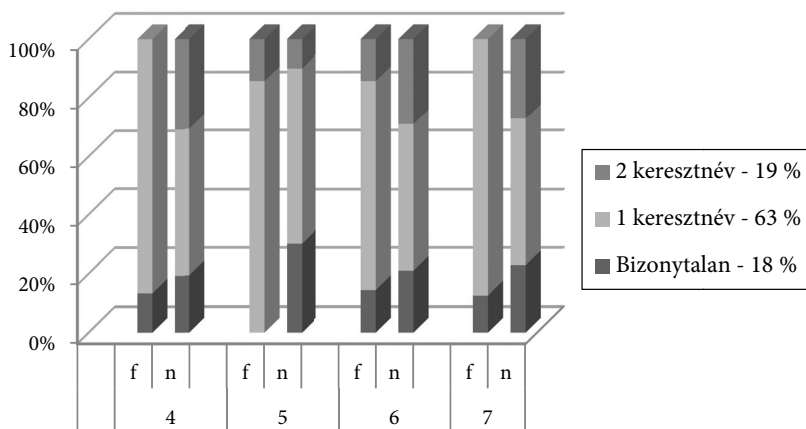
¹¹ Hajdú Mihály: *Általános és magyar névtan*, 2003, i. m. 583. o.

¹² Kálmán Béla: *A nevek világa*, 1973, i. m. 53. o.

¹³ Fercsik Erzsébet – Raátz Judit: *Keresztnévek enciklopédiája*, 2009, i. m. 19. o.

¹⁴ Hajdú Mihály: *Általános és magyar névtan*, 2003, i. m. 584. o.

¹⁵ Vörös Ferenc: *Személynévhasználat...* 2012, i. m. 84. o.

2. ábra. Leendő gyermekeknek adandó keresztnévek száma osztály és nem szerint

Szemléltetésként az ábrákhoz beszéljenek a szélsőséges véleményekről a diákok szavai, választ adva arra a kérdésre, hogy tervezik-e gyermekük számára két keresztnév adását:

„Igen. Az első egy gyönyörű név legyen, a második név őrizze meg nagymamám nevét.”

„Igen, az egyik legyen egyházi, mint nekem, a másik pedig egy divatos.”

„Igen, mert nekem tetszik, ha két keresztnévűek az emberek (nekem is két keresztnevem van, így tetszhet is.)”

„Igen, mert szeretném, ha a férjemnek is tetszene a neve és nekem is, de rájöttem, hogy nem kell az, mert az csak rossz lesz a gyerekeknek.”

„Nem, felesleges.”

„Nem, nem tetszik.”

„Nem tervezem, mert ez gondot okozhat a papírok elrendezésében.”

A fenti ábrából megbizonyosodunk arról, hogy a diákok körében fokozatosan terjed a két keresztnév adásának divatja; az diagramból azt látjuk, hogy főleg a lányok körében, míg velük ellentétben a 4. és 7. osztályos fiúk közül senki nem tulajdonít jelentőséget a második keresztnévnek. Az idézetek a diákok szélsőséges véleményét tükrözik, a nemleges választ adók a hivatalos ügyintézők felmerülő esetleges problémákra, valamint a második keresztnév fölösleges voltára reflektálva indokolták válaszukat.

Névadási motivációk

A gimnazistáknak a kérdőívben két blokkban felsorolt névadási motivációkat kellett értékelniük egytől ötig terjedő skálán, ahol az „1” az egyáltalán nem fontos szempontot képviselte, az „5” pedig a nagyon fontos szempontot. Az összesített értékek alapján a diákok a következő fontossági sorrendet állították fel a megadott szempontokat alapján:

1. Házastárssal egyezségben szülessen.
2. Legyen magyar név.
3. Legyen jó hangzású név.
4. A név viselőjének ne legyenek konfliktusai a választott alak miatt.
5. Legyen ritka, különleges keresztnév.
6. Hangzásban illeszkedjen a családnévhez.
7. A név becézhetősége.
8. A keresztnév hangulata.
9. Legyen divatos keresztnév.
10. A választott keresztnév tetsszen a rokonságnak.
11. A családi tradíció figyelembe vétele.
12. A név játékosága.
13. A név vallásos jellege.
14. Olyan név legyen, amelynek van ukrán párja (pl. József ~ Йосип).
15. A választott név elékeztesen valamilyen kedves élményre.
16. A név hosszúsága.
17. Alliteráció a családnévvel.
18. Legyen gyakori név.
19. Olyan név legyen, amelynek nincs ukrán megfelelője.
20. A névről ne lehessen eldönteni, hogy magyar vagy ukrán.
21. A névnap és születésnap közötti távolság.
22. Legyen ukrán név.

Azt látjuk tehát a felállított sorrendből, hogy a legfontosabb szempontok közé került a magyar név választásának motivációja, míg az ukrán névválasztás zárja a listát a legkevésbé fontos motivációként. Ezzel bebizonyosodik az a hipotézisem, miszerint már a tizenéves korosztályban kialakul egyfajta „kollektív védekezési mód” a névválasztás kapcsán.

Nemek szerinti bontásban mutat némi különbséget a sorrend; a fiúk esetében a következő szempontok kerültek az első 5 helyre: 1. Legyen magyar név; 2. Házastárssal egyezségben szülessen, 3. Legyen jó hangzású név; 4. A név vise-

lőjének ne legyen konfliktusai a választott alak miatt; 5. Hangzásban illeszkedjen a családnévhez. A lányok által felállított sorrend a következő: 1. Házastárssal egyezségben szülessen; 2. A név viselőjének ne legyenek konfliktusai a választott alak miatt; 3. Legyen jó hangzású név; 4. Legyen ritka, különleges név; 5. Legyen magyar név. Osztályonkénti értékelésben mind a négy évfolyam esetében az első helyre a 'házastárssal egyezségben szülessen' szempont került az első helyre.

A legszembetűnőbb különbség a fiúk és a lányok listája között a magyar név választásának motivációja: a fiúk esetében magasan a legfontosabb szempontok közé tartozik, míg a lányoknál ezt megelőzik a konfliktuselkerülés, jó hangzás, illetve ritka nevek kritériumai.

Miért kaphat hangsúlyt a 'konfliktus elkerülés' szempontja a gimnazisták vála-szaiban? Már az előző pontban kifejtett második keresztnév adásával kapcsolatban is felmerült (többen is jelezték, hogy azért nem adnának gyermeküknek két keresztnévet, mert gondot okozhat ügyintézésnél, ill. a hivatalos okiratokban is) és az apai név használatával kapcsolatban is megjelenik a későbbiekben. Kárpátalján a cirill betű használata megszaporitotta a névfordításokkal, névátírással kapcsola-tos problémákat, mert a cirill ábécé sok esetben nem tudja átadni egyértelműen a magyar neveket. A szláv névkincsből hiányzó *Adrienn (Adrien)* névnek például több átírása is létezik: *Адриен, Адриєн, Андриєн, Андриєн, Адриана, Андриана*, s még ezekhez társulnak a hosszú *-n*-nel írt alakok. Fűszerezheti a problémát pl. egy *Görög* családnév, melynek olyan átírásai léteznek, mint *Гурих, Гуриг, Герег, Герег, Герич, Гороз, Гуриг, Герег, Гырыз, Гырых*.¹⁶ A változatokat a tel-jesség igénye nélkül soroltam fel, mindegyik alak szerepelt egyetlen család több generációjának különböző okmányaiban. A példa jól érzékelteti, milyen konfliktusok elkerülésére gondolhattak a diákok. Ezért olyan fontos a tudatos magatartás a különböző hivatalos ügyek intézésekor, hogy a helyes névalak kerüljön az okmányokba. Családneveink különböző alakokban történő fordítása/átírása immár három generáció óta vezet félreértésekhez a fentiekben vázolt okok miatt.

Érdekes összehasonlítani a kapott válaszokat más régiókban készített névadási motivációkat (is) vizsgáló kutatások eredményeivel.

Vörös Ferenc révkomáromi magyar gimnazisták körében végzett felmérése szerint, mindkét vizsgált minta eredményei (A minta – 14 éves korosztály, B minta – 18 éves korosztály) azt mutatták, hogy a diákok legfontosabbnak értékelt motiváció a 'legyen jó hangzású keresztnév', ezt követi a 'legyen magyar név' és a 'házastárssal egyezségben szülessen' szempontok – a két régió diákjai vála-szában tehát hasonlóságot fedezhetünk fel. Rendkívül érdekes viszont, hogy a fel-

¹⁶ Szemléltetésként hűgom, *Görög Adrienn* névelőfordulásait mutattam be.

vidéki diákok magasan értékelték az olyan szempontokat, mint 'fontos a többségi nemzettel szembeni tolerancia a névválasztásban,' valamint 'a leírt keresztnévről ne lehessen eldönteni, hogy magyar vagy szlovák,' míg a kárpátaljai gimnazisták ugyanezeket a motivációkat a listájuk végére helyezték.

Szilágyi Anikó az 1990 és 1994 között született magyarországi, felvidéki és erdélyi gyerekek névanyagát vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy a felvidéki magyarok nagyobb arányban választanak idegen, főleg szlovák neveket gyermekeiknek. Hasonlóságot látunk tehát Vörös vizsgálatával, ahol a diákoknak szintén fontos szempont volt a többségi nemzettel szembeni tolerancia a névválasztáskor. Ezzel ellentétben az erdélyi névanyag vizsgálata kapcsán kiderült, hogy az erdélyi magyarság a nemzeti identitásának megőrzésében nagyobb szerepet tulajdonít az anyanyelvhez kötődő következetes névválasztásnak.¹⁷

Rajslil Ilona egy topolyai általános iskola 60 tanulójának szüleivel kitöltött kérdőív alapján kapott adatokat az 1989 és 1991 között született gyerekek névadásáról. A vajdasági adatközlők számára a 'jó hangzás,' a 'tetszés' és a 'kizárólag magyar név legyen' szempontok voltak a leginkább motiválók,¹⁸ így szintén hasonlóságot fedezhetünk fel a vajdasági és a kárpátaljai adatközlők válaszaiban. Valamennyi régióban végzett vizsgálat eredményei kimutatták, hogy a kisebbségben élő magyar közösségek számára fontos a magyar identitás megőrzése, melynek egyik formája a névválasztásban is tetten érhető.

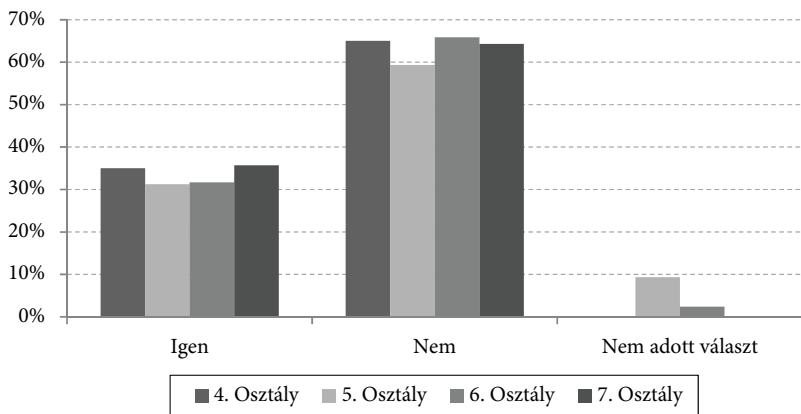
Az apai név használatáról

A kárpátaljai magyar névállományban az egyik legnagyobb változást az 1945-ös impériumváltás hozta, ugyanis a szovjet joggyakorlat kötelezővé tette állampolgárai számára a háromelemű névadást. Ez azt jelentette a gyakorlatban, hogy a kárpátaljai magyar közösségek tagjainak nevében az anya nevének szerepét az apai név (oroszul 'otcseszto', ukránul 'po bátykovi') váltotta fel kötelezően feltüntetendő harmadik névelemként a családnév és a keresztnév után. Ez azt jelenti, hogy Kis István, akinek édesapját Józsefnek hívják, *Kiu Стенан Йосипович* (*Kis Sztefán Joszipovics*)-ként szerepel a személyi igazolványában; újabban a fonetikus átírás eredményeként *Kiu Iuumban Йосипович* (*Kis István Joszipovics*)-ként.

Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa 1989-ben elfogadott nyelvtörvényének 12. cikkelye magyarozza az állampolgárok névviselésével kapcsolatos jogait, miszerint a terület: „minden állampolgárának joga van nemzeti család-, utó- és apanevére.

¹⁷ Szilágyi Anikó: *Névadási szokások...*, 2005, i. m. 86. o.

¹⁸ Rajslil Ilona: *A keresztnévadási szokások változása Bácskában*, 2007, i. m. 235–241. o.

3. ábra. Tudad-e, hogy törvény szerint nem kötelező az apai név feltüntetése a hivatalos okmányokban?

A polgárok meghatározott rend szerint jogosultak helyreállítani saját nemzeti-ségi család-, utó- és apanevüket. Azok a polgárok, akiknek nemzeti hagyományaikban nincs szokásban az apanév feltüntetése, jogosultak személyi igazolványaikban csak család- és utó-, valamint keresztlevelekben az apjuk és az anyjuk nevének beírására.¹⁹ Eszerint tehát a magyaroknak nem lenne szükséges feltüntetni az apai nevet a személyi igazolványukban és egyéb hivatalos okmányokban. Erről a névtörvényről viszont nagyon kevesen tudnak.²⁰

A kérdőív egyik legfontosabb feladatának tartom az apai név használatáról szóló jogszabály terjesztését a diákok körében.

A 3. ábrából azt látjuk, hogy a diákok 33,5%-a ismeri a névtörvényt, 63,75%-a pedig nem ismeri. A kutatás kezdetén felállított hipotézisemet – miszerint nagyon kevesen ismerik az apai név használatáról szóló törvényt – a diákok válaszaikkal megcáfolták. Ennek az a magyarázata, hogy a 142 válaszadó közül öt diák – két beregújfalui, egy mezővári, egy beregszászi és egy magyarországi születésű –

¹⁹ Beregszászi Anikó – Cserniczkó István: *A kárpátaljai magyar személynevek...*, 2011, i. m. 419. o. Vö. Vörös Ferenc: *Személynévhasználat...* 2012, i. m. 83. o.

²⁰ 2014 januárjában egy 15 fős kárpátaljai magyar doktoranduszokból álló csoporttól kérdeztem meg, hogy ismerik-e az említett jogszabályt – mindössze egyetlen igenleges választ kaptam, méghozzá Cserniczkó István egyik tanítványától.

hivatalos okmányjaiban nem szerepel harmadik névelemként az apai név, ami egyértelműen hozzájárul a jogszabály ismeretének terjedéséhez/terjesztéséhez.

Hogy miként vélekednek a diákok az apai név feltüntetéséről, illetve fel nem tüntetésének lehetőségéről, azt szemléltessék a teljesen szélsőséges véleményeket megfogalmazó mondataik:

„Nem hallottam erről a törvényről, de jó tudni a jogaimat, amit jövőre bővebben is megtanulok.” (4. o.)

„Meglep, hogy ilyen is van.” (4. o.)

„Szívesen viselem édesapám nevét.” (5. o.)

„Fölöslegesnek tartom az apai név feltüntetését.” (5. o.)

„Megtisztelő az apa irányába, ha fel van tüntetve a neve.” (5. o.)

„Nem tudom. Az ukránoknak ez a szokásuk és kultúrájuk, hogy így írják a neviüket. Ez így rendben van. Mivel Ukrajnában élünk, ezért kell az, hogy aszerint éljünk, ahogy a törvények elvárják azt. De az jó, hogy a törvény megfogalmazza, hogy nekünk magyaroknak nem muszáj így használnunk, mivel nálunk ez nem szokás.” (5. o.)

„Szerintem jó törvény, mivel így nekünk is vannak jogaink ukrán állampolgárságunk ellenére, s jobban érezhetjük, hogy a magyar nemzet részei vagyunk.” (5. o.)

„Ezzel is a nemzeti öntudatomat tudnám kifejezni a világ felé.” (5. o.)

„Élnék a lehetőséggel. Pusztá hazafiasságból.” (6. o.)

„Jobban kellene ezt reklámozni az emberek között, mert szinte senki nem tud róla.” (6. o.)

„A személyim most igényeltem, ezért jelenleg nem tudok élni ezzel a lehetőséggel, talán majd a továbbiakban, bár ez is időigényes. Gyermekeimnek viszont még a kezdetekkor megpróbálnám elintézni. Úgy gondolom, valóban szükség van erre, bár én eddig erről még nem hallottam.” (6. o.)

„Nem szeretnék konfliktusba kerülni a hivatalnokokkal.” (7. o.)

Diákokról lévén szó egymáshoz viszonyítva szinte minden kérdésre rendkívül ellentétes véleményeket fogalmaztak meg. Egy részük az apai név viselését természetesnek, sőt megtisztelőnek érzi, másik részük viszont teljesen fölöslegesnek ítéli, elhagyásában a magyar nemzeti öntudat kifejezését vélik felfedezni, és vannak olyanok is, akik a harmadik névelem hiányából fakadó különböző adminisztratív problémák elkerülése céljából tartózkodóan vélekednek róla.

A tetsző és a nem tetsző keresztnevéről

A diákok egyik kedvenc feladatának bizonyult a 10 leginkább tetsző, illetve nem tetsző női és férfinevek listájának elkészítése. Bár nem volt szükséges mind

a 10 sort kitölteniük, nagyon kevesen éltek ezzel a lehetőséggel, ennek köszönhető, hogy rendkívül gazdag és változatos névlista készült a kérdőívek értékelésekor. Raátz Judit kutatásai szerint a magyar névkincs egyre gyarapodik, a névanyag gazdagodásában pedig két egymással ellentétes tendencia figyelhető meg: egyrészt a divatnevek, a média és különböző televíziós sorozatok neveinek hatása, másrészt a nemzeti identitásra, a hagyományos magyar keresztnévek felélesztésére, elterjesztésére való törekvés.²¹ Ez a megállapítás elmondható a diákok által feltüntetett névanyagra is.

A női nevek esetében 142 adatközlő összesen 1103 választ adott a kérdésre 212 nevet felsorolva 272 alakváltozatban. A nevek és az alakváltozatok száma, ahogy az a lenti listából is kitűnik, azért eltérő, mert a diákok sokszor a nevek idegen vagy angolos alakját jegyezték le. Előfordult több esetben az is, hogy a becenévi formát tüntették fel, ami azért különösen érdekes számunkra, mert a becenévi alak a preferált névjegyzékben pozitív konnotatív értékkel rendelkezett, míg ugyanaz a becenévi forma a nem preferált jegyzékben már negatív konnotatív értékkel szerepelt. Preferált női nevek jegyzéke:

Abigél, Adél, Adrien ~ Adrienn, Afrodite ~ Afrodité, Ági ~ Ágnes, Ágota, Alexa, Alexandra, Alexa, Alice ~ Alisa ~ Alíz, Amanda, Amarill, Amira, Amy, Anasztázia, Andi ~ Andika ~ Andrea, Anett, Angéla, Angelika, Anikó, Anita, Anna, Annabella, Annamari ~ Annamária, Antónia, Apollónia, Ariel ~ Ariel, Auréla, Barbara ~ Barbi, Bea ~ Beáta, Beatrix, Bella, Bernadett, Betti ~ Bettina, Bianka, Bogi ~ Boglárka, Brigitta, Carly, Cassandra, Ciara, Cinti ~ Cintia ~ Szintia, Claudia, Csenge, Dália, Dalma, Daniella, Debóra, Dia ~ Diána ~ Dianna, Dominika, Dóra, Dorina, Dorka, Dzseni ~ Dzszenifer ~ Jenifer, Edda, Edina, Edit, Elena, Eleonóra, Elina, Eliszon, Elizabet ~ Elizabeth ~ Elizabett ~ Erzsébet ~ Elizabeth ~ Erzsébeth ~ Erzsike, Elza, Emese, Emilia ~ Emília ~ Emily, Emma, Enikő, Erika, Ernesztina, Eszter, Etus, Eufrozina, Eugénia, Éva, Evelin, Fanni, Felicity, Flóra, Fruzsina, Gabica ~ Gabriella, Genoveva ~ Genovéva, Georgina, Gréta, Györgyi, Hajnal, Hajnalka, Hanga, Hanna, Johanna, Heiley, Heléna, Heni ~ Henrietta, Hermione, Ibolya, Icuska, Ildikó, Inez, Izabella, Jane, Jázmin, Jessica, Johanna, Jolán, Judit, Júlia, Julianna ~ Júlianna, Kamilla, Kármén, Karolina, Kata ~ Katalin ~ Kate ~ Katniss, Kerolájn, Kiara, Kincső, Kinga, Kira ~ Kíra, Kitti, Klára, Klaudia, Klóé, Kristina ~ Krisztina ~ Krisztína, Lana, Lara, Laura, Lea, Leila, Lena ~ Léna, Lenke, Leszja, Leticia ~ Letícia, Lexi, Lidia ~ Lídia, Lili, Lilián, Lilla, Linda, Lívía, Liza, Lola, Lotti, Luca, Magdolna, Maja, Malvin, Marcella, Mari, Mária, Mariann, Maricsuj, Marikruz, Márta, Melánia, Melinda, Melissza, Mercédesz, Mirella, Mirjám ~ Mirján, Mirtíl, Mónika, Napsugár, Natália, Natasa, Nelli, Nikolett ~ Nikoletta,

²¹ Raátz Judit: *A magyar keresztnévadás változása...*, 2005, i. m. 10–12. o.

Nina, Noémi, Nóra, Norina, Olivia ~ Olívia, Orsi ~ Orsolya, Pamela, Pandhora, Panna, Patricia, Petra, Ráchel ~ Ráhel, Ráháb, Rebecca ~ Rebeka, Regina, Réka, Renata ~ Renáta, Rita, Róza, Rozáli ~ Rozália ~ Rozalie, Rózsa, Saci, Sára, Seherezádé, Sophia ~ Szofi ~ Szofia, Stefi, Stella ~ Sztella, Szabina, Sztészi, Teodóra, Terézia, Timea ~ Tímea, Tünde, Valentina, Vanda, Vanessza, Vera, Veronika, Viktória ~ Viki ~ Vikica, Viola, Virág, Vivien, Zara, Zita, Zoé, Zora, Zsanett, Zselyke, Zsenge, Zsófi ~ Zsófia ~ Zsóka, Zsuzsanna.

A férfinevek esetében a 142 adatközlő 1115 válaszában 155 nevet sorolt fel 198 alakváltozatban, formában. Preferált férfinevek jegyzéke:

Ábel, Ábrahám, Ádám, Adrián, Ágoston, Ákos, Alex ~ Alexander, Álmos, András ~ Andrew, Antal, Antonio, Apolló, Arnold, Áron, Árpád, Artúr, Attila ~ Atilla, Aurélió, Bájen, Balázs, Bálint, Benjamin ~ Benjámín, Barnabás, Barney, Béci ~ Béla, Bence, Bendegúz, Benedek, Benett, Beni, Bertalan, Botond, Brájen, Christopher ~ Krisztofer, Csaba, Damien, Dániel, David ~ Dávid, Dénes, Denisz, Dominik, Dorián, Edgár, Eduárd, Edward, Elemér, Előd, Emil, Endre, Erik, Eugén, Fábián, Fábíó, Farkas, Federico ~ Feredikó, Ferenc, Flórián, Gábor, Gellért, Gergely, Gergő, Gerzson, Géza, Gyimi, Gyula, György, Harold ~ Harry, Hedvig, Henrik, Hugó, Igor, Illés, Imre, István, Iván, Jácint, János, Jonatán ~ Jonathán, József, Jusztin, Károly, Kevin, Kolos, Konrád, Kornél, Kristóf, Krisztián, Lajos, László, Lázár, Lénárd, Levente, Lian, Liridon, Lóránt, Lőrinc, Luke, Marcell, Marián, Márk, Martin, Márton, Máté, Mátyás, Messi, Migel, Mihály, Miklós, Milán, Miroszláv, Mórliczka, Nándor, Neteniel, Noah, Noel, Norbert, Oliver ~ Olivér, Ottó, Ödön, Patrik, Péter, Rafael ~ Raphael, Richard ~ Richárd ~ Rihárd, Róbert, Rodrigó, Roland, Ronaldo, Rudolf, Runney, Samu ~ Sámuel, Sándor, Stefan, Szabolcs, Szása, Szebasztján, Szilárd, Szilveszter, Tamás, Teodor, Teofil, Tibor, Vajk, Valentin, Vendel, Viktor, Wiliem ~ William, Winettu, Xanyi, Yoda, Zalán, Zayn, Zénó, Zoltán, Zsolt, Zsombor.

A nevek értékelését kategorizálás segítségével végeztem: az egyénenként felsorolt 10–10 név közül az első kategóriába került a listán szereplő első három név, a második kategóriába a lista 4–10. helyén feltüntetett nevek. Szemléltetésként szerepeljenek itt az eredmények.

Preferált nevek:

– Női nevek

- » 1. kategória: Nikolett ~ Nikoletta (26%), Bianka (15%), Orsolya (15%), Alexandra (12%), Adrienn (11%), Krisztina (11%), Vanessza (11%), Hanna (9%), Anna (8%), Petra (8%), Viktória (8%), Vivien (8%)...

- » 2. kategória: Barbara (24%), Bianka (24%), Vivien (20%), Alexandra (17%), Nikolett ~ Nikoletta (16%), Adrienn ~ Adrien (15%), Viktória (16%), Katalin (15%), Boglárka (13%)...
- Férfinevek
 - » 1. kategória: Ádám (43%), István (40%), Dávid (34%), Bence (32%), Erik (28%), Tamás (26%), Péter (23%), Sándor (21%), Márk (21%), Máté (21%), Attila (19%), Dániel (19%), Kristóf (19%)...
 - » 2. kategória: Dávid (72%), István (64%), Ádám (60%), Erik (45%), Attila (42%), Gergely (40%), Tamás (40%), Bence (36%), Dániel (36%), Zoltán (36%), Krisztián (30%), Norbert (28%), Sándor (26%)...

Nem preferált nevek:

- Női nevek
 - » 1. kategória: Margit (13%), Irén (11%), Jolán (11%), Magdolna (11%), Borbála (10%), Mollí (10%), Katalin (10%), Eszter (8%), Éva (8%), Ilona (8%), Mária (8%), Anasztázia (7%), Erzsébet (7%), Ibolya (7%), Krisztina (7%)...
 - » 2. kategória: Erzsébet (21%), Jolán (15%), Rozália (15%), Barbara (12%), Éva (12%), Borbála (11%), Katalin (11%), Magdolna (11%), Eszter (9%), Margit (9%), Szabina (9%)...
- Férfinevek
 - » 1. kategória: Béla (40%), János (28%), József (26%), Géza (25%), István (23%), Sándor (23%), Endre (15%), András (13%)...
 - » 2. kategória: Béla (36%), József (26%), Géza (25%), Károly (25%), Gyula (23%), Dezső (21%), Sándor (21%), Elemér (19%), Ferenc (19%), János (19%), Zoltán (19%)...

Az összesített listán rendkívül gazdag névjegyzéket látunk (regényhősökkel, szappanopera-szereplőkkel, focisták neveivel...), de a kategóriákba bontás után kitűnik, hogy az idegen hangzású és írású, nagyon ritka nevek mégis háttérbe kerülnek a rangsoroláskor. A kedvelt nevek közé a napjainkban is divatos, gyakori neveket sorolták a diákok, míg a kevésbé kedvelt nevek közé kerültek az idősebb generáció által viselt nevek.

Nem volt kritérium a nevek felsorolásakor, hogy kizárólag magyar nevek kerülhetnek a listára, ezzel magyarázható, hogy különböző idegen (angol, spanyol, portugál...) keresztneveket is feltüntettek a diákok. Ukrán etimonú nevek nagyon kis számban szerepeltek mind a kedvelt, mind pedig a nem kedvelt nevek között.

Az összesített listából kitűnik, hogy éles határ nem húzható a különböző felsorolások közé, sőt gyakran találunk átfedéseket, esetenként ellentmondásokat is (ilyen pl. ugyanattól a személytől az *Erzsébet* nem preferált névként, az *Elizabeth* pedig már preferált névként való feltüntetése). „A név dekódolóját anyanyelvének korábban (általában öntudatlanul) elsajátított névtani előismeretei és névkompetenciája segíti az értelmezésben. A dekódolás, a névhez kapcsolt többletinformációk felfejtése nagy egyéni eltéréseket mutat, ez az oka annak, hogy ugyanazt a nevet a névhasználók eltérően is megítélhetik.”²² A diákok, mint a nevek dekódolói teljesen másfajta többletinformációt, konnotatív jelentést kapcsoltak egy-egy névhez: néhányuknak különösen tetszettek az idegen hangzású, „nyugatias nevek” – egyfajta közeledést mutatva ezáltal a nyugati kultúrához – annak ellenére is, hogy adott nevek rendelkeznek magyar megfelelőekkel; osztálytársaik nevei pedig igen erős asszociatív jelentéssel bírnak, hisz a név viselői tagjai a vizsgált közösségnek, ezáltal személyük erősen befolyásolja társaik adott keresztnévhez fűzött asszociációit.

Név és identitás kapcsolata

Kisebbségi környezetben a névadás és névhasználat komplex kérdés, jelentős szerepet tölt be az egyén identitásfaktorainak rendszerében, hisz a név etnikai szimbólumként is értelmezhető, mely identifikál és árulkodik a név viselőjének anyanyelvéről.²³ Kisebbségi helyzetben „az identitás a nemzeti kisebbség, a nacionalizáló állam és a külső anyanemzet hármasságában sajátos relációként ragadható meg”.²⁴ Egy közösség kollektív identitását vagy önazonosítását Otto Krogseth különböző modellekkel ábrázolja. A legismertebb egy koncentrikus körhöz hasonlítható, melyben egyre szélesebb körök rajzolódnak az egyén köré: közeli család, távoli család, helyi közösség, város/külváros, régió, nemzet, stb. A szerző szerint az egyéni és a kollektív identitásnak három fő aspektusa a kontinuitás, koherencia és az önazonosítás, mely olyan fenyegetéseknek van kitéve, mint a változékonyság, széttagoltság, szabványosítás.²⁵ Kisebbségi helyzetben talán még erősebben kidomborodik ez a hármas fenyegetettség a többségi kultúra hatására. A kérdőíves felmérés során arra is kíváncsi voltam, hogy a tizen-

²² Takács Judit: *Valóban nem számít, minek nevezzük?* 2008, i. m. 18. o.

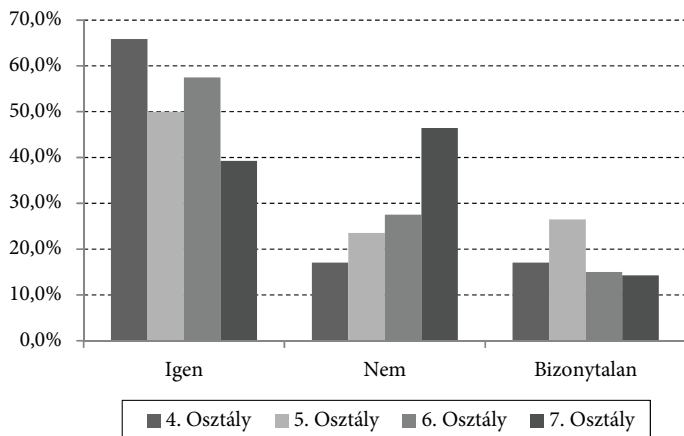
²³ Rancz Teréz: *A névadás motivációi Felső-Háromszéken...*, 2009, i. m. 17–25. o.

²⁴ Brubaker, Rogers: *Nationalism reframed*, 1996, i. m. 60–67. o. Idézi Rancz Teréz: *A névadás motivációi Felső-Háromszéken...*, 2009, i. m. 17. o.

²⁵ Krogseth, Otto: *Names and collective identity*, 2012, i. m. 163–164. o.

éves megkérdezettek hogyan vélekednek a név és az identitás kapcsolatáról, egy képzeletbeli koncentrikus kör középpontjától vajon milyen távolra helyezik.

A kutatás kezdetén egyik alaptézisem volt, hogy minél idősebbek a diákok, annál letisztultabb névadási nézetekkel, értékekkel rendelkeznek. A fiatalabb diákok válasza ezt megcáfolandó tudatos névválasztási magatartásról, illetve annak fontosságáról tanúskodtak.

4. ábra. Szerinted a névadás kifejezi-e a nemzeti öntudatot?

A diagramon a kérdés válaszainak összesített értékeit látjuk, amiből kiderül, hogy a kontrollcsoport minél fiatalabb diákjairól beszélünk, annál nagyobb összefüggést látnak az identitás névadásbeli kifejeződésében.

Néhány gondolat a diákoktól:

„Igen, fontos, hogy a nemzetedet tükrözze a neved, ne pedig egy másikat.” (4. o.)

„Igen, mert büszkék leszünk a gyermekünkre, aki bővíti a magyar társadalmat.” (4. o.)

„Igen, mert egy magyar névvel a magyarságtudatomat erősítem, ellentétben egy amerikai vagy ukrán névvel annak a nemzeti tudatát erősíti.” (5. o.)

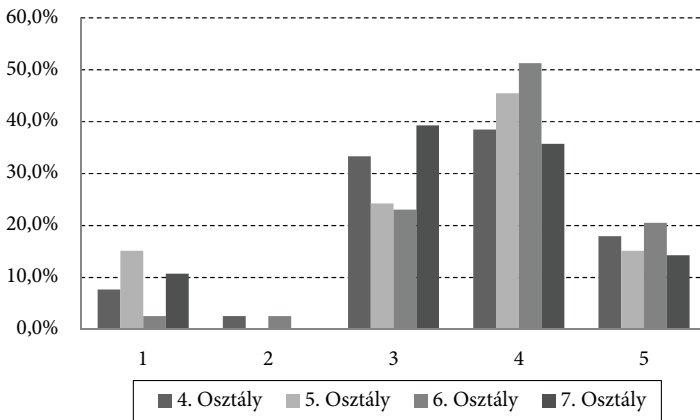
„Szerintem igen. Mert ha valaki magyar, miért lenne ukrán neve? Túlságosan torz. Ezért nem értek egyet az angol nevekkal sem.” (6. o.)

„Természetesen igen, mert a név hangzásából szinte ösztönösen, tudattalanul következtetünk az illető nemzetiségére.” (6. o.)

„Személy szerint nekem jobban tetszenek az angol/amerikai nevek.” (7. o.)

„Szerintem nem, mivel manapság a fiatal szülők nyugatias vagy angolos nevet szeretnek adni a gyermekeiknek, de ez még nem jelenti azt, hogy nem lenne meg a nemzeti öntudatuk.” (7. o)

Az előző kérdés kontrollkérdéseként a diákoknak egytől ötig terjedő skálán (1 = legkevésbé fontos, 5 = leginkább fontos) kellett értékelniük a nemzetiségi névválasztás fontosságát.

5. ábra. Szerinted manapság a világban fontos-e a nemzetiségeknek – így nekünk, kárpátaljai magyaroknak –, hogy anyanyelvü(n)eknek megfelelő nevet válasszanak újszülöttjeiknek?

Ezúttal azt látjuk a diagram eredményei alapján, hogy jóval többen értékelték fontosnak az anyanyelvnek megfelelő névválasztást, mint ahányan az előző kérdésre igenleges válasszal feleltek. A diákok alábbi gondolatai mindennél beszédebben erősítik meg a százalékos eredményeket:

„Szerintem nagyon fontos, mert mi kárpátaljai magyarok, ha nemzetünknek megfelelő nevet adunk gyerekeinknek, akkor fogják tudni, hogy hova is tartozunk és nem veszünk el más nemzetiségekben.” (4. o)

„A nemzetiségünknek fenn kell tartania magát, ebben tudunk mi is segíteni.” (4. o)

„Ha egyszer magyarok vagyunk, akkor ne más nemzetek kultúrájából válasszunk nevet, hanem a sajátunkból. Mert az úgy természetes.” (5. o)

„Fontos, mert itt Kárpátalján egyre kevesebben vagyunk magyarok, és ezáltal is összefoghatunk.” (6. o.)

„Nekünk itt Ukrajnában kell megmaradnunk magyaroknak.” (6. o.)

„A nemzet és nemzeti kultúra egyik fennmaradásának módja.” (6. o.)

„Manapság szerintem annyira nem lényeges, mivel a nemzetiségek sok helyen keverednek.” (6. o.)

„Szerintem nem, mivel manapság a fiatal szülők nyugatias vagy angolos nevet szeretnek adni a gyermekeiknek, de ez még nem jelenti azt, hogy nem lenne meg a nemzeti öntudatuk.” (7. o.)

A fentiek alapján megállapíthatjuk mind a kérdésekre adott válaszok, mind a diákok idézetei szerint a gimnazisták igen erős összefüggést látnak az identitás és a névadás, névválasztás között. Mégis vajon mivel magyarázható ez? Solveig Wikstøm egyik tanulmányát Zygmunt Bauman szavaival zárja: „it does not matter *where* we are, what matters is that *we* are there”.²⁶ Hasonlóképp vélekedhetnek a megkérdezett gimnazisták is, hisz ezzel is kifejezhetik nemzeti öntudatukat, mely független az országhatároktól. Talán minden kisebbségi közösségre egyaránt érvényes, hogy rendelkezik olyan csak rá jellemző jegyekkel, melyek a többségi nemzettől megkülönböztetik; a gimnazisták a kérdésekre adott válaszaik alapján a névválasztást egyfajta identitásjelölő faktorként, identitáscímkeként értelmezik, ez lehet az oka annak is, hogy az ukrán etimonú nevek szinte teljesen hiányoznak az általuk felállított tetszési és nemtetszési listákról.

A kapott eredmények alapján hasonlóságot fedezhetünk fel más régióban végzett hasonló kérdéseket vizsgáló kutatás válaszaival. Rancz Teréz egyik felmérésében az erdélyi Felső-Háromszéken élő tömbmagyar közösségben vizsgálta, hogy hol a helye a névadásnak az identitáselemek rendszerén belül. Az eredmények szerint a magyar nyelvhasználat a leginkább meghatározó tényező az identitásban, emellett az adatközlők 78,66%-a úgy nyilatkozott, hogy fokozottan kell figyelni kisebbségi közegben a névválasztásra,²⁷ igazolták ezt a kárpátaljai diákok is, hisz az rendkívül döntő súllyal bír a közösségek számára.

²⁶ Wikstøm, Solveig: *Surnames and Identities...*, 2012, i. m. 269. o.

²⁷ Rancz Teréz: *A névadás motivációi Felső-Háromszéken...*, i. m. 21. o.

Összegzés

„A keresztnév nyelvi elemként kommunikációs kód, de annak egészen speciális típusa. Valójában minden nyelvi elem kód, de a nevek konnotációjának, másodlagos jelentéselemének felfejtéséhez nem elég csak nyelvi elemként dekódolnunk a név elsődleges jelentését, azaz azt megérteni, hogy női, férfi, magyar, stb. keresztnévről és névviselőről van szó. Ha csak ezt tesszük meg, nem értjük a név valódi üzenetét, azt az információt, amit – többé vagy kevésbé tudatosan – kódol a névadó vagy névhasználó egy-egy névvel.”²⁸

A kutatás kezdetén felállított hipotézisek többsége teljesült: a diákok névválasztására nem jellemző az „elszlávosodás”; a gimnazisták szerint név és identitás között szoros kapcsolat rejlik, ami egyúttal magába foglalja a kisebbségi helyzetből fakadó „kollektív védekezési mód” kifejezésének a lehetőségét; a névtetszést számos tényező egyszerre, vagy akár külön-külön motiválhatja a mindenkori névdivattól a hagyományőrzésig.

Feltételeztem továbbá, hogy a gimnazisták az apai név használatáról szóló jogszabályt nem ismerik, a diákok nemcsak válaszaikkal, hanem névviselésükkel egyaránt megcáfolták ezt a hipotézisem. Ennek ellenére mégis sokan feleltek a törvény ismeretére nemleges válasszal. A kérdőív kitöltésének egyik legfontosabb feladata a jogszabály terjesztése mellett a diákok figyelmének ráirányítása név és identitás kapcsolatára, a névválasztás jelentőségére. Számos példa igazolja, hogy a kárpátaljai magyarok nevének pontatlan államnyelvű anyakönyvezése számos egyéb, a későbbiekben jelentkező adminisztratív probléma okozója. A cirill betűs hivatalos forma terepet enged a magyar nevek direkt vagy indirekt módon történő államnyelvűsítésének, így a tudatos és tájékozott magatartás tanúsítása a nevek dokumentálásakor kiemelt fontossággal bír, „mert a név nemcsak az egyén, hanem a nemzet is”.²⁹ Ezzel egyetemben fontos azt is megjegyeznünk, hogy „természetesen lehet és kell is összefüggést keresnünk a névadási szokások és az identitás megőrzése között. Egyenlőségjelet azonban semmiképp nem tehetünk a magyar keresztnév (vagy családnév) és a magyar identitás közé”,³⁰ ahogy hasonlóképp a diákok is megfogalmazták.

²⁸ Uo. 28. o.

²⁹ Raátz Judit: *A névválasztás különleges esetei...*, 1996, i. m. 79. o.

³⁰ Illés-Molnár Márta: *Névodás és névhasználat...*, 2010, i. m. 67. o.

IRODALOM

- Beregszászi Anikó – Csernicsekó István: A kárpátaljai magyar személynevek átírásának és használatának és kérdésköréről. In: *Magyar Nyelvőr*, 2011/135. 414–422. o.
- Beregszászi Anikó – Csernicsekó István – Ferenc Viktória: *Nyelvi jogaink és lehetőségeink*. Budapest, Nemzetpolitikai Kutatóintézet – Hodinka Antal Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2014.
- Brubaker, Rogers: *Nationalism Reframed*. Cambridge, Cambridge University Press, 1996.
- Fercsik Erzsébet – Raátz Judit: *Keresztnevek enciklopédiája*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2009.
- Hajdú Mihály: *Általános és magyar névtan*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- Illés-Molnár Márta: Névadás és névhasználat a németországi magyar szórványban. In: *Névtani Értesítő*, 2010/32. 59–69. o.
- Kálmán Béla: *A nevek világa*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1973.
- Korgseth, Otto: Names and collective identity. In: Botolv Helleland – Christian-Emil Ore – Solveig Wikstøm (eds.): *Names and Identities*. Oslo, Studies in Language, 2012, 4 (2). 161–166. o.
- Raátz Judit: A névválasztás különleges esetei. In: *Névtani Értesítő*, 1996/18. 75–85. o.
- Raátz Judit: *A magyar keresztnévadás változása a XX. század második felétől*. 2005. <http://nevtan.arts.unideb.hu/nevtan/informaciok/pisa/rj-m.pdf> (2014-06-30)
- Rajslí Iлона: A keresztnévadási szokások változása Bácskában. In: *Névtani Értesítő*, 2007/29. 235–241. o.
- Rancz Teréz: A névadás motivációi Felső-Háromszéken és a név súlya az identitásjelölő faktorok rendszerében. In: *Névtani Értesítő*, 2009/31. 17–25. o.
- Szabómihály Gizella: A határon túli névhasználat és nyelvi tervezés. In: Bölcseki Andrea – N. Császi Ildikó (szerk.): *Név és valóság*. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. Budapest, 2008. 41–51. o.
- Szilágyi Anikó: Névadási szokások kisebbségi és többségi helyzetben lévő magyar anyanyelvű gyermekek körében a rendszerváltás után. In: *Névtani Értesítő*, 2005/27. 78–87. o.
- Takács Judit: A név mint kód. In: *Létünk*, 2008/1. 18–29. o.
- Takács Judit: Valóban nem számít, minek nevezzük? A keresztnévadás és -viselés kérdései kommunikatív nézőpontból. In: *Medárium*, 2. évf., 2008/1–2. 5–10. o.
- Varga Józsefné Horváth Márta: *A keresztnevek értéktükröző és érték közvetítő szerepe*. 2011. <http://www.nyeomszsz.org/orszavak/pdf/VargaJozsefneKeresztnevek.pdf> (2014-06-30)

- Vörös Ferenc: A közösségi névadási hagyomány továbbélése a tizenéves korosztályban. Egy Révkomáromban, magyar gimnazisták körében végzett vizsgálat tapasztalatai. In: *Magyar Nyelvőr*, 1999/123. 266–285. o.
- Vörös Ferenc: Személynévhasználat és impériumváltások a 20. századi Kárpátalján. In: *Magyar Nyelvőr*, 2012/136. 78–88. o.
- Zelliger Erzsébet: Névadás és identitás. In: *Névtani Értesítő*, 2007/29. 227–233. o.
- Wikstøm, Solveig: Surnames and Identities. In: Botolv Helleland – Christian-Emil Ore – Solveig Wikstøm (eds.): *Names and Identities*. Oslo, Studies in Language, 2012, 4 (2). 257–272.

Nikolett GÖRÖG

Name giving views amongst teenagers (results of a survey taken amongst high school students in Berehove)

I have conducted a survey in 8 classes of the Gábor Bethlen Hungarian High School at Berehove in April 2014 researching the name giving views of the students. I present an analysis of the name giving attitudes of 142 high school students altogether. During the filling of the 1 school hour consuming questionnaire – amongst many other tasks – the students were to evaluate name giving motivations from different points of view, to summarize in a list the liked and disliked names, to do some thinking about the relationship between name giving and identity, as well as to form an opinion on the legislation on the use of paternal name.

Keywords: name giving, attitudes, analysis, name giving motivations

A környezeti nevelés helyzete, illetve annak szükségessége a kárpátaljai magyar közoktatásban

Napjaink technika központú, urbanizálódó társadalmában döntő fontosságú, hogy a felnövekvő nemzedék érzékeny és fogékony legyen a környezetének védelme iránt. Hiszen ahhoz, hogy a következő generáció megtapasztalhassa a természeti környezet ma még meglévő szépségeit, most kell lépéseket tennünk. Ennek alapvető eszköze a környezeti nevelés.

Természeti környezetünk, a bioszféra összetett rendszer, amelybe beletartozik a víz, a talaj, a fény, a hő, a levegő, az állatvilág, a növényzet és a mikroorganizmusok. Ez a környezet a maga összességében rendkívül bonyolult rendszer, amelynek számtalan, egymással kölcsönhatásban lévő alkotórésze van. Összjátékuk milliárdnyi esztendő óta csiszolódott egymáshoz, és így szinte hihetetlen pontossággal folyik. Az értelmes ember megjelenésével minőségi változás következett be a bioszférában. Belenyúlt az előtte mindaddig jórészt ismeretlen, életfontosságú szabályozó körök működésébe, egy részüket kibillentette a korábbi egyensúlyi helyzetükből, és így folyamatosan változtatja a bioszférát. Mára világossá vált, hogy ennek az aktív beavatkozásnak következményei és veszélyei vannak.¹

Az tény, hogy a mezőgazdaság fejlődése, az állattenyésztésben a fajtakiválasztás és a földművelés eredményei meggyőzték a termelőket arról, hogy szükség van a „mezőgazdasági földek és erdők madarainak védelmére”. Ezt követte az első nemzetközi megállapodás megkötése Bécsben (1868), majd az első nemzetközi szervezet megalapítása „a folyók szennyezése ellen” 1877-ben. Újabb nagy előrelépést jelentett az a nemzetközi megállapodás, amely „Afrika természetes állat- és növényvilágának védelmére jött létre 1900-ban, majd az első párizsi „madárvédelmi konvenció” 1913-ban. A második világháború befejezéséig újabb két nemzetközi szervezet alakult a környezet- és természetvédelemmel kapcsolatban. Innen felgyorsult a világ reagálása és egyes földrészeken a különböző nemzetközi megállapodások és egyezmények, konvenciók aláírása és kibocsátása valósult meg.²

¹ Nagy Lászlóné: *Környezet és egészség...*, 1997, i. m. 83–91. o.

² Pintér Jenő – Balássy Szabolcsné: *A környezeti nevelés...*, 1997, i. m. 109–127. o.

A második világháborút követő időszakban felismerték a környezeti nevelés szükségességét, így annak kidolgozását a résztvevő nemzetek termékeny együttműködése segítette globális szinten.³ A szakirodalom⁴ alapján még sincs pontos megegyezés abban, hogy ki is használta először a környezeti nevelés fogalmát.

Világszerte felismerték, hogy a túlélés, a jobb élet követelménye a fenntartható fejlődés biztosítása, mely úgy mozdítja elő a világ fejlődését, hogy nem korlátozza a jövő generációk lehetőségeit. Ezt gyakran azzal a mondattal fejezik ki, hogy természeti erőforrásainkat kölcsönbe kaptuk az utódainktól. Ez mindenkitől a társadalmi élet egészében új szemléletét és annak magatartásformáló gyakorlatát igényli. „A környezeti nevelés és oktatás a környezeti értékek felismerését és a környezetre vonatkozó fogalmak tisztázását szolgáló folyamat. Arra törekszik, hogy olyan képességeket alakítson ki, amelyek az emberek, kultúrájuk és környezetük közötti kölcsönkapcsolatok megértéséhez, a környezetorientált magatartás, a környezeti minőség javítását célzó, tudatos, felelősségteljes cselekvési készség kifejlődéséhez szükségesek.⁵

A környezeti nevelés olyan értékek és folyamatok megismertetésének összessége, amelyek segítenek az ember és az őt körülvevő környezet kapcsolatainak megértéséhez. A környezeti nevelésnek gyakorlati vonatkozásai vannak a döntéshozatalban és az egyéni viselkedésmód kialakításában.⁶

A környezeti nevelés az intézményes nevelésben megtervezett pedagógiai folyamat, amely a társadalom és a természet fenntarthatósága céljából elősegíti és erősíti az emberek környezettudatos magatartását. A környezeti nevelés felismerteti az élet különleges jelentőségét, a személyes felelősséget a természet és a környezet fenntarthatósága szempontjából. Erőteljesen épít az ember hitére és reményeire, a fenntartható jövőt idézi fel, miközben előkészíti azt. A környezeti nevelés élethosszig tartó folyamat, amely nemzedékeket forraszt össze.⁷

A környezeti nevelés intézményes formában az óvodákban, iskolákban, kollégiumokban és más nevelőintézményekben pedagógiailag megtervezett, értékelt és ellenőrzött módon történik. Az adott nevelőintézményben a környezeti nevelésnek az intézménytípusra és az adott konkrét intézményre vonatkozó célját, követelményeit és lehetséges módozatait meghatározza és megvalósítja. Az intéz-

³ Fűzné Kószó Mária: A környezeti nevelés koncepciói, 2002, i. m. 40–50. o.

⁴ Desinger, J.: *Environmental Education's...*, 1983, i. m.; Sterling, S.: *Coming of age ...*, 1992, i. m.; Wheeler, K.: *Environmental Education...*, 1985, i. m.

⁵ Taricska Jánosné: *Próbálkozások, lehetőségek...*, 1997, i. m. 83–91. o.

⁶ IUCN: *International Working...*, 1970, i. m.

⁷ Havas Péter: *Értékek és szempontok...*, 1994, i. m. 17–43. o.

ményes környezeti nevelés a tanulók által végzett tevékenységeken keresztül jelenít meg követelményeket, formál értékeket, attitűdöket.

Ebből fakad az a kényszerképzet, hogy a környezeti nevelést tanórai tevékenységként értelmezzék. A környezeti nevelés tantárgyközi. Át kell, hogy hassa a teljes oktatást, valamennyi tantárgyat és a tanórán kívüli tevékenységet. Megjelenik tananyagokban, szakkörökben, klubokban és táborokban, erdei iskolákban és szabadidős tevékenységek elemeként. Az elterjedt és hagyományos iskolaszervezés a tanulók tevékenységét az egymástól elkülönített tantárgyak tanóráiba, foglalkozásaiba integrálja, amelyek meghatározzák a pedagógusképzést, és egy sor más iskolai paramétert.

Az iskolán kívüli környezeti nevelő hatást a szakmailag nem neveléssel, befolyásolással és képzéssel foglalkozó vállalatok, társadalmi szervezetek, vállalkozások is kifejtnek. A nem-intézményes környezeti nevelés kiemelt feladata lehet a kulturális intézményeknek, vállalkozásoknak, művészeti szférának, a tömegtájékoztatásnak stb.⁸

A környezeti nevelés fogalmi kerete átfogja a természet- és társadalomtudományok igen széles körét. Multidiszciplináris, hiszen az ember életvitelét, szokásait, magatartását a környezettudatosság minőségi kontrollja alá rendeli. A környezettudatosság igényli a környezettudományi, az élet- és a földtudományi, ezek hátterében a fizikai, kémiai, matematikai tudományok egész rendszerét, ám igényli az emberi viselkedés leírására vállalkozó tudományterületeket és tudományágakat is. A környezeti nevelés lényegét tekintve ellentétes tendenciákat sűrít és egyensúlyban tart. A lokális jelleg azt jelenti, hogy az „itt és most”-ből kiindulva a helyi sajátosságokra, tapasztalatokra épít, a helyi környezeti elemeket vonja a személyes tapasztalás körébe. A lokális elv a környezeti nevelésben tehát egyrészt pedagógiai-lélektani szükségességéből fakad: csak az jelenik meg a gyermek környezet-képében, amely számára megtapasztalható ott, ahol ő létezik. A környezeti nevelés arra biztatja az iskolákat, hogy cselekedjenek együtt a helyi közösségekkel a környezet védelme érdekében. A globális és a lokális irányultságok egyazon célnak vannak alárendelve: a környezet problémáival ismerkedő, azokat megoldani kívánó emberiség szükségszerű békekötése és egymásra találása jelenik meg e célokban. A környezeti nevelés jelenidejűsége igen fontos erő, hiszen a tapasztalásra, a személyes cselekvés konkrét idő-tér kategóriáira épül. A jelenidejűség a mindennapok realizálását emeli be a nevelésbe. A pedagógiai helyzetekben megjelennek a mindennapi események. Már az óvodások körében a napi élet része a vízzel való ésszerű takarékoság, a szelektív szemétkézelés és hasonlók. A környezeti nevelés a jelen

⁸ Uo.

tapasztalatait felhasználva transzponálja annak összefüggéseit a jövőre, trendeket, tendenciákat keres és mind pontosabb képet vázol a jelen alternatív folytatásai-ként. A környezeti nevelés nem egyszerűen egy általános jövőidőt használ, hanem a jelenben mutatja fel a jövő kezdetét. A tradicionális környezetvédelmi érvelés világszerte a pusztulástól való rettegésre épít. Ennek helyébe a fenntartható jövő lehetőségét kell állítani. A katasztrófa-pedagógiák következménye csak egy, a sötét jövőt elutasító, a „felnőtt társadalom által tönkretett világból” kivonuló, aszociális, cinikusan kiégetett fiatalság lehet. Ennek helyébe kell a fenntarthatóság értékeit, és egy vonzó, egyben elérhető jövőképet állítani.⁹

Az eddigi gondolatmenetből kitűnik, hogy a környezeti nevelésen – Havas Péter felfogásával egyetértve – területei szerint a külső természeti és szociális, valamint a belső természeti és személyes környezethez való viszony formálását értjük.¹⁰

A civilizáció felgyorsult ütemével járó technikai-tudományos információrobbanás, az urbanizációs hatások differenciált megközelítése fontos feltétele annak, hogy a leendő tanító vagy tanár megértse a civilizációs környezet változásából eredő pedagógiai feladatait. Szükséges felismertetni és megérteni azt a tényt, hogy a civilizációs fejlődés részben kiterjeszti az egyén fejlődésének lehetőségeit, de gúzsba kötheti az egyéni fejlődés mozgásterét. A fenti ellentmondás problémájának feltárása nélkül nehezen értelmezhető az ember és környezet viszonya.¹¹

A mi civilizációnk által teremtett szociális körülmények nyilvánvalóan akadályokat gördítenek az ember normális lelki fejlődése elé. Még nem találták meg a lélek megvédésére azokat a megfelelő módszereket, amelyeket ismerünk a test egészségének védelmére. Ezért van szükség olyan univerzális mozgalomra, amely segít az emberek lelki egyensúlyát, egészséges pszichikumát megőrizni, és segít a külvilág jelenlegi körülményei között való eligazodásban. Az embert a civilizáció megértése felé kell vezetni, hogy a véletlenek zűrzavarától megvédett személyiség reális történelmi helyzetének tudatában lévő emberré váljon.¹² Montessorinak az 1940-es évek végén megfogalmazódott gondolatai nem vesztek el időszerűségükből, hanem még aktuálisabbakká váltak. A környezeti nevelés kiemelt nevelési elve az „aktív, felelős cselekvés” gondolata. A fenti elv szemlélteti megalapozásában a pszichológiát átható, „aktivitás” központú személyiségértelmezés fontos kiindulópontot jelenthet.¹³

⁹ Havas Péter: *Értékek és szempontok...*, 1994, i. m. 17–43. o.

¹⁰ Havas Péter: *A környezeti nevelés...*, 1993, i. m. 12–20. o.

¹¹ Sassné Dr. Kiss Gabriella: *A környezeti nevelés...*, 1997, i. m. 61–68. o.

¹² Montessori: *Az ember nevelése...*, 1978, i. m. 51–52. o.

¹³ Sassné Dr. Kiss Gabriella: *A környezeti nevelés...*, 1997, i. m. 61–68. o.

Világszerte minden környezetvédelmi fórum egyetért abban, szinte minden dokumentum megemlíti, hogy a környezeti nevelésnek, azaz a tudatformálásnak alapvető szerepe van a környezeti gondok megoldásában. Több országban készült stratégia a környezeti nevelés rövid- vagy középtávú fejlesztése érdekében. A környezeti nevelésre irányuló törekvések lokális szinten történő alkalmazása a legfontosabb feladat. Mégis vannak olyan régiók, ahol ez idáig semmilyen erre irányuló intézkedés sem történt. Éppen ilyen terület a Magyarországtól elszakított Kárpátalja.

Célkitűzés

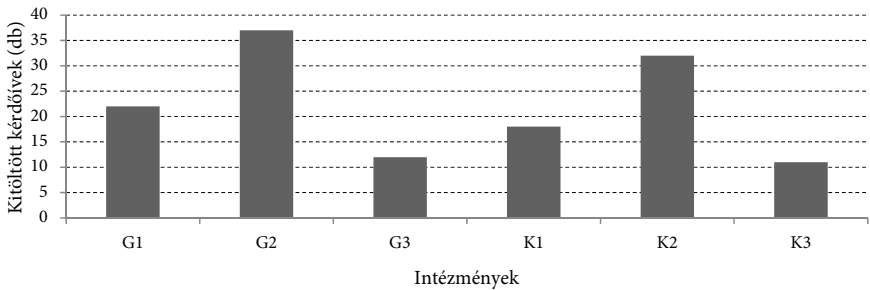
Munkám célja az állami pénzből fenntartott közoktatási intézmények (későbbiekben középiskola) és az egyház által támogatott intézmények (későbbiekben gimnázium) környezeti nevelési tevékenységei közötti különbségek feltárása.

Vizsgálatom külön kitér az iskola által szervezett tanórán kívüli programokra (szakkör, szemétszedés). A fent leírtak érdekében az alábbi hipotéziseket állítottam fel:

- Az egyház által támogatott intézmények ellátottsága jobb.
- Az egyház által támogatott intézmények jobban odafigyelnek az iskolán kívüli programok szervezésére.
- Az egyház által támogatott intézmények diákjai a kérdésekre adott válaszaik alapján jobban teljesítenek.

Minta és módszer

A kutatást kérdőíves módszerrel végeztem. Sem az adatközlőket, sem az intézményeket nem említem név szerint. A vizsgálatban három gimnázium (G1–G3) és három középiskola (K1–K3) 131 végzős diákja vett részt, nagyjából egyforma megoszlásban (1. ábra). A kérdőíveket azért a végzős osztályokban osztottam ki, mert előzetes vizsgálódás alapján ők lehetnek a legjobb mutatói a környezeti neveléssel kapcsolatos felméréseknek.

1. ábra. A kitöltött kérdőívek intézmények szerinti megoszlása

A kérdőívekben tíz kérdés vonatkozott a környezeti nevelésre. Ebből öt kérdés az intézmény felszereltségére (A/1), öt pedig az egyén felkészültségére (A/2) vonatkozott. A kérdések megfogalmazása előtt látogatást tettem néhány intézményben, ahol felmértem az adott intézmény ellátottságát, illetve átvizsgáltam az oktatás során használt tankönyveket, hogy a lehető legjobban lefedjem az adott intézmény környezeti neveléssel kapcsolatos tevékenységét.

A/1 (A1–A5). kérdéscsoport

1. Hány olyan tanórát van jelenleg, amely a környezettel/természettel foglalkozik?
2. Van-e az iskolában környezetvédelemmel/természet-védelemmel foglalkozó szakkőr?
3. Van-e az iskolában környezetvédelemmel foglalkozó faliújság/plakát?
4. Elérhetőek-e az iskolai könyvtárban környezetvédelemmel/élővilággal foglalkozó könyvek?
5. Volt-e már hulladékgyűjtési akció az iskolában?

A/2 (A6–A10). kérdéscsoport

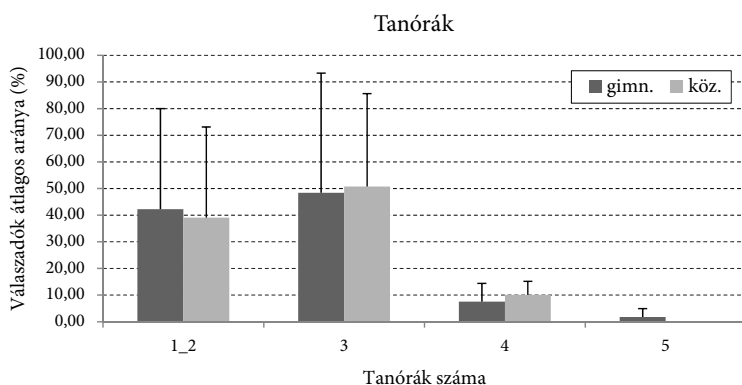
1. Melyik gáz felelős az üvegházhatásért?
2. Milyen könyvnek nevezzük a védett élőlények listáját tartalmazó könyvet?
3. Mikor van a Föld napja?
4. Mikor van az állatok világnapja?
5. Mi a komposztálás?

Eredmények

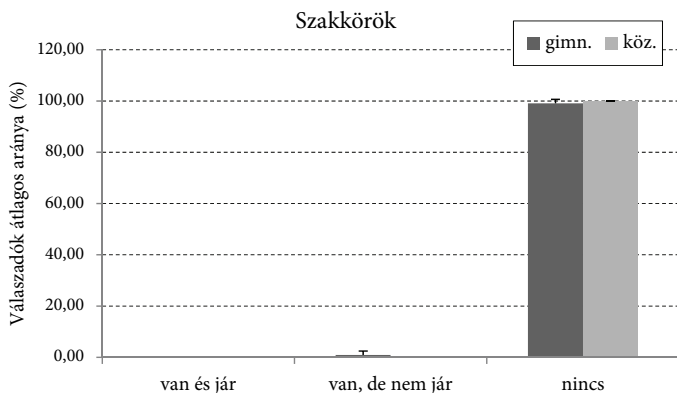
Elsőként az intézmény ellátottságára vonatkozó kérdésekre adott válaszokat dolgoztam fel. Arra a kérdésre, hogy hány olyan tanórájuk van, amely természettel/környezettel foglalkozik, elég eltérő válaszok születtek (2. ábra). Ebből arra lehet következtetni, hogy egyes diákok azt sem tudják, melyek azok a tantárgyak, amelyek kapcsolatosak a természettel. Ez lehet az oktató, de lehet a személyes hozzáállás hibája is. A válaszok többsége alapján azonban általánosan három, vagy kevesebb órájuk van. Ebben nincs érdemi különbség a középiskolák és a gimnáziumok között, de itt megemlíteném, hogy nagy a szórás mindkét intézmény típusban.

Az iskolán kívüli környezeti nevelés eszköze lehet a szakkörök és hulladékgyűjtő akciók szervezése. A kérdőívemben voltak erre vonatkozó kérdések. A válaszok alapján számolt eredmények elég aggasztóak. A szakkörök megléte mindkét intézménytípusban hiányzik (3. ábra). Ennek az lehet az oka, hogy tanárok nem kapják meg a megfelelő motivációt arra, hogy még tanórán kívül is foglalkozzanak a diákokkal. Nem jár plusz fizetéssel, sem egyéb juttatással, ezért nem áldoznak a saját idejükből ilyen és ehhez hasonló tevékenységekre.

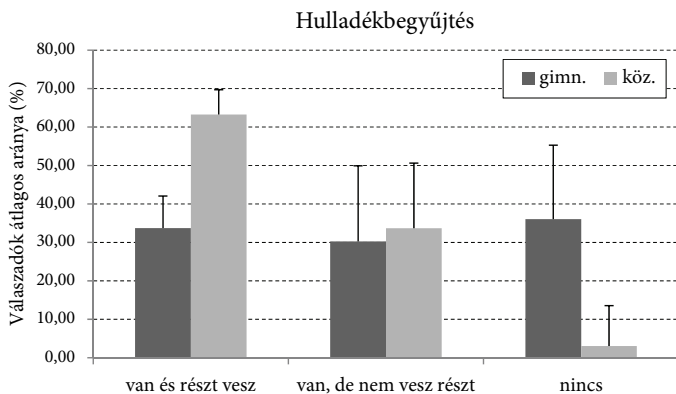
Középiskolákban több hulladékgyűjtési akciót szerveznek, és az adott válaszok alapján a diákok is aktívabban részt vesznek benne, mint a gimnáziumokban (4. ábra), ám a csoporton belüli szórások itt is jelentősek. Ebben a válaszok alapján a középiskolák teljesítenek jobban.

2. ábra. A természettel/környezettel kapcsolatos tanórák száma a kapott válaszok alapján

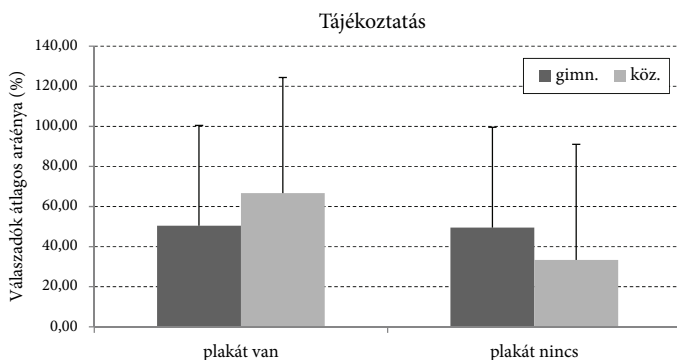

3. ábra. Szakkörök megléte a kapott válaszok alapján

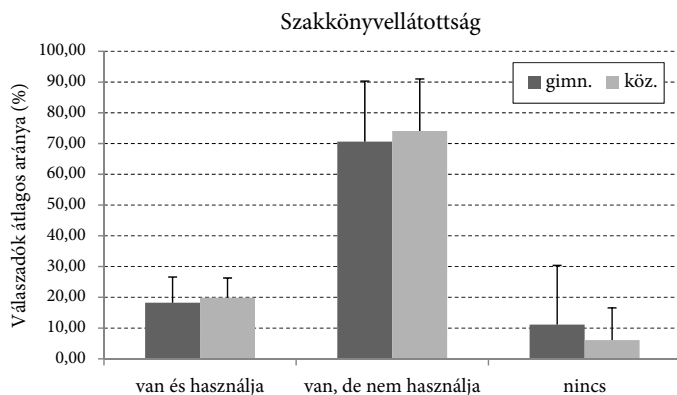

4. ábra. Hulladékgyűjtési akció és az abban való részvétel a kapott válaszok alapján

Az intézmények környezeti neveléssel kapcsolatos tájékoztatási tevékenységeit azzal mértem fel, hogy van-e ilyen témakörhöz kötődő plakát az intézmény folyosóján. Az adott válaszok alapján nem lehet világosan eldönteni, mi a helyzet valójában (5. ábra). A valóságban a vélemények megoszlanak, vannak, akik szerint van plakát, vannak, akik szerint nincs. De a nagy szórások az intézmények közötti különbségekre utalnak mindkét csoporton belül.

5. ábra. A környezeti neveléssel kapcsolatos tájékozottság megléte a kapott válaszok alapján

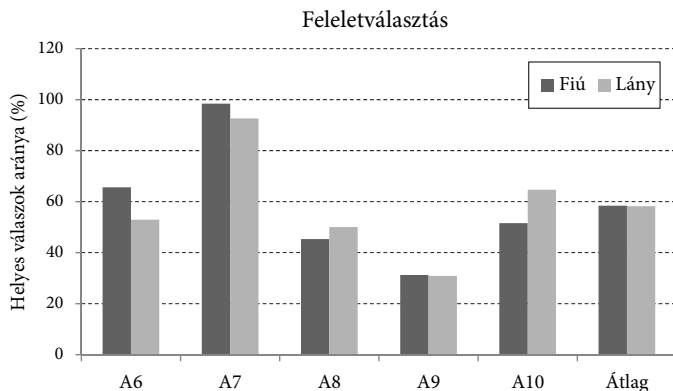
6. ábra. Az intézmények szakkönyv ellátottsága és kihasználtsága a kapott válaszok alapján

A környezeti nevelés egyik legfontosabb eszköze a megfelelő szakkönyv ellátottság. Így nem meglepő, hogy a kérdőívemben erre vonatkozó kérdés is szerepelt. A válaszok alapján az intézmények rendelkeznek a megfelelő szakkönyvekkel (6. ábra), azonban a diákok nem élnek az olvasás lehetőségével. Ezt okozhatja a motiváció hiánya vagy a diákok érdektelensége a téma iránt.

A fentiek alapján elmondható, hogy a diákok, ha tudnak is a lehetőségekről, nem élnek vele, így valószínűleg nem az intézmény típusa a döntő, inkább csak egyedi eltérések vannak az egyes intézmények között. Az iskolaidőn kívüli környezeti nevelési programokkal (szakkör, hulladékgyűjtés) minden intézményben gond van. Valószínűleg a tanárok és a diákok együttes motivátlansága miatt, bár a középiskolák a hulladékgyűjtésben sokkal jobbak a gimnáziumoknál.

Az intézmények ellátottságának a felmérése után a diákok környezeti neveléshez való viszonyát, az iskolás időszak alatt tanult információk felmérését végeztem el. Ennek érdekében öt olyan általános kérdést tettem fel, amelyeket a közoktatás éve alatt tanult információkra vonatkoztak. A kérdéseket összevontam tárgyalom.

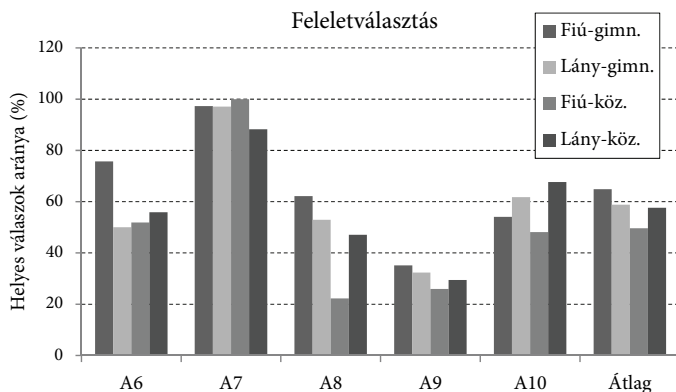
Ha a nemek vonatkozásában vizsgáljuk a kapott válaszokat, akkor egyértelműen látszik, hogy a fiúk általában az első két kérdésre jobban, a maradék háromra rosszabban választottak (7. ábra). A legtöbben az A7-es kérdésre (Milyen könyvnek nevezzük a védett élőlények listáját tartalmazó könyvet?) adtak jó választ, legnehezebbnek az A9-es kérdés (Mikor van az állatok világnapja?) bizonyult, annak ellenére, hogy az intézményekben a Föld napját és az állatok világnapját minden évben „megtartják” valamilyen rendezvény vagy program keretében. Az átlagot tekintve nincs különbség.

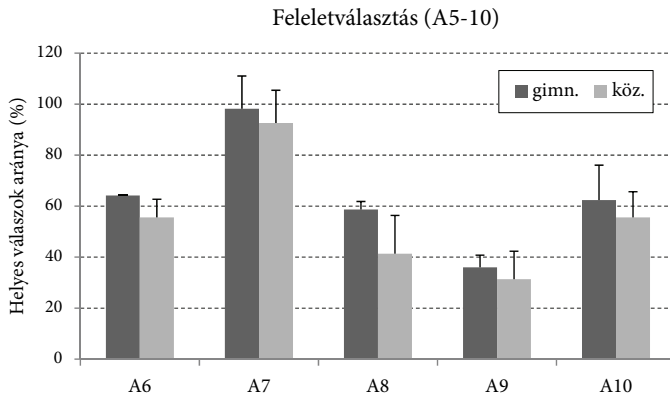
7. ábra. A kérdésekre adott helyes válaszok aránya a nemek vonatkozásában

Intézménytípusonként és nemenként külön vizsgálva kitűnik, hogy a fiú gimnazisták adták a legtöbb helyes választ, a legkevesebbet a középiskolás fiúk (8. ábra). Ez annak köszönhető, hogy az egyházi intézményekben feltehetően nagyobb a fegyelem, mint a középiskolákban. A lányok esetében nem volt döntő különbség a két intézménytípusban, ez valószínűleg a lányok egyéni szorgalmának köszönhető. Az átlag eltérése nem számottevő, legfeljebb a legkisebb és legnagyobb értékek összevetésében. Mindezek alapján úgy tűnik, hogy az intézmény típusa csak a fiúk esetében lehet meghatározó.

A kapott eredmények alapján elmondható, hogy minden előzetes körülménytől függetlenül a gimnazisták átlagban jobban teljesítettek minden kérdésben, mint a középiskolások (9. ábra). Ez minden bizonnyal nem az iskolai háttérnek köszönhető, mivel az intézmények felszereltségére vonatkozó kérdésekre adott válaszokból látható, hogy ebben nincs különbség. A feltételezhető okok egyrészt a családi háttérben, másrészt a tanárok személyes motiváltságában keresendők, amire a jelen kutatás nem tért ki. A gimnáziumokban jobb lehet az ismeretátadás a hasonló feltételek ellenére is, illetve a gyerekek fogadókészsége vagy felkészültsége, mint a középiskolákban.

8. ábra. A kérdésekre adott helyes válaszok aránya a nemek és az intézménytípusok vonatkozásában

9. ábra. A kérdésekre adott helyes válaszok aránya az intézménytípusok vonatkozásában

Következtetések

A kapott eredmények alapján általánosan elmondható, hogy a diákok, ha tudnak is az intézmények nyújtotta lehetőségekről, sajnálatos módon nem élnek vele. Ebből a szempontból nem az intézmény típusa a döntő, inkább egyedi eltérések vannak közöttük. A vizsgálat során kiderült, hogy az intézmények ellátottsága nem különbözik számottevően. Ez alapján az első hipotézisem nem teljesült.

A szakkörökkel mindenhol gond van, ennek valószínűleg a motiváció hiánya az oka mind a tanárok, mind a diákok körében. Így a második hipotézisem sem teljesült, mert a hulladékgyűjtési akciókban a középiskolák sokkal jobban teljesítettek.

Az eredményekből kiderült, hogy a gimnazisták a feleletválasztós kérdésekben átlagban jobban teljesítettek. Ennek az lehet az oka, hogy a gimnáziumokba eleve felvételi vizsgával jutnak be a diákok, tehát átesnek egy szűrőn, aminek köszönhetően csak a jobb képességű diákok tanulhatnak az intézményekben. Míg azok a diákok, akik sikertelen vizsgát tettek vagy egyáltalán nem is felvételiztek, a középiskolában folytathatják tovább a tanulmányaikat. Továbbá a gimnáziumokban a tanárokkal szemben is nagyobb elvárásokat tanúsítanak, ami erősítheti az oktatás színvonalát. Ezen felül az egyház által támogatott intézményekben van egy olyan iskolai időn kívüli tanár által ellenőrzött program, amely az állami

iskolákban nincs. Ez az úgynevezett szilencium vagy tanulóidő. Mindezek alapján, a harmadik hipotézisem teljesült.

A vizsgálataim alapján általánosan elmondható, hogy ha történnek is környezeti nevelésre irányuló kezdeményezések, azok még egyelőre csak gyerekcipőben járnak. Az intézményeknek oda kellene figyelni az iskolán kívüli programok szervezésére, hisz ez az egyik leghatékonyabb eszköze a környezeti nevelésnek.

IRODALOM

- Desinger, J.: *Environmental Education's Definitional Problem*. ERIC Information Bulletin, No. 2. Ohio, 1983.
- Fűzné Kószó Mária: A környezeti nevelés koncepciói. In: *Iskolakultúra*, 2002/1. (12). 40–50. o.
- Havas Péter: A környezeti nevelés néhány pedagógiai elve és területei. In: *Új Pedagógiai Szemle*, 1993/10. 12–21. o.
- Havas Péter: Értékek és szempontok a környezeti nevelésben. In: Havas Péter (szerk.): *KÖRLÁNC kalauz – Gyakorlati Útmutató a helyi közösségek bevonásával történő környezeti neveléshez*. Budapest, 1994. 17–43. o.
- IUCN: *International Working Meeting on Environmental Education in the School Curriculum*. Final Report. IUCN, Gland, 1970.
- Montessori, Maria: *Az ember nevelése*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1978. 51–52. o.
- Nagy Lászlóné: Környezet és egészség. In: Scheibert Ferenc (szerk.): *Körlánc 6. A környezeti nevelés és helyi tanterv*. Budapest, Infogroup, 1997. 83–91. o.
- Pintér Jenő – Balássy Szabolcsné: A környezeti nevelés szerepe és fontossága az általános iskolák alsó tagozatában. In: Scheibert Ferenc (szerk.): *Körlánc 6. A környezeti nevelés és helyi tanterv*. Budapest, Infogroup, 1997. 109–127. o.
- Sassné Dr. Kiss Gabriella: A környezeti nevelés pszichológiai alapozásának lehetőségei. In: Scheibert Ferenc (szerk.): *Körlánc 6. A környezeti nevelés és helyi tanterv*. Budapest, Infogroup, 1997. 61–68. o.
- Sterling, S.: *Coming of age – A Short History of Environmental Education*. Walsall, NAEF, 1992.
- Taricska Jánosné: Próbálkozások, lehetőségek egy belvárosi iskolában. In: Scheibert Ferenc (szerk.): *Körlánc 6. A környezeti nevelés és helyi tanterv*. Budapest, Infogroup, 1997. 83–91. o.
- Wheeler, K.: *Environmental Education: An Historical Perspective, Environmental Education and Information*, 4. Salford, The Environmental Institute – University of Salford, 1985.

Szabolcs SZANYI

Situation and need of environmental education in the Transcarpathian Hungarian public education

In today's technology-driven and urbanized society, it is crucial that young generation be sensitive and ready to act in the protection of the environment. We have to act now for the next generation to be able to experience the still existing, natural beauty of the environment. An essential tool for this is environmental education. Exploiting local level efforts aimed at environmental education is the most important task. Still, there are regions where no action has so far been done in this direction. Transcarpathia being separated from Hungary is just exactly that kind of a region.

The aim of my work is the exploration of differences in the environmental educational activities of the state funds reserved public education institutes (middle schools) and institutions supported by the church (high schools), using pre-established hypotheses.

Based on my researches it can be generally stated that even if there are initiatives for environmental education, this effort is still in its infancy. Institutions should pay more attention to the organization of extra-curricular programs this being one of the most effective means of environmental education.

Keywords: environmental education, high schools, extra-curricular programs

MOLNÁR ANITA

Az ukrán oktatás- és nyelvpolitika jellemzői az óvodai nevelésben. A kárpátaljai példa

2009 óta Ukrajnában az 5. életévüket betöltött gyermekek számára kötelező egy évet óvodába járni az iskolára való felkészítés céljából. Kutatásom tárgya az ukrainai oktatáspolitikai és az óvodai nevelés vizsgálata Kárpátalján, különös tekintettel az anyanyelv (jelen esetben a magyar nyelv) megtartására, a magyar nyelv helyzetére, jövőjére nézve. Vizsgálódásom a szociolingvisztika és a pedagógia határterületén fókuszál az anyanyelvi fejlődés tényezőire. Ahogyan Szépe György is fogalmaz: „A gyermek számára az optimális az, ha a világot a családjának a nyelvén ismeri meg, az iskolát azon a nyelven kezdi el és folytatja mindaddig, amíg a gazdasági/politikai viszonyok lehetővé teszik: lehetőség szerint az iskolázás befejezéséig.”¹

Nyelvpolitika óvodai szinten

Az óvodai nevelés nyelve, az óvodai oktatás- és nyelvpolitika szociolingvisztikai szempontból szerves része a nyelvpolitikának, éppen ezért képez fontos és vizsgálandó területet a kárpátaljai nyelvészetben belül (is). Az állami nyelvpolitikának kiemelt szerep jut az adott ország többségi és kisebbségi nyelvi beszélőközösségei szempontjából. A nyelvpolitika ugyanis – ahogyan Kiss Jenő fogalmaz² – nagyon közel áll a nyelvi tervezéshez, olyannyira, hogy gyakran szinonim fogalmakként is tekintenek rájuk. Két részét különítik el: elméleti (koncepciók és tervek) és gyakorlati (konkrét intézkedések megtétele). A nyelvpolitika tehát nem más, mint a nyelvi vonatkozású tervek, koncepciók és azok alkalmazása.

A nyelvpolitika összefüggésben az oktatáspolitikával hatással van a nyelvoktatásra, a nyelvelsajátításra, különös tekintettel Ukrajnában, azon belül is Kárpátalján, ahol a helyi (magyar) oktatástervezésben is döntő befolyással bír. A nyelvelsajátításnál az anyanyelv elsajátításának fontosságát is szükséges kiemelni. A kárpátaljai magyar beszélőközösség jövőjének, megmaradásának egyik fon-

¹ Szépe György: *Bevezető gondolatok...*, 2006, i. m. 13. o.

² Kiss Jenő: *Társadalom és nyelvhasználat*, 2002, i. m. 247. o.

tos összetevője az anyanyelv, illetve a magyar identitás megőrzése, továbbadása. Az identitás meghatározásában pedig jelentős szerepe van az oktatásnak, és azt megelőzően az óvodai nevelésnek is. Csernicskó István megfogalmazása szerint: „Kutatásaink egyértelműen igazolják például, hogy a nem magyar tannyelvű iskolát végzett magyar gyökerű kárpátaljai magyarok jelentős része (közel fele) már nem (vagy nem csak) magyar identitásúnak vallja magát.”³ A magyar identitás megtartásához a magyar nyelv fenntartása nélkül kevés siker mutatkozik.⁴ A magyar nyelv megtartásának egyértelműen az anyanyelven folyó oktatás kedvez a leginkább (legalábbis a közoktatás szintjén mindenképp). A közoktatásnak pedig része az óvodai nevelés is.

A korábbi – nagyrészt jelen szakkollégiumi keretek között folytatott – kutatásaim⁵ alapján elmondható, hogy a szakmai fejlesztések már óvodai szinten hozzájárulnak az iskolázottság növeléséhez, ezért állandó célkitűzéssé kell, hogy váljon a kárpátaljai közösség számára is. Ezeket a fejlesztéseket a helyi döntéshozók külső értékelés alapján célszerűbben tudják eszközölni.

Jelen kutatásnál a következő hipotézisekből indultam ki: az ukrán oktatási minisztérium nem tesz különbséget az eltérő nemzetiségű és/vagy anyanyelvű gyerekek között az óvodai nevelés terén, ami az oktatás ezen szintjén (is) a kimenetnél jelent nehézséget; az óvodák (jelen esetben a magyar nevelési nyelvű óvodák/óvodai csoportok) számára nehézséget okoz az ukrán nyelvpolitikai, tannyelvpolitikai koncepciók követése. A tanulmányban, a szakirodalom feldolgozása mellett, elemzem Ukrajna oktatáspolitikai rendeleteit (különös tekintettel az óvodákra).

Ukrajnai oktatási háttér

Ukrajnában a közoktatás, a felsőoktatás és részben a szakképzés (ez utóbbi az ágazati minisztériumokhoz is tartozik) Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériumának irányítása alatt működik. A minisztérium szakmai felügyeletéhez tartoznak a területi tanácsok oktatási főosztályai, melyek felügyelik a járási tanácsok főosztályait. A járási oktatási főosztálynak három nagy egysége van: a könyvelőség, a tanfelügyelők szakcsoportja és a módszertani szakcsoport. A tanfelügyelők feladata az iskolákban folyó oktató-nevelő munka minőségének

³ Csernicskó István: *Államok, nyelvek, államnyelvek*, 2013, i. m. 477. o.

⁴ Uo. 478. o.

⁵ Molnár Anita: „Óvodában szívesen vagyunk”, 2013, i. m. 231–257. o.; Molnár Anita: „Kizöndültek a fűk!” 2013, i. m. 359–378. o.

ellenőrzése. A módszertani szakcsoport szaktanácsadással segíti a pedagógusok munkáját. A gyakorlatban a két szakcsoport tevékenysége nem különül el, és abban merül ki, hogy közösen ellenőrzik az iskolákat, hol szaktanácsadás, hol ellenőrzés címen. Az iskolákat ötévente tüzetes ellenőrzésnek teszik ki, ezt hívják „frontális ellenőrzésnek”. Két ciklus között tematikus ellenőrzéseket tartanak. Ennek lényege, hogy egy-egy tantárgy oktatásának a színvonalát, esetleg az iskolai dokumentáció állapotát vizsgálják. A tematikus ellenőrzéseknél sokszor még napjainkban is ideológiai kérdéseket helyeznek előtérbe, mint például az ukrán állami jelképek és az alkotmány iránti tisztelet kialakítását a tanórákon. A járási oktatási főosztályok feladata az intézmények minősítése, működési engedélyük kiadása, felülvizsgálata, akkreditálásuk.⁶

Az ukrán nyelv fejlesztésének 2004–2010. évekre kidolgozott és Ukrajna Kormánya által jóváhagyott állami programja⁷ a következőképpen fogalmaz:⁸ „Az államalkotási folyamatban az ukrán nyelvnek vezető szerepe van.” Ukrajna Alkotmánybíróságának 2008. április 22-én elfogadott állásfoglalása szerint: „Az ukrán nyelv államnyelvi státusa az állam alkotmányos rendjének az állam területével, fővárosával, állami szimbólumaival azonos szintű összetevője.” Az ukrán oktatáspolitikai ezen koncepciója az oktatási minisztérium 2008. évi 461. számú rendeletével érte el az oktatási intézményeket. A rendelet hatályba helyezte a nemzetiségi iskolák számára az ukrán nyelv oktatásának javítása céljából kidolgozott ágazati programot, mely a 2008–2011. közötti évekre érvényes. A program végrehajtási útmutatójában a nemzetiségi nyelven oktató iskolák számára a következő szerepelt: 2008. szeptember 1-jétől az említett iskolák 5. osztályaiban Ukrajna történetét kell két nyelven (anyanyelven, illetve a fakultatív órák terhére ukrán nyelven) oktatni. Ugyanezen korosztálynak a 6. osztályban az említett tárgyat már csak ukrán nyelven, a földrajzot két nyelven. 7. osztályban a matematikát két nyelven, majd a következő évben azt is csak ukránul. Emellett 2008-ban kötelezővé tették az ukrán nyelv és irodalom tantárgyat, mint érettségi és felvételi vizsgát. Így a felsőoktatásba bekerülni kívánó tanulók mindegyikének (nemzetiségtől, anyanyelvtől és választott szaktól függetlenül) kötelezően felvételi vizsgát kell tennie ukrán nyelvből és irodalomból. Ebben az évben teljesen azonos tesztvizsga követelmények⁹ mellett az érettségizők 8,38%-a bukott meg országos szinten az ukrán emelt szintű érettségiben, miközben

⁶ Lükő István (szerk.): *A Kárpát-medencei országok...*, 2010, i. m. 26–27. o.

⁷ Az ukrán nyelv fejlesztésének és funkcionálásának állami programja a 2004–2010. évekre.

⁸ Idézi Csernicskó István: *Nyelv, oktatás és azonosságtudat...*, 2009, i. m. 26–33. o.

⁹ Azonos követelményeket támasztottak tehát az ukrán tannyelvű és a magyar (illetve egyéb nemzetiségi) tannyelvű iskolákból érkezők felé.

a magyar tannyelvű iskolák végzősei között ez az arány 29,58% volt.¹⁰ Az ún. tranzitív, vagyis átírányítási modell,¹¹ valamint a központi érettségi nyomán a kárpátaljai magyar szülők nagyobb arányban kezdték el gyermekeik számára az ukrán tannyelvű középiskolákat, általános iskolákat választani, s az oktatási folyamat gördülékenyebbé tétele érdekében már az óvodák, óvodai csoportok preferálását is.¹²

Az ukrainai óvodai nevelésről¹³

A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség adatai szerint Kárpátalján jelenleg a magyar nevelési nyelvű óvodák száma 86, az ukrán államiság első éveikhez képest növekvő tendenciát mutat.¹⁴

Ukrajna hatályos nemzeti oktatásfejlesztési stratégiájában¹⁵ az óvodai nevelésről is szó esik. A stratégia idevonatkozó részeit a következő pontokban foglalhatjuk össze:

- a korábban bezárt óvodák újbóli megnyitása és tevékenységük kiszélesítése a lakosság teljes elégedettségének elérése érdekében;
- az óvodáskorú gyermekek teljes, 100%-os integrálása az óvodai rendszerbe az óvodai oktatási munka sokszínűsítésével;
- az óvodák működéséhez elengedhetetlen szervezeti-pedagógiai, egészségügyi-higiéniai, oktatási-módszertani, valamint anyagi-technológiai körülmények megteremtése;
- a meglévő óvodai és kisiskolai oktató-nevelő folyamatok fejlesztése, továbbá új óvodák alapítása tulajdonjogra való tekintet nélkül, valamint olyan óvodai csoportok létrehozása, amelyekben a gyerekek csak egy bizonyos időtartamot töltenek egy-egy nap során stb.;
- a meglévő óvodai nevelésről szóló módszertani segédletek és előírások folyamatos megújítása, felülvizsgálata tartalmi, formai, módszertani és oktató-nevelő szempontból.

¹⁰ L. a *Kárpátalja* c. hetilapban. 386. szám. 2008. június 6. 5. o. <http://www.karpataljalap.net/2008/06/06/hanyan-mehetnek-felvetelizni> (2014-06-20)

¹¹ A tranzitív oktatási modell célja hosszú távon a többségi egynyelvűség kialakítása az oktatás révén. Vö. Tove Skutnabb-Kangas: *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*, 1997, i. m. 27. o.

¹² Vö. pl. Séra Magdolna: *Oktatás és tannyelvválasztás Kárpátalján*, 2013, i. m. 83–88. o.

¹³ Bővebben l. Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériumának honlapján. http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/690/normativno_pravova-baza/ (2014-06-10)

¹⁴ Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség adatai. <http://www.kmpsz.uz.ua/oldal/ovodak.html> (2014-06-10)

¹⁵ Ukrajna elnökének №344/2013 számú 2013. június 25-i rendeletéből.

Az óvodai nevelés fontosságát tehát az ukrán állam is elismeri és hangsúlyozza, mint az oktatási rendszerbe való betagozódás első lépcsőfokát. Ennek megfelelően megteremti az óvodába való járás elengedhetetlen anyagi és tárgyi feltételeit, ami a következőkben nyilvánul meg:¹⁶

- a gyermek családjának mindennemű támogatása, amely elősegíti a gyermek fejlődését, nevelését, tanítását;
- az állami óvodák költségeinek keretek között tartása, hogy minél szélesebb réteg, lehetőleg mindenki számára elérhető és megengedhető legyen;
- a gyermek fizikai és szellemi egészségének megőrzése, fenntartása;
- az egyes óvodák folyamatos működésének, fejlődésének biztosítása függetlenül a tulajdon kérdéskörére (állami vagy magánóvoda), típusra vagy működési rendszerre nézve.

Ukrajnában a következő óvodai típusokat különböztethetjük meg:¹⁷

- Bölcsőde – iskola előtti oktatási intézmény 2 hónapos kortól 3 éves korig. A gyerekek felügyelet alatt vannak, illetve fejlesztik és nevelik őket a mindenkori óvodai alapprogram követelményei szerint.
- Bölcsőde-óvoda – iskola előtti oktatási intézmény 2 hónapos kortól 6 (7) éves korig. A gyerekek felügyelet alatt tartózkodnak, fejlesztésük, nevelésük, oktatásuk folyik a mindenkori óvodai alapprogram követelményei szerint.
- Óvoda – 3 éves kortól 6 (7) éves korig. A gyerekek fejlesztése, nevelése és tanítása történik.
- Bölcsőde-óvoda – 2 hónapos kortól 7 (8) éves korig. Fizikai vagy mentálisan hátránnyal küzdő gyermekek számára, ahol elsősorban kezelés, rehabilitáció zajlik, valamint nevelés.
- Gyermek háza – egészségmegőrző iskola előtti oktatási intézmény árva, illetve gondozatlan¹⁸ gyermekek számára, ahol a gyerekek fizikai és/vagy értelmi fejlesztése történik születésüktől (ha egészséges) 3 éves vagy (ha beteg) 4 éves korukig.
- Gyerekház, családi típusú gyermekotthon – bentlakásos iskola előtti oktatási intézménytípus, amelyben fejlesztik, nevelik, tanítják az árva, vagy gondozatlan gyerekeket, valamint segítik a társadalomba való beilleszkedésüket az iskola előtti, valamint az iskolás korban állami finanszírozással.

¹⁶ Загальні відомості – Міністерство освіти і науки України. http://mon.gov.ua/img/zstored/files/zagalni_vidomosti.doc (2014-03-26)

¹⁷ Ukrajna törvénye az iskola előtti oktatásról. №2628-III, 2009. január 1-jei módosításokkal. II. fejezet. Óvodai oktatási intézmények szerkezeti felépítése. 12. bekezdés.

¹⁸ A szülő (esetleg a szülőpáros egyike egyedül) nem képes ellátni a gyermek gondozását.

- Családi típusú bölcsőde-óvoda – oktatási intézmény 2 hónapos kortól 6 (7) éves korú gyermekek számára, ahol a családi kapcsolatokat felhasználva fejlesztik, nevelik, oktatják a gyerekeket a mindenkori óvodai alapprogram követelményeivel összhangban.
- Kombinált bölcsőde-óvoda – ebben az intézménytípusban speciális csoportok is kialakíthatók az általánosan fejlesztő egészséges gyerekek csoportja mellett, így hátrányos helyzetű gyermekek számára is hozzáférhető.
- Gyerekfejlesztő centrikus óvodai oktatási intézmény, ahol a gyerekek testi, szellemi és pszichológiai fejlesztése folyik, amely után egyéb oktatási intézményeket látogathatnak vagy otthonukban nevelhetők/fejleszthetők tovább.

Ukrajnában az iskola előtti oktatási intézmények tulajdonjogukat tekintve lehetnek állami, közösségi és magántulajdonúak.¹⁹ Típustól és tulajdonjogi formától függetlenül az óvodai oktatási intézmények működési szabályzata összhangban van Ukrajna Alkotmányával, Ukrajna oktatási törvényével. Az iskola előtti oktatási intézmények státusát Ukrajna Miniszteri Kabinetje, azaz a kormány erősíti meg.

Az óvoda jogi személy, mely alapszabály szerint folytatja tevékenységét. Az alapszabályt az alapító fogalmazza meg összhangban az illetékes helyi hatóságokkal és oktatási vezetőkkel. Az óvoda rendelkezik pecséttel és bélyegzővel, az államkincstárban regisztrálva van, számlaképes, bankszámlával rendelkezik. Egy-egy óvoda munkarendjét annak alapítója határozza meg, összhangban oktatási szférában hatályos jogszabályokkal és rendelkezésekkel.

Az óvoda oktató-nevelő munkáját alapjaiban az államilag előirányozott program határozza meg, azonban egy-egy intézmény, saját profilt kialakítva, vagy akár igazodva a gyermekek felfedezett készségeihez, külön hangsúlyt fektethet egy-egy terület fejlesztésére. Valamennyi óvodának rendelkeznie kell egy egész éves tervvel, melyet a tanév kezdetén állít össze a vezető és elfogadásra terjeszti elő az illetékes hatóságok felé. Egy óvoda éve ún. tanévre (szeptember 1. – május 31.) és pihenő időszakra (június 1. – augusztus 31.) oszlik.

Az oktató-nevelő munka résztvevői az óvodában maguk a gyermekek, továbbá nevelőik, a dadák, az egészségügyi szakemberek, valamint a szülők. Egy óvodában oktató munkát végző pozícióba²⁰ olyan személy kerülhet, aki rendelkezik kapcsolódó felsőfokú végzettséggel,²¹ valamint egészségi állapota lehetővé teszi,

¹⁹ Ukrajna törvénye az iskola előtti oktatásról. №2628-III, 2009. január 1-jei módosításokkal. II. fejezet. Óvodai oktatási intézmények szerkezeti felépítése. 13. bekezdés.

²⁰ Óvónői státusz.

²¹ MsC, BSc, „szpecialiszt”, „molodsij szpecialiszt”.

hogy gyermekekkel dolgozzon. Minden óvónő ötévente köteles részt venni ellenőrző képzésben, melyen felülvizsgálja engedélyét tevékenységének folytatására.

Az óvoda vezetését annak igazgatója végzi. A vezető ukrán állampolgár, minimum „szpecialiszt” szintű felsőfokú végzettséggel rendelkezik, legalább 3 éves óvodai szférában szerzett tapasztalattal rendelkezik, vannak szervezői ambíciói és képességei, megfelelő egészségi állapotban van.

Ukrajnában jelenleg kötelező az iskola előtti egy év eltöltése óvodai nevelés keretei között. S bár ez a rendelkezés megelőzte azt, hogy az óvodákban lehetővé tegyék a gyerekek befogadását, az ukrán oktatási tárca adatai szerint 2009 és 2011 között 7,9%-kal²² növekedett az óvodai nevelésben résztvevő gyerekek aránya országos szinten. Orosz Ildikó a KMPSZ 2012/2013-as központi tanévnyitó beszédében elmondta: „A múlt tanévben bevezetett kötelező iskola előtti óvodai nevelés, amit a KMPSZ már több mint egy évtizede kért és így nagy várakozással fogadott, egyelőre nem hozta meg a várt eredményt. Kárpátalján nincs megfelelő óvodai kapacitás, és a magyar tannyelvű első osztályba beiskolázott 1530 tanuló közül 1299 vett részt óvodai előkészítőben, tehát az elsősősök 85%-a. Ezzel majdnem elégedettek is lehetnénk. Sajnos a magyar óvodából nem a magyar tagozaton folytatták tanulmányaikat a gyerekek.”²³

Nyelvtörvényben az óvodai nevelésről

*Ukrajna törvényét az állami nyelvpolitika alapjairól*²⁴ Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa 2012. július 3-án szavazta meg. A ma is hatályos jogszabály 2012. augusztus 10-én lépett életbe.²⁵ Az oktatás nyelvvel kapcsolatos cikkek kimondják: bármilyen szintű magán oktatási intézményben az oktatás nyelvét az adott tanintézmény alapítója (alapítói) jelöli ki; az állam biztosítja a pedagógusok felkészítését a regionális vagy kisebbségi oktatási nyelvű tanintézetekbe és módszertanilag is biztosítja az ilyen felkészítést; a tanintézetek létrehozhatnak olyan osztályokat, csoportokat is, amelyekben idegen nyelven folyik az oktatás. A törvény 3. cikke foglalkozik a nyelvi önmeghatározás jogával. 2. pont szerint: mindenki, etnikai

²² L. az Ukrán Oktatási Minisztérium honlapján. <http://www.mon.gov.ua/index.php/ua/diyalnist/osvita/doshkilna-ta-zagalna-serednya/doshkilna-osvita> (2014-06-10)

²³ Forrás: <http://kmpsuz.ua/index.php/hirek/382-orosz-ildiko-beszede-a-kmpsuz-20122013-as-koepzontitanevnyitojan-html> (2013-06-26)

²⁴ Закон України «Про засади державної мовної політики» №5029-VI. 2012. július 3.

²⁵ A nyelvtörvényben foglaltakról magyarul is olvashatunk útmutatót, magyarázatot. I. Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Ferenc Viktória: *Nyelvi jogaink és lehetőségeink...*, (2014), i. m.

származásától, nemzeti-kulturális önmeghatározásától, lakhelyétől, vallási meggyőződésétől függetlenül jogosult szabadon használni bármilyen nyelvet a társadalmi és a magánéletben, tanulni és művelni bármilyen nyelvet.

Az óvoda is szerves része az oktatási rendszernek, így erre az iskola előtti oktatási formára is érvényes az, hogy az állampolgárnak joga van megválasztania az oktatás nyelvét. Ha megfelelő számú szülő kérvényezi, hogy gyermekét magyar nyelvű csoportba, osztályba szeretné járatni, a hatóságoknak meg kell szervezniük a magyar nyelvű oktatást. A törvény sajnos nem nevezi meg pontosan, hogy hány kérelem tekinthető megfelelő számúnak, s ez megnehezítheti ennek a jognak az érvényesítését, ám az óvodai és iskolai csoportok, osztályok megnyitására vonatkozó miniszteri rendeletek szerint városokban 8, falvakban 5 kérelem esetén indítható csoport, osztály.²⁶

Óvodai programok

Ukrajna oktatási minisztériuma²⁷ a 2013/1024-es tanévre a következő programokat irányozta elő (1. 1. táblázat).

1. táblázat. A 2013/2014-es tanévre ajánlott programok és módszertani kézikönyvek az óvodai nevelésben²⁸

Programok	Módszertani kézikönyvek, ajánlók
Én a világban [Я у світі]	Szociálpedagógiai pártfogó az óvodai oktatás szerkezetében
Ukránteremtő v. Ukrajnaalkotó [Українотворець]	Gyerekeknek (óvodásoknak) az egészség alapjairól
Színes pálmák. Program a 2–6 éves gyerekek művészeti neveléséről, tanításáról és fejlesztéséről.	Neveljük szociális kompetenciákra gyerekeinket
Gyerek koreográfia. Program a 3–7 éves gyerekek koreográfiai tevékenységének módszertanáról	Ukrán nemzetismeret óvodáskorúaknak

²⁶ Уо. 41–42. о.

²⁷ Újabb névén Ukrajna Oktatási Tudományos Ifjúsági és Sport Minisztériuma.

²⁸ Forrás: Міністерство Освіти і Науки, Молоді та Спорту України – Ukrajna Oktatási Tudományos Ifjúsági és Sport Minisztériuma. Innovatív technológiai és oktatásfejlesztési intézet. <http://iitzo.gov.ua/doshkilna-osvita/> (2014-04-02)

Az „Én a világban” című alapprogramot az Ukrán Oktatási és Tudományos Minisztérium 2009. január 21-i rendelete alapján folyamatosan építik be az óvodai nevelési munkába, függetlenül attól, hogy milyen fenntartású az óvoda, illetve az I-IV. akkreditációjú felsőoktatási intézmények óvodapedagógiai képzésébe a 2009/2010-es tanévtől kezdve. Ez az első új típusú dokumentum, amely tartalmazza az óvodai nevelés megújult jellegét és tartalmazza mindazon követelményeket, amelyet a gyermekeknek az óvodában teljesíteniük kell.²⁹ A programban tehát már nem (csak) foglalkozásokat írnak elő, hanem különböző eszközökkel fejlesztési célokat fogalmazznak meg.

A második ajánlott program „Ukrajnaalkotó”, amelyet az Ukránágismereti Tudományos Kutató Intézet adott ki 2007-ben.³⁰ A tanulmány tárgyának megfelelően a nyelvi fejlesztő részt érdemes ebből a tervből közelebbről is megvizsgálni. A 3–6 év közötti gyerekek fejlesztését tárgyalja nyelvi szempontból, s 6 éves korra a következő eredményt várja: „minden gyereknek külön, s így együtt is pozitív hozzáállása kell, hogy legyen az ukrán nyelvhez, tudatosítani kell bennük, hogy az ő nyelvük az egész ukrán nemzet nyelve, egyike az egység jelének”. A programban javasolt fejlesztendő makroszférák tartalmi vonala az ukrán nyelv és az ukrán szóbeliségre épül.

Az ukrán oktatási minisztérium 2014. április 22-i rendeletében³¹ hagyta jóvá az „Ukrajnai óvodás” [Українське дошкілля] programot.³² A program célja az óvodai oktató munka komponenseinek bővítése a 2–6 éves gyerekek körében, különös tekintettel a nyugati (ti. Ukrajna nyugati régiója, beleértve Kárpátalját is) régió etnikai, történelmi és szociokulturális sajátosságainak feltárására és megismertetésére.

A program feladatai az óvodai nevelés általános komponenseinek keretében vizsgálhatóak. A program struktúrája a gyermek életkori fejlődését követi, tartalmában az egyes fejezeteket a gyermek életkori periodizációja alapján különíti el. Így módon a következő fejezetekkel találkozhatunk: korai életkor (3. életév); alsós óvodáskor (4. életév); középső óvodáskor (5. életév); felsős óvodáskor (6. életév). Ezen fejezetek világos, tárgyilagos elemzést adnak az adott életkor sajátosságairól és ismertetik a gyermek pszichológiai jellemzését is. Az egyes részek közlik

²⁹ Forrás: Harkivi Területi Kolomacki Járási Állami Adminisztráció Oktatási Osztály. http://rvo-kolomak.ucoz.ua/index/bazova_programa_quot_ja_u_sviti_quot/0-141

³⁰ «Українотворець», 2008, i. m.

³¹ Наказ № 500 Міністерства освіти і науки України від 22.04.2014 р. «Про проведення експертизи та громадського обговорення типових навчальних планів та навчальних програм для дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладів» [http://www.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/2250-\(2014-06-09\)](http://www.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/2250-(2014-06-09))

³² «Українське дошкілля», 2013. i. m. 264.

továbbá a gyermek fejlődésének adott korbeli célját, továbbá az óvodai oktató munka tartalmát és formáját egyaránt. Valamennyi fejezet egy a gyermek általános kompetenciáit összegző írással zárul, mely az adott életkornak megfelelő tulajdonságokat veszi számba. A program tudományos alapon készült írás, mely az integráció, a szisztematikusság, a komplexitás és az oktató-nevelő tevékenység humanizálása mentén ad támpontot az óvodai nevelő számára.

Összefoglalás

2010 óta foglalkozom az óvodai nevelési nyelv megválasztásának kutatásával. A szűk mintán és tömb környezetben (ti. Beregszász és környéke) végzett kutatás eredményei igazolták, hogy a témával szükséges és érdemes foglalkozni. A kárpátaljai magyar beszélőközösség hosszú távú fennmaradását hivatott szolgálni az anyanyelvi intézményhálózat megléte és fenntartása, beleértve az óvodai intézményhálózatot is.

Jelen tanulmányban az ukrainai oktatási törvényeket, állami nyelvpolitikai koncepciókat az óvodai nevelés szemszögéből igyekeztem a terjedelmi kereteknek megfelelően körüljárni. Ukrajna oktatáspolitikáját összefoglalva elmondható, hogy az ország fennállása óta hozott oktatási törvények nem, az állami nyelvpolitikai koncepciók azonban – melyek az oktatást is befolyásolják – annál inkább változatos képet mutatnak. Ukrajna nemzetépítő jellegét nyomon követhetjük oktatáspolitikáját meghatározó irányelvei mentén is, amelyek szerint az ország az európai oktatási térhez való felzárkózást, a képzési kínálat bővítését, a piaci versenyképességet, az állampolgári egyenlőséget stb. deklarálja, ugyanakkor igyekszik az ukrán mentalitást és kultúrát erősíteni az oktatás minden szintjén, beleértve már a nevelés első intézményes keretét, az óvodát is. Ezzel együtt mindenképpen fontos az oktatási törvény, az oktatáspolitikai rendeletek által biztosított lehetőségek kiaknázása. A deklarált jogokkal minden ukrán állampolgár élhet az állampolgári egyenlőség jegyében, így a kárpátaljai magyar beszélőközösség is. Kiemelt szerep jut ebben a helyi döntéshozóknak, oktatási szakembereknek, de a kárpátaljai magyar szülőknek is, akik a jövő generációja, a gyermekek, illetve a gyermekek (nyelvi) nevelése felől (is) döntenek.

Az elemzés felhasználhatósága, társadalmi haszna több pontban is megfogalmazható: erősíti azokat tudományos munkákat, amelyek az óvodai, s azt követően az iskolai tannyelvválasztás megfontolását emelik ki; hozzájárul a magyar nyelvi tervezési, nyelvpolitikai döntéseknek előkészítése háttérének megalapozásához.

IRODALOM

- Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля»*. Тернопіль, Мандрівець, 2013.
- «Українотворець». Програма виховання дітей дошкільного віку. In: *Українознавство*, 2008, № 1.
- *
- Csernicskó István: Nyelv, oktatás és azonosság tudat összefüggései Ukrajnában. In: Karmacsai Zoltán – Márku Anita (szerk.): *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*. Ungvár, PoliPrint, 2009. 26–33. o.
- Csernicskó István: *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2013.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Ferenc Viktória: *Nyelvi jogaink és lehetőségeink. Útmutató és tájékoztató a nyelvtörvény gyakorlati alkalmazásához kárpátaljai magyaroknak*. Budapest, Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., 2014.
- Kiss Jenő: *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2002.
- Lükő István – Tóth Erika – Sauer Katalin (szerk.): *A Kárpát-medencei országok oktatási, szakképzési és felnőttképzési rendszereinek összehasonlító elemzése a Magyarországi, Romániai, Szlovákiai, Szerbiai és Ukrajnai ország leírások alapján*. („Lendületben a Pannon Forrás – tudástranszfer és felnőttképzés – fejlesztés transz regionális hálózatban” TÁMOP – 2.2.4 – 08/1–2009–0016.) Pécs, Pannon Forrás, 2010.
- Molnár Anita: „Óvodában szívesen vagyunk” Elmélet és gyakorlat Beregszász óvodáinak oktatási nyelvében. In: Szoták Szilvia (szerk.): *Sztereotípiák, választások, túlélési stratégiák kisebbségi léthelyzetben*. (Határhelyzetek V.) Budapest, Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 2013. 231–257. o.
- Molnár Anita: „Kizöldültek a fűk!” Szóbeli szövegalkotás beregszászi óvodások körében. In: Fedinec Csilla – Szoták Szilvia (szerk.): *Változó világ – változó közösségek a Kárpát-medencében*. (Határhelyzetek VI.) Budapest, Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 2013. 359–378. o.
- Séra Magdolna: Oktatás és tannyelv választás Kárpátalján. In: Kötél Emőke – Szoták Szilvia (szerk.): *Anyanyelv(ek), oktatáspolitikai stratégiák, karrierkövetés*. (Határhelyzetek IV.) Budapest, Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 2013.
- Skutnabb-Kangas, Tove: *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 1997.
- Szépe György: Bevezető gondolatok a kelet-közép európai nyelvi jogok vizsgálata elé. In: *Ezredforduló*, 2006/3–4. sz.

Anita MOLNÁR

Characteristics of the Ukrainian education and language policy in the pre-school education. The Transcarpathian example

The existence and maintenance of the network of native institutions – including the pre-school institution network as well – is to serve the long term survival of the Transcarpathian Hungarian-speaking community. In the present study, in accordance with the framework's reach, I tried to depict Ukrainian education laws as well as the state's language political concepts from the perspective of pre-school education. The nation-building nature of Ukraine can also be followed along the guidelines which determine its education policy, according to which the country declares its strive to catch up with the European educational environment and to expand training opportunities, declares maintenance of market competitiveness and civic equality etc., whereas it strives to strengthen The Ukrainian mentality and culture at all levels of education, including the very first institutional framework for education, the kindergarten. In any case it is important to exploit the opportunities provided by education law as well as education policy regulations. Usability and social benefits of the analysis can be formulated in several points: enriches those scientific works, which focus on language selection both pre-school and in-school, thereby contributing to the establishment of the preparatory background works for making decisions on Hungarian language planning and language policy.

Keywords: pre-school education, language political concept, the Ukrainian mentality

Identitást alakító tényezők Tamás Mihály Két part között fut a víz című regényében

Az első világháborút lezáró trianoni békeszerződés következtében a magyar társadalom és kultúra intézményi keretei megváltoztak, idegen közigazgatási és kulturális rendszerbe kerültek, és így az elcsatolt területek magyarságának sajátos körülmények között kellett kialakítania életének új kereteit, kialakítani az új központokat.

Ez viszonylag hamar sikerült is, hiszen Szerb Antal irodalomtörténetében már 1934-ben külön tárgyalta, az „utóállamok” magyar irodalmát, megállapítva, hogy „az új helyzet következményeképpen az eddig egy-középpontú magyar irodalom helyett több magyar irodalom van kifejlődőben”.¹

Tehát ezeket az éveket mindegyik régióban az útkeresés és az irodalmi hang megtalálása határozta meg. Természetesen mindenütt más-más folyamatok voltak jellemzőek. Erdélyben a már korábbi évszázadok során lerakott alapokra kellett építkezni, viszont a Csehszlovákiához csatolt Felvidéken és Kárpátalján (Ruszinszókban) a kellő alapok nem voltak megteremtve a születő irodalom számára. Ezek a területek ugyanis kulturálisan Budapest vonzáskörébe tartoztak, a fővárosi irodalmi élettel igyekeztek azonosulni. Szvatkó Pál írja a felvidéki irodalommal kapcsolatban egyik tanulmányában: „A szlovenszói magyarság nem volt perifériakisebbség, hanem a nemzet alaptestének része. Alig hatvan kilométerre kezdődött Budapeستól, s a török idők óta nem volt szüksége és alkalmá, hogy az erdélyi-elővéd nemzet mintájára önálló sejtmagot fejlesszen ki. Mindezt, amije volt, a tőszomszédságban lévő fővárosba küldte, gabonáját, borát, iparcikkeit [...] s természetesen szellemi termését is. Budapest felszívta életerejének legjavát – s amikor eljött az államfordulat, mint levágott láb, élettelenül maradt a helyén.”² Szvatkó szavai nem csak a szlovákiai magyarságra igazak, hanem a kárpátaljaira is. Mindkét régióknak Csehszlovákia fennhatósága alatt kellett megteremtenie a maga helyi irodalmát. A közigazgatási határok nem jelentettek szellemi határokat is, így pedig elmondható, hogy a vizsgált korszakban mind a szlovenszói és mind a ruszinszói magyar kisebbségi irodalom hasonló utat

¹ Béládi Miklós: *Kisebbségi irodalom...* 1982, i. m. 9. o.

² Szvatkó Pál: *Szlovenszói magyar irodalom...* 1937, i. m. 18. o.

tett meg, képviselői számos esetben mindkét régióban aktív és termékeny irodalmi tevékenységet folytattak.

Tanulmányomban a korszak egyik kárpátaljai alkotójának, Tamás Mihálynak a *Két part között fut a víz* című regényét vizsgálom. A művet mint kisebbségi regényt elemzem, különös tekintettel az identitásalakító tényezőkre. Sok írás alkalmazza az identitáselméleti szakirodalmat a megszülető kisebbségi irodalmak problémáinak értelmezésére. Én is ezt az utat választom, és így tanulmányomhoz az elméleti keretet elsősorban az identitással kapcsolatos szakirodalom adja.

Úgy vélem, hogy a művet lehet a referencia elvének alávetve értelmezni. A referenciális olvasásmóddal szemben sok jogos fenntartás fogalmazódik meg, azonban lehetségesek olyan vizsgálatok, amelyekben a művek értelmezésének ez a módja termékeny. Én ebből a megfontolásból önéletírásként kezelem a regényt, és így lehetőség nyílik arra, hogy esetleg a történelemtudomány számára is értékes kordokumentumként kezeljük az alkotást.

„Identity talk”

Az identitás alapelve, a principium identitatis (azonosság elve) már a görög tudományos gondolkodásban, főként Arisztotelész logikai rendszerében jelen volt. Ez az elv kimondta, hogy minden dolog azonos önmagával és csak mint önmagával azonos dolog gondolható el. Viszont magának a fogalomnak az emberi egyedben, egyénben zajló önismereti, szociálpszichológiai téren való alkalmazása újkeletű, és Erik Homburger Erikson nevéhez köthető, aki fejlődésemelével³ az 1950–60-as években felpezsdítette a szociálpszichológiai gondolkodást. Az elmúlt évtizedekben pedig az identitásról való tudományos beszéd, vagy, ahogy az amerikai társadalomtudományban elterjedten nevezik, az „identity talk”⁴ egyre több kérdést vet föl azzal kapcsolatban, hogy az emberi személyiség vagy egyes emberi közösségek miként határozhatják meg magukat, milyen módon illeszkednek nagyobb közösségek kereteibe. Különböző koncepciók születtek a fogalom értelmezéséről, és különböző aspektusairól. Ezen nézőpontok többsége arra irányul, hogy a személyes identitás változásainak, alakulásának folyamatait feltérképezze.⁵

A modern pszichológia egyik nagy felfedezése volt az, hogy az én jelensége nem változatlan, eleve meglévő adottság, hanem az „ontogenezisben létrejövő

³ Erik Homburger Erikson: *Gyermekkor és társadalom...*, 2002, i. m. 431. o.

⁴ Peter Stachel: *Identitás...*, 2005, i. m. 396. o.

⁵ Uo. 395–425. o.

pszichikus alakzat: társadalmi és társas termék”⁶ Stuart Hall szerint az identitás „egy olyan konstrukció, amely mindig folyamatban van”,⁷ tehát nem konstans jelenség, mely az én és a társadalom közötti „interakció” folyamán alakul ki. Ezzel kapcsolatban szociálpszichológiai elemzések kimutatták, hogy nem létezik elszigetelt, ún. „Robinson-én”, mivel az ember közösségi lény így önmeghatározása, önmagáról alkotott képe elsősorban csoportjának elvárásai mentén alakul ki, és az emberi közösségek rendszerében való komplex beágyazottságát tükrözi, vagyis azt a folyamatot, melynek során az egyén egy csoporttal azonosul, kijelöli helyét az adott csoporton belül, illetve ahogy az egyén önmagáról alkotott képe változik a csoport elvárásainak tükrében.⁸ Ez a tézis az, amely az identitáselméleteket kiszélesítve már nem csupán szociológiai és pszichológiai jelenségként kezeli az identitás kérdéskörét, hanem alkalmassá teszi olyan tudományterületeken történő alkalmazásra is, mint amilyen az irodalomtudomány, a történelem-tudomány, a művészettudományok stb.

Az értelmezések pedig egyre szélesebb aspektusból kívánják az identitás fogalmát körvonalazni, és így a jelenkori kutatások keretében elkülönülten és egymással szoros kapcsolatrendszerben beszélnek etnikai, nemi, faji, egyéni és kollektív, vallási, kulturális stb. identitásról.

Tanulmányomban legfőbbképpen a kulturális identitás jelensége kerül középpontba, mégpedig az irodalom és identitás kapcsolatának összefüggésében, melyhez elsősorban Stuart Hall *A kulturális identitás kérdéséről* szóló tanulmányára kívánok hivatkozni.⁹ A brit teoretikus úgy fogalmaz, hogy az egyén személyes identitása a „kinti” kulturális világokkal és az általuk felkínált identitásmintákkal folytatott állandó párbeszéd során formálódik és változik.¹⁰ Ezt beépítve az irodalom és identitás kapcsolatának kérdéskörébe megfogalmazható, hogy a köztük lévő kapcsolat egyrészt abban nyilvánul meg, hogy az irodalom egyfajta formáló funkciót tölt be, tehát az irodalomban megjelenített magatartásformák, szubjektív jellemek hatással vannak az egyénre, aki ez esetben az olvasó. Másrészt az irodalom egyfajta reprezentatív feladatot is ellát, mégpedig oly módon, hogy az egyén, aki ez esetben maga a szerző, identitásának alakulását tükrözi, és többnyire körvonalazza azokat a pontokat, melyek változást idéztek elő, tehát, hogy eriksoni

⁶ Pataki Ferenc: *Identitás, személyiség, társadalom...*, 1987, i. m. 7. o.

⁷ Stuart Hall: *A kulturális identitásról...*, 1997, i. m. 60–61. o.

⁸ Jan Assmann: *Kulturális emlékezet...*, 2004, i. m. 130. o.

⁹ Stuart Hall – Paul du Gay: *The question of cultural identity...*, 1996, i. m.

¹⁰ Stuart Hall: *A kulturális identitásról...*, 1997, i. m. 61. o.

fogalommal éljek: azokat a válságokat, megrázkódtatásokat, melyek hatása alatt az egyén identitása kisebb, vagy nagyobb mértékben átalakult, formálódott.

Az identitás alakulásában – mint már utaltunk rá –, fontos szerepet játszanak a társadalom és a társadalomban bekövetkezett változások, átalakulások. Épp ezért az identitás és az irodalom kapcsolatának megragadásához fontos kitérni az irodalom és a társadalom kapcsolatára is.

Az irodalom és a társadalom kapcsolata több tekintetben is vitathatatlan, hiszen az irodalom társadalmi intézményként is felfogható.¹¹ Ahogy René Wellek megfogalmazta: „az irodalom a társadalmi valóságot ábrázolja még akkor is, ha a természeti világ és az egyén belső világa szintén tárgya az irodalmi utánpótlásnak”.¹² Az író személyiségére egyértelműen hatással van a társadalom, a környező emberi világ, a társadalmi eseményekre való reflektálások. Épp ezért a személyes és kollektív identitást egyaránt alakító tényezők, mint például a nyelv, a kultúra, a krízis vagy trauma, és természetesen a történelmi, társadalmi események igen nagy hangsúlyt kapnak az irodalmi művekben. A kisebbségi prózában és lírában pedig ez a hangsúly még erősebbé válik, mivel ezek az alkotások szinte minden esetben feladatuknak tekintik, hogy társadalmukról, az események kollektív megéléséről képet adjanak.¹³ Ebből pedig következik, hogy a kisebbségben élők azonosságtudata, illetőleg a többségi kultúrához való viszonyuk jól tükröződik a nemzetiségi szépirodalmi alkotásokban, melyeknek egy része társadalmi problematikát dolgoz föl, más része pedig az interetnikus kapcsolatok lenyomatait viseli nyelvezetében, kulturális és világnézeti képében.

Ezenkívül a kisebbségi társadalmakban, így a kárpátaljai magyar közösségben is, megfigyelhető a többséghez (többségi nemzethez) való viszonyulás sajátos megjelenése, mely többnyire két ellentétes szubjektív viszonyulásra épül, ez pedig az idegenkedés, illetőleg az azonosulni vágyás érzése. Ez a két ellentétes viszonyulás meghatározza az anyanyelvhez, a kultúrához, hagyományokhoz való kötődés erősségi fokát is, illetve a nemzeti örökség arculatát kiegészíti a többségi kultúrával való azonosulás jelenségével. Ez pedig egyfajta többletként jelenik meg a kisebbségi magyar szerzők műveiben, és e művek kapcsán felvetődik egy újabb probléma, melyet a kettős, illetve többes identitás fogalmával szokás jelölni. A kettős identitás megjelenésével az egyén a magáévá teszi a többségi etnikum nemzeti identitásának azon rá kedvező benyomást gyakorló, számára vonzó ele-

¹¹ René Wellek: *Az irodalom és a társadalom...*, 2006, i. m. 94. o.

¹² Uo. 94. o.

¹³ Végh Balázs: *A kisebbségi irodalom elméleti kérdései...*, 1997, i. m. 54–58. o.

meit, amelyek a saját etnikai identitásából hiányoznak. Ez a jelenség jól tetten érhető például a nyelvi eszköztárban való idegenszerű elemek megjelenésével.

A regény

A kárpátaljai magyar irodalom a 20. század első felében homogén egységet képezett a felvidéki, szlovenszkói magyar irodalmi törekvésekkel, ami elsősorban annak a következménye, hogy az értelmiség egy része a felvidéki magyar városokban összpontosult, ahol a meglévő kiadók, folyóiratok és kulturális társaságok lehetőségeit kihasználva kezdte megteremteni a helyi irodalmát.¹⁴ A Nyugat íróihoz hasonlóan a szlovenszkói alkotók is egy életképes, európai irányultságú irodalom kialakulását tűzték ki célul. Nem véletlen, hogy a korabeli kritikai írások többsége a dilettantizmus elleni harc és a független kritika megszületésének kérdésével foglalkozik.

Ezenkívül az 1920-as évek második felében hangsúlyosan felmerült egy kisebbségi, nemzetiségi regény megírásának igénye. Fábrzy Zoltán volt az, aki leginkább sürgette egy olyan prózai mű megszületését, mely a teljes szlovenszkói magyar társadalmi átalakulást és a felvidéki mentalitás vonásait bemutatná.

A kritikák megoszlanak azzal kapcsolatban, hogy az ezt célzó alkotások megütik-e a nemzetiségi regény szintjét. A szakírók egy része úgy véli, hogy Fábrzy elvárása sajnos nem valósult meg, amit Gál Éva azzal magyaráz, hogy: „... hiányzott hozzájuk az időbeli távlat és a rálátás, ezenkívül az írók többsége meglehetősen zilált léthelyzetben élt, megélhetési gondokkal küszködött, ami ugyancsak hátráltatta a nagy narratívájú elbeszélés megírásának esélyeit”.¹⁵

Ráday Elemér azonban úgy véli, hogy Tamás Mihály *Két part között fut a víz* című regénye kielégíti a kisebbségi regénnyel szemben felállított kritériumokat.¹⁶ Ezzel a véleménnyel ért egyet Mezey László Miklós is, aki szerint a megnevezett regény „nyitánya” a nemzetiségi regény típusának.¹⁷

A korabeli kritika részéről vegyes fogadtatásban volt része a műnek. Haraszti Gyula nagyon keményen bírálta Tamás munkáját: „... egy közepes tanulmány többet mond erről a témáról, mint Tamás Mihály regénye. Motívumokat vet fel az író, melyeknek semmi jellemző erejük nincs, s a mesébe nem épülnek bele szervesen. Társadalmi rajzot sem találunk, csupán néhány, a kisebbségi sorsról

¹⁴ Kovács Vilmos – Benedek András: *Magyar irodalom Kárpát–Ukrajnában*. 1970, i. m. 965. o.

¹⁵ Gál Éva: *Kisebbségi ideológiák és magatartásmodellek...*, 2011, i. m.

¹⁶ Ráday Elemér: *A szlovenszkói magyar írók szót kérnek...*, 1936, i. m. 53. o.

¹⁷ Mezey László Miklós: *Az első „nemzetiségi regény”...*, 2011, i. m. 195. o.

szóló regényből és újságcikkekből már ismeretes alak kap klisészerű megjelenést (felvidéki pártelnök, irredenta báró stb.).¹⁸

Ezzel szemben Barsi Dénes így véleményezi a művet: „Nincs ráírva a könyvre, hogy regény, mert valóban több annál: könyv. Történelem, politika, társadalomtudomány, közgazdaság, líra, érzékiség, emberi jóság, egyszerű magyar igazság: élet.”¹⁹

Maga a regény először 1934-ben folytatásokban jelent meg a felvidéki *Magyar Írásban Halálugrás* címmel, majd könyv formájában 1936-ban már *Két part között fut a víz* címmel. Mindkét cím szimbolikusnak tekinthető. Az első arra utal, hogy a főhős, Bodák Iván, budapesti tanulmányai befejeztével úgy dönt: szülővárosában, Beregszászban akar a megváltozott körülmények ellenére érvényesülni, miközben a racionalitás épp azt diktálná, hogy a válságos helyzetben szilárdítsa meg helyzetét a magyar fővárosban.

A második, módosított cím pedig a regényben több helyen felbukkanó kettősségekre utal: *két part*, mint Budapest és Beregszász; *két part*, mint Bodák Iván szlávsága és magyarsága; *két part*, mint a passzív ellenállás, vagy az új hatalom rendelkezéseibe való beletörődés. Illetve utal még arra a kettősségre, ellentétre, mely teljesen áthatja a regény cselekményét, szereplőinek jellemét, a megjelenített élethelyzeteket, gondolatokat, belső monológokat.

A regény az 1918–21 közötti időszakot mutatja be, utalással konkrét történelmi eseményekre: a trianoni döntés, a tanácsköztársaság, Budapest román megszállása.²⁰

Az író sajátos módon beszél el a történeteket, nincs jelen egy mindentudó, omnipotens narrátor, aki végigkalauzolná az olvasót a cselekményen, megvilágítva az egyes események összefüggéseit. Tamás regényében sokkal inkább a korlátozott narrátor jelenik meg, aki E/3 személyben, főként a főhős, Bodák Iván személyén, gondolatain, kommunikációján keresztül, objektív elbeszélésmóddal bontakoztatja ki a történetet, és a történet kontextusát is. Azok az események, melyekkel a főhős közvetlenül nem kerül kapcsolatba (nem éli át őket, nem kap róluk másoktól beszámolót) a regényben nem jelennek meg.

A regény időszerkezete lineáris, nincs jelen időbeli megszakítás, esetleg visszaemlékezés. Tér szerkezete pedig bipoláris, Beregszász és Budapest alkotja a két

¹⁸ Haraszthy Gyula: *Szlovenszkói magyar írók...*, 1936, i. m. 245. o.

¹⁹ Barsi Dénes: *Tamás Mihály: Két part közt fut a víz...*, 1937, i. m. 44. o.

²⁰ Fedinec Csilla: *Ungvár és vonzáskörzete...*, 2004, i. m. 101–112. o.; Fedinec Csilla: *A kárpát-aljai magyarság...*, 2002, i. m. 7–18. o.

ellentétes pólust, melyek váltakozva jelennek meg a műben, annak függvényében, hogy a hős épp hol tartózkodik.

A *Két part között fut a víz* cselekményszerkezete is sajátos. Nincs sem expozíció, sem pedig epilógus. In medias res módon az olvasó belecsöppen egy ponton a főhős életébe, majd egy másik ponton megváltik attól. A narrativa kevés utalást tartalmaz a mű jelenét megelőző időről, és az utolsó fejezetben sem ad semminemű eligazítást azzal kapcsolatban, hogy a hős élete a jövőben hogyan alakul majd.

Identításalakító tényezők a regényben

Ha az identitásra mint folyamatban lévő konstrukcióra tekintünk, akkor elkerülhetetlen annak feltételezése, hogy bizonyos tényezők hatással vannak az egyén, esetleg a csoport identitására. Azokat az identításalakító tényezőket veszem sorra, melyek Tamás Mihály regényében megjelennek. A regény a kisebbségi prózairodalom egyik alkotása, egy olyan korszakot mutat be, amelyben az egyén (főhős) és egy konkrét „csoport” (Beregszász lakosai, szélesebb értelemben Kárpátalja lakossága) a többségi etnikai státuszából kisebbségbe kerül, és így az önmagáról alkotott képét, önazonosságtudatát az új társadalmi kereteknek megfelelően kell módosítania, átalakítania. A regényben megjelenő identításalakító tényezők, illetve a főhősnek hozzájuk való viszonyulása alapján körvonalazható az egyén identitáskeresése, fejlődése, sőt, mivel kisebbségi regényről beszélünk, elmondható, hogy a kisebbségi társadalom identitáskeresése is. Ezen tényezők a műben a következők:

- a határ fogalma;
- a nyelvhez (anyanyelvhez, többségi nyelvhez) való viszonyulás;
- a bekövetkezett válság, trauma feldolgozása;
- a szülőföldre való viszonyulás.

Az első identításalakító tényező a regényben a *határ fogalma*, mely az egész műben központi kategóriaként jelenik meg. Váratlan létrejötté, elzáró, kizáró funkciója, tagadást és értetlenséget vált ki a mű hőseiből. A főhős, Bodák Iván szinte tudat alatt tagadja a határ létét azzal, hogy Budapest és Beregszász közötti utazásai során nem hajlandó útlevelet használni, sőt igényelni sem a megfelelő hivatalban, mivel nem érti, miért lenne neki szüksége útlevélre ahhoz, hogy az egyetemről hazalátogasson.

„Csendesen, szótlánul mentek odébb, egy régi fajta hordárt láttak meg, azzal álltak szóba, akitől aztán megtudták, hogy a vonatjuk csak este indul.

– Rendben van az útlevelük?

Iván elbámult.

– Milyen útlevel?

– Hát útlevel.

– Hát Beregszászba útlevel kell?²¹

A hős határ tagadása mögött a teljes értetlenség áll, melyet jól példáz a következő regényrészlet:

„Túl a falun, ahol az országút egy lankás domboldalon ereszkedett le, a kis kőhídon túl, ott kezdődött a másik ország. Nem volt ott annak semmi nyoma, a föld arrébb sem volt barnább, az erdő is éppúgy sárgult odaát, mint itt, és a varjúnak sem állt senki útjában, amikor a híd felett repült. Csak az ember, csak az ember...”²²

A második identitásalakító tényező a *Két part között fut a víz* című regényben a nyelv. A nyelv esetében érdemes néhány szót ejteni mind az anyanyelvhez, mind a többségi nyelvhez való viszonyulásról.

A kárpátaljai magyar irodalom vonatkozásában igencsak életszerűek Alabán Ferenc megállapításai, aki *Sajátosságok és nemzeti identitás* című írásában kifejti, hogy a kisebbségi alkotók sajátosan viszonyulnak az anyanyelvhez, náluk szerinte ez a nyelvi szint új szerepet kap, és „művészeti médiumként” funkcionál.²³ Kétféle magatartás figyelhető meg a szerzők részéről: az egyik a tudatos ún. nyelvvédő magatartás, mely elzárkózik az idegennek titulált elemek használatától, ez jellemző leginkább az 1920–30-as években jelentkező alkotóknál. Ennek az elzárkózásnak az egyik oka a nyelvtudás hiányában kereshető. A másik magatartás ezzel ellentétes, beépíti a műbe a többségi nyelv közhasználatú szavait, főként a hiteles társadalomábrázolás érdekében. Ez a magatartásforma a későbbi nemzedékeknél válik jellemzővé, aminek oka, hogy az 1930-as évek végére az a bizonyos „kábultság” feloldódott, s a régióban élők, főként a felnövekvő nemzedék tagjai belátták a kialakult helyzet tartósságát, és ebből kifolyólag tudatosan igyekeztek elsajátítani a többségi nyelvet.

Az általam vizsgált regény ebből a szemszögből igen figyelemre méltó. A többségi nyelv tekintetében két egymással ellentétes viszonyulás figyelhető meg: az elutasító, idegenkedő, illetve az elfogadó, mely a megmaradás árának tartja a nyelv elsajátítását. Az idegenkedő magatartás főként abban jelentkezik, hogy

²¹ Tamás Mihály: *Két part között fut a víz*, 2011, i. m. 18. o.

²² Uo. 50. o.

²³ Alabán Ferenc: *Sajátosságok és nemzeti identitás...*, 2012, i. m. 67–73. o.

bár Tamás Mihály már az 1930-as évek nemzedékéhez tartozik, és ezt jól mutatja a regényben jelenlévő nyelvfelfogása is, hiszen főhőse, akit egyértelműen kisebbségi emberideálként formál meg, nem zárkózik el a cseh nyelvtől, ugyanakkor a szerző a mű párbeszédeiben arra törekszik, hogy minden szereplőjét, legyen az cseh, orosz, német vagy magyar köztisztviselő, katona, egyszerű polgár stb. magyar nyelven szólaltasson meg:

„– Mit keresel itt Iván?

Oroszul szólt, Iván egy pillanatig meredten bámult az arcába, azután hirtelen kiömlő örömmel ugrott az őrnagyhoz, átölelte, és kisfiús, ragaszkodó, meleg kiáltásban tort ki:

– Őrnagy úr!”²⁴

A regény nyelvfelfogásának ellentétes kettőssége egy szétöredezett identitást reprezentál, ez a kettősség jelen van a közösségben, s ugyanakkor a főhős érzéseiben is: „szlávnak mindig magyar, magyarnak mindig szláv” – mondja magáról.²⁵

A következő tényező a regényben a *trauma*, a *válság* megélése, feldolgozása. Eriksen és az ő nyomán később Stuart Hall elmélete szerint az egyén élete során különböző kríziseket és konfliktusokat él át, és ahhoz, hogy átlépjen egy új fejlődési szintre, ezeket a kríziseket meg kell oldania, fel kell dolgoznia. Ennek a folyamatnak a során az egyén, vagy közösség identitásválságot él át.

A 20. század elején a traumát az adott területen a háború, a trianoni döntés, és az új hatalom megjelenése, illetve az átalakulóban lévő társadalmi, politikai rendszer elfogadása jelentette. Ez Tamás Mihály *Két part közt fut a víz* című regényében a következőképpen fogalmazódik meg: „A kábulat már engedni kezdett, az emberek hideg szemmel kezdték nézni az eseményeket, de senki se hitte, hogy az állapot állandó maradjon: mindenki valami megváltó csodát várt. Abban az érzésben élt minden, hogy odaát még mindig lélegzik a húszmilliós magyar állam, és nem látta senki, hogy a túlsó oldalon egy agyonsújtott ember hever a porban, aki magán se tud segíteni, nemhogy még a gyerekei védelmére siethetne.”²⁶

„Az egymásra zuhanó sűrű történések megriasztották az embereket, mint az úzótt nyáj a karámban, úgy húzódtak meg házuk falai mögött.”²⁷

²⁴ Tamás Mihály: *Két part között fut a víz...*, 2011, i. m. 25. o.

²⁵ Uo. 76. o.

²⁶ Tamás Mihály: *Két part között fut a víz...*, 2011, i. m. 42. o.

²⁷ Uo. 27. o.

A trauma ábrázolása, sajátos feldolgozása a regény egészét végigkíséri, mégpedig oly módon, hogy egy egész közösséget ért válságot egyetlen hős (a főhős) életén keresztül mutat be a szerző. Bodák Iván gondolatai, kérdései a trianoni döntés következményeivel kapcsolatban, majd pedig az, ahogy ezeket a következményeket igyekszik elfogadni, egyértelműen annak folyamata, ahogyan a kisebbségi sorsba kényszerített lakosság dolgozta fel az őket körülvevő radikális változásokat. A szerző világos megoldást kínál a válságkezeléssel kapcsolatban, ami nem más, mint a megbékélés, az elfogadás és az alkalmazkodás a megváltozott társadalmi körülményekhez.

„– Hát ki az állam? Nem mi is? Nem a mi pénzünk is az a pénz, amit itt a munkáért kifizetnek? Elfelejté elnök úr, hogy már negyedik éve folyik ez a megváltozott élet?”²⁸

A következő identitásalakító tényező a műben, mely egy újabb fontos és problematikus kérdéskör is a regényben, a *szülőföldre való viszonyulás* megjelenítése. Ez maga a menni, vagy maradni kérdésének problémája, mely a trianoni döntést követően az elcsatolt területek kulcsfontosságú kérdése volt, hiszen az adatok szerint a döntést követő első években mintegy 120 ezer ember emigrált a kárpátaljai területről.²⁹ Így érthető, hogy az értelmiségi réteg és főként az írók kötelességüknek érezték, hogy műveikben állást foglaljanak ezzel kapcsolatban. Tamás Mihály regényének tematikájában központi szerepet kap a szülőföldön maradás dilemmája: menni vagy maradni, és még ennél is árnyaltabb kérdést vet fel, hogy hogyan maradni. Pro és kontra hoz föl hősei által érveket a kérdés megválaszolása érdekében:

„– Pest mégiscsak Pest. A vidék az más, ott csak por van.

Iván nem engedett.

– Élet van a porban is, talán több és teljesebb... Nekem haza kell mennem.

Lengyel né tovább ellenkezett:

– Hiszen az már nem is hazánk nekünk”.³⁰

²⁸ Uo. 184. o.

²⁹ Simon Attila: *A Csehszlovákiához került...*, 2008, i. m. 38. o.

³⁰ Tamás Mihály: *Két part között fut a víz...*, 2011, i. m. 161. o.

A szerző azonban egyértelműen állást foglal a szülőföldön maradás mellett, és ezenkívül a kisebbségi élet módját is meghatározza: „Én itt születtem, az én hazám itt van, én itt akarok megélni a munkámból...”³¹

A regényben központi szerepet kap a hűségeskü dilemmája, melyet a cseh-szlovák vezetés a hivatalnokoktól követelt, és a szerző különböző kontextusokban igyekezett rávilágítani arra, hogy ezt a hivatali formalitást lehet-e azonosítania hűtlenséggel, az önmegtagadással, esetleg a megmaradás esélyével. Tamás egyértelműen a harmadik álláspont mellett foglal állást:

„– Nézze, báró úr, én hűségesküt tettem az osztrák császárnak, azután Károlyi Mihálynak, azután Kun Bélának, most nem is tudom kinek, egy új földi hatalomnak. Higgye el, báró úr, engem sohasem izgattak túlságosan ezek a hűségeskük, ezek a középkori, ittfelejtett valamik. Kollektív nyilatkozatok. Ostobaság attól, aki kívánja, és én sohasem leszek hozzájuk hasonlóan ostoba, hogy ezt meg ne értsem. Miért ne? Az emberi életirányok nem ilyen apróságok után igazodnak...”³²

„És nem lenne jobb... ha mindenki a hivatalában maradna, és így elviselhetőbbé segítene tenni az itt maradottak nehéz sorsát?”³³

Regény? Önéletírás? Kordokumentum?

Tamás Mihály regényét eddig mint kisebbségi regényt tartották számon, viszont felmerül a kérdés, hogy nem tekinthetünk-e önéletírásként a műre, abból kifolyólag, hogy a hős és az író élete szinte pontról pontra megegyezik. A regény cselekménye 1921-ben ér véget azzal, hogy főhőse, Bodák Iván, akárcsak Tamás Mihály, egyetemi oklevelet szerez és mérnöki irodát nyit Beregszászon. A mű természetesen épp ezért nem kezelhető teljes életleírásként, hisz csupán néhány évet mutat be, viszont egy életleírás töredékének mindenképp tekinthető.

Az ilyen típusú alkotások az autobiográfiák szépirodalmi változataihoz tartoznak,³⁴ melyben sajátos módon kapcsolódik össze a fikció és a valóság. Philippe Lejeune azonban az olyan erőteljes önéletrajzi színezetű művek esetében, amelyekben a szereplő és a szerző neve különbözik egymástól (amint az az általam vizsgált regény esetében is megfigyelhető), kizárja az önéletírás műfajába való

³¹ Tamás Mihály: *Két part között fut a víz...*, 2011, i. m. 185. o.

³² Uo. 27. o.

³³ Uo. 29. o.

³⁴ Pataki Ferenc: *Az önéletírás dramaturgiája...*, 2011, i. m. 333–336. o.

sorolás lehetőségét, mivel a tulajdonnévi különbség megerősíti a fiktív jelleget.³⁵ Ugyanakkor úgy véli, hogy „... egy önéletrajzi fikció lehet »hű«, ha a szereplő hasonlít a szerzőre, az önéletírás pedig lehet »hűtlen«, ha a bemutatott szereplő különbözik a szerzőtől».³⁶

Tamás Mihály regényének esetében ilyen „hű” életrajzi fikcióról beszélhetünk. A fikció és valóság dominanciájának kérdése a vizsgált prózában azért fontos, mert növeli az alkotás visszakapcsolhatóságának lehetőségét a valósághoz, illetve felvet vele kapcsolatban egy újabb elméleti kérdést, mégpedig, hogy kezelhető-e egy szépirodalmi alkotás kordokumentumként, segítve ezzel azon kutatók munkáját, akik egy-egy korszak rekonstruálására vállalkoznak? Roland Barthes szerint: „Még a legrealistább regényben sincs »realitása« a referensnek – elég elképzelni, micsoda felfordulást okozna, ha akár a legjózanabb elbeszélés leírásait szakukon fognánk, működési programokká fordítanánk le, és egyszerűen megpróbálnánk kivitelezni őket.»³⁷

Tény, hogy egy szépirodalmi narrativa esetében nem lehet letisztult realizmusról beszélni, hisz a fikció, ha másképp nem, de a valóságos tények szubjektív feldolgozásában, értelmezésében megjelenik. Épp ezért téves elképzelés lenne egy szépirodalmi alkotás, például történelmi témájú regény, minden mondatában tetten érni a valóságot, viszont ahogy azt tanulmányában Kisantal Tamás kifejti: az irodalmi szövegeket valamennyire lehetséges történelmi módon elemezni, vagyis a történelemelméleti diskurzuson és metodológián belül van egy olyan közeg, ahol az irodalom és a historiográfia kapcsolatba lép, s a történelmi elemzési módszerek szépirodalmi szövegekre is alkalmazhatóak.³⁸ A történelemelméleti diskurzusok keretében a történelmi narrativa irodalmi szövegszerűsége már régen foglalkoztatja a kutatókat. Hayden White szerint például, egy történelmi szöveg kezelhető irodalmi alkotásként, amennyiben igaz, valóságreferens kijelentései egy bizonyos formát kapnak.³⁹ Megfordítva ezt az elméletet felvetődik a kérdés, hogy egy megformált irodalmi szöveg kezelhető-e történelmi szöveggé, amennyiben egy bizonyos korszakelmélet, referenciával rendelkező állítások megjelennek narratívájában?

Frank Ankersmit elmélete szerint a historiográfiai szövegek narratívája múltreferens állításokból áll, viszont ezek az állítások nem csupán tényközlések, hanem

³⁵ Philippe Lejeune: *Az önéletírói paktum...* 2003, i. m. 28. o.

³⁶ Uo. 28.

³⁷ Antoine Compagnon: *A világ...*, 2006, i. m. 124. o.

³⁸ Kisantal Tamás: *Az irodalmi alkotás...*, 2004, i. m. 99. o.

³⁹ Hayden White: *A történelmi szöveg...*, 1997, i. m. 97. o.

kijelentéseik, állításaik többletjelentéssel bírnak, mivel a szerző (történész) a múlt értelmezése során saját szubjektív nézőpontját, az események sajátos értelmezését képtelen kizárni a szövegből. Ezzel párhuzamosan pedig a történeti jellegű irodalmi alkotásról szintén elmondható, hogy kijelentéseket tesz a múltról, ugyanakkor saját szubjektív nézőpontját beleépíti az általa létrehozott narratívába.⁴⁰

Ankersmit gondolatmenete alapján Tamás Mihály regénye, amely Hayden White-i fogalommal élve „modern eseményt”⁴¹ dolgoz föl, kezelhető kordokumentumként, természetesen figyelembe véve a szubjektivitás és a fikció jelenlétét. A történelemtudomány számára azonban érdekes adalékot nem a műben megjelenített történelmi események jelentenek, hisz ezek az események már ismertek a kutatók számára. Sokkal inkább az emberi viszonyulás, a társadalmi közhangulat, ami a regényben kitűnően körvonalazódik, egészítheti ki a korszak rekonstruálására vonatkozó munkákat.

Összegzés

Tanulmányomban a kárpátaljai magyar irodalom közvetlenül a trianoni döntést követő korszakának egyik fontos alkotását vettem vizsgálat alá. Az értelmezés során narratológiai szempontokat is fevettem, de céлом nem merült ki a mű formai elemzésében, hanem azokat az identitásalakító tényezőket kívántam a regény részletei segítségével megvilágítani, amelyeknek hatása a kisebbségi társadalmakban határozottan kimutatható. Így a következő tényezőket vettem sorra: a határ megjelenéséhez való viszonyulás, az anyanyelvvél, többségi nyelvvél való kapcsolat, az átélt trauma feldolgozása és a szülőföldre való ragaszkodás jelensége.

Tamás Mihály regényét az eddigi elemzések során csak mint kisebbségi regényt vizsgálták, jelen tanulmány azonban felveti annak kérdését, hogy amennyiben kimutatható a főhős és a szerző azonossága, kezelhető-e önéletrásként, illetve önéletrírás töredékként az alkotás. Ennek jelentősége leginkább a mű referenciájának kérdésében kap fontos szerepet, illetve a regény olyan értelmezését teszi lehetővé, mely nem csupán az irodalomtudomány, hanem a történelemtudomány számára is hasznos információval szolgálhat.

⁴⁰ Frank Rudolf Ankersmit: *Hat tézis a narrativista...*, 2000, i. m. 117. o.

⁴¹ Kisantal Tamás: *Az irodalmi alkotás...*, 2004, i. m. 79. o.

IRODALOM

- Alabán Ferenc: Sajátosságok és nemzeti identitás. Néhány vonás a határon túli magyar irodalomról. In: *Irodalmi Szemle*, 2012. február. 67–73. o.
- Ankersmit, Frank Rudolf: Hat tézis a narrativista történetfilozófiáról. In: *Narratívák 4. A történelem poétikája*. Budapest, Kijarat Kiadó, 2000. 111–120. o.
- Assmann, Jan: *Kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magas-kultúrákban*. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 2004.
- Barsi Dénes: Tamás Mihály: Két part közt fut a víz. In: *Kelet Népe*, 1937. 43–44. o.
- Béládi Miklós: Kisebbségi irodalom – nemzetiségi irodalom. In: *A magyar irodalom története. 1945–1975*. IV. k. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982.
- Compagnon, Antoine: A világ. In: Antoine Compagnon: *Az elmélet démona*. Pozsony, Kalligram, 2006. 109–158. o.
- Erikson, Erik Homburger: *Gyermekkor és társadalom*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002.
- Fedinec Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*. Galánta–Dunaszerdahely, Fórum Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 2002.
- Fedinec Csilla: Ungvár és vonzáskörzete betagozódása a csehszlovák államba (1918–1928). In: *Limes*, 2004/3. 101–112. o.
- Gál Éva: Kisebbségi ideológiák és magatartásmodellek a határon túli magyar közösségekben I. In: *Irodalmi Szemle*, 2011. március.
- Hall, Stuart – Paul du Gay: *The question of cultural identity*. London, SAGE Publications, 1996.
- Hall, Stuart: A kulturális identitásról. In: Feischmidt Margit: *Multikulturalizmus*. Budapest, Osiris – Láthatatlan Kollégium, 1997. 60–85. o.
- Haraszthy Gyula: Szlovenszkói magyar írók. In: *Budapesti Szemle*, 1936. 243–252. o.
- Kisantal Tamás: Az irodalmi alkotás, mint történelmi szöveg. In: *Tiszatáj*, 2004. november. 75–101. o.
- Kovács Vilmos – Benedek András: *Magyar irodalom Kárpát–Ukrajnában*. In: *Tiszatáj*, 1970/10. 961–966. o.; 1970/12. 1144–1150. o.
- Lejeune, Philippe: Az önéletírói paktum. In: Z. Varga Zoltán: *Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból*. Budapest, L'Harmattan Kft, 2003. 17–46.
- Mezey László Miklós: Az első „nemzetiségi regény”. In: Tamás Mihály: *Két part között fut a víz*. Pomáz, Kráter Könyvkiadó, 2011. 195–199. o.
- Pataki Ferenc: Az önéletírás dramaturgiája. Az élettörténeti forgatókönyvek. In: Pataki Ferenc: *Élettörténet és identitás*. Budapest, Osiris Kiadó, 2011. 309–359. o.
- Pataki Ferenc: *Identitás, személyiség, társadalom. Az identitáselmélet vitatott kérdései*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987.
- Ráday Elemér: A szlovenszkói magyar írók szót kérnek. In: *Élet*, 1936. 51–54. o.

- Simon Attila: A Csehszlovákiához került felvidéki magyarok (1918–1921). In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2008. 36–39. o.
- Stachel, Peter: Identitás. A kortárs társadalom- és kultúratudományokegy központi fogalmának genezise, inflálódása és problémái. In: *Regio*, 2007/4. 3–33.
- Szvatkó Pál: Szlovenszkói magyar irodalom. In: *Szlovenszkói magyar elbeszélők*. Budapest, 1937.
- Tamás Mihály: *Két part között fut a víz*. Pomáz, Kráter Könyvkiadó, 2011.
- Végh Balázs: A kisebbségi irodalom elméleti kérdései. In: *Korunk*, 1997/6. 54–58. o.
- Wellek, René: Az irodalom és társadalom. In: René Wellek – Austin Warren: *Az irodalom elmélete*. Budapest, Osiris Kiadó, 2006. 94–110. o.
- White, Hayden: A történelmi szöveg mint irodalmi alkotás. In: *Uő: A történelem terhe*. Budapest, Osiris – Gondolat, 1997. 68–102. o.

Adrien PAPP

Identity shaping factors in the novel *Two shores inbetween the water runs* by Mihály Tamás

In my study I made an analysis of one of the most important works of the Subcarpathian Hungarian literature in the period right after the Treaty of Trianon. In the interpretation narratological aspects were also taken up, but my goal has not exhausted in the simple formal analysis of the work, but with the help of the novel I also wanted to shed a light on the identity forming factors the impacts of which can be clearly detected in minority societies: approach to the emerging border, relationship with mother tongue and majority language, resolution of the experienced trauma, and the phenomenon of being attached to the homeland.

The novel of Mihály Tamás was only studied as a minority novel during previous analyzes, however, this study raises the question whether the work could be handled as kind of an autobiography or a fraction of it providing the identity of the protagonist and the author was detectable. The importance of this issue gains an important role mostly concerning the work's potentially being a reference, and allows the interpretation of the novel in such a way as to serve as a source not only for the science of literature but also for the science of history.

Keywords: Subcarpathian Hungarian literature, minority societies, majority language, mother tongue

IV.
HATÁSMEECHANIZMUSOK

Az iskolaválasztás motivációs hátterének vizsgálata Erdélyben, hangsúlyosan szórványban

Az utóbbi években számos elemzés született az erdélyi magyar nyelvű oktatásról, az oktatási reformok intézkedéseiről és az erdélyi kisebbségek oktatásban való részvételéről. Többségében demográfiai és hivatalos statisztikai adatok segítségével próbálták tanulmányozni a magyar nyelvű oktatás helyzetét és fenntarthatóságának körülményeit.¹ Ezen belül egyre népszerűbb és sokak által kutatott téma a kisebbségi magyarok iskolai tannyelv-választását befolyásoló tényezők vizsgálata is.² Tanulmányom ehhez a témakörhöz illeszkedik, célja, hogy feltárja, Erdélyben milyen szociológiai mechanizmusok mentén történik az iskolaválasztás és milyen tényezők befolyásolják a szülőket, hogy beiratkozáskor román vagy magyar iskolát válasszanak.

Az iskolaválasztás kutatása elsősorban az erdélyi magyar szórványkisebbség felgyorsult asszimilációja miatt került a szakmai érdeklődés központjába és egyre gyakoribbak azok az elemzések is, amelyek túlmutatnak a probléma egyszerű mennyiségi leírásán és a jelenségre szociológiai vagy ökonómiai magyarázatokat keresnek.³ Az tapasztalható ugyanis, hogy a kisebbségi oktatás (hangsúlyosan a szórványoktatás) egyik legfontosabb problémája a magyar iskoláskorúak számának folyamatos csökkenése, aminek az alacsony természetes szaporulat mellett az is oka, hogy a vegyes házasságban született gyerekek döntő többségét román iskolába íratják és egyre kevesebb diák tanul magyarul magasabb iskolai szinteken. Egy 2004-ben készült elemzés arra is rámutat, hogy a román iskolaválasztást valószínűsíti a szülők román nyelvű képzése, a magyar intézményi és kulturális tevékenységekből való kimaradás, továbbá a magyar interperszonális kapcsolatok leépülése.⁴ A kutatás azt is hangsúlyozza, hogy a döntést elsősorban a család etnikai sajátosságai határozzák meg, de mezoszinten a tágabb intézmé-

¹ Bodó Barna – Márton János: *Magyar iskolaválasztás Erdélyben*, 2012, i. m. 418–472. o.; Kiss Tamás: *Demográfiai körkép*, 2012, i. m. 24–48. o.; Papp Z. Attila: *Kisebbségi...*, 2012, i. m. 3–23. o.; Veres Valér: *Decentralizáció...*, 2012, i. m. 110–121. o.

² Árendás Zsuzsanna: *Az iskolaválasztás...*, 2012, i. m. 1–24. o.; Magyarai Tivadar: *A román...*, 2013, i. m. 29–60. o.

³ Magyarai Tivadar: *A román...*, 2013, i. m. 29–60. o.; Csata Zsombor: *Az iskoláztatás...*, 2004, i. m.; Papp Z. Attila: *Az iskolaválasztás...*, 2012, i. m. 399–417. o.

⁴ Csata Zsombor: *Az iskoláztatás...*, 2004, i. m.

nyi környezet etnikai vonatkozásai is befolyással vannak a kora iskoláskori tannyelv-választás kimenetelére.

Kutatásomban – az említett szerzőkhöz hasonlóan – az iskolaválasztással kapcsolatos döntések magyarázatait több szinten szeretném megvizsgálni, friss empirikus adatokra alapozva. Elsősorban arra keresem a választ, hogy 1. a tannyelv-választásban érintett szülők milyen érvek mentén mérlegelnek a döntés meghozatalában, 2. ezek mikroszinten milyen szociodemográfiai tényezőkkel, mezoszinten milyen kontextuális-intézményi változókkal hozhatóak összefüggésbe és végül 3. ezeknek a döntéseknek milyen a társadalmi megítélése, milyen narratívákba ágyazottan jelennek meg a közvélekedésben. A kutatás központi kérdése, hogy a tannyelv-választás mögötti érvek mennyiben pragmatikus, célracionális vonatkozásúak (pl. az oktatás költségei, színvonala, várható haszon stb.) és mennyiben követnek értékelkötelezettségre utaló elemeket (a magyar identitás és anyanyelv, a magyar nemzeti kultúra megőrzése stb.) és milyen tényezők magyarázzák ezeknek az eltéréseit. Alaposabban megvizsgáljuk azt is, hogy ebben a tekintetben vannak-e különbségek a tömbben és szórványban élő magyarok között. Mivel a tanulmányban felhasznált 2011-es kérdőíves felmérés a Csata Zsombor által feldolgozott 2004-es kutatás megismétlése, a követéses vizsgálat során lehetőség van arra, hogy megnézzük, az iskolaválasztást befolyásoló tényezők viszonyában történt-e valamilyen változás az elmúlt időszakban.

Az iskolai tannyelv-választás ökonómiai és szociológiai elméletei

Az oktatásszociológia egyik legizgalmasabb kérdésköre az iskolaválasztás, különösen kisebbségi viszonylatban vizsgálva. Az iskolaválasztásról való döntést egyrészt értelmezhetjük a közgazdasági (piaci) modell mentén, ahol a beiskolázásnak a sikerét a majdani munkaerőpiacon való érvényesülés igazolja. Ebben a vonatkozásban a szülő részéről az bizonyul jó döntésnek, ha olyan iskolai pályát választ gyermekének, ami később garantálja a munkaerő-piaci érvényesülést. A pályaválasztás pillanatában azonban a szülőnek csak feltételezései lehetnek annak sikerességét illetően, hiszen sem az iskolai útvonalra, sem a leendő munkaerő-piaci állapotokra nem lehet megfelelő rálátása. Az oktatás és munkaerőpiac nehezen feleltethető meg egymásnak, hiszen az oktatás mindenkori kínálata és output-ja soha nem fog tökéletesen igazodni a dinamikus változó munkaerő-piaci igényekhez és ez fordítva is jellemző. Ezért napjainkban inkább azok az oktatási reformelképzelések a népszerűbbek, amelyek azt hangsúlyozzák, hogy az elégséges tudásátadás mellett elsősorban olyan kompetenciákkal kell felruházni a diá-

kokat, amelyek segíteni fogják őket a folyamatosan megújuló munkaerő-piaci felzárkózásban és helyállásban. Ebben a modellben az iskolát választó személy racionálisan mérlegel, a lehetőségekhez kockázatokat rendel és folyamatosan szem előtt tartja annak becsült költség- és hatékonyságvonzatait. (Mennyibe kerül az oktatás? Melyik a leghatékonyabb iskola? Melyik teljesít jobban?)⁵

Az iskolaválasztást megközelíthetjük egyféle szociológiai-pedagógiai modell szerint is, ahol a méltányosság kérdése kerül előtérbe. A közgazdaságtani szemlélettől eltérően itt az érvényesül, hogy az ingyenes közoktatásban olyan körülményeket kell biztosítani, amelynek révén a gyerekek önmagukhoz mérten a lehető legmagasabb szinten teljesítenek, és eredményességüket nem egy előre meghatározott szinthez viszonyítják.⁶

Az iskolaválasztással kapcsolatos érveket az OECD országokról készült tematikus tanulmányok három csoportba sorolják.⁷ Ezek szerint a piaci mechanizmusoknak az oktatásba való bevezetése a hatékonyság növelésével jár, tehát az iskola legyen változatos és hatékony. Továbbá – egyféle individualista megközelítésben – a választás az szülői jog, ők döntenek el melyik a számukra legjobbnak tartott iskola. Végül az iskolaválasztás az oktatási rendszer méltányosabbá tételének az eszköze kell, legyen, vagyis minden társadalmi csoport egyenlő eséllyel kell rendelkezzen.⁸

Kisebbségi nézőpontból szemlélve a témát, a harmadikként említett méltányossági mozzanat még hangsúlyosabban felmerül, különösen azokban a régiókban, ahol a kisebbség szórványban van. Ez konkrétan arra vonatkozik, hogy az anyanyelvű oktatás olyan intézményrendszerként is funkcionál, amely hozzájárul a kisebbségi közösség hosszabb távú fennmaradásához. Azokon a szórványvidékeken, ahol több eltérő nyelvű intézmény is működik, hangsúlyos elvárás a szülők irányába, hogy az anyanyelvű iskoláztatás mellett döntsenek, különben közvetlenül hozzájárulnak az asszimiláció erősödéséhez. A méltányossági mozzanat intézményi szinten is jelen van, eszerint a kisebbség minden tagjának az oktatását vállalni kell. Ennek a megszervezése azonban rendszerint nem méretgazdaságos, tehát egyféle pozitív diszkrimináció mentén a kisebbségi oktatáshoz kiegészítő erőforrásokat kell rendelni.⁹

⁵ Papp Z. Attila: *Az iskolaválasztás...*, 2012, i. m. 399–417. o.

⁶ Uo. 399–417. o.

⁷ L. pl. OECD 2008: *Measuring improvements in learning outcomes: best practices to assess the value added of schools. Best Practices to Assess the Value-Added of Schools.*

⁸ Papp Z. Attila: *Az iskolaválasztás...*, 2012, i. m. 399–417. o.

⁹ Uo.

A kisebbségi nyelven történő oktatásról szóló szakmai diskurzust nemcsak az említett makroszintű oktatáspolitikai modellek, hanem a köztudatban ezzel összefüggésben artikulálódó érvrendszerek és motivációk is tagolják. Az iskolaválasztással kapcsolatos komplex hatásrendszerek strukturálásának egy használható modelljét Papp Z. Attila¹⁰ kínálja, aki ezeket a tényezőket makro-, mezo- és mikroszintek szerint csoportosítja és az etnikai relevanciájuk szerint tovább árnyalja.

1. táblázat. Az iskolaválasztást befolyásoló tényezők

	Makro	Mezo	Mikro
Etnikailag semleges	Jogi környezet: – Szabad iskolaválasztás vs. körzetesítés	„Minőség” kérdése (pedagógusok felkészültsége, iskolán kívüli tevékenységek, alternatív programok: step by step, művészeti osztály)	Család szocio-ökonomiai háttere és kihatása az iskoláztatásra (PISA) Családi minta/hagyomány
	– Ké az iskola? (ki a fenntartó)	– DE: mi a minőség?	Nagyobb szinteken: gyerek döntése
	Elszámolhatóság és iskolai autonómia	Iskola helyi presztízse	Kortárs csoport hatás, óvodai szociális hálók
	Iskolaszervezet sajátosságai: – horizontális és vertikális inklúzió	– „kisvárosi elitizmus” Iskola közelsége Iskola felszereltsége Toborzás, önreklám	Informális hírcsatornák
	Település sajátosságai – falu, város, nagyváros		
Etnicitással összefüggő	Magyar nyelv presztízse	Romák aránya	Vegyes házasság
	Normatív finanszírozás – kisebbségi iskolák plusz normatíva Település etnikai aránya Oktatási-nevelési támogatás	(„white flight” jelenség)	Családi nyelvi stratégiák (államnyelv, karrierutak)

Forrás: Papp Z. Attila: Az iskolaválasztás motivációi és kisebbségi perspektívái. In: Kisebbségkutatás, 2012/3. (21). 411. o.

¹⁰ Uo.

Amint a fentebbi táblázat is szemlélteti, az iskolaválasztás kapcsán a makroszint az oktatási rendszer tágabb jogi, gazdasági és társadalmi környezetével kapcsolatos tényezőket tömöríti. A makroszinten végzett kutatások szerzői áttekintik a rendszerváltás utáni oktatási reformokat és azok hatását a kisebbségi magyar oktatásra; elemzik az erre vonatkozó statisztikai adatokat, előrejelzéseket fogalmaznak meg a romániai magyar oktatás helyzetére vonatkozóan.¹¹

Mezoszinten az iskola, mint oktatási intézmény fontosabb paramétereit is figyelembe kell venni. Az iskolaválasztást befolyásolhatja az iskola elérhetősége, hiszen az utaztatás jelentős logisztikai és szervezési költségekkel járhat (buszoztatás, utaztatással járó többletidő stb.). Meghatározó tényező lehet továbbá az iskola épületének az állaga, felszereltsége, infrastruktúrája, de nagyon fontos az oktatás színvonala és minősége is (iskola elismertsége a településen vagy a tágabb régióban, mekkora a továbbtanulási arány, milyen a pedagógusok felkészültsége stb.).

Mikroszinten a modell az egyéni döntéseket befolyásoló szociokulturális hatásokat rendszerezi. Kutatásomban a legnagyobb hangsúlyt a mikroszintre helyezem és elsősorban a szülők motivációs hátterét vizsgálom az iskolaválasztással kapcsolatban.

Az iskolaválasztás mikroszintű tényezői

Elsősorban azokat a tényezőket vizsgáltam, amelyek a család vagy a mikroközösség jellemzői közül befolyással lehetnek az iskolai tannyelvválasztással kapcsolatos döntésekre. Ide tartozik például a család szocioökonómiai státusa, hiszen a magasabb végzettségű és anyagilag jobban szituált szülők nagyobb valószínűséggel akarnak részt vállalni az iskolaválasztással kapcsolatos döntésekben. A középosztálybeli szülők számára ugyanis egyfajta reprodukciós stratégiát képez a gyereik iskoláztatása és ennek révén az erőforrások újratermelése.¹² A döntést befolyásolhatja továbbá a családi hagyomány, miszerint a szülő a gyermekét régi iskolájába vagy egy hasonló színvonalú intézménybe írattja be. Ezt nevezi Árendás Zsuzsanna „könnyű” döntésnek, mert ekkor a gyermek iskolaválasztása egybeesik a szülő iskolaválasztási mintájával. „Nehéz” döntésnek bizonyul az, amikor egy többes etnikai kötődéssel rendelkező házaspár eltérő iskolai mintákat

¹¹ Fóris-Ferenczi Rita – Péntek János: *A romániai...*, 2011, i. m. 73–133. o.; Kiss Tamás: *Demográfiai körkép*, 2012, i. m. 24–48. o.; Mandel Kinga: *A román...*, 2007, i. m.; Veres Valér: *Decentralizáció...*, 2012, i. m. 110–121. o.

¹² Bourdieu, Pierre: *A társadalmi...*, 1978, i. m.

hoz magával és emiatt kompromisszumra van szükség.¹³ A döntés szempontjából mintaadó lehet még a nagyobb testvérnek az iskolai életpályája is.

Nagyon fontos szerepet játszik még a szülők családjának etnikai beágyazottsága, mint például a vegyes házasság, vagy az etnikailag vegyes baráti társaság jelenléte. Ezek a tényezők szórványban nagyobb jelentőséggel bírnak, mint tömbben. Korábbi kutatások azt igazolják ugyanis, hogy a vegyes házasságok esetében a szülők többségi nyelven oktató iskolát választanak.¹⁴ Ezt az összefüggést magunk is kimutatjuk.

Elméleti vonatkozásban nagyon szépen elkülöníthetők az iskolaválasztást befolyásoló tényezők makro-, mezo- és mikroszintjei, viszont a valóságban ezek a határok összemosódnak. Ilyenkor a makroszintű elvárások és döntések az állam részéről lecsapódnak az iskola világára is, onnan pedig az egyéni életutakra. Illetve valószínűsíthető ennek a fordítottja is, hogy ami mikroszinten vagy intézményi szinten érvényesül, annak lehetséges, hogy előbb-utóbb rendszerszintű következményei lesznek.¹⁵

Az iskolaválasztást befolyásoló tényezők a korábbi kutatások alapján

Tömbben az iskolaválasztást befolyásoló tényezők között megtaláljuk azt, hogy milyen az iskolának az oktatási piacon betöltött helye, mit mutatnak a továbbtanulási mutatók, valamint milyen beiskolázási stratégiákról beszélhetünk. Ahhoz, hogy az iskola az oktatási piacon megfelelő helyet betöltsön, figyelembe veszik az iskolával kapcsolatos pozitív és negatív megítéléseket, melyek információt tartalmaznak az iskola infrastrukturális adottságairól, elhelyezkedéséről. További fontos tényező a választásban a szakkínálat és az idegen nyelvek oktatása az iskolában. Az iskolaválasztást befolyásoló tényezőket pedig három nézőpontból vizsgálták meg: 1. az iskola (vezetők, pedagógusok), 2. gyerekek, szülők néző-

¹³ Árendás Zsuzsanna: *Az iskolaválasztás...*, 2012, i. m. 1–24. o. Ennek kapcsán jegyzi meg a szerző, hogy a homogén házaspárok esetében gyors és automatikus a döntéshozás, míg a vegyes etnikai kötődéssel rendelkezők esetében nincsenek kész válaszok, sokkal körülményesebb.

¹⁴ Csata Zsombor egy 1996-os mérés adatainak alapján igazolta a vegyes házasságok és román tannyelvű iskolaválasztás „természetes együtt járását”. Csata Zsombor: *Az iskoláztatás...*, 2004, i. m. Dobos Ferenc adatai rámutatnak, hogy a környező országokban, ahol magyar kisebbség él, hasonlóan alakulnak az eredmények az előbb említetthez, vagyis nagy arányban választják a többségi nyelvű oktatást a vegyes házasságban élők. l. Dobos Ferenc: *Asszimilációs...*, 2011, i. m.

¹⁵ Papp Z. Attila 2012b: *Kisebbségi...*, 2012, i. m. 3–23. o.

pontja, 3. külön kategóriaként azok nézőpontja, akik román tannyelvű oktatást választottak. Az első két kategória esetében a motivációk nem sokban térnek el egymástól. Jelen vannak a fennebb már emlegetett érvek, ezek tovább bővülnek a tanító választása, iskola presztízse, belső rálátás és vélemények kérdésköreivel. Ettől eltérést mutat a harmadik nézőpont, ahol a román nyelvű oktatás mellett a nyelv elsajátítása, könnyebb érvényesülés, tehermentesebb tanulás indoka áll.¹⁶

Szórványban ennek van egy másik vetülete is, hiszen gyakran az is kérdéses, hogy van-e választási lehetőségük a kisebbségeknek, létezik-e egyáltalán magyar iskola, vagy legalább magyar nyelvű oktatás. A többen emlegetett motivációk itt is felfedezhetők, de kevesebb jelentőséggel bírnak. Szórványban az iskolaválasztásról való döntés során jelen vannak az etnikai, kulturális és nyelvi tényezők is: a családi hagyomány, homogén magyar vagy vegyes családból való származás, szülők munkahelyén használt nyelv, baráti kör etnikai megoszlása stb.

Egyéb motivációs tényezőként megemlíthetjük a Magyarországról érkező az oktatási-nevelési támogatást vagy a helyi etnikai viszonyokat, hiszen a többségi nyomás hatására inkább román iskolát választanak, de ha kellőképpen nagy vonzeróval bír egy magyar iskola, akkor ki lehet küszöbölni ezt a problémát.¹⁷

Az iskolaválasztás és az iskolai teljesítmény

Az oktatás teljesítményét vizsgáló nemzetközi mérések (l. PISA vizsgálat) szerint azok a magyar diákok, akik a többség nyelvén tanulnak, igazi vesztesei a rendszernek: gyengébb kompetenciákkal és munkaerő-piaci elhelyezkedési lehetőségekkel bírnak.¹⁸ A kutatások rávilágítanak az oktatási rendszer „pilléresedésére” is a nyelvi és etnikai vonatkozások mentén. Ez azt jelenti, hogy nő a szakadék „az etnikai reprodukciót képviselő oktatásban részt vevő, illetve az asszimilációs iskolai útvonalnak tekintett, többségi nyelven tanuló magyar fiatalok között”.¹⁹

A legfrisebb írások amellel érvelnek, hogy a magyar anyanyelvű gyerekek jobban teljesítenek a magyar oktatási rendszerben, mint az államnyelvű iskolákban. Az említett kutatás azt is kijelenti, „hogy nemzetiségtől függetlenül a magyar intézményekben általában eredményesebbek a tanulók, mint a román iskolák-

¹⁶ Bodó Barna – Márton János: *Magyar iskolaválasztás Erdélyben*, 2012, i. m. 418–472. o.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Kiss Tamás: *Demográfiai körkép*, 2012, i. m. 24–48. o.; Papp Z. Attila: *Kisebbségi...*, 2012, i. m. 3–23. o.; Papp Z. Attila: *Többségi nyelvű...*, 2013, i. m. 7–17. o.

¹⁹ Papp Z. Attila: *Kisebbségi...*, 2012, i. m. 18–19. o. A szerző erre a következtetésre a TIMSS mérésekben résztvevő diákok matematikai és természettudományi kompetenciáinak vizsgálata során jutott. Vö. Csata Zsombor: *Az erdélyi...*, 2014, i. m.

ban”, a magyarul tanuló diákok matematikai és természettudományi kompetenciái fejlettebbek azokénál, akik otthon magyarul beszélnek, de román tannyelvű iskolába járnak.²⁰

Szülői motivációk az iskolaválasztással kapcsolatos döntéshozatalban

Nemzetközi példák közül szeretném kiemelni kanadai szülők iskolaválasztásával kapcsolatos kutatás eredményeit. Québec oktatási rendszere egy gyakran idézett példa az iskolaválasztás kisebbség-többség vonatkozásában, hiszen a kisebbségek által lakott területeken megtalálhatók mind a francia mind az angol oktatási intézmények, akárcsak Románia esetében, ahol szintén lehetőség van kisebbségi magyar vagy román nyelven tanulni. A tanulmány arra világít rá, hogy számos nem etnikai szempont érvényesül a választás során, mint például az iskola közelsége, az ott tanuló kiváló iskolai teljesítménye. De szempontként jelen van az is, ha a családból már valamelyik gyerek látogatta az iskolát, vagy a rokoni, baráti körből ajánlották az intézményt, illetve, ha olyan szakkínálattal vagy egyéb alternatív programokkal rendelkezik, ami elkülöníti őt a többi átlagos oktatási intézménytől. Ezekből a szempontokból is érzékelhető, hogy az oktatás erősen piacosodó jellege miatt, a nem etnikai szempontok közül az iskola által biztosított minőség kiemelt szempontnak bizonyul.

Egy Szlovákiában végzett kvalitatív kutatás is arról számol be, hogy a kisebbségi-többségi iskolaválasztás területén a döntéshozatalban nem etnikai szempontok érvényesültek. A szülői elvárásoknak megfelelően leginkább a siker, társadalmi elismertség, mobilitás és érvényesülés játszik fontos szerepet.²¹

Az előbb említett kutatásokban is megjelent már az oktatás közgazdasági szemszögből való megközelítése. Ebből a perspektívából kiindulva látjuk, hogy a gazdasági elmélet szerint mindenképp figyelembe kell vegyük a piacok működésében fontos szerepet játszó választás- és versenytényezőket. Mindez megjelenik az oktatás piacosodásában is, ahol a szülők iskolaválasztással kapcsolatos döntései megfeleltethetők a fogyasztói döntéseknek. Mindez mikroszinten történik, individualista szemléletmódban.²² Ha ilyen döntéseméleti nézőpontból közelítjük meg a kérdést, akkor láthatjuk, hogy ez szorosan összefügg olyan szo-

²⁰ Csata Zsombor: *Az erdélyi...*, 2014, i. m.

²¹ Árendás Zsuzsanna: *Az iskolaválasztás...*, 2012, i. m. 1–24. o.

²² Jack Buckley említi, hogy ezek az egyéni döntéseket mindenki számára biztosítani kellene, de tudjuk, hogy vannak olyan rendszerhibák, amik ezt nem teszik lehetővé (pl. körzetesítés, anyagi helyzet stb.). Jack Buckley: *Choosing Schools...*, 2007, i. m.

ciodemográfiai változókkal mint a szülők iskolázottsága, a család jövedelmi és társadalmi helyzete.²³ Az elemzésekből kiderül, hogy nem csak kulturális preferenciák (faji, etnikai, nemi megkülönböztetés) alapján, hanem nagyobb részben racionális döntések szerint választanak iskolát (jövedelem, vagyonyhelyzet, közelség, oktatási színvonal, oktatással járó pluszköltségek).²⁴ Ezek a kutatók hangsúlyozzák a kapcsolati tőke hasznát az iskolaválasztásban.

Goldring külön vizsgálja az interperszonális (baráti kör, rokonság, munkahelyi ismerősök) és formális (prospektusok, levelezőlisták, hirdetések) kapcsolatok jelentőségét a döntéshozásban. Arra a következtetésre jut, hogy az interperszonális kapcsolatok nagyobb hangsúllyal bírnak, az ismerősök, munkahelyi társak véleménye többet számít, mint az iskola marketingje.²⁵

A kutatás ismertetése

A Budapesti Fókusz Intézet 2011-ben végzett felmérése az iskolaválasztás asszimilációra gyakorolt hatását vizsgálta. Ez a vizsgálat – akárcsak a témában megjelent határon túli magyarok körében végzett kutatások nagyrésze – az iskolaválasztást az asszimiláció egyik dimenziójaként kezeli²⁶ és arra törekszik, hogy azonosítsa és leírja az iskolai nyelvválasztás fontosabb szociológiai és gazdasági determinánsait.

Az adatok elemzése során először a minta kiválasztásának a módszertanát ismertetem. Ezt követően az általános demográfiai jellemzőket mutatom be, végül a szocio-demográfiai változók iskolaválasztásra gyakorolt hatásvizsgálatát regressziós modellek segítségével. Az így kapott eredményeket egy 2004-ben készült hasonló elemzés adataival hasonlítom össze és nézem meg, hogy az azóta eltelt hét év során milyen változások következtek be az iskolaválasztással kapcsolatos preferenciák terén. A dolgozatot a válaszadók által mérlegelt érvek vizsgálatával és a választás mögötti szempontok rendszerezésével zárom.

²³ Jack Buckley: *Choosing Schools...*, 2007, i. m.; Helen Harvis – Seraphim Alvanides: *School choice...*, 2008, i. m. 385–403. o.; Ellen B. Goldring – Kristie J. R. Phillips: *Parent preferences...*, 2008, i. m. 209–230. o.

²⁴ Helen Harvis – Seraphim Alvanides: *School choice...*, 2008, i. m. 385–403. o.

²⁵ Ellen B. Goldring – Kristie J. R. Phillips: *Parent preferences...*, 2008, i. m. 209–230. o.

²⁶ Gyurgyík László: *Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében*. 2002, 121–150. o.; Csata Zsombor: *Az iskoláztatás...*, 2004. i. m.

A minta leírása

A kutatás alanyai nagy többségükben magukat magyar nemzetiségűnek valló szülők voltak, akiknek a lekérdezés időpontjában (2011 nyarán) volt óvodába illetve általános iskolába járó gyermeke. Az elemzés során 986 esettel dolgozom, ebből 580 a felvétel időpontjában magyar tannyelvű iskolába/óvodába járatta gyermekét, 406 többségi nyelvű oktatást választotta. Az adatfelvétel irányított kvóta alapján történt.²⁷ A minta kialakítása során figyelembe vették, hogy a válaszadók megoszlása nemek, településnagyság és területi (regionális körzetek) szinten ne térjen el a 2002-es népszámlálás romániai magyarságra jellemző arányaitól,²⁸ továbbá azt is szem előtt tartották, hogy korcsoport tekintetében a megkérdezett szülők fiatal és középkorosztályhoz tartoznak. Ebből is adódóan a mintában a magyar lakosságra jellemző valós arányokhoz képest felülreprezentáltak az iskolázottabb rétegek (a megkérdezett szülők körében az országos átlaghoz mérten magasabb az érettségizettek és felsőfokú tanulmányokat végzettek részaránya). Mindezen túl a mintába igyekeztek közel egyenlő arányban bevonni gyermeküknek magyar, illetve román óvodát/iskolát választó szülőket.²⁹

A megkérdezettek szocio-demográfiai háttere

A kérdőívet 986 személy töltötte ki, akiknek 44,5%-a volt férfi, 55,5%-a nő. Családi állapotukat tekintve a nagytöbbségük nő vagy férjezett (92,6%), 4,5 százalék elvált, 2,2 százalék nőtlen/hajadon, az özvegyen maradottak aránya 0,7%. Az alanyok átlagos életkora 37 év. Az imént említett okoknál fogva az országos átlaghoz viszonyítva jóval alacsonyabb az alapfokot végzők aránya (6,8%), a szakképzést elvégzők aránya 22,5 százalék, míg az a középfokú tanulmányaikat érettségivel zárók és a felsőfokú végzettséggel rendelkezők részaránya magas értéket mutat (előbbi 51%, utóbbi 19,7%). A megkérdezettek 62,4 százaléka magyarul végezte az általános iskolát, 30 százalékuk vegyesen (időközben nyelvet váltott), 7,6 százalékuk pedig román nyelven.

A foglalkozás szerkezetére vonatkozóan a megkérdezettek legnagyobb arányban (46%) alkalmazottak valahol, ezt követi az értelmiségi munka (24,6%), a vállalkozók aránya 8,2%, az inaktívaké pedig 21,2%. Hasonlóan alakul ez a házas-

²⁷ Véletlen mintavételre statisztikai okok miatt nem volt lehetőség, mert az iskolaválasztás nyelvvel kapcsolatban területi bontásban nem állt rendelkezésre megfelelő nyilvántartás. Ezzel kapcsolatban. Vö. Dobos Ferenc: Asszimilációs..., 2011, i. m. 4. o.

²⁸ Ennek értelmében a kutatás az említett változók szerint reprezentatívnek tekinthető.

²⁹ Dobos Ferenc: Asszimilációs..., 2011, i. m.

társak esetében is, legtöbben (53,9%) alkalmazottként dolgoznak, ezt követi az értelmiségiek köre 22,8%-kal, a vállalkozók 8,3%-kal, végül az inaktívak 15%-kal.

Nemzetiségi hovatartozás tekintetében nagytöbbségük magyar nemzetiségűnek vallotta magát (96,5%). A házastársak esetében 78,55% vallotta magát magyarnak, 20,5% románnak, a többi egyéb etnikumúnak. Ez alapján a homogén magyar házasságban élők aránya 77,3%, a vegyes házasságokban élőké 22,7 % volt.

A családi háttérre vonatkozó változók hatása az iskolaválasztásban

Az iskolaválasztás szociológiai dimenzióit vizsgálva elsőként a szülők általános iskolai nyelvének hatását ellenőriztem. Az eredmények azt mutatják, hogy magyar iskolát azok a szülők választanak, akik magyarul végeztek általános iskolai tanulmányaikat (85,3%). Hasonlóképpen: az alsó tagozaton románul tanuló szülők több mint 90%-a a gyermekét is román iskolába íratja. Szintén erős asszimilációs hatást tükröz az is, hogy a vegyes iskolai nyelven tanuló szülők 73 százalékban inkább román iskolába járattja a gyermekét. Ezek az eredmények egybecsengenek Sorbán Angella egy korábbi vizsgálatával, melyben kimutatta, hogy az iskola nyelve mintegy „családi hagyományként adódik át generációról generációra, mintegy újratermelve az iskoláztatás nyelvének használati értékét és presztízst a családban, a szűkebb társas közegben, valamint a különböző iskolai fokozatokon.”³⁰

A vegyes házasságok és román iskolaválasztás kapcsolatában ugyanaz igazolódott, mint a 2004-es elemzésben, vagyis a vegyes házasságban levő szülők több mint 80 százaléka román iskolába íratta gyermekét. A vizsgálatból az is kiderült, hogy a homogén magyar családok esetében is közel 30 százalék román iskolát választott gyermekének.

Arra vonatkozóan, hogy kinek a szava volt döntő az óvoda/iskola nyelvének megválasztásában, az alábbi táblázat jól mutatja, hogy függetlenül az iskola nyelvétől, a legtöbb esetben a szülők közös megegyezés alapján döntöttek.

A magyar iskolát választó szülők 88,4 százaléka, a román iskolát választó szülők 77 százaléka hozott közösen döntést. Érdeemes kihangsúlyozni az asszimiláció szempontjából, hogy a többségi iskolaválasztás esetében dominánsan az anyák (12,3%) döntöttek úgy, hogy gyermekeiket inkább román nyelven taníttatják.

³⁰ Sorbán Angella: „*Tanuljon románul...*”, 2000, i. m. Csata Zsombor 2004-es elemzésében igazolta a vegyes házasságok és román tannyelvű iskolaválasztás „természetes együtt járását”. L. Csata Zsombor: *Az iskoláztatás nyelvének...*, 2004, i. m.

2. táblázat. Döntő szerep az iskola nyelvének megválasztásában

Kinek a szava volt döntő az iskola nyelvének megválasztásában?	Magyar óvodát/iskolát választók (%)	Román óvodát/iskolát választók (%)
Inkább az apáé	2,4	6,4
Inkább az anyáé	7,4	12,3
Közösen döntöttek el	88,4	77,0
Egyéb családtagé	1,6	3,2
Csak egyféle tannyelvű óvoda/iskola van a településen	0,2	1,0

Meglepő módon a foglalkozásszerkezet és az iskolai tannyelvválasztás között ezúttal nincs szignifikáns kapcsolat, vagyis nincs összefüggés abban, hogy valamelyik foglalkozás kategóriába tartozók választanának inkább román vagy magyar oktatási nyelvet. A 2004-es elemzés ezzel szemben kimutatta, hogy inkább a munkáscsaládoknál erősebb a hajlandóság a román nyelvű oktatás kiválasztására, a második generációs értelmiségieknél pedig a legkevesebb.³¹ Az eredmények longitudinális összehasonlítása alapján tehát ebben a tekintetben megváltozott trendekről beszélhetünk: a tannyelvválasztás foglalkozás-specifikus jellege megszűnni látszik.

Az iskolaválasztás tekintetében azt is megvizsgáltuk, hogy milyen eltérések vannak szórványban illetve tömbben. Az eredmények azt mutatják, hogy a tömbben élők 24,4%-a, a szórványban élők 65,1%-a választ román nyelvű iskolát. Hogy ezt a különbséget mennyiben magyarázzák kontextuális okok (pl. az, hogy szórványban a gyerekeknek nagyobb arányban nincs lehetőségük anyanyelvükön tanulni) vagy mennyire diszkrecionális döntés eredményei, ezzel kapcsolatosak a további elemzéseink.

Az említett kétváltozós elemzések után az iskolaválasztás szempontjából releváns változókat lineáris regressziós modellekben szerepeltettük. Először arra voltunk kíváncsiak, hogy a családi háttérváltozók mennyiben magyarázzák azt, hogy a szülők magyar vagy román iskolát választanak a gyerekeiknek.³² (l. 3. táblázat)

³¹ L. Csata Zsombor: *Az iskoláztatás nyelvének...*, 2004, i. m.

³² A regresszió során a STEPWISE eljárást alkalmaztam, hogy a változók közötti interferenciákról minél több információt nyerjek. A függő változó kétértékű: 0 – gyerek magyar

3. táblázat. Az iskolai tannyelv-választás lineáris regressziós modellje
(családi háttérváltozók) R négyzet: 0,347

Független változó	Béta érték
Szülők általános iskolai nyelve magyar (0-nem, 1-igen)*	-0,597
Szülők általános iskolai nyelve vegyes (0-nem, 1-igen)*	n. sz.
Házasságtípus (0-homogén magyar, 1-vegyes)	-0,166

*Referenciacsoport: mindkét szülőnek az általános iskolai nyelve román.

Az eredmények azt mutatják, hogy a szülők magyar iskolaválasztását leginkább az magyarázza, hogy az általános iskolában maguk is magyar nyelven tanultak. A modell másodjára a házasságtípusokat emelte be, ami azt jelenti, hogy kisebb súllyal ugyan, de a homogén magyar házasság azt valószínűsíti, hogy a szülők nagyobb eséllyel adják magyar iskolába a gyerekeiket mint azok, akik vegyes házasságban élnek.

Kontextuális változók hatása az iskolaválasztásra

Korábbi elemzések alapján³³ a kontextuális változók körébe sorolom a családon belüli nyelvhasználatot, az interperszonális kapcsolatok etnikai homogenitását (rokonság, barátok, munkatársak etnikai hovatartozása), valamint a kulturális tevékenységek és sajtófogyasztás etnikai jellegét. Ezek hatását vizsgálom a román/magyar nyelvű oktatás választása során.

A családon belüli nyelvhasználat esetében elmondható, hogy mind a megkérdezettek, mind pedig azok házastársai esetében, gyermekkorukban a domináns nyelvhasználat a magyar volt. Viszont azon szülők esetében, akik gyermeküket román óvodába/iskolába írtatták, legalább az egyik szülő esetében hangsúlyosan, közel fele arányban jelen volt a román nyelvhasználat is (46%). A jelenlegi domináns nyelvhasználat és a tannyelv-választás összefüggését vizsgálva kimutatható, hogy a magyar oktatást választók 90%-ban otthon is magyarul beszélnek.³⁴ A román óvodát/iskolát választók esetében a magyar nyelv használata a család-

iskolába jár, 1 – gyerek román iskolába jár. Független változóként ugyanez szerepel a kontextuális változók bevonásával készített regressziós vizsgálatában is (1. 4. táblázat).

³³ Csata Zsombor: *Az iskoláztatás...*, 2004, i. m.

³⁴ Ebben az esetben arra a kérdésre kerestük a választ, hogy „Családjukban milyen nyelven beszélnek egymás között?” A válaszlehetőségek pedig: „a szülők egymás között”, „apa a gyerekekkel”, „anya a gyerekekkel”, „apai nagyszülők a gyerekekkel”, „anyai nagyszülők a gyerekekkel” és „a gyerekek egymás között”. Mindezt a román és magyar nyelvhasználat vonatkozásában, ahol 1. inkább magyar, és 2. inkább román nyelvet használnak.

ban 25%-kal kevesebb. A román alminta esetében a magyar nyelv használata az anyai nagyszülőkkel való kommunikációban jellemző a leginkább (78%).

A család közeli barátainak nemzetiségét tekintve elmondható, hogy azoknak a családoknak, akiknek leginkább magyar a baráti körük, azoknak többsége a magyar oktatás mellett dönt (80%). Nem meglepő módon a többségében román ismerősökkel rendelkező családok esetében a román iskolaválasztás lesz a jellemző (84%). Az asszimiláció irányába mutat az is, hogy a vegyes baráti társaságok inkább a román oktatás választásának kedveznek (70%).

A munkatársak etnikai hovatartozása és az iskolaválasztás nyelvének összevetése szintén szignifikáns kapcsolatot mutat. A többségében magyar munkatársakkal rendelkező megkérdezettek inkább magyar iskolába íratják gyermekeiket (77,2%). Hasonló a helyzet a román munkatársak esetében is, ez a román iskolaválasztást valószínűsíti. A vegyes munkatársakkal rendelkező szülők esetében közel fele-fele arányban választják a magyar, illetve román nyelvű oktatást.

Láthatjuk, hogy az interperszonális kapcsolatok befolyással bírnak az iskolaválasztás nyelvére, vagyis a homogén magyar kapcsolatok a magyar nyelvű oktatás választását valószínűsítik, míg a vegyes és román kapcsolatok a román iskola választása fele húznak.

A vizsgálatból kiderült, hogy a kultúrafogyasztás jellegzetességei szintén befolyással vannak arra, hogy a szülők magyar vagy román iskolát választanak a gyerekeiknek.³⁵ A magyar kultúrafogyasztást többségében igénybe vevők a magyar iskolát választó szülők (88,6%). A román iskolát választó szülők 52,4%-a egyáltalán nem látogatja a magyar kulturális rendezvényeket.

Az előbbihez hasonlóan a sajtófogyasztás preferenciáit is megvizsgáltam a román, illetve a magyar nyelvű oktatást választó szülők körében. A sajtófogyasztás esetében külön elemzem az írott és a tévében látott, rádióban hallott eseményeket, azzal a céllal, hogy a válaszadók mennyire tájékozódnak a kisebb-ségeket érintő információkról.³⁶ Azok a szülők, akik olvasnak magyar nyelven

³⁵ A kultúrafogyasztás meghatározásához a következő kérdést használtunk: Mennyire jellemzőek Önre és felnőtt családtagjaira az alábbiak: „magyar nyelvű könyvek olvasása”, „magyar színházi előadás látogatása”, „magyar nyelvű istentiszteletek látogatása”, „magyar kulturális ünnepeken való részvétel”, „magyar történelmi évfordulók ünnepein való részvétel”. Válaszlehetőségek: 3. gyakran, 2. ritkán, 1. soha. Az összevont változót úgy hoztuk létre, hogy összeadtuk a „gyakran” válaszokat. Az így kapott 0-tól 5-ig terjedő skálán a 0 jelenti, hogy a megkérdezett kevésbé fogyaszt magyar kultúrát, az 5 pedig azt, hogy gyakran fogyaszt. Ugyanezzel a logikával és módszerrel járok el a sajtófogyasztás esetében is.

³⁶ Két komplex változót hozok létre. Az egyik a magyar írott sajtófogyasztásra vonatkozik és a következő itemeket tartalmazza: „romániai magyar lap”, „romániai magyar egyéb lapok”,

sajtótermékeket, 70%-ban magyar iskolába írást írták gyermeküket. A román oktatást választók 74,45%-a egyáltalán nem érdeklődik a magyar írott sajtó iránt. A magyar rádió és tévé kínálata a román iskolaválasztás mellett döntő szülőknél kevesebb mint felét nem érdekli (52,9%).

A következőkben, akárcsak a családi háttérrel kapcsolatos változók esetében, lineáris regressziót alkalmaztam a kontextuális tényezők iskolaválasztásra kifejtett hatására vonatkozóan. A román, illetve magyar iskolaválasztás és a kontextuális változók kapcsolata azt mutatja, hogy a legnagyobb magyarázóerővel a családok etnikailag homogén (magyar) baráti köre bír (-0,284). Tehát a magyar baráti kör nagy hatással van arra, hogy a szülők magyar iskolába írassák gyermekeiket. Hasonló a helyzet a szülők munkakörének etnikai vonatkozásában is, hiszen ott ahol a szülők leginkább magyar munkatársakkal érintkeznek, azok a magyar oktatást választják. Referenciacsoportok: a családban használt nyelvhasználat esetén: mind a megkérdezettnél, mind a házastársnál román a használt nyelv, továbbá: a család barátai románok és a munkatársi kör is román.

A vidék szórványjellege, továbbá a családban a magyar nyelv dominanciája, végül pedig az intenzívebb kultúrafogyasztás – egyre kisebb biztonsággal ugyan – de szintén a magyar iskolaválasztást valószínűsíti. A többi változónkat a regressziós modell elvetette.

A családi háttérrel és a kontextuális változókat egy modellben szerepeltetve az igazolódott be, hogy leginkább a szülők magyarul végzett általános iskolája és a homogén magyar házasságok eredményezik legnagyobb mértékben a magyar iskolaválasztást. A kontextuális tényezők esetében a családon belüli nyelvhasználaton túl az interperszonális kapcsolatoknak megnőtt a jelentősége az oktatással kapcsolatos döntések meghozatalában. Továbbá a magyar kulturális életben való részvétel szintén pozitívan hat a magyar iskolaválasztásra.

„romániai magyar folyóiratok”, „magyarországi lapok, folyóiratok”. A másik a média és rádió fogyasztását tömöríti össze a következő kijelentéseket magában foglalva: „román közszolgálati televízió műsora”, „magyarországi közszolgálati televízió műsora”, „Duna tévé”, „magyarországi kereskedelmi tévé”, továbbá politikai tévé csatornák: „Hír Tv”, „ATV”, „ECHO Tv”. A rádiók esetében: „román közszolgálati rádió magyar adása”, „magyar nyelvű romániai kereskedelmi rádió”, „magyarországi közszolgálati rádió”, „Bartók Rádió”, „magyarországi kereskedelmi rádió”.

4. táblázat. Az iskolai tannyelv választás lineáris regressziós modellje
(kontextuális háttérváltozók) R négyzet: 0,406

Független változó	Béta értékek ³⁷
Kérdezett családjában használt nyelv a magyar	n. sz.
Kérdezett családjában használt nyelv vegyes	n. sz.
Házastárs családjában használt nyelv a magyar	-0,266
Házastárs családjában használt nyelv vegyes	n. sz.
Család baráti köre magyar	-0,284
Család baráti köre vegyes	n. sz.
Munkatársi kör magyar	-0,075
Munkatársi kör vegyes	n. sz.
Magyar rádió hallgatás és tévé nézés (0-nem, 1-igen)	n. sz.
Írott magyar sajtófogyasztás (0-nem, 1-igen)	n. sz.
Magyar kultúrafogyasztás (0-nem, 1-igen)	-0,103
Regionális besorolás (0-tömb, 1-szórvány)	0,195

5. táblázat. Az iskolai tannyelv választás lineáris regressziós modellje
(családi és kontextuális háttérváltozók) R négyzet: 0,406

Független változó (családi háttér)	Beta érték
Szülők általános iskolai nyelve magyar (0-nem, 1-igen)	-0,597
Házasságtípus (0-homogén magyar, 1-vegyes)	-0,166
Független változó (kontextuális változók)	
Család baráti köre magyar	-0,284
Házastárs családjában használt nyelv magyar	-0,266
Magyar kultúrafogyasztás (0-nem, 1-igen)	-0,103
Munkatársi kör magyar	-0,075
Regionális besorolás (0-tömb, 1-szórvány)	0,195

³⁷ Az R négyzet értéke -0,406.

Az iskolaválasztás mögött meghúzódó érvek bemutatása és értelmezése

Társadalmi környezet hatása az iskolaválasztásra

Ebben a részben a társadalmi környezet hatását vizsgálom az óvoda/iskola választására, külön a magyar illetve román oktatást választó szülők almintáján.³⁸ A magyar nyelvű oktatás mellett elkötelezett szülők esetében a faktorelemzés két kategóriába sűríti a társadalmi környezet befolyásával kapcsolatos kijelentéseket.³⁹

Amint a táblázatból is leolvasható, a szülők egyrészt belső indíttatásból, szilárd meggyőződésből vagy a családi hagyományokat követve választanak magyar iskolát. Ezt a személyes meggyőződés faktorának nevezem. Másrészt pedig a külső környezetük, az ismerősi kör és média hatására teszik ugyanezt.

Az államnyelvén történő oktatást választó szülők esetében a faktoranalízis nem vezetett használható eredményre. Ebből arra következtethetünk, hogy a román iskolát választó szülőknél nincs a véleményeknek egy ilyen világos strukturálódása.

6. táblázat. Faktorsúlymátrix

	Komponensek	
	1. Faktor	2. Faktor
A barátok és ismerősök véleménye	.882	-.076
A tágabb rokonság véleménye	.873	-.011
A munkatársak véleménye	.867	-.007
Tágabb környezetükben tapasztalható társadalmi légkör	.819	-.057
Az óvoda/iskola megfelelő hirneve	.681	.128
A sajtóban, rádióban, tévében megejelenő vélemények	.672	-.151
Szilárd meggyőződésükön kívül semmi egyéb	-.134	.800
A családi hagyományok	.394	.639

³⁸ A kijelentések csoportosítását faktorelemzéssel kaptam, főkomponens eljárást alkalmazva.

³⁹ A faktorelemzés során a KMO értékünk: 0,870, 0,000 szignifikancia szintnél. Az elemzés lefuttatása pedig 2 faktort eredményezett, ami a teljes variancia 64 százalékát magyarázza.

Szimbolikus és racionális motivációk az iskolaválasztásban

A következőkben azt szeretném megnézni, hogy a Papp Z. Attila tanulmányában⁴⁰ emlegetett szimbolikus vs. racionális motivációk miként vannak jelen a vizsgálatunkban. A szerző a szimbolikus motivációk mögött a nemzeti-kulturális értékeket és az anyanyelv fontosságát érti. A racionális motivációk az oktatás minőségére, az iskola infrastrukturális ellátottságára utalnak.⁴¹

A vizsgálat során azt szeretném megnézni, hogy az előbb említett fogalompáros a valóságban elkülönül-e egymástól, és mutat-e valamilyen különbséget szórvány-tömb, illetve homogén magyar és vegyes házasságok tekintetében a román vagy magyar oktatást választók körében.

A magyar óvodát/iskolát választó szülők esetében a következő kijelentésekre vártunk igen/nem válaszokat: „mert magyar az anyanyelvünk”; „mert a magyar óvoda/iskola van közelebb”; „mert a magyar óvodában/iskolában színvonalasabb az oktatás”; „mert nincs más lehetőség (csak magyar óvoda/iskola) van”; „mert létfontosságú, hogy anyanyelvén tanuljon a gyermek”; „mert magyarok vagyunk”.

7. táblázat. Faktorsúlymátrix

	Komponensek	
	1. Faktor	2. Faktor
Mert létfontosságú, hogy anyanyelvén tanuljon a gyermek	.737	-.147
Mert magyarok vagyunk	.715	-.351
Mert magyar az anyanyelvünk	.706	-.416
Mert a magyar óvoda/iskola van közelebb	.416	.742
Mert a magyar óvodában/iskolában színvonalasabb az oktatás	.507	.681

A faktorelemzés során két elkülönülő látens érvcsoportot azonosítottunk.⁴² Egyrészt az anyanyelv és az azon való tanulást képviselők, valamint a magyar identitás fontosságát hangsúlyozó szülők csoportját, akik ezen szimbolikus, nem-

⁴⁰ Papp Z. Attila: *Az iskolaválasztás...*, 2012, i. m. 399–417. o.; Papp Z. Attila: *Kisebbségi...*, 2012, i. m. 3–23. o.

⁴¹ Később mi is hasonló fogalmakat használunk a fókuszban és az interjúkban megjelenő narratívák kapcsán (a racionális nálunk célracionális, az értékracionális nálunk szimbolikus, és hozzátesszünk még egy ritualisztikus is, ami az iskolaválasztással kapcsolatos reflektálatlan viszonyulásmódot tükrözi).

⁴² A faktorelemzés során a KMO értékünk: 0,631, 0,000 szignifikancia szintnél. Az elemzés lefuttatása pedig 2 faktort eredményezett, ami a teljes variancia 66 százalékát magyarázza.

zeti értékek mentén érvelnek a magyar iskolaválasztás mellett. Ezt nevezem az etnikai identitás faktorának. Másrészt vannak azok a szülők, akik pragmatikus oldalról közelítik meg az iskolaválasztás kérdéskörét és az oktatás színvonalát, valamint az iskolához való távolságot tekintik elsődleges szempontnak a döntések meghozatalakor. Ezt a racionalitás faktorának nevezem el.

Az elemzésből kimarad a nincs más lehetőség változónk, amire számítottunk is, hiszen ez a megkérdezett személyektől független, nem rajtuk múló tényező.

A román óvodát/iskolát választó szülők hasonló érvek mentén kellett indokolják a döntéseiket.⁴³ Az alábbi táblázat is szemlélteti, hogy a megkérdezettek több mint fele azzal magyarázza a román iskolaválasztást, hogy Romániában él, s gyerekének tudnia kell románul (54,4%).

8. táblázat. A román iskolaválasztás okai a szülők szerint

Miért járhatja román óvodába/iskolába a gyermekét?	Gyakoriságok (%)
Mert románok vagyunk	6,3
Mert román óvoda/iskola van közelebb	16,8
Mert a román óvodában/iskolában színvonalasabb az oktatás	26,3
Mert nincs más lehetőség (csak román óvoda/iskola van)	20,5
Mert a házasársam román	27,9
Mert Romániában élünk	54,4

Az érvek mögötti látens véleménycsoportok feltárásához szintén a faktor-elemzés módszerét alkalmaztam, viszont ebben az esetben sem találtunk használható modellt, és a magyarázott variancia-hányad is 60% alatt maradt.

Az iskolaválasztás kapcsán gyakran emlegettet befolyással bíró szempontoknak van egy pragmatikusabb oldala („Tanuljon meg jól románul a gyermek, hogy ne legyenek beilleszkedési gondjai”; „Tanuljon románul minden tantárgyat, hogy jobban érvényesülhessen”). És egy kulturális-szimbolikus vonatkozása is („Tanuljon előbb az anyanyelvén, hogy kötődjön nemzeti kultúrájához”;

⁴³ A következő válaszlehetőségek közül választhattak a szülők: „mert románok vagyunk”, „mert a román óvoda/iskola van közelebb”, „mert a román óvodában/iskolában színvonalasabb az oktatás”, „mert nincs más lehetőség”, „mert a házasársam román”, „mert Romániában élünk”.

„Ha akar, magyar iskolában is megfelelően megtanulhat románul”; „Csak anyanyelvi alapokon fejlődhet személyisége károsodás nélkül”).⁴⁴

9. táblázat. Önök milyen mértékben vették figyelembe az alábbi szempontokat, amikor gyermekük beiskolázásáról döntöttek/döntenek? (%)⁴⁵

	Teljes mértékben egyetért	Inkább egyetért	Nem tudja	Inkább nem ért egyet	Egyáltalán nem ért egyet
Tanuljon meg jól románul a gyermek, hogy ne legyenek beilleszkedési gondjai	8,9	4,1	6,6	0,2	40
Tanuljon előbb az anyanyelvén, hogy kötődjön a nemzeti kultúrájához	9,8	5,3	9,5	2,5	2,9
Tanuljon románul minden tantárgyat, hogy jobban érvényesüljön	7,5	8,8	7,2	5,3	21,0
Ha akar magyar iskolában is megfelelően megtanulhat románul	4,4	7,4	8,7	3,4	6,0
Csak anyanyelvi alapokon fejlődhet személyisége károsodások nélkül	2,7	3,6	6,8	6,9	9,9

A gyakoriságok (9. táblázat) azt mutatják, hogy a megkérdezettek számára az anyanyelv és nemzeti értékek nagyobb hangsúllyal bírnak az iskolaválasztásban, mint az érvényesülés vagy a társadalmi beilleszkedés.

⁴⁴ Az említett szempontokat egy 1-től 5-ig terjedő skálán értékelték a szülők, ahol az 1-es azt jelentette, hogy „egyáltalán nem ért egyet”, a 2-es szerint „inkább nem ért egyet”, 3-as „szertint nem tudja”, 4-es szerint „inkább egyetért” és az 5-ös kijelentés szerint „teljes mértékben egyetért”.

⁴⁵ Két változó esetében is a „Tanuljon meg jól románul a gyermek, hogy ne legyenek beilleszkedési gondjai”, és „Tanuljon románul minden tantárgyat, hogy jobban érvényesüljön” a skálázást megfordítottam, hogy a későbbiekben összeszámoltatva az értékeket, regressziós modellben alkalmazzam.

Ezt a változót⁴⁶ függő változóként felhasználva lineáris regressziót végeztek. Független változóként pedig megvizsgálom a szórvány-tömb, a házasságtípusok, valamint magyar és román iskolát választók hatásának erősségét.⁴⁷

Ebben a modellben a legerősebb magyarázóerővel a regionális besorolás, vagyis a szórvány-tömb változó bír (-0,193). A fentebb említett szempontok kulturális-szimbolikus jelentősége erőteljesebben van jelen a tömbben élők körében. A modell második változóként az iskolaválasztás nyelvét illeszti be, melynek Béta-értéke - 0,125. A vegyesházasság úgy tűnik ebben az esetben nincs külön hatással az említett érvcsoportha.

10. táblázat. A pragmatikus vs. szimbolikus-értékorientált érvek lineáris regressziós modellje

Független változó	Béta értékek
Regionális besorolás (0-tömb, 1-szórvány)	-0,193
Alminta (0-magyar, 1-román iskolát választó)	-0,125
Házasságtípus (0-homogén magyar, 1-vegyes házasság)	n. sz.

Az oktatás színvonalának hatása

Az óvodai/iskolai oktatással való elégedettség tekintetében, a válaszadók nagy arányban (93,2%) fejezték ki elégedettségüket, míg csekély számban vannak azok akik hiányolnak vagy felrónak valamit.

Szerettük volna vizsgálni, hogy etnikai szempontból beszélhetünk-e valamilyen különbségről az oktatás színvonalát illetően. A szülők több mint fele úgy gondolja nincs különbség a román és magyar oktatás minőségében (57,7%).

Viszont, ha összevetjük a román, illetve magyar oktatást választókkal, a házasságok típusával és a regionális besorolással (tömb-szórvány), akkor mindjárt érdekes eredményeket kapunk.

⁴⁶ A regresszió elvégzéséhez egy összevont változót hozok létre. Amint említettem, a skálázást megfordítottam, majd összeszámoltattam az értékeket. Így egy olyan összevont mutatót kaptam, ami 5-től 25-ig vehet fel értékeket, ahol a magasabb érték a pragmatikusabb érvelés dominanciáját, az alacsonyabb érték pedig a kulturális-szimbolikus érvek tulsúlyát tükrözi.

⁴⁷ Ezek a változók mind korrelációt mutattak, ezért szeretném megnézni melyiknek a hatása magyaráz többet. Mivel több független változóval dolgozom ezért a STEPWISE módszert alkalmazom, hogy a változók közötti interferenciákról információt nyerjünk. A független változók kódolása: alminta (0, ha magyar iskolát választ, 1, ha román), regionális elosztás (0, ha tömb, 1, ha szórvány), házasságtípusok (0, ha homogén magyar házasság, 1, ha vegyes házasság)

11. táblázat. Az iskolaválasztás a tannyelv, a házasságtípus és a regionális besorolás összefüggésében

	Alminta		Házasságtípus		Regionális besorolás	
	magyar iskolát választók	román iskolát választók	vegyes házasság	homogén magyar házasság	tömb	szórvány
Nincs összehasonlítási alap	6,7	3,3	1,9	8,1	1,8	8,2
Van, jobb a magyar	4,2	5,8	1,1	8,9	1,4	8,6
Nincs különbség	6,8	9,1	7,1	2,9	5,7	4,3
Van, jobb a román	0	0	2,5	7,5	5,3	64,7

Amint a táblázat is szemlélteti, akik a magyar iskolát jobbnak vélik, 84,2 százalékuk magyar iskolát választott gyermekének, többnyire homogén magyar családdal rendelkezik (88,9%), és nagytöbbsége tömbben él (61,4%).

Az iskolaválasztással kapcsolatos motivációs érvek és ellenérvek

A kérdőívben az iskolaválasztással kapcsolatos érveket egy további kérdés mentén is megvizsgálták, amely így hangzott „Ön szerint miért jó, ha a gyermek magyar iskolába jár?”. Az ezzel kapcsolatos válaszlehetőségek az anyanyelvhez és nemzeti kultúrához, értékekhez való kötődést hangsúlyozzák.

12. táblázat. Ön szerint miért jó, ha a gyermek magyar iskolába jár?

	Magyar iskolát/ óvodát választó szülők (%)	Román iskolát/ óvodát választó szülők (%)
Mert fontos, hogy az anyanyelvén tanuljon	97,5	57,2
Mert az anyanyelvén bármit könnyebben megtanul	94,7	68,7
Mert fontos, hogy kötődjön a nemzeti kultúrájához	92,6	52,6
Mert így nem válik gyökértelessé	83,2	36,7
Mert román iskolában sem magyarul, sem románul nem tanul meg tökéletesen	72,0	27,0

Az 12. táblázatban látható, hogy a magyar iskolát/óvodát választó szülők esetében az anyanyelvhez való nagyfokú ragaszkodás figyelhető meg (90% felett). A többségi oktatást választó szülők esetében az anyanyelv fontossága látványosan veszt az értékéből.

13. táblázat. Ön szerint miért rossz, ha a gyermek magyar iskolába jár?

	Magyar iskolát/ óvodát választó szülők (%)	Román iskolát/ óvodát választó szülők (%)
Mert nem tanul meg románul	25,9	54,8
Mert nehezebben érvényesül az életben	19,0	58,7
Mert a románok iránt nem válik nyitottá	18,4	26,5
Mert irredenta (magyarkodó) nevelésben részesül	10,2	11,9

A többségi nyelvű oktatás preferenciáit tartalmazza az 13. táblázat. A lehetséges válaszok leginkább racionális-pragmatikus érveket sorakoztatnak fel az iskolaválasztásról való döntés kapcsán. Jóval kevesebb a magyar oktatás ellen (vagyis miért rossz) megfogalmazott vélemények száma, mint a magyar oktatást pártolók esetében. A magyar oktatást választó szülők leginkább a román nyelv elsajátításának hiányát emelik ki hátrányként, amennyiben magyarul tanul a gyerek (25,9%). A többségi oktatást választókat leginkább a román nyelv elsajátítása és a könnyebb érvényesülési lehetőségek motiválják.

Összegzés

A kutatás során vizsgáltam, hogy Erdélyben milyen szociológiai tényezők magyarázzák azt, hogy a szülők magyar vagy román iskolába iratják gyerekeiket. Elsőként arra kerestem a választ, hogy az oktatás nyelvének megválasztásában érintett szülők milyen érvekkel magyarázzák döntésüket, ezek az érvek mennyiben pragmatikus (az oktatás költségei, minőség, várható haszon) és mennyiben szimbolikus, értékorientált meggyőződéseken alapszanak. Második körben megvizsgáltam, hogy ezek az érvcsoportok milyen szociodemográfiai és kontextuális-intézményi változókkal mutatnak összefüggést. Végül pedig azt néztem meg, hogy ezeknek az érveknek milyen a társadalmi megítélése, milyen narratívákba ágyazottan jelennek meg a közvélekedésben.

Az adatok elemzése után arra jutottunk, hogy a gyerekeiknek magyar, illetve a román tannyelvű iskolát választó szülők iskolaválasztással kapcsolatos érvei eltérő logikában szerveződnek. A magyar oktatást választók körében világosan elkülönül egy célracionális, költség-haszon elvet követő, valamint egy nemzeti szimbolikán és értékracionalitáson alapuló látens véleménycsoport. Az eredményekből az is kiderült, hogy utóbbiak inkább a tömbben, az előbbiek pedig a szórványban élő magyar szülőkre jellemzőek. A román nyelvű oktatást választó szülők esetében nem figyelhető meg az érvek egy ilyen logikájú elkülönülése. Ez a jövőben alaposabb vizsgáldást igényelne.

Az iskolaválasztás szociodemográfiai meghatározottságával kapcsolatban a 2004-es felvételhez hasonlóan ismét bebizonyosodott, hogy az általános iskolát magyarul végző szülők legnagyobb valószínűséggel gyermekeiket is magyar iskolába iratják, vagyis az iskola nyelve átörökítődik generációról generációra. Az is újfent igazolást nyert, hogy a vegyes házasságok a román iskolaválasztást valószínűsítik. Ezzel szemben az derült ki, hogy a foglalkozásszerkezet és az iskolai végzettség nem mutat szignifikáns kapcsolatot azzal, hogy a szülők milyen tannyelvű iskolát választanak gyerekeiknek. Itt a korábbi vizsgálattal összevetve azt mondhatjuk, hogy megváltozott trendekről beszélhetünk: a tannyelv választás foglalkozás- és végzettség-specifikus jellege megszűnni látszik.

A kontextuális változók tekintetében az oktatási nyelvválasztás szoros kapcsolatot mutat a családon belüli nyelvhasználattal, vagyis azokban a családokban, ahol dominánsan a magyar nyelvet használják, a szülők inkább döntenek a magyar oktatás mellett. Felértékelődik az interperszonális kapcsolatok jelentősége az iskola nyelvének a megválasztásában, ugyanis a homogén baráti, ismerősi és munkatársi kapcsolatok szintén a magyar nyelvű iskoláztatást valószínűsítik. Továbbá a magyar kultúra fogyasztása is pozitív befolyással van a magyar nyelvű iskolaválasztásra.

IRODALOM

- Árendás Zsuzsanna: Az iskolaválasztás elbeszélései. In: *Társadalmi Együttélés*, 2012/1. (1). 1–24. o.
- Bodó Barna – Márton János: Magyar iskolaválasztás Erdélyben. In: *Kisebbségkutatás*, 2012/3. (21). 418–472. o.
- Bourdieu, Pierre: *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1978.

- Csata Zsombor: Az iskoláztatás nyelvének szociológiai háttere Erdélyben. In: Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kolozsvár, Kriterion, 2004.
- Csata Zsombor: Az erdélyi magyar tanulók iskolai teljesítményének meghatározói a TIMSS vizsgálatok alapján. In: *Kisebbségkutatás*, 2014/3. (23).
- Dobos Ferenc: *Asszimilációs folyamatok az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és vajdasági magyarság körében 1996–2011*. Budapest, Fókusz Intézet, 2011.
- Fóris-Ferenczi Rita – Péntek János: A romániai magyar közoktatás, különös tekintettel az oktatási nyelv(ek)re. In: Bartha Csilla – Nádor Orsolya – Péntek János (szerk.): *Nyelv és oktatás kisebbségben. Kárpát-medencei körkép*. Budapest, Tinta Kiadó, 2011. 73–133. o.
- Goldring, Ellen B. – Kristie J. R. Phillips: Parent preferences and parent choices: the public–private decision about school choice. In: *Journal of Education Policy*, 2008/3. (23). 209–230. o.
- Guillemette, Yvan: Breaking down monopolies. Expanding choice and competition in education. In: *Backgrounder*, 2007. October (No. 105).
- Gyurgyík László: Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében. In: *Regio*, 2002/1. 121–150. o.
- Helen Harvis – Seraphim Alvanides: School choice from a household resource perspective: Preliminary findings from a north of England case study. In: *Community, Work & Family*, 2008/4. 385–403. o.
- Jack Buckley: *Choosing Schools, Building Communities? The Effect of Schools of Choice on Parental Involvement*. Education Working Paper Archive, 2007.
- Kiss Tamás: Demográfiai körkép. A kisebbségi magyar közösségek demográfiai helyzete a Kárpát-medencében. In: *Educatio*, 2012/1. (21). 24–48. o.
- Magyari Tivadar: A román tanítási nyelv választásának motivációi erdélyi magyar családokban. In: *Erdélyi Társadalom*, 2013/1. (11). 1. 29–60. o.
- Mandel Kinga: *A román felsőoktatás-politika 1990–2003 között*. Kolozsvár, Egyetemi Kiadó, 2007.
- Papp Z. Attila 2012a: Az iskolaválasztás motivációi és kisebbségi perspektívái. In: *Kisebbségkutatás*, 2012/3. (21). 399–417. o.
- Papp Z. Attila 2012b: Kisebbségi magyarok oktatási részvételének értelmezési lehetőségei. In: *Educatio*, 2012/1. (21). 3–23. o.
- Papp Z. Attila: Többségi nyelvű iskolaválasztás a kisebbségben, avagy a Pisa-adatoktól a Kárpát-medencei diskurzusokig. In: *Kisebbségkutatás*, 2013/4. (22). 7–17. o.
- Sorbán Angella: „Tanuljon románul a gyermek, hogy jobban érvényesülhessen”. Az asszimiláció természetrajzához. In: *Magyar Kisebbség*, 2000/3. (21). 167–180. o.
- Veres Valér: Decentralizáció, minőségbiztosítás és kisebbségi oktatási jogok Romániában az új tanügyi törvényben. In: *Pro Minoritate*, 2012 tavasz. 110–121. o.

Zsuzsanna BARTHA

Study of the motivational background of school choice in Transylvania, emphatically in diaspora

During the analysis it was found that school choice attitudes of parents choosing Hungarian or Romanian language teaching schools are different. Amongst those choosing Hungarian education reasons were based on a cost-benefit principle along with national symbolism and value rationalization. In case of parents choosing Romanian language teaching such logic of reasoning is not detectable. This could necessitate a more careful investigation in the future.

It was proved that parents having Hungarian language teaching in the past are most likely to take their children into Hungarian schools as well, having this way perpetuating the language of the school from generation to generation. It was also proved that mixed marriages make the choice of Romanian language teaching more likable. As opposed to this it was also found that occupation structure and educational attainments do not show a significant relationship between the language of the school the parents are choosing for their children. Compared to the previous analysis the trend has changed here: the choice of language teaching based on profession and educational attainments seems to cease.

Keywords: school choice, attitudes, Hungarian education

Nyelvhasználat Háromszéken – a román nyelv hatásai

A romániai magyar nyelvhasználattal,¹ a nyelvi jogokkal,² a jogrendszer által biztosított lehetőséggel,³ az iskolai és egyetemi oktatás nyelvével,⁴ a magyar nyelv romániai helyzetével a nyelvi veszélyeztetettség szempontjából,⁵ a nyelvi attitűddel és normatudattal,⁶ az asszimiláció folyamataival,⁷ a nyelvi kapcsolatokkal⁸ többen is foglalkoznak Erdélyben, s összességében elmondhatjuk, hogy a szórványban végzett kutatásokra került nagyobb hangsúly.⁹ Az előbbieken felvonultatott szakirodalom mellett, fontos megemlíteni, hogy 1996-ban Kárpát-medencei szintű szociolingvisztikai felmérést készített a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete Kontra Miklós vezetésével. A kutatások fontosabb eredményeiről több tanulmánykötet is megjelent a magyar kisebbségek nyelvhasználatával, földrajzi és népesedési viszonyaival, történelmével, politikájával, gazdaságával, vallásával, kultúrájával kapcsolatban. Az eredmények *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* nevű sorozatban jelentek meg kötetek formájában: Kárpátaljáról,¹⁰ Vajdaságról,¹¹ Szlovákiáról¹² valamint Ausztriáról és Szlovéniáról.¹³

Terepmunkám fókuszában a román–magyar nyelvi érintkezés és a kontaktusok vizsgálata áll, hasonló kutatásoknak a különböző kolozsvári kutatóintéze-

¹ Horváth István: *A romániai...*, 2011, i. m. 115–136. o.; Benő Attila: *Nyelvi jogok...*, 2006, i. m. 36–42. o.

² Péntek János – Benő Attila: *Nyelvi jogok Romániában*, 2005, i. m. 95–120. o.

³ Varga Attila: *Az anyanyelvhasználat...*, 2005, i. m. 121–125. o.; Benő Attila: *Kisebbségi nyelvi jogok...*, 2005, i. m. 135–139. o.; Péntek János: *Akarunk-e élni is a joggal?*, 2005, i. m. 140–144. o.

⁴ Péntek János: *Többségi? Kisebbségi?*, 2011, i. m. 11–26. o.

⁵ Gál Noémi: *A magyar nyelv Romániában...*, 2009, i. m. 73–84. o.; Gál Noémi: *A nyelvi revitalizáció...*, 2010, i. m.; Péntek János: *Helyzet és állapot...*, 2003, i. m. 9–40. o.

⁶ Benő Attila: *Normatudat és nyelvi presztízs*, 2011, i. m. 147–162. o.

⁷ Szilágyi N. Sándor: *Asszimilációs folyamatok...*, 2005, i. m. 24–94. o.

⁸ Benő Attila: *Magyar–román nyelvi érintkezés*, 2003, i. m. 53–87. o.

⁹ Bálint Emese: *Kétnyelvűség és nyelvi változás a szórványban*, 2013, i. m.

¹⁰ Csernicsek István: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*, 1998, i. m.

¹¹ Göncz Lajos: *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*, 1999, i. m.

¹² Lanstyák István: *A magyar nyelv Szlovákiában*, 2000, i. m.

¹³ Szépfalusi István – Vörös Ottó – Beregszászi Anikó – Kontra Miklós: *A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában*, 2012, i. m.

tekben és egyetemen nagy hagyománya van.¹⁴ Kutatásom a szociolingvisztika tudományterületéhez tartozik, terepmunkám során azonban a dialektológia módszereit is alkalmaztam.

A nyelvhasználat vonatkozásait több kutatás is vizsgálta: egyik leghangúlyosabb vizsgálat a már említett 1996-os, melynek keretében Erdélyből 206 személyt kérdeztek meg Péntek János és Szilágyi N. Sándor irányításával. A másik ilyen jellegű vizsgálatot 2009-ben végzett a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet *Demográfia, rétegződés, nyelvhasználat* címmel. Ennek keretében több mint 4000 erdélyi magyar adatközlőt kérdeztek meg.¹⁵ Ez utóbbi kutatás kérdőívének egy részét használtam az adatközlők nyelvi attitűdjeinek vizsgálatára.

Jelen tanulmány szerkezetét tekintve több egységre tagolódik: az első részben a kutatási populáció, anyag és módszer bemutatása kap helyet, a második részben a fent említett szociolingvisztikai kérdőív általános értékelése következik, a harmadik részben a lexikológiai szintű kontaktusvizsgálat található, majd az összefoglalás következik.

Vizsgálati populáció, anyag és módszer

A jelen kutatás célja hármas: megvizsgálni öt háromszéki¹⁶ településen – Árkonson, Bibarcfalván, Bölönben, Kálnokon, Nagybaconban –, hogy a különböző kategóriákba tartozó adatközlők milyen nyelvi attitűdökkel, nyelvismerettel rendelkeznek a román nyelvre vonatkozólag. Ugyancsak ezen adatközlők esetében megvizsgálni – a dialektológia indirekt rákérdezős módszerét alkalmazva¹⁷ –, hogy milyen arányú román nyelvi hatás mutatható ki lexikai szinten a köznyelvi és hivatali nyelvi regiszterből létrehozott mintán. A harmadik cél: érintőlegesen arra a kérdésre is választ adni, hogy „Veszélyben van-e a magyar nyelv Háromszéken?”. A célok megfogalmazásával egy időben a kutatás három hipotézise is körvonalazódik: 1. A háromszéki nyelvjárás beszélőinek nyelvhasználatában is megfigyelhető a román nyelv hatása. 2. A román nyelvi hatás egyfajta térbeli megoszlást, tagolódást mutat. 3. Az adatközlők válaszaiban előforduló román

¹⁴ Benő Attila: *A kölcsönző jelentésvilága*, 2004, i. m.; Benő Attila: *Kontaktológia*, 2008, i. m.

¹⁵ Benő Attila: *Normatudat és nyelvi presztízs*, 2011, i. m. 147. o.

¹⁶ Háromszék (rom. Trei Scaune), a mai Kovászna megye (județul Covasna), Romániában található.

¹⁷ Vö. Chambers, J. K. – Trudgill, Peter: *Dialectology*, 2004, i. m. 15. o.

kölcsönszavakat többnyire metanyelvi megjegyzések kísérik. Ezeknek a hipotéziseknek a vizsgálatát az adatközlők szociolingvisztikai profiljával egészítem ki.

Az adatgyűjtés a fent említett kutatópontokon történt, összesen harminc adatközlő megkérdezésével. Az alábbiakban az öt kutatópont művelődéstörténeti szempontú rövid bemutatása következik Révai Új Lexikona nyomán.

Árkos (Arcuş)

A Keleti-Kárpátokban, a Háromszéki-medencében, Sepsiszentgyörgytől északra fekvő falu. 1919-ig Magyarország (Háromszék vármegye), 1919-től Románia része, 1940–44 között ismét Magyarországhoz tartozott. 1907-ben nagyközséggé nyilvánították. A 20. század elején több jelentős gyümölcsstermesztő, ló- és sertésenyésztő gazdasága volt. A falu unitárius erődtemplomának védőfalai a 20. századra már készen álltak, a mai templomot 1830–31-ben emelték a lebontott középkori épület helyén. A 19. századi neobarokk, volt Szentkereszthy-kastélyt agronómusok házaként használták. Határában több szénsavas ásványvízforrás fakad.¹⁸

Bibarcfalva (Biborteni)

A Keleti-Kárpátokban, a Barót-medencében, Baróttól keletre fekvő falu. 1919-ig Magyarország (Udvarhely vármegye), 1919-től Románia része. A 19–20. század fordulójától ismert vasérclelőhely. Lakosai a 20. század elejétől a mezőgazdasági munkák végzése mellett eladásra gyártottak sajtot és túrót. A két világháború között állami fenntartású, magyar tanítási nyelvű elemi iskola és gazdakör működött a faluban. A savanyú vizű Borhegyi-forrás és Baross-forrás vizét szélesebb körben forgalmazták. A 20. század végén a Május 1. ásványvízforrás vizével naponta 10 000 palackot töltenek meg. Az eredetileg román stílusú, de később többször átépített református templomában 1972-ben 15. századi, Szent László legendáját ábrázoló freskókat tártak fel. A falu feletti hegyen vannak a Tiborc-vár romjai.¹⁹

Böln (Belin)

Németül: Blumendorf. Község a Keleti-Kárpátokban, a Barcasági-medence északi szélén, az Olt partján, Brassó és Barót között. Eredetileg Magyarországhoz (Háromszék vármegye), 1919-től Romániához, 1940–1944 között ismét Magyarországhoz tartozott. Határában több szénsavas ásványvízforrás van, közülük a Zugói borvi-

¹⁸ Révai Új Lexikona, I. k., 628. o.

¹⁹ Révai Új Lexikona, III. k., 5. o.

zet korábban palackozták is. Református temploma 1722-ben épült. A 16–17. századi várfalak által övezett unitárius temploma leégett, majd a lebontott régi helyén 1893-ban Pákéi Lajos kolozsvári építész tervei szerint épült az új. A 20. század elején a bölöni volt Magyarország legnagyobb unitárius temploma és egyházközsége. A falunak szép kopjafás temetője van. A községben emléktábla jelzi Bölöni Farkas Sándor (1795–1842) szakíró szülőházának helyét.²⁰

Kálnok (Calnic, Câlnic)

Sepsiszentgyörgytől északra fekvő falu. 1919-ig Magyarország (Háromszék vármegye), 1919-től Romániai része, 1940–1944 között ismét Magyarországhoz tartozott. 1919-ig és 1940–1944 között kisközség a Sepsi járásban, a sepsiköröspataki körjegyzőségben. Az első világháború végéig lótenyésztéséről volt híres, a katonai lóvásárlás telephelye volt. A két világháború között állami és református magyar tanítási nyelvű iskola is működött a községben. Az ezredfordulón négyosztályos általános iskolája és óvodája van. 1896–1918 között népkönyvtára volt, amelyet Hosszú Ferenc tanító alapított. A 20. század első felében híres volt népművészeti hagyományairól, amelyekből az ezredfordulón már csak a díszítőfaragást folytatják. Kőfallal kerített református temploma a 15. században épült, mellette áll az 1781-ben készült fa harangláb. Unitárius temploma 1674-ben, a harangláb 1783-ban épült. Kazettás mennyezete virágmintás.²¹

Nagybacon (Bățanii Mari)

Nagybacon község a Baróti-hegység északi oldalán, a Bacon-patak mellett, Sepsiszentgyörgytől északra fekszik. Hasonlóan a fent említett településekhez, 1919-ig Magyarország, majd Románia része. A 20. század első felétől kezdődően a községben gőzmalom üzemelt, de híres cserépvetőiről is. A két világháború között magyar tanítási nyelvű állami és református, valamint magyar tagozatos állami elemi iskolája volt. A 20. század első felében gazdakör, dalkör működött a községben. Református kultúrházát 1935-ben Kós Károly tervezte. Itt helyezték el a könyvtárat is. Falumúzeuma van. Középkori református temploma ezredvégi

²⁰ Révai Új Lexikona, III. k., 487. o.

²¹ Révai Új Lexikona, XI. k., 123. o.

állapotát a 18–19. század fordulóján kapta. Ajtókerete késő gótikus. Itt született Kónsza Samu (1887–1971) folklórgyűjtő, tanár.²²

Az adatközlők

Az adatközlők megkeresése az előzetesen megadott szempontok szerint, a falvak lelkészeinek segítségével történt. Az 1. táblázat összefoglalja az adatközlők kategóriáit.

1. táblázat. Az adatközlői kategóriák

Kritériumok	1. kategória	2. kategória	3. kategória
nem	1 férfi és 1 nő		
életkor	50+ év	16–50 év	
iskolai végzettség	–	alapfokú végzettség – általános iskola: 7/8 osztály – szakképző: +1,5/2 év	közép- vagy felsőfokú végzettség – líceum: 12/13 osztály – posztlíceum + 2/3 év – főiskola, egyetem

Ahogy látható, három szempontból volt fontos megkülönböztetni az adatközlőket. Az első az életkor volt, itt a megkülönböztetés alapját az képezi, hogy az adatközlő aktív (dolgozó, tanuló) vagy inaktív (nyugdíjas). A második az aktív adatközlők esetében a végzettség kritériuma. Ez azért volt fontos, mert a kutatás egyik hipotézise az volt, hogy az iskolázottság mértéke – minél felsőbb szintű – annál jobban befolyásolja a román nyelv intenzívebb megjelenését a nyelvhasználátban. A harmadik szempont pedig a nem volt, ugyanis a kutatás tervezése során feltételeztem, hogy várható valamilyen szignifikáns különbség a nemek közt a román kontaktuselemek használata arányának tekintetében.

Adatgyűjtés és módszerek

A kutatás 30 szociolingvisztikai kérdőívre, valamint 14, egyenként kb. 30–40 perces hangfelvételre alapozódik. A hangfelvételek a dialektológiai adatgyűjtés módszerét követve az aktív indirekt rákérdezés szerint történt, ugyanis a lexikai szintű

²² Révai Új Lexikona, XIV. k., 880. o.

vizsgálathoz 119 kérdést²³ tettem fel az adatközlőknek. A hanganyagok szöveges lejegyzését követően került sor annak megszámlálására, hogy adatközlőként milyen arányban kaptunk román kontaktuselemet válaszként. A három megfogalmazott hipotézis leginkább a lexikai szintű dialektológiai vizsgálatra vonatkozik, annak eredményeit egészítik ki a szociolingvisztikai profilok.

Nyelvi attitűdök – szociolingvisztikai kérdőív kiértékelése

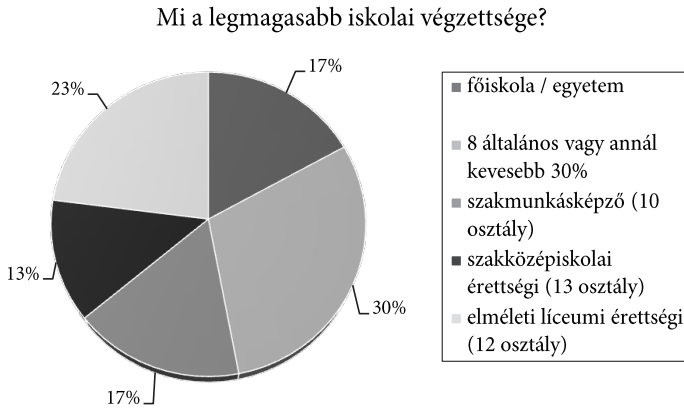
Az izolált lexikai egységek felgyűjtésére kialakított kérdések mellett a szociolingvisztikai kérdőív, amelyet felvettem az adatközlőkkel, a bevezetőben említett 2009-es adatgyűjtésre alapozódik, annak egy részletét vettem át a kérdőív összeállításakor. Értékelésével nem az erdélyi vagy akár a háromszéki magyarságra vonatkozó általános érvényű kijelentéseket szeretnék tenni, célom az, hogy az összefüggéseket megvilágítsam a harminc adatközlőre és az öt kutatott falura vonatkozólag. Olyan összefüggéseket kerestem, melyek olyan tendenciákat mutatnak, amelyek potenciálisan rávetíthetők – mintegy feltevésként – a háromszéki magyarságra, s ezek egy reprezentatív kutatás által igazolhatók vagy cáfolhatók lesznek. A megkeresett adatközlők számát a kutatás körülményei határozták meg, legfőbb szempont az volt, hogy minden, az 1. táblázatban vázolt kategóriából legyen egy adatközlő minden településről. Ennek megfelelően minden település minden előre rögzített korcsoportjából két adatközlővel dolgoztam, mai összhangban áll *A Magyar Nyelvjárások Atlaszának* munkamódszerével.²⁴

Az adatközlők nemi megoszlásban 50–50%-ot mutatnak (15 férfi és 15 nő), 64%-uk (N=19) azon a településen nevelkedett, ahol ma is él, 17%-uk (N=5) a megyeközpontból, Sepsiszentgyörgyről költözött mai lakhelyére, további 19%-uk (N=6) a megye más falvaiból (Étfalvazoltán, Málnás, Miklósvár, Nagybacon, Sepsikőröspatak, Zágon) származik. Családi állapotukat tekintve: 23% (N=7) nőtlen/hajadon, 60% (N=18) házas, 3% (N=1) elvált és 14% (N=4) özvegy, ebből 73%-nak (N=22) van, 27%-nak (N=8) nincs élettársa. A kérdőívből az derült ki, hogy a megkérdezettek és a megkérdezettek párjai is teljes mértékben magyar nemzetiségűek. A felekezeti hovatartozásukat tekintve: 40% (N=12) unitárius, 33% (N=10) református és 27% (N=8) katolikus.

Az iskolai végzettség az első konkrétan befolyásolónak vélt tényező, tekintsük meg az 1. ábrát.

²³ L. az 1. mellékletet.

²⁴ Vö. Bárczi Géza: *A magyar nyelvátlaszkutatás története*, 1975, i. m. 13–50. o.

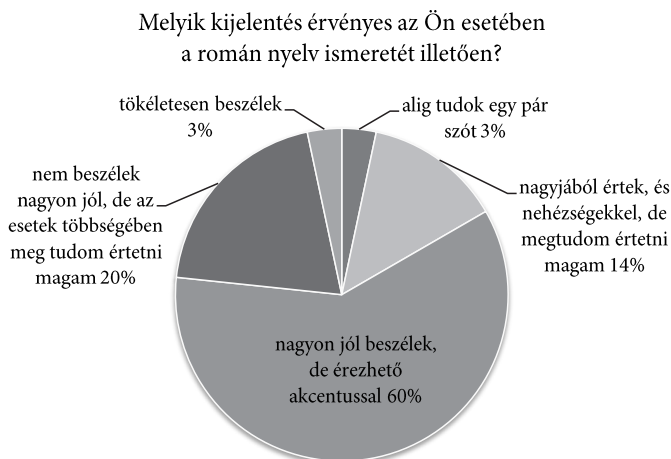
1. ábra. Az adatközlők legmagasabb iskolai végzettsége

Láthatjuk, hogy az adatközlők majdnem egyharmada, pontosabban 30%-a (N=9) nyolc általánost vagy annál kevesebbet végzett, 23% (N=7) azoknak az aránya, akik elméleti líceumot végeztek, 17–17% (N=5) akik szakmunkásképzőt, illetve főiskolát vagy egyetemet végeztek, és legalacsonyabb 13% (N=4) azoknak az aránya, akik szakközépiskolai érettségivel rendelkeznek. Az adatközlők 20%-a (N=6) jelenleg is folytat valamilyen tanulmányokat, ebből hárman románul, illetve hárman magyarul tanulnak.

Az általános iskola (nyolc osztály) elvégzéséig az adatközlők mindegyike magyarul tanult. További tanulmányokat kétharmaduk (N=20) folytatott, ebből 15-en magyarul, öten románul. Főiskolai/egyetemi szintű tanulmányokat az adatközlők 26,66%-a (N=8) folytatott. Számunkra fontos még, hogy az adatközlők összesen 36,66%-a (N=11) tanult vagy tanul jelenleg románul.

Az adatközlők 100%-ának mindkét szülője magyar nemzetiségű, minden adatközlő és szülei anyanyelve is a magyar. A magyar nyelv ismeretét illetően az adatközlők 96,66%-a (N=29) gondolja úgy, hogy anyanyelvi szinten beszél magyarul, egyetlen adatközlő jelölte meg a „tökéletesen beszélek” válaszlehetőséget.

A román nyelv ismeretének vonatkozásában azonban a helyzet nem ennyire tiszta és egyszerű. A 2. ábra szemlélteti a román nyelvismeretre vonatkozó, önbevalláson alapuló adatokat:

2. ábra. Az adatközlők románnyelv-ismerete, önbevallás alapján

Ha a román nyelv ismeretének foka és a legmagasabb iskolai végzettség, valamint a tanyelv között keresünk összefüggést, arra a megállapításra jutunk, hogy aki „alig tud egy pár szót”, az 8 általánossal rendelkezik, és mindvégig magyarul tanult. Azok a válaszadók, akik „nagyjából értenek, és nehézségekkel, de meg tudják értetni magukat” is mindvégig magyarul tanultak, bár közöttük olyanok is vannak, akik középiskolai végzettséggel is rendelkeznek. Hasonló a helyzet azoknak az esetében is akik „nem beszélnek nagyon jól, de az esetek többségében meg tudják értetni magukat”. Mindannyian magyarul tanultak, egyetlen adatközlő van közöttük, aki román nyelven folytatta egyetemi tanulmányait. Legnagyobb arányban, 60%-ban (N=18) azok vannak, akik „nagyon jól beszélnek, de érezhető akcentussal”. Köztük vannak olyanok, akik csak magyarul tanultak és olyanok is, akik csak bizonyos oktatási ciklusokat végeztek román nyelven. Feltehetően azok esetében, akik románul nem tanultak (csak a kötelező román nyelv és irodalom órákon az iskolában / óvodában), a környezet hatása volt annyira erős (pl. munkahely, katonaság stb.), hogy sikerült viszonylag magas szintű nyelvtudást szerezniük. Végül egyetlen adatközlő minősíti románnyelv-tudását „tökéletesnek”, az ő esetében meg kell azonban jegyezni, hogy nyugdíjazásáig román-tanárként dolgozott.

A fentiek alapján megállapítjuk, hogy az oktatás nyelve és a román nyelvismeret szintje között szoros az összefüggés, továbbá a környezet jelentősen befolyásolja a nyelvtanulás folyamatát. Ezt támasztja alá az is, hogy a válaszadók 76,66%-a

(N=23) úgy gondolja, nem találó rá az a kijelentés, hogy „csak annyira tud románul, amennyire az iskolában megtanult”; a fennmaradó hét adatközlő esetében, akik ezt a kijelentést találónak találták magukra nézvést, megállapítható, hogy vegyesen vannak közöttük jó és nem kielégítő román nyelvismerettel rendelkezők.

Öt olyan adatközlő van, aki úgy gondolja, „azt is elfelejtette, amit az iskolában tanult románul”; ezek közül négyen nyolc osztályt végeztek, egy adatközlőnek van elméleti líceumi érettségije. Esetükben valószínűsíthető, hogy a magyar környezetben éltek és a munkahelyen is a magyar nyelvet használták, így nem volt szükség arra, hogy a román nyelvi kompetenciájukat használják és fejlesszék.

A korábbi megállapítást, miszerint a román nyelv elsajátítását nagyban segíti a környezet, alátámasztják a következő válaszok: „a román nyelvet nagyrészt a környezetemben élő románoktól tanultam meg”. Az adatközlők 63,33%-a (N=19) tartja találónak önmagára nézve, egyharmaduk (N=10) nem gondolja érvényesnek, esetükben érdekes, hogy honnan szerezték a nyelvismeretet, hiszen nyilatkozataik szerint bár nyelvtudásukat jónak ítélték, mindvégig magyarul tanultak és a környezet nem segítette a nyelvtanulásban őket. Valószínű, hogy az iskolai románórák, valamint az önszorgalomból történő tanulás a válasz. Négy adatközlőt a román nyelvű tévézés, további négyen a román nyelvű szövegek olvasása segített a román nyelv elsajátításában. A következők 2. táblázatban a román nyelv használatával tapasztalatokat, azok százalékos kimutatását összefezem.

2. táblázat. A román nyelvre vonatkozó kijelentések valóságértéke az adatközlőkre vonatkoztatva

Kijelentés	Beszélek románul, de állandóan attól tartok, hogy nem értik, amit mondok.	Többnyire úgy beszélek románul, hogy megfogalmazom magyarul a mondanivalómat, majd lefordítom románra.	Több kedvenc román nyelvű zeneszámom van.	Csak bizonyos dolgokról tudok román nyelven beszélni.
találó	23,33% (N=7)	46,66% (N=14)	40,00% (N=12)	43,33% (N=13)
nem találó	76,66% (N=23)	53,33% (N=16)	60,00% (N=18)	53,33% (N=16)
bizonytalan / nincs válasz				3,33% (N=1)

A két (2. és 3.) táblázatot értelmezve elmondhatjuk, hogy az adatközlők jelentős hányada (76,66%) biztos a román nyelvtudásában, és több mint a fele hasz-

nálja a nyelvet.²⁵ A másik hányaduk a beszéd pillanatában fordít magyar nyelvről románra, ezért román nyelvhasználata a bizonytalanságok miatt korlátozott, ezzel hasonló arányokat mutat az is, hogy „csak bizonyos dolgokról tud román nyelven beszélni”.

A 3. táblázat adataiból látszik, hogy az adatközlők jelentős többsége úgy gondolja, könnyebben és jobban kommunikál anyanyelvén, mint románul. A táblázat azt mutatja be, hogy az adatközlők a különböző nyelvhasználati helyzetekben hogyan operálnak a román illetve a magyar nyelvvel.

3. táblázat. A román és magyar nyelvre vonatkozó kijelentések valóságértéke az adatközlőkre vonatkoztatva

Kijelentés	Ugyanolyan jól tudok románul viccet mondani, mint magyarul.	Könnyebben fejezem ki magamat románul, mint magyarul.	Hamarabb eszembe jutnak a szavak románul, mint magyarul.	Biztosabban eltalálom a formáját, ha románul fogalmazok, mint ha magyarul.
találó	20,00% (N=6)			6,66% (N=2)
nem találó	80,00% (N=24)	100,00% (N=30)	100,00% (N=30)	93,33% (N=28)

A kérdőív következő része a nyelvhasználati szinterekre vonatkozó kérdéseket tartalmazza. Horváth István²⁶ példáját követve az adatokat két módszerrel is bemutatom: gyakorisággal és rangátlaggal.

4. táblázat. Milyen nyelvet használnak az adatközlők különböző nyelvhasználati szintereken? (gyakorisági kimutatás)

<i>Milyen nyelven beszél/milyen nyelvet használ a következő élethelyzetekben?</i>						
	Csak magyarul	Nagyrészt magyarul	Fele-fele	Nagyrészt románul	Csak románul	Nincs válasz
	%					
otthon	96,7	3,3				0,0
bevásárláskor	33,3	40,0	26,7			0,0
munkahelyén	50,0	30,0	6,7			13,3

²⁵ Természetserű nyelvhasználaton azt értem, hogy a beszélő a gondolkodás folyamatát is az adott idegen nyelven végzi.

²⁶ Horváth István: *A romániai...*, 2011, i. m. 122–123. o.

<i>Milyen nyelven beszél/milyen nyelvet használ a következő élethelyzetekben?</i>						
	Csak magyarul	Nagyrészt magyarul	Fele-fele %	Nagyrészt románul	Csak románul	Nincs válasz
polgármesteri hivatalban	80,0	10,0	10,0			0,0
orvosnál	70,0	3,3	26,7			0,0
rendőrségen	10,0	10,0	20,0	23,3	30,0	6,7
tévénézéskor	16,7	40,0	36,7			6,7
rádióhallgatáskor	40,0	6,7	30,0	3,3		20,0
olvasáskor	50,0	23,3	16,7			10,0
amikor magában számol	100,0					0,0

5. táblázat. Milyen nyelvet használnak az adatközlők különböző nyelvhasználati színtereken? (rangátlagal)

<i>Milyen nyelven beszél/milyen nyelvet használ a következő élethelyzetekben? (rangátlag)</i>									
amikor magában számol	otthon	munkahelyén	polgármesteri hivatalban	olvasáskor	orvosnál	rádióhallgatáskor	bevásárláskor	tévénézéskor	rendőrségen
1 – kizárólag magyar nyelven, 5 – kizárólag román nyelven									
1	1,03	1,29	1,3	1,46	1,56	1,56	1,93	2,06	3,33

A fenti kimutatásokat értékelve a következőket mondhatjuk el: minden válaszadó csak magyarul számol (azaz a számolás élethelyzetében csak a magyar nyelvet használja). A skálán jól látszik, hogy ahogyan haladnak az adatközlők a nyilvános nyelvhasználat irányába, úgy csökken a magyar és nő a román nyelv használatának az aránya. Ugyanakkor az is látszik, hogy a rendőrség az a hely, ahol a legnagyobb arányban kell román nyelvet használni.²⁷

²⁷ A 3,33-as rangátlag a „fele-fele” és a „nagyrészt román” fokozatok között helyezkedik el.

IV. HATÁSMECHANIZMUSOK

A kérdőív ezt követő része hasonló módon kérdez rá a nyelvhasználati szinterekre, ám azt az írásbeli nyelvhasználatra vonatkozóan.

6. táblázat. Milyen nyelvet használnak az adatközlők különböző nyelvhasználati szintereken (írásban)? (gyakorisági kimutatás)

<i>Milyen nyelven beszél/milyen nyelvet használ a következő élethelyzetekben (írásban)?</i>						
	Csak magyarul	Nagyrészt magyarul	Fele-fele %	Nagyrészt románul	Csak románul	Nincs válasz
polgármesteri hivatalban	26,7	10,0	10,0	20,0	30,0	3,3
rendőrségen	10,0	6,7		13,3	53,3	16,7
munkahelyén	33,3	10,0	13,3	6,7	20,0	16,7
levelezésnél	63,3	13,3	16,7			6,7
csetelés során	13,3	20,0	10,0			56,7
sms írásakor	43,3	10,0	10,0			36,7
bevásárló lista írásakor	76,7					23,3

7. táblázat. Milyen nyelvet használnak az adatközlők különböző nyelvhasználati szintereken (írásban)? (rangátlaggal)

<i>Milyen nyelven beszél/milyen nyelvet használ a következő élethelyzetekben (írásban)? (rangátlag)</i>						
bevásárló lista írásakor	csetelés során	sms írásakor	levelezésnél	munkahelyén	polgármesteri hivatalban	rendőrségen
1 – kizárólag magyar nyelven, 5 – kizárólag román nyelven						
0,76	0,83	0,93	1,39	2,19	3,06	3,43

Ha az írásbeli és a szóbeli nyelvhasználatot vizsgáljuk, a rangátlag-táblázatok összevetésével legfőképpen azt vesszük észre, hogy jelentős a polgármesteri

hivatalban történő nyelvhasználatban (1,3<3,06), és kisebb a különbség, de van a munkahelyi nyelvhasználatban is (1,29<2,19), illetve a rendőrség esetében (3,33<3,43).

A fentiek igazolják, és egyben szemléltetik is azt, hogy a többségiek helyi ellenkezésén túl mindenütt megnehezíti az anyanyelv (magyar nyelv) használatát az a tényező, hogy a kisebbségi nyelvváltozathól gyakorlatilag hiányzik a hivatali nyelvi regiszternek az ismerete, legfőképpen az írott változata.²⁸

A 8. táblázat azt mutatja be, milyen nyelvet használnak az adatközlők családtagjaikkal, barátaikkal.

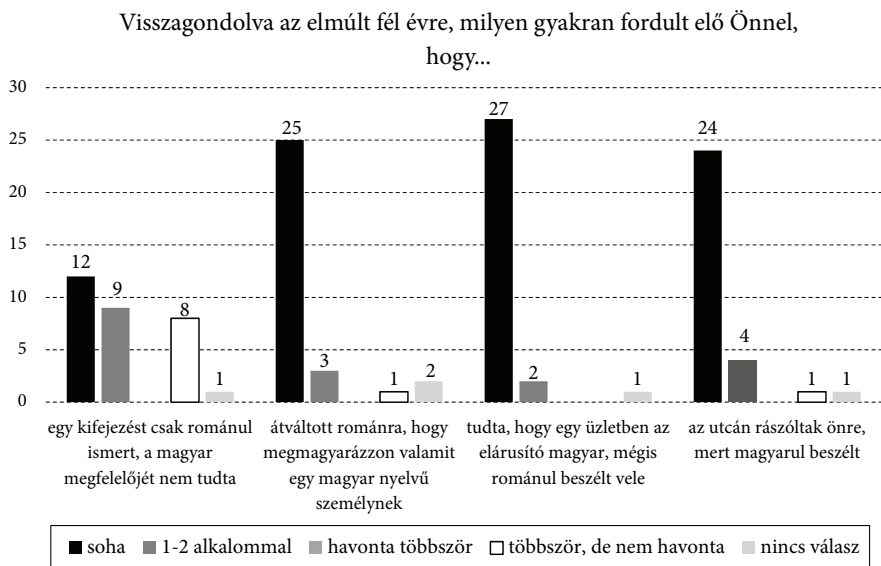
8. táblázat. Az adatközlők által a családtagokkal, barátokkal használt nyelv

	<i>Milyen nyelven beszél a következőkkel?</i>					
	Csak magyarul	Nagyrészt magyarul	Fele-fele	Nagyrészt románul	Csak románul	Nincs válasz
párja	93,3%	3,3%				3,3%
édesanyja	96,7%	3,3%				0,0%
édesapja	93,3%	3,3%				3,4%
barátai	50,0%	30,0%	20,0%			0,0%
anyai nagyszülőkkel	93,3%	3,3%	3,3%			0,1%
apai nagyszülőkkel	93,3%					6,7%

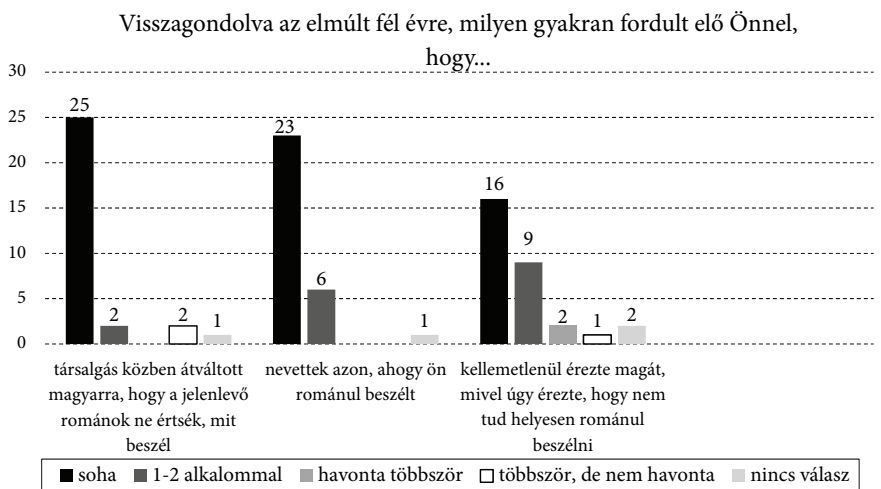
A 8. táblázatot értelmezve elmondható, hogy az adatközlők legnagyobb arányban minden családtaggal és baráttal a magyar nyelvet használják dominánsan. Azokkal a barátokkal, akik kicsit kívül esnek a családi környezetben, már megjelenik a román nyelven való kommunikálás is.

A kérdőív következő része bizonyos nyelvhasználattal kapcsolatos történések gyakoriságát vizsgálja, amelyet a 3a. és 3b. ábra szemléltet.

²⁸ Benő Attila: *Nyelvi jogok...*, 2006, i. m. 41. o.

3a. ábra. Különböző nyelvhasználattal kapcsolatos események gyakorisága

3b. ábra. Különböző nyelvhasználattal kapcsolatos események gyakorisága

A 3a. és 3b. ábra alapján elmondhatjuk, hogy az adatközlők több mint a felével előfordult már, hogy egy kifejezést csak románul ismert, a magyar megfelelőjét nem tudta.

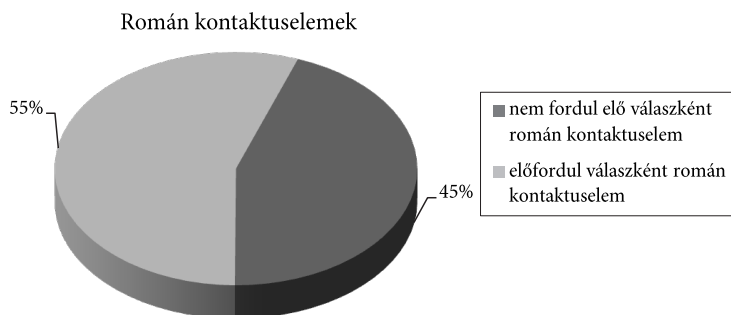
Kevés azoknak az aránya, akikkel megesett, hogy átváltottak románra, mert úgy jobban meg tudtak magyarázni valamit egy magyar nyelvű személynek. Kevesen vannak olyanok is, akik tudták, hogy az eladó magyar egy üzletben, mégis románul beszéltek vele (itt az is kérdés, hogy az adott elárúsító milyen nyelven beszélt az adatközlőkkel). A harmincből hat adatközlővel előfordult már, hogy rászóltak, amiért magyarul beszélt és heten voltak olyanok, akiket kinevettek azért, ahogyan románul beszélt. Az adatközlők 16,66%-a váltott már át magyar nyelvre egy társalgás során azért, hogy az ott lévő románok ne értsék. Az adatközlők majdnem fele érezte már kellemetlenül magát bizonytalan román nyelvtudása miatt.

Lexikai szintű kontaktusvizsgálat

A kutatás elején három hipotézis került megfogalmazásra: 1. a háromszéki (székely) nyelvjárás beszélőinek nyelvhasználatában is megfigyelhető a román nyelv hatása, különösen erős ez a hatás a hivatali nyelvhasználatban és a szaknyelvek területén. A hivatali életben ugyan elvileg nem megkövetelt, de az egész az utóbbi időig élő gyakorlat folytatásaként mégis elvárt a román nyelv ismerete az ügyintézésben. A szaknyelvek esetében a magyarázat abban keresendő, hogy a II. világháborútól az 1989-es rendszerváltásig a szakoktatás kizárólag román nyelven folyt. 2. a román nyelvi hatás térbeli megoszlást mutat. Azok a falvak, melyek közelebb esnek egy jelentősebb román lakosságú városhoz (esetünkben Sepsiszentgyörgy megyeközpontjához), intenzívebb román nyelvi hatást fognak mutatni, mint azok, amelyek távolabb fekszenek tőle. 3. az adatközlők válaszaiban előforduló román kölcsönszavakat többnyire metanyelvi jelzések kísérik. Ennek a jelentősége abban mutatkozik meg, hogy – amennyiben beigazolódik – megállapítható, hogy a beszélők felismerik a román nyelvi hatást saját magyar nyelvhasználatukra vonatkozóan, és azt többnyire negatívan értékelik.

Ezeknek a hipotéziseknek az igazolására készítettem el 119 kérdésből álló kérdőívemet – a dialektológiai gyűjtések módszerének analógiájára.²⁹ A szótárból olyan címszavakat választottam, amelyeknél a szótár szerzői megjelölték, hogy köznyelvi, hivatali vagy valamilyen szaknyelvi rétegből származnak. Az alábbiakban ábrák és táblázatok segítségével értékelem ki az anyagot.

²⁹ Márton Gyula – Péntek János – Vöő István: *A magyar nyelvjárások...*, 1977, i. m.

4. ábra. A román kontaktuselemek mint válaszok aránya

A 119 kérdés 45%-ában nem kaptam egyetlen román kontaktuselemet sem válaszként. Az adatgyűjtés során összesen 1666 kérdés (14 adatközlő³⁰) került feltevésre, ebből 100-ra nem volt válasz, így a különböző kimutatások az 1566 választ veszik alapul.

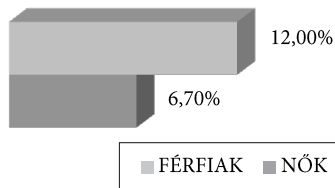

5. ábra. A román kontaktuselemek válaszként, nemek szerint

Az 5. ábra alapján azt mondhatjuk el, hogy a férfiak a válaszok 12%-ában adtak meg román kontaktuselemet válaszként, míg a nők 6,70%-ban. Az 1566 válasz 18,71%-a (293 válasz) volt román kontaktuselem. A 6. ábra azt mutatja be, milyen a nemi megoszlás a 293 válasz esetében: ezen az ábrán is jól látszik, hogy a férfiak majdnem kétszer olyan arányban válaszoltak román nyelvi kontaktuselemmel, mint a nők.

³⁰ Nem tudományos megfontolás eredményeként készült el csak 14 adatközlővel a 119 kérdés felvétele. A felkeresett 30 adatközlőből ennyien vállalták a hosszadalmas és fáradtságos munkát.

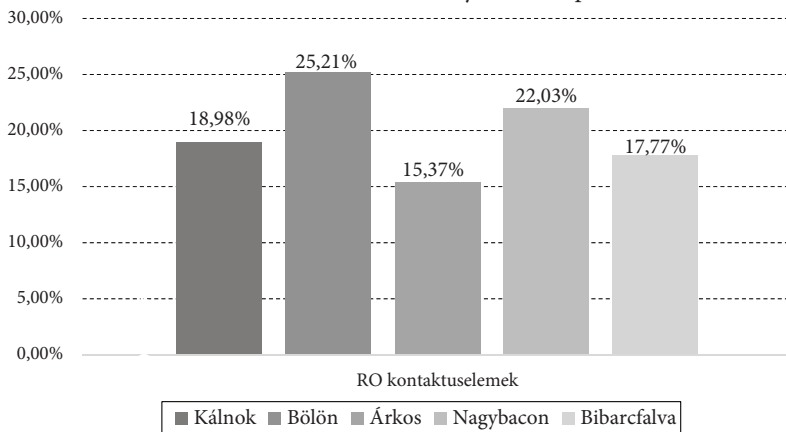
Román kontaktuselemek nemek szerint

6. ábra. A román kontaktuselemek válaszként, nemek szerint

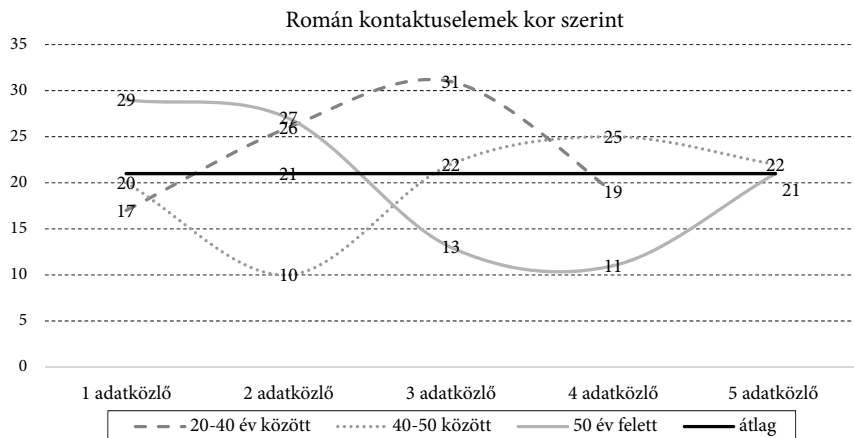
A második hipotézis vizsgálatára szükséges a 7. ábra, amely által a hipotézis megdől.

Román kontaktuselemek aránya a kutatópontokon

7 ábra. A román kontaktuselemek aránya a kutatópontokon

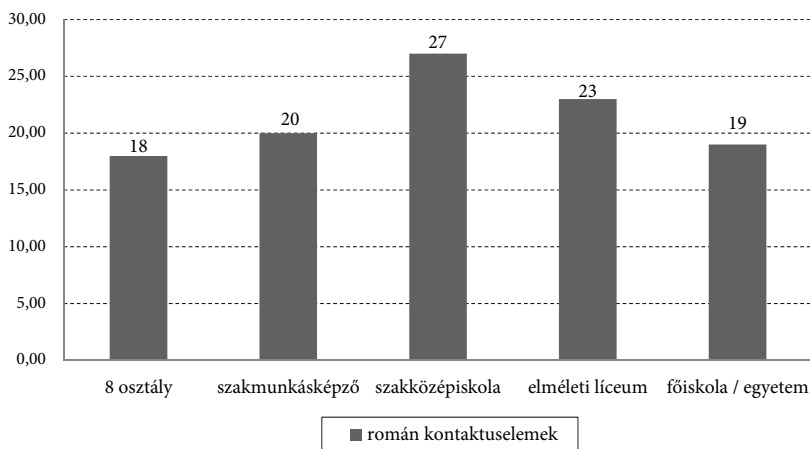
Azt a 7. ábra is jól mutatja, hogy túl nagy aránybeli különbségek nincsenek a települések közt. A hipotézis alapján arra számítottunk, hogy a gyakorisági sorrend a következő lesz (legtöbb-legkevesebb): 1) Árkos, 2) Kálnok, 3) Bölön, 4) Nagybacon, 5) Bibarcfalva. Ezzel szemben – láthatjuk – a legtöbb kontaktuselem Bölönben fordult elő, a legkevesebb Árkoson. A létrejött sorrend tehát: 1) Bölön, 2) Nagybacon, 3) Kálnok, 4) Bibarcfalva, 5) Árkos. A fent bemutatottak alapján kijelenthetjük: a második hipotézis megdőlt.

8. ábra. Román kontaktuselemek az adatközlők kora szerint

A 8. ábra alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a 20–40 év közötti csoport használ az átlagosnál több román kontaktuselemet. Az átlagérték 21, ehhez képest az említett korcsoporté 23,25. A 40–50 év közöttiek átlaga 19,8, az 50 év felettieké 20,2. Utóbbi két érték az átlag alatt helyezkedik el.

Az utolsó vizsgálati szempont a végzettség szerinti megoszlás, ezt szemlélteti a 9. ábra.

9. ábra. A román kontaktuselemek megoszlása az iskolai végzettség alapján

A 9. ábrát értelmezve elmondhatjuk, hogy nincsenek számottevő különbségek annak ellenére, hogy valószínűsíthetőnek tűnt, hogy minél magasabb iskolai végzettséggel rendelkezik valaki, annál nagyobb lesz a használt román kontaktuselemek aránya. Annyi azért mégiscsak jól látható, hogy a szakközépiskolát végzett szakemberek – akik elsődlegesen románul tanulták a szaknyelvet – használták a legtöbb kontaktuselemet. Sorrendben őket az elméleti líceumot végzettek követik, majd a szakmunkásképzőt végzettek, a főiskolai/egyetemi végzettséggel rendelkezők és az általános iskolát végzettek nagyjából hasonló arányokat mutatnak.

Hipotéziseink közül az beigazolódtott, hogy a román nyelv hatása lexikai szinten kimutatható, ennek a hatásnak a mértékét több dolog befolyásolhatja: kor, iskolai végzettség, a tanulás tannyelve, a környezet, azonban – úgy tűnik – a lakhelynek a megyeszékhelyhez való közelsége (legalábbis ebben a térségben) nincs befolyással a hatás mértékére.

A továbbiakban a harmadik hipotézis igazolására kívánok néhány példát bemutatni, ugyanis a nyelvjárásgyűjtés során kiderült, hogy az adatközlők metanyelvi jelzésekkel kísérik a válaszként adott román kontaktuselemeket. Ezeket az adatokat úgy értékelhetjük, hogy az adatközlők a román kölcsönszók használatát nem tekintik magától értetődő jelenségnek, hanem többnyire negatívan viszonyulnak hozzá. Összesen hat kategóriát különítettem el a 9. táblázat szerint.

9. táblázat. A metanyelvi jelzések összefoglaló táblázata

Kategória	Példa
1) mosolyogtak	/mosoly/ dováda „hát ez már tényleg csak románul jut az eszembe” / mosoly/
2) elpirultak	
3) elhallgattak (mert inkább nem mondják ki)	
4) védekeztek	„... csak így használtuk...” „most csak így jött be”
5) önbíráskodást folytattak	„... a víz, szép magyarul, ugye?...” „Na nézzeg, te! Minnyá rományul kell mongyam...”
6) tényszerű megállapítással kísérték	„... ez ugyan románul van...”

Összegzés, következtetések

A kutatási anyagot tekintve számos dolgot megfogalmazhatunk annak vonatkozásában, hogy a román nyelv milyen módon hat a háromszéki tömbmagyarság nyelvhasználatára. Mielőtt a következtetéseket levonnánk, szükséges megemlíteni az ilyen jellegű nyelvészeti kutatásokra jellemző kutatói paradoxon kérdését.

Egy adatgyűjtés, kutatás során a kutató soha nem tudhatja, hogy az adatközlők hogyan nyilatkoznának, hogyan viselkednének olyan helyzetben, amikor nem tudják, hogy minden rögzítésre került. Ennek ellenére a kis populációval végzett kutatás előnye, hogy rövidebb időn belül születnek meg az arra jellemző átfogó eredmények, ennek következtében kirajzolódnak bizonyos problémák, elméleti-módszertani hiányosságok, ami lehetőséget ad arra, hogy egy nagyobb méretű kutatást már úgy lehessen előkészíteni, hogy a folyamat alatt felhasználhatjuk az előzetes tapasztalatokat.

A fentiekben bemutatott kutatás számos eredményt hozott. A szociolingvisztikai kérdőív segítségével létrejött profilok alapján elmondhatjuk, hogy általában az adatközlők nagyon jól beszélnek románul, de érezhető akcentussal, jelentős a nyelvi környezet hatása, sokan nyilatkoznak úgy, hogy a környezetükben élő románoktól sajátították el az államnyelvet. Elmondható az is, hogy az adatközlők nem idegenkednek a román nyelven való megnyilatkozástól, ugyanakkor – ha csak lehet – anyanyelvüket használják, mert úgy érzik, magyarul biztosabbak a megnyilatkozásaik. Pozitívnak értékelhető az is, hogy az adatközlőket egyáltalán nem vagy csak nagyon alacsony számban érte valaha valamilyen atrocitás, megszegényítés amiatt, hogy magyarul beszéltek az utcán, vagy románnyelv-ismeretük nem volt felső szintű. A kutatásból az is kiderült, hogy a nyelvhasználati szinterek, ahogyan a személyestől bővülnek a nyilvános felé, úgy növekszik a román nyelv használatának aránya is. Legmagasabb arányban a rendőrségen kell mind írásban, mind beszédben románul kommunikálni. Az adatközlőket a román nyelv használatában befolyásolja a kor, az iskolai végzettség, a tanulás tannyelve és a környezet.

A lexikai szintű vizsgálat hipotéziseire visszatérve pedig azt mondhatjuk el, hogy a számadatok alapján a háromszéki magyar nyelvhasználók megnyilatkozásaiban is kimutatható a román nyelv kontaktushatása lexikai szinten, így ezt a hipotézist igazoltnak tekintem. A térbeli megoszlásra vonatkozó második hipotézisre irányuló vizsgálat eredményei alapján nem tekinthető igazoltnak, azonban a kutatásba bevont adatközlők számának következményeként nem jelenthetjük ki, hogy a számadatok valóban így alakulnak, kérdés, hogy egy tízszerekkora populációval készült felmérés ugyanezt az eredményt adná-e.

Végül, az a hipotézis is igazolódott, hogy az adatközlők egyfajta tudatossággal kezelik a román kontaktuselemek használatát, ennek a nyelvhasználói tudatosságának a jelei a különböző nyelvi és metanyelvi válaszokat kísérő megjegyzések.

Összességében, ha azt a kérdést tesszük fel: *Veszélyben van-e a magyar nyelv?*, talán nem meglepő a válasz, hogy: nem, lévén, hogy egy tömbmagyar régióról van szó. Mint a fentiekben is említettem, bár a kutatás statisztikai szempontból alacsony számú adatközlővel készült, eredményei segítségével jelentősen befolyásolható egy hasonló, bővebb kutatás elméleti-módszertani kerete. Egy további kutatás lehetne annak vizsgálata, hogy ezek az eredmények hogyan ágyazhatók be, milyen mértékben esnek egybe az előzetes eredményekkel. Továbbá ez a kutatás arra is nagyon jó lehetőség volt nekem, mint pályája elején álló kutatónak, hogy még jobban elmélyítsem szakmai tudásomat és terepen szerzett tapasztalataimat.

IRODALOM

- Bálint Emese: *Kétnyelvűség és nyelvi változás a szórványban*. (A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet kiadványai.) Sepsiszentgyörgy, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, 2013.
- Bárczi Géza: A magyar nyelvátlaszkutatás története. In: Deme László – Imre Samu (szerk.): *A Magyar Nyelvjárások Atlaszának elméleti-módszertani kérdései*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975. 13–50. o.
- Benő Attila: Magyar–román nyelvi érintkezés. In: Péntek János – Benő Attila: *Nyelvi kapcsolatok, nyelvi dominanciák az erdélyi régióban*. (A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet kiadványai.) Kolozsvár, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, 2003. 53–87. o.
- Benő Attila: *A kölcsönző jelentésvilága*. (Erdélyi Tudományos Füzetek.) Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2004.
- Benő Attila: Kisebbségi nyelvi jogok kodifikációjának néhány problémája. In: Péntek János – Benő Attila (szerk.): *Nyelvi jogi környezet és nyelvhasználat*. (A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet kiadványai.) Kolozsvár, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, 2005. 135–139. o.
- Benő Attila: Nyelvi jogok, nyelvhasználat a közigazgatás területén Romániában. In: Benő Attila – Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok*. (A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet kiadványai.) Kolozsvár, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, 2006. 36–42. o.
- Benő Attila: *Kontaktológia. A nyelvi kapcsolatok alapfogalmi*. Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, 2008.

- Benő Attila: Normatadat és nyelvi presztízs. In: Horváth István – Tódor Erika Mária (szerk.) *Nyelvhasználat, tannyelv és két(több)nyelvű lét*. Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion Kiadó, 2011. 147–162. o.
- Csernicskó István: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest, Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató műhely, 1998.
- Chambers, J. K. – Trudgill, Peter: *Dialectology*. Cambridge, Cambridge University Press, 2004.
- Gál Noémi: A magyar nyelv Romániában a nyelvi revitalizáció eszköztárának fényében. In: Horváth István – Tódor Erika Mária (szerk.): *Nemzetállamok, globalizáció és kétnyelvűség: nyelvpedagógiai és szociolingvisztikai tanulmányok*. Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion Kiadó, 2009. 73–84. o.
- Gál Noémi: *A nyelvi revitalizáció. Elméletek, módszerek, lehetőségek*. (A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet kiadványai.) Kolozsvár, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, 2010.
- Göncz Lajos: *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest–Újvidék, Osiris Kiadó – Fórum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, 1999.
- Horváth István: A romániai magyarok nyilvános nyelvhasználatának mintázatai. In: Horváth István – Tódor Erika Mária (szerk.): *Nyelvhasználat, tannyelv és két(több) nyelvű lét*. Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion Kiadó, 2011. 115–136. o.
- Kollega Tarsoly István (szerk.): *Révai Új Lexikona*. I., III., XI., XIV. k. Szekszárd, Babits Kiadó, 2004.
- Lanstyák István: *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest–Pozsony, Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, 2000.
- Márton Gyula – Péntek János – Vőő István: *A magyar nyelvjárások román kölcsön-szavai*. Kolozsvár, Kriterion Kiadó, 1977.
- Péntek János: Helyzet és állapot. In: Péntek János – Benő Attila (szerk.): *Nyelvi kapcsolatok, nyelvi dominanciák az erdélyi régióban*. (A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet kiadványai.) Kolozsvár, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, 2003. 9–40. o.
- Péntek János: Akarunk-e élni is a joggal? In: Péntek János – Benő Attila (szerk.): *Nyelvi jogi környezet és nyelvhasználat*. (A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet kiadványai.) Kolozsvár, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, 2005. 140–144. o.
- Péntek János: Többségi? Kisebbségi? In: Horváth István – Tódor Erika Mária (szerk.): *Nyelvhasználat, tannyelv és két(több)nyelvű lét*. Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion Kiadó, 2011. 11–26. o.
- Péntek János – Benő Attila: Nyelvi jogok Romániában. In: Péntek János – Benő Attila (szerk.): *Nyelvi jogi környezet és nyelvhasználat*. (A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet kiadványai.) Kolozsvár, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, 2005. 95–120. o.

- Szépfalusi István – Vörös Ottó – Beregszászi Anikó – Kontra Miklós: *A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában*. Budapest–Alsóőr–Lendva, Gondolat Kiadó – Imre Samu Nyelvi Intézet – Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, 2012.
- Szilágyi N. Sándor: Asszimilációs folyamatok a romániai magyarság körében. In: Péntek János – Benő Attila (szerk.): *Nyelvi jogi környezet és nyelvhasználat*. (A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet kiadványai.) Kolozsvár, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, 2005. 24–94. o.
- Varga Attila: Az anyanyelvhasználat joga a román jogrendben. In: Péntek János – Benő Attila (szerk.): *Nyelvi jogi környezet és nyelvhasználat*. (A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet kiadványai.) Kolozsvár, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, 2005. 121–125. o.

Román kölcsönszók kérdőíve, 2014

1	tura	A csavargárban három ... dolgoznak.
2	dormitor	A lakás melyik helyiségében alszunk?
3	rodál	Az új gépekkel, járművekkel mit teszünk?
4	piksz	Ez mi? (r.)
5	piulica	Ez mi? (r.)
6	plásza	Ez mi? (r.)
7	plik	Ez mi? (r.)
8	polonyik	Ez mi? (r.)
9	príza	Ez mi? (r.)
10	rámpa	Ez mi? (r.)
11	ránga	Ez mi? (r.)
12	remorka	Ez mi? (r.)
13	salapéta	Ez mi? (r.)
14	surub	Ez mi? (r.)
15	difuzor	Ez mi? (r.)
16	doszár	Ez mi? (r.)
17	duba	Ez mi? (r.)
18	fridsider	Ez mi? (r.)
19	gogos	Ez mi? (r.)
20	kamijon	Ez mi? (r.)
21	szekretáriát	Ha az iskolában valamilyen ügyet kell intéznünk gyermekünk tanulmányaival kapcsolatban, hová kell mennünk?
22	urdzsenca	Hogy hívják a kórháznak azt a részlegét, ahová mentővel viszik az embert?
23	sef	Hogy hívják a munkahelyen azt az embert, aki mások munkáját felügyeli?
24	primár	Hogy hívják a település vezetőjét?
25	szanepid	Hogy hívják azt a szervezetet, amelyik az egészségügyi és higiéniai dolgokat ellenőrzi egy-egy étteremben?
26	visináta	Hogy hívják azt a szeszes italt, amelyik meggyből készül?

- 27 **kaszárnya** Hogy hívják azt az épületet, amiben a katonák laknak?
- 28 **szekretár** Hogy hívják azt, aki ott dolgozik?
- 29 **kalorifer** Hogy hívják azt, ami tömbházakban az ablak alatt van és meleget áraszt?
- 30 **rapid** Hogy hívjuk azt a vonatot, amelyiknek „R” a jelzése?
- 31 **csentru** Hogy nevezik a települések legfontosabb részét?
- 32 **szukk** Hogy nevezzük azt az édes, szénsavas italt, amit a gyerekek különösképp szeretnek?
- 33 **veterinár** Hogyan hívjuk azt az embert, aki az állatok betegségeit gyógyítja?
- 34 **kompartiment** Hogyan nevezik a vonatok, kis elválasztott egységeit, ahol 6–8 ember tud egyszerre ülni?
- 35 **rajon** Hogyan nevezik az üzletek nagyobb egységeit? // Hogyan nevezték régen a megyénél nagyobb közigazgatási egységet?
- 36 **szekuritáté** Hogyan nevezték régen azt a szervet, akik az ország minden állampolgárát figyelték, és ha pártellenes dolgokat művelt, akkor besúgták?
- 37 **cujka** Hogyan nevezzük azt az italt, amelyet gyümölcs főzésével nyerünk?
- 38 **dák** Hogyan nevezzük a beadandó terményekre / vasra szerződést kötő, illetve ezeket felvásároló állami intézményt?
- 39 **afis** Hogyan nevezzük a falon levő papírt, amin valamilyen információ van?
- 40 **berbécs** Hogyan nevezzük a hím kecskét?
- 41 **cáp** Hogyan nevezzük a hímnemű kecskét?
- 42 **esztrenga** Hogyan nevezzük a juhakolnak azt a részét, ahová fejés előtt a juhot beterelelik?
- 43 **direktor** Hogyan nevezzük az intézményeket vezető személyeket?
- 44 **adzsent** Hogyan nevezzük azokat az embereket, akik fel szoktak keresni bennünket otthonunkban különböző eladási ajánlatokkal?
- 45 **kompleks** Hogyan nevezzük azokat az épületegyütteseket, ahol több tömbház mellett, szálloda és étkezde is található?
- 46 **csentrála** Hogyan nevezzük azt a dolgot, amelyik a tömbház-lakásokban található, és a fűtést, illetve a víz melegítését szolgálja?
- 47 **baszkuánt** Hogyan nevezzük azt a nagy autót, amely homokot, földet, köveket szállít?

- 48 **rekomandát** Hogyan nevezzük azt a postai küldeményt, amelyet alá kell írni át-
vételkor, vagy személyesen kell bemenni érte a postahivatalba?
- 49 **csintura** Hogyan nevezzük azt a ruhakiegészítőt, ami bőrből készül és a de-
rekunk táján viseljük?
- 50 **negociálható** Hogyan nevezzük azt az árat, amelyen a tulajdonossal megegyezve
változtathatunk egy ingatlan eladásánál?
- 51 **batéria** Hogyan nevezzük azt az elektromos tárgyat, amelyet akkor használ-
unk, ha elveszik az áramot?
- 52 **delegát** Hogyan nevezzük azt az embert, aki több ember közös érdekében
jár el?
- 53 **snicel** Hogyan nevezzük azt az ételt, amely úgy készül, hogy egy szelet
húst lisztbe, tojásba, prézlibe forgatva olajban megsütünk?
- 54 **ambalázs** Hogyan nevezzük azt, ami körülveszi azt a tárgyat, élelmiszert,
amit megvásároltunk?
- 55 **deplaszáre** Hogyan nevezzük azt, amikor egy cég alkalmazottját külföldre kül-
dik ügyeket intézni?
- 56 **adunare** Hogyan nevezzük azt, amikor több ember együtt tartózkodik egy
helyen, hogy valamiről szavazzon, vagy tüntessen valami ellen?
- 57 **kollektív** Hol dolgoztak a kommunizmus idején a parasztok?
- 58 **zsudeketoria** Hol hozzák a különböző ítéleteket?
- 59 **kofeterija** Hol készítenek és árusítanak süteményeket?
- 60 **lemnerija** Hol készülnek a bútordarabok?
- 61 **kabana** Hol lehet aludni egy többnapos hegyi túra közben?
- 62 **diszpenzár** Hol rendel az orvos itt a faluban?
- 63 **primerija** Hol székel a polgármester?
- 64 **tribunál** Hol tárgyalják a peres ügyeket?
- 65 **depó** Honnan lehet építőanyagot vásárolni?
- 66 **resztauránt** Hová járnak enni az emberek?
- 67 **bufet** Hová járnak inni az alkoholt szerető emberek?
- 68 **csekk** Hová tesszük be a pénzünket, ha kamatoztatni szeretnénk?
- 69 **autószervics** Hová visszük az autót, ha az elromlik?
- 70 **armáta** Hová vittek régen a fiatal férfiakat?
- 71 **afácsere** Két gazdag ember mit köthet?
- 72 **csobán** Ki az, aki nyáron a juhokat legelteti?

- 73 **zsudeketor** Ki hoz ítéletet a törvényszéken?
- 74 **gripa** Melyik az a betegség, amely köhögéssel, tüszögéssel, orrfolyással jár?
- 75 **alimentára** Melyik az a helyiség, ahol ennivalót lehet vásárolni?
- 76 **bizsutéria** Melyik az a helyiség, ahol karkötőt, gyűrűt, nyakláncot lehet vásárolni?
- 77 **aprozár** Melyik az a helyiség, ahol zöldséget, gyümölcsöt lehet vásárolni?
- 78 **csorba** Melyik az az ételfajta, ami sok vízzel, zöldséggel készül és általában savanykás íze van?
- 79 **sofer** Mi a foglalkozása annak, aki egész nap gépjárművet vezet?
- 80 **barázs** Mi a neve annak a dolognak, ami elzárja a folyó útját, hogy gyűjtőtavat hozzon létre?
- 81 **advokát** Mi a neve annak a szakembernek, aki peres ügyekben képvisel bennünket?
- 82 **bariéra** Mi áll vasúti sín és a közút találkozásánál a sín két oldalán?
- 83 **márfa** Mi érkezik az üzletekbe naponta?
- 84 **autorizáció** Mi szükséges egy vállalkozónak ahhoz, hogy működhessen?
- 85 **filtru** Mi van a cigaretta végén, amelyiket befalják?
- 86 **vizita** Mibe jár a legény, mielőtt elveszi a lányt?
- 87 **cselula** Mibe zárják a rabokat a börtönben?
- 88 **szervics** Mije van annak, aki minden nap elmegy oda, ott tartózkodik, tesz valamit, majd hónap végén fizetést kap érte?
- 89 **grupa** Mikre osztják a gyerekeket az óvodákban, a katonaságnál?
- 90 **buletin** Mije van minden, 14. életévét betöltött román állampolgárnak?
- 91 **blokk** Milyen épületben laknak városban az emberek?
- 92 **zsudec** Milyen kisebb régiókba van szervezve Románia területe?
- 93 **szifon** Milyen víz az, amelyik erőse szénsavas?
- 94 **akcselerát** Milyen vonat az, amelyik gyorsabban közlekedik?
- 95 **szalváre** Minek a telefonszáma a 112?
- 96 **szemnál** Mit ad a lámpa a sínek mellett?
- 97 **dováda** Mit adnak a rendőrök annak a sofőrnek, akinek elveszik a hajtási jogosítványát?
- 98 **bon** Mit adnak az üzletekben a vásárlás alkalmával?

- 99 **kitánca** Mit adnak, ha kifizetünk egy fakturát?
- 100 **reszt** Mit adnak, ha több pénzt adunk a pénztárnál, mint amennyibe került a megvásárolt áru?
- 101 **alárma** Mit fújnak a tűzoltóknál, ha tűz üt ki valahol?
- 102 **csubuk** Mit hagyunk a pincérnek?
- 103 **kászka** Mit hordanak a motorosok a fejükön?
- 104 **abszencia** Mit írnak annak a munkahelyén / az iskolában, aki nem jelenik meg?
- 105 **inventár** Mit írnak ki az üzletek ajtajára, ha zárva vannak, mert számolják az árut?
- 106 **csertifikát** Mit kap az, aki elvégez egy tanfolyamot?
- 107 **csitácie** Mit kapunk a bíróságról, ha tanúskodni kell mennünk?
- 108 **aviz** Mit kapunk a postáról, ha ajánlott levelünk érkezik, és nem tartózkodunk otthon, hogy átvehessük azt?
- 109 **permisz** Mit kell annak megszerezni, aki gépjárművet szeretne vezetni?
- 110 **cserere** Mit kell beadni bármire, amit igényelni szeretnénk?
- 111 **avánsz** Mit kell fizetni egy ingatlanért a vásárlás kezdetekor?
- 112 **taksza** Mit kell fizetni minden ingatlanunk után?
- 113 **balánca** Mit kell minden cég könyvelőjének elkészíteni rendszeresen, általában félév vagy év végén?
- 114 **adressza** Mit kell ráírni a borítékra, ha levelet szeretnénk küldeni?
- 115 **adeverinca** Mit kérünk a házirosvostól munkahelyre / iskolába, ha hiányoztunk?
- 116 **katrinca** Mit köt az asszony maga elé, ha kenyeret süt?
- 117 **asziguráe** Mit kötelező kötni minden ingatlanunkra?
- 118 **rekursz** Mit nyújtunk be a bíróságon, ha nem vagyunk megelégedve az ítélettel?
- 119 **média** Mit számolnak az iskolásoknak félév, illetve tanév végén?
- 120 **aledzsere** Mit szoktak négyévente tartani, ami során kiderül, ki lesz az új polgármester?
- 121 **gretár** Mit szoktunk enni, amikor elmegyünk kirándulni a „zöldbe”?
- 122 **aprobál** Mit tehet egy tanács egy kéréssel, úgy, hogy annak pozitív eredménye legyen?
- 123 **virál** Mit tesz az, aki bankszámlájáról egy bizonyos összeget elküld egy másik ember számlájára?

124	afisál	Mit tesz az, aki ezt éppen kiteszi?
125	kolektál	Mit tesz az, aki házról házra jár és elkéri az adót az emberektől?
126	votál	Mit tesz az, aki kifejti véleményét egy pecsétrel azzal kapcsolatban, hogy ki legyen a polgármester/államelnök?
127	inkadrál	Mit tesz az, aki valaminek / valakinek megkeresi és megtalálja a helyét?
128	angazsál	Mit tesz egy igazgató, amikor eldönti, hogy egy adott személyt szeretne a cégénél dolgoztatni?
129	analiza	Mit tesznek a kórházi laboratóriumban a levett vérrrel?
130	bandázs	Mit tesznek a sebekre a kórházban?
131	mazsoráre mazsorál	Mit tesznek az adónkkal, ha nem fizetjük ki időben?
132	abonament	Mit vásárol havonta, aki autóbusszal vagy vonattal szeretne utazni?
133	topor	Mivel hasítjuk a fát?

Csaba Attila BOTH

Language use in Háromszék – effects of the Romanian language

In the very current discourse of language and identity loss as well as language and nation death there is a question that arises also in the case of the block of Hungarians living in Háromszék in Transylvania: „*Is the Hungarian language endangered?*” Ordinary people would say no to this question, and it is backed up by the research, too. During my fieldwork in Háromszék I was using a sociolinguistic questionnaire and was making dialect analyses in the villages. Based on these data I am presenting an analysis of lexical level contacts as well as a sociolinguistic profile of the informants.

Keywords: language death, nation death, identity loss, language loss, endangered language

A romániai magyar felsőoktatási intézményrendszer kapcsolathálója

Tanulmányomban a romániai magyar felsőoktatás intézményeinek kapcsolathálóját elemzem. A kapcsolatháló-elemzés módszere alkalmas a társadalom mikro-, és makroszintje közötti távolság áthidalására.¹ A társadalmi kapcsolataikból kiragadott egyéni szereplők jellemzőinek vizsgálatával szemben a társadalmi kontextus és a szereplők beágyazottságának vizsgálatát is lehetővé teszi. A hálózat struktúrája és tagoltságának okai segíthetnek az intézményrendszer működésének megértésében. A kutatás az erdélyi magyar társadalom eddigi intézményi vizsgálatának hiánypótló kiegészítésévé válhat. A tágabb társadalmi környezetet az erdélyi magyar társadalom képezi, az ezen belül működő költségvetési és nonprofit intézmények közül ez utóbbiakat állítom az elemzés középpontjába.

A legtöbb kutatás kiindulópontja, hogy az erdélyi magyar társadalmat komplex társadalomként értelmezi, melynek saját intézményrendszere és elitje van. A nonprofit szektort és intézményrendszert különböző mezőelméleti modellekkel lehet megragadni, például azon modell² segítségével, amely a rendszert hat alrendszerre osztja. Itt az alrendszerek mezőket képeznek, amelyek az említett alrendszer költségvetési intézményéből és az ahhoz kapcsolódó nem kormányzati szervezetekből állnak. A mezőben az intézmények pozícióját a kormányzati szervektől való távolság határozza meg.³ A hálózatelemzés a különböző társadalmi és intézményelméleti modellek empirikus tesztjeként szolgál, hiszen a mezőelmélet és hálózatelemzés közös elemeinek köszönhetően megfeleltethető egymásnak.⁴ Ezzel egy időben megmutatja, hogy melyek azok a területi-társadalmi tényezők, amelyek ténylegesen strukturálják a hálót, s hogy melyek a kapcsolódási pontok a román, a magyarországi magyar és a nemzetközi intézményekhez.

A kutatás azt vizsgálja, hogy az erdélyi magyar társadalom sajátosságai, területi-társadalmi tagolódásai⁵ hogyan képződnek le az intézményrendszer szintjén. A társadalomszerkezeti ismérvek olyan intézménykapcsolati sajátosságokra

¹ Angelusz Róbert – Tardos Róbert: *Társadalmak rejtett hálózata*, 1999, i. m.

² Kiss Dénes: *Az erdélyi magyar civil szféráról*, 2006, i. m.

³ Uo.

⁴ Jason Owen-Smith – Walter W. Powell: *Networks and institutions*, 2008, i. m. 596–623. o.

⁵ Bárdi Nándor: *Törésvonalak keresése...*, 2001, i. m.

hatnak, mint a civil, civil jellegű és a költségvetési intézmények egymáshoz való viszonya,⁶ az intézményrendszeren belüli különböző alrendszerek és tematikus alcsoportok elkülönülése,⁷ a kapcsolatok tartalma⁸ vagy a hálózati struktúra.

A kutatás a felsőoktatási mező együttműködési kapcsolatainak szisztematikus vizsgálatát tartalmazza két perspektívából. Azt vizsgálja, hogy milyen kapcsolat-építési stratégiák jellemzik az intézményeket a kormányzati szinttől való távolság és szervezeti jellemzők függvényében, a következő kutatási kérdések mentén: Milyen almezők vannak ezen belül?; Ezek hogyan strukturálódnak?; Kik a centrális szereplők és milyen kapcsolati hálóval rendelkeznek? Ez utóbbi vizsgálat kvantitatív módszerrel történik, azonban szükség van egy fontos kiegészítésre: ahogyan a hálózatelemzés módszertanát a mezők szociológiai vizsgálatára használtam, úgy a kapcsolatok tartalma is szociológiai magyarázatra szorult. A kutatás magába foglalt egy kvalitatív elemzést, melyben minden típusú szervezetből néhányat kiválasztva arra kerestem a választ, hogy az adott hálózati pozíció és az adott kapcsolatépítési stratégiák mit is jelentenek valójában. Mi áramlik keresztül a kötéseken, milyen strukturális kényszerek keletkeznek az előnyökkel egyidőben és hogy mi magyarázza a hálóban az alkalmazott kapcsolatépítési stratégiák mentén kirajzolódó alakzatokat.

A romániai magyar intézményrendszer

Jelen esetben a mezőt a magyar nyelvű egyetemek, az önálló egységekként működő tanszékek és a hozzájuk kapcsolódó nonprofit keretek között működő egyetemi háttérstruktúrák, illetve szakkollégiumok, egyetemista diákszervezetek és szakosztályok alkotják. Az intézményrendszer szempontjából releváns megemlíteni, hogy az erdélyi magyar közösség területileg mutat eltéréseket. Teljesen más a helyzet a székelyföldi tömbben és más a szórványterületeken a nyelvhasználati, a foglalkoztatáspolitikai és intézményfenntartási szektorban. A Partium-

⁶ Ágh Attila: *Civil társadalom...*, 1999, i. m. 59–61. o.; Adalbert Evers – Jean-Louis Laville: *Defining the third sector...*, 2004, i. m. 11–31. o.; Kiss Dénes: *Az erdélyi magyar civil szféráról*, 2006, i. m.

⁷ Gerő Márton – Fonyó Attila: *Szektor, alszektor vagy nem szektor?*, 2013, i. m. 34–60. o.; Kiss Dénes: *Romániai magyar non-profit szervezetek...*, 2010, i. m.

⁸ Gerard R. Salancik: *Wanted: A good network theory of organization*, 1995, i. m. 345–349. o.

ban például az 1970-es évektől a közösségszerveződés és az információáramlás a magyarországi média hatására másképp fejlődött, mint a többi régióban.⁹

A mai intézményrendszer struktúrája hosszabb történelmi-társadalmi folyamat eredménye.¹⁰ Más európai többségi társadalmak civil szféráihoz képest túlsúlyban vannak a kulturális szervezetek.¹¹ A hozzáférhető támogatási rendszerek is a kultúra centrikus civil szférát termelik újra.¹² Bíró A. Zoltán a rendszerváltás utáni erdélyi magyar intézményesedési folyamatokat vizsgálva¹³ arra a következtetésre jutott, hogy a szervezetek (egyesületek, alapítványok és politikai funkciókat felvállaló intézmények) 80%-a nyíltan etnikai elemeket állít középpontba, és csak húsz százalék az, aki pragmatikusabb célokért küzd. Bíró szerint az intézmény és a környezete közötti viszony formálódása alapján két féle intézmény létezik. Az „A” modellbe azokat sorolja, amelyek a rendszerváltás után gyorsan, látványosan jöttek létre, s kezdetben örök időkre szóló szervezetként léptek a nyilvánosság elé. Ezek a szervezetek kívülről, ideológiai alapon kapják a támogatásokat, nem onnan, ahova tevékenységük irányul. Ezen szervezetek sokszor a presztízs termelését tartják elsődlegesnek, s Bíró ide sorolja az által vizsgált szervezetek 80–90%-át. A „B” modellben a tevékenység és a szervezetek fenntartásához szükséges erőforrások ugyanabban a térben vannak: csak akkor működhet a szervezet, ha a megcélzott környezet megadja a működéshez szükséges legitimitást, ezért ezek a szervezetek professzionálisabbak, de kevésbé jellemző rájuk a stabil konfiguráció, újra és újra definiálják a kapcsolatokat a környezetükkel.¹⁴

A vizsgálandó szervezetek

Azokat a romániai magyar intézményeket vizsgáltam, amelyek önbesorolásuk alapján oktatással, elsődlegesen felsőoktatással foglalkoznak vagy ahhoz kapcsolódó tevékenységet folytatnak. A felsőoktatási mező a költségvetési intézményekből és a hozzájuk kapcsolódó nonprofitokból áll. A vizsgált szervezeteknek ugyanakkor azon kapcsolatait is feltártam, amelyek a mezőn kívül találhatóak, hogy meghatározhassam, hogy a vizsgált intézmények milyen egyéb kapcsó-

⁹ Kiss Dénes: *Romániai magyar non-profit...*, 2010, i. m.; Bárdi Nándor: *Törésvonalak keresése...*, 2001, i. m.

¹⁰ Bárdi Nándor: *Törésvonalak keresése...*, 2001, i. m.; Bíró A. Zoltán: *Intézményesedési folyamatok...*, 1998, i. m. 15–48. o.

¹¹ Kiss Dénes: *Romániai magyar non-profit...*, 2010, i. m.

¹² Pápay Boróka: *Állami forráseloszlás a romániai magyar nonprofitok körében*, 2013, i. m.

¹³ Bíró A. Zoltán: *Intézményesedési folyamatok...*, 1998, i. m. 15–48. o.

¹⁴ Uo.

latokkal rendelkeznek, hogy kapcsolódnak-e más romániai, magyarországi és nemzetközi szervezetekhez és hol húzódik a mező határa. Az elemzésbe így bekerült nem felsőoktatási profilú szervezeteknek azonban az egymáshoz való viszonyát már nem tártam fel.

A következőkben a Kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet elemzése alapján¹⁵ tekintetem át a romániai magyar nonprofit szektor fontosabb sajátosságait. Az itt tevékenykedő magyar civil szféra a kisebbségi csoport lélekszámához viszonyítva kisméretű, az aktív civil szervezetek alig adják ki az összes romániai szervezet 2%-át (mintegy ezer fölötti számról beszélhetünk), míg a magyarság aránya 6% Romániában.

A romániai magyar civil szervezetek területi megoszlása egybevág a magyarok térbeli elhelyezkedésével, kicsit magasabb a szórvány területeken. A falun működő szervezetek aránya magasabb, mint az országos átlag, azonban a falusi lakosságon belüli szervezetsűrűség alacsonyabb, mint a városi. A nonprofit szervezetek mintegy egyharmada működik falun. A szektor több mint fele fő tevékenységét tekintve kulturális szervezet. Ez a típus 2006 és 2009 között arányában növekedett, míg az egészségügyi és környezetvédelmi szervezetek aránya alacsonyabb a romániai átlagnál.¹⁶ Egy európai vizsgálatban globálisan 32 ország nonprofit szféráját vizsgálva azt mutatták ki, hogy a szervezetek 19%-a volt kulturális, 32% oktatási, 19% pedig szociális szolgáltatásokra szakosodott.¹⁷

A vizsgált időszakban a szervezetek évi költségvetése átlagosan 5–10 ezer lej között mozgott, legfontosabb anyagi forrást a hazai pályázatok jelentették. Ebben az időszakban visszaszorulóban voltak a külföldi, elsősorban magyarországi támogatások. A szervezetek több mint fele legfontosabb forrásként valamilyen pályázati forrást jelölt meg.

A mezők és szektorok logikája

A kisebbségi intézményrendszer romániai magyarságra alkalmazható modelljét Kiss Dénes dolgozta ki, aki magyar intézményeknek a magyar ügyvitelűeket tekinti. Az intézményrendszert hat alrendszerre osztja: politikai, közigazgatási, gazdasági, vallási, művelődési és oktatási-tudományos alrendszerekre. A többségi társadalomhoz képest a kisebbségi társadalom intézményei fokozottabban

¹⁵ Kiss Dénes: *Romániai magyar non-profit szervezetek...*, 2010, i. m.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Lester M. Salamon – S. Wojciech Sokolowski – Regina List: *Global civil society: An overview*, 2003, i. m.

civil keretek között működnek. A nonprofit keretek között működő kisebbségi intézményrendszer – mint mező a két többségi mezőhöz –, a magyarországi és romániai intézményrendszerhez kapcsolódik, változó autonómiával. A formális civil szféra egy része funkcióját tekintve valójában költségvetési típusú intézmény, vagyis civil formában létrehozott, de állami intézmény funkcióját ellátó szervezet.

Egy mezőt az említett alrendszer költségvetési intézménye és a hozzá kapcsolódó nonprofitok alkotnak. Itt arról van szó, hogy a többségi társadalom által létrehozott állami intézményeket a romániai magyar elit egy része a társadalom szempontjából szükségesnek tartotta és civil keretek között hozta létre a saját társadalmában, mivel erre állami keretek között nem volt lehetőség. Ezen szervezetek a kormányzathoz fűződő viszonyuk mentén jellemezhetőek, nem pedig azzal szemben. Számos szervezet így nem egyéb, mint nemzetállamokban létrehozott költségvetési intézmény analógiájára létrehozott civil szervezet.¹⁸

Evers és Laville¹⁹ egy másik megközelítést alkalmaz. Itt a nonprofit vagy harmadik szektor az állami szektor, a piaci szektor – és a közösség vagy más néven háztartások – között helyezkedik el. Ezen szektor arra hivatott, hogy azokat a szükségleteket fedje le, melyeket a másik két szektor képtelen. A szektorok metszéspontjaiban vegyes szerveződések találunk. Ennek a határai is áteresztőbbek.²⁰ A harmadik szektor működése különösen fontos lehet kisebbségi közösségek esetében, hiszen az állam ezen a területen a tömeges igények kielégítésére törekszik.

A nonprofit szektor olyan köztes terület a jóléti pluralista modellben, amely összekapcsolja a háromszög többi elemét, vagyis az állami, a piaci szektort és a közösséget.²¹ Tardos Róbert szerint a jóléti pluralista értelmezésben a hálózatok szükségessége makroszinten merül fel, mert így áthidalhatóvá válik a mikro- és makroszint közötti szakadék, s az egyik szint összefüggései kapcsolatba hozhatók a másik szinten lévővel.²²

A kapcsolatháló-elemzés előnye a klasszikus Survey-felvételekkel szemben az, hogy az alanyt nem ragadják ki a környezetéből. Így egyszerre képes megjeleníteni a csoportalakzatokat, ami az egyénre a strukturális kényszert rója és az egyéni cselekvéseket, melynek következtében a csoport struktúrája módosul, vagyis ez által a mikro- és a makroszint közötti távolságot is áthidalja a módszer.²³

¹⁸ Kiss Dénes: *Az erdélyi magyar civil szféráról*, 2006, i. m.

¹⁹ Adalbert Evers és Jean-Louis Laville: *Defining the third sector in Europe*, 2004, i. m. 11–31. o. Uo.

²¹ Bartal Anna Mária: *A hálózatelemzés lehetőségei...*, 2006, i. m.

²² Uo.

²³ Angelusz Róbert és Tardos Róbert: *Társadalmak rejtett hálózata*, 1991, i. m.

A hálózatelemzés legfontosabb fogalmait a Szántó–Tóth²⁴ szerzőpáros és Bartal²⁵ segítségével tekintem át. Maga a kapcsolatháló-elemzés jól kiforrott fogalomkészlettel rendelkezik. Amíg a mikroszintű elmélet az egyén központú vagy egocentrikus hálókat vizsgálja, addig a makroszintű a teljes hálót. A társadalmi háló két elemből tevődik össze: 1. cselekvőkből, amelyek lehetnek egyének, szervezetek, városok stb., ezek képezik a csomópontokat a hálózatban; 2. a köztük lévő kötésekből, melyek kölcsönösök (szimmetrikusak) vagy egy irányúak (asszimmetrikusak). A kapcsolatok is több félek lehetnek. A cselekvőkhöz attribútumok kapcsolhatók, amelyek egyéni tulajdonságokat fednek. Ezen attribútumokat később összefüggésbe hozhatjuk a hálózati struktúrával.

A hálózat sűrűsége egy nulla és egy közötti szám. Az egyes azt jelöli, hogy mindenki mindenkivel kapcsolatban áll. A kapcsolatháló rendszerint több alcsoportra oszlik, melynek egyik jellegzetes formája a klikk, amely a szereplők közötti magas egymásra mutató (magas kohéziós) kapcsolatokról adódik.

Az aktorokhoz (cselekvőkhöz) beérkező kapcsolatokat jelölő mutatót befoknak, a belőlük kifutókat pedig kifoknak nevezik. Egy aktornak akkor magas a presztízse, ha sok kapcsolat érkezik be hozzá a háló többi szereplőjétől.

A centralitás vagy központiság fogalma azt jelöli, hogy az adott hálózatban létező kapcsolatok közül mennyit birtokol az aktor. Centrális vagy periférikus szereplőnek lenni a legtöbb elemzésben egyet jelent az erőforrások áramlásából részesülni vagy kimaradni ezekből.²⁶

Elemzési minták

Owen–Smith és Powel a hálózatok és szervezetek viszonyát vizsgálták.²⁷ Egyik alaptézisük, hogy a hálózatok alakítják az intézményeket, ugyanakkor az intézmények is visszahatnak a hálózatokra. A szerzők szerint a mezők lefordíthatók a hálózatelemzés nyelvezetére. A fontosabb fogalmak az intézményi és a hálózati elméletben is: a mező, a logika, a beágyazottság és a társadalmi tőke. A hálózatokat legalább két értelemben mezőnek tekinthetik: mind a kettő egy adott értelmezési keret mechanizmusait írja le. A mezőket hálózatok alkotják, amik strukturálják a kapcsolatokat és létrehozzák azok következményeit. A racional-

²⁴ Szántó Zoltán és Tóth István: *Társadalmi hálózatok elemzése*, 1993, i. m. 33–55. o.

²⁵ Bartal Anna Mária: *A hálózatelemzés lehetőségei...*, 2006, i. m.

²⁶ Bartal és a Szántó–Tóth páros alapján.

²⁷ James Owen-Smith és Walter Powell: *Networks and institutions*, 2008, i. m. 596–623. o.

tás és cselekvési stratégiák terei. Mindkettőnek relációs aspektusai vannak, ahol a szereplőket szálak szövik össze.²⁸

Az intézményrendszer hálózati megközelítéséhez fogódzót adhat, hogy a romániai magyar nonprofitok 2010-es átfogó Survey-jellegű felmérésében²⁹ arra vonatkozóan is volt kérdés, hogy a környezetük milyen más szereplőivel vannak kapcsolatban. Az eredményből az derült ki, hogy leginkább az önkormányzati szektorral vannak összefonódva, több mint kétharmaduknak volt közös programja ilyen intézménnyel, s a szervezetek felének az egyházi szférával is.³⁰ Ez alátámasztaná a fent említett Evers és Laville szerinti modellt, ami az állami és a nonprofit szektor viszonyát illeti. Mindenekelőtt azonban a civil szervezeteknek az egyéb civil szervezetekkel volt legszorosabb az együttműködése, mintegy háromnegyedik fel tud mutatni ilyen kapcsolatot.³¹

A civil szervezetek kapcsolathálójának vizsgálatával számos kutatás foglalkozott. Ezek hipotézise legtöbbször az volt, hogy a struktúrából fakad az információ- és az erőforrás-áramlás, és ezért a struktúra feltérképezése maga a feladat annak alkalmazásával és mutatószámaival. Az elemzés során olyan mutatók használata lehetséges, mint a presztízsmutató, centralizációs index vagy a kohéziós arányszám.³²

Letenyei és Batár Magyarország regionális oktatási központként működő mivoltát tárták fel, ahol a felsőoktatási intézmények regionális, határokon átvívelő és országon belüli stratégiai kapcsolatai adták meg az adott intézmény struktúrális pozícióját.³³

János-Jakab Beáta szakdolgozatában a kolozsvári magyar nonprofitok teljes kapcsolathálóját elemezte Survey-módszerrel. János-Jakab vizsgálja a hálózati struktúrák összefüggését bizonyos szervezeti jellemzőkkel.³⁴

Gerő és Folyó tanulmányukban a magyarországi jogvédelemmel foglalkozó szervezetek kapcsolathálóját tárták fel. Arra a következtetésre jutottak, hogy a vizsgált jogvédő szervezetek nem képeznek önálló alszektort, hanem különböző alszektorok vagy alcsoportok között játszanak közvetítő szerepet.³⁵

²⁸ Uo.

²⁹ Kiss Dénes: *Romániai magyar non-profit szervezetek...*, 2010, i. m.

³⁰ Uo.

³¹ Uo.

³² Szántó Zoltán – Tóth István: *Társadalmi hálózatok elemzése*, 1993, i. m. 33–55. o.

³³ Letenyei László – Batár Zsolt: *Településközi (city-to-city) kapcsolatok vizsgálata*, 2002, i. m. 29–32. o.

³⁴ János-Jakab Beáta: *A kolozsvári magyar nonprofit szféra kapcsolathálózati elemzése*, 2007, i. m.

³⁵ Gerő Márton – Fonyó Attila: *Szektor, alszektor vagy nem szektor?*, 2013, i. m. 34–60. o.

Mahler Balázs³⁶ 33 ifjúsági szervezetet elemzett a Közép-Dunántúli Régióban, s többek között arra kereste a választ, hogy egy bizonyos ernyőszervezet rendelkezik-e megfelelő fajta és sűrűségű kapcsolatokkal, s betölti-e a funkcióját a régióban.³⁷

Bartal³⁸ egy ernyőszervezeten belül a tagszervezetek egymáshoz fűződő kapcsolatait vizsgálta: mely szervezettek vannak centrális és periférikus pozícióban, a hálózati pozíciókat miben magyarázzák a szervezet formális jellemzői. Olyan mechanizmusokra derült fény, hogy a szövetség egyik rétegződési elve a fővárosi-vidéki dimenzió mentén mutatható ki, a vidékiek ugyanis kevésbé kötődnek a szövetséghez. Ugyanakkor az igazi rétegződési elv a szövetségi tagsággal kapcsolatos attitűdök, motivációk, szolgáltatások használata és értékelése mentén mutatható ki.³⁹

Bartal és Molnár az Ister-Granum Euró régió civil szervezeteinek vizsgálatakor a két határ menti régió szervezeteinek régió belüli és régiók közötti kapcsolatait vizsgálták, illetve a szervezetek önkormányzatokhoz fűződő viszonyát a szervezeti jellemzők mentén. Az elemzés egy civil parlament létrehozásának lehetőségét kívánta megalapozni a vizsgált régiókban.⁴⁰

Arnold és Paksi⁴¹ magyarországi drogmegelőzéssel és/vagy ártalomcsökkentéssel és/vagy rehabilitációval foglalkozó civil szervezetek kapcsolatait vizsgálta Survey-módszerrel, teljes körű adatfelvételre törekedve. A kvantitatív eredményeket fókuszcsoportos beszélgetésekkel egészítették ki. A kapcsolatok több formáját vizsgálták: a közös rendezvényeket, a közös pályázást vagy információs kapcsolatokat, az informális és formális elemek arányát a kapcsolatokban, végül különböző indexeket és mutatókat is számoltak. A hálózat nagyobb tömbök gyenge kapcsolódásából állt össze.⁴²

Fogalmi keretek gyakorlati alkalmazásai: mezők, almezők és szereplők

A vizsgálat tárgyát azok az intézmények képezik, akiknek a tevékenysége a romániai magyar felsőoktatásra, vagy a felsőoktatásban résztvevőkre irányul. A mező-

³⁶ Mahler Balázs: *Nonprofit ifjúsági szolgáltató...*, 2009, i. m. 1–19. o.

³⁷ Uo.

³⁸ Bartal Anna Mária: *A hálózatelemzés lehetőségei...*, 2006, i. m.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Bartal Anna Mária – Molnár Krisztina: *A civil kapcsolati hálók...*, 2001, i. m.

⁴¹ Arnold Petra – Paksi Borbála: *Kábítószér problémával...*, 2010, i. m. 253–280. o.

⁴² Uo.

elmélet szerint⁴³ a társadalmi cselekvők csoportjai erőterekben léteznek, ami objektív hatalmi viszonyok olyan halmaza, ami kényszereket ró minden egyes szereplőre. Ezen társadalmi tér – nevezzük mezőnek – tartalmaz olyan hatalom és tőke fajtákat, melyek csak az adott térben érvényesek. A különböző tőkék hatalmat is jelentenek és meghatározzák a profitszerzés esélyeit, ami hozzájárul a mezőn belüli pozíció kijelöléséhez. Minden mezőnek megvan a maga logikája, hierarchiája, szabályrendszere és a rá érvényes birtokolt tőkefajták, melyek meghatározzák a mezőn belüli pozíciót. A társadalmi cselekvőket a mezőn belüli hatalom alapján definiált objektív pozíció határozza meg. Az aktorok arra törek-szenek, hogy több tőkét birtokoljanak, ez által nagyobb hatalomra tegyenek szert és így a mező centrumába kerüljenek.⁴⁴

A bemutatott romániai magyar intézményrendszer modellje⁴⁵ is mezőkre bontja le a sokaságot aszerint, hogy milyen területekre irányul az adott szereplők tevékenysége, és amelyekben közös a birtokolt tudástőke. A vizsgált mezőt jelen esetben a felsőoktatásra irányuló tevékenységet ellátó intézmények adják: idetartoznak a magyar nyelven oktató magánegyetemek, mint a Sapientia Erdélyi Tudományegyetem vagy a Partium Keresztény Egyetem; a magyar nyelven (is) oktató Babeş-Bolyai Tudományegyetem (BBTE) magyar tagozata, ennek magyar ügyvitelű intézetei és tanszékei, az olyan háttér alapítványok, mint a Bolyai Társaság a BBTE tevékenységeinek támogatására; a Sapientia Alapítvány, amely a Partium Keresztény Egyetem és a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem (későbbiekben gyűjtő néven magánegyetemek) támogatásait kezeli, de az olyan szervezetek is, mint a Kolozsvári Magyar Egyetemi Intézet (KMEI), mely a kolozsvári hallgatók és oktatók oktatási és kutatási támogatásra, valamint a tehetségápolásra jött létre. Ide tartoznak az elsősorban érdekvédelmi tevékenységet ellátó egyetemista diákszervezetek (Országos Magyar Diákszövetség, OMDSz) és azok városi tagszervezetei, vagy a magánegyetemek hallgatói önkormányzatai és diákszervezetei. A diákszervezetek mellett működnek olyan fél-szakmai szakosztályok, melyek többnyire egy-egy tudományterülethez kapcsolódnak. Szintén a mező részei az egyes tudományterületekhez és egyetemi, kari vagy tanszéki háttérelapítványokhoz kötődő szakkollégiumok. Ezek a szervezetek együttesen képezik a teljes hálót.

A mezőt helyismeretemből fakadóan almezőkre osztom tovább a tudományos tőke alapján, vagyis az egy tudományterületet lefedő szervezetek alkotnak egy-egy almezőt: például a BBTE egy magyar intézete, a hozzá kapcsolódó szak-

⁴³ Pierre, Bourdieu: *A társadalmi térés a csoportok keletkezése*, 2010, i. m.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Kiss Dénes: *Az erdélyi magyar civil szféráról*, 2006, i. m.

kollégiumok és szakmai háttéralapítványok együttesen alkotnak egy almezőt. Ez később magyarázó ereje illetve szervező tényezője lehet a teljes hálózat (mező) struktúrájának. A mezőknek centrumai vannak, amelyek középpontjában a sok kapcsolattal rendelkező szervezetek állnak. Ezek várhatóan az olyan tudományterület-semleges szervezetek lesznek, melyek kapcsolatban állnak a tudományterületek képviselőivel. Másik szerveződési elv lehet a területi, hiszen különböző egyetemi városokban más-más szervezetcsoportosulások létezhetnek.

Az intézmények lehatárolása

Intézménynek azokat a szervezeteket tekintetem, amelyeknek önálló felsőoktatásra irányuló tevékenységük és önálló tagságuk van, ügyvitelük magyar nyelven zajlik. Ezek különböző jogi formákban léteznek: költségvetési intézmények, alapítványok, egyesületek; vagy egyszerűen jogi bejegyzés nélkül. Ezt a folyamatot a legjobban a BBTE egységein lehet szemléltetni. Az egyetemnek 21 kara van, ezek legtöbbszörben zajlik magyar nyelvű oktatás, s a legtöbb karon működnek magyar intézetek, többnyire önálló szervezatként működik. A Politika-, Közigazgatás- és Kommunikációtudományi Karon hiába nincs magyar intézet, a magyar tanszékeket egyenként külön szervezetnek tekintetem, hiszen külön tagságuk és tevékenységük van, a rendezvényeiken és partneri kapcsolataik tekintetében önálló egységként határozzák meg magukat. Különösképpen a Közigazgatás Tanszék, amely még területileg is máshol található, hiszen ennek Sepsiszentgyörgy ad otthont. Külön egységként kezelhető a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyászati Egyetem magyar vonala is. A Partium és Sapientia egyetemek esetén a karok szerinti leosztás tűnt a legésszerűbbnek, hiszen a rendezvényeik szintjén ezek sokszor külön egységként tevékenykednek, s a karok területileg is máshol helyezkednek el (4 kar, 3 város). Önnálló intézménynek tekintetem a diákszervezetek szakosztályait, amelyek többnyire nem léteznek önálló jogi egységként, azonban a többi feltételnek eleget tesznek.

Szervezetek tipologizálása

Hálózati pozíció szempontjából a szervezet finanszírozásának formáját tekintetem mérvadónak, mely maga utalhat a centrális pozícióra, de az sem mindegy, hogy ezek a szervezetek egyetlen tudományterületre vagy az összesre koncentrálnak-e a tevékenységüket. Ezen szempontok mentén a szervezeteket négy csoportra osztottam. Költségvetési intézménynek tekintetem a javarészt román állam által

finanszírozott egyetemeket, karokat és tanszékeket. Szintén külön kategóriaként kezeltem a kvázi költségvetési⁴⁶ egyetemeket, jelen esetben a Sapientia Erdélyi Tudományegyetemet és a Partium Egyetemet, amelyek ugyan jogilag magán-egyetemnek tekinthetők, finanszírozásuk mégsem nyílt pályázati (vagy csak részben) rendszerben történik, hanem normatív alapon kapják azokat magyar állami forrásokból a Sapientia Alapítványon keresztül. A másik szempont, hogy a szervezet egy tudományterülethez kapcsolódik vagy többhöz. Az egyetemek, diákszervezetek és bizonyos egyetemi háttérintézmények egy szervezethez kapcsolódnak, míg a szakosztályok, szakkollégiumok és háttérszervezetek egyetlen területhez.

1. táblázat. A szervezetek felosztása

	Költségvetési/ kvázi költségvetési	Nyílt pályázati rendszerben támogatott szervezetek
Több tudományterület	<i>Költségvetési átfogó:</i> egyetemek, Sapientia Alapítvány	<i>Civil átfogó:</i> KMEI, Bolyai Társaság, OMDSZ, KMDSZ
Egy tudományterület	<i>Költségvetési specifikus:</i> karok, intézetek, tanszékek	<i>Civil specifikus:</i> szakosztályok, háttérszervezetek, szakkollégiumok

A szervezeti tipológia a hipotézisek felállításának és a vizsgálat tárgyának meghatározása szempontjából fontos. Különböző típusú szervezeteknek különböző típusú kapcsolatépítési stratégiáik lehetnek attól függően, hogy milyen távolságra található a költségvetési szinttől, illetve azon funkciójukat tekintve, hogy egyetlen terület tudományos-oktatási tevékenységére koncentrálnak-e vagy egy teljes skálát próbálnak lefedni. A szervezetek az alábbi négy típusba sorolhatók: költségvetési átfogó, civil átfogó, költségvetési specifikus, civil specifikus.

Feltételezéseim szerint egy másik tényező is szerepet játszhat a kapcsolatépítési stratégiák magyarázatában, mely azonban nehezen tettenérhető, ezért kimaradt a tipológiából. A szervezetben lévő tanárok és diákok részaránya szintén meghatározhatja a forrásokhoz való hozzáférést és a kapcsolatok kiépítését.

⁴⁶ Ágh Attila: *Civil társadalom és korai konszolidáció...*, 1999, i. m. 59–61. o.

Kapcsolatok megállapításának módja

Egyes kutatóknál a formális kapcsolattartási formák vizsgálata került középpontba, melyeket többféleképpen is megragadtak. Bartal és Molnár például a rendszeres vagy információs kapcsolattartást, és a projekt szintű kapcsolattartást mérte.⁴⁷ Mahler négy féle kapcsolathálót rajzolt, melyek erősen korreláltak egymással.⁴⁸ Gerő és Fonyó⁴⁹ megkülönböztetnek szövetségi kapcsolatokat vagy partnerségeket (melyek formális kapcsolatok), és az áramló erőforrásokat fedő tranzakcionális kapcsolatokat. Szintén közös mozzanat az elemzett kutatásokban, hogy a szervezetek önbevallása alapján állapították meg a fennálló kapcsolatokat. Ezek a kapcsolatok sokszor egymásra tevődtek és a kapcsolatszervezési stratégiák a különböző kapcsolattípusok függvényében megegyeztek egymással. Ugyanakkor ismertettem a problematikáját annak, hogy a formális és informális kapcsolatok, illetve a kapcsolati tartalmak nehezen operacionalizálhatók.⁵⁰

Ami az adatgyűjtés folyamatát illeti, a legtöbb átnézett kutatás Survey-módszerrel dolgozott, volt olyan is, ami internetes adatgyűjtéssel. Magam a teljes háló felrajzolását internetes adatgyűjtéssel végeztem az alábbi okból: egyrészt a többi kutatás bizonyítja, hogy alacsony a válaszolási arány, így fontos szervezetek eshetnek ki az elemzésből; másrészt tapasztalataim alapján a legtöbb szervezet megjeleníti a honlapján a partnereit és az általa szervezett eseményeket. Az így kapott eredmények tovább korrigálhatók az online sajtóban történő kereséssel. Az interneten tájékozódva azokat a kapcsolatokat rendeztem adatbázisba, amelyek a honlapon vagy a partner vagy a támogató szervezetre utalnak, hiszen ezek a szervezetek között deklaráltak az együttműködési formák.

Az alapfeltételezésem az, hogy a szervezetek ügyelnek a honlapjukra felkerülő információra és ezek a valóságot tükrözik. Ezeket a megfigyeléseket kiegészítettem az áramló erőforrások követésével, amely lehet pénzbeli vagy infrastrukturális segítség, illetve egyéb áramló erőforrás. A fellelhető együttműködéshez általában hozzátartozik a közös rendezvények szervezése. Ehhez elsődleges adatforrásként az egy évre visszamenő tevékenységi beszámoló szolgál, amely az intézmény honlapján érhető el (előző év júniusától ezen év májusáig). Beszámoló

⁴⁷ Bartal Anna Mária – Molnár Krisztina: *A civil kapcsolati hálók az Ister-Granum eurorégióban*, 2006, i. m.

⁴⁸ Mahler Balázs: *Nonprofit ifjúsági szolgáltató...*, 2009, i. m. 1–19. o.

⁴⁹ Gerő Márton – Fonyó Attila: *Szektor, alszektor vagy nem szektor?*, 2013, i. m. 34–60. o.

⁵⁰ Gerard R. Salancik: *Wanted: A good network theory of organization*, 1995, i. m.

hiányában a sajtóból lehet tájékozódni. Szintén együttműködésnek számít, ha egy szervezet egy másiknak a tagszervezete.

A kapcsolatháló elemzéséhez egy asszimetrikus mátrixot használtam, ami annyit jelent, hogy különbséget tettem a szervezetek esetében a kifutó és a befutó kapcsolatok között. Ha két szervezet az elmúlt időszakban partnerségben állt, együttműködött egymással vagy közös rendezvényt szervezett, akkor úgy tekintjük, hogy kétirányú a kapcsolat közöttük, tehát mindkét szervezet esetén egyaránt beszélhetünk kifutó és befutó kapcsolatról. Amennyiben egy szervezet infrastrukturális vagy anyagi támogatást nyújtott egy másik szervezetnek, akkor egyirányú kapcsolatról beszélhetünk. Ekkor a támogatást nyújtó szervezetbe fut be a kapcsolat, hiszen ő az, akitől a másik szervezet kér, s ez által az ő centrális pozícióját erősíti. Ugyanez az eset áll fenn, ha egy szervezet tagszervezete egy másiknak. Így a tömörítő szervezetbe fut be a kapcsolat. Ha egy szervezet partnerként tüntetett fel egy másikat, az még csupán kifutó kapcsolatnak számít, ami akkor válik kölcsönössé, ha azt a másik szervezet is megerősíti. Az egyes tagok konferencián való részvételét nem tekintettem intézményi szintű együttműködésnek, így ezeket nem számoltam.

Ebben a módszerben szintén fennáll a veszélye annak, hogy tartalmatlan partnerkapcsolatok kerülnek be az adatbázisba, de némelyek ki is maradhatnak, és így is előfordulhat, hogy bizonyos szervezetek láthatatlanok lesznek. Azonban feltételezéseim ez a módszer jó összképet ad majd a mező szervezeteiről és azok egymáshoz való viszonyairól.

A szervezetek kapcsolataira és azok jellegére vonatkozó hipotézisek

A mező hálójának szerkezete laza lesz, néhány központi szereplő révén kapcsolódnak majd össze a szervezetek. Néhány szervezet rendelkezik majd a kapcsolatok nagy százalékával, jellemzően az átfogó költségvetési szervezetek, főként a karokkal, intézetekkel és alapítványokkal összekapcsolódva, míg a civil átfogó jellegű szervezetek főként a szakosztályokkal, szakkollégiumokkal állnak kapcsolatban. Ezen átfogó tudományterületen működő szervezetek külső forrásokat csatornáznak be és osztanak tovább, s kevésbé érdekeltek a horizontális kapcsolatépítésben. Ezek között is a hatalmi szférához közelebb állók, a költségvetési intézmények építenek a legkevésbé kapcsolatot hasonló szervezetekkel. Ez alapján a specifikus szervezetek rendelkeznek vertikális kapcsolatokkal a centrális pozíciójú átfogó szervezetek felé. Ők azok, akik érdekeltek a horizontális (azonos kategóriájú szervezetekkel való) kapcsolatépítésben a költségvetésspecifikus és

civilspecifikus szervezetek, de a cégek felé is. Legtöbbször a civilspecifikus szervezetek építenek horizontális kapcsolatokat. A második hipotézisem ezek alapján a következő:

A hálózat centrális szereplői a költségvetési és civil átfogó szervezetek, akik elsősorban vertikális kapcsolatépítési stratégiát folytatnak, míg a specifikus szervezetek kapcsolatai mellett, hogy a centrális szereplők felé mutatnak, nagymértékben horizontálisak, és a hasonló szervezetek felé irányulnak.

A hálózat másik szervező elve a tudományterületek szerinti megoszlás lehet. A karokhoz és intézetekhez kapcsolódnak a szakkollégiumok, a szakmai háttérszervezetek és ezek együttesen egy kisebb kört alkotnak. Ez egyszerűen megmérhető a tudományterületen belüli kapcsolatsűrűség által. A hipotézisem hogy: a háló fontos szervező elve a bizonyos tudományterületekhez való tartozás, a hálózatban tudományterületek szerinti csoportok keletkeznek.

A kapcsolatok jellegét interjúkkal vizsgáltam. Amellett, hogy a kapcsolatok előnyökkel járnak, és a kötésekben keresztül erőforrások áramlanak, megjelennek a strukturális kényszerek is, tehát a hálózaton belüli elvárások. Ez főleg a diákszervezetekre jellemző, amelyek különböző szolgáltatásokat tesznek a centrálisabb szereplők felé. A diákszervezetek a centrálisabb pozíciójú szervezetekbe befutó kapcsolatoknak nem csak haszonélvezői, de cserébe bizonyos szolgáltatásokat nyújtnak.

Módszertan

A kutatás két részre oszlik. Az első részben a teljes alrendszer kapcsolathálóját rajzoltam fel internetes adatgyűjtés segítségével, melynek elemzését az Ucinet elnevezésű szoftverrel, a hálózatok grafikus ábrázolását pedig Pajek elnevezésű szoftverrel végeztem el. A második részben a különböző mutatószámokat, klikkeket és kapcsolódásokat vizsgáltam a teljes mezőn belül. A szervezeti tipológia felhasználásával interjúk készítettem mindenfajta szervezettel és felmértem a kapcsolatok valós tartalmát, így a strukturális kényszerek, kötésekben keresztül áramló erőforrások és információk is világossá váltak.

A szervezetek kiválasztásához a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet kataszterét használtam, azokra a szervezetekre fókuszáltam, amelyek a felsőoktatásban tevékenykednek. Kezdetben 25 szervezetet gyűjtöttem össze, ezeket bővíttem ki néhány általam ismerttel, majd ezek kapcsolatait leellenőriztem, s hólabda módszerrel bővíttem a hálózatot további romániai magyar felsőoktatási intézményekkel. Így az adatbázisomban összesen 116 szervezet szerepel. Az adatbázis azo-

kat a szervezeteket nem tartalmazza, amelyek nem felelnek meg az említett három feltételnek (felsőoktatási tevékenység, magyar ügyvitel és romániai székhely).

A hálózat kapcsán számítottam néhány strukturális elem megjelenésére, mint például a tematikus klaszterek megjelenése, vagyis egy adott tudományterülethez tartozó intézmények tömörülése.

A kapcsolatháló elemzés módszertana lehetővé teszi, hogy a szereplőkhöz a meglévő kapcsolataikon túl attribútumokat rendeljünk. Először is az adatbázisba a hálóba módszerrel bekerülő szervezetek közül ki kellett válogatni azokat, amelyek nem tartoznak a vizsgált mezőhöz. A mezőhöz tartozó szervezetek esetén kódoltam, hogy a négy szervezet típusból melyikhez tartoznak, melyek a költségvetési átfogó, civil átfogó, költségvetési specifikus és civil specifikus intézmények. Mivel a szervezetek túlnyomó többsége Kolozsváron található és itt a kapcsolatok is sűrűbben vannak jelen, ezért lényegesnek találtam egy külön attribútumban tárolni azt is, hogy kolozsvári szervezetről van-e szó, vagy sem.

Korábban feltételeztem, hogy a tudományterületek szervező elvét képezik a hálózatnak, ezért ezeket megvizsgálva az alábbi tudományterületeket kódoltam: biológia, politológia, történelem, közgazdaság, földrajz, vallás, matematika-informatika, fizika, kémia, néprajz, irodalom és filológia, szociológia, kommunikáció, zene, újságírás, művészet, színháztudományok és színjátszás, orvoslás és gyógyászat, jog, turizmus, és több tudományterületet egyesítő.

A kutatás során 12 interjút készítettem. Az interjúalanyok kiválasztásának elsődleges szempontja volt, hogy mind a négy szervezettípus képviselve legyen. A költségvetési szervezetek közül négy került az elemzésbe: két költségvetési átfogó és két költségvetési specifikus, mert ezek eleve kevesebben vannak az adatbázisban (magán és állami keretben működő egység is szerepelt köztük). Bekerült még négy civil átfogó és négy civil specifikus szervezet. A civilek között volt diákszervezet, egyetemi háttérintézmény az átfogó tudományterületű és a specifikus tudományterületű fajtából, szakkollégium és szakosztály is. Egyaránt képviselték magukat humán- és reálterületek. Szempont volt, hogy kolozsvári szervezeteket is vizsgáljak, mert ezek vannak többségben a mezőben, de arra is figyeltem, hogy emellett legalább még egy település képviseltesse magát az interjúalanyok negyedével.

Mivel az interjú során főként kapcsolatokra kérdeztem rá, ezért a vizsgált 12 szervezetenél a kapcsolatok tartalmát részletesen volt alkalmam megérteni. Rákérdeztem arra is, hogy a szervezet kit támogat, kik a partnerei és miben áll ez a partnerség, valamint kikkel volt közös rendezvényük, milyen gyakorisággal és hogyan kell elképzelni az együttműködést.

A kutatás során félstrukturált interjúkat alkalmaztam. Az interjú két részből állt: az elsőben a szervezet jellemzőire, a másodikban a kapcsolatokra kérdeztem rá.

A szervezeti jellemzőknél rákérdeztem a szervezet alakulási évére és a bevételekre. Ezek az adatok a később segítettek abban, hogy a Biró-féle⁵¹ A és B modell szerint elkülönítsem a szervezeteket. A következő szervezetekre vonatkozó kérdések egy részét Bartal és Molnár⁵² kutatásai ihlették, s a szervezet jogi formájára, az alapszabályzatban meghatározott tevékenységi területekre, a szervezet hatókörére (országos, regionális, megyei, települési, egy intézményre vonatkozó vagy egy konkrét cél érdekében történő) kérdeztek, valamint a főállású teljes munkaidős, a félállású alkalmazottakra és a civil jellegű szervezeteknél a taglétszáma. Rákérdeztem saját megítélésen alapuló jellemzőkre is: ötös skálán mennyire ismert saját a régiójában a szervezet, illetve hanyatlónak, stagnálónak vagy fejlődőnek tartja-e.

A második blokkban a szervezet kapcsolataira, támogatóira kérdeztem rá. Ezek lehetnek anyagi, infrastrukturális vagy egyéb támogatások, az anyagiak között is normatív, pályázati vagy adományi alapúak. Megkérdeztem, hogy az adott szervezet ernyőszerkezete-e vagy tagszerkezete-e egy másik szervezetnek. Az interjúban segítő kérdéseket tettem fel a fennálló kapcsolat jobb megértése érdekében.

Eredmények: az adatbázis és a háló leírása

Az vizsgált 116 szervezet közül 86 Kolozsváron működik, amelyek közül 5 költségvetési átfogó típusú, 18 civil átfogó, 27 költségvetési specifikus és 66 civil specifikus szervezet. A 116 szervezetből 32 tartozik több tudományterülethez egy időben, a maradék 84 pedig egyetlen tudományterületre korlátozódik.

A vizsgált mező kapcsolatainak sűrűsége 0,019. Ha minden szervezet minden szervezettel szimmetrikus kapcsolatban állna, akkor 100%-os lenne a sűrűség, jelen esetben a megvalósítható kapcsolatoknak csupán 1,9%-a létezik. A háló tehát nagyon gyengén kapcsolódik össze. Ha az elemzést leszűkítjük a kolozsvári szervezetekre, akkor ez az arány 2,6%-ra emelkedik. Ez a laza szerkezet és az alacsony kohéziós mérőszámok a teljes elemzést végigkísérik.

Centrális szereplők

Ez elemzés során azt feltételezem, hogy a költségvetési átfogó és a civil átfogó szereplők vannak centrális pozícióban, a specifikus szervezetek pedig hozzájuk

⁵¹ Biró A. Zoltán: *Intézményesedési folyamatok ...*, 1998, i. m. 15–48. o.

⁵² Bartal Anna Mária – Molnár Krisztina: *A civil kapcsolati hálók...*, 2006, i. m.

vertikálisan kapcsolódva kerülnek a hálózatba. A centralitást vagy központiságot többféleképpen vizsgálhatjuk a kapcsolatháló elemzés módszerével. Ha azt vizsgáljuk, hogy az összes bemenő kapcsolat hány százalékát birtokolja egy-egy szereplő, akkor a következő sorrendet kapjuk. A KMEI a kapcsolatok 31, a BBTE 22, a KMDSZ 18, a Sapientia Tudományegyetem 9, a Partium Keresztény Egyetem 7%-kal rendelkezik. A legtöbb befutó kapcsolattal egyértelműen az osztatlan tudományterületű költségvetési és civil jellegű szervezetek rendelkeznek. A szervezetek 90%-a az összes létező befutó kapcsolat 3,5 vagy annál kevesebb százalékát tudhatja magáénak. Ha ezt egy koordináta rendszerben ábrázolnánk, akkor haranggörbe helyett (ami normális eloszlást jelenti) hatványfüggvényt kapnánk.⁵³ Ez azt jelenti, hogy a szervezetek egy kis része sok, a többiek csupán néhány kapcsolattal rendelkezik. Ha azt vizsgáljuk, hogy a hálózat bármely pontjáról átlagosan hány lépésből lehet elérni egy másik szereplőt (closeness mutatószám), akkor szintén az osztatlan tudományterületű szervezetek kerülnek a lista elejére, annyi változással, hogy a BBTE megelőzi a KMEI-t, és bekerülnek a listába olyan szervezetek, mint az Országos Magyar Diákszövetség vagy a Romániai Magyar Doktoranduszok Szövetsége. Ebben az elemzésben azért válhat egy szereplő sikeressé, mert több olyan ponthoz kapcsolódik közvetlenül, ami elszigeteltebb strukturális pozícióban van a hálózatban. Például a BBTE számos kis szervezetet ér el közvetlenül, melyeket mások csak több lépésből. De az Országos Magyar Diákszövetség is tagszervezeteinek köszönhetően tud jól teljesíteni.

A közöttség (betweenness) mutató más logikával dolgozik, mint az előző kettő. Azt feltételezi, hogy egy szereplő akkor sikeres, ha közvetítő szerepben van a hálóban, ami nem feltétlenül jelenti azt, hogy centrális szereplő. Ez ahhoz a társadalmi kapcsolatháló irányzathoz kapcsolható, ami a hálózati pozícióból vezeti le az erőforrásokhoz való hozzáférést, hiszen azt nézi, hogy hogyan „folyhatnak” át különböző erőforrások az adott szervezeten. Az első listához kapunk nagyon hasonlót, az első helyezett a KMEI, utána a Kolozsvári Magyar Diákszövetség, a BBTE, majd az Országos Magyar Diákszövetség következik. Itt megjelenik a Sapientia Tudományegyetem, a Partium Keresztény Egyetem, a Nagyváradai Magyar Diákszövetség és a Partium Keresztény Egyetem Diák-szervezete is.

A hálózat egyértelmű centrális szereplői a költségvetési átfogó intézmények, hiszen hozzájuk kapcsolódnak a karok, tanszékek, néhány szakkollégium és egyéb civil jellegű szervezet is. Közvetítő szerepben sikeresebbek a civil átfogó

⁵³ Barabási Albert-László: *Behálózza*, 2008, i. m.

szervezetek, mivel az ő kapcsolataik kevésbé korlátozódnak egy adott egyetem köré szerveződő intézményekre. Ők azok, akik városok között, civil és költségvetési intézmények között is sikeresen közvetítenek, ők működhetnek együtt több egyetemmel is egy időben. Elsősorban a diákszervezetek teljesítettek jól, aminek köze lehet ahhoz, hogy attól függően, hogy egy szervezetben milyen a tanár–diák részvételi arány, más-más kapcsolatépítési stratégiák állnak fenn.

Szevezettípusok szerinti kapcsolódás

A mezőn belül 4 féle szervezeti típust különítettem el a tudományterület egységessége és a források szerzése szempontjából. A források megszerzésének a hatalomtól való távolság mérésében volt szerepe. Feltételeztem, hogy ennek a négy típusnak különböző kapcsolatépítési stratégiái vannak. Az alapfeltevés az volt, hogy azok a centrális szereplők, akikkel egyidőben az osztatlan tudományterületű szervezetek vertikálisan építenek kapcsolatot, azokkal a specifikus szervezeteknek is vannak kifutó kapcsolataik. A specifikus szervezetek ezzel szemben a centrum felé irányuló kapcsolatépítés mellett horizontális irányt (azonos típusú szervezetekkel) is alkalmaznak.

A következő táblázat (*1. táblázat*) azt mutatja, hogy mely típusú szervezetnek mely más típusúak felé vannak kimenő kapcsolataik, s ezek milyen irányúak. A százalékok azt jelölik, hogy az összes megvalósítható kapcsolat közül hány százalék valósult meg ténylegesen. Az összes vizsgált szervezet kapcsolatainak 14,8%-a mutat a saját szervezettípusa felé. A táblázatból azt olvashatjuk ki, hogy a sorok szerinti típusnak hány kimenő kapcsolata valósult meg az összes lehetséges közül az oszlop szerinti szervezet felé.

A táblázatban szereplő alacsony megvalósult kapcsolati arány egybevág a mező alacsony kohéziós arányszámával. A táblázatból láthatjuk, hogy a költségvetési átfogó szervezetek kevésbé építenek kapcsolatokat másokkal, mert nekik befele futó kapcsolataik vannak ezen szervezetek részéről. Igaz tehát, hogy nekik nem érdekük mezőn belül kifelé indítani a kapcsolatokat. Ehhez képest a civil átfogó szervezetek mind a költségvetési, mind más civil átfogó szervezetek irányában valamelyest nyitottak, vagyis más osztatlan tudományterületű szervezetek felé indítanak kapcsolatokat. Ezzel szemben a specifikus szervezetek felé alig vannak kapcsolataik. A civil átfogó szervezetek a feltételezéseimmel ellentétben építenek horizontálisan is kapcsolatot.

2. táblázat. Lehetséges kapcsolatból megvalósultak aránya a szervezeti típusok között

		Fogadott kapcsolatok			
		Költségvetési átfogó	Civil átfogó	Költségvetési specifikus	Civil specifikus
Kimenő kapcsolatok	Költségvetési átfogó	3,3%	4,6%	1,2%	1,0%
	Civil átfogó	8,3%	8,8%	0,6%	0,3%
	Költségvetési specifikus	14,8%	1,9%	0,7%	1,3%
	Civil specifikus	3,0%	4,8%	2,9%	0,6%

A költségvetési specifikus szervezeteknek elsősorban a költségvetési átfogó szervezetekre irányulnak a kapcsolatai, sokkal kevésbé nyitottak a többi három típus felé, de előfordul, hogy létrejön a kapcsolat néhány civil átfogó szervezettel. Itt részben igazolódott a hipotézis, mely szerint a költségvetési átfogó szervezetek felé mutatnak a kapcsolataik, másrészt pedig a saját típusukkal elenyészően kevés kapcsolatuk van, annál inkább a civil specifikus szervezetekkel állnak kapcsolatban.

A civil specifikus szervezetek elsősorban a civil átfogó szervezetekhez kapcsolódnak, de gyengébben a költségvetési átfogó és költségvetési specifikus intézményekhez is, és csak nagyon kis mértékben egymáshoz. A horizontális kapcsolatépítés itt sem jellemző. Egy-egy szervezet a centrális szereplőkhöz való kapcsolata által került be a hálózatba.

Tudományterületek szerinti kapcsolódás

A vizsgált intézményeket előzetesen 22 tudományterület szerint osztályoztam, plusz egy osztatlan tudományterület kategória is megjelenik a felosztásban a költségvetési átfogó és civil átfogó szervezetek részére. A 23 kategória kohézióját a kategórián belüli kapcsolat sűrűséggel vizsgáltam. Összesen 21,2% a belső kapcsolati sűrűség, ami lényegesen magasabb a teljes adatbázisra fennálló 1,9-nél. Vannak olyan tudományterületek, ahol egyáltalán nincs kapcsolat a szervezetek között. Ennek oka, hogy másik városban működnek, vagy másik egyetem keretein belül. 8 terület esetén 20% felett van a sűrűség. A politológia területén belül ez 100%, a néprajz és szociológia esetében 50–50%, a filozófia területén belül 42%, a pszichológia és földrajz esetén 33–33%. Ezek első sorban a BBTE intéze-

teiből, alapítványyaiból és szakkollégiumaiból állnak, melyek szorosan kapcsolódnak egymáshoz.

Az Ucinet program lehetőséget ad arra, hogy a hálózat struktúráját alapul véve mechanikusan blokkokat alakítsunk ki azokból a szereplőkből, akik szorosabban kapcsolódnak egymáshoz. Ennél az eljárásnál minél több blokkot képezünk, annál magasabbra emelkedik a belső kohézió aránya, hiszen minél több kicsi részre osztjuk az adatbázist egy csoporton belül, annál kevesebb szervezettel kell kapcsolata legyen a szereplőknek. A program 5 lépés során 26 blokkot hozott létre, ami fontos volt, hogy a tudományterületek számához hasonló számot kapjunk. A mechanikus blokk képzés 27,1% belső sűrűséget eredményezett, ami nem sokkal jobb a tudományterületi logika szerint mértnél. Kijelenthetem, hogy a hálózaton belül a tudományterületek szervező erőt képeznek.

Egyéb logikák

A tudományterületek, a centrális szereplőkhöz való kapcsolódás és a szervezet típusok szerinti kapcsolatok mellett más szerveződési elvre utaló jeleket is találtam a hálózatban. A Kolozsváron kívüli egyetemista városokban kevesebb szervezet van egy településen belül és az azonos tudományterületű szervezetek is kevesebben vannak. Néhány nagyobb szervezet összekapcsolja ezeket a szervezeteket is a háló egészével.

Kapcsolatok jellege: a centrális szereplők és típus szerinti kapcsolataltkotási stratégiák

A kvantitatív elemzés során azt találtam, hogy a hálózat gyengén szövődik össze, s néhány centrális pozíciójú szereplő rendelkezik a kapcsolatok nagy részével. Ezek a szereplők egyaránt egyetemek és civil átfogó típusú szervezetek. Ők legtöbbször deklaráltan ernyőszervezeti funkciót töltenek be. Az egyetemek befutó kapcsolataik nagy részét a tanszékeik és karaik felől kapják. Amíg a BBTE tanszékei és intézetei viszonylag önnállóan működnek és laza kapcsolat fűzi őket a központi intézményhez, addig a magán egyetemek esetén más a helyzet. Ők szorosabb együttműködést folytatnak, több a közös rendezvény és a karok tevékenységét is jobban kontrollálják, hiszen ezekre a források is rajtuk keresztül jut el. A magán egyetemek a szakkollégiumok tevékenységét is jobban felügyelik, mert ezek tevékenységét jóváhagyják és forrásokat rendelnek hozzájuk.

A civil átfogó jellegű szervezetek sok esetben ernyő szervezetekként működnek és nem ríkan még a tagszervezetek létrehozásában is szerepet vállalnak. A városi diákszövetségek például jellemzőbb módon maguk hozzák létre tagszer-

vezeteiket, amelyet szakosztályoknak neveznek. Ez magyarázatot ad arra, hogy a Kolozsvári Magyar Egyetemi Intézet szakkollégiumai és a Kolozsvári Magyar Diákszövetség szakosztályai miért mutatnak párhuzamosságot egymással annak ellenére, hogy ugyanazokra a tudományterületekre és egyetemi karokra illetve intézetekre koncentrálnak. Ez előbbi kimondottan szakmai tevékenységekre irányul, míg a szakosztályok kizárólag diákokat tömörítő és a szakmai tevékenység mellett szórakoztató-közösségépítő rendezvényeket is szerveznek, hogy általuk a diákszervezet elérhesse a diákokat. De ugyanígy a diákszövetségeket is tömöríti az a Országos Magyar Diákszövetség, mely eredetileg ezen tagszervezetek támogatására és tevékenységeik összehangolására jött létre. Más ernyőszervezetek a tagszervezetek közös lobbitevékenységének támogatását is kiemelték.

Az átfogó szervezetek és specifikus szervezetek, illetve a magasabb tanár-diák részvétellel működő szervezetek esetében nem csak a nagyobb egységtől a kisebbbe irányuló támogatás létezik, mint kapcsolat. Több esetben találkoztam strukturális kényszerként fellépő elvárásokkal is, melyek fordított irányban hatnak a támogatások tekintetében. Ez olyan kapcsolati jellegeket ölt, mint a lobbizni egy ernyőszervezet választmányán valaki mellett, vagy humán erőforrást nyújtani bizonyos rendezvények vagy programok szervezéséhez.

A centrális szereplőkhöz való kapcsolódáson túl a tudományterületek szerinti rendeződés is megjelent a szervezőelvek sorában. Az almezők esetén is láttuk, hogy több azonos tudományterületű szervezet kapcsolódott egymáshoz. Úgy tűnik, mintha több szervezet szorosabb együttműködéséről lenne szó, azonban jellemzőbben ugyanazon személyek különböző kombinációkban és különböző logikákban történő együttműködéséről van szó. Egy háttérszervezet, egy szakkollégium és egy intézet létezik részben ugyanazon személyek részvételével.

Nem csak a tudományterületeknél hangsúlyosak a személyi átfedések. Sokszor két különböző tudományterületű szervezet között is személyek segítségével alakul ki kapcsolat. Az is előfordul, hogy egy specifikus szervezet és egy átfogó szervezet rendelkezik közös taggal vagy tagokkal, ami a specifikus szervezet számára megengedi, hogy az átfogó szervezet kapcsolatait felhasználja saját céljaira. Adott esetben pályázati vagy normatív támogatást is eredményezhet egy ilyen együttműködés.

Következtetések

116 romániai magyar felsőoktatási intézmény kapcsolódását vizsgáltam. A hálózati szerkezetű, látványos módon a költségvetési átfogó és a civil átfogó szervezetek kapcsolják össze és töltenek be centrális pozíciót bennük. A civil átfogó

szervezetek deklaráltan támogatják a hozzájuk kapcsolódó szakmai és félészakmai szervezeteket, a diákszervezetek esetén még a létrehozásban is segítenek. Az osztatlan tudományterületű szervezetek vertikálisan, kifelé irányulóan a költségvetési szférához kapcsolódnak a támogatások miatt, amelyet betöltött szerepük miatt kapnak. Néhány esetben strukturális kényszerek is fellépnek elvárások formájában a specifikus szervezetek felé: a humán erőforrás biztosítása, vagy extrém esetben lobbizás egy ernyőszervezetben. Ha a karok, intézetek és egyetemek közötti kapcsolatokat nézzük, akkor látjuk, hogy bár formálisan a viszony azonos, mégis a magánegyetemek és a BBTE esetén ez a viszony különbözik. Szorosabb együttműködés és adott esetben kontroll jellemzi a magánegyetemek és karaik kapcsolatát, mint a BBTE esetén.

Főképp a költségvetési átfogó szervezetek, vagyis egyetemek azok, akik nem építettek egymás között kapcsolatot, a civil átfogó szervezetekre ez jellemzőbb, de szintén elenyésző mértékben. Ők az egyetemekhez is szorosabban kapcsolódnak.

A hálózatban közvetítő szerepet a civil jellegű átfogó és ezen belül is a diákszervezetek töltenek be. Ők azok, akik egyetemtől, tudományterülettől és várostól függetlenül kiépítenek kapcsolatokat, amelyre szerteágazó tevékenységük miatt szükség is van, még ha nem is mindig ők állnak a centrális pozíciókban. Ez az erőforrások becsatornázása érdekében egy sikeres stratégia és egybevág azzal, hogy civil jellegű szervezetként érdekeltek a széleskörű kapcsolatok kiaknázásában, mert nem tartoznak a költségvetési típusú intézmények közé, hanem nyílt pályázati rendszerből szereznek forrást. Bár számos civil jellegű átfogó szervezet is kap normatív támogatást, ezekért versengeni kell.

Az a feltételezés, mely szerint a civil jellegű specifikus és a költségvetési specifikus szervezetek vertikális kapcsolatokat építenek ki és inkább a saját típusú szervezeteik felé, nem igazolódott be. A karok és intézetek jóformán csak az egyetemük felé nyitnak. De a civil jellegű specifikus szervezeteknél is elenyésző ez az arány. Ők leginkább a civil jellegű átfogó szervezetek és saját költségvetési specifikus szervezeteikhez kapcsolódnak.

Ez egyik legerősebb szervező ereje a hálózatoknak a tudományterületek szerinti rendeződés. Többnyire a karok, szakkollégiumok, szakosztályok és háttérintézmények egy csoportba tömörülnek sűrű kapcsolatokkal. Ez általában egy egyetemen belül történik, de akad példa olyanra is, amikor a más-más egyetemekhez tartozó szervezetek működnek együtt. Az interjúk során kiderült, hogy sokszor a több szervezet egyetlen kisebb csoportnyi embert fed a szervezetek pedig különböző célokat szolgálnak. Érdemes ezért a szakterületekhez kötődő intézményi csoportosulások létét fenntartással kezelni.

Ezen logikák mellett más szervezőerők is megjelennek: régi konfliktusok, eltérő szervezeti múlt és hagyomány, vagy személyi tényezők. Ezek látszólag minden más eddigi logikának ellentmondanak és külön csoportosulásokat eredményeznek.

IRODALOM

- Agh Attila: Civil társadalom és korai konszolidáció az EU-csatlakozás jegyében Magyarországon. In: Csefkó Ferenc – Horváth Csaba (szerk.): *Magyar és európai civil társadalom*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja Dunántúli Tudományos Intézete, 1999. 59–61. o.
- Angelusz Róbert – Tardos Róbert: *Társadalmak rejtett hálózata*. Budapest, Magyar Közvéleménykutató Intézet, 1999.
- Arnold Petra – Paksi Borbála: Kábítószér problémával foglalkozó civil szervezetek kapcsolatai. In: *Addiktológia*, 2010, IX (4). 253–280. o.
- Barabási Albert-László: *Behálózza*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia Kiadó, 2008.
- Bárdi Nándor: Törésvonalak keresése és összehasonlítása a határon túli magyar politikában 1989–1998 között. In: *Horvátországi Magyar Napló*, 2001/19.
- Bartal Anna Mária: *A hálózatelemzés lehetőségei és gyakorlati konzekvenciái a nonprofit szervezetek vizsgálatában – egy ernyőszervezet esettanulmánya alapján*. Budapest, Magyar Zoltán Felsőoktatási Közalapítvány, 2006.
- Bartal Anna Mária – Molnár Krisztina: *A civil kapcsolati hálók az Ister-Granum euro régióban*. Esztergom, Eurohíd Alapítvány, 2001.
- Bíró A. Zoltán: Intézményesedési folyamatok a romániai magyar társadalomban 1989–1995 között. In: *Uő: Stratégiák vagy kényszerpályák? Tanulmányok a romániai magyar társadalomról*. Csíkszereda, Pro-Print, 1998. 15–48. o.
- Bourdieu, Pierre: A társadalmi tér és a csoportok keletkezése. In: Angelusz Róbert – Éber Márk Áron – Gecser Ottó (szerk.): *Társadalmi rétegződés olvasókönyv*. Budapest, 2010.
- Evers, Adalbert – Laville, Jean-Louis: Defining the third sector in Europe. In: Evers, Adalbert – Laville, Jean-Louis (eds.): *The third sector in Europe*. Gheltenham, Edward Elgar Publishing Ltd., 2004. 11–31. o.
- Gerő Márton – Fonyó Attila: Szektor, alszektor vagy nem szektor? In: *SOCIO.HU* (1). 2013/60. 34–60. o.
- János-Jakab Beáta: *A kolozsvári magyar nonprofit szféra kapcsolathálózati elemzése*. Kolozsvár, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, 2006.
- Kiss Dénes: Az erdélyi magyar civil szféráról. In: *Civil Szemle*, 2006/2.

- Kiss Dénes: Romániai magyar non-profit szervezetek – 2009–2010. In: *Műhelytanulmányok a romániai kisebbségekről*, 2010/37.
- Letenyey László – Batár Zsolt: Településközi (city-to-city) kapcsolatok vizsgálata. In: *Falu Város Régió*, 2002/8. 29–32. o.
- Mahler Balázs: Nonprofit ifjúsági szolgáltató szervezetek kapcsolata trendszerűség vizsgálata a Közép-Dunántúlon. In: *Nonprofit monitor*, 2009, 1 (1). 1–19. o.
- Owen-Smith, Jason – Powell, Walter W.: Networks and institutions. In: Greenwood, R. et al. (eds.): *The Sage handbook of organizational institutionalism*. New York, Sage, 2008. 596–623. o.
- Pápay Boróka: Állami forráseloszlás a romániai magyar nonprofitok körében. In: Szoták Szilvia (szerk.): *Sztereotípiák, választások, túlélési stratégiák kisebbségi lét-helyzetben*. (Határhelyzetek V.) Budapest, Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 2013.
- Salamon, Lester M. – Sokolowski, S. Wojciech – List, Regina: *Global civil society: An overview*. Baltimore, Center for Civil Society Studies, Institute for Policy Studies, The Johns Hopkins University, 2003.
- Salancik, Gerard. R.: Wanted: A good network theory of organization. In: *Administrative Science Quarterly*, 1995/40. 345–349. o.
- Szántó, Zoltán – Tóth István: Társadalmi hálózatok elemzése. In: *Gazdaság és Társadalom*, 1993/3. 33–55. o.

Pápay BORÓKA

The social network of Hungarian higher educational institutions from Romania

The aim of the research was mapping the social network of Hungarian higher educational institutions from Romania. The research examines all the University related organizations relations for each other. The organizations have two main characteristics. One is their civic or governmental character. The other main characteristic is whether they are representing one specialization or more. The research was about mapping the network of these organizations and finding who are in central positions, and what other different logics are shapes the network. This logics and the nature of the relations were examined with interviews.

Keywords: social network, higher educational institutions, hungarian minority

Kódváltás és nyelvkölcsönzés a romániai hivatalok magyar ajkú önkormányzatainál

A nyelv fejlődése olyan kutatási terület, amely rendkívül terjedelmes forrást szolgáltat a kutatóknak, még akkor is, ha csupán egyetlen nyelvet vizsgálunk egy beszélő közösségen belül. A kutatást számomra még érdekesebbé tette, hogy egyszerre két nyelv változásait vizsgálhattam meg az Erdély keleti csücskében található Hargita megyében, amelynek lakossága magyar-román kétnyelvű.¹ Amint az eddigi kutatásokból² kiderült, a fluens kétnyelvűek aránya Székelyföldön nem éri el az 50%-ot és a dominanciaváltás a román nyelv irányába statisztikailag elhanyagolható.

A Hargita Megyei Statisztikai Hivatalnak a 2011 éves népszámlálás eredményein alapuló közleménye szerint Hargita megye lakossága 310 867³ fő, amely nemzetiség szerint a következőképpen oszlik meg: 85,21% magyar, 12,96% román, 1,76% roma. A magyar többség a megyei önkormányzat alkalmazottaira is jellemző, a 2012–2016-os időszakra mandátumot nyert önkormányzati képviselők mindössze 10%-a román anyanyelvű,⁴ a magyar ajkúak viszont minimum receptív, passzív román másodnyelvűséggel rendelkeznek. A testület rendes havi ülésein illetve a rendkívüli vagy ad hoc jellegű tanácskozásain a publikus nyelv a magyar, a román anyanyelvűeknek szinkrontolmácsot biztosít a tanács a napi-rendi pontok megbeszélésére.

A magyar tömb létezésének és a testületi ülések magyar nyelven történő lebonyolítása ellenére a közhivatalnokok nyelvhasználatára a gyakori kódváltás és szókölcönzés jellemző. Kutatásom fókuszában e nyelvi jelenség vizsgálata áll. Arra keresem a választ, hogy mi az oka a román kölcsönzők használatának, hiszen létezik magyar megfelelője is a szakszavaknak, így nem hiánykölcönzésről beszélünk. Az olyan esetek száma sem kevés, amikor jóllehet a memóriában fellelhető a kölcsönzött szavak magyar megfelelője, a közhivatalnokoknak mégis nehézséget okoz azok felkutatása.

¹ Bartha Csilla: *A kétnyelvűség alapkérdései...* 1999, i. m. 117. o.

² Vö. Horváth István – Tödör Erika Mária (szerk.) *Nemzetállamok, globalizáció...*, 2009, i. m. 87. o.

³ <http://www.harghita.insse.ro/main.php?lang=fr&pageid=472> (2014-03-12)

⁴ <http://hargitamegye.ro/hargita-megye-tanca.html> (2014-02-26)

A jelenségre a szakirodalomban számtalan referenciát találunk.⁵ Az intézményes nyelvi hegemonia egyik okaként tartom számon azt, hogy az egyes szakmákra való felsőfokú felkészítés kizárólag az állam nyelvére korlátozódik, ilyen a jog és a közigazgatás, ahol a tanulók csak a román szaknyelvet sajátítják el. Továbbá a romániai nyelvi ideológia a román nyelvet alternatíva nélküli publikus nyelvként, „a nyilvános és intézményes kommunikáció magától értetődő kódjaként, míg a kisebbségi anyanyelvűséget ettől a szabályszerűségtől eltérő, tolerált nyelvi megnyilvánulásként tételezi”.⁶ E igen sikeres nyelvpolitika eredményeként a hivatalos kommunikációban a szakkifejezések anyanyelvi használata visszaszorult, gyakori kódváltással állunk szemben.

Hasonló kutatásokat Romániában a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet munkatársai folytattak.⁷ Ezen kutatás azonban a Romániában a 2001/215-ös számú Helyi Közigazgatási Törvény által biztosított nyelvi jogokra és azok kétoldali alkalmazására vonatkozott, ugyanis a kutatás keretében azt vizsgálták, milyen mértékben használhatják a magyar népcsoport tagjai anyanyelvüket az állami intézményekben, hivatalokban. Az általam tervezett kutatás ennél specifikusabb, egy olyan konkrét intézményen belül végeztem terepmunkát, ahol többségében magyar anyanyelvű hivatalnokok dolgoznak, de képviseltetik magukat a többségi csoporthoz tartozók is. Kutatásom tárgyát tehát a felsorolt jelenségek ok-okozati összefüggései képezik, elsősorban a köztisztviselők által gyakorolt kódváltás és kölcsönzés miéért, annak gyakoriságát vizsgálom a beszélők metanyelvi tudatosságát figyelembe véve és az általuk megadott lehetséges okokat összevetve a szakirodalmi információkkal.

A következő kérdésekre keresem a választ:

- Milyen gyakran áll fenn a kódváltás, milyen kontextusban és mi okból?
- Milyen gyakran áll fenn a kölcsönzés, milyen kontextusban és mi okból?
A kölcsönyszavak használatánál ismeri-e a beszélő a magyar megfelelőt?
Ha ismeri a magyar megfelelőt, miért a románból kölcsönöz?
- Milyen a beszélők attitűdje azokra nézve, akik kizárólag a magyar megfelelőket használják és azokra nézve, akiket a többszöri kódváltás és a bő szó-kölcsönzés jellemez?

⁵ Péntek János: *A nyelv ritkuló légköre*, 1999, i. m. 17. o.

⁶ Horváth István: *Az erdélyi magyarok kétnyelvűsége...*, 2003, i. m. 7–23. o.

⁷ Horváth István – Veress Ilka – Vitos Katalin: *Közigazgatási nyelvhasználat...*, 2010, i. m.; <http://www.ispmn.gov.ro/node/-utilizarea-lingvii-maghiare-in-administratia-publica-locala-si-in-institutiile-deconcentrate-din-judetul-harghita> (2014-05-23)

A kutatás további érdekessége, hogy a Hargita megyében, ahol többen él a magyarság, a helyi nyelvpolitika a nyelvapoló attitűdöt képviseli, s sokszor a hiperpurizmus jelensége is fellelhető közösségben. Hipotézisem értelmében a hivatalokban dolgozó közalkalmazottak beszédprodukciós jellegzetességei az államhatalom kiszolgálásával kapcsolatos szakmák esetében a magyar nyelvű szakképzés hiányának valamint a magyar nyelvű szövegprodukció rendkívül kis mértékének vagy teljes hiányának tudható be.

Ebből a megfontolásból a kutatás célcsoportjának az önkormányzat azon igazgatóságait választottam, ahol a köztisztviselők meglehetősen kevés alkalommal érintkeznek magyar anyanyelvű ügyfelekkel, munkájuk során a domináns román nyelvet használják, így a magyar nyelvvel való érintkezés a munkavégzés során ritka.

Az eredmények értékelése alkalmával azonban kiderült, hogy a hipotézis részben igazolódik csak. A kutatás során olyan szociolingvisztikai jelenségeket is figyelembe kellett venni, mint regiszteren belüli dominancia, a hivatalos nyelv autoritása, presztízse, a variábilis nyelvi alternatíva hiánya, valamint a domináns diskurzus követelményrendszere a történelmi és nyelvi realitással szembefordulva.

Elméleti megfontolások

A címben szereplő kódváltás és kölcsönzés fogalmainak elméleti azonosításakor nem szorítkozhatunk csupán ezek delimitálására, hiszen egyidejűleg olyan, a két-nyelvűség doméniumához tartozó elemeket kell vizsgálnunk, amelyek kontaktológiai és szociolingvisztikai vonatkozásban szerfölött jelentősek a tematika szempontjából. Ilyen tekintetben diglossziális állapotként⁸ is elemezhetjük a kapott eredményeket, hiszen esetünkben jól elkülöníthető, körülhatárolható a két nyelv használata, így a románnal kevert hivatali nyelvet és a magyar nyelvet különböző kontextusokban használjuk. Nyilvánvalóan, ez az elkülönítés korántsem annyira jelentős, mint ahogyan az arab nyelv diglossziás jelenségei, de kétségkívül figyelembe veendő a hivatali kétnyelvűségi beszédprodukciós jellegzetességek tanulmányozásakor.

Ugyanakkor a kontaktológia és a kontaktuselemek vizsgálata is mérvadó a kutatás szempontjából, hiszen a kódváltás eleve a kétnyelvűség jellegzetessége, a kölcsönzés pedig néha alig elhatárolható az egyszavas kódváltástól.⁹ „Kódváltásnak vagy kódváltogatásnak a kétnyelvű kommunikáció olyan válfajait nevez-

⁸ Ronald Wardhaugh: *Szociolingvisztika*, 2002, i. m. 79. o.

⁹ Benő Attila: *Kontaktológia...*, 2008, i. m. 51. o.

zük, melyekben a beszélők egyetlen diskurzuson belül két különböző nyelvet, pontosabban két különböző nyelvhez tartozó elemeket használnak, mégpedig anélkül, hogy az eltérő nyelvekhez tartozó szekvenciák tartalmilag megfelelnek egymásnak.”¹⁰ Kódon pedig olyan rendszert értünk, „amelyet két vagy több fél közötti kommunikációra használnak”.¹¹ A kódváltás osztályozás szempontjából többféle lehet, e kutatás a szituatív kódváltást vizsgálja, amely a nyelven kívüli tényezőkkel magyarázható, azaz a beszéd téma, avagy a beszédhelyzet által előidézett szituáció.¹² Esetünkben a beszéd téma az államhatalom gyakorlásával kapcsolatos intézkedések foganatosítása, a beszédhelyzetek pedig az ezekhez kapcsolódó körülmények.

A kölcsönzés tekintetében fontos megemlíteni, hogy „az aktív kétnyelvűség elvileg korlátlan számú átvételt eredményezhet. Az anyanyelvi beszélő saját nyelvi kódjának lexikális hiányait vagy a nyelvi memória közvetlen zavarait gyakran pótolja alkalmi kölcsönzésekkel”.¹³

Benő Attila szerint a román eredetű kölcsönszóanyagból egyértelműen kimutatható, hogy a tömbben élő magyarság anyanyelvében a közigazgatási regiszter nagyon szegényes, a szakmai szókincs jelentős hányada kölcsönszó. Így tehát a két leggyakoribb terület, amely kölcsönszavakat biztosít, az adminisztráció és a szakmai nyelvváltozatok, e két halmazból kerülnek ki az Erdély egész területén elterjedt kontaktuselemek.¹⁴

Egyes szerzők szerint a kisebbségi kétnyelvűség sajátos változata a kevertnyelvűség, amely a nyelvi kompetencia tekintetében az egynyelvűség alatt helyezkedik el, tehát nevezhető akár félnyelvűségnek is. Péntek János úgy tartja, ez a jelenség már nem a bilingvizmus kérdéskörébe tartozik, hanem a nyelvi erózió általánosabb tünetcsoportjába.¹⁵ A nyelv ugyanúgy egyéni, mint társadalmi tulajdon is, ezért a beszélő közösségek szerepe is meghatározó a kevertnyelvűség kialakulásában.

¹⁰ Lanstyák István: *Nyelvből nyelvbe...*, 2006, i. m. 107. o.

¹¹ Ronald Wardhaugh: *Szociolingvisztika*, 2005, i. m. 89. o.

¹² Benő Attila: *Kontaktológia...* 2008, i. m. 51. o.

¹³ Péntek János: *Az anyanyelv ökológiája Erdélyben*, 2002, i. m. 181. o.

¹⁴ Benő Attila: *Kontaktológia...* 2008, i. m. 181. o.

¹⁵ Péntek János: *Magyar nyelvi...*, 2002, i. m. 224–225. o.

A kutatás módszertana, helyszíne

A kutatás helyszíne Hargita megye önkormányzatának székhelye, mely közigazgatási egység Erdély északkeleti részében helyezkedik el. A magyar tömb kivételes lehetőségeket és körülményeket nyújt nyelvi szempontból az itt lakóknak. Csíksomlyó ad otthont a híres Pünkösdi zarándoklásnak, ahová magyarok százezrei látogatnak el, Csíkszeredában magyarul tanulhatnak az egyetemisták a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem karain, Székelyudvarhelyen a többségi nemzetiséget szinte kizárólag a rendfenntartó erők teszik ki, Gyergyószentmiklóson pedig az örmény közösség jelentősebb, mint a román.

A megyeszékhely Csíkszereda megyei jogú város, lakosságának 78,50%-a magyar, 16,80%-a román, 4,70%-a roma. Székhelyként Csíkszereda számos állami intézmény kihelyezett irodájának ad otthont, többek között a Közigazgatási Palotában székel a Megyei Tanács és annak hivatala székel. Összehasonlításuképpen bemutatom Székelyudvarhely megyei jogú várost, melynek lélekszáma ugyanazon adatok forrása szerint 33 035 fő, 92,40%-a magyar, 2,50%-a román, 5,10%-a roma. Az előbb említett Gyergyószentmiklós etnikai összetétele valamivel jelentősebb román közösséggel bír, ami a várostól északra fekvő, többségben román etnikumú közösség által lakott Maroshévíz közelségének köszönhető. Így Gyergyószentmiklós lakosságának 78,50%-a magyar, 9,10%-a román, 12,40%-a örmény.

A megyei önkormányzatban mandátumot betöltő önkormányzati képviselők száma 30, a megyei tanács elnökével együtt 31, etnikai szempontból a megoszlás 3 román anyanyelvű tanácsos, 27 magyar, így a százalékos arány 90,10%. A csúcsvezetés tagjai, azaz a megyei tanács elnöke, két alelnöke és a törvényességért felelős megyei főjegyző magyar anyanyelvű.

Hargita Megye Tanácsának hivatalában 6 vezérigazgatóság és 3 annak megfelelő más elnevezésű struktúra található: Belső Könyvvizsgáló Iroda, Helyi Közigazgatási Vezérigazgatóság, Menedzsment Vezérigazgatóság, Programok és Alárendelt Intézmények Vezérigazgatósága, Vagyongazdálkodási Vezérigazgatóság, Gazdasági Vezérigazgatóság, Főépítész, Beruházás Vezérigazgatóság, Közbeszerzés és Közszállítás Igazgatóság. Ezen szakigazgatóságok vezetői között 1 román és 8 magyar anyanyelvű vezérigazgató fejt ki tevékenységét.

A hivatalban, a személyzeti iroda 2014. márciusi adatai szerint 207 alkalmazott dolgozik, ebből 7 román és 200 magyar anyanyelvű. Az alkalmazottak között a szóbeli kommunikáció magyar nyelven zajlik, a román anyanyelvű alkalmazottaknak fordítást biztosítanak, többnyire a kollégák, az írásbeli kommunikáció viszont románul folyik.

A közigazgatási munka iratainak nyelve is változó: vannak iratok, amelyek kizárólag román nyelvűek, mint a tanácsi határozatok, elnöki rendeletek, szakvélemények, közbeszerzési eljárások, belföldi szerződések, periratok, könyvelőségi dokumentumok; míg mások többnyire magyarul is előfordulhatnak: szerződések, panaszlevelek, válaszlevelek, sajtóközlemények, belső levelezés vagy a települések polgármestereivel való kapcsolattartás.

Az interjúalanyok

A célcsoportot a korábban megfogalmazott indokok alapján olyan szervezeti egységekben határoztam meg, ahol a köztisztviselők munkájuk során a domináns román nyelvet használják, amelyek körében gyakoribbak a románból kölcsönzött szakkifejezések a mindennapi kommunikációban és ezeken az osztályokon ritkább a kérelmek magyar nyelvű megválaszolása.

Így a kutatás során a Helyi Közigazgatási Vezérgazgatóságra és a Gazdasági Vezérgazgatóságra összpontosítottam, 10 beosztott és 5 vezető funkciót betöltő személyt kérdeztem meg, közöttük a Megyei Tanács elnökét is.

Az adatközlők életkora 29–55 év közé tehető. A kutatás szempontjából az életkori behatárolódás nem bírt különösebb jelentőséggel, ahogyan a munkahelyen letöltött évek száma sem, az interjú első kérdéscsoportja az adatközlőket volt hivatott jobban bemutatni.

Az adatközlők anyanyelve kivétel nélkül magyar, itt érdemesnek tartom megemlíteni, hogy a vegyes házasságban élők attitűdjei a kölcsönzést, kódváltást gyakran alkalmazó munkatársaikkal szemben eltérnek a nem vegyes házasságban élőkkel, azonban a kutatás terjedelme nem engedi meg hogy ezekre az adatokra, mint változókra gondoljunk.

A tanulmányok szempontjából is majdnem homogének a válaszok, az adatközlők – egyetlen személy kivételével – román nyelven végezték tanulmányaikat.

A Helyi Közigazgatási Vezérgazgatóság

A Helyi Közigazgatási Vezérgazgatóság tevékenységének legfontosabb és domináns része a megyei önkormányzat által végzett tevékenység törvényességének biztosítása. Ez a jogi védőernyő a következő tevékenységek végzése során nyilvánul meg: az intézmény jogi képviselete, határozattervezetek véleményezése, minden ügylet esetében a törvényesség ellenőrzése, szerződések, megrendelések,

nyilatkozatok láttamozása, ellenőrzése, törvénymódosítások előkészítése, közbeszerzési eljárások követése.

A jogi vezérigazgatóság azon alkalmazottai, akik a peres ügyek bonyolításával, illetve a különféle dokumentumok véleményezésével foglalkoznak, munkájuk jelentős százalékát írásban, román nyelven fejtik ki. Ezen felül az igazságügyi, valamint az ellenőrző szervek előtti képviselet során a szóbeli kommunikáció is természetesen románul zajlik.

A jogászoknak nemcsak a szakmájukra vonatkozó szaknyelvet kell ismerniük, hanem a román nyelvet teljes egészében, annak morfológiai és grammatikai vonatkozásaiban, annak érdekében, hogy az intézményből származó iratok megfeleljenek a törvényes és a nyelvi követelményeknek.

Gazdasági vezérigazgatóság

A gazdasági vezérigazgatóság munkájának legfontosabb feladata az intézmény könyvvitele, a költségvetés előkészítésétől a kifizetések elrendelésének megalapozásáig, majd a költségvetési ciklusok – negyedév, félév, év – végén a mérleg, a zárszámadás elkészítése, továbbá a határozattervezetek gazdasági véleményezése és minden ügylet esetében az anyagi források ellenőrzése.

Ugyanúgy, ahogy a jogi igazgatóság esetében, a gazdasági szakemberek is román nyelven kommunikálnak úgy írásban, mint szóban a felsőbb szintű ellenőrző szervekkel, például az Állami Számvevőszékkal való kapcsolattartás során.

Alkalmazott módszerek

A megyei önkormányzat hivatalában használt élő nyelv már hosszabb ideje foglalkoztatott, annál is inkább, hogy a jelenség nem kizárólagosan a közigazgatási szférára, hanem a társadalom többi szegmensére is kiterjeszthető. Példaként említtem itt dr. Tódor Erika Mária „Iskolai nyelvi tájkép – nyelvi magatartás – nyelvi frusztrációk” című kutatását, amelyben a szintén Hargita megyében található csíkszentdomokosi tanintézetben dolgozók nyelvi magatartását, nyelvi attitűdjeit, nyelvhasználati szokásait mutatja be. Első ránézésre a kétnyelvűség jellemző következményei a társadalom minden szintjén megtalálható, kiváltképp a hivatali kommunikáció keretén belül, melyre a jelen kutatás által kívánok rávilágítani.

Első ízben természetesen ismertetem a kutatást Hargita Megye Tanácsának elnökével, Borboly Csabával, aki készségesen megadta az engedélyt, hogy résztvevő megfigyeléssel és interjúzással térképezzem fel a vizsgált nyelvi jelenséget. Mivel nem számszerűséget, mérés jellegű statisztikai adatbázist kívántam létre-

hozni, hanem egy ok–okozat-attitűd elemző tanulmányt, a legmegfelelőbb kutatási módszernek a résztvevő megfigyelést és a félig strukturált interjút tartottam. A kutatási módszertan szerint kvalitatív módszerekkel a társadalmi jelenségek mélyére lehet nézni, kevés esetet alaposan vizsgálni.

Az engedély birtokában a jelenséget a maga természetes környezetében próbáltam vizsgálni. Minthogy „a kvalitatív módszereket alkalmazó kutató célja, hogy »belülről«, a cselekvők perspektívájából értse meg a társadalmat és kultúrát alkotó életvilágokat; ennek érdekében azokat a tudásokat, beszédmódokat és interakcióikat vizsgálja, amelyek alapján a mindennapi életét élő ember tájékozódik és cselekszik. Olyan kérdésekre tud választ adni, amelyek a szimbólumokra, diskurzusokra és a viselkedés megfigyelhető módjaira, valamint mindezek társadalmilag birtokolt jelentéseire vonatkoznak”.¹⁶

Résztvevő megfigyelési módszerrel a következő beszédprodukciós jellegzetességeket jegyeztem fel:

- a) Megjöttek az *intâmpinare*-k. (válaszirat a keresetre)
- b) Előkészítjük a *recursot*. (fellebbezés)
- c) Kell csináljuk a *bilâncot*, jön a zárás.
- d) Jön a *Curtea de Conturi*. (Számvevőszék)
- e) A *sentincát kikomunikálták* de még nincs meg a *motiválás*. (Az ítéletet kiközlötték, de még nincs meg az indoklás.)
- f) Megvan a *raport*, de az *expunere* nem teljes, *suplimentet* fogunk kérni. (megvan a szakvélemény, de az előterjesztés nem teljes, kiegészítést fogunk kérni)
- g) Melyik *ordonanță*ban írja s főleg melyiket nézted, a *forma actualizată la zi?* (kormányrendelet, legújabb érvényben levő forma)
- h) Hozták már a *notă justificativă*-t? (indoklás)
- i) Kell írjak egy *referat de necesitate*-t a pecsétekre. (igénybejelentés)

Ezekből kiindulva építettem fel a félig strukturált interjúk kérdéseit. Céloom az alanyok számára viszonylagos közlésbeli szabadságot biztosítani az adatfelvétel során, engedni, hogy a zárt kérdések kényszere nélkül próbálja metanyelvi tudatosságát, tapasztalatait, ezeknek identitásába való beágyazódását és különböző attitűdjeit kifejezni.

Összesen 15 interjút rögzítettem, a legrövidebbek 7–8, a leghosszabbak 13–15 percesek voltak. Az interjú kérdéseit a kutatási kérdések alapján osztályoztam: az első öt kérdés a kutatás résztvevői részéről személyes információkat követeltek meg, főleg a tanulmányokra és a munkakörre kérdeztem rá. A következő kér-

¹⁶ Feischmidt Margit: Az empirikus kutatások..., i. m.

déscsoport a nyelvhasználati szokásokra vonatkozott, a kódváltás és kölcsönzés fogalmainak jelenlétére, gyakoriságára. A harmadik csoport az attitűdöket vizsgálta a metanyelvi tudatosság fényében.

Eredmények

A kutatás eredményeit kvalitatív szempontból érdemes elemezni, hiszen az adatközlők száma nem elégséges egy statisztikai, kvantitatív kutatási eredmény felállítására. Tulajdonképpen a kutatás célja sem statisztikai jellegű kimenetelt célt meg, hanem az adott jelenség felmérését, annak okait kívánta feltárni a domináns diskurzus és az aktuális, élő hivatali kommunikáció összevetése által.

Az adatok a megkérdezettek személyes véleményét tükrözik, a saját attitűdjeiket tárták fel, amelyek korántsem értelmezhetőek az egész hivatali közösségre nézve. E két igazgatóság az anyanyelvhasználat szempontjából az intézmény legzártabb részlege, a személyzet külső ügyfelekkel való kapcsolatának szempontjából, ellentétben az engedélyek kibocsátását végző osztállyal, a sajtóirodával vagy a kulturális programirodával szemben, ahol a magyar nyelvű kommunikáció mindennapos, sokkal szélesebb körű.

Az adatok feldolgozása

A kódváltás és szókölcönzés kérdéskörét illetően az eredmények eltérő tendenciákat mutatnak: míg a kölcsönzés jelenéségére a 15 adatközlőből 12 pozitívan válaszolt, de a kódváltást, mint létező nyelvi jelenséget a 15 adatközlőből 13 elutasította. A résztvevő megfigyelés eredményei azonban az ellenkezőjét bizonyítják. Minthogy a kódváltás alatt két vagy több nyelv váltakozó használatát értjük egyazon megnyilatkozásban, a *forma actualizatã la zi* ennek a behatárolásnak tökéletesen megfelel. Azonban az interjúk alatt közölt meghatározásból az adatközlők a kódváltást nemkívánatosabb jelenségnek minősítették, mint a pár szavas kölcsönzést, mely attitűdöt szintén a nyelvápoló megközelítés következményeként tarthatunk számon.

Kódváltás és kölcsönzés gyakorisága

Az adatközlőket arra kértem, adjanak meg 5 olyan kölcsönszót, amit a leggyakrabban használnak. A válaszok 75 szavának nagy része megegyezik: 30 szóról tettek említést, ebből 24 főnév, 6 ige:

	Főnevek	Igék
Întâmpinare (törvényszéki válaszirat)	Factură (Számla)	A efectua (elvégezni)
Sentință (Ítélet)	Chitanță (Nyugta)	A audita (vizsgálni)
Citație (Idéző)	Referat de necesitate (Igénybejelentés)	A realiza (megvalósítani)
Expunere de motive (Előterjesztés)	Delegație (Kiküldetés)	A recura (fellebbezni)
Raport de specialitate (Szakvélemény)	Cod fiscal (Pénzügyi törvénykönyv)	A încredința (megbízni)
Caiet de sarcini (Feladatfüzet)	Cod penal (Büntetőjogi törvénykönyv)	A controla (ellenőrizni)
Curtea de Conturi (Számvevőszék)	Dosar (Aktacsomó)	
Audit (Könyvvizsgálás)	Execuție (Zárszámadás)	
Dispoziție (Rendelet)	Tribunal (Törvényszék)	
Recurs (Fellebbezés)	Fond (Alapfok – bíróságon)	
Fișa postului (Munkaköri leírás)	Cod civil (Polgárjogi törvénykönyv)	

Láthatjuk, hogy a leggyakrabban kölcsönzött főnevek közt leginkább a dokumentumok és intézmények megnevezései szerepelnek, az igék közt pedig a könyvvitel területén használatos fogalmak a dominánsak.

A kódváltás és szókölcönzés okait az adatközlők az alábbiak szerint határozták meg:

1. *Beidegződés, megszokás: „Így szoktuk meg, ez már így is maradt”*

A beidegződés, megszokás volt a leggyakoribb válasz, amelyet a köztisztviselők és a vezetők a román nyelvből való kölcsönzés okaként tartottak számon. A 15 adatközlőből 13 állítja, hogy a megszokás a legfőbb oka a kevertnyelvűségnek.

Szociolingvisztikai szempontból ennek több magyarázata van: elsősorban a szakképzés nyelve, a beszélő közösség befolyása, valamint a magyar szaknyelvi regiszter hiánya, mely közvetve a kontaktuselemek folytonos újratermelődését eredményezi és a román nyelv regiszteren belüli dominanciáját erősíti.

2. *A domináns nyelv többleti használata: „Többet használom a románt, hamarabb beugrik”*

A 15 adatközlőből 9 nevezte gondolta úgy, hogy a hivatali kommunikációban jelenlévő kölcsönzés oka a román nyelv domináns használata. A szóbeliség és írásbeliség során használt nyelv természetesen különbözik, azonban az államigazgatással kapcsolatos munkavégzés úgy írásbeli, mint szóbeli formája románul zajlik. Minden hivatalos irat a törvény¹⁷ értelmében román nyelven fogalmazódik meg, a megyei önkormányzatnál dolgozó köztisztviselők maximum egymás között beszélnek magyarul a munkájukkal kapcsolatosan, mivel egy lépcsőfokkal feljebb, a Megyei Főispáni Hivatal szintjén már a dolgozók 90%-a román anyanyelvű és nemzetiségű. Ugyanakkor a regionális szervek, az európai pályázatokat felügyelő szervek Gyulafehérvárott, a regionális pénzügyi szerv Brassóban szinte kizárólag román nyelven ad és kér információkat. A minisztériumi szinten való kapcsolattartás során fel sem tevődik az anyanyelvi kommunikáció kérdése, itt kizárólag a román nyelv érvényesül.

Bár a 2001. évi 215. Számú Helyi Közigazgatási Törvény 19.§ paragrafusai szerint a 20%-ot elérő vagy meghaladó kisebbség esetében a hivatalos szervek kötelesek biztosítani az anyanyelvi kommunikáció lehetőségét, ezzel a joggal meglehetősen kevésen élnek a gyakorlatban. Ugyanakkor a hivatali közeg ismét kényszerhelyzetben van, ugyanis a válaszadás minden esetben két nyelven kell történnjen, ugyanazon törvény 76-os cikkelye értelmében.

A domináns nyelv használata nemcsak a munkavégzés során fejt ki hatásait. A szakmai felkészítés a jogi és közgazdasági téren kizárólag románul folyik. Míg az igazságszolgáltatás ügyfeleinek jogukban áll fordítót vagy tolmácsot igényelni

¹⁷ A jogi tevékenységre vonatkozóan a Polgári perrendtartást szabályzó 134/2010-es, a gazdasági tevékenységekre vonatkozóan a 571/2003-as Pénzügyi törvénykönyv szabályozza az iratok államnyelven való szerkesztését.

bármely eljárás során, a jogi képviselőt ellátó személy – jogtanácsos, ügyvéd, ügyész – kizárólag az állam nyelvén beszélhet a bíróság előtt. Továbbá, a szakirodalomhoz való hozzáférés is a román nyelv irányába billenti el a mérleg nyelvét.

Ezen információk és magyarázatok birtokában érthető, hogy a köztisztviselő miért használja nagyobb mértékben a domináns nyelvet.

3. *Sikeresebb kommunikáció: „A beszélgetőpartnerem jobban vagy könnyebben megérti amit mondok, ha román szavakat használok”*

15 adatközlőből 8 indokolta eképpen a román nyelvből való kölcsönzést, azt a magyarázatot adva, hogy célirányosabb a román kifejezést használni egy-egy szakkifejezés esetében. Itt természetesen felmerül a szakképzés nyelve és a kitettség is, amely nagymértékben befolyásolja a nyelvhasználatot. Tulajdonképpen ezen ok is a munka hatékonyságával van összefüggésben.

4. *Román nyelvű szakképzés: „Így tanultam, ezért hamarabb beugrik a román szó”*

A 15 köztisztviselő közül 6 említette a román nyelven való tanulás következményeként a gyakori kölcsönzést, kódváltást. A szakképzés – amint már említettem –, kizárólag román nyelven történik, így a bevéődés során is a domináns nyelv fogalomtára használódik fel. Ez az ok azonban nemcsak a tanulmányokra korlátozódik, hiszen a szakirodalmi források is csak román nyelven elérhetők. A jogi szakkönyvek, szakfolyóiratok, joggyakorlat domináns nyelven való megjelenítése is növeli a kitettség mértékét, ami az egyik legfontosabb eleme a nyelv-választásnak.

5. *Domináns nyelvi kitettség: „Csak románul találkozom ezekkel a kifejezésekkel”*

4 adatközlő találja úgy, hogy a felidézett szakkifejezésekkel csak román nyelven találkozik, ami megerősíti a kitettség következményeként indokolt kölcsönzést. A román nyelvű írásbeli kommunikáció, valamint a törvénykezés illetve a szakirodalom domináns nyelven való előfordulása könnyen keltheti azt a benyomást, hogy ezek a kifejezések kizárólag román nyelven elérhetőek.

6. *Hatékonyabb munka: „A román szavak hamarabb beugranak, amikor sietek, ezért azt veszem elő, amelyek elérhetőbb”*

A 15 adatközlőből 3 indokolta a kölcsönzést és kódváltást a munka hatékonyságával. Ezen személyek értelmezésében a román szakkifejezés hamarabb kifejti hatását a beszélgetőpartnerrel való kommunikációban. Példaként a román „*întâmpinare*”-t hozták fel, a jogi térfélről, amely kizárólagos jelentése a Polgári

Törvénykönyv valamint a Polgárjogi perrendtartás értelmében a törvényszéki keresetre adott válaszirat. Míg a magyar nyelvben használatos válasz vagy válaszirat több jelentést hordoz, addig a román kölcsönszó kimondottan arra a jogi dokumentumra vonatkozik, amit az alperes köteles benyújtani záros határidőn belül, és amelyben a vád minden pontjára ki kell térnie védekezés céljából, ellenkező esetben elismerve a felperes követeléseit.

7. Szellemi igénytelenség

A 15 adatközlőből 2 nevezte szellemi igénytelenségnek a szókölcönszést. Szerintük az igényes ember nem elégszik meg az átvétellel, hanem utánanézi a magyar megfelelőnek, még akkor is, ha ezzel késlelteti a munkát. E két személy véleménye szerint a munka hatékonysága, a román nyelven végzett tanulmányok nem magyarázhatják a kevertnyelvűséget, mely a nemzeti identitást is veszélyeztetheti.

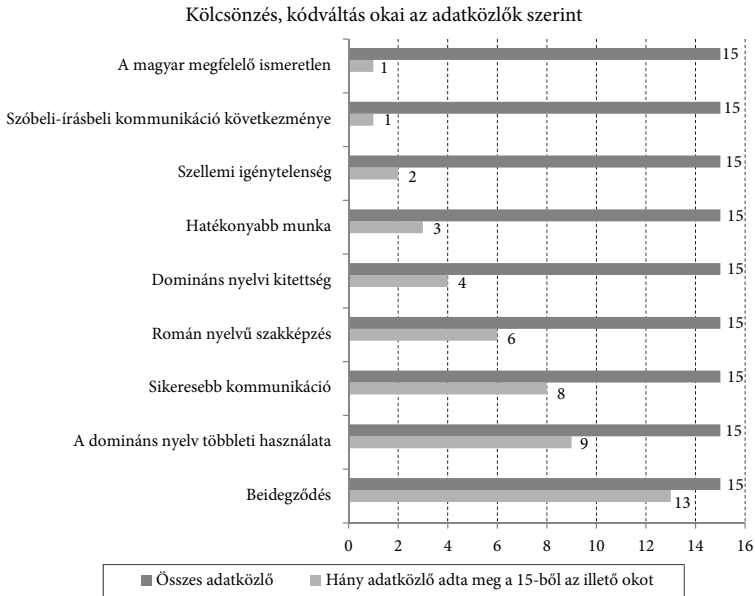
A domináns diskurzus is hasonló nézeteket vall, azaz a helyi, regionális és nemzeti sajtó, politikum és a civil szféra a legtöbb esetben a nemzeti öntudat problematikáját propagálja, ezt látják veszélyeztetve a nyelvek keveredése által, figyelmen kívül hagyva a szociolingvisztikai realitásokat. Hargita megye, valamint az egész Székelyföld tömbmagyarsága a nyelvapoló, hagyományörző attitűd mellett foglalt állást, ezzel is magyarázható a kétnyelvűség természetes jelenségeinek pejoratív értelmezése, negatív megítélése.

8. A magyar megfelelő ismeretlen: „A munkatársaim sokszor nem értenek meg ha magyarul mondom”

Egyetlen interjúalany állítja, hogy sokszor a beszélgetőpartner nem érti a magyar megfelelőt, példának a „zárszámadás” kifejezést említette, amely sok, az intézmény keretén belül tevékenykedő köztisztviselő számára ismeretlen, míg az „*execuție bugetară*” teljesen világosan az intézmény által kezelt jövedelmekről és költségekről szóló számadásokat jelenti, amelyet az önkormányzat döntéshozó testülete elé terjesztenek elfogadásra. Olyan esetről is tettek említést, amikor a magyar megfelelőt használták, de a társalgásban résztvevő közhivatalnok megismételte a kijelentést román nyelvből kölcsönzött szavakkal. Ez az eset is erősíti a hipotézisben foglaltakat, miszerint a rendkívül kis mértékű magyar nyelvű szövegprodukciónak hatást gyakorol a hivatalban beszélt nyelvre.

9. Szóbeli és írásbeli kommunikáció közötti különbség következménye: „Magyarul beszélek, románul fogalmazom meg az iratokat, ezért a román elnevezést mondom, ha magyarul beszélek is”

Egy adatközlő említi lehetséges okként azt, hogy mivel az általa szerkesztett dokumentumokat román nyelven készíti el, a magyar nyelvű kommunikációba szinte magától értetődően románul szűrja be. Így fordul elő, hogy „jogi szakvélemény” helyett a „raport juridic” vagy „jogi raport” kifejezéseket használja a magyar mondatban. Ugyanez a helyzet az igénybejelentés (referat de necesitate), a kiküldetési parancs (delegáció), valamint az elnöki rendelet (dispozició) román vagy magyarosított használatát illetően.

1. ábra. Számszerű kimutatás az adatközlők által megadott okokra vonatkozóan

Láthatjuk tehát, hogy a legtöbb válaszadó a beidegződést, a domináns nyelv többlethasználatát és a kommunikáció sikerességét adja meg, mint lehetséges okot a kódváltás és kölcsönzés jelenségeire. Ez az eredmény azért fontos, mert az adatközlők által fontosnak tartott és nagy számban megjelölt okok közül a hipotézisben csak az egyik fordul elő, azaz a kismértékű magyar nyelvű beszédprodukciónak.

Attitűdök

Az interjú harmadik kérdéscsoportja az adatközlők attitűdjeit vizsgálta. Arra kívántam választ kapni, hogy milyen a megítélése azoknak a köztisztviselőknek, akik erőfeszítéseket tesznek azért, hogy kizárólag magyarul beszéljenek, azaz akik a nyelvápoló, hagyományörző attitűdöt kultiválják, illetve azoknak, akik gyakran indokolatlanul kölcsönöznek, holott ismerik a magyar megfelelőt.

Az is kérdés volt, hogy az adatközlők szerint vannak-e következményei a kevertnyelvűségnek, ha igen, melyek azok és milyen mértékben gondolják úgy, hogy a vezetőség részéről szükséges volna bármilyen intézkedés foganatosítása.

A válaszadók egyöntetűen elismerően nyilatkoztak azokról a munkatársaikról, akik nem keverik a román és magyar nyelvet a hivatali kommunikációban, de nem ítélik el azokat sem, akik gyakran kölcsönöznek, hiszen *„velem is gyakran előfordul, pedig nem akarom, nem szép és mégis”* – állítja az egyik beosztott.

A vezetői pozíciót betöltő 5 személy közül 4 jelentette ki, hogy számára zavaró, amikor a beosztottjai kevert nyelven beszélnek, míg a beosztottak között a 10 személyből ugyanez a jelenség 2 személy számára jelent gondot.

A vezetőség részéről a példamutatáson kívül egyéb intézkedést nem kíván foganatosíttatni senki, míg a vezetők számára sem bír különösebb befolyásoló erővel az alkalmazottak kevertnyelvűsége.

A nyelvápoló attitűd számlájára írható a lehetséges következmények meghatározása is. Az 15 adatközlőből 13 adta meg negatív következményként a magyar nyelvvél szembeni érdektelenséget, igénytelenséget, 4 személy asszimilációt vél látni a jelenség gyakoriságának növekedésével, 7 pedig a hivatali egynyelvűséget látja kimenetelként.

A megyei önkormányzat elnöke, Borboly Csaba szerint *„... ha odafigyelünk csökkenthető a román szavak száma, pl. 2000-ben, amikor idekerültem mindenki minden második szót a románból kölcsönözött, azóta az arány jó irányba halad...”*.

Az elnök által hangsúlyozott irány valóban változáson ment át az utóbbi időben, a megyei tanács sokrétű tevékenységének köszönhetően, azonban ezek a fentebb okok miatt nem vonatkoznak sem a jogi sem a gazdasági igazgatóságok tevékenységére.

Az interjúzás során, kíváncsi lévén a többség képviselőinek véleményére is, megkérdeztem szabad beszélgetés formájában egy román anyanyelvű jogász munkatársat, aki a következőképpen nyilatkozott:

„Nekem úgy tűnik, hogy a román szavak használata a magyar kollégáknak kényelmes, állandóan hallom: instanță, sentință, buget, de úgy gondolom, sokkal elegánsabb volna, ha csak a magyart használnák. Tudom, hogy nehéz, hiszen

a jogot románul tanulják, de ahhoz hogy valóban profinak tűnjenek, a magyar kollégák magyarul kellene beszéljenek, vegyék a fáradságot, hogy keressék meg a szakszavak anyanyelvi megfelelőjét, mely akár egy román anyanyelvű számára is elégszabbnak hat. Például a „buget” szó, melynek megfelelője a „költésévetés”: egy magyar mondatban a buget egyféleképpen rezonál, a költésévetés másféleképpen. Egy magyar nyelvű beszélgetésben nekem jobban tetszik a költésévetés...”.

Bár az említett munkatárs román anyanyelvű, a csíkszeredai etnikai viszonyoknak köszönhetően ismer néhány magyar szót és kifejezést.

Összegzés

A kutatás eredményeit összegezve arra a következtetésre juthatunk, hogy a domináns nyelvű szakképzés, valamint a csökkent beszédprodukcióra alapozott hipotézis részben igazolódik csak be. A válaszokból ítélve megállapíthatjuk, hogy a tömbmagyarságra jellemző nyelvapoló attitűd a Hargita megyei önkormányzatban belül is érvényesül, bár a vizsgált részlegek lehetőségei több szempontból korlátozottak.

Azt is figyelembe kell vennünk, hogy a 20. század elején végbemenő történelmi események eredményeképpen eltűnt az a szakmai elit, amelyik művelte a magyar közigazgatási és jogi szaknyelvet, a most hivatalban lévő generációknak már csak a román nyelvű hozzáférés volt lehetséges, így a magyar szaknyelvi regiszter nem áll mindig rendelkezésre, s a hiányt kölcsönszókkal pótolták. Az 1989-es rendszerváltás után a helyzet valamelyest megváltozott, a törvényhozó hatalom a kisebbségek jogait figyelembe véve biztosította az igazságszolgáltatáshoz, közigazgatáshoz való anyanyelvi szintű hozzáférést, azonban – ahogy már korábban kifejtettem – ez az ügyfelekkel szemben jelent jogalapot, a rendszer részeként dolgozóknak nem opció, hanem kötelesség a román nyelvtudás.

A magyar képviseletet ellátó politikai pártok Székelyföldön és Hargita megyében is szinte kizárólagosan vannak jelen, a többségi képviselet száma elenyésző, amint azt bemutattam a tanulmány első fejezetében. Így tehát az aktuális politikai-hatalmi konstrukció és az évtizedeken át tartó hivatali egynyelvűség találkozása erősíti a szökölcönzést, a kontaktuselemek használatát, ugyanakkor az attitűdök nyelvapolás felé elmozduló mérlegnyelvét is: a hatalmi elvárás a nemzeti összetartozás jegyében a magyar nyelv használata, azonban a kialakult hivatali nyelvet tartalommal is fel kell tölteni, amit viszont a nyelv autoritása akadályoz kisebb-nagyobb sikerrel.

A hivatalos nyelv autoritásának, presztízisének kialakulásához, a szakképzésen kívül, több tényező is hozzájárul: érvényesülési lehetőség, szakirodalmi forrásokhoz való hozzáférés, kitettség, domináns diskurzus, regiszteren belüli dominancia. A válaszok értelmezése során már említődtek olyan szituációk, amikor a román nyelv elsőbbséget élvez a magyarral szemben. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a román nyelvnek gyakorlati szinten is bizonyított az autoritása, hiszen a vizsgált területeken a román nyelv elsajátítása feltétel, érvényesülés kérdése úgy a munkavégzés, mint a szakirodalmi forrásokhoz való hozzáférés tekintetében.

A Hargita Megye Tanácsán belül vizsgált két vezérigazgatóságon végzett szociolingvisztikai interjúk eredményei és a megfigyelések arra engednek következtetni, miszerint az általuk művelt hivatali kevert nyelv is egy nyelv, amely egy tulajdonképpeni kompromisszum eredménye, az adott lehetőségek által létrehozott, kialakított nyelvi környezet, amely folyton újratermelődik és bár az attitűdök nem ezt bizonyítják, nem csupán egyéni felelősség kérdése.

Ebben a tekintetben a román kifejezéseket a magyar nyelvű hivatali kommunikációból teljesen kizáró próbálkozások sikere csírájában elhal. Minthogy a magyar nyelv autoritása annak hivatalos nyelvvé válása során növekedhetne, közelíthetné meg a román nyelv autoritását, a jelenlegi helyzetben a nyelvápolás tekintetében egy viabilis nyelvi alternatíva biztosítását, valamint egy alternatív nyelvhasználati mód érvényesítését tekinthetjük sikeresnek. Amennyiben létezik egy nyelvi referencia, ami az adott bürokratikus rendszerben magyarul is feltűnő a fogalmakat, akár zárójelben is, egy idő után megvalósulhat a hivatalokban is a magyar nyelv presztízsnövekedése, visszaszorítva ezáltal a román nyelv hivatalos regiszteren belüli dominanciáját.

IRODALOM

- Bartha Csilla: *A kétnyelvűség alapkérdései – Beszélők és közösségek*. Budapest, Nemzeti tankönyvkiadó, 1999.
- Benő Attila: *Kontaktológia. A nyelvi kapcsolatok alapfogalmai*. Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó Bolyai Társaság, 2008.
- Feischmidt Margit: *Az empirikus kutatások kvalitatív módszereinek episztemológiai alapvetései*. http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/index.php?option=com_tanelem&id_tanelem=829&tip=0 (2014-05-23)
- Horváth István: Az erdélyi magyarok kétnyelvűsége: nyelvmentés és integráció között? In: *Erdélyi Társadalom*, 2003/1. 7–23. o.

- Horváth István – Tódor Erika Mária (szerk.): *Nemzetállamok, globalizáció és két-nyelvűség. Nyelvpedagógiai és szociolingvisztikai tanulmányok*. Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion Könyvkiadó, 2009.
- Horváth István – Veress Ilka – Vitos Katalin: *Közigazgatási nyelvhasználat Hargita megyében az önkormányzati és a központi kormányzat megyeszintű intézményeiben*. Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2010.
- Lanstyák István: *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsonzésről, kódváltásról és fordításról*. Pozsony, Kalligramm Könyvkiadó, 2006.
- Péntek János: *A nyelv ritkuló légköre*. Kolozsvár, Komp Press – Korunk Baráti Társaság, 2001.
- Péntek János: Magyar nyelvi különfejlődés a Kárpát-medencében. In: *Szociolingvisztikai szöveggyűjtemény*. Budapest, Tinta Kiadó, 2002. 220–227. o.
- Péntek János: Az anyanyelv ökológiája Erdélyben. In: *Szociolingvisztikai szöveggyűjtemény*. Budapest, Tinta Kiadó, 2002. 174–182. o.
- Wardhaugh, Ronald: *Szociolingvisztika*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002.

Boróka Emese SALAMON

Code-switching and language lending at the Hungarian speaking local councils in Romania

My research was carried out in Harghita County Council office. I have studied here office communication of the workers as to when and in what situation does code-switching take place. In interviews I also asked their views on the use of the Romanian contact elements. The informants' responses clearly showed that they were also familiar with the Hungarian equivalents of the words they used in Romanian.

The use of these was explained by undemanding intellectual, routine, work-efficiency, and by having mastered the special register in Romanian at the universities. The results of the research should be examined within a context of sociolinguistic and language policy.

Keywords: social network, higher education, analysis

V.
EURÓPAI VÁRAKOZÁSOK

Magyar–román államközi viszony és az RMDSZ kapcsolatai az alapszerződés tárgyalásainak időszakában, 1992–1996

A kelet-közép-európai államok rendszerváltást követő időszaka nemcsak a politikai, gazdasági és társadalmi struktúraváltásban, hanem az országok tényleges szuverenitásának, külpolitikai cselekvőképességének visszaszerzésében volt tetten érhető. E kezdeti eufórikus állapotban jelentős rendszerszintű és geopolitikai változások következtek be – Németország újraegyesülése, a Szovjetunió felbomlása, a KGST és a Varsói Szerződés megszűnése, a nyugati katonai és gazdasági szervezetek kibővítésének lehetősége –, melyek új fejlődési irányt szabtak Magyarországnak és Romániának számára, és az 1996 szeptemberében aláírt magyar–román alapszerződést követően az állam- és kormányközi kapcsolatok látványos fejlődését eredményezték.

A tanulmány a magyar–román alapszerződés¹ aláírásának körülményeit, valamint az Romániai Magyar Demokrata Szövetség ebben játszott szerepét vizsgálja. Az RMDSZ a román parlamentben érdekvédelmi szervezetként képviselte a magyarságot, de a nemzetközi fórumok előtt is kisebb-nagyobb sikerrel megjelenítette a „magyar” kérdést.² A tanulmányban két kérdés megválaszolására teszek kísérletet: mivel a két állam által aláírt alapszerződés egy diplomáciai tárgyalás és külpolitikai döntés eredménye, azt vizsgálom, hogy a tárgyalások során hogyan változott a felek tárgyalási pozíciója és érrendszer, illetve a belső és külső tényezők³ milyen mértékben befolyásolták a tárgyalások dinamikáját?; az alapszerződés tárgyalásaiban – kormányközi megállapodásról lévén szó –,

¹ Teljes nevén: *Szerződés a Magyar Köztársaság és Románia között a megértésről, az együttműködésről és a jószomszédságról*. A továbbiakban: magyar–román alapszerződés.

² Megemlíthető az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése, az Európai Biztonsági és Együttműködés Szervezet (korábban EBEÉ), NATO Parlamenti Közgyűlése, Európai Népcsoportok Föderatív Uniója (FUEV), az Európai Parlament küldöttségei, Közép-Európai Kezdeményezés, ENSZ-ben Nem Képviselet Nemzetek és Népek Szervezete (UNPO). Ez az időszak az RMDSZ külkapcsolatainak megeremtetését is jelentette a nemzetközi és kormányközi szervezetekkel.

³ Belső tényezők alatt belpolitikai eseményeket – önkormányzati, parlamenti és államfőválasztások időpontjait –, a pártok álláspontjait, míg külső tényezők alatt a nyugati államok és

milyen szerepet játszhat egy kisebbségi közösség képviselője, az RMDSZ, mivel magyarítható kimaradása a tárgyalásokból?

Az utóbbi kérdés megválaszolása nem problémamentes. Egyfelől nyilvánvaló, hogy az erdélyi magyarság és annak legitim politikai képviselője nem lehet tárgya és jogalánya bilaterális megállapodásoknak.⁴ Másfelől viszont elfogadhatatlan az a tény, hogy egy kisebb nemzetnyi, önmagát politikai értelemben megszervező közösség álláspontját a román fél figyelmen kívül hagyta és mellőzte a kétoldalú kapcsolatok alakításakor, noha az együttélés szakmai tapasztalatára, tárgyalási pozíciójára és közvetítő szerepére nagy szükség lenne, melyet számtalan alkalommal bizonyított nemcsak az interetnikus viszonyok rendezésében, hanem a közös kormányulések szervezésekor játszott közvetítő szerepében is.

A tárgyalási folyamatokat elsődleges forrásokra alapozva rekonstruáltam. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában 1992–1995 közötti külügyminiszteri iratokat vizsgálva, kb. 200, az alapszerződés témaköréhez kapcsolódó dokumentumot azonosítottam. A források között többféle dokumentum fellelhető, ezek között megemlíthetők: feljegyzések, jelentések, beszámolók, az alapszerződés szakértői tárgyalásairól készült véleményezések, a különböző kormányzati szervek részéről; beszámolók a felsőbb szintű (államtitkári, külügyminiszteri és miniszterelnöki) látogatásokról; beszámolók a magyar–román emlékeztető tárgyalásokról; feljegyzések nyugati államok és integrációs szervezetek diplomatáinak véleményéről a két ország viszonyára nézve, a magyar kisebbség helyzetéről és az alapszerződés tárgyalásairól; év végi követségi beszámolók (romániai áttekintés), feljegyzések a bel- és külpolitikáról, gazdasági fejlődésről; dokumentumok: alapszerződés-szövegtervezetei, külpolitikai stratégiák, kormányprogram részletek, integrációs szervezetek dokumentumai, jelentései; az RMDSZ és a magyar kormány levélváltásai, tájékoztatói; szakértők, értelmiségiek, diplomaták, államtitkárok, külügyminiszterek, miniszterelnökök és államfők nyilatkozatai, véleményei. A dokumentumok rendszerezése és elemzése hozzásegít a tárgyalások folyamatának és az aláírás körülményeinek az elemzéséhez, a tárgyalófelek érvrendszerének és tárgyalási pozíciójának a bemutatásához, különös tekintettel az RMDSZ szerepére.

az integrációs szervezetek nyomásgyakorlását, az integrációs szervezetek bővítési stratégiáit értem.

⁴ Az egységes államot képviselő kormány nem számolhat egy külön politikai entitással, azaz nemzetközi szereplővel. A megjegyzést Bárdi Nándornak köszönhetem.

Tanulmányom azokat a jövőbeli kutatásokat igyekszik megalapozni, melyek túllépnek a deklaratív – szerződésekben, egyezményekben és nyilatkozatokban lefektetett elvek mentén elrendezett – jószomszédi viszonyok kutatásán, és rávilágítanak azokra a hiányosságokra, amelyek a „valódi” történelmi megbékélés lehetőségét hátráltatják – immár 25 éve – a magyar–román viszonyban.

A magyar–román alapszerződés tárgyalásainak általános európai kontextusa

Az államok közötti kétoldalú szerződések nem új instrumentumai a diplomácia-történetnek, ugyanis a 20. század történetében több példát találunk a megbékélést, az együttműködést és a jószomszédi viszonyok rendezését célzó szerződéseknek. Az első alapszerződés (Grundvertrag vagy Grundlagenvertrag) a Német Szövetségi Köztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság között 1972 decemberében jött létre és a rendszerváltást követő időszakban szintén a németeknek köszönhetően, de ekkor már az újraegyesült Németország volt az, aki ezzel a szerződésformával nemcsak határait legitímálta, de a határain kívül élő német kisebbség helyzetét is igyekezett rendezni.⁵ Németország mellett hasonló szerződést kötött a szomszédos államokkal Csehország, Szlovákia, Magyarország, Románia, Ukrajna és nem utolsósorban az Orosz Föderáció.

Az alapszerződések által megteremtett normák nem feltétlen a térség államainak jószomszédi viszonyok kialakítására történő erőfeszítésként kell értelmezni: ebben fontos szerepet töltek be a nyugati gazdasági és biztonsági szervezetek, melyek kezdetben elvi szinten, később azonban deklaráltan is felhívták a kelet-közép-európai államok figyelmét a bilaterális kapcsolatok rendezésének fontosságára. Ennek kiindulópontját Edouard Balladur francia miniszterelnök javaslata szolgáltatta,⁶ amelyet az EBESZ párizsi konferenciáján fogadtak el 1995 márciusában és az Európai Stabilitási Egyezményként ismerünk. Az Egyezmény lényegesebb eleme a nyilatkozat, ebben az aláíró felek elkötelezik magukat a béke és a stabilitás megteremtése mellett (4–5. pont), tiszteletben tartják az államok szuverenitását, tartózkodnak az erőszak alkalmazásától, biztosítják az alapvető emberi jogokat, a kisebbségi jogokat (7. pont).⁷ Noha tételesen a dokumentumban nem

⁵ Gál Kinga: *Bilateral Agreements...*, 1999, i. m. 3–4. o. A rendszerváltás utáni első alapszerződés Németország és Lengyelország között jött létre, mely egyben mintaként szolgált a többi kelet-közép-európai állam között létrejött alapszerződésekhez.

⁶ *Balladur terv.*

⁷ *The Pact for Stability in Europe.*

szerepel, hogy a jószomszédi viszonyok és a kisebbségi jogok rendezése feltételként jelenne meg a jövőbeli NATO vagy EU-csatlakozásnál, az 1995. szeptember elején megjelenő tanulmány a NATO bővítéséről már kimondja: azokban az országokban, amelyekben etnikai viták zajlanak, vagy amelyeknek területi vitáik vannak más államokkal, kötelesek ezeket a vitákat békés úton rendezni az EBESZ alapelveivel összhangban. E vitáknak a rendezése döntő tényező lehet abban, hogy meghívják-e egy államot a Szervezethez való csatlakozáshoz.⁸ E rövid kitérőt szükségesnek éreztem megtenni, ugyanis az európai kontextus ismerete nagyban hozzásegít, hogy megértsük a magyar–román alapszerződés tárgyalásainak dinamikáját, a szereplők motivációit, tárgyalási pozícióit és érvrendszerét.

Noha az alapszerződés rövid történetének áttekintése megkövetelné ennek előzményeinek a bemutatását, fogadjuk el azt a tényt, hogy a rendszerváltást megelőző időszak – a román kommunizmus nacionalista időszakának betudhatóan – a két állam közötti elhidegülést és az államközi kapcsolatok mélypontra zuhanását eredményezte.⁹ Ezért is értékelhető pozitív fejleményként az államközi kapcsolatokban Horn Gyula akkori külügyminiszter lépése, aki a forradalom utáni napokban (1989. december 29.) Ion Iliescu államfővel találkozott. Azonban az 1990 márciusában bekövetkezett marosvásárhelyi események több mint egy évig leveszik a naprendről a két ország közötti kapcsolatok helyreállításának kérdését és némi előrelelépésről csak az alapszerződés kapcsán elindult szakértői, államtitkári és miniszteri szinten zajló egyeztetések fényében beszélhetünk. Azonban az 5 évig elhúzódó diplomáciai tárgyalások kevés szemmel látható eredményt hoztak a két állam viszonyában, a találkozó és a kétoldalú tárgyalások pedig számos példáját adják a másik féllel szembeni bizalom és kompromisszum hiányának.¹⁰

Az alapszerződés tárgyalásainak dinamikája, a szereplők viszonyrendszere és tárgyalási pozíciói

A levéltári források és dokumentumok alapján viszonylag jól elkülöníthető az alapszerződés tárgyalásainak periódusai, illetve az, hogy az illető időszakban

⁸ Vö. *Study on NATO Enlargement*. 6-os pont.

⁹ Tismăneanu, Vladimir et al: *Comisia Prezidențială pentru analiza...*, 2006, i. m. 528–529. o.; Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés*, 2007, i. m. 275–495. o.

¹⁰ Nem minden területen volt nehézkes a két fél közötti együttműködés ugyanis, 1991-ben Románia és Magyarország között több megállapodás is született, egyrészt a kulturális együttműködésről és a diplomaták kölcsönös elismeréséről. Szintén a két állam közötti bizalom erősítését célozta az ún. Nyitott Égbolt szerződés, melyet európai államok mellett az Orosz Föderáció, az Egyesült Államok és Kanada is aláírt. Vö. *Treaty of Open Skies*.

milyen intenzívek voltak a két fél közötti egyeztetések és melyek voltak a legfőbb álláspontok. A tárgyalások során a két fél által felsorakoztatott álláspontokat több tényező is befolyásolta, melyek egyben meghatározták a tárgyalások dinamikáját is: belpolitikai viszonyok: a kormánykoalíció összetétele, önkormányzati és parlamenti választások időpontjai; kormányzati–külpolitikai opciók (nyugati orientáció); nemzetközi környezet: bővítési feltételek és lehetséges időpontok ismertetése; integrációs folyamat megkezdése – társulási szerződés, tagfelvételi kérelem stb.

Figyelembe véve a levéltári anyagokat és a felsorolt tényezőket, az alapszerződés tárgyalásainak három periódusa különíthető el:

1. előkészületek és a javaslatok ismertetése az 1991 májusa és 1992 februárja közötti időszakot foglalja magában, amikor lezajlanak az első szakértői tárgyalások és ismerté válnak az első reakciók is;
2. konkrét tárgyalási folyamat 1992 februárja és 1995 augusztusa között zajlik, amikor is kevés érdemi előrelépésről beszélhetünk: a tárgyalófelek között élénk vita alakul ki a határok sérthetlensége (5. cikkely) és a nemzeti kisebbségek jogainak garantálása (16. cikkely) kapcsán;
3. az aláírás időszaka 1995 szeptembere és 1996 szeptembere között.

Az alapszerződés előkészületei és a javaslatok ismertetése

A magyar–román alapszerződés kérdése 1991-ben jelent meg a bilaterális kapcsolatok napirendjén, amikor májusban a román, novemberben pedig a magyar tervezetet mutatták be a felek, azonban a konkrét tárgyalásokra 1992. január 27–30. közötti, a szakértői tárgyalások első fordulójában került sor.¹¹ A magyar Külügyminisztérium 4. Területi Főosztályának feljegyzéséből,¹² a szakértői tárgyalásokról

¹¹ A magyar delegáció tagjai: Keszthelyi Gyula, Szénási György, Bródi Gábor, Hodicska Tibor, Boros Miklós, Katona László, vezetője Szócs Ferenc. A román delegációt Ion Diaconu vezette, tagjai Gheorghe Albut, Dumitru Tincu, Ion Donca, Avram Tura. *Jelentés a magyar–román államközi alapszerződésről folytatott szakértői tárgyalások első fordulójáról*, 1992. február 3. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), Külügyminisztérium TÜK iratok, XIX-J-1-J, tételszám 128–1, 49 D, 330/1. 5.

¹² *Jelentés a magyar–román államközi alapszerződésről folytatott szakértői tárgyalások első fordulójáról*, 1992. február 3. MNL OL, Külügyminisztérium TÜK iratok, XIX-J-1-J, tételszám 128–1, 49 D, 330/1. 1–4 és 1–28.

készült jelentésben,¹³ az év végi relációs áttekintésből¹⁴ és a tárgyalási mandátumból a felek eltérő érdekei mellett a tervezetek közötti fő különbségek is megjelentek.

A román tárgyalási pozíciókat leginkább a bizonyításkényszer határozta meg, ugyanis az 1990-es években Románia alapvető külpolitikai prioritása az európai intézményekhez való közeledés volt (lásd erről az *1. táblázatot*), a tárgyalások kezdeményezésével pedig igyekezett feloldani az ország elszigeteltségét és egy pozitívabb országimázs kialakítására törekedett. Belpolitikai téren a választók felé is igyekezett eredményeket felmutatni – 1992-ben önkormányzati és parlamenti választásokra is sor került – anélkül azonban, hogy túl nagy engedményeket tettek volna a magyar félnek és az erdélyi magyar kisebbségnek. A tárgyalások során tehát erősíteni akarta pozícióját a külpolitika terén, úgy hogy közben belpolitikában is sikereket érjen el, de mégse vállaljon nagy kötelezettségeket, a kisebbségi jogok terén. Következésképp Románia abban volt érdekelt, hogy az alapszerződést aláírja az őszi parlamenti választásokig.

Magyarország pozícióját tekintve nem volt ilyen jellegű kényszerhelyzetben, leginkább az határozta meg tárgyalási pozícióját is, hogy valóban normalizálódjanak a bilaterális kapcsolatok, amelyben fontos elem volt a demokráciára és pluralizmusra épülő berendezkedés romániai kiépítése, továbbá a kisebbségi jogi garanciák biztosítása az erdélyi magyarok számára. Cserébe Magyarország ígéretet tett arra, hogy támogatja a román fél csatlakozását a nyugati integrációs szervezetekben.

Ami a két fél által bemutatott szövegjavaslatokat illeti, lényeges különbségek mutatkoztak mind tartalmi, mind pedig terjedelmi vonatkozásban. A román tervezet részletesen foglalkozott a területi sérthetlenség problémájával, viszont nem tartalmazott a kisebbségi kérdéssel kapcsolatos cikkelyt, megszóvegezését tekintve pedig túl általános volt.¹⁵ Ezzel szemben a magyar változat több konkrétumot tartalmazott, a területi sérthetlenség kapcsán a Helsinki Záróokmányra hivatkozott, a kisebbségi cikkely kapcsán kihangsúlyozza, hogy a kisebbség ügye már nem teljességgel az adott ország belügye, a kisebbségeknek joguk van saját kultúrájuk megőrzéséhez, oktatási, vallási és kulturális intézményrendszereket hozhatnak létre. Szintén a magyar javaslatban jelenik meg, hogy a felek minden

¹³ *Mandátum a magyar–román alapszerződés szakértői tárgyalásainak első fordulójához*, 1992. január 23. MNL OL, Külügyminisztérium TÜK iratok, XIX-J-1-J, tételszám 128–1, 49 D, 330. 1–5.

¹⁴ *Román relációs áttekintés*, 1992. december 17. MNL OL, Külügyminisztérium TÜK iratok, XIX-J-1-J, tételszám 128–14, 50 D, 601/12, 5–8.

¹⁵ *Jelentés a magyar–román államközi alapszerződésről folytatott szakértői tárgyalások első fordulójáról*, 1992. február 3. MNL OL, Külügyminisztérium TÜK iratok, XIX-J-1-J, tételszám 128–1, 49 D, 330/1. 1–4.

szükséges eszközt megtesznek az asszimiláció, az etnikai viszonyok adminisztratív vagy gazdasági jelenségeinek leküzdésére. Emellett a cikkely kitér az anyanyelven való oktatás biztosításának fontosságára, és az anyanyelv használatára (törvényhozásban és a közigazgatásban) is.¹⁶ A román delegációvezető, Ion Diaconu, a kisebbségi cikkely megvalósítását technikai jellegű kérdésnek minősítette, válaszában azzal érvelt, hogy „ezzel a cikkellyel Magyarország a nemzetiségek jogállását igyekszik kidolgozni és rögzíteni, ami Bukarest számára elfogadhatatlan.”¹⁷ Ezzel szemben a határok sérthetlenségének kimondása elsődrendű fontosságú Románia számára, egyrészt ettől függ az ország kapcsolatainak jövője, másrészt a közvéleményt is foglalkoztatja – állította Diaconu.¹⁸

E két cikkely, a határok sérthetlensége és a kisebbségi garanciák kérdése vált a kétoldalú tárgyalások legvitatottabb elemévé: ezeknek a cikkelyeknek a tartalmáról csak többszöri szakértői tárgyalások és magas szintű diplomáciai egyeztetések után sikerült némi áttörést elérni.

A konkrét tárgyalási folyamat

Az alapszerződés ügyében a konkrét tárgyalások 1992. január végén megrendezett első szakértői tárgyalások után indultak meg, azonban a magasabb szintű nyilatkozatoktól eltekintve kevés előrelépésről beszélhetünk 1995-ig, amelynek okait a román belpolitikában kell keresnünk: 1992 ugyanis választási év volt, februárban önkormányzati, szeptemberben pedig parlamenti választásokkal egy időben államfőválasztást is tartottak (a második fordulóra október 11-én került sor). A választások felszínre hozták azokat a nacionalista tematizációkat, melyek teljességgel igyekeztek kijátszani a magyar kártyát (magyarelles hangulatkeltés, Für Lajos és Entz Géza elleni támadás, külföldi propaganda Magyarország lejáratására), egyúttal pedig a román célkitűzésekkel ellenben, lehetetlenné tették az alapszerződés aláírását a román parlamenti választásokig. Nem volt nehéz tehát a magyar félnek felismernie, hogy a választásokig, ezzel a kormánnyal nem célra-

¹⁶ Uo. 19.

¹⁷ Uo. 3–4.

¹⁸ Nem találtam utalást arra nézve, hogy miért tulajdonított a határkérdésnek ekkora jelentőséget a román fél, de bizonyosra vehető, hogy a magyar fél kisebbségi cikkelyével szemben a román fél is fel kellett lépjen, ez pedig nem más volt, mint a területi sérthetlenség elve, abban az időszakban ugyanis az európai integrációs szervezetek is nagy hangsúlyt fektettek a határkérdések stabilizálására. Így a román fél részéről nem volt alaptalan felvetés és a Nyugat irányába is könnyen kommunikálható volt ennek megalapozottsága.

vezető megkötni az alapszerződést, ugyanis aligha várható az erdélyi magyarság problémáinak rendezése és a kétoldalú kapcsolatok normalizálása.¹⁹

A tárgyalásoknak ebben a szakaszában kibővül az alapszerződés tárgyalásai-ban részt vevő felek száma: egyrészt megjelennek az európai integrációs szervezete-k (ET, EBESZ, NATO, EU) és a nyugati államok,²⁰ továbbá a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) is kéri, hogy vonják be a szakértői tárgyalások-ba,²¹ utóbbi azonban sosem válik tényleges tárgyaló félle, ezért szerepe – csakúgy, mint a nemzetközi szervezeteké és a nyugati államoké – tisztázásra szorul.

Az európai integrációs szervezetek és a nyugati tagállamok az alapszerződés tárgyalásának kontextusában normaalkotókként jelennek meg, a román diplo-mácia tevékenysége pedig arra irányult, hogy meggyőzze a Nyugatot: Románia elkötelezett a demokrácia, a jogállamiság és a kisebbségi jogok iránt, kétoldalú kapcsolataiban pedig igyekszik megállapodni Magyarországgal az alapszerződés szövegében. Ez az érvrendszer nemcsak az Európa Tanáccsal, hanem az Európai Közösségekkel folytatott tárgyalásokban is megnyilvánult. Céljai elérése érdeké-ben a román fél olyan külföldi propaganda-offenzívát indított, amelynek legalább három célja volt: 1) Románia jó színben való feltüntetése, 2) a nyugati közvé-lemény megnyugtatása és dezinformálása a romániai magyar kisebbség helyze-tét illetően és 3) Magyarország lejáratása, tárgyalási pozíciójának gyengítése.²² A kitűzött célok eredményeiről elmondhatjuk, hogy ezek nem minden esetben

¹⁹ Erre utal a Külügyminisztérium Területi Főosztályának február 24-én keltezett válasza, a szakértői tárgyalások második fordulójára való román meghívásra: A főosztály értékelte a tárgyalások első fordulóját és a következő megállapításra jutott: „Jelen helyzetben nem érdekünk, hogy a román parlamenti választások előtt a most hivatalban levő kormánnyal a tárgyalásokat folytassuk...”. *Román meghívás az alapszerződési tárgyalások második fordulójára*, 1992. február 20. MNL OL, Külügyminisztérium TÜK iratok, XIX-J-1-J, tételszám 128–1, 330/4, 49 D, 3.

²⁰ Az alapszerződés kapcsán feljegyzéseket, nyilatkozatokat találunk brit, francia, holland, amerikai, orosz és izraeli diplomatáktól.

²¹ *Főnöki levél – RMDSZ Országos Elnökségének levele a magyar és a román kormányhoz*, 1992. április 13. MNL OL, Külügyminisztérium TÜK iratok, XIX-J-1-J, tételszám 128–27, 51 D, 1078/3, 2.

²² A bukaresti magyar nagykövetség is meggyőződéssel állítja egyik jelentésében, hogy a román külpolitikai stratégia része lett a magyar–román viszony terén való előnyszerzés, ennek érdekében valóságos nyilatkozat-offenzíva indult meg. Ennek fő célja a Románia-kép feljavítása is. *Román–magyar kapcsolatok*, 1993. január 22. MNL OL, Külügyminisztérium TÜK iratok, XIX-J-1-J, tételszám 128–14, 34 D, 41/2, 2–3.

vezettek eredményre, azonban a magyar külügy számtalan alkalommal kényszerült „magyarázkodó” pozícióba.²³

A magyar–román alapszerződés tárgyalásaiban a negyedik tényezőt az RMDSZ, mint az erdélyi magyar kisebbség képviselője jelenti. Alapszerződés ügyében a két fél közötti egyeztetésre első alkalommal az RMDSZ küldöttség budapesti látogatása alkalmával került sor 1992. március 20–23. között, amikor kiértékeltek az önkormányzati választások eredményeit és ismertették az RMDSZ őszi parlamenti választásokra készülő stratégiáját. A tárgyalások során a magyar fél ígéretet tett arra, hogy minden, az erdélyi magyarságot érintő kétoldalú tárgyalás kapcsán konzultálni fog az RMDSZ vezetőségével, az RMDSZ pedig kidolgozza a magyar–román alapszerződés nemzetiségi cikkelyét.²⁴ Viszont az RMDSZ szerepéről az alapszerződés kidolgozásában nem esett szó, erre vonatkozóan a delegáció részéről sem érkezett javaslat. Tény azonban az, hogy a találkozózt követő héten a bukaresti nagykövetség szélesebb körben konzultált az RMDSZ vezetőségével és meghatározó politikusaival. Majd az országos elnökség április 10-i döntése értelmében az RMDSZ levelet intézett a magyar és a román kormányhoz, amelyben kérte, hogy az erdélyi magyarság képviselőit vonják be az alapszerződés kidolgozásába.²⁵ Kérésükben felhívták a figyelmet arra, hogy célszerű lenne a Szövetséget is konzultatív minőségben meghallgatni, amikor a kormányközi tárgyalások a romániai magyarság helyzetét is érintik, mi több, a levél a jól ismert „rólunk ne döntsenek nélkülünk” formulával zárul.²⁶

Az RMDSZ levelén kívül kevés dokumentumban azonosítható a Szövetség érvrendszere. Azonban a genfi Emberi Jogi Központnak, illetve az ENSZ Kisebbségvédelmi Albizottságának címzett levélben – a levéltervezetet a magyar külügy készíti el – hivatkoznak a nemzetközi tanácskozásokon elfogadott alapelvekre, továbbá arra, hogy „a kisebbségek helyzetéről maguk az érdekeltek is megnyilat-

²³ *Svájci diplomata dilemmái a magyar–román történelmi disputa tárgyában*, 1992. március 24. MNL OL, Külügyminisztérium TÜK iratok, XIX-J-1-J, tételszám 128–1, 49 D, 1271, 1–2.

²⁴ *Tájékoztató a magyar–román alapszerződés előkészítésével kapcsolatban*, 1992. március 27, MNL OL, Külügyminisztérium TÜK iratok, XIX-J-1-J, tételszám 128–123, 49 D, 330/6, 7.

²⁵ *Főnöki levél – RMDSZ Országos Elnökségének levele a magyar és a román kormányhoz*, 1992. ápr. 13. MNL OL, Külügyminisztérium TÜK iratok, XIX-J-1-J, tételszám 128–27, 51 D, 1078/3, 2.

²⁶ Uo. 2. Az RMDSZ által megfogalmazott levél szövege a következő: „Megítélésünk szerint valahányszor a két kormány közti tárgyalások a Romániában élő magyarok helyzetét is érintik, célszerű és hasznos lenne ezeken a tárgyalásokon Szövetségünk véleményét is konzultatív minőségben meghallgatni. Kiváltképpen fontosnak tartjuk ezt az (értesüléseink szerint most készülő) magyar–román államközi alapszerződés tekintetében. Mint érintettek és érdekeltek, azt kívánjuk, hogy a ránk vonatkozó kérdésekben, rólunk, ne döntsenek nélkülünk.”

kozhasznának”.²⁷ A levél tartalma arra enged következtetni, hogy noha az RMDSZ részt akart venni a tárgyalásokon, nem volt egy szilárd érvrendszer, mellyel alá tudta volna támasztani kérését a román kormány és a nemzetközi szervezetek irányába. Ehelyett a tárgyalásokon való részvételét, ennek fontosságát és megalapozottságát a magyar külügy „indokolta” meg.

A magyar kormány a Szövetség kérését az EBEE koppenhágai konferenciáján elfogadott alapelvek alapján is indokoltnak találta, melynek egyik pontja kitért az államok közötti együttműködés fontosságára, különös tekintettel a nemzeti kisebbségekre vonatkozó kérdésekben,²⁸ de utalás történik a román–német alapszerződésre is, melynek kidolgozásában a romániai német kisebbség is részt vett. Emellett azonban a külügynek minden eszköze megvolt, hogy az RMDSZ tárgyaló félként való megjelenítését nemcsak a szakértői tárgyalásokon, hanem a magas rangú találkozókn – államtitkári és külügyminiszteri szinten – napirenden tartsa.

A külügyminisztériumi iratokból a legtöbb érvet a román kormány részéről azonosítottam, ami azzal magyarázható, hogy az RMDSZ javaslata nagy ellenállást váltott ki a román kormányban és a diplomáciai testületben, annak ellenére, hogy a magyar kormány ígéretet tett arra: a tárgyalásokba bevonják a magyarországi románság képviselőit is. Az RMDSZ kérésére maga külügyminiszter, Adrian Năstase válaszolt, elutasítva az RMDSZ kérését. Szöcs Gézához intézett levelében kifejti: „A romániai magyar nemzeti kisebbség helyzetét érintő kérdések nem képezik és nem képezhetik kormányunk és a magyar kormány közötti megbeszélések tárgyát. Kizárólag Románia kormányának áll módjában és kötelessége is a legmagasabb nemzetközi jogi normák szintjén intézkedni a magyar kisebbséghez tartozó személyek jogainak biztosítása és ezen kisebbség identitásának védelme érdekében... Valóban igaz, hogy az utóbbi két évben külföldről igen gyakran hangoztattak követeléseket és próbálták Románia kormányát a magyar nemzetiségű román állampolgárokra vonatkozó különféle intézkedések hozatalára kényszeríteni. Ez azonban nem teremt jogot, és nem jelenti azt, hogy kormányunk valaha is elfogadja az állampolgári sorsáért viselt felelősség – függetlenül azon etnikai származásáról – mással való megosztását.”²⁹

²⁷ Az RMDSZ levele a genfi Emberi Jogi Központnak, illetve az ENSZ Kisebbségvédelmi Albizottságának. *Szöcs-Nastase levélváltással kapcsolatos teendők*, 1992. június 29. MNL OL, Külügyminisztérium TÜK iratok, XIX-J-1-J, tételszám 128–27, 51 D, 1078/4.

²⁸ *Emberi dimenzióval foglalkozó koppenhágai konferenciájának dokumentuma*.

²⁹ *Szöcs-Nastase levélváltással kapcsolatos teendők*, 1992. június 29. MNL OL, Külügyminisztérium TÜK iratok, XIX-J-1-J, tételszám 128–27, 51 D, 1078/4.

Az RMDSZ tárgyaló félként való megjelenése az 1992. május 18–19. között sorra kerülő külügyi államtitkári találkozáson is felmerült. Katona Tamás államtitkár felvetésére Teodor Meleşcanu azt mondta: „... arra nincs közvetlen lehetőség és ellentétes a nemzetközi gyakorlattal, de meg kell ismerni a kisebbségek törekvéseit”.³⁰ A román ellenállás a június elején sorra kerülő emlékeztető tárgyalásokon is megjelent. Ion Diaconu, a Külügyminisztérium nemzetközi jogi főosztályvezetője Szócs Ferencnek a témáról a következőt mondta: „az RMDSZ képviselőinek a két ország államközi szerződésének tárgyalásaiba való bevonása román oldalról alkotmányjogilag megoldhatatlan.” Utalt továbbá arra is, hogy ennek alapján a szélsőségesek is helyet követelnének a tárgyalóasztalnál.³¹ Egy további, a román elutasítást indokló beszédes példát Mihai Enescu, a Külügyminisztérium területi igazgatója szolgáltatta. A bukaresti magyar nagykövetség ügyvivőjével, Bitay Károllyal folytatott beszélgetésen Enescu kifejtette: „ha a tárgyalásokon az RMDSZ is részt venne, az megkérdőjelezné nemcsak a kormány, de a Külügyminisztérium illetékességét is, hogy megkülönböztetés nélkül minden állampolgárt képviseljen”.³² Hosszabb távon pedig oda vezetne, hogy egyes nemzetközi fórumok előtt az országot nem egy hivatalos delegáció, hanem az RMDSZ képviselné.

A román elutasítás következtében az RMDSZ ténylegesen nem befolyásolhatja az alapszerződés munkálatait, mozgástere leszűkül, de közvetítő szerepe a magyar kormány felé, és az erdélyi magyarság helyzetének és jogsértéseinek megjelenítésében, főként a nyugati integrációs szervezetek, emberi jogi szervezetek irányába fontos tényezővé válik. Azonban csak egyes jelentések tartalmát (lásd a König memorandum Románia ET csatlakozásáról³³) tudja befolyásolni, magát a tárgyalások kimenetelét nem.

Az RMDSZ-nek a nyugati integrációs szervezetekkel és államokkal való kapcsolatépítése azért lényeges ebben az időszakban, mert ez az intézményépítés járulékos velejárója: el kell fogadtassa, illetve legitimálnia kell a nyugati közvélemény

³⁰ *Jelentés Teodor Meleşcanu román külügyminisztériumi államtitkár budapesti tárgyalásairól*, 1992. május 18–19. MNL OL, Külügyminisztérium TÜK iratok, XIX-J-1-J, tételszám 128–13, 49 D, 1501/6, 4.

³¹ *Magyar–román alapszerződés tárgyalásai*, 1992. június 2. MNL OL, Külügyminisztérium TÜK iratok, XIX-J-1-J, tételszám 128–123, 49 D, 330/11.

³² *Román álláspont a magyar–román alapszerződésről*, 1992. július 16. MNL OL, Külügyminisztérium TÜK iratok, XIX-J-1-J, tételszám 128–123, 49 D, 330/12, 2.

³³ *König memorandum*. 1992. október 15, MNL OL, Külügyminisztérium TÜK iratok, XIX-J-1-J, tételszám 128–27, 51 D, 1420/3, 1–11.

irányába önmagát, mint az erdélyi magyarság legitim képviselőjét.³⁴ Másrészről az RMDSZ bizonyos volt abban, hogy ha a kétoldalú kapcsolatokban nem válhat tényezővé, megpróbál minél nagyobb európai nyomást gyakorolni a román félre, hogy rendezze a magyar kisebbség helyzetét: ebben a keretben értelmezhető az RMDSZ Friedrich Königgel folytatott tárgyalásai is. A magyar kormány pedig igyekezett minden eszközzel az RMDSZ-t helyzetbe hozni: pl. segítséget nyújtott Tőkés László párizsi és Tokay György amerikai, továbbá más RMDSZ-tisztségviselők bonni, londoni látogatásainak megszervezéséhez, leveleket juttatott el az illetékes nemzetközi szervezetekhez, nyugati követségekhez és kormányokhoz, továbbá a külügyi találkozók alkalmával ismertette az erdélyi magyarság helyzetét, jó példa volt erre az EBESZ helsinki utótalálkozója is.

Alapszerződés tárgyában a második szakértői tárgyalásokra csak 1993. január 26–28. között került sor, a felek ekkor tekintik át a magyar–román kapcsolatok problémáit összefoglaló Emlékeztetőt is.³⁵ A találkozó érdemi előrelépés nélkül zárult, viszont a román fél, akárcsak az első szakértői tárgyaláson magasabb szintű találkozót javasolt,³⁶ amelyre szeptember 15–19. között, Jeszenszky Géza külügyminiszter bukaresti látogatása alkalmával került sor.

Az alapszerződés tárgyalásainak további dinamikáját Románia társulási szerződésének aláírása határozta meg az Európai Közösséggel és az Európa Tanáccsal. Ettől kezdve már nem volt teljes bizonyítás-kényszerhelyzetben a román kormány: a társult tagságra és a kisebbségi kérdések „példaértékű” rendezésére nemcsak a külügyi találkozón, hanem a nemzetközi szervezetekkel folytatott tárgyalásokon is hivatkozott.³⁷ Ettől a pillanattól kezdve a magyar külügynek és az

³⁴ Bíró Anna-Mária: *The International Relations...*, 1996, i.m., 1–4 és 32–39. o.

³⁵ A magyar delegáció összetétele Szöcs Ferenc, Szénási György, Keszthelyi Gyula, Boros Miklós, míg a román delegáció részéről Valeriu Tudor, Ion Diaconu, Dumitru Neagu, Mihai Nicola, Gheorghe Albut, Constantin Anghel, Constantin Petcu. A tárgyaláson a nagykövetség részéről jelen volt Rudas Ernő nagykövet, Péter László, Bitay Károly, Csikós Imre, Székely Levente.

³⁶ Jelentés a magyar–román kapcsolatok problémáit összefoglaló Emlékeztető áttekintéséről, valamint a magyar–román alapszerződés-tervezet szakértői tárgyalásának második fordulójáról, 1993. január 26–28. MNL OL, Külügyminisztérium TÜK iratok, XIX-J-1-J, tételszám 128–14, 34 D, 41/3, 2–3.

³⁷ Érdemes említést tenni a Markó-Iliescu június 12-i találkozóról, ahol az RMDSZ vezetője a magyarság aktuális problémáit igyekezett az államelnökkel megbeszélni. Iliescu az „ET-elvárásokkal összefüggésben kijelentette: Románia a kisebbségi jogok biztosítása terén a világviszonylatban is élen jár...”. Az ET-csatlakozás kapcsán pedig elmondta „az ET-nak legalább akkora szüksége van Romániára, mint Romániának az ET-ra”. *Markó Béla látogatása Iliescunál*, 1993. június 12. MNL OL, Külügyminisztérium TÜK iratok, XIX-J-1-J, tételszám 128–27, 51 D, 1904/1, 1–2.

RMDSZ-nek is egyre nehezebb volt ellensúlyozni a román külügy arra irányuló nyilatkozatait, amelyekben amellett érvel, hogy Románia milyen példaértékű módon megoldotta a kisebbségi jogok rendezésének kérdését.

2. táblázat. Románia és Magyarország csatlakozása az euroatlanti szervezetekhez

Szervezet	Románia		Magyarország	
	Társulási megállapodás időpontja	Tagfelvétel időpontja	Társulási megállapodás időpontja	Tagfelvétel időpontja
Európa Tanács	1993. február 1.	1993. október 7.		1990. november 6.
NATO	2002. november 21. (meghívás)	2004. március 29.	1997. július 8–9 (meghívás)	1999. március 12.
Európai Unió	1993. február 1.	2007. január 1.	1991. december 16.	2004. május 1.
OECD		2012 (tagfelvételi kérelem)	1994 (tagfelvételi kérelem)	1996. május 7.

Az Antall halála utáni Boross-kormány hivatali ideje alatt nem került sor újabb tárgyalási fordulóra, ez részint azzal magyarázható, hogy az 1993 augusztusában megtartott harmadik szakértői konzultáción a magyar javaslatba bekerült az Európa Tanács 1201. számú ajánlása: ez a tény még inkább megnehezítette a tárgyalások előrehaladását. Így a román fél jobbnak látta, ha kivárja a választások eredményeit és a kormányváltást.

Az Horn-kormányzat első éve nem hozott újat a kétoldalú kapcsolatokban és az erdélyi magyarság viszonyrendszerében. Elődjéhez híven Horn Gyula is szorgalmazza a találkozókat, az RMDSZ képviselőivel, ahol nemcsak az aktuálpolitikai kérdéseket, hanem az alapszerződéssel folytatott tárgyalásokról is konzultáltak. Az RMDSZ-szel folytatott konzultációkon és egyeztetéseken fontos szerepet vállalt Tabajdi Csaba, a Miniszterelnöki Hivatal politikai államtitkára, aki nemegyszer a közvetítő szerepet is magára vállalta.³⁸

Az első magasabb, külügyminiszteri találkozóra 1994. szeptember 5-én került sor Budapesten: ekkor Teodor Meleşcanu külügyminiszter Budapesten tárgyal Göncz Árpád köztársasági elnökkel, Horn Gyula miniszterelnökkel és Kovács László külügyminiszterrel. A tárgyalások során a magyar fél jelezte, hajlandók elfogadni

³⁸ Feljegyzés Tabajdi Csaba és az RMDSZ küldöttségének megbeszéléseiről a magyar-román alapszerződés tárgyában, 1994. június 19, MNL OL, Külügyminisztérium TUK iratok, XIX-J-1-J, tételszám 128-1, 35 D, 1050/1, 1–5.

a határklauzula román javaslatát, de ragaszkodnak a kisebbségi jogok garantálásához, így az alapszerződést egy kisebbségvédelmi megállapodás egészíthetné ki.³⁹

A kisebbségvédelmi megállapodás a külügyminisztériumi találkozót követő Emlékeztető és a szakértői tárgyalások következő fordulóján is napirenden szerepelt,⁴⁰ azonban a román fél elutasított, bármilyen az alapszerződés kisebbségi cikkelyén kívüli kisebbségekre vonatkozó megállapodást, utalva arra, hogy ebben az esetben az alapszerződés egy kisebbségi szerződés funkcióját töltené be. A kibontakozó vitában a román delegáció vezetője Dumitru Ciușu azzal érvelt, hogy a kisebbségi kérdést a kormányok saját kompetenciájukban kellene megoldják, emlékeztetve a magyar felet arra, hogy a „kívánságlistája” – a kisebbségi cikkelyben szereplő jogosítványokra – nem számíthat megértésre kormánya részéről, de még kevésbé fogadná el ezt a román parlament és a közvélemény.⁴¹ Szénási György válaszában leszögezte: „szemben a román tévhittel, Európa nem alapszerződést vár a két országtól, hanem jószomszédi kapcsolatokat és feszültségmentes partneri viszonyt. Ennek megteremtésében jó eszköz lehet az alapszerződés.”⁴² A kisebbségi cikkellyel kapcsolatosan pedig megjegyezte, hogy annak elhagyását a magyar fél is elfogadhatónak tartaná, „az alapszerződésben való rögzítése fölösleges is lenne abban az esetben, ha a szerződő felek kormányai már meghozták volna azokat az intézkedéseket, melyek az illető országok nemzeti kisebbségeinek megfelelnek.”⁴³

A következő, 1995 februárja és áprilisa között sorra kerülő négy tárgyalási forduló sem feltétlenül a két fél közötti feltétlen megegyezésre irányuló hajlamból, hanem sokkal inkább a nyugati nyomásnak köszönhető, ugyanis március 20–21. között került sor az EBESZ párizsi konferenciájára. A konferencián elfogadták az Európai Stabilitási Egyezményt és különösen a román fél igyekezett elismerést és „jó pontokat” szerezni a nyugati államoktól, annál is inkább, mert a román kormány a hivatalos tagfelvételi kérelem benyújtására készült az EU-hoz.⁴⁴

³⁹ *Gyorsjelentés Teodor Meleșcanu román külügyminiszter hivatalos budapesti látogatásáról*, 1994. szeptember 7. MNL OL, Külügyminisztérium TÜK iratok, XIX-J-1-J, tételszám 128–13, 46 D, 2528/6, 1–3.

⁴⁰ *Jelentés a magyar–román szakértői konzultációról* 1994. november 16–17. MNL OL, Külügyminisztérium TÜK iratok, XIX-J-1-J, tételszám 128–123, 45 D 1650/5, 1.

⁴¹ Uo. 4.

⁴² Uo.

⁴³ Uo. 5.

⁴⁴ Román részről a hivatalos csatlakozási kérelem benyújtására 1995. június 22-én került sor. A román fél itt is lépéshátrányban volt, ugyanis Magyarország már 1994. március 31-én benyújtotta csatlakozási kérelmét.

Az Egyezmény aláírásának időpontjáig a román és a magyar fél között négy szakértői tárgyalásra is sor került, de csak a határklauzuláról szóló cikkelyt sikerült véglegesíteni, a kisebbségi cikkely ügyében kevés előrelépés történt, arról nem is beszélve, hogy a Határon Túli Magyarok Hivatalának felkérésére a magyar fél itt mutatta be a Kisebbségi Megállapodást.⁴⁵ Ennek következtében a tárgyalásokon történt előrelépések nem vezethettek megegyezésre a Stabilitási Egyezmény aláírásáig, ahogy az megtörtént a magyar–szlovák alapszerződés esetében. Azonban ettől kezdve egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a kelet-európai államok integrációjának feltétele a jószomszédi viszonyok rendezése – a fentebb idézett Tanulmány a NATO bővítéséről explicite kimondja –, ami az államközi alapszerződések aláírásának és a felek megegyezésének szükségességét helyezte kilátásba.

Míg a kül- és szomszédságpolitika terén a Horn-kormányzat a folytonosságot igyekezett képviselni, addig az alapszerződés tárgyalásain tanúsított megegyezésre hajló „magatartása” a belpolitika szintjén megosztotta a parlamenti pártokat. Azzal, hogy szorgalmazta a szakértői tárgyalások folytatását egyben belpolitikai konfliktust is felvállalt a magyar ellenzék képviselőivel szemben (FIDESZ – Magyar Polgári Szövetség, Magyar Demokrata Fórum, Független Kisgazdapárt, Kereszténydemokrata Néppárt, Magyar Demokrata Néppárt), akik azzal támadták, hogy a kormány elkötelezettebb az integráció, mint inkább a kisebbségi jogok rendezése mellett. A viták eredményeként pedig megbomlani látszott a külpolitika hármas prioritása körül kialakult konszenzus. Ezzel magyarázható a FIDESZ lépése is, amely nemcsak nyilatkozatok szintjén fejezte ki nemtetszését a kormány szomszédságpolitikájával szemben: március 10-én kivonult az alapszerződést tárgyaló parlamenti albizottságból, tiltakozásként az aláírás előtt álló magyar–szlovák alapszerződésért. Az alapszerződés aláírása utáni időszakban sem normalizálódott a kormány–ellenzék viszonya, a magyar–román alapszerződés tárgyalásainak folytatásával pedig tovább mélyült az ellentét.⁴⁶

Visszatérve a magyar–román alapszerződés tárgyalásaira, 1995 nyarán sor került még egy szakértői tárgyalásra és egy külügyminiszteri találkozóra is, lényegesebb eredmények nélkül. Az alapszerződés körüli patthelyzet feloldását az integrációs szervezetek diplomatái szorgalmazták, kitérve arra a tényre is, hogy Románia

⁴⁵ Teljes nevén: Egyezmény a Magyar Köztársaságban élő román nemzeti kisebbség és a Romániában élő magyar nemzeti kisebbség, valamint a hozzájuk tartozó személyek jogainak biztosításáról. *Román magyar alapszerződés*, 1995. február. MNL OL, Külügyminisztérium TÜK iratok, XIX-J-1-J, tételszám 128–1, 37 D, 371, 1–9.

⁴⁶ Csigó Péter – Kovács Éva: *Európai integráció...*, 2000, i. m. 252–279. o.; Győri Szabó Róbert: *A parlamenti pártok...*, 2000, i. m. 168–201. o.

komoly lépéshátrányban van, nemcsak az átalakulás és az átmenet, hanem a szomszéd államokkal való megegyezés tekintetében is.⁴⁷ A román fél az alapszerződés kapcsán kialakult patthelyzetet egy diplomáciai szempontból kreatívnak tűnő eszközzel oldotta fel: Iliescu elnök augusztus 30-án, a II. bécsi döntés 55. évfordulóján szervezett ünnepségen Magyarország és Románia közötti történelmi megbékélésre vonatkozó kezdeményezést intézett a nyilvánossághoz, szoros párhuzamot vonva a francia-német megbékélési folyamat között.⁴⁸ A kisebbségi kérdés rendezésében továbbra is a jól ismert álláspontját ismételte meg: ez a legmagasabb európai normák szerint biztosítva van, és nem képezheti tárgyát a magyar féllel folytatott tárgyalások során.⁴⁹ Iliescu kezdeményezése csakhamar jelentős propagandaeszközzé vált – annál is inkább, mert szeptember 3-án jelent meg a NATO tanulmány –, legfontosabb célja pedig az volt, hogy a román diplomácia kezdeményezőként való feltüntetése és annak a ténynek a bizonygatása, hogy Románia mindent megtesz a két ország közötti viszonyok rendezéséért.⁵⁰ A megbékélési javaslat időzítése egy másik szempontból is figyelemre méltó, éspedig azért, mert előkészítette Iliescu elnök szeptember végi amerikai látogatásának kommunikációját, így a külvilág felé – főleg az Egyesült Államok irányába – nagyobb meggyőződéssel tudta Románia elköteleződését bizonygatni a kétoldalú kapcsolatokban.

⁴⁷ A francia Külügyminisztérium európai ügyekért felelős igazgatója P. Poudale és a Francia Nagykövetség diplomatájának beszélgetéséből kiderül, hogy egyre nagyobb kényszer nehezedik – az ESE folyamat keretén belül is – a két államra. *Magyar-román alapszerződés*, 1995. június 16. MNL OL, Külügyminisztérium TÜK iratok, XIX-J-1-J, tételszám 128–1, 37 D, 371/40, 1–2. A norvég Külügyminisztérium politikai főigazgatójának Johan Lövald és az Oslói Nagykövetség diplomatája közötti eszmecsereből kiderül, hogy Románián egyre inkább úrrá lesz az elszigeteltség érzése, és a csatlakozási kilátások terén az „ország túlzó elvárásai nem esnek egybe a román realitásokkal”. *Románia norvég megítélése*, 1995. június 12. MNL OL, Külügyminisztérium TÜK iratok, XIX-J-1-J, tételszám 128–1, 37 D, 1333/1, 1.

⁴⁸ *România în vara anului 1940 sub impactul politicii de forta. 55 de ani dupa Dictatul de la Viena*. Iliescu kezdeményezése több okból is szöges ellentétben állt a francia-német megbékélés szellemével: egyrészt az előterjesztés időpontja (az évforduló) nem utalhatott megbékélésre, ugyanis ez Románia számára Észak-Erdély elvesztését és belső migrációt eredményezett, másodsorban pedig a tartalmát tekintve, történelmi visszapillantásban többször utal a horthysta Magyarország által elkövetett bűnökre, továbbá a jelenlegi magyarországi viszonyokra, ahol a vezető politikusok irányítani akarják a szomszédos államok magyar közösségét vagy ezek védelmezőiként, képviselőikként akarnak fellépni.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Arra nem állnak rendelkezésre adataink, hogy a román diplomácia tudott-e részleteket a NATO készülő tanulmányából, mert ez megmagyarázná a történelmi megbékélésre tett kezdeményezés időzítését, viszont nem kizárt, hogy egyes részleteket megszerzett a román külügy, ugyanis a bővítés feltételei már 1994 őszétől napirenden szerepeltek.

A szerződés aláírása

A NATO tanulmány megjelenése új helyzetet teremtett, mert nyilvánvalóvá vált, hogy a szervezet ki szeretné terjeszteni határait és tagjai közé újabb, kelet-közép-európai államokat fog meghívni, ami előrevetítette a két fél közötti megegyezés szükségességét. Ami a két állam viszonyát illeti, a fő kérdés az volt, ki hajlamosabb a kompromisszumra, melyik fél lesz az, amelyik eláll az eddigi követeléseitől és elfogadja a másik javaslatát. Erre diplomáciai szinten még kevés jel mutatkozott, mert Iliescu megbékélési nyilatkozata alapján a román külügy három dokumentumtervezetet is átadott a soron következő szakértői tárgyalásokon, így a hangsúly arra helyeződött át, hogy az eddigi alapszerződésről folytatott tárgyalásokhoz viszonyítva, mi lesz e dokumentumok státusa és ez mennyiben fogja befolyásolni a tárgyalások további menetrendjét.⁵¹ Az 1995 végéig rendelkezésre álló forrásokból láthatjuk, hogy a két fél között e három dokumentumnak köszönhetően sincs kompromisszumkészség, főleg ami a kisebbségi cikkely tartalmát illeti, viszont ezzel egy időben egyik fél sem szeretett volna lemaradni a NATO bővítésének első köréről, így fenntartották a látszatot, hogy készek tárgyalni az alapszerződés ügyében. Ebben a kontextusban értelmezhető Somogyi Ferenc közigazgatási államtitkár és Marcel Dinu külügyi államtitkárral tárgyalásai Budapesten.

1996-ra vonatkozólag nem állnak rendelkezésünkre a külügyi iratok ide vonatkozó dokumentumai, így a felek tárgyalási pozícióit nem rekonstruálhatjuk, csak arra teszünk kísérletet, hogy sajtóanyagok alapján vázoljuk fel az alapszerződés aláírásához vezető legfontosabb lépéseket és ennek belpolitikai következményeit.⁵²

A tárgyaló felek közötti egyeztetések és tárgyalások dinamikájában nem történt változás, ugyanis több alkalommal került sor szakértői tárgyalásokra, a magyar kormány és az RMDSZ közötti tárgyalások rendszeressé váltak. Azonban a magyar és a román külügy viszonyában annyi változás történt, hogy az integrációs szervezetek és a nyugati államok egyre több megbeszélést és tárgyalást szorgalmaznak, ami arra enged következtetni, hogy növekedett a nyugati nyomás

⁵¹ A megbékélési nyilatkozat három dokumentum megszövegezéséhez szolgált alapul: 1. Politikai szándéknyilatkozat: Iliescu elnök beszédét tartalmazza; 2. Kétoldalú egyezmény: az alapszerződés és az Emlékeztető egyes, a román fél számára fontos területeket említ: integráció, együttműködés a nemzetközi szervezetekben katonai együttműködés; 3. Kisebbségi viselkedési kódex: az államok számára viselkedési mintákat határoz meg. *Román dokumentum-tervezetek a magyar–román történelmi megbékélésre*, 1995. szeptember 27. MNL OL, Külügyminisztérium TÜK iratok, XIX-J-1-J, tételszám 129–1, 37 D, 2474/1, 1–6.

⁵² Udvardi Frigyes: *A romániai magyar kisebbség...*, i. m.

az alapszerződés aláírására.⁵³ A nyugati nyomást nyilvánvalóvá vált a NATO képviselőinek a nyilatkozatai tükrében, akik a két ország jövőbeli csatlakozási esélyeit az alapszerződés aláírásával hozták összefüggésbe, illetve Nicholas Burns az amerikai Külügyminisztérium sajtószóvivőjének a nyilatkozata, aki – megismételve egy magas rangú washingtoni illetékes nyilatkozatát – a felek tudomására hozta, hogy az Egyesült Államok nem támogatja a nemzeti kisebbségek területi autonómiára vonatkozó igényeit.⁵⁴

Belpolitikai szinten az alapszerződés kérdése megosztotta a parlamenti pártokat, ez azonban mindkét országban más-más törésvonalak mentén történt.⁵⁵ Magyarországon a már jelzett kormány-ellenzék vita tovább fokozódott, érdemi módon azonban nem tudta befolyásolni a kormány álláspontját. Az ellenzék a FIDESZ memorandumát tekintette irányadónak a kormánnyal szembeni vitában: ennek figyelembe vétele nélkül pedig elhibázott lépésnek tartották a szerződés aláírását.⁵⁶ Az ellenzék képviselői utolsó lépésként minden eszközt felhasználtak, mint pl. találkozót szerveztek az RMDSZ-szel, Lezsák Sándor erdélyi körútra indult, hogy minél nagyobb koalíciót alakítsanak ki az alapszerződés aláírását szorgalmazó kormánnyal szemben. Azonban ezek a kezdeményezések sem tudták megakadályozni a készülődés aláírását.

Érdekes módon Romániában az alapszerződés kapcsán nem a kormány-ellenzék közötti vita, hanem a mérsékeltek és a radikálisabb vonal közötti ellentét vált

⁵³ Ebben az időszakban Romániába látogat Catherine Lalumiére, az Európa Parlament képviselője, az Európa Tanács volt főtitkára, Hans Peter Furrer, az Európa Tanács titkárságának politikai igazgatója, Richard Holbrooke amerikai külügyi államtitkár-helyettes, Alan Kassof a PER-alapítvány elnöke, Hans Henning Horstmann, a német külügyminisztérium európai kapcsolatokkal foglalkozó igazgatója, Tom Lantos amerikai szenátor, Gebhardt von Moltke, a NATO főtitkár-helyettese, Christopher Donnelly a NATO főtitkárnak közép- és kelet-európai ügyekben illetékes tanácsadója. Vö. *MTI Hírchívtár*.

⁵⁴ Udvardy Frigyes: *A romániai magyar kisebbség...*, i. m.

⁵⁵ Itt csak röviden azt szemléltetem, hogy Magyarországon és Romániában az alapszerződés milyen törésvonalak mentén osztotta meg a politikai pártokat. Ennek a megosztottságnak a részletesebb, összehasonlító elemzését az alapszerződés rendkívüli parlamenti és a ratifikációs viták jegyzőkönyveit felhasználva lehetne elkészíteni.

⁵⁶ A Fidesz – Magyar Polgári Párt 1995. július 13-án, Horn Gyulához intézett memorandumában felsorolja azokat a feltételeket, melynek teljesülése esetén támogatja az alapszerződést aláírását. 1. kezdjen a román kormány tárgyalásokat az RMDSZ-szel az autonómia megvalósításáról; 2. az ET 1201. sz. ajánlása legyen az alapszerződés része; 3. garantálja a román állam az anyanyelven való oktatás biztosítását, beleértve a Bolyai Egyetem visszaállítását; 4. szolgáltassa vissza a román állam az egyházi ingatlanokat; 5. az alapszerződést csak az RMDSZ egyetértésével írja alá a felek. Vö. *MTI Hírchívtár*.

meghatározóvá.⁵⁷ A Nagy-Románia Párt és a Román Nemzeti Egységpárt több képviselője élesen bírálta a külügyminisztert és az államfőt, amiért engedményeket tettek a magyar félnek és az RMDSZ-nek.⁵⁸ Bár a szélsőséges pártok sem tudták érdemben befolyásolni az alapszerződés tartalmát, a bírálatok alkalmasnak bizonyultak arra, hogy a román fél ezzel is indokoltta tegye az RMDSZ tárgyaló félként való mellőzését az alapszerződés tárgyalásaiból.

A nyár folyamán, július 4–5. között a Miniszterelnöki Hivatal és a HTMH szervezésében sor kerül a kormány, a parlamenti pártok és a határon túli magyar szervezetek találkozására. A sokat ígérő csúcstalálkozó záródokumentuma leszögezi, hogy az anyaország és a nemzet jövője szempontjából meghatározó fontosságú a mielőbbi euroatlanti integráció és összehangolt támogatásban részesítik a szomszédos országokban élő magyar közösségek autonómiatörekvéseit.⁵⁹

A soron következő események, amely a magyar Kormány irányváltásaként értelmezhetők, az alapszerződés megszövegezésének szakértői szintű befejezését jelentették: előbb a magyar miniszterelnök nyilatkozott arról, hogy a magyar–román alapszerződés megegyezésének küszöbén állnak, majd az augusztus 13–14. közötti bukaresti államtitkári találkozót követően az államtitkárok nyilatkozataiból kiderült, elhárultak az alapszerződés előtt álló akadályok, így a két ország hamarosan aláírja az alapszerződést. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy megegyezés született az Európa Tanács 1201. sz. ajánlása kapcsán is, melyet a román fél a tárgyalások során folyamatosan elutasított.⁶⁰ A szerződés mellékletébe ugyan bekerült a dokumentum, de egy úgynevezett szűkítő megjegyzést is hozzáfűztek,⁶¹ amely lényegében korlátozza az ajánlásban megfogalmazott kol-

⁵⁷ Ivan, Ruxandra: *Relațiile dintre România și Ungaria...*, 2010, i. m. 394–417. o.

⁵⁸ Petre Țurlea képviselő az alapszerződés aláírásának feltételeként Magyarországot kártérítés fizetésére kényszerítené az Észak-Erdély megszállása során meggyilkolt állampolgárokért. Gheorghe Funar, Kolozsvár polgármestere népszavazást kezdeményez az alapszerződésről, mert ez szerinte a nemzetárulás okmánya. Udvardy Frigyes: *A romániai magyar kisebbség...*, i. m.

⁵⁹ Kuszálék Péter: *Az RMDSZ tizenöt éve...*, 1996, i. m.

⁶⁰ *1201/1993. számú ajánlás az Emberi Jogok Európai Egyezménye Kiegészítő Jegyzőkönyvére a nemzeti kisebbségek jogairól.*

⁶¹ A lábjegyzet tartalma a következő: A Szerződő Felek egyetértének abban, hogy az 1201-es ajánlás nem hivatkozik a kollektív jogokra és nem kötelezi a Feleket arra, hogy az említett személyek számára biztosítsák a jogot az etnikai alapú területi autonómia speciális státusára. *1997. évi XLIV. törvény a Magyar Köztársaság és Románia között Temesvárott, 1996. szeptember 16-án aláírt, a megértésről, az együttműködésről és a jószomszédságról szóló Szerződés kihirdetéséről.*

lektív jogokra vonatkozó kitéfelt és explicite kimondja, hogy az nem vonatkozik az etnikai alapú területi autonómiára.

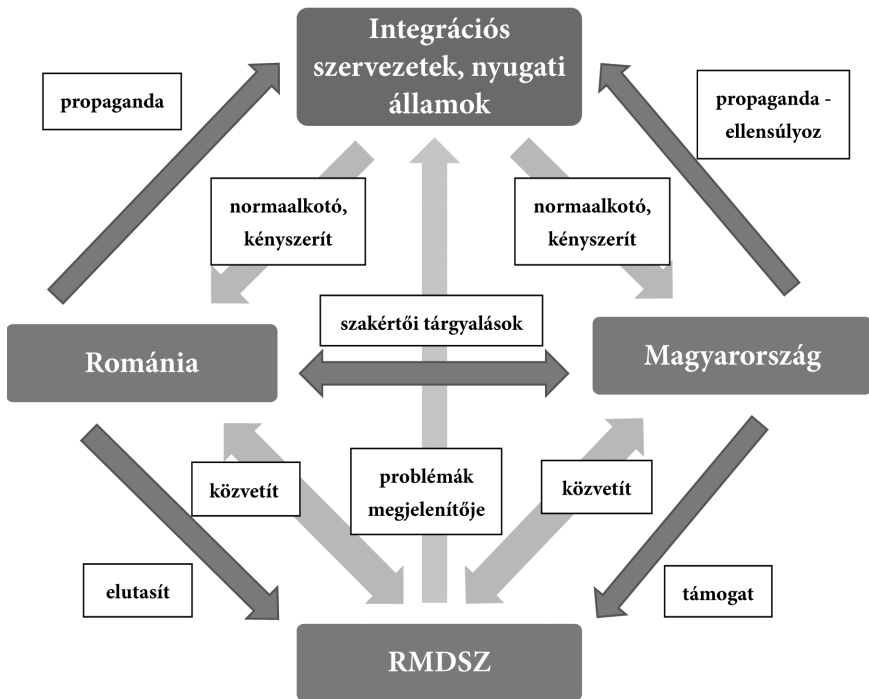
A kormány álláspontján az RMDSZ és a magyar ellenzék részéről érkező két kezdeményezés sem változtatott. Előbb az RMDSZ küldöttsége vázolta a Horn Gyulával való megbeszélésen az alapszerződés kapcsán a kisebbségi cikkely szűkítő jellegét és a dokumentum egyéb hiányosságait (pl. egyházi ingatlanok visszaszolgáltatása), de eredménytelenül.⁶² Hasonlóképpen a magyar ellenzék szeptember 3-án egy maratoni parlamenti vitával igyekezett jobb belátásra bírni a kormányt, viszont a kormánypártok elvetették az ellenzék indítványát. Így a végleges szövegtervezetek elkészülése után szeptember 16-án Temesváron, Horn Gyula és Nicolae Văcăroiu aláírta a magyar–román alapszerződést.⁶³

Az alapszerződés tárgyalásainak dinamikáját és a felek tárgyalási pozícióit figyelembe véve megállapítható, hogy az alapszerződés létrejöttét egy négypólusú viszonyrendszerben értelmezhetjük, amelyben Magyarország, Románia, az RMDSZ, továbbá az integrációs szervezetek és a nyugati államok jelennek meg. Ezt az *1. ábra* szemlélteti.

A magyar kormány kitüntetett szerepet szánt a határon túli magyarságnak és a kétoldalú kapcsolatok alakulásától azt várta, hogy érdemben tudja befolyásolni az erdélyi magyar kisebbség helyzetét és jogérvényesítését. Az erdélyi magyarság követeléseit igyekezett a kétoldalú kapcsolatok napirendjén tartani, így teljességgel támogatta az RMDSZ azon kérését, hogy őket is vegyék be az alapszerződésről folytatott tárgyalásokba. Emellett támogatta az RMDSZ-t külkapcsolatai építésében, és abban a törekvésében is, hogy a nyugati államok és integrációs szervezetek irányába megjelenítse a kisebbségi problémákat. Ebben a viszonyrendszerben a Horn-kormányzat sem hozott újat, de azzal, hogy fokozatosan az integráció kérdését tekintette előbbre mutatónak a kisebbségi jogokkal szemben a kormány és az RMDSZ, továbbá a kormány és az ellenzék között éles ellentétek alakultak ki. Mivel azonban az MSZP–SZDSZ kormánynak megvolt a ratifikációhoz szükséges többsége, nem volt rákényszerülve, hogy figyelembe vegye az ellenzék követeléseit. Következésképp az ellenzék érdemben nem befolyásolhatta az alapszerződés tartalmát és elfogadásának feltételeit.

⁶² Az RMDSZ az alapszerződés kapcsán megerősítette az 1994-es Állásfoglalásban foglaltakat: a kollektív jogok kiiktatása az 1201-es Ajánlásból szűkítő jellegű, a nyelvhasználatra vonatkozó kitételek nem kielégítőek, az egyházi javak kapcsán nem született semmiféle meg egyezés. vö. Bakk Miklós: *Az RMDSZ...*, 1999, i. m. 111–112. o.

⁶³ *Szerződés a Magyar Köztársaság és Románia között a megértésről, az együttműködésről és a jószomszédságról.*

1. ábra. Alapszerződés: szereplők, folyamatok, funkciók (a külügyi iratok alapján)

A kormány és az ellenzék körül kialakult vitának azonban mélyreható következményei lettek, ugyanis a rendszerváltás utáni Magyarország politikatörténetében ez volt az első olyan vita az erdélyi magyarság státusáról, mely mélyen megosztotta a politikai elitet. A kormány–ellenzék vita a státustörvény megadásával a nemzeti-integrációs dimenzió mentén tovább polarizálódik, egyúttal pedig a jobboldal megerősödését eredményezte.⁶⁴

Az alapszerződés tárgyalások során a magyar Kormánynak folyamatosan meg kellett küzdenie a román propagandával, illetve ellensúlyoznia kellett azt. A külügyi iratok bizonyítják, hogy a román fél rendszeresen dezinformálta a nyugat-európai államok követségeit a magyar–román viszony és az erdélyi magyarság helyzetét illetően. Ennek következtében a magyar fél többször kényszerült védekező és magyarázkodó pozícióba az integrációs szervezetekkel szemben.

⁶⁴ Vö. Csigó Péter – Kovács Éva: *Európai integráció...*, 2000, i. m. 252–279. o.

A kétoldalú kapcsolatokban Magyarország, noha lépéselőnyben volt Romániával szemben – a demokratizálódás és a gazdasági átmenet tekintetében – nem tudta akarátát teljességgel érvényesíteni. Azonban ez nem feltétlenül a magyar diplomácia számlájára írható – noha sok esetben nehezen tudta ellensúlyozni a román külügy külföldi propagandatevékenységét –, hanem sokkal inkább azzal a ténnyel magyarázható, hogy a NATO biztonságpolitikai célkitűzései felülírták, illetve módosították a magyar nemzeti érdekeket: az alapszerződés aláírásával a kormány a határon túli magyarság problémáinak kezelése helyett az integrációt tette fő külpolitikai célkitűzésévé.

A román fél tárgyalási pozíciójából és érvrendszeréből az állapítható meg, hogy csak a deklaratív vagy nyilatkozat-szintű jószomszédi viszonyok kialakításában volt érdekelt, a két állam közötti megbékélésben és a magyar kisebbség rendezését illetően nem. Erre nagyon jó példával szolgál az ET-csatlakozás utáni időszak is, amely jelezte, hogy Romániának nem volt tényleges célja a normatranszfer, ehelyett külföld felé olyan látszattmegoldásokban és kezdeményezésekben volt érdekelt, mely hozzájárulhat Románia országimázsának javításához, de alapjában véve nem hozott változást a kisebbségi jogok terén.

Az RMDSZ tárgyaló félként való elutasítása is ebben a hozzáállásban értelmezhető: a kétoldalú kapcsolatokban és a belpolitikában igyekezett gyengíteni szerepét, „leszámolni vele”, viszont több találkozára és megbeszélésre sor került az RMDSZ, Ion Iliescu, Adrian Năstase, Nicolae Văcăroiu és Teodor Meleșcanu között. Ezekkel a tárgyalásokkal pedig a nyugat irányába is igazolni tudta, hogy fenntartja a párbeszédet és igyekszik megoldást találni a magyar közösség problémáira.

Mivel a román kormány tisztában volt azzal, hogy a kétoldalú kapcsolatokban Magyarország leginkább a magyar kisebbség helyzetének javításáért száll síkra, az alapszerződés tárgyalásain a határok sérthetetlenségével olyan álvitát folytatott, amellyel – főleg a nyugat irányába – semlegesítette a kisebbségi kérdést: ez pedig a tárgyalások több éves elhúzódását vonta maga után.

A külpolitika szintjén Románia a belpolitikai realitásokat, a politikai és gazdasági átmenet terén elért eredményeket nagy nehézségek árán tudta a nyugat irányába „kikozmetikázni”. Emellett folytonos bizonyításkényszerben volt: agresszív propagandát folytatott a nyugat irányába. Egyrészt igyekezett biztosítani a nyugati államokat, hogy elkötelezett a kisebbségi jogok rendezését illetően, másrészt, annak érdekében, hogy lépéselőnyre tegyen szert, minden eszközzel Magyarország sarokba szorítására, az integrációs szervezetek és nyugati államok előtti lejáratására törekedett.

Az integrációs szervezetek és a nyugati államok normaalkotókként jelentek meg a magyar-román viszonyban, fő céljuk az volt, hogy stabilizálják a rendszerváltás utáni volt kommunista államok közötti kétoldalú kapcsolatokat, amely a nyugati biztonsági és gazdasági szervezetek által támasztott csatlakozási feltételek között is szerepelt. Az integrációs szervezetek szoros kapcsolatban álltak a két ország külügyminisztériumával és diplomáciai testületével, közvetítésükkel pedig az RMDSZ-szel is, annak érdekében, hogy értékeljék az államok kétoldalú kapcsolatok rendezésére tett erőfeszítéseit, így bármikor fel tudtak lépni, ha viszályképeket tapasztaltak az ország jogrendjében vagy akár a bilaterális kapcsolatokban. A tárgyalások dinamikáját elemezve, a nagyfokú nyugati jelenlét arra is választ adhat, hogy az integrációs szervezetek miként befolyásolták az közép-kelet-európai államok, köztük Románia és Magyarország külpolitikai opcióit, mely utólag a NATO- és az EU-csatlakozást tette lehetővé.

Az alapszerződés tárgyalásainak időszaka egyben az RMDSZ külkapcsolat-építésének az időszaka is, ugyanis a Szövetség ekkor épített ki tényleges kapcsolatot nemcsak az integrációs szervezetek képviselőivel, de az európai kisebbségi és emberjogi szervezetekkel is. A kapcsolati tőke a tárgyalások folyamán vált fontossá, ugyanis a kialakított csatornákon keresztül tudta megjeleníteni a kisebbségi problémákat, amelyeket a román fél nem volt hajlandó rendezni.

Annak következtében, hogy a román fél elutasította részvételét az alapszerződés szövegének kidolgozásában az RMDSZ-nek ebben az időszakban csekély érdekérvényesítési potenciálja volt. Hiába folytatott intenzív tárgyalásokat a magyar féllel – akitől minden támogatást megkapott – nem válhatott tárgyalóféllé. Következésképp az RMDSZ vezetői számára világossá vált, hogy: államközi szinten, a kisebbségi problémák megjelenítését illetően szűk mozgástere van; képtelen felvenni a román propagandával a küzdelmet, és ezt ellensúlyozni a különböző nemzetközi fórumokon: ehhez Magyarország segítsége elengedhetetlen; az erdélyi magyarság autonómia igényének nem tud nemzetközi támogatást szerezni, ugyanis főleg az Egyesült Államok az, amelyik nem támogatja a közép-kelet-európai kisebbségek autonómia-igényét, míg az integrációs szervezetek döntően az alapvető emberi jogok biztosításában és a stabilitás fenntartásában érdekeltek, aminek Románia eleget tud tenni.

Ebből kifolyólag az RMDSZ számára nyilvánvalóvá vált, hogy az alapszerződés aláírását követő időszakban a nyugati közvélemény irányába folytonosan meg kell jelenítenie a magyar kérdést, továbbá jól kell „egyensúlyozzon” Budapest és Bukarest között, mert alapjában véve a magyar fél kisebbségi kérdésekben nem tud nyomást gyakorolni Bukarestre. Hosszabb távon, noha számíthat a budapesti

kormányzatok támogatására, a bukaresti alkuk lesznek a meghatározóak az erdélyi magyarság jogérvényesítését illetően.

Következtetések

Tanulmányomban a magyar–román alapszerződés tárgyalásainak áttekintésére és a tárgyalófelek közötti viszonyok és a szereplők érvrendszerének bemutatására tettem kísérletet. A külügyminisztériumi iratok alapján megállapítható, hogy a belpolitikai nyomás – főleg a parlamenti pártok részéről –, alapjában véve nem határozta meg a tárgyalófelek érvrendszerét és magát a szerződés aláírását sem. Az alapszerződés esetében az integrációs szervezetek és nyugati államok részéről érkező nyomásgyakorlások – tehát külső tényezők – voltak a meghatározóak.

A tárgyalások eredményeiről elmondható, hogy Magyarország nem tudta teljességgel érvényesíteni érdekeit, ugyanis a NATO bővítése korlátozta érdekérvényesítési képességét Romániával szemben, ami egy olyan alapszerződés aláírását eredményezte, amelyet több szempontból is kifogásolt a magyar ellenzék és az RMDSZ. Magyarországgal szemben Románia diplomáciai sikerként könyvelhette el az alapszerződés aláírását, ugyanis nem tett nagy engedményeket a magyar félnek, sem az RMDSZ követeléseinek, és alapjában véve kevés belpolitikai kötelezettséggel tudott nyugaton nagy eredményeket felmutatni. Az integrációs szervezetek és a nyugati államok normaalkotókként jelennek meg ebben a viszonyrendszerben, az alapszerződés instrumentumával pedig megteremtették a stabilitás feltételeit térségünkben, amely végső soron lehetővé tette az integrációt a kelet-közép-európai államok számára.

Az RMDSZ-nek a tárgyalások folyamata az intézményesülésnek és a külkapcsolatok építésének az időszakát is jelentette, melynek során szembesülnie kellett azzal, hogy államközi szinten nem önálló tényező.

A levéltári források alapján megállapítható, hogy az alapszerződés aláírásának folyamata a két ország viszonyában egy rendkívül ellentmondásos időszak volt, amely alapjában véve deklarálta és megalapozta a jószomszédi kapcsolatokat, de ezzel egyidőben levette napirendről a történelmi megbékélés lehetőségét, mert olyan látszatrendezést irányzott elő a két állam viszonyában, ahol a felek a továbbiakban körültekintő módon kerültek a megosztó vagy éppenséggel vitásnak tűnő kérdéseket.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL). Külügyminisztérium TŰK iratok, XIX-J-1-J, Románia, 1992–1995.

MTI Hírárchívum 1988–2014. <http://archiv1988tol.mti.hu/Pages/HirSearch-.aspx?Pmd=1> (2014-06-20)

*

1201/1993. számú ajánlás az Emberi Jogok Európai Egyezménye Kiegészítő Jegyzőkönyvére a nemzeti kisebbségek jogairól. Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése, 1993. <http://epa.oszk.hu/02100/02169/00001/m950116.html> (2014-08-10)

1997. évi XLIV. törvény a Magyar Köztársaság és Románia között Temesvárott, 1996. szeptember 16-án aláírt, a megértésről, az együttműködésről és a jószomszédságról szóló Szerződés kihirdetéséről. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99700044.TV (2014-08-10)

Balladur *terv*. http://www.cvce.eu/content/publication/1999/1/1/83dcbde9-a916-478c-a977-b1116ed83c56/publishable_en.pdf (2014-06-10)

Emberi dimenzióval foglalkozó koppenhágai konferenciájának dokumentuma. Koppenhága, Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet, 1990. június 29. In: Bárdi Nándor (szerk.): *Kisebbségvédelem és a nemzetközi szervezetek*. (Kisebbségi Adattár.) Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002. 178–199. o.

Report on the application by Romania for membership of the Council of Europe. Strassbourg, Council of Europe – Parliamentary Assembly, 19 July 1993. <http://assembly.coe.int/ASP/Doc/XrefViewHTML.asp?FileID=7253&-Language=en> (2014-03-10)

România în vara anului 1940 sub impactul politicii de forta. 55 de ani după Dictatul de la Viena. Bucuresti, Expunerea Presedintelui României, domnul Ion Iliescu, la Simpozionul National, 30 august 1995. http://www.presidency.ro/pdf/date_arhiva/514_ro.pdf (2014-05-12)

Study on NATO Enlargement. Észak Atlanti Szerződés Szervezete, 1995. http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_24733.htm (2014-06-11)

Szerződés a Magyar Köztársaság és Románia között a megértésről, az együttműködésről és a jószomszédságról. http://www.hungarian-human-rights.eu/Roman_Magyar_Alapszerzodes.pdf (2013-10-15)

The Pact for Stability in Europe. Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet. In: Florence Benoit-Rohmer: *The Minority Question in Europe – Text and Commentary*. Council of Europe, Strasbourg 1996. 81–84. o.

Treaty of Open Skies. <http://www.osce.org/library/14127?download=true> (2014-06-15)

*

- Bakk Miklós: Az RMDSZ, mint a romániai magyarság önmeghatározási kísérlete 1989 után. In: *Regio*, 1999/2. 81–116. o.
- Bíró Anna-Mária: The International relations of the DAHR 1989–1996. In: *Berghof Occasional Paper*, 1996/5.
- Csigó Péter – Kovács Éva: Európai integráció vagy/és kisebbségpolitika? A magyar–román alapszerződés sajtóvitája. In: Sík Endre – Tóth Judit (szerk.): *Diskurzusok a vándorlásról*. Budapest, Nemzetközi Migrációs és Menekültügy Kutatóközpont, 2000. 252–279. o.
- Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés. 1956–1989*. Budapest, Napvilág kiadó, 2007.
- Gál Kinga: *Bilateral Agreements in Central and Eastern Europe: A New Inter-State Framework for Minority Protection?* Flensburg, ECMI Working Paper, 1999. 3–4. o.
- Győri Szabó Róbert: A parlamenti pártok és az alapszerződések 1994–1997. In: *Magyar Kisebbség*, 2000/4. 168–201. o.
- Ivan, Ruxandra: Relațiile dintre România și Ungaria, 1990–2006. In: Iulia Motoc – Șerban Filip Cioculescu (ed.): *Manual de analiză a politicii externe*. Iași, Polirom, 2010. 394–417. o.
- Jeszenszky Géza: A magyar külpolitika fő irányai a század utolsó évtizedében. In: Pritz Pál – Sipos Balázs – Zeidler Miklós (szerk.): *Magyarország helye a 20. századi Európában*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 2002.
- Kiss J. László: *Változó utak a külpolitika elméletében és elemzésében*. Budapest, Osiris Kiadó, 2009.
- Kuszálík Péter: Az RMDSZ tizenöt éve a sajtó tükrében. <http://rmdszkronologia.adatbank.transindex.ro/> (2014-08-10)
- Marton Péter: *A külpolitika elemzése. Fogalmak és módszerek a külpolitika forrásainak feltárására*. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2013.
- Tismăneanu, Vladimir et al: *Comisia Prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România. Raport final*. București, Humanitas, 2006.
- Udvardi Frigyes: *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1990–2006*. <http://udvardy.adatbank.transindex.ro/index.php?action=keres> (2014-06-12)

Tamás SZABÓ

Hungarian-Romanian bilateral relations and the DAHR in the period of the bilateral treaty negotiations, 1992–1996

The paper tries to explore the Hungarian-Romanian bilateral relations and the role of DAHR (RMDSZ) in the period of the basic treaty negotiations. According to the classified documents of the Hungarian Ministry of Foreign Affairs I examine the dynamics of negotiations, the parties' arguments and positions in order to explore the relations between Hungary, Romania, the DAHR, the western countries and the regional economic and military organizations.

Keywords: Hungarian–romanian bilateral relations, Hungarian–Romanian Basic Treaty, Hungarian minority of Transylvania, Democratic Alliance of Hungarians in Romania (DAHR)

A szerbiai többségi és kisebbségi lakosság várakozásai az európai uniós csatlakozással kapcsolatban

A előcsatlakozási tárgyalások és a velük összefüggő politikai események bebizonyították, hogy Szerbia képes a kompromisszumra, és hosszú évek politikai stagnálása után végre kimozdult a holtpontról az országban évek óta halmozódó problémákkal kapcsolatban. A Koszovóval kapcsolatos tárgyalásokra gondolok itt, hiszen igaz, hogy Szerbia nem ismeri el régi tartománya önállóságát, ám mégis hajlandó volt tárgyalóasztalhoz ülni a koszovói vezetéssel, hogy olyan megoldást találjanak, ami mind Szerbiának, mind Koszovónak és az Európai Uniónak is megfelelő továbblépési lehetőséggel szolgál.

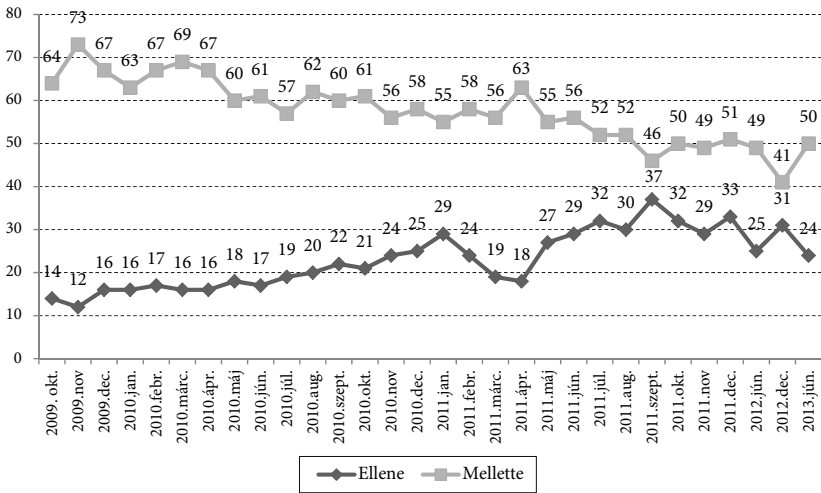
Jelenleg az Unió nem rendelkezik a kisebbségi közösségek megmaradását szavatoló jogi, intézményi és gazdasági megoldásokkal, vannak jogszabályok, amelyek inkább a soft law kategóriába tartoznak. Az előcsatlakozási folyamatban sem tartalmilag, sem procedurálisan nem kapnak szerepet az egyes nemzeti kisebbségek, ebből következik az a probléma, hogy a többségi nemzet egyéni elbíráláson, „esetkezelésen” alapuló politikával rendelkezik, ami az eddigiekben is, és a jövőben is komoly veszélyforrása marad a kisebbségek megmaradásának. Ebben a helyzetben a kisebbségi kérdés nem válhat sarkalatos kérdéssé sem a csatlakozás folyamatában, sem azt követően.

A kutatás kérdései és hipotézisei

Korábbi kutatásom¹ folytatva, vizsgálom a vajdasági magyarok viszonyát az állampolgársághoz, a magyar identitáshoz, valamint Szerbia uniós csatlakozási szándékával kapcsolatos várakozásaikat. Az Eurobarometer 2013-as szerbiai felmérése² több mint ezres elemszámmal dolgozik, még sem tér ki a nemzetiiségek problémáira és azok megoldási lehetőségeire. Az előcsatlakozási tárgyalások lényegében nem vonják be a nemzetiségeket a döntéshozatalba, és ezen

¹ Rózsa Rita: Európai Vajdaság..., 2013. i. m. 155–173. o.

² ZA5689. Eurobarometer 79,3. Country Questionnaire Serbia.

1. ábra. Az uniós csatlakozás támogatottsága 2009 novemberétől 2013 júniusáig

Forrás: Vlada Republike Srbije, Kancelarija za evropske integracije, Evropska orijentacije građana Srbije. Istraživanje javnog mnjenja (jul. 2013. godine). http://www.seio.gov.rs/upload/documents/nacionalna_dokumenta/istraživanje_javnog_mnjenja/istraivanj_%20jul_2013.pdf

belül a kisebbségi politikai pártok képviselői sem egyeztetnek egymással az uniós állásfoglalásuk kapcsán.³

Feltevésém szerint Szerbia nagyrészt a gazdasági előnyökhöz jutás miatt csatlakozna az Európai Unióhoz. Szerbiával kapcsolatban két, a bővítéssel kapcsolatos elmélet ismeretes. A racionalista elmélet szerint a bővítés fő szempontja mindkét részről a csatlakozás haszna és leendő költségei. A konstruktivista megközelítés szerint nem az előbb említett anyagi érdekek a legfontosabb szempontok, hanem hogy a csatlakozni kívánó országok közös európai identitással, normákkal rendelkezzenek.⁴ Az egyetlen csatlakozott balkáni ország, Horvátország esetében az utóbbi elmélet volt a fő mozgatórugója az integrációnak, véleményem szerint ezzel ellentétben Szerbiát a racionalista elmélet követőjeként aposztrofálhatjuk. A gazdasági romlás az 1980-as évektől kezdve, de főként a 1990-es évek elejétől komoly gondokat okoz a lakoságnak. Egyre problémásabb a mindennapi megélhetéshez szüksé-

³ 2013 áprilisában készített interjú Varga Lászlóval, a szerbiai Európai Integrációs Bizottság elnökhelyettesével.

⁴ Lőrincné Bencze Edit: *Az Európai Unió bővítései...*, 2013, i. m. 25–45. o.

ges feltételeket biztosítani. A munkanélküliség egyre aggasztóbb méreteket öltött, és az uniós csatlakozáshoz további gazdasági megszorításokat követelnek Szerbiától. Ezzel magyarázható a kételkedők véleménye, hiszen az így is nehéz helyzetben lévőek nagy része életének ellehetetlenítését látja az integráció megkezdésével.

A gazdasági romlás mellett Koszovó kérdése is megosztja a szerb lakosságot, jól látható a szerb Integrációs Bizottság felmérésében, hogy milyen módon hullámszik az uniós csatlakozás támogatottsága a szerbiaiak körében az utóbbi néhány évben.

Az anyaggyűjtés menete

A munka során az előző kutatásom eredményeit, valamint az Eurobarometer 2013-as felmérését használtam, illetve a szerb Integrációs Bizottság által készített kérdőívek másodelemzését és ezen eredmények összehasonlítását végeztem el.

A saját kérdőív⁵ a következő elemekből épült fel: az alapadatok, mint a nem, korcsoport, foglalkozás és az iskola végzettség kérdések után az állampolgárságok értékét vizsgáltam egy ötfokú skála segítségével, mely rákérdezett a szerb és a magyar állampolgárság, a magyarigazolvány értékére, és arra, hogy a szerb állampolgárság megítélése miként változna, ha Szerbia uniós tagországgá válna. További két kérdést tettem fel a kérdőívben, hogy kiderítsem a legfőbb elvárásokat, melyeket a válaszadók várnak az integrációtól, továbbá az életminőségükkel kapcsolatos alapvető problémáikat.

Rétegzett mintavételi eljárást alkalmaztam, és rendelkezésre álló 2011. évi népszámlálási adatok alapján igazítottam a mintát a reprezentativitás céljából. Az Eurobarometer 2013-as felmérését össze tudtam hasonlítani a saját kutatásommal, hiszen a kérdőívben szintén rákérdeztek az uniós elvárásokra. A szerbiai Integrációs Bizottság ugyanazon évben készült eredményeit is beemeltem a kutatásba, mivel a Bizottság is készített ilyen irányú reprezentatív felmérést a szerbiai lakosság körében.

Az előmérésünk során kapott adatok szerint a fiatalok az Unióval kapcsolatos elvárásokra és életminőségük problémájára fektetik a hangsúlyt. Leginkább az anyagiak, az elszegényedéstől való félelem, valamint a munkalehetőség állandó-

⁵ A kérdőívet személyes megkeresés, illetve online formában is kitölthették a válaszadók. Online elérhetősége: <https://docs.google.com/forms/d/1bMRXlvkWWmLCGqqDQhaMBJmQ1X9TuRparqWmXW86B-Y/viewform>

sult hiánya jelent gondot a Vajdaságban élő magyarság számára. A kérdőíveinket kitöltők meghatározó hányada a csatlakozástól várja e problémáinak megoldását.⁶

A kutatási minta sajátosságai

A népszámlálási adatok figyelembe vételével reprezentatív vizsgálatot végeztem, 432 fős vajdasági magyar elemszámmal dolgoztam. Az Eurobameter felmérése 1006 fős mintából áll, mely reprezentatív Szerbia lakosságára. Harmadik forrásként pedig Szerbia Integrációs Bizottsága által készített 1050 fős mintát használtam.

1. táblázat. A minta reprezentativitása

Vizsgált populációk	Teljes szerbiai populáció a 2011-es népszámlálási adatok alapján (%) (N=7 186 862 fő) ⁷	Teljes vajdasági populáció (%) (N=253 899 fő) ⁸	Vizsgált vajdasági magyarok minta összetétele (%) (N=432 fő)
<i>Nemenkénti összetétel</i>			
Férfi	49	42	42
Nő	51	58	58
<i>Korosztályi összetétel</i>			
18–34	24	30	30
35–54	34	35	35
55–	42	35	35
<i>Iskolai végzettség</i>			
Legfeljebb általános iskolai végzettség	30	33	33
Középfokú végzettség	53	50	50
Felsőfokú végzettség	17	17	17

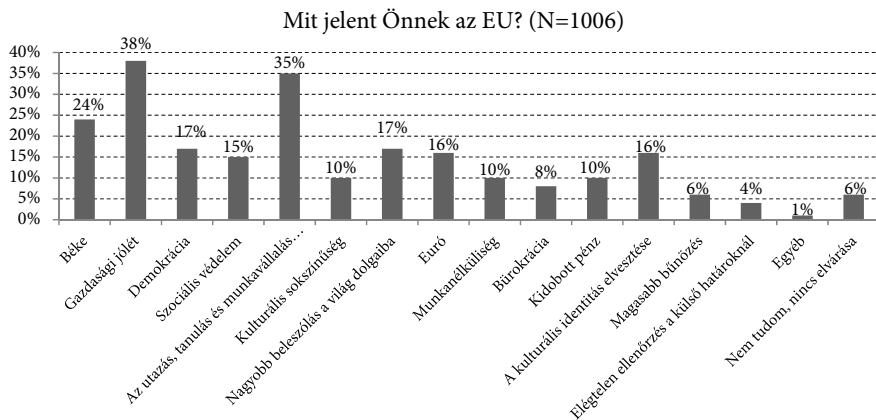
⁶ Rózsa Rita: Európai Vajdaság..., 2013, i. m. 155–173. o.

⁷ *Popis stanovništva, domaćinstva i stanova a Republici Srbiji 2011.*

⁸ Gábrity Molnár Irén – Rác Lívia: Vajdaság (Szerbia), 2007, i. m.

A kutatott populációk közös és eltérő uniós várankozásai

A korábbi kérdőíves felmérésem eredményét összehasonlítottam a 2013-as Eurobarometer adataival a többségi társadalommal kapcsolatban. Az összehasonlítás eredményeként fellelhető véleménykülönbségek alapján fény derült arra, hogy egy társadalomban mi a fontos a többségi és a kisebbségi lakosság számára. A két minta összevetése után, melyeket az Uniótól való elvárásokra vonatkozó kérdésekre érkezett válaszok alapján vettem össze, a következő eredmény született.

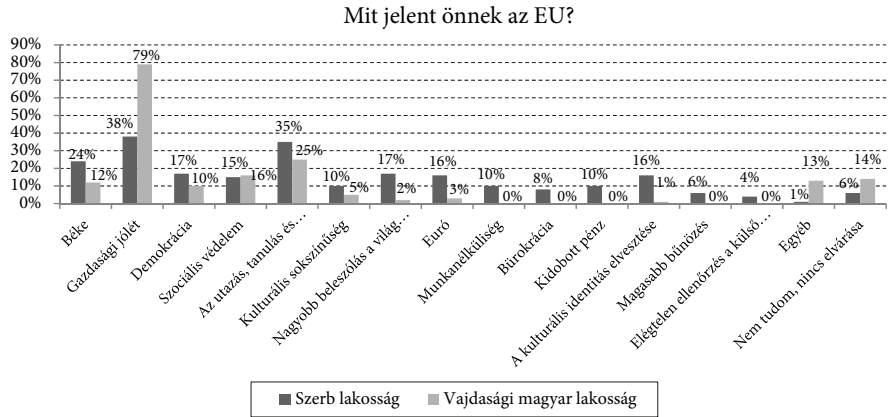
2. ábra. A többségi nemzet elvárása az európai uniós csatlakozástól

Forrás: ZA5689. Eurobarometer 79,3. Country Questionnaire Serbia.

A felmérés 16 válaszlehetőséget adott meg, melyből nyolc elvárás pozitív: a béke iránti vágy, a gazdasági jólét, a demokrácia igénye, a szociális védelem, a külföldre való szabad utazás, munkavállalás és tanulás lehetősége, kulturális sokszínűség, a nagyobb beleszólás a világ dolgaiba vagy az egységes pénznem bevezetése. További nyolc válaszlehetőség pedig inkább alacsony értékű elvárásokat jelöl: a munkanélküliség növekedése, a bonyolult bürokrácia, kidobott pénzként aposztrofált integráció, a kulturális identitás elvesztése, a magasabb bűnözés, elégtelen határellenőrzés vagy egyszerűen az euroszeptikusság. Összevetve a két minta eredményeit⁹ kiderült, hogy a pozitív várankozások hasonlóak

⁹ Az eltérő időpontban és módszertannal készült kutatási eredményeket természetesen csak korlátozottan tudjuk összevetni.

a szerbek, valamint a vajdasági magyar kérdezettek körében. A többségi nemzet várakozásaiban viszont hangsúlyosan megjelennek a negatívumok, melyek a kisebbségi válaszadók között kevésbé.

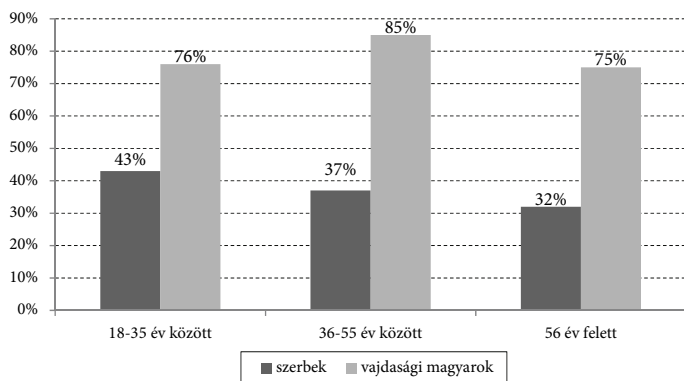
3. ábra. A többségi és kisebbségi elvárások az EU-s csatlakozásokkal szemben

Pozitív várakozások

A béke, a gazdasági jólét, a demokrácia igénye, a szociális védelem, az utazás, a tanulás és a külföldi munkalehetőség, a kulturális sokszínűség, a világ dolgaiba való beleszólás – mind 20% feletti magas értékeket képvisel.

A békevárás az uniós csatlakozástól a férfiak esetében 25,1 százalék, míg a nőknél 23 százalék alatt van. A korosztályi megoszlásban a 35 évnél fiatalabban 31,8 százaléka, jelentősen kevesebben a 35 évnél idősebb korosztályban, ahol csupán 19,5 százaléka várja el az uniós csatlakozástól a békét, az 56 év feletiek 18,4 százaléka bízik abban, hogy az uniós csatlakozás békét hoz az ország számára. Érthetőek a magas értékek ennél az elvárásnál, hiszen az 1990-es évek háborúi még élénken élnek a szerbiaiak emlékezetében, a lakosság egynegyede pedig az európai uniós tagságot a stabilitásként értékeli.

A gazdasági jólétet a férfiak 37,1 százaléka várja el, a nők esetében pedig 38,1 százalék. A legfiatalabb korosztály 42,5 százaléka várja a gazdasági élénkülést a csatlakozástól, a 35 évnél idősebbek már kevésbé bíznak ebben, bár még mindig jelentős szám a 36,7 százalék, az 56 évesnél idősebbeknek pedig már csak 31,8 százaléka reméli a jó irányú változást az integrációt követően.

4. ábra. A kisebbség és a többség jóléti várákózása az egyes korosztályok szerint

A demokrácia kérdésében nem mutat nagy eltéréseket a szerb és vajdasági magyar minta. A férfiak 17,8 százaléka és a nők 16,2 százalékban várja a demokrácia érvényesülését, a legfiatalabb korosztály 17,3 százaléka, a 36 és 55 év közöttiek 19,8% százaléka, a legidősebb korosztály esetében pedig 16,2 százalék várja ezt az eredményt.

A szociális védelem igénye szintén azonos a két nemzet tagjai körében. A többségi nemzet férfi tagjainak 16 százaléka, a nők pedig 13 százaléka várja a szociális háló biztonságát a csatlakozás utáni évektől. A 35 évnél fiatalabbak 13,7 százaléka, a 35 évnél idősebbek 18,2 százaléka, az 56 évesnél idősebbek csupán 10,3 százaléka bízik a szociális védelem biztonságosabbá válásában. A legutóbbi adat azért is érdekes, mert a nyugdíj, mint az egyik lényeges szociális elem, leginkább ezt a korosztályt érinti. A legidősebb korosztály várákózásait mutatja az eredmény, mert a csatlakozással 5–10 éven belül ez a korosztály eléri a nyugdíjkorhatárt.

Az utazás, tanulás és munkavállalás szabadságának fontossága tekintetében a szerb férfiaknak 34, a nőknek pedig 35,4 százaléka vár javulást az Európai Uniótól a külföldön boldogulás különböző területein. A 35 évnél fiatalabbak – akiket nyilván leginkább érint ez a kérdés –39,4 százaléka, a középkorosztály 34,9 százaléka, az 56 évnél idősebbeknek viszont csupán 28 százaléka reméli, hogy könnyebb lesz a munkavállalás, tanulás vagy az utazás Európa bármely részén.

A vajdasági magyar lakosság ennél kevésbé optimista, 25 százalékuk bízik abban, hogy az EU-s csatlakozás után könnyebben tudnak munkát vállalni, utazni vagy tanulmányokat folytatni az Unió más országaiban. Itt szerepet ját-

szik, hogy a magyaroknak lehetőségük volt igényelni a magyar állampolgárságot, ami megkönnyíti az európai utazást, tanulást és munkavállalást (a 35 évnél fiatalabb korosztályban 39 százalék, a 36 évesnél idősebbeknél 30 százalék, az 56 év felettiak esetében 14 százalék). Az eszmei érték mellett a vajdaságiak számára az egyszerűsített honosítási eljárással megnyíltak Európa határai és számukra az uniós csatlakozás ilyen tekintetben nem annyira lényeges.

A kulturális sokszínűség szintén a szerb minta eredményeiben erősebb, ám mégsem igazán jelentős. A férfiak 10,4, a nők 8,7 százaléka érzi azt, hogy kulturális lehetőségek változni fognak a csatlakozás utáni. A 35 évnél fiatalabb korosztály 11,6 százaléka, a 35 évnél idősebbek 9,6 százaléka, az 56 év felettieknek pedig mindössze 6,5 százaléka gondolja azt, hogy az EU kulturális sokszínűséget hoz. A vajdasági magyarok esetében ez mindössze 5 százalék. A szerbek nemzeti dominanciára törekzenek nemzetközi vonatkozásban is, melynek történeti hagyományai vannak, ezért is vágnak kevésbé egy kulturálisan is sokszínű területre.

A nagyobb nemzetközi jelenlét élénkülését a vajdasági magyar mintában csupán 2 százalék reméli, a többségi nemzet esetében pedig 16,7 százalék várja, hogy az országnak nagyobb beleszólása legyen a világ dolgaiba (férfiak 18,2 százaléka és a nők 15,2 százaléka). Legfőképpen a fiatal korosztály véleményeiben mutatkozik meg az európai jelenlétre való igény, a 35 évnél fiatalabbak 20,5 százaléka, a 35 felettiak 14,4 százaléka és az 56 év felettiak 14,6 százaléka esetében elvárás.

Az egységes pénznem elvárása a többségi nemzet esetében magasabb a magyarokénál, a férfiak 16, a nőknek pedig 15,2 százaléka várja az euró bevezetését. A 35 évnél fiatalabbak 13,7 százaléka, a 36 évnél idősebbek 16,1 százaléka és az 56 éven felüliek 17,5 százaléka szeretné már az eurót fizetőeszközként használni Szerbiában. Érdekes, hogy az eddigiek során az 56 évesnél idősebb korosztály mindig kisebb elvárásokat fogalmazott meg, itt pedig ők azok, akik leginkább várják az euró bevezetését Szerbiában. Ennek okaiként feltételezhető, hogy ez a korosztály, akik már az 1990-es években munkavállalók voltak, megélték az inflációt, a dinár elértéktelenedését, az árfolyamok folyamatos ingadozását, különösen érzékeny arra, hogy stabil fizetőeszköz álljon az ország és lakosai rendelkezésére. Továbbá pozitív beállítódásként értelmezhető annak hatása is, hogy sokan közülük külföldön dolgoztak, ezért korábban a német márka, majd az euró vált a tartalék, illetve vagyonygyűjtés pénznemévé, ezáltal egyfajta stabilitás élménye is kötődhet ehhez.

A jövővel kapcsolatos bizonytalanságok

A növekvő munkanélküliség, mint lehetséges következmény az uniós csatlakozás után a kisebbségi népesség körében nem jelenik meg valós félelemként, ezzel szemben a többségi népesség körében közel 10 százalék válaszában talákoztunk a munkaerő-piaci kitettséggel, a munkanélküliségtől való félelemmel. A férfiak 9,6 és a nők 7,3 százaléka tart attól, hogy a csatlakozás után még nagyobb méretű munkanélküliség lesz az országban. A fiatal korosztálynak mindössze 4,6 százalékuk tartja ezt valós félelemnek, a 36 és 55 közöttiek, valamint az 56 év felettiiek egyaránt 10,7 százalékban gondolják ugyanezt.

A munkanélküliség az országban ijesztő méreteket öltött, meghaladja a 20 százalékot (ez közel 800 ezer szerbiai polgárt jelent). A fiatal munkakeresők vannak a legnehezebb helyzetben, a 25 és 29 év közötti korosztály, akik nem rendelkeznek megfelelő szakképesítéssel, több éve is várhatnak a megfelelő munkára. A nem regisztrált munkanélküliek száma pedig ennél is aggasztóbb, becslések szerint az ország egyharmada nem rendelkezik állandó munkahellyel.¹⁰

A férfiak 9, a nők 7,7 százaléka tartja az uniós csatlakozást bonyolult bürokráciával járó folyamatnak. A 35 évnél fiatalabbak 5,7 százaléka, a 35 és 55 év közöttiek és az 56 évnél idősebbek 10 százaléka tartja hátránynak a csatlakozás bürokratikus folyamatait.

Az integrációs folyamatot időpocsékolásnak tartja a férfiak 9, a nők 9,2 százaléka, a 35 évnél fiatalabb korosztályban ez a szám 7,5 százalék, a 35 és 55 év közötti korosztály esetében 9,1 százalék, a legmagasabb érték az 56 évnél idősebbek körében jelentkezett 12,6 százalékkal. A többi, úgynevezett rendszerváltást megélt idősebb korosztály nagy valószínűséggel nem bízik az uniós csatlakozás nyújtotta lehetőségekben, ez a tendencia egyébként folyamatosan kimutatható, hiszen a negatívumok sokkal erősebben jelentkeznek ezen korosztály körében.

A kulturális identitás elvesztésének kérdése a vajdasági magyarok körében szintén alig kimutatható, ezzel szemben átlagosan a többségi lakosság 16 százaléka fél ettől. A nők és a férfiak aránya is e tekintetben meghaladja a 15 százalékot. A fiatal korosztály esetében legkevésbé érezhető ez a félelem, hiszen 13,5 százalékuk tart ettől a lehetőségtől, viszont ahogy növekszik az életkor, annál inkább erősödik ez a félelem 36 és 55 év között – 14,7 százalék, 56 felett – 19,5 százalék.

A többségi lakosság 7 százaléka lát arra esélyt, hogy megnövekszik az uniós csatlakozással a bűncselekmények száma. A férfiak 7,4 százaléka, míg a nőknek

¹⁰ Vö. Trading Economics. <http://hu.tradingeconomics.com/serbia/unemployment-rate> (2014-02-05)

mindössze 4,9 százaléka tart ettől. A 35 évnél fiatalabbak 5,9 százaléka, a 36 évnél idősebbeknek pedig több mint 6 százaléka lát erre esélyt.

A határok átjárhatóságával és ennek következményeként lazuló határellenőrzés miatti félelem a többségi lakosságot, ezen belül a férfiak 3,8, és a nők 4,3 százalékát aggasztja. A 35 évnél fiatalabb lakosság 4,6 százaléka, a 35 és 55 év közöttiek 3,2 százaléka, az 56 évnél idősebbek 4,6 százaléka ítéli meg negatívak a nyitott határok adta lehetőségeket. Észlelhető, hogy a negatív válaszok esetében megfordul a preferencia, hiszen míg a pozitív várakozások ebben a tekintetben az idősebb korosztályban kisebb mértékben észlelhetők, addig a negatív válaszlehetőség esetében mind komolyabb aggodalmak fogalmazódnak meg az 56 év feletti korosztály körében. A vajdasági magyar felmérés eredményeiben ekkora ellenállással nem találkozunk, sőt, ezek az aggodalmak szinte egyáltalán nem jelentkeznek körükben.

Egyéb válaszlehetőséget a többségi nemzet 1 százaléka adott, viszont a vajdasági magyar kisebbség esetében tovább bonthatjuk ezt a kérdéskört is. Az előbb említett pozitívumokon és félelmeken felül a magyarok körében megfogalmazódtak egyéb elvárások is. Kiemelték a pályázati forrásokhoz való hozzájutást, mely főként a határ menti területeket érintette az utóbbi években. A 2007–2013-as pályázati időszakban jutottak a határ menti területek uniós forrásokhoz, ami lehetőséget adott arra, hogy magyarországi partnerekkel közösen olyan projekteket valósítsanak meg, melyekre egyedül nem lett volna erejük.¹¹

A kisebbségi létben élők további olyan igényeket fogalmaztak meg az uniós csatlakozással kapcsolatban, melyek lényege saját közösségük védelme, úgy mint az anyanyelv használatának lehetősége, a kisebbségi jogok szélesebb körben való alkalmazása, a kisebbségek elleni atrocitások megszüntetése, az autonómia iránti igény megfogalmazása, illetve a magyarság ilyen módon való egyesülése. Több esetben is megjelent a válaszokban a diplomahonosítás kérdése, mely folyamatosan problémát okoz a többségében Magyarországon tanuló és diplomát szerzett vajdasági fiatalok körében.

A nem tudja, illetve az egyértelmű elutasítás válaszai a többségi nemzet körében már kisebb számban jelentkeznek, viszont a magyarok körében nem fogalmazódott meg konkrét elvárás. Ez jelenthet euroszkepticizmust, de pusztán csak érdektelenséget is. 14 százaléknak nincs is elvárása az európai uniós csatlakozással kapcsolatban.

Más hasonló kutatás eredményeit is figyelembe véve – melyet a szerb Integrációs Bizottság készített 2013-ban –, hasonló eredmény született. Ezt a felmérést szintén összevettem a saját kérdőíves kutatásom eredményeivel.

¹¹ Rózsa Rita: Az uniós források szerepe..., 2013, i. m. 449–463. o.

A többségi társadalomban nem érzékelhető markáns várakozás a személyes életminőség javulása tekintetében. A vajdasági magyar mintában viszont a kérdőív kitöltői a személyes életminőségük javulását feltételezik az Unióban. A szerbek féltik a kulturális identitásuk elvesztését, míg a magyaroknál ez nem tapasztalható, sőt kis százalékban még kulturális élénkületet is várnak az integrációtól.

Ebben a felmérésben is észlelhető, hogy a foglalkoztatás növekedésére számítanak, az állampolgári jogok védelme is jelentős hangsúlyt kap, továbbá az uniós csatlakozástól remélik a hosszú távú béke garantálását. Csak a szerb lakosság körében megfogalmazódott elvárások: rendbe hozzák az országot és jobb jövőt vár a fiatalokra. Itt is jelentkeznek a negatív várakozások, mint a másik felmérésben, ahol szintén bonyolult bürokráciaként élik meg a csatlakozást, valamint egyesek idő- és pénzvesztésnek tartják.

A magyar elvárások egyéb kategóriába sorolását tovább differenciálva, a következő várakozások jelentek meg: megélhetés, a jól-lét javuló kilátásai (az Unióhoz csatlakozással ne legyen rosszabb az életszínvonal; kiszolgáltatottság helyett stabil pénzügyi helyzet; környezettudatos viselkedés), demokrácia deficitek csökkentése (a magyar nemzet „egyesülése”; kisebbségek elleni atrocitások és etnikai megkülönböztetések végleges megszűnése; korrupció mérséklődése), vajdasági ellátórendszer javulása (egészségbiztosítás javulása; nyugdíjellátás javulása; oktatási lehetőségek kiszélesedése; fogyatékosokkal élők megfelelőbb ellátása, fejlesztőiskolák létrejötte), mobilitási lehetőség (határellenőrzés megszűnése, karrierépítés). Az első 3 csoportban leginkább a fiatal korosztályra jellemző válaszok voltak.

Összegzés

Az európai uniós csatlakozással kapcsolatos lényeges elvárások a többségi nemzet körében csupán kisebb mértékben egyeznek a vajdasági magyarok körében tapasztalt elvárásokkal. A többségi és kisebbségi minta között kialakult erős eltérések regisztrálhatók az uniós várakozások és az ezzel kapcsolatos véleménykülönbségek terén. Az egyes korosztályok között erős differenciálódás tapasztalható. Az 56 év feletti korosztály a legkevésbé optimista, a legfiatalabbak pedig a leginkább optimisták az EU-s integrációval kapcsolatban.

Míg a magyar kisebbség 10 százaléka nem hisz az EU-s csatlakozásban, addig a szerbek körében ez 16 százalék, valamint további negatív attitűdök is feltűnnek válaszaikban, mint a munkanélküliség növekedés, bonyolult bürokrácia, kidozott pénz, identitásvesztés, megnövekedő bűnözés vagy elégtelen határellenőrzés összefüggésében.

A vajdasági fiatalság többsége a jövőjének építését az európai csatlakozástól reméli. A többségi nemzet körében hangsúlyos az utazási lehetőségek kiszélesedése, a fiatalok jobb jövője, a béke iránti igény, mégis a gazdasági jólét minden más elvárást megelőz, azonban több negatív észrevétel is megfogalmazódik a szerb többségi népesség körében, ehhez képest a kisebbségi várakozások bizakodóbbak. A gazdasági előnyökhöz való jutás kérdése egyértelműen kitér a felmérés eredményeiből, hiszen a többségi és a kisebbségi lakosság is gazdasági élénkülést vár az európai uniós csatlakozástól.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- Popis stanovništva, domaćinstva i stanova a Republici Srbiji 2011.* <http://popis2011.stat.rs/?lang=lat> (2014-02-05)
- Trading Economics. <http://hu.tradingeconomics.com/serbia/unemployment-rate> (2014-02-05)
- Vlada Republike Srbije, Kancelarija za evropske integracije Evropska orijentacije građana Srbije. Istraživanje javnog mnjenja (jul. 2013. godine). http://www.seio.gov.rs/upload/documents/nacionalna_dokumenta/istrazivanja_javnog_mnjenja/istraivanj_%20jul_2013.pdf (2014-03-01)
- ZA5689. Eurobarometer 79,3. Country Questionnaire Serbia.

*

- Gábrity Molnár Irén – Rác Lívía: Vajdaság (Szerbia). In: Papp Z. Attila – Veres Valér (szerk.): *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái. Gyorsjelentés.* Budapest, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2007. 120–184. o.
- Lőrincné Bencze Edit: *Az Európai Unió bővítések elmélete és gyakorlata a horvát csatlakozás tükrében.* Budapest, Aposztróf Kiadó, 2013.
- Rózsa Rita: Az uniós források szerepe a vajdasági szakképzésben. In: Szoták Szilvia (szerk.): *Sztereotípiák, választások, túlélési stratégiák kisebbségi léthelyzetekben.* (Határhelyzetek V.) Budapest, BI MÁSZ, 2013. 449–463. o.
- Rózsa Rita: Európai Vajdaság: fikció vagy lehetséges jövő?! In: Fedinec Csilla – Szoták Szilvia (szerk.): *Változó világ – változó közösségek a Kárpát-medencében.* (Határhelyzetek VI.) Budapest, BI MÁSZ, 2013. 155–173. o.

Rita RÓZSA

Expectations of the Serbian minority and majority population concerning joining the European Union

The study is examining the attitude of the Vojvodina Hungarians to citizenship and Hungarian identity, as well as the expectations concerning the future joining of Serbia to the European Union, compared to the attitude of the majority Serbian population. According to the questionnaire the expectations concerning the joining of the European Union are the most positive on the side of the young population which hopes for an opportunity to build its future by this.

Keywords: Serbia, Vojvodina, European Union, majority and minority

Az egyéni jogok és a csoportjogok dilemmája – a megalapozhatóság problémája

Kutatási témám az emberi jogok – közösségi jogok probléma köré épül. Tanulmányomban arra keresem a választ, hogy a közösségi jogokat hogyan lehet megalapozni a hagyományosan egyénközpontú liberális jogrendben, illetve hogy az egyéni jogokkal összeegyeztethetőek-e a csoportjogok, levezethetőek-e belőlük?¹

Az államvizsga dolgozatomban² a nemzeti kisebbség tagjait megillető, a nemzetközi szervezetek által megfogalmazott szerződéseket, ajánlásokat, keretegyezményeket áttekintve arra a kérdésre kerestem választ, hogy milyen jogai vannak a nemzeti kisebbségeknek, egyáltalán vannak-e olyan jogaik, amelyek a kisebbségben élő személyek kulturális identitásának megőrzését garantálják, illetve olyan jogok, amelyek az önrendelkezését biztosítják. Ha léteznek ezek a jogok, hogyan lehet érvényesíteni, vagy ha léteznek, miért nem alkalmazzák azokat? Ha meg nincsenek, akkor mit lehetne esetleg tenni, milyen koncepcióban kellene gondolkodni és továbblépni? A kutatás során arra a következtetésre jutottam, hogy a liberális jogrenden alapuló nemzetállamok többnyire az egyén és az állam viszonyában gondolkodnak, ennek eredményeképpen pedig az egyéni jogokat védik, és mivel nem ismernek el harmadik tényezőt ebben a viszonyban,³ közösségi jogokról nem is kívánnak vitát folytatni a nemzeti kisebbségekkel. Márpedig az ember alapvetően közösségi lény: identitásának kialakulásában fontos szerepet játszik az a kultúra, amelyben él. Éppen úgy, ahogy embernek születünk, egy közösség tagjának is születünk – családi, nyelvi, etnikai közösség anonim tagjának. Mindezért különösen fontos a kisebbségi csoportok számára, hogy kollektív jogokkal rendelkezhessenek, mert csak ezáltal tudják identitásukat megőrizni, csak ezek védhetik meg ezeket a csoportokat a többség asszimilációs törekvéseivel szemben.

Mivel magam is egy nemzeti kisebbség tagja vagyok, mindennap tapasztalom a kisebbségi lét problémáit, az egységes nemzetállam nemzetépítő törekvéseit. Már alapképzésen kutatni kezdtem a kisebbségvédelmi dokumentumokat, kisebbségi jogokat, és e jogok alkalmazási nehézségeinek okait, a kisebbségi prob-

¹ Tanulmányomban a csoportjogok, kisebbségi jogok, kollektív jogok fogalmát szinonimaként használom.

² Kisebbségi problémák Európában.

³ Vö. Van Dyke, Vernon: *Az egyén, az állam ...*, 2005, i. m. 9–32. o.

lémára vonatkozó jogi-, politikai intézkedéseket. Mostani kutatásom az alapképzésen elkezdett kutatómunka folytatása, hiszen a csoportjogok – egyéni jogok körüli vita a kisebbségi csoportok jogköveteléseinek megkerülhetetlen részét képezi. Mára az egyéni jogok eszméje a liberális berendezkedésű társadalmak megkérdőjelezhetetlen doktrínájává vált, és a nemzetállamok is azzal érvelnek, hogy nem szükségesek csoportjogok, mert az egyéni jogok a kisebbségi csoportok tagjait is megvédik az állam esetleges atrocitásaival szemben. A tapasztalat viszont azt mutatja, hogy a közösségi jogok mégiscsak alkalmasabbak lehetnek a nemzeti kisebbségek védelmére.

Hipotézisem, hogy a csoportjogok nem vezethetők le az egyéni jogokból filozófiai-logikai világossággal, mert az emberi méltóság, amelynek eszméjén az egyéni jogok alapszanak, független az egyén partikuláris identitásától, bármely csoport-hoz való tartozásától (ezt mondja ki *Az emberi jogok egyetemes nyilatkozata* is).

A kisebbségi jogok fogalma tekintetében a szakirodalom több tipológiát ismer. Tanulmányomban a brit politikai filozófus, Bikhu Parekh definícióját fogom követni. Parekh szerint négyféle értelemben beszélhetünk kollektív jogokról annak függvényében, hogy milyen a jogokkal felruházott csoport karaktere, illetve hogy ki a jog gyakorlója. A csoportok természetüket tekintve lehetnek szerződészerűek (kontraktuálisak), vagy amorfak. Az első csoportba tartoznak a kereskedelmi társaságok, szakmai szövetségek, s másodikhoz pedig az etnikulturális közösségek. A csoportokat megillető sajátos jogokat gyakorolhatja maga az egyén, vagy a közösség. A kontraktuális közösségeket megillető kollektív jogokat valamely közösség tagjai egyénileg gyakorolhatnak; például valamely vallási közösséghez tartozó hívőknek azon joga, hogy a vallási előírásokra hivatkozva megtagadják például a hadkötelezettséget. Csoportosan gyakorolt kollektív jogra példa az egyházak sajátos jogállása, közjogi státusa lehet. Amorf közösségek egyénileg gyakorolható kollektív jogaira példa az anyanyelven való tanulás joga, csoportosan gyakorolható kollektív jogként pedig az önrendelkezésre való jog szolgálhat példaként.⁴

Közösségi jogokra szükség van, mert bármennyire is egyénközpontú liberális demokráciákban élünk, a tapasztalat azt mutatja, hogy az embereknek, főként a nemzeti kisebbségek tagjainak nagyon erős csoportidentitásuk van. Mindez arra enged következtetni, hogy a kollektív jogok léte fontos, a kérdés az, hogy milyen módszerrel, hogyan lehet mindezt a liberális jogrenddel elfogadtatni.

Számos politikai filozófus foglalkozott már ezzel a problémával az elmúlt évtizedek alatt leginkább az angolszász filozófusok körében (Will Kymlicka, Chandran Kukathas, Vernon van Dyke, Bruno de Witte, Bikhu Parekh), de

⁴ Bikhu Parekh: *Collective rights*, 2006, i. m. 213–219. o.

magyar nyelvterületen is több, e dilemmával foglalkozó publikáció jelent meg (Salat Levente, Demeter Attila, Öllös László, Egyed Péter).

Különösen jelentősek Vernon Van Dyke az 1970–80-as években született írásai, hiszen gondolatai jelentős vitát váltottak ki az elmúlt évtizedek angolszász politikai filozófusai között. Van Dyke kifejezetten a liberális jogrend elégtelenségével szembesítette olvasóit, állítása szerint az egyéni jogok kizárólagosságára alapozott liberális jogszolgáltatási rendszer nem tudja befogadni az etnikai közösségek (kisebbségi csoportok) követeléseit, mert az egyén és állam viszonyában nem ismer el harmadik tényezőt, vagyis nem ismeri el a csoportok létezését, és így a csoportot sem, mint jogokkal rendelkező egységet.

Kymlicka⁵ könyvében amellet érvel, hogy az ún. kisebbségi jogok számára elképzelhető liberális megalapozás, pontosabban lehetséges olyan elvi/filozófiai megalapozás, amely tiszteletben tart bizonyos, liberálisnak nevezhető korlátozásokat. Teljesen más véleménye van a problémáról Kukathasnak,⁶ aki bírálja Kymlicka felvetését. Kukathas és Kymlicka között Kymlickának az előbb említett könyve kapcsán egy vita is kialakult, amelyben a szerzők érvelnek álláspontjaik mellett.

Öllös is azt bizonyítja könyvében, hogy a kisebbségi jogok összeegyeztethetők az egyéni jogokkal, és ez megalapozható a liberális jogrendben.⁷ Egyed Péter ellenben teljesen más következtetésre jut: álláspontja szerint a csoportjogokat majd egyszer ki kell nyilatkoztatni, akárcsak az egyéni jogokat, mert a liberális szerkezetű társadalmi rendszer nem ismeri el a közösségi jog fogalmát.⁸ Mindez csak néhány példa a szakirodalomból, amely a dilemma súlyát és aktualitását jelzi.

A kutatás módszere, eredményei

Mivel a vizsgált problémára a 20. század végén kezdett felfigyelni a politikai filozófia néhány jelentős gondolkodója, maga a dilemma vizsgálata, a kialakult koncepciók is újkeletűek, ezért arra törekedtem, hogy a témával foglalkozó szakirodalmat összegyűjtssem és feldolgozzam. Kutatási témám elméleti jellegű, nincsenek a gyakorlatban elvégzett felmérések. Olyan problémáról van szó, ami a nacionalizmus kialakulása után, a nemzetállamok és a világháborúkat lezáró

⁵ Will Kymlicka: *Liberalism, Community and Culture*, 1992, i. m.

⁶ Kukathas, Chandran: *Vannak-e kulturális jogaink?* 1995, i. m. 68–107. o.

⁷ Öllös László: *Emberi jogok – nemzeti jogok*, 2004, i. m.

⁸ Egyed Péter: *A kisebbségi jogok mint emberi jogok*, 2002, i. m.

békeszerződések eredményeképpen jött létre, s napjaink egyik elméleti kérdésévé vált. Forrásként a már fennebb említett gondolkodók kortárs írásaira tekintek.

Kérdés, hogy szükség van-e csoportjogokra, vagy elegendők az egyéni jogok, egyáltalán vannak-e, létezhetnek-e csoportjogok? Az alapvető problémát az jelenti, hogy az emberi jogok és alapvető szabadságjogok különbségek nélkül meglevő természetes volta nem nyújt elegendő védelmet a kisebbségeknek. Éppen ezért speciális, közösségi jogokra van szükség. A kisebbségi kollektív jogokhoz a következő jogok tartozhatnak: a létezéshez való jog, az önazonosság-hoz való jog, a kisebbségek nyelvének elismerése, a kisebbségek nyelvében való feliratozás joga, oktatási intézmények létesítéséhez való jog, a közszolgálati tömeg-tájékoztatóban való részvétel joga, a saját tömegtájékoztatói eszközökhöz való jog, az állami és a helyi közigazgatásági hatóságokban való politikai képviselői jog, és legmagasabb szinten az autonómia, ami már túlmutat a közösségi jog fogalmán. A nemzetállamok érvelése szerint ahhoz, hogy a kisebbségi csoportok tagjai megőrizhessék a kulturális identitásukat, elegendők az egyéni jogok.

A csoportjogok eszméjével szemben leginkább figyelemre méltó érveket Kukathas hozott fel *Vannak-e kulturális jogaink* című tanulmányában. Három érvet sorakoztat fel, amelyek közül az első arra vonatkozik, hogy a csoportok maguk is gyakran intézmények fennállásának függvényei. „a csoportok nem állandó és változatlan létezői az erkölcsi és politikai univerzumnak. [...] Csoportok állandóan képződnek és felbomlanak a politikai és intézményi körülmények változásának függvényében. A csoportok vagy politikai közösségek létezése nem előzi meg a jogi és politikai intézményeket, illetve nem függenek tőlük, hanem ezek az intézmények adnak nekik formát”.⁹ Tehát még mielőtt helyet adnánk a csoportjogok követelésének, figyelembe kell vennünk, hogy ezek a csoportok is mindig változnak a történelmi események függvényében. A kisebbségi csoportok léte intézményes körülmények fennállásának függvénye, s ha ezek a körülmények változnak, maguk a kisebbségi csoportok is felbomlanak vagy felbomolhatnak. A csoportok tehát az intézmények fennállásának függvényei, ezért nehezen, vagy éppen – Kukathas érvelése szerint – egyáltalán nem lehet ezeknek a követelésekre jogokat és intézményeket alapítani.

Második érve, amiért a liberális elmélet nem adhat elismerést a csoportjogoknak, magában a liberális elméletben rejlik, mert számára „a közösségek csak azért fontosak, mert nélkülözhetetlenek az egyén jólétéhez”.¹⁰ „A liberális politikai elméletek azon a feltevésen nyugszanak, hogy a csoportok, kulturális közös-

⁹ Kukathas, Chandran: *Vannak-e kulturális jogaink?* 1995, i. m. 74. o.

¹⁰ Uo. 74. o.

ségek vagy más ilyen közösségek érdekei lényegesek ugyan, de végső soron csak olyan mértékben számítanak, amennyire érintik a valóságos egyéneket.”¹¹ A liberális elmélet középpontjában maga az egyén áll, csak az egyén jóléte érdekében fogalmaztak meg egyéni jogokat, éppen ezért nem szükséges a csoportok erkölcsi követeléseit külön jogi elismerésben részesíteni, mert ezeknek a követeléseknek is az egyén jóléte ad súlyt.

A harmadik érv az első kettő összekapcsolásából származik, amelyek azt bizonyítják, hogy „a csoportoknak vagy közösségeknek nincs különleges erkölcsi elsőbbségük valamilyen természetes prioritás folytán”. „Változó történelmi képződmények – egyének társulásai –, melyeknek követelései erkölcsileg értékelhetők”, viszont az ilyen értékelésnek „végső soron azt kell mérlegelnie, hogy a valóságos egyéneket hogyan érintik vagy érinthetik a közösség követelései, nem pedig a csoport érdekeit elvontan”. Eddig ez az érv lényegében az első kettő összekapcsolása, a harmadik érv ezután következik: „A kulturális közösségeken belül jelentős érdekkonfliktusok és érdekkülönbségek létezhetnek.” Ezek közül a legfontosabb „a tömegek és az elitek közötti konfliktus”.¹² Tehát a csoportok, a közösségek összetétele nemcsak hogy történelmileg változó, de minden egyes pillanatban belülről is megosztott. Ha tehát a csoportjogok révén a közösségek megerősítést kapnának, az valószínűleg a kulturális és politikai elit hatalmi pozíciójának a megerősítését eredményezné. Az érv arra hívja fel a figyelmet, hogy még ha el is ismerjük a csoportjogokat, nem szabad ezeket a jogokat az egyéni jogok alternatíváinak tekinteni, az egyéni jogok gyakorlását biztosítani kell a csoporton belül.

A kisebbségi jogok melletti érveket leginkább Kymlicka dolgozta ki. Érvelése szerint a csoportjogokra úgy is lehet tekinteni, mint a többségi asszimilációs vagy kirekesztő politika visszaszorításának alkalmas eszközeire. Az állam folytathat olyan gyakorlati, politikai stratégiát, amely bár teljes mértékben tiszteletben tartja az egyéni jogokat, mégis ellenhetetleníti a kulturális és nemzeti közösségek identitásának megőrzését. Az egyik ilyen kormányzati program az önkéntesnek tetsző társadalmi migráció, a többségi nemzethez tartozó személyek betelepítése/betelepülése a kisebbségek által tradicionálisan lakott, birtokolt területekre, ilyen betelepülések szorgalmazása különféle juttatások, megemelt javadalmazás segítségével. Ez által a politika által a kisebbségek azokon a vidékeken is kisebbségbe kerülnek, ahol hagyományosan többséget alkotnak. Egy másik példa az említett politikai, gyakorlati stratégiára a közigazgatási egységek politikája. Ebben az esetben az államhatalom oly módon húzza meg a közigazgatási, regionális admi-

¹¹ Uo. 76. o.

¹² Uo. 77. o.

nisztratív egységek határait, hogy azokon belül az ott élő kisebbségek megint csak kisebbséget alkossanak. Az ilyen jellegű programok, politikai stratégiák tiszteletben tartják az alapvető emberi jogokat, viszont megnehezíti a kisebbség tagjai számára identitásuk megőrzését, és konfliktusokat gerjeszt a kisebbség-többség, kisebbség és állam között. Éppen ezért szükség van specifikus csoportjogokra, állítja Kymlicka, mivel segítségükkel vissza lehet szorítani az államilag szorgalmazott nemzeti nevelést, s ezek a kulturális identitás védelmét is szolgálják.

Kymlicka amellett érvel, hogy a szabadelvű hagyomány téved, amikor a kisebbségi kultúrák kollektív jogainak eszméjét elméletileg inkoherensnek, gyakorlatilag veszélyesnek tekinti.¹³ A kultúra védelmének követelményét Kymlicka a Taylortól kölcsönvett „társadalmi tézis” elvével igazolja, valamint Rawlsnak az egyenlőség elvével kapcsolatos nézeteire alapozva építi fel elméletét. Az első érv a szabadság, a második az egyenlőség értékére vezet vissza a kulturális tagság értékét. Mivel a liberális elmélet alapvető két eszméje az egyenlőség és szabadság, elmélete joggal nevezhető liberális megalapozottségúnak.

Taylor érve az volt, hogy a szabadság szabadelvű értelmezése kiüresíti a szabadság tartalmát, mert a szabadság állapotát társadalom- és politika előtti, vagyis természetes állapotként gondolja el, ezért nem vet számot azokkal a belső tényezőkkel, amelyek az egyént képessé teszik a szabad választásra. A szabadság megvalósulásának feltételeire irányuló reflexió közben számot kell vetni a racionális és szabad cselekvés lehetséges céljaival, és a célok megválasztásának társadalmi, politikai keretfeltételeivel. Kymlicka továbbgondolja a fenti érvet, és azt mondja, hogy a kultúra azért fontos, mert az előttünk nyitva álló választási lehetőségek tartományát, vagyis az értelmes élet feltételeit képező választási lehetőségeinket kulturális örökségünk határozza meg. A kulturális hagyomány révén szerzünk tudomást olyan életformákról, amelyek számunkra értékesek lehetnek, és „döntjük el, hogyan éljük életünket, hogy behelyezkedünk ezekben a kulturális narratívákba, azáltal, hogy elfogadjuk azokat a szabályokat, amelyek értékesnek tűnnek számunkra, amelyek érdemesek arra, hogy szerintük éljünk”.¹⁴ A kultúra lehetővé teszi számunkra, hogy megítélhessük és szabadon megválaszthassuk életterveinket. Azért kell a szabadelvűeknek foglalkozniuk a kultúrák sorsával, mert „az emberek kizárólag annak révén szerezhetnek tudomást életszerű módon a számukra elérhető lehetőségekről, és vizsgálhatják meg értelmesen értékeiket, hogy egy gazdag és szilárd kulturális hagyományokkal rendelkeznek”.¹⁵ A kul-

¹³ Will Kymlicka: *Liberalism, Community and Culture*, 1992, i. m. 144. o.

¹⁴ Uo. 165. o.

¹⁵ Uo.

turális tagság melletti legfőbb érv következképpen az, hogy „ez teszi lehetővé számunkra az értelmes egyéni választást”.¹⁶

Az egyenlőség elvére alapozva a második érv a kulturális jogok védelmét szolgálja, a liberális egyenlőséget a kulturális javakra kiterjesztve. Vannak olyan kulturális kisebbségek, amelyek a többséggel szemben hátrányos helyzetben vannak. Ilyen kulturális kisebbségek például a kanadai eszkimók. Az ilyen és ehhez hasonló esetekben a kulturális kisebbségek egyenlőtlen feltételek mellett élnek a többségi csoport kultúrájához képest, és ez nemcsak a közösség egészére, hanem annak minden egyes tagjára igaz: „az összes eszkimó ember ugyanazzal az egyenlőtlen-séggel szembesül a körülményeket illetően”.¹⁷ Kymlicka érvelése szerint ugyanúgy, ahogy Rawls egyenlőség-elve megengedi a hátrányos helyzetű társadalmi kategóriákkal való megkülönböztető bánásmódot, a kulturális közösségek is előnyben, pozitív diszkriminációban részesülhetnek anélkül, hogy emiatt az állampolgári egyenlőség elve sérülne, de csak abban az esetben, ha a csoport bizonyítottan hátrányos helyzetben van a többséggel szemben, illetve ha az egyenlőtlen-ségek nem a csoport tagjainak választásából, hanem a körülményekből fakadnak. „Csak akkor tudjuk elhatárolni az őslakosok legitim jogait a különféle faji, vallási, társadalmi vagy nemi csoportok azon jogosulatlan törekvéseitől, hogy különleges státust szerezzenek preferált céljaik és gyakorlatuk számára, ha a kollektív jogokra vonatkozó igényt a körülmények egyenlőtlen-ségére alapozzuk.”¹⁸ Példaként említhető, hogy az eszkimók esetében a halászati tilalom természetesen másképpen érinti a közösség tagjait, mint a többségi csoportot, mivel az eszkimóknak nemcsak a megélhetésük, hanem rítusaik, hagyományaik is ezzel kapcsolatosak.

A kisebbségi jogok nem privilégiumok, nem mások kárára érvényesíthető elő-jogok, hanem az eredetiség (vagyis a kultúra, a hagyományok és a kulturális identitás) megőrzésének a lehetőségét biztosítanak. A kisebbség önrendelkezése, a csoportjogok alkalmazása arra irányul, hogy a kisebbségi csoportot illető – elsősorban nyelvi-kulturális, vallási, önszerveződési – kérdésekben maga dönthesse, megkapja a szükségletei biztosításához szükséges anyagi, szervezési és információs feltételeket, valamint azt a jogosítványt, hogy ezek felhasználásáról maga dönthesse.

Az angolszász filozófusok körében különös figyelmet kaptak Vernon van Dyke a hetvenes, nyolcvanas években megjelent írásai. *Az egyén, az állam és az etnikai közösségek a politikai elméletben* című tanulmányában Dyke azt állította: a liberális jogelmélet hibája, hogy kétszintes államberendezkedésben gondolkodik, nem

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo. 240. o.

¹⁸ Uo.

képes harmadik tényezőt elismerni az egyén és állam viszonyában. Pedig az emberek sokfélék, léteznek az államon belül különböző emberi csoportosulások, ezért figyelembe kell venni az etnikai csoportosulások követeléseit. Ezeket az etnikai csoportosulásokat, közösségeket bizonyos csoportjogok illetik meg, amelyeket azonban egy erkölcsi jognak kell megalapoznia, vagyis léteznie kell egy erkölcsi indoklásnak minden esetben. Kérdés, hogy ezek a csoportjogok levezethetőek-e az egyéni jogokból, vagy nem. Van Dyke nem foglalkozik különösebben a levezethetőség problémájával. Az etnikai közösségek fogalmát a következőképpen határozza meg: „Etnikai közösségen túlnyomó részben közös származású személyek csoportját értem, akik úgy gondolnak magukra, mint akik együttesen rendelkeznek külön identitással, ami a fajon vagy a közös kulturális jellegzetességeken, általában a nyelven vagy a valláson alapszik, gondolhatnak magukra úgy, mint nemzetre, vagy sem – a nemzetfogalom mindazonáltal erősebben kötődik a politikai autonómiához vagy függetlenséghez.¹⁹ A szerző szerint az etnikai csoportok is éppen úgy lehetnek jogokkal és köteleességekkel rendelkező entitások, ahogy az egyének, viszont a megalapozás tekintetében csak annyit mond, hogy ezek a csoportjogokat is erkölcsi jogok kell megalapoznia, akár csak az egyéni jogokat, vagyis léteznie kell egy erkölcsi indoklásnak minden ilyen jogkövetelés mögött.

Kymlicka politikai filozófus dolgozta ki a kisebbségi jogok liberális elméletét, amelyben konkrétan megkísérli a kisebbségi jogokat a liberális elmélettel összekapcsolni, és a liberális jogrenddel összehangolni. Érvélete szerint az egyén nem szellemi légüres térben élve érvényesíti jogait: „az individuumot, aki a liberális morálonológia kiindulópontja, aképp tekintjük, mint meghatározott kulturális közösség individuális tagját, aki számára e kulturális közösséghez való tartozás fontos javak közé számít”.²⁰ Ez az előbb említett szabadságra alapozott érveléssel van szoros kapcsolatban. Az egyén sohasem független attól a közösségtől, amelyben él, döntéseiben, életterveiben, céljainak megválasztásában mindig is fontos szerepet játszik az a kulturális közösség, amelyben él. Következetesképpen – érvel Kymlicka –, a rawlsi primér javak (elsődleges javak: alapvető jogok és szabadságjogok, mozgásszabadság és a foglalkozás megválasztásának szabadsága a változatos lehetőségek között, jövedelem és anyagi javak, önbecsülés társadalmi javak stb.) közé fel kell venni a kulturális közösség értékét és ezek megőrzését. Ezáltal a liberális igazságosság-elmélet elosztási szempontjai közé automatikusan bekerül a kulturális értékek védelme, mint az individuum számára az egyenlő állampolgári joghoz hasonló alapértéké. Ebből következően a kulturális érté-

¹⁹ Van Dyke, Vernon: *Az egyén, az állam ...*, 2005, i. m. 10. o.

²⁰ Ludassy Mária: *Liberalizmus, közösség, kultúra...*, 1996, i. m. 178. o.

kek védelme éppúgy nem lehet alku tárgy, haszonelvű korlátozás tárgya, mint az állampolgári jogegyenlőség. „Ha egyszer elismertük, hogy a kulturális közösséghez tartozás fontos elsődleges java az embernek, mely meghatározza választási lehetőségeit, akkor különleges státusz és speciális politikai jogok követelhetők meg a kisebbségi kultúrák számára”²¹ – vonja le a következtetést Kymlicka. Ilyen különleges jogok és speciális jogok közé tartozik például az anyanyelven tanulás és művelődés (l. nyelvi jogok), speciális képviselői jog, önkormányzati jog stb.. Kymlicka elmélete tehát liberális megalapozottságú, hiszen a liberális alapelvekre van visszavezetve, elgondolása a szabadság és egyenlőség értékén alapszik: a kultúra védelme azért fontos, mert az értelmes élet feltételeit képező választási lehetőségeinket kulturális örökségünk határozza meg, a kultúra teszi lehetővé az értelmes egyéni választást (szabadság). Ugyanakkor a rawlsi egyenlőség-elv megengedi a hátrányos helyzetű társadalmi kategóriákkal való kezdeményezett bánásmódot, következtetésképpen a kulturális közösségek is előnyben részesülhetnek anélkül, hogy emiatt az állampolgári egyenlőség követelménye sérülne (ez csak akkor jogos, ha az egyenlőtlenségek nem a csoport tagjainak a választásaiból, hanem a körülményekből fakadnak, és ha az egyenlőtlenséggel a csoport minden tagja szembesül), tehát a liberalizmus másik nagy eszméje, az egyenlőség elve is érvényesül az elképzelésében.

A Kymlicka által kidolgozott kisebbségi jogok liberális elmélete, noha nagy újdonságnak és fontos előrelépésnek számít a kisebbségek védelmét illetően, több dilemmát, problémát is felvet. Elsőként Tamir ellenvetéseit foglalom össze röviden. Tamir arra figyelmeztet, hogy amennyiben a kultúra védelmének követelményét az egyéni szabadság jelentőségének rendjük alá, akkor ezzel a kultúrát eszközszerűvé, identitásunk és autonómiánk fenntartásának szimpla instrumentumává változtatjuk, megfosztva ez által éppen attól a minőségétől, ami miatt lényeges tagjai számára. Ez olyan, mintha azt állítanánk, hogy a történelem során üldözött felekezetek hívei azért harcoltak a hitükért, hogy szabadon gyakorolhassák lelkiismereti szabadságukat – mondja a gondolkodó.²²

Ludassy Mária a Kymlicka könyvét ismertető és bíráló tanulmányában az egyenlőség elvének a kisebbségi csoportokra való kiterjesztését illetően azt írja, hogy ha Kymlicka az igazságosság és egyenlőség szempontjaiból kiindulva felhatalmazná az államot arra, hogy adott esetben pozitív diszkriminatív jogalkotás révén erősítsen meg egy kisebbségi kultúrát, és ennek következményeként terhet róna az állampolgárok más csoportjára, akkor miért nem követhetjük ezt az

²¹ Uo. 178. o.

²² Salat Levente: *A kulturális...*, 2001, i. m. 194–195. o.

eljárást minden más, hasonló helyzetben lévő csoport esetében? „Ha a többség nem támogatja »saját« szénbányászainak ama vágyát, hogy továbbra is dolgozhassanak a veszteséges szénbányákban – ami pusztán monetáris szempontból költségesebb passzió, mintha naphosszat államköltségen golfozni akarnának –, akkor mi jöhet követelhető meg, hogy az őslakosság őskori halászati és vadászati technikái megőrzésére milliókat költsön, amikor számukra az ingyenes hús- szállítás is százszor olcsóbb lenne?”²³ Tamir és Ludassy is arra a következtetésre jut, hogy a kultúra megkülönböztetett értéke, nem pedig a csoport egészét érintő hátrányos helyzet az, ami a megkülönböztetett bánásmódot indokolja, tehát a kisebbségi kultúra védelmét önértéknek kell tekintenünk, hiszen ha nem támogatná az állam az őslakosok halászati technikáját, akkor a kultúrájuk kerülne veszélybe, nemcsak a megélhetésük, mint a szénbányászok esetében.

Kukathas kritikája szerint Kymlicka célja, hogy az etnikulturális közösségeket az államokéval egyenlő rangra emelje, amelynek következtében egyenlő felekként folytathatnak tárgyalásokat az együttélés minden érintett fél számára elfogadható feltételeiről, és ennek lehetséges eszköze az autonómia megszerzése, ámde ez sikertelen törekvés, mert az autonómia biztosítása a kisebbségi csoportok számára nehézségekbe ütközik a belső határok kijelölése miatt.²⁴ Elég itt csak az erdélyi magyarság helyzetére gondolni: még ha autonómiát kapnánk is, bizonyára nehézségekbe ütközne a határok kijelölése.

Egy újabb dilemmára hívja fel a figyelmet McDonald: maga a kollektív jog fogalma nehezen összeegyeztethető a liberális politikai kultúrában meggyökerezett ama meggyőződéssel, mely szerint az alkotmányos jog az állam és az egyénként tekintett állampolgárok közötti viszonyokat szabályozza, nem létezik tehát csoportok fogalma az alkotmányos jogban, így nincs olyan közösség sem, amelyet a kollektív jogok megilletnének, legalábbis a jogelmélet szerint. Alapvető szemléletváltásra lenne tehát szükség ahhoz, hogy a kisebbségi csoportok védelme csoportjogok révén ténylegesen megvalósuljon. Még ha létezne is a kollektív jogok fogalma az alkotmányos jogrendszerben, ha törvényes erőre is lenne emelve, a fogalom értelmezési bonyodalmakat és vitákat eredményezne a joggyakorlatban, ezért a fogalom konkrét rögzítésére és értelmezésére lenne szükség.²⁵

Bikhu Parekh álláspontja szerint a kisebbségi jogok liberális elmélete szűk és merev határok közé szorította a maga relevancia-esélyeit azáltal, hogy a liberalizmust jelölte meg módszere megkülönböztető ismérveként. A döntés eredmé-

²³ Ludassy Mária: *Liberálisizmus, közösség, kultúra...*, 1996, i. m. 178. o.

²⁴ Salat Levente: *A kulturális...*, 2001, i. m. 211. o.

²⁵ Uo. 223–224. o.

nye, hogy az elmélet érvényességi köréből kizárt minden olyan kultúrát, amelyek nem tulajdonítanak különösebb jelentőséget az egyén autonómiájának, és az elmélet szempontjából értelmezhetetlenek az olyan modern, igencsak gyakori társadalmak, amelyekben a politikai közösségek a liberális többség mellett illiberális kisebbségeket is magukba foglalnak.²⁶ Amennyiben ugyanis egy illiberális kisebbségi csoport él egy liberális többségű államban, problémát jelent, hogy hogyan ismerjük el a kisebbség tagjainak követeléseit, ha azok ellentétben állnak a mi értékeinkkel? Például ha egy kisebbségi csoport tagjai nem tisztelik a szabadságjogokat, és olyan kulturális érték védelmét követelik, amelyek szembenennek ezekkel a szabadságjogokkal, az államnak hogyan kellene döntenie? Ha nem ismeri el a kisebbségi csoport a nők egyenjogúságát, mit tegyen a többségi nemzetállam? Ismerje el a kisebbségi csoport kulturális értékét, ezáltal szembenneve saját értékvilágával, vagy utasítsa el azt, diszkriminációs politikát folytatva? Ezekben az esetekben a kisebbségek tagjai az elméletet a megoldásra váró gondjaik, problémáik szempontjából irrelevánsnak tekintik, és mint a liberálisok között lefolytatott, rájuk nem vonatkozó következtetéseit utasítják el azt.

Látható tehát, hogy a kisebbségi jogok liberális elmélete több problémát is felvet, amelyek megoldása érdekében tovább kell boncolgatni, építeni az elméletet. Azonban úgy gondolom, hogy nem lehet a liberális elméletből kiindulva megalapoznia közösségi jogokat, mert megkerülhetetlen kérdés, hogy hogyan támasztják alá az egyéni jogok a sajátos csoportidentitásból fakadó követeléseket, ha a sajátos emberi méltóság, aminek eszméjén ezek nyugszanak, független az egyén partikuláris identitásától, bármilyen csoporthoz való tartozásától. *Az emberi jogok egyetemes nyilatkozata* kimondja, hogy az alapvető emberi jogok mindenkit megilletnek „fajra, nemre, nyelvre, vallási, politikai vagy egyéb meggyőződéseire, nemzeti vagy társadalmi hovatartozására, születésre vagy státusra” való tekintet nélkül. Tehát éppen azoktól a partikuláris identitásoktól függetlenül illetik meg az egyént az emberi jogok, amelyek a kulturális tagság révén szerezhetők meg, de ezekre nem lehet hivatkozni, mert az emberi méltóság független az egyén sajátos csoportidentitásától.

Egyed Péter, aki magyar nyelvterületen a kérdésnek igen nagy figyelmet szentelt *A kisebbségi jogok, mint emberi jogok* című tanulmányában, azt állítja, hogy a közösségi jogok nem vezethetők le az egyéni jogokból. Ezeket ugyanis ki kell majd egyszer nyilatkoztatni, akárcsak az egyéni jogokat.²⁷

²⁶ Uo. 225. o.

²⁷ Egyed Péter: *A kisebbségi jogok mint emberi jogok*, 2002, i. m.

Kétségtelenül ma az egyéni jogok eszméje annyira mindennapi életünk részévé vált, hogy szinte elképzelhetetlen a doktrínával összeegyeztetve valami máson is gondolkodni. A kérdés az, hogy hogyan lehet egy ilyen individualizmuson alapuló liberális rendszerben jogokat, kollektív jogokat kinyilatkoztatni? Milyen folyamat szükséges ahhoz, hogy egy ilyen kinyilatkoztatás végbemehessen?

Annak ellenére, hogy a fenti vázolt út láthatóan eredményesen kevésbé, vagy egyáltalán nem járható, a csoportjogok megalkotása véleményem szerint mindenképpen szükséges. Ezek a jogok nemcsak megvédik a nemzeti kisebbségek csoportjait a többségi állam asszimilációs/kirekesztő politikájától, nemcsak a kulturális identitás védelmét szolgálják, de a modernitás következményeként létrejött nemzetépítési folyamat részét is képezik. Márpedig ha a többségi nemzetek nemzetépítési törekvései legitimnek és a modernitás következményeihez igazodóknak tekinthetők, amint azt a jelenkori történelmi események és politikai intézkedések bizonyítják, miért vitatható el ugyanez az őshonos nemzeti kisebbségek közösségeitől, különösképpen, ha azok akaratauk ellenére tagozódtak be a létező állam kereteibe? Mint minden politikai közösségnek, a kisebbségi csoportoknak is az a törekvése többek között, hogy szervezett politikai közösségben éljen, ahol saját nyelvén zajlik a közigazgatás, közoktatás, kulturális identitása miatt ne zaklassák, szabadon ápolhassa hagyományait, megélhesse kultúráját, továbbadhassa azt és saját közügyeiről saját maga dönthessen. Így a kisebbségi csoport közösségi jogokat követelő magatartása nem a nemzetállamot fenyegető tényezőként jelenik meg, csupán olyan célként, amelyet bármilyen politikai közösség is célkitűzésként jeleníthet meg. A liberális jogelmélet jelenleg csak az egyén és az állam viszonyában képes gondolkodni, ám mindenképp szükséges egy harmadik tényezőnek a beemelése is ebbe a kapcsolatba, mert csak így működhet jól egy szervezett politikai közösség, amelynek tagjai kulturálisan megosztottak.

A kutatás végére érve hipotézisem beigazolódni látszik: a közösségi jogok nem vezethetők le maradéktalanul filozófia-logikai világossággal az egyéni jogokból. Az egyéni jogok ugyanis éppen azon partikuláris identitásától függetlenül illetik meg az egyént, amelyek védelmére a csoportjogok kelnek, ezt rögzíti *Az emberi jogok egyetemes nyilatkozata* is. Lehet, hogy elhibázott volt az egyéni jogoknak ez a megalapozása, vagy kiegészítésre szorul, hiszen az egyén sohasem függetleníthető teljesen a környezetétől: identitásának kialakításában fontos szerepet játszanak annak a közösségnek az értékei, amelybe beleszületik, és amelyben él. Az egyéni jogok eszméje az emberi méltóság eszméjén alapszik: azért illetnek meg minden embert a szabadságjogok, mert az ember szabadnak született, olyan embernek, aki képes elvek szerint élni az életét. Az egyén mindig egy közösség

tagjaként határozza meg magát, és a közösség mindig is hatással van rá. Ez talán nem is tűnik különösebben jelentősnek addig, amíg egy nemzetállamban a többség egyik tagjáról van szó. Viszont kisebbségi léthelyzetben problémák sorával találja szembe magát: a közintézményekben nem értik, ha a saját nyelvén beszél, nem tanulhat a saját nyelvén, nem ismerheti meg a saját kultúráját, a többségi közösség nem fogadja el egyik tagjának, az állam megpróbálja átalakítani identitását. Mindez úgy történik meg, hogy közben egyéni jogai nem sérülnek, identitása viszont igen. Következtetesképpen, ahhoz, hogy ez ne így történjen, mindenképpen szükség van közösségi jogokra.

Kymlickának a kisebbségi jogok liberális megalapozású elmélete talán egy járható út, de több kérdést is felvet, ami azt bizonyítja, hogy a kisebbségi jogokat nem lehet levezetni az egyéni jogokból, sem megalapozni azokat a liberális jogelméletben. Márpedig az európai nemzetállamokban élő nemzeti kisebbségek egyre hangosabban hallatják hangjukat, ami arra figyelmeztet, hogy mielőbb szükséges a közösségi jogok elismerése, mert ez egy lehetséges út a kisebbségi problémák megoldására. Hogy hogyan lehet ezt az egyéni központú liberális demokráciákkal elismertetni, jelenleg még megoldatlan kérdés, talán a kinyilatkoztatás lehet a járható út, melynek folyamatában el kell ismertetni a nemzetközi közösséggel a kollektív jogokat, kérdés viszont, hogy hogyan lehetne eddig eljutni.

Összefoglalás

Az ember alapvetően közösségi lény: identitásának kialakulásában fontos szerepet játszik az a kultúra, amelyben él, és amely mindig is alakítani fogja. Az emberek ugyanakkor sokfélék, léteznek különböző csoportosulások, amelyeket bizonyos csoportjogok illetnek meg (amennyiben ez erkölcsi joggal kellően megalapozott). Egy többkultúrájú állam esetében az igazságosság elméletének egyaránt kell tartalmaznia az egyetemes emberi jogokat, amelyeket a csoporttagtól függetlenül kell az egyének számára biztosítani, és a csoportjogokat,²⁸ amelyek figyelembe veszik az egyének partikuláris identitását is. Ezek a csoportjogok nem állhatnak az egyéni jogok felett, hiszen ez azt a veszélyt hordozná magában, hogy az egyén feláldozható a közösség javára, mert a közösség érdekei, céljai fontosabbak az ember céljainál, léténél. Azonban létezésükre szükség van, mert egy

²⁸ Salat Levente: *A kulturális...*, 2001, i. m. 82. o.

kisebbségi csoport csak ez által védekezhet az többségi nemzetállam atrocitásaival, nemzetépítő politikai stratégiáival szemben.

A dilemmát az jelenti, hogy miképpen vezethetőek le az egyéni jogokból ezek a közösségi jogok, illetve hogy miképpen alapozhatóak meg a liberális jogrendben. A problémával kapcsolatosan több írás is született az elmúlt évtizedekben elsősorban az angolszász politikai filozófusok körében. Az egyik legmeghatározóbb gondolkodó Will Kymlicka, aki a kisebbségi jogok liberális megalapozását dolgozta ki írásaiban. Elmélete a liberális elvekre épül: a kultúra védelme azért fontos, mert ez teszi lehetővé számunkra az értelmes egyéni választást, ugyanakkor mivel a rawlsi egyenlőség elv megengedi a hátrányos helyzetű társadalmi csoportokkal való kedvezményezett bánásmódot, a kulturális közösségek is előnyben részesülhetnek anélkül, hogy emiatt az állampolgári egyenlőség elve sérülne.

Kymlicka elméletével szemben több ellenvetés is született, amelyek némelyike arra próbált rámutatni, hogy ha a kultúra védelmét az egyéni szabadság jelentőségének rendeljük alá, ezzel a kultúrát eszközszerűvé változtatjuk. Más ellenvetések azt bizonygatják, hogy ez az elmélet képtelen az illiberális kisebbségek problémáira megoldást találni: mi történik, ha egy liberális demokráciában illiberális kisebbségeknek próbálunk elismerést adni. Az ellenvetések némelyikére lehet megoldást találni, de vannak olyan dilemmák, amelyek megoldásához az elmélet továbbgondolására van szükség.

Kutatási hipotézisem az volt, hogy nem vezethetőek le az emberi jogokból a közösségi jogok. Ezt bizonyítja, hogy még nem született olyan elfogadható koncepció, amely sikeresen és maradéktalanul véghezvitt volna egy ilyen levezetést. Azonban a legmeghatározóbb bizonyíték a hipotézisem igazolására *Az emberi jogok egyetemes nyilatkozatában* található, amely az emberi jogokat függetleníti az egyén partikuláris identitásától, azaz azok mindenkit megilletnek a partikuláris identitástól függetlenül. Viszont nem lehet az egyént ettől a partikuláris identitásától függetleníteni, az egyén életében éppen ez a meghatározó.

IRODALOM

- Bhikhu Parekh: Collective rights. In: Uő: *Rethinking Multiculturalism*. New York, Palgrave – Macmillan, 2006. 213–219. o.
- Brunner, Georg – Küpper, Herbert: Európai autonómia-megoldások: A kisebbségi önkormányzatok autonómia-modelljeinek tipológiája. In: *Magyar Kisebbség*, 2004/1–2. 466–496. o.

- Demeter M. Attila: A „kollektív jogok” (csoportjogok) fogalma és lehetséges filozófiai megalapozása. In: Demeter M. Attila (szerk.): *Szabadság, egyenlőség, nemzetiség*. Kolozsvár, Pro Philosophia, 2009.
- Demeter M. Attila: Will Kymlicka és a kisebbségi jogok liberális megalapozása. In: Demeter M. Attila (szerk.): *Szabadság, egyenlőség, nemzetiség*. Kolozsvár, Pro Philosophia, 2009.
- Egyed Péter: Kisebbségi jogok mint emberi jogok. In: Egyed Péter (szerk.): *Szabadság és szubjektivitás*. Kolozsvár, KOMP-Press, Korunk Baráti Társaság, 2002.
- Egyed Péter (szerk.): *A közösségről – a hagyományos, valamint a kommunitarista fel-fogásban*. Kolozsvár, Scientia Kiadó, 2005.
- Fábián Gyula – Ötvös Patrícia: *Kisebbségi jog*. I–II. Kolozsvár, Komp-Press, 2003.
- Kovács Péter: Egyéni és kollektív kisebbségi jogok az alkotmányos fejlődésben – pozitivisták szempontból. In: *Magyar Kisebbség*, 1996/3. (2). 17–38. o.
- Kukathas, Chandran: Vannak-e kulturális jogaink? In: Demeter M. Attila (szerk.): *Politikai doktrínák*. Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárad, 2004. 251–286. o.
- Kymlicka, Will: Etnikai kapcsolatok és a nyugati politikaelmélet. In: *Symposion*, 1998/22–23. 15–53. o.
- Kymlicka, Will: Liberalism and Minority Rights. An Interview. In: *Ratio Juris*, 1999/2. (12). 133–152. o.
- Ludassy Mária: Liberalizmus, közösség és kultúra. In: *Új holnap*, 1997/1. 11–19. o.
- Mester Béla: A kontraktualizmus védelmében. A kollektív jogok visszavezethetősége az egyéni jogokra. In: *Kellék*, 2005. (26). 55–63. o.
- Öllös László: *Emberi jogok – nemzeti jogok*. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 2004.
- Salat Levente: *Etnopolitika a konfliktustól a méltányosságig*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2001.
- Szalayné Sándor Erzsébet: *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században*. Budapest, Gondolat Kiadói Kör – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2003.
- Van Dyke, Vernon: Az egyén, az állam és az etnikai közösségek a politikai elméletben. In: *Kellék*, 2005. (26). 9–33. o.
- Vogel Sándor: A kisebbségi jogok kodifikációjának lehetőségei Európában. In: *Uő* (szerk.): *Európai kisebbségvédelem – erdélyi nemzetiségpolitikák*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2001.
- Witte, Bruno de: Az etnikai kisebbségek kérdésének megközelítése az EU-ban: politika a jog ellenében. In: *Magyar Kisebbség*, 2003/2–3. (8). 241–267. o.

Adél MÁTÉ

The dilemma of individual rights and group rights – The dilemma of establishment

Minorities need to have collective rights so that their members can preserve their cultural identity, can use their mother tongue in public administration and public education, and to protect them against the nation-state atrocities. The question is, how can the rights of the individual and the group be combined, and how can the rights of the group be established within the individualistic system of liberal legislation. According to my hypothesis it can not at all be deducted from individual rights as the principle on which individual rights are based can not be conciliated with the idea of collective rights. Language political events of many of the world's states show that minority rights are required.

Keywords: bill of rights, cultural rights, liberal claim, justice society

Eltérő nemzetiségű települések tájhasználat-történeti kutatása a Latorca völgyében

A Kárpát-medence rendkívül sokszínű népessége a történelem folyamán lényegesen átalakította környezetét. Ez a környezet határozta és határozza meg az ember viszonyát a természethez, illetve egymáshoz. A tájat alakító élettelen környezeti tényezőkön kívül az ember és a természet egymásra hatása mentén végbemenő folyamatok alakítják a tájat. A táj kutatásának számos megközelítési módja és rétege lehet, így számos forrásból meríthet. Egyrészt felhasználhatóak történeti források, amelyek rendkívül sokrétűek, szinte minden anyagban lehetnek kapaszkodók, amelyek ha önmagukban nem is, de más adatokkal kiegészítve hozzájárulhatnak a korabeli táj jellegének, állapotának, a területhasználat módjának, a gazdálkodás intenzitásának, mikéntjének, az emberek életének, szokásainak megismeréséhez. Másrészt a rendelkezésre álló vizuális források, úgy mint történeti térképek, amelyek térbeli adatokat szolgáltathatnak a vizsgálni kívánt területről. Harmadrészt, mivel a táj változásának egyik jelentős eleme az ember, vizsgálni kell annak súlyát és mozgását az adott területen. Ennek forrásai a demográfiai adatok.

Számos tényezőt kell megvizsgálnunk ahhoz, hogy egy-egy terület korabeli képét, a tájban működő hatótényezőket rekonstruálni tudjuk. A táj időbeli változásának felderítése több tudományterületnek is tárgya. A történeti földrajz, a történeti néprajz, amelyek egymás kutatási eredményeit is felhasználják, hogy minél pontosabban fogalmazhassák meg következtetéseiket.

Legmélyebb gyökerei a történeti földrajz tudományának vannak. A korábbi leíró jellegű, historikus szemléletű irányzat mellett kiforrott a kor kihívásaihoz igazodó, komplex szemléletű történeti földrajz, amely Magyarországon elsősorban Frisnyák Sándor munkásságához köthető.¹ A történeti néprajz – a kutatás szemszögéből – a területen élő népek szokásait és területhasználatát taglalja.

Munkánk során arra kerestünk választ, hogy a vizsgált terület – mint a benne lakó és az azt alakító lakosság élettere –, illetve tájhasználatuk hogyan változott meg a 18. század vége és a 20. század közepe között, továbbá vonható-e párhuzam a tájhasználat megváltozása és a népességi viszonyok alakulása között?

¹ Frisnyák Sándor: Kárpátalja gazdasági térszerkezete..., 1999, i. m.

Kutatásunk legfőbb forrásai az I., II. és III. Katonai felmérések, valamint a második világháború idején készült topográfiai térképek és e térképek korából származó népségi adatok, illetve az információk térinformatikai feldolgozásával kapott adatok.

A Latorca-völgy területi bemutatása

A 204 km hosszan elterülő Latorca forrásvidéke a Vereckei hágónál, az Északkeleti-Kárpátokban található. Vízyűjtő területe 3129,9 km². A folyó felső szakasza a Beszkidék keskeny völgye. Vereckétől Szolyváig a folyó keskeny területen észak-déli irányban halad, majd Szolyvától, a Szinyák és a Borló között kissé kiszélesedik, északkelet-délnyugati irányt véve, Munkácsnál fut ki az Alföldre. Ezen, Alföldre kiérő szakasza, az Alföld azon részére, amelyen az általunk vizsgált települések helyezkednek el. Az északi rész Bereg vármegye területe – később a folyó Ung és Bereg, majd Ung és Zemplén vármegyék határfolyója volt, jelenleg az országhatár Ágcsernyőnél húzódik. A mai értelemben vett Szlovákia délkeleti részében a Latorca felveszi a Laborccal egyesült Ung folyót, majd az Ondavát és Bodrog néven ér a mai Magyarországra. A mostani témánk szempontjából kiemelendő, hogy a Latorca többféle tájon át, több ország, több vármegye területén folyt keresztül, s – hasonlóan a magyar Alföld peremterületeinek vizeihez – alapvetően eltérő adottságú vidékek népét kapcsolta össze szervesen egymással. Mindez nem pusztán kartográfiai kérdés, hanem tükrözi, hogy a Latorca-mente tradicionális forgalmának szempontjából meghatározó jelentősége volt az erdős peremterületek (fa) és a mezőgazdasági, síkság és dombvidéki (főleg bor) tájspecifikus javainak.² A Latorca-völgye jelentős kereskedőút, a kapcsolódó tájak forgalmában kiemelkedő szerepe volt a múltban. A 17–18. században a völgy – a Vereckei hágón át – Tokaj-Hegyalja borát közvetítette Lemberg és Kijev felé. A Mária Terézia-féle úrbérrendezést megelőző paraszti bevallások (*investigatio*) adatai (1770) ugyanakkor azt tanúsítják, hogy az északkeleti megyék nyersanyagbázisának fáját a Latorcán is szállították nyugat-délnyugat felé. A másodlagos gazdasági jelentőségű fausztatás alapját a Latorca felső és alsó szakaszát övező tájak eltérő növényföldrajzi jellege adta: a magashegyek fenyőfáját, bükkjét és tölgyét szállították a Bodrog, illetve Tokaj Tisza-torkolatának irányába. A Latorca völgyén halad a térség egyik ütőerét alkotó vasúthálózat, amelyet 1970-től kezdtek kiépíteni.

A folyóvölgy településeinek hagyományos gazdálkodása a népességnek a vízzel való viszonyát tükrözi. Kistéglás lakossága például már a 18. század második

² Viga Gyula: Bodrogközi néprajzi tanulmányok, 2009, i. m.

felétől a Latorca révénél teljesített szolgálatot.³ A kanyargós, meanderekkel és azok lefűződött, nem ritkán elmcosarasodott holtágaival szabdaltnak Latorca-völgy vízrendezésére csak igen későn, 1956–1968 között került sor. A terület folyam-szabályzási munkálatai folytán átalakult a táj, a korábban használaton kívüli területek lassan lakhatóvá váltak.

Módszertan

Az alapvetően tájtörténeti kutatás elsősorban a területről készült katonai felméréseket és azok készülését idejére vonatkozó demográfiai viszonyait vetette össze, ráépítve egy történeti keretre.

Az un. katonai felmérések, mint történeti térképek – különösen részletes információ tartalommal rendelkeznek, így alkalmasak területhasználati információk gyűjtésére –, amelyek a 18. század végétől, több időpillanatban készültek és az egykori Habsburg Birodalom országainak teljes területét lefedik, így alkalmasak a mai Kárpátalja tájtörténeti vizsgálatára is.

A mintaterületről készült I., II. és III. Katonai felmérések és a második világháborús topográfiai térképek négy időszakot reprezentálnak: az 18. század végét, a 19. század közepét és a 19. század végét, valamint az 1940 és 1944 közötti időszakot.

A térinformatika lehetőséget nyújt arra, hogy különböző térképi állományokat digitális formátumban egymásra fektessünk, és közvetlenül hasonlítsuk össze információtartalmukat. A térképi állományok egységesített jelkulcsú digitalizálását, az a feldolgozási folyamat, amely lehetővé teszi a térképek információtartalmának kinyerését, összevetését és interpretálását. A felhasznált alapanyagok topográfiai pontossága a készítés idejének térképészeti gyakorlatát és a térképező tisztek, szakemberek szaktudását tükrözi. A matematikai háttér, az eszközök és a módszerek fejlődésével egyre pontosabbá váltak a térképművek is. Ebből következik, hogy a legpontosabb az I. Katonai felmérés, az ezt követő két felmérés pontossága és részletgazdagsága lényegesen jobb. A II. Katonai felmérésben is előfordulhatnak számottevő torzulások. A III. Katonai felmérés pontossága a modern térképekkel összevethető, csupán a hegyvidéki területeken fordulnak elő nagyobb eltérések. Az alapanyagokban jelenlévő torzulások, hibák meghatározták az interpretált térképi állománynál elérhető pontosságot is.

³ Botlik József – Dupka György: *Magyarlakta települések...*, 1993, i. m.

I. Katonai felmérés

Az I. Katonai felmérés az első olyan térképészeti alkotás, amely országnyi területre kiterjedően részletes és rendszeres információ tartalommal bír. Eredeti méretaránya 1:28800. A térkép a török uralom utáni, de még a nagy folyamszabályozások előtti állapotában ábrázolja hazánkat. Az esetenként művészi színvonalon megrajzolt térképek feltűntetik a felszínborítást is, ami a települések határhasználatára, szempontjából egyedülálló lehetőséget jelent a korabeli táj és környezet rekonstruálásához. Mindazonáltal figyelembe kell venni, hogy ezen térkép – és alapvetően a katonai felmérések – katonai céllal készültek, így a területhasználat változását célzó kutatásoknál kiemelt jelentősége van a térképi információk megfelelő kezelésének.

Az eredeti színes, kéziratos szelvények a bécsi Kriegsarchiv-ban találhatóak. Magyarország felmérési szelvényei (Original-Aufnahmskarte von Ungarn) a Hadtörténelmi Térképtárban eredeti méretű fekete-fehér fotó, illetve színes fénymásolat formájában található meg. A felmérésre vonatkozó adatokat, annak módját, körülményeit, jellegzetességeit alapján mutatjuk be.⁴

II. Katonai felmérés

Az I. Katonai felmérés viszonylag gyorsan elavult pontatlansága, vetületnélkülisége, az eltelt idő és elsősorban a geodéziai eszközök és módszerek fejlődése miatt. Jelentős problémát okozott az, hogy a közös geodéziai alappontok hiánya miatt a szelvények nem voltak összeilleszthetők nagyobb területekké. I. Ferenc császár 1806-ban rendelte el a II. Katonai felmérést, amely a Magyar Királyság területén több megszakítással 1810 és 1866 között folyt.

Az eredeti színes, kéziratos szelvények a bécsi Kriegsarchiv-ban találhatóak, eredeti méretarányuk 1:28800. A Magyar Királyság felmérési szelvényei (Aufnahmskarte des Königreiches Ungarn) a Hadtörténelmi Térképtárban eredeti méretű egyszínű másolat, illetve színes fénymásolat formájában található meg. A felmérésre vonatkozó adatokat, a térképezés módját, körülményeit, jellegzetességeit tárgyalják részletesen.⁵

A munka során felhasznált szelvények: XLV/39 (1827), XLV/40–41 (1858), XLVI/39 (1827), XLVI/40 (1828), XLVI/41 (1829).⁶

⁴ Borbély Andor – Nagy Júlia: Magyarország I. Katonai felvétele..., 1932, i. m.

⁵ Csendes László – N. Ipoly Márta: *Települések szelvényezése...*, 1977, i. m.

⁶ Forrás: HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Térképtára. Digitális változat: *Második Katonai Felmérés...*, 2006, i. m.

III. Katonai felmérés

A III. Katonai felmérés elkészítését 1869-ben rendelték el. A térképezési munkálatok hazánkban 1872–1884 között folytak. Az egész felmérés 1887-re, viszonylag rövid idő alatt (17 év) alatt be is fejeződött. A térképek eredeti méretaránya 1:25000.

Az eredeti színes, kéziratos szelvények a bécsi Kriegsarchiv-ban található (Original-Aufnahme der Österreichisch-Ungarischen Monarchie). A történelmi Magyarország és Erdély területét 1353 felmérési szelvény ábrázolja. A Hadtörténelmi Térképtárban 104 db eredeti színes, kéziratos térképszelvény található meg, a többi fekete-fehér nyomdai másolat.⁷

A munka során felhasznált szelvények: 4568/4 (1875), 4668/2 (1875–1876), 4569/3 (1875), 4669/1 (1875).⁸

Magyarország topográfiai térképei a második világháború időszakából

A második világháború előtti pillanatokban és a háború első időszakában Magyarország két békés határmódosítással (első és második bécsi döntés) és két fegyveres akcióval (Kárpátalja és Délvidék megszállása) visszakapta, visszaszerezte a trianoni időszakban elvesztett területeinek egy jelentős részét. Az így megnagyobbított ország új rendszerű térképezése a háború néhány éve alatt végbement. Méretaránya 1:50000. Ez a forrás kifejezetten alkalmas arra, hogy a 20. század második felére jellemző igazán intenzív mezőgazdaság előtti állapotokról kapjunk képet.

A munka során felhasznált szelvények: 4568/K, 4668/K, 4569/NY, 4669/NY (1940–1944).⁹

A történeti területhasználat vizsgálatának módszere

A kutatásban vizsgált terület a Latorca folyó völgyének egy olyan szakasza, ahol megközelítőleg egyenlő arányban fordultak/fordulnak elő magyar, ruszin, ukrán illetve vegyesen lakott települések. Továbbá olyan célterületet határoltunk le, amely gazdálkodásilag kötődik a folyóhoz, etnikai tekintetben viszont változatos képet mutat. Mindezek alapján konkrét települések a következők: Szürte,

⁷ Gábor Imre – Horváth Árpád: *A haditérképek története...*, 1979, i. m.

⁸ Forrás: HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Térképtára. Digitális változat: *Harmadik Katonai Felmérés...*, 2007, i. m.

⁹ Forrás: HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Térképtára. Digitális változat *Magyarország topográfiai térképei...*, 2008, i. m.

Kistéglás, Kisgejőc, Nagygejőc, Unghosszúmező, Korláthelmecc, Oroszkomoróc, Ungordas, Ungtölgyes, Bacsó, Ungsasfalva, Ignéc, Cserlenő. A felsorolt falvakban közös, hogy földrajzi szempontból mindegyikük a Latorca folyó vízgyűjtő területének helyezkednek el, és gazdálkodásukat meghatározza a folyó közelsége.

A vizsgált települések határait, egy 1912-es Bereg-vármegyei adókataszterei térképet a Második Világháború időszakában készült topográfiai térképhez georeferálást követően digitalizáltuk. Az így kapott digitális állomány adta meg a települések határait (l. a mellékletet). A munka második szakaszában az első és második katonai felmérést újra-georeferáltuk. Ezt követően az elkészült, illetve a megfelelő geometriai helyességgel rendelkező digitális képfarmátumban meglévő térképeket digitalizáltuk. A térképekhez közös jelkulcsot alakítottunk ki, ami esetünkben a vizsgálni kívánt művelési ágakat, területhasználatokat jelentette. Ezek a következők voltak: Szántó – Erdő – Rét, legelő – Mocsár – Szőlő – Kert – Település. A bedigitalizált területen (203 km²) mindegyik felmérésre kiszámítottuk a területhasználatok egymáshoz viszonyított arányát. A térinformatikai munkát Quantum GIS (QGIS) 2.2.0 szoftver segítségével végeztük. A felszínborítás digitalizálása során igyekeztünk minden felismerhető és azonosítható foltot lehatárolni. A képernyőn történő digitalizálás hatékony eszköz volt ehhez a törekvéshez, mivel nem köti a vonalvastagság, és tetszőlegesen kinagyíthatóak a részletek.

A térképek készülésének időpontjaira/időszakaira, illetve az azokhoz legközelebb esőkre, felkutatunk a rendelkezésre álló népességi adatokat. Ezeknek a legfontosabb forrásai az 1785., 1881., 1910. és 1941. évi népszámlálási adatok. Különös tekintettel a népesség számának és nemzetiségi viszonyainak alakulására a kérdéses településeken. A népességi adatokat diagramos formában – a jobb szemléltethetőség végett – térképesen ábrázoltuk (l. a *Mellékletet*).

A vizsgálati terület által érintett két vármegye, Ung és Bereg vármegyék, valamint a később létrejövő Kárpátalja fontosabb esettörténeti momentumai alapján összeállításra került egy történeti keretet, amely segített elhelyezni térben és időben a kapott eredményeket.

Értékelés

Az ember a környezeti adottságok kiaknázásával maga is aktívan vett részt a táj képének megváltoztatásában. A természetátalakító munkákat a 17–18. századtól egyre inkább a tudatos tájatalakító tevékenység váltotta fel, így volt ez a Fel-földi régióban is. A sík- és dombvidék kultúrájának térbeli növekedése kihatott az erdőterületek csökkenésére. 1750–1850 között a 23000 km²-rel csökkent

a Kárpát-medence erdeinek területe. A Felföld ennek következtében átalakult vízvezetési rendszere jószerevel kikényszeríthette a folyószabályozást és a vízrendezést, a kultúrtáj védelme érdekében. Dóka Klára mutatta ki, hogy a Felföld időben elhúzódó folyószabályozása nem volt olyan volumenű beavatkozás, mint a sík vidék vízrendezése, de a meg növekedett létszámú északi vármegyék számára a Garam, a Sajó, a Bodrog, a Latorca és társaik az ember számára többé-kevésbé biztonságos feltételek közé kényszerítése rendkívül jelentős, gazdaságilag elkerülhetetlen folyamat volt.¹⁰

Az I. Katonai felmérés tájhasználati térképéből kitűnik, hogy 1780–1784 között a vizsgált terület 76,1%-át még erdő fedte. Ez arra enged következtetni, hogy a lakosság hagyományos ártéri gazdálkodást folytatott még ebben az időszakban.¹¹ A népességi adatok eloszlásából megállapítható, hogy a lakosság a területen északabbra fekvő településekre összpontosult. Később olyan települések is megjelentek, amelyek korábban nem szerepeltek a térképeken. Érdekességgéppen megjegyzendő, hogy Kistéglás települést az I. Katonai felmérésen még nem láthatjuk, míg a II. Katonai felmérés készülésekor idején, a térkép tanulsága szerint már kiterjedt település rajzolatával rendelkezett. A vizsgált területet térszerkezetének változására jelentősen kihatott a folyó. A Latorcához közel eső települések határhasználata a 18. század első felétől a II. Világháborúig jelentős mértékben átalakult. Maguk a települések magjai hosszan elnyúlva terjedtek ki a kiemelkedő, korábban időszakosan vízzel borított területeken. A folyóhoz közel eső településeken dominált az erdők – feltehetően ártéri erdők – aránya. Az összes, csak időszakosan vízzel borított és rendelkezésre álló területet művelték, ennek bizonyítékai a helyenként előtűnő szigetszántások. A szántók arány az I. Katonai felmérésen 16,7%. A régió északi részét hegyek borítják, így a népesség egy része itt egyáltalán nem rendelkezett az önfenntartáshoz elegendő mezőgazdasági területtel. A paraszti gazdálkodáson belül a hangsúly inkább az állattartás felé toldott el. Az erdők legeltetése – amíg törvényileg szabályozásra nem került – kiemelt jelentőségű volt. Az erdőterületek legelőinek bérlete, valamint a makkos erdőkre irányuló pásztorvándorlások ugyancsak a műveltségi elemek hordozói, eszközök és eljárásmodok sajátos nyomjelzői voltak. 1720-tól 1784-ig a Kárpát-medence lakossága megkétszereződött.¹² Az Alföldi régióba a török kiűzését követően megindult a bevándorlás. Ebben az időszakban épült föl a hét évtized alatt 5 millió ember hajléka. Szükség volt jelentős mennyiségű építőanyagra, amit a környező

¹⁰ Dóka Klára: A Bodrog szabályozása, 1977, i. m.

¹¹ Frisnyák Sándor: Kárpátalja gazdasági térszerkezete..., 1999. i. m.

¹² Kocsis Károly: Az etnikai térszerkezet átalakulása..., 1999, i. m.

hegységi peremterületekről biztosítottak. Ebben az időszakban a Kárpátaljai és Erdélyi területekről látták el a folyókon leúsztatva a belső területeket rönkfával.

A II. Katonai felmérésen (1806–1869), a vizsgálati területen található erdők aránya a korábbi 76,1%-ról 68,3%-ra csökkent. Ezen csökkenés legnagyobb része Kiscejóc, Nagygejóc, Unghosszúmező települések területeit érintette. 1881-re a lakosság, a folyóhoz közeli településeken megháromszorozódott. Ignéc lakossága például 359 főről 1315-re növekedett. 1870-től kiépülő vasút a települések számának növekedését jelentős mértékben elősegítette. A 18. század folyamán a magyar lakosság jelentős része elvándorolt a Kárpát-medence Alföldi részére, helyükre más nemzetiségű lakosság telepedett le. Az 1881-es népszámlálási adatok alapján a Latorca völgyének észak-délkeleti településein túlnyomórészt a ruszin lakosság dominált néhány százaléknyi német lakosság mellett.

A III. Katonai felmérés (1875–1876) művelési ágainak mutatóiból látható, hogy a rétek, legelők aránya az erdők kárára jelentősen növekedett. Számszerűen: a korábbi 76,1%-os erdőborítottság 1875-re 31,6%-ra csökkent. A rendelkezésre álló rétek és legelők területi aránya ekkor 33,6% volt – ezen területeken réti és mocsári sertéstartást végeztek.

A szűkebb értelemben vett régió – Latorca vidéki – a fejlődő közlekedési infrastruktúra következtében gazdaságilag stabil térséggé vált. A mezőgazdasági termékek mozgása elősegítette, hogy a területen tovább fent maradjon a természetes gazdálkodás. A változást a terület életében összességében a I. Világháborút lezáró békediktátumok hozták. A korábban a szállítási útvonalak, amelyek a magyar alfölddel kötötték össze, megszűntek. Ez kihatott a terület gazdaságára és népességi mutatóira is. A háború okozta veszteségek és az azt követő gazdasági recesszió, elvándorláshoz vezetett. Átalakult a terület népességének eloszlása is. A második világháborús demográfia adatokból kitűnik, hogy a magyar többségű települések aránya csökkent. Ez leginkább a csehszlovák nemzetiségi politikának és a háború véráldozatainak tudható be. Az 1941-es nemzetiségi térkép szerint Unghosszúmezőtől Ungsasfalváig – Korláthelmec kivételével – a ruszin nemzetiség aránya minden településen meghaladta az 50%-ot. Továbbá megfigyelhető, hogy a század eleji adatokhoz képest a német lakosság aránya jelentősen csökkent. A művelési ágak szempontjából a legnagyobb változás a szántók javára történt. A III. Katonai felmérés térképén a korábban rét és gyeperő művelési ágba tartozó területeket az 1940-es évek felmérésének tanulsága szerint már szántóként használták. Az 1950-es évektől a terület hasznosítására az iparszerű mezőgazdaság válik jellemzővé, így a túlzott mértékű, intenzív mezőgazdaság alapjaiban változtatta, változtatja meg a terület arculatát.

Összegzés

A Latorca völgyének vizsgált része változatos természetföldrajzi környezetben található, története során jelentős változásokon ment át. Mindezek ellenére, azonban egészen sokáig sikerült megőriznie természetes arculatát, amihez nagyban hozzájárultak a történelem eseményei.

A legnagyobb változást a terület életében az erdők jelentős részének eltűnése jelentette. Idővel a térség a környező területekhez képest periférikus helyzetbe került, módosultak határai. Elszigetelődött a korábbi gazdasági kapcsolataitól. Ennek következtében a gazdasági térszerkezetváltás lelassult, így az 1950-es évekig sikerült megőrizni a természeteshez közeli arculatát. Ez némiképp negatívan hatott a demográfiai viszonyokra, ami abban nyilvánult meg, hogy a népesség növekedése lassú volt, ráadásul a 20. század fordulóján jelentős elvándorlás volt tapasztalható a termékenyebb alföldi területekre. Az első világháborút követően, az egyébként is szegényes fölművelési lehetőségek még inkább leszűkültek. A hagyományosan, a folyó völgyében működő ártéri gazdálkodás nem volt képes kiszolgálni a terület élelmiszerigényeit. A cserekereskedelmi útvonalak a határok létesülésével teljesen átformálódtak. A helyzetet súlyosbította az új állam berkein belül folytatott nemzetiségi politika, amelynek a következtében az 1930-as évek folyamán a magyar lakosság jelentős része elvándorolt külföldre vagy éppen az új határok anyaország felőli oldalára. Ennek következtében a két világháború közötti időszak hozta a legjelentősebb változást a demográfiai viszonyok alakulása tekintetében.

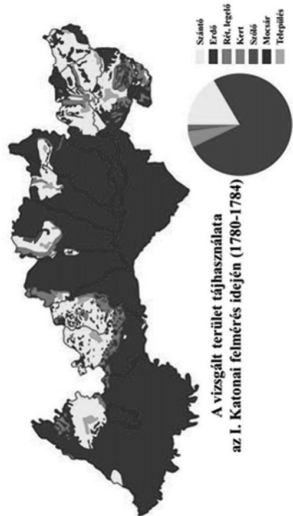
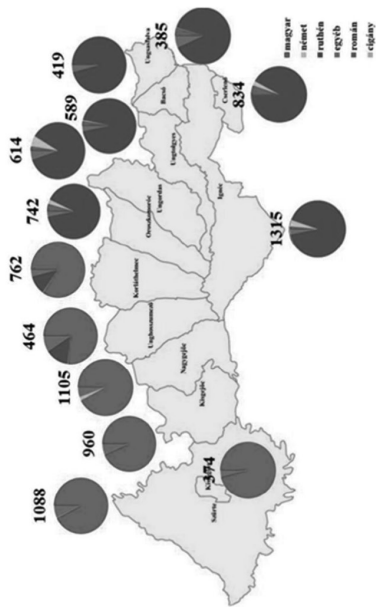
A tájhasználat változását tekintve elmondható, a vizsgált időszakban folyamatos volt a terület feltárulása, egyre nagyobb fokú, intenzívebb használatba vétele. Ez a leginkább ártéri fás területek, erdők igen jelentős mértékű visszaszorulásában, először rétté, legelővé alakításában, majd ezek részben szántóvá alakításában nyilvánult meg.

Összességében elmondható, hogy a táj alakulása szoros kapcsolatban állt és áll a tájban jelen lévő emberrel és tevékenységével. Az a népesség, amely a területen gazdálkodást folytatott, sokáig nem változtatta meg alapjaiban a térség képét. Együtt tudott élni a természet adta lehetőségekkel és azokat olyan szinten kihasználni, hogy hosszútávon élhető környezetet hagyjon a következő generációkra.

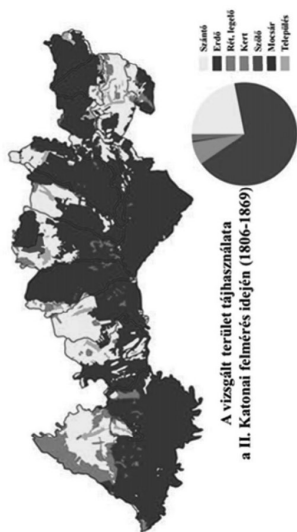
A vizsgált terület tájhasználatának és népességének alakulása a 18. század vége és a 20. század közepe között

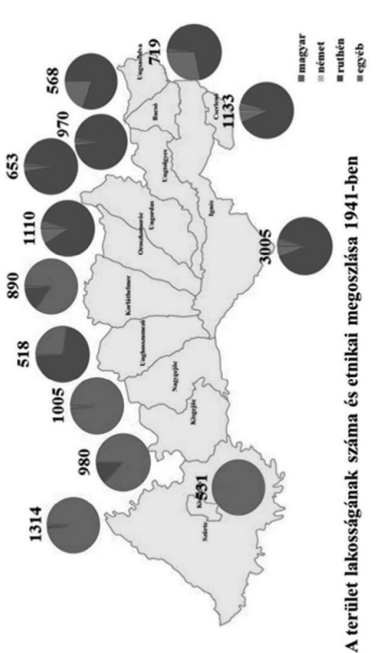
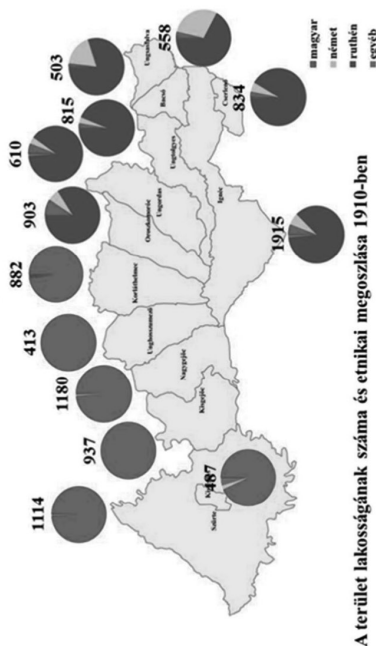
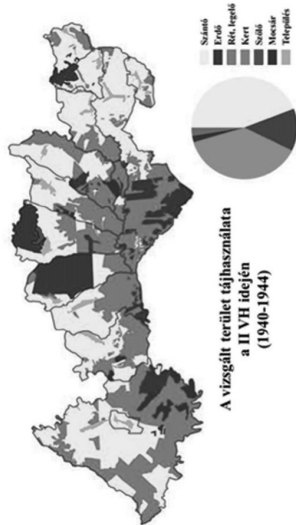
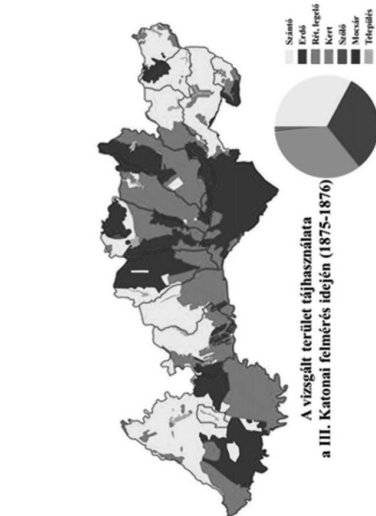
A terület lakosságának száma 1785-ben

A vizsgált terület tájhasználatát az I. Katonai felmérés idején (1780-1784)

A vizsgált terület tájhasználatát a II. Katonai felmérés idején (1806-1869)

Felhasznált térképek: I. Katonai felmérés, XXVIII/7 (1784), XXVIII/7 (1784), XXVIII/7 (1784) szelvények, MA 1:28800; II. Katonai felmérés, XLV/39 (1827), XLV/40-41 (1858), XLVI/39 (1827), XLVI/40 (1828), XLVI/41 (1829) szelvények, MA 1:28800; III. Katonai felmérés, 4568/4 (1875), 4668/2 (1875-1876), 4569/3 (1875), 4669/1 (1875) szelvények, MA 1:25000; Topográfiai térképek a második világháború időszakából, 4568/K, 4668/K, 4569/NY, 4669/NY (1940-1944) szelvények, MA 1:50000. Forrás: HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtára.

IRODALOM

- Biszak Sándor – Tímár Gábor – Molnár Gábor – Jankó Annamária: *Harmadik Katonai Felmérés, a Magyar Szent Korona Országai, 1:25.000*. DVD-ROM. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Arcanum, 2007.
- Borbély Andor – Nagy Júlia: Magyarország I. Katonai felvétele II. József korában. In: *Térképészeti Közlöny*. II. kötet, 1–2 füzet, 1932. dec.
- Botlik József – Dupka György: *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján*. Ungvár – Budapest, Intermix Kiadó, 1993.
- Csendes László – N. Ipoly Márta: *Települések szelvényezése az első – második – harmadik katonai felmérések alapján*. Budapest, Hadtörténelmi Térképtár, 1977.
- Dóka Klára: A Bodrog szabályozása. In: *A Herman Ottó Múzeum évkönyve*, 16. évf., 1977. 105–131. o.
- Első Katonai Felmérés: Magyar Királyság – Georeferált változat*. DVD-ROM. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Arcanum, 2004.
- Frisnyák Sándor: Kárpátalja gazdasági térszerkezete 18–19. században. In: *Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv*. Miskolc – Nyíregyháza, 1999. 101–114. o.
- Gábor Imre – Horváth Árpád: *A haditérképek története. Fejezetek a térképészet és a katonaföldrajz történetéből*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1979.
- Jankó Annamária (szerk.): *Magyarország topográfiai térképezése az I. katonai felméréstől 1950-ig*. Kézirat. Budapest, Hadtörténelmi Térképtár, 1997.
- Kocsis Károly: Az etnikai térszerkezet átalakulása Kárpátalja mai területén az elmúlt fél évezredben. In: *Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv*. Miskolc – Nyíregyháza, 1999. 75–83. o.
- Tímár Gábor – Molnár Gábor – Székely Balázs – Biszak Sándor – Varga József – Jankó Annamária: *Második Katonai Felmérés: Magyar Királyság és a Temesi Bánság – Georeferált változat*. DVD-ROM. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Arcanum, 2006.
- Tímár Gábor – Molnár Gábor – Székely Balázs – Biszak Sándor – Jankó Annamária: *Magyarország topográfiai térképei a második világháború időszakából*. DVD-ROM. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Arcanum, 2008.
- Viga Gyula: *Bodrogközi néprajzi tanulmányok*. Miskolc, HOM, 2009.
- Viga Gyula: *A tájak közötti gazdasági kapcsolatok néprajza (A Felföld népeinek gazdasági kapcsolatai a 18–20 században)*. Akadémiai doktori értekezés. Budapest–Miskolc, 2010.

Szabolcs SZÉCSI

Research of land use history of settlements of different nationalities along the Latorca-Valley

The study is examining the changes of land use along the Latorca-Valley between the settlements of Szürte and Cserlenő in the period starting at the end of the 18th century and ending at the middle of the 20th century. During the research contemporary military surveys and topographic maps were used and processed from a GIS viewpoint and were compared with demographical data as well as with main historical events of the wider area of this same period when the maps were made. Most significant changes were brought about by the two world wars.

Keywords: Latorca-Valley, nationalities, land use

Magyar helységnevek Kárpátalján: kodifikációs kísérletek és eredmények (1989–2000)

Történeti előzmények

A mai Kárpátalja területén a 20. században többször változtak a települések nevei, összefüggésben az államforma és a hovatartozás fordulataival, amelyek minden alkalommal együtt jártak a hivatalos nyelv és ezzel szoros összefüggésben a településnevek megváltoztatásával.

Az első programszerű helységnév-változtatásra – amely területileg az egykori Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyék túlnyomó részére vonatkozott –, kronológiai sorrendben az Osztrák–Magyar Monarchia alatt került sor. A településnevek terén fennálló korabeli zavaros és visszás állapotokat *A község- és egyéb helynevekről* szóló 1898. évi IV. törvénycikk rendezte.¹ Addig ugyanis számos azonos nevű település volt az országban, például csak Újfaluból volt vagy nyolcvan.² A törvény értelmében felállított Országos Községi Törzskönyvbizottság végrehajtotta a magyarországi településnevek országos törzskönyvezését 1898–1912 között, melynek alapelve az volt, hogy minden községnek csak egy hivatalos neve legyen és ugyanazon nevet ne használják több község megjelölésére.³ A helységnevek megváltoztatásának két alapvető módszere volt. Az egyik a megkülönböztető előtag használata:⁴ Som – Beregsom,⁵ Déda – Beregdéda,⁶ Péterfalva – Tiszapéterfalva,⁷ Ásvány – Tiszaásvány,⁸ Gyula – Szöllősgyula⁹ stb.

¹ Márkus Dezső (szerk.): *Magyar Törvénytár...*, 1899, i. m. 19–21. o.

² Sebők László: *Magyar neve...*, 1990, i. m. 7. o.

³ Jeney Andrásné – Tóth Árpád (szerk.): *A történeti Magyarország...*, 1998, i. m. 1. o.

⁴ Beregszászi Anikó: *Magyar helységnevek Kárpátalján...*, 1997, i. m. 356. o.

⁵ Jeney Andrásné – Tóth Árpád (szerk.): *A történeti...*, 1998, i. m. 59. o.

⁶ Uo. 62. o.

⁷ Uo. 353. o.

⁸ Uo. 355. o.

⁹ Uo. 353. o.

A másik az egyes községek neveinek magyarosítása:¹⁰ Berezinka – Nyírhalom,¹¹ Holubina – Galambos,¹² Lipcse-Polyána – Lipcsemező¹³ stb.

Az első világháború után, az 1919. szeptember 10-i saint-germaini békeszerződés értelmében a régió az újonnan alakult Csehszlovákia fennhatósága alá került.¹⁴ A csehszlovák időszakban (1919–1939) került sor a második településnév-változtatásra Kárpátalja területén,¹⁵ amit *A városok, községek, helységek és utcák elnevezéséről, községeknek helységtáblával való megjelöléséről és házak számolásáról* szóló 1920. évi 266. számú törvény szabályozott.¹⁶ A törvény végrehajtását az 1921. évi 324. számú kormányrendelet részletezte, melynek értelmében minden város, község és helység (helység-rész) számára a belügyminiszter csehszlovák (azaz valójában cseh) hivatalos nevet állapított meg:¹⁷ Ungvár – Užhorod,¹⁸ Munkács – Mukačevo.¹⁹ Beregszász – Berehovo,²⁰ Tiszapéterfalva – Petrovo,²¹ Nagygut – Veliké Gutovo²² stb.

A 20. század harmadik helységnév-változtatása Kárpátalján akkor ment végbe,²³ amikor a terület ismét Magyarországhoz tartozott (1938/39–1944). Ekkor a települések automatikusan visszakapták az 1898–1912 között végrehajtott országos helységnevrendezéskor megállapított hivatalos elnevezésüket, de a gyakorlat néhol mesterséges beavatkozást, helységnevmódosítást is eredményezett.²⁴ Földi Ervin találmásra kiválasztott húsz ruszin eredetű kárpátaljai településnév példáján arra mutatott rá, hogy az 1939. évi kárpátaljai névmegállapítás a 20. század elején végzett községnevrendezés hivatalos felülbírálatának minősült, mivel az nyilvánvaló ellentétben volt a két világháború közötti magyarországi névhasz-

¹⁰ Jeney Andrásné (szerk.): *Történeti összehasonlító helységnevtár (1773–1913)*..., 1998, i. m. 20. o.

¹¹ Jeney Andrásné – Tóth Árpád (szerk.): *A történeti*..., 1998, i. m. 60. o.

¹² Uo. 61. o.

¹³ Uo. 177. o.

¹⁴ Vidnyánszky István: *Csehszlovák diplomáciai siker*..., 2010, i. m. 47. o.

¹⁵ Biró Andor: *Kárpátalja településeinek*..., 1993, i. m. 137. o.

¹⁶ Kemenczky Kálmán (szerk.): *A Slovenskón és Podkarpatská Rusban*..., 1924, i. m. 172. o.

¹⁷ Pálesch Ervin (szerk.): *Cseh-Szlovák törvények és rendeletek gyűjteménye*..., 1921, i. m. 841–845. o.

¹⁸ Várady Károly (szerk.): *Csonka-Magyarország közigazgatási helységnevtára*..., 1941, i. m. 258. o.

¹⁹ Uo. 256. o.

²⁰ Uo. 253. o.

²¹ Uo. 257. o.

²² Uo. 258. o.

²³ Biró Andor: *Kárpátalja településeinek*..., 1993, i. m. 137. o.

²⁴ Beregszászi Anikó: *Magyar helységnevek Kárpátalján*..., 1997, i. m. 357. o.

nálattal:²⁵ például Alsó-Hrabonicza (a) – Alsógereben (b) – Alsóhrabonica (c); Hluboka (a) – Mélyút (b) – Kisluboka (c), Herczfalva (a) – Hegyrét (b) – Herczfalva (c); Podhering (a) – Őrhegyalja (b) – Podhering (c) stb. Számos szláv eredetű település nevét megváltoztatták, mégpedig a szláv nevet téve hivatalossá: Nyírhalom – Brezinka, Beregforrás – Izvor, Ungtölgyes – Dubrovka stb.²⁶

A második világháborút követően az 1945-ös szovjet–csehszlovák szerződés rögzítette Kárpátalja kiválását a csehszlovák államból és Kárpátontúli Ukrajna Szovjet-Ukrajnával történő „újraegyesülését”.²⁷ Ezt követően, 1945–46 folyamán immár a negyedik átfogó helységnévreform végrehajtása következett. Az USZSZK Legfelsőbb Tanácsának elnöksége 1946. június 25-én jóváhagyta hivatalos használatra az oroszosított, majd a későbbiekben ukrán változattal is ellátott kárpátaljai város- és faluneveket.²⁸ Dokumentumok bizonyítják, hogy a névváltoztatás valójában már 1944 novemberében megkezdődött és 1945 márciusára teljes lett a lista.²⁹ Ekkor lett Bátyúból Uzlovoje (Vuzlove),³⁰ Botfalvából Prikordonnoje (Prikordonne),³¹ Bökényből Bobovoje (Bobove),³² Benéből Dobroszelje (Dobroszilja),³³ Eszenyből Javorovo (Javorove),³⁴ Tiszaásványból Mineralnoje (Mineralne),³⁵ Aknaszlatinából Szolotvina (Szolotvine),³⁶ Nagyszőlősből Vinogradov (Vinohragyiv)³⁷ stb.. Az 1945-ös oroszosítás nem kímélte a ruszin (ukrán) falvakat sem: Rjapigy – Bisztrica, Nyahove – Dobrjanszke, Ljahivei – Lemkivka, Volove – Mizshirja, Voloszke – Pidhirne stb.³⁸ Sorrendben az ötödik

²⁵ Földi Ervin: *Kárpátalja 1939. évi...*, 1993, i. m. 106–108. o. A példaként felsorolt néhány település különböző névalakjai után zárójelben kisbetűvel jelöltük azon korszakokat, amikor is hivatalosan használatosak voltak: (a) – a községnév-rendezés (1898–1912) előtti név; (b) – a községnév-rendezés (1898–1912) utáni, 1913. évi név; (c) – 1939. évi név.

²⁶ Bíró Andor: *Kárpátalja településeinek...*, 1993, i. m. 137. o.

²⁷ Oficinskij Román: *A szovjet–csehszlovák tárgyalások...*, 2010, i. m. 243. o.

²⁸ Beregszászi Anikó: *Magyar helységnévek Kárpátalján...*, 1997, i. m. 357. o.

²⁹ Bíró Andor: *Kárpátalja településeinek...*, 1993, i. m. 137–138. o.

³⁰ Lelkes György: *Magyar helységnév-azonosító...*, 1998, i. m. 105. o. A második helyen szerepel a település orosz névalakja és zárójelben az ukrán megfelelője.

³¹ Uo. 132. o.

³² Uo. 594. o.

³³ Uo. 111. o.

³⁴ Uo. 192. o.

³⁵ Uo. 593. o.

³⁶ Uo. 65. o.

³⁷ Uo. 428. o.

³⁸ Lizanec Péter: *A nép kultúráját...*, 1991, i. m. 4. o.

helységnevreform az 1980-as évek végén kezdődött. Ennek részletes elemzése képezi tanulmányunk tárgyát.

Ukrajnai jogi környezet

Minden egyes etnikum, nemzet, nemzeti kisebbség alapvető emberi jogai közé tartozik az anyanyelv, a kultúra, a hagyományok és a történeti emlékek védelme, illetve azok megőrzése. A történeti helység- és utcanevek, egyéb földrajzi elnevezések magukban hordozzák egy-egy közösség múltjának, történelmének fontos elemeit, így azok mind szóban, mind írásban történő használata a különböző nyelvi szintereken, valamint védelme a nemzeti kisebbségek esetében különösen fontos, amit nemzetközi téren keretegyezményekkel, államközi-szerződésekkel, országos szinten pedig különféle jogszabályokkal próbálnak meg biztosítani.

Ukrajna által aláírt nemzetközi dokumentumok közül a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartáját,³⁹ valamint a Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezményt⁴⁰ kell először megemlítenünk, mivel ezek konkrét kötelezettségvállalásokat fogalmaznak meg a földrajzi nevek, a helységnevek és helynevek kisebbségi környezetben való használatával kapcsolatban.

A Charta célja Európa történelmi, regionális vagy kisebbségi nyelveinek védelme, így a helyneveknek⁴¹ használatával kapcsolatban a 10 cikk 2. pontjának g) bekezdése a következő konkrét intézkedést írja elő: „Azon helyi és regionális hatóságokat illetően, melyek területén a regionális vagy kisebbségi nyelveket használók száma indokolja, a Felek vállalják, hogy megengedik és/vagy bátorítják a helyneveknél a regionális vagy kisebbségi nyelveken hagyományos és helyes formák használatát vagy elfogadását, ha szükséges a hivatalos nyelv(ek) szerinti elnevezésekkel együttesen használva.” Ukrajna a Chartát 1996. május 2-án írta alá,⁴² a ratifikációjára 1999. december 24-én került sor. A dokumentum ennek ellenére nem lépett hatályba, mert az Alkotmánybíróság 2000. július 12-én azt

³⁹ Nádor Orsolya – Szarka László – Vékás János (szerk.): *A nemzetközi kisebbségvédelem...*, i. m. 40 Uo.

⁴¹ A Charta 1. cikkének megfogalmazása szerint: „Regionális vagy kisebbségi nyelvek kifejezésen azok a nyelvek értendők, amelyeket valamely állam adott területén az állam olyan polgárai hagyományosan használnak, akik az állam fennmaradó népességénél számszerűen kisebb csoportot alkotnak, és amelyek különböznek ezen állam hivatalos nyelvétől/nyelveitől, azonban ez nem foglalja magába sem az állam hivatalos nyelvének/nyelveinek dialektusait, sem a bevándorlók nyelveit.”

⁴² European Charter for Regional or Minority Languages. <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=148&CM=8&DF=&CL=ENG> (2014-05-20)

formai hibákra hivatkozva hatályon kívül helyezte, s a Charta újabb ratifikációjára 2003. május 15-én került sor.⁴³ A dokumentumban Ukrajna 13 nemzeti kisebbség nyelvének – köztük a magyarnak is – a védelmét vállalva magára nézve kötelezőnek fogadta el a fent idézett, a helyneveknek a regionális vagy kisebbségi nyelveken történő használatára vonatkozó rendelkezést.⁴⁴ A Charta gyakorlatban történő alkalmazása – a végrehajtási mechanizmusát szabályozó megfelelő rendelet hiányában – *Az állami nyelvpolitika alapjairól* szóló jogszabály⁴⁵ megalkotásáig megoldatlan volt. A 2012. július 3-án aláírásra került nyelvtörvény – tisztázva a regionális és kisebbségi nyelvek fogalmát – már olyan intézkedéseket tartalmaz, amelyek alapján egyértelműen meghatározhatóvá vált, hogy egy-egy adott közigazgatási egységen belül mely nyelvekre és hogyan alkalmazhatók a Charta Ukrajna által vállalt rendelkezései.

A Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezményt az Európa Tanács tagállamai részére 1995. február 1-jén nyitotta meg aláírásra és 1998. február 1-jén lépett hatályba.⁴⁶ A Keretegyezmény „nem a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek által gyakorolható és általuk nemzetközi testületek előtt megidézhető jogokat, hanem – elnevezésének megfelelően – a részes államok kisebbségvédelmi intézkedéseit irányító elveket, az európai kisebbségvédelmi rendszer keretét vázolja fel programjellegű rendelkezések megfogalmazásával”.⁴⁷ A dokumentum (11. tc. 3. pont) konkrét rendelkezést tartalmaz a nemzeti kisebbségek történeti helységneveinek használatára vonatkozólag: „Olyan körzetekben, amelyek hagyományosan a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek által jelentős számban lakottak, a Felek törekedni fognak arra, hogy jogrendszerük keretében, beleértve ahol helyénvaló a más Államokkal való megállapodásokat, és figyelembe véve sajátos körülményeiket, a hagyományos helységneveket, utcaneveket és egyéb, a közösség számára szánt földrajzi megjelöléseket a kisebbség nyelvén is kiírják, ha megfelelő igény van ilyen jelzésekre.”⁴⁸ A Keretegyezmény rendelkezéseihez fűzött megjegyzések szerint az idézett cikk elsődleges célja az, hogy

⁴³ Csernicskó István – Ferenc Viktória: *A kisebbségi nyelvhasználat...*, 2012, i. m.

⁴⁴ European Charter for Regional or Minority Languages. List of declarations made with respect to treaty No. 148. <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeDeclarations.asp?NT=148&CM=&DF=&CL=ENG&VL=1> (2014-07-01)

⁴⁵ Ukrajna törvénye az állami nyelvpolitika alapjairól. Kijev, 2012. július 3. <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5029-17/page> (2014-07-02)

⁴⁶ Framework Convention for the Protection of National Minorities. <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=157&CM=&DF=&CL=ENG> (2014-05-20)

⁴⁷ Bozóki Antal: *Földrajzi nevek...*, 2000, i. m. 32–33. o.

⁴⁸ Nádor Orsolya – Szarka László – Vékás János (szerk.): *A nemzetközi kisebbségvédelem...*, i. m.

elősegítse a kisebbségi nyelvű helységnevek, utcanevek és más földrajzi nevek használatának lehetőségét, ugyanakkor ez nem jelent semmiféle hivatalos elismerést.⁴⁹ Jó példa erre, hogy a környező államok is aláírták, illetve ratifikálták a Keretegyezményt. Ukrajna 1995. szeptember 15-én írta alá és 1998. május 1-jén lépett hatályba.⁵⁰

Az Európa Tanács kezdeményezésére elfogadott nemzetközi kisebbségvédelmi dokumentumok mellett nem feledkezhetünk meg a Magyarország és a szomszédos államok között létrejött kétoldalú dokumentumokról. Ezek olyan 1991 és 1996 között kötött, a kisebbségek jogait érintő kétoldalú alapszerződések, kisebbségvédelmi egyezmények, nyilatkozatok, amelyek a felek kölcsönös vállalásainak ellenőrzése céljából vegyes bizottságok működtetését is előírták.⁵¹ A Szlovákiával, Ukrajnával, Romániával, Horvátországgal, valamint Szlovéniával kötött kétoldalú nemzetközi dokumentumba is beépítették a Keretegyezmény rendelkezéseit, s ezeket az érintett országok önmagukra nézve kötelezőnek ismerték el.⁵²

Az 1991. május 31-én Budapesten aláírt *Nyilatkozat a Magyar Köztársaság és az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén* című volt az első olyan dokumentum, amelyben Magyarország és a vele szomszédos államok közül Ukrajna kölcsönösen vállalta, hogy elismerik, védelmezik a területükön élő nemzeti kisebbségek jogait, továbbá nemzetközi kapcsolataikban önállóan és közösen is fellépnek a nemzeti kisebbségek jogainak érvényesítése érdekében.⁵³ A nyilatkozat bár eléggé széleskörűen foglalkozik a kisebbségeket megillető jogok védelmével, a településneveknek kisebbségi nyelveken való használatával kapcsolatban mégsem tartalmaz egyértelmű intézkedéseket. A 9. pontja ugyanakkor általános értelemben mégis elegendő jogi alapot teremthet azok szabad használatára a kisebbségek nyelvén mindkét ország területén.⁵⁴ Ennek a pontnak a szövege a következő: „A Felek meghozzák a szükséges törvényi, államigazgatási és egyéb intézkedéseket annak érdekében, hogy a nemzeti kisebbségek szabadon élhessenek anyanyelv-használati jogukkal a személyes és a társadalmi életben, az írott és a beszélt nyelvben egyaránt, ideértve nemzeti keresztnéveik és család-

⁴⁹ Bozóki Antal: *Földrajzi nevek...*, 2000, i. m. 32–33. o.

⁵⁰ Framework Convention for the Protection of National Minorities. <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=157&CM=&DF=&CL=ENG> (2014-05-20)

⁵¹ Bozóki Antal: *Földrajzi nevek...*, 2000, i. m. 34. o.

⁵² Uo. 33–34. o.

⁵³ Nádor Orsolya – Szarka László – Vékás János (szerk.): *A nemzetközi kisebbségvédelem...*, i. m.

⁵⁴ Bozóki Antal: *Földrajzi nevek...*, 2000, i. m. 35. o.

neveik használatát is.”⁵⁵ A magyar–ukrán nyilatkozatot követően Magyarország és a többi szomszédos állam között megkötött kétoldalú szerződésben ugyanakkor már találunk konkrét rendelkezéseket a földrajzi elnevezések kisebbségi nyelvhasználatára vonatkozóan, mindez valószínűleg azzal magyarázható, hogy a fent tárgyalt nemzetközi dokumentumokkal vagy egyidejűleg, vagy azokat követően kerültek aláírásra.

Ukrajnában a vizsgált időszakban a helység- és utcaneveknek, egyéb földrajzi elnevezéseknek az államnyelven és a nemzeti kisebbségek anyanyelvén történő használatát – a már ismertetett nemzetközi kötelezettségvállalásokon kívül – különböző nemzeti jogszabályok határozták meg.

Az ország függetlenségének kikiáltása előtt, 1989. október 28-án került sor az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaságnak az Ukrán SZSZK-beli nyelvekről szóló törvénye elfogadására.⁵⁶ A nyelvtörvény 2. cikkelye államnyelvként definiálja az ukrán nyelvet, 4. cikkelye értelmében továbbra is megmarad az orosz nyelv a népek közötti érintkezés nyelvének, míg az 5. cikkely szavatolja az állampolgárok számára anyanyelvük és bármely más nyelv használatát. A nyelvtörvény 38. cikkelye pedig a toponímiák és térképészeti kiadványok nyelvére vonatkozólag előírja, hogy az Ukrán SZSZK-ban a toponímiák (a települések, közigazgatási-territoriális egységek, utcák, terek, folyók stb. nevei) ukrán nyelven szerepeljenek, amelyek ezen kívül lefordíthatók az adott vidéken élő lakosság többségének anyanyelvére is, ugyanakkor az ukrán toponímiák más nyelvekre történő átültetése transzkripcióssal történik. Az 1989-es nyelvtörvény 2012. július 3-ig volt érvényben, ugyanis ekkor életbe lépett – Ukrajna állampolgárainak anyanyelv-használati jogait napjainkban is meghatározó – „Az állami nyelvpolitika alapjairól” szóló jogszabály.⁵⁷

⁵⁵ Nádor Orsolya – Szarka László – Vékás János (szerk.): *A nemzetközi kisebbségvédelem...*, i. m.

⁵⁶ Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság törvénye az Ukrán SZSZK-beli nyelvekről. Kijev, 1989. október 28. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/8312-11> (2014-05-22)

⁵⁷ A 2012-es nyelvtörvény a korábbi jogszabályhoz hasonlóan továbbra is megerősíti az ukrán államnyelvi státuszát. A 7. tc. ugyanakkor 18 nyelvet – köztük a magyart is – regionális vagy kisebbségi nyelvként megjelölve szavatolja azok szabadhasználatát a hivatalos szféra számos területén azon közigazgatási egységeken (megye, járás, város stb.) belül, ahol a jogszabály által felsorolt 18 kisebbségi nyelv közül egy vagy több anyanyelvi beszélőinek aránya a legutóbbi népszámlálás hivatalos adatai alapján eléri a 10%-os arányt. A földrajzi megnevezések nyelvről a nyelvtörvény 5. fejezetének 27. cikkelye rendelkezik. Az 1989-es jogszabályhoz hasonlóan előírja, hogy a földrajzi megnevezéseket (toponímiák) a közigazgatási-területi egységek, a vasútállomások, az utcák, a terek stb. neveit államnyelven alkotják meg és teszik közzé. Ugyanakkor az új nyelvtörvény a már idézett 7. cikkelye feltételeinek megfelelően pontosan meghatározza, hogy azoknak a földrajzi körzeteknek a határain belül, ahol a regionális nyelv

Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa 1991. november 1-jén fogadta el Ukrajna nemzetiségeinek jogairól szóló nyilatkozatát, amely általános előírásokat tartalmaz a nemzetiségi kisebbségek jogainak védelmére vonatkozólag.⁵⁸ A nyilatkozat 2. cikkelye garantálja az ukrán állam minden nemzetisége számára a jogot hagyományos településeik megőrzésére, 3. cikkelye pedig előírja, hogy az ukrán állam minden népnek és nemzetiségi csoportnak biztosítja az anyanyelv használatát a társadalmi élet minden területén. Ezen előírások, ha konkrétan nem is, de bizonyos értelemben megalapozzák az ukrainai nemzeti kisebbségek hagyományos helységneveinek védelmét, s azok anyanyelven való használatát.

Ukrajna elnöke által 1992. június 25-én aláírt Ukrajnában élő nemzeti kisebbségekről szóló törvény ugyancsak nem tartalmaz konkrét kötelezettségvállalást a helységnevek kisebbségi nyelvű használatával és védelmével kapcsolatban.⁵⁹ Ezzel szemben az 1989-es ukrán nyelvtörvény és az Ukrajnában élő nemzeti kisebbségekről szóló törvény területi érvényesítése céljából 1992. december 17-én, Ungváron Ukrajna elnökének kárpátaljai megbízottja által kiadott rendelet 2. pontja előírja, hogy a megyében a települések, a közigazgatási területi egységek, utcák, terek stb. megnevezését ukrán nyelven, illetve az adott vidéken élő lakosság többségének nemzeti nyelvén kell feltüntetni.⁶⁰

1996. június 28-án hagyta jóvá a Legfelsőbb Tanács a független ukrán állam alkotmányát, amely elsősorban általános megállapításokat tartalmaz.⁶¹ Az alaptörvény 10. cikkelye megerősíti az ukrán államnyelvi státuszát és szavatolja az orosz és a többi ukrainai nemzeti kisebbség nyelvének szabad fejlődését, használatát és védelmét. A cikkely utolsó mondata szerint azonban Ukrajnában a nyelvek használatát Ukrajna Alkotmánya szavatolja és törvényei határozzák meg. A 11. cikkely szerint az állam elősegíti Ukrajna nemzet és történelmi tudata,

(nyelvek) kiterjed, a földrajzi megnevezés megfelelő változata az államnyelv mellett a regionális nyelven (nyelveken) is megjelenítésre kerül. Fontos része a jogszabály 27. cikkelyének azon rendelkezése, mely kimondja: ha egy földrajzi nevet regionális vagy kisebbségi nyelven tüntetnek fel, akkor azt az adott nyelv hagyományai szerint teszik. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a magyar helységneveket, a magyarok lakta településeken az utcák, utak, terek, vasútállomások nevét a magyar nyelv hagyományai és helyesírása szerint írják ki. Az ukrán nyelvű földrajzi neveknek más nyelveken való megjelenítése pedig az államnyelvből való transzkripcióval történik. *Ukrajna törvénye az állami nyelvpolitika alapjairól*. Kijev, 2012. július 3. <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5029-17/page> (2014-07-02)

⁵⁸ Botlik József – Dupka György (szerk.): *Magyarlakta...*, 1993, i. m. 299–300. o.

⁵⁹ Uo. 313–315. o.

⁶⁰ Uo. 322. o.

⁶¹ *Ukrajna Alkotmánya*. Kijev, 1996. június 28. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/page4> (2014-05-22)

hagyományai, kultúrája konszolidálódása és fejlődése mellett valamennyi őslakos népe és nemzeti kisebbsége etnikai, kulturális, nyelvi és vallási sajátosságának a fejlődését. A 92. cikkely is úgy rendelkezik, hogy kizárólag Ukrajna törvényei határozzák meg többek között a nyelvhasznált rendjét.

Ukrajna területén a települések és egyéb közigazgatási egységek el- és átnevezésének menetét a vizsgált időszakban az alábbi törvények szabályozták: az USZSZK 1978-as alkotmánya, a független Ukrajna 1996-os alkotmánya, az 1991-es országos és helyi népszavazásokról szóló törvény és az 1997-es helyi önkormányzatokról szóló törvény.

Az USZSZK 1978-as alkotmánya⁶² és Ukrajna 1996-os alkotmánya⁶³ hasonló előírásokat fogalmaz meg a területén található települések, közigazgatási egységek el- és átnevezését illetően. Az előző 108. cikkelyének 6. pontja Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének hatáskörébe, míg az utóbbi 85. cikkelyének 29. pontja Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa, azaz a törvényhozó hatalmat gyakorló szerv közvetlen döntési jogkörébe utalja a járások kialakítása és felszámolása, a járások és városok határvonalainak megjelölése és módosítása mellett a települések és járások névadását, illetve névváltoztatását. Ugyanakkor Ukrajna 1991. július 3-án hatályba lépett országos és helyi népszavazásokról szóló törvényének 6. cikkelye értelmében helyi népszavazásokon kezdeményezhető a falvak, városok, járások és megyék el- és átnevezése.⁶⁴ A helyi népszavazások kiírását pedig helyi érdekeltségű kérdések esetében a községi, nagyközségi, városi tanácsok kizárólagos jogosultságába rendeli az 1997. május 21-én elfogadott helyi önkormányzatokról szóló törvény 26. cikkelye.⁶⁵

E jogszabályok értelmezése szerint Ukrajna területén a vizsgált időszakban a nemzeti kisebbségeknek joguk volt a helyi tanácsok által kiírt népszavazásokon kezdeményezni a hagyományos településnevek visszaállítását, amelyek eredményeit helyi szinteken elfogadva továbbítani kellett a Legfelsőbb Tanács felé jóváhagyásra, mivel az alkotmány, mint alaptörvény e szervet hatalmazta fel a végső döntés meghozatalára, a referendumok eredményeinek országos szinten történő szentesítésére. A fentiekből kiderül, hogy a kárpátaljai helységnevek megváltoz-

⁶² *Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Alkotmánya*. Kijev, 1978. április 20. <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1978.html> (2014-05-22)

⁶³ *Ukrajna Alkotmánya*. Kijev, 1996. június 28. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/page4> (2014-05-22)

⁶⁴ *Ukrajna törvénye az országos és helyi népszavazásokról*. Kijev, 1991. július 3. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1286-12/page> (2014-05-22)

⁶⁵ *Ukrajna törvénye a helyi önkormányzatokról*. Kijev, 1997. május 21. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80/page> (2014-05-22)

tatása a magyar közösség kezdeményezésére párhuzamosan zajlott az ukrajnai jogi környezet kialakulásával.

Kárpátalja magyarlakta települései történeti neveinek visszaállítása a gyakorlatban

Az 1980-as évek közepétől kezdődő politikai enyhülés, a demokrácia felé való nyitás, a kisebbségi jogok garantálása mind lehetőséget teremtett a kárpátaljai magyarság számára, hogy kezdeményezze a magyar településnevek visszaállítását. Első lépésként a magyar nyelvű sajtótermékekben kezdték használni a magyar alakokat, előbb ukrán alakjukkal együtt, majd önállóan, kizárólag a történelmi magyar nevet.⁶⁶ Ez azonban nem oldotta meg a problémát, hiszen hivatalosan továbbra is az 1946-ban jóváhagyott elnevezések voltak érvényben.⁶⁷ Minde mellett a települések magyar névalakjainak az írott nyelvben történő használata egyéb problémákat, kérdéseket vetett fel, mivel az újságírók, kiadói szerkesztők, korrektorok, tanárok és általában az anyanyelv igényes, tudatos használói gyakran elbizonytalanodtak egy-egy magyar helységnev leírásakor. Olyan kérdések merültek fel, mint: Hogy is van ez? Melyik a helyes alak? Milyen végződést kapcsoljunk a község vagy a város nevéhez? Így aztán volt, aki Nagyszőlős nevét Nagyszöllősnek írta, Tiszaágtelek nyomtatásban egyaránt megjelenhetett Ágtelekként vagy Telekként. Ez a tanácstalanság természetesen abból fakadt, hogy a korábbi évtizedek folyamán ezek a magyar helységnevek kikoptak az írott nyelvből, s ha a mindennapi beszédben használták is őket, ott könnyen átsiklottak az esetleges hibás vagy hibásnak vélt alakok fölött.⁶⁸

A kárpátaljai magyar kisebbségnek így azt is tisztáznia kellett, hogy a magyarlakta települések szóban használatos magyar névalakjai közül melyek tekintendők mérvadóknak mielőtt hivatalos útra terelik a névváltoztatást.

A helységnevek ügyét több szervezet is felkarolta: egyfelől az Ungvári Állami Egyetem berkein belül 1988 óta működő Szovjet Hungarológiai Központ, mint a terület hatóságai által felkért szakmai-veleményező testület,⁶⁹ másfelől az 1989-ben alakult Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ), mint a kár-

⁶⁶ Sebestyén Zsolt: *Magyar helynévkutatás...*, 2008, i. m. 198. o.

⁶⁷ Lizanec Péter: *A nép kultúráját...*, 1991, i. m. 4. o.

⁶⁸ Móricz Kálmán: *Hogyan helyes?*, 1990, i. m. 3. o.

⁶⁹ Lizanec Péter: *Helységnevek Kárpátalján*, 1990, i. m. 3. o.

pátaljai magyar kisebbség érdekvédelmi szervezete, a magyar települések történeti neveinek visszaállítása céljából rendezett népszavazások fő kezdeményezője.⁷⁰

A Szovjet Hungarológiai Központ a helységnevek ügyében saját tudományos szempontokat dolgozott ki, hangsúlyozva, hogy a helységnevek használatában a legfontosabb a történelmi, a kulturális, valamint a nyelvészeti megalapozottság. A települések történelmi neveinek visszaállítása kapcsán a következő elveket tartotta fontosnak:⁷¹

1. Meg kell hagyni a települések azon régi elnevezését, amelyek szerepelnek a történelmi okmányokban, s kiállták a különböző rendszerek változását, megőrizték eredeti nevüket, pl.: Bilki, Zahattyá, Kusnica, Oszij, Dorobratovo stb.
2. Azokat a város- és faluneveket, melyek a történelem során változtak, felül kell vizsgálni, s azt a változatot kiválasztani, amely mind történelmi, mind nyelvi szempontból megalapozott, s természetesen figyelembe kell venni azt is, hogyan honosodott meg használata a lakosság körében.

A magyarlakta települések neveinek történelmi magyar helységnevekre történő változtatása terén a Hungarológiai Központ az egyetem magyar filológiai tanszékével közösen alakította ki álláspontját:⁷²

1. Magyarul úgy írjuk a helységneveket, ahogyan az a nyelvhasználatban meghonosodott, s ahogyan a történelmi okmányokban is fellelhető. Orosz, illetve ukrán nyelven történő átírásuk esetén cirill betűket alkalmaznak, természetesen figyelembe véve a nyelvek fonetikai és morfológiai szabályait, pl.: Császlóc – Csaszlivci, Barkaszó – Barkaszovo, Bökény – Bekeny.
2. A többemlű helységneveket a magyar helyesírási gyakorlatnak megfelelően írjuk, ukrán és orosz nyelven a jelzős köznévi előtag lefordítandó, pl.: Feketepatak – Csornij Potyik, Kisbégány – Mala (Malaja) Begany, Nagydobrony – Velika (Velikaja) Dobrony.
3. Az ukrán települések nevét a magyar nyelv fonetikai és morfológiai szabályainak megfelelően átírásban használjuk, pl.: Volovec – Volóc, Kvaszovo – Kovászó, Szvaljava – Szolyva, Verjaca – Veréce stb.
4. Az ukrán helységnevekben a köznévi eredetű jelző magyarra fordítandó, pl.: Mala Kopanya – Kiskopány, Verhnyi Remeti – Felsőremete stb.
5. A főnévi alakú helységnevek az ukrán irodalmi nyelvben -e végződést kapnak: Ardanove, Berehove, Mukacseve. Kárpátalján viszont az -o végző-

⁷⁰ Beregszászi Anikó: *Magyar helységnevek...*, 1997, i. m. 358. o.

⁷¹ Lizanec Péter: *A nép kultúráját...*, 1991, i. m. 4. o.

⁷² Uo.

déses formájuk honosodott meg: Ardanovo, Berehovo, Mukacsevo. Véleményünk szerint ezt figyelembe kell venni, s nem szabad erőltetni az -e végződés használatát. Kivételt képeznek azok a településnevek, amelyek a régi -oe végződéses formából alakultak: Verbovoje – Verbove, Hlubokoje – Hlubokeye, Gyilovoje – Gyilove, Dubovoje – Dubove stb.

A KMKSZ-en belül az Anyanyelvi és Nyelvpolitikai Bizottság kezdett el foglalkozni a kárpátaljai magyar helységnevek használata kapcsán felmerülő kérdésekkel, melyek rendezése céljából 1990. szeptember 25-én levélben fordult az Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetéhez, állásfoglalást kérve néhány vitatott kérdésben:⁷³

1. A történelmileg többtagú, ám a mai beszélt nyelvben többnyire rövid formájában használatos helynevek hosszú vagy rövid változatának használata ajánlatos-e az írott (hivatalos-félhivatalos) nyelvben, pl.: Beregdéda – Déda, Mezőkasszony – Kasszony, Sárosoroszi – Oroszi, Makkosjánosi – Jánosi, Tiszaújlak – Újlak stb.
2. Helyes-e a történelmi magyar elnevezés használata azokban a községekben, amelyekben ma már elenyésző a magyar lakosság száma, pl.: Beregszentesmihályos – Csinagyijevo, Ökörmező – Mizshirja, Királymező – Uszty-Csorna, Bercsényfalva – Dubrinycs stb.
3. Eldönthető-e egyes, többféle helyesírással használatos magyar helynévről, hogy melyik a helyesebb forma (a helyi lakosok többnyire az elsőként felsorolt változatot részesítik előnyben): Bányó – Bányu, Borzsova – Borzsava stb.
4. A helynevekhez kapcsolódó helyragok használata számos esetben eltér a helyi nyelvhasználatban és az adott nyelvterületen kívül élő magyarul beszélők körében, például a helyi lakosok a következő formákat részesítik előnyben: Beregszászba, -ban; Gálócba, -ban stb. a megfelelő -ra, -re, -on, -en, -ön rag helyett. Melyik ragváltozathoz ajánlatos ragaszkodnunk ezekben és a hasonló esetekben?

Az MTA Nyelvtudományi Intézete 1990. november 20-i állásfoglalását hamarosan megküldte a KMKSZ Anyanyelvi és Nyelvpolitikai Bizottsága részére. Ebben az Intézet örömet fejezve ki, hogy most már Kárpátalján is lehetőség van a helyi

⁷³ A KMKSZ Anyanyelvi és Nyelvpolitikai Bizottsága által az MTA Nyelvtudományi Intézet igazgatójának küldött levél. Ungvár, 1990. szeptember 25. (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Hodinka Antal Intézet. Irattár.)

magyar nyelvű sajtóban és a hivatalos érintkezésben a magyar helynevek használatára az alábbi javaslatokat fogalmazta meg a vitáskérdések rendezése céljából:⁷⁴

1. A magyar helyneveket a magyar helyesírás szabályai szerint írjuk le, például a településneveket mindig egybeírjuk (Tiszaújlak, Makkosjánosi stb.), a bennük előforduló közzavak is köznyelvi változatban épülnek be a tulajdonnévbe (szőlős, kút, víz stb.).
2. A kétséget kizáró azonosítás szempontjából szükséges, hogy a magyar nyelvterületen máshol is előforduló egyelemű nevek megkülönböztető előtagot kapjanak. Éppen ezért az Oroszi, Újlak, Jánosi stb. települések esetében a hosszabb névváltozat használata javasolt: *Sárosoroszi, Tiszaújlak, Makkosjánosi stb.* Így előfordul ugyan az az eset, hogy a helybeli lakosság névhasználata eltér a sajtóban megjelenő hivatalos névtől, de ez – reméljük – nem okoz különösebb problémát. Magyarországon is számtalan példa van erre, pl.: hivatalosan Balatonszabadi, a helyi használatban azonban csak Szabadi.
3. Természetes a történelmi magyar név hivatalos közigazgatási névként, a falu határában a helységnévtáblán is való használata olyan községekben, ahol megfelelő létszámú magyar lakosság él. A magyar nyelvű sajtóban és a szóbeli kommunikáció során azonban nem hivatalos névként ajánlatos a jelentős történelmi múltra visszatekintő magyar név megőrzése akkor is, ha a településnek a hivatalos közigazgatási neve nem magyar, pl.: az Ökörmező. Ilyen szempontból elfogadhatónak tartjuk, hogy a Csinagyijevó, Uszty-Csorna hivatalos név mellett a magyarok ezeket a falvakat Szentmiklós, Királymező néven emlegetik. (Lásd például: hivatalos név Bratislava, a magyar nyelvben pedig Pozsony.). Előfordulhat, hogy a fiatalabb nemzedék a régebbi magyar neveket nem ismeri, ezért azonosítási zavarok keletkezhetnek. Föltételezzük azonban, hogy kellő idő elteltével – amikor már ezek a nevek is bekerülnek a mindennapi használatba – a kommunikációs zavarok is megszűnnek.
4. A településnevekhez kapcsolódó határozóragok közül mind a -ba, -be, mind a -ra, -re elfogadható, sem az egyiket, sem a másikat nem tekinthetjük köznyelvi normán kívülinek. Hogy melyik névhez járul a -ba, -be és melyikhez a -ra, -re, azt mindig a helyi használat dönti el, a sajtó nyelvében is az adott település és környékének gyakorlatát kell követni.

⁷⁴ A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének levele a KMKSZ Anyanyelvi és Nyelvpolitikai Bizottsága részére. Budapest, 1990. november 20. (II. Rákóczi Ferenc Kárpáljai Magyar Főiskola, Hodinka Antal Intézet. Irattár.)

5. A településnevek helyes használata érdekében célszerű összeállítani minél előbb a kárpátaljai magyar településnevek, hegy- és víznevek jegyzékét, amelyet nyomtatásban is közzé kell tenni. Ez a felsorolás foglaljon állást abban a kérdésben is, hogy melyik magyar név tekinthető közigazgatási szempontból hivatalosnak (a magyarok által vagy magyarok által is lakott településeken), és melyik név ajánlott nem hivatalos használatra ott, ahol magyar lakosság már nem él.

Az állásfoglalás alapján a KMKSZ Anyanyelvi és Nyelvpolitikai Bizottsága azonnal hozzájárult a Kárpátalja magyar földrajzi neveit tartalmazó jegyzék összeállításához, hogy az érdeklődők számára támpontul szolgálhasson a helyes nyelvhasználathoz.⁷⁵ Mindeközben a KMKSZ Beregszászi járási szervezete – a Szovjetunió-szerte meginduló településnév-visszaállítási mozgalmak példáját követve – már 1990 nyarán és őszén népszavazásokat, közvélemény-kutatásokat kezdeményezett a járás majdnem minden magyarlakta településén a korábbi, 1946-ban megváltoztatott helységnevalakok visszaállítása érdekében. A népszavazásokon a lakosság mindenütt a korábbi, történelmi magyar név hivatalos használatba történő visszaállítását mellett foglalt állást, ami a helyi, majd a járási tanács tudomásul vett és határozatban szentesített. A törvényeknek megfelelően a járási tanács e határozatát a területi tanács elé terjesztette, hogy az továbbítsa azt a Legfelsőbb Tanácsba.⁷⁶

A KMKSZ és a Szovjet Hungarológiai Központ nem egyeztetett egymással, aminek következtében hónapokig tartó huzavona után a területi tanács elnökhelyettese, Jurij Vorobec 1990. december 6-án levelet intézett az ungvári Központ-hoz, mint az ukrainai illetékes tudományos intézményhez, s állásfoglalást kért a Beregszászi járás 19 település történelmi neveinek eredetéről, azok helyes ukrán és magyar átírásáról.⁷⁷ A KMKSZ Beregszászi járási szervezetének elnöke azonban értetlenül fogadta, hogy a magyar településnevek véleményezésére a területi tanács a Hungarológiai Központot kérte fel. Szerinte ugyanis nem évszázadokkal korábbi, már feledésbe merült településnevek rekonstruálásról volt szó, hanem általánosan használt, de a hivatalos használatban durván eltorzított névalakok visszaállításáról. Úgy gondolta, hogy a magyar településnevek ukrán nyelvű fonetikus átírását kellett volna csak ellenőriztetni az Ungvári Állami Egyetem ukrán nyelvi tanszékével.⁷⁸ A területi tanács felkérésére a Hungarológiai Központ

⁷⁵ Móricz Kálmán: *Hogyan helyes?...*, 1990, i. m. 3. o.

⁷⁶ Ijjas Mihály: *Politikai akadályokkal szembesülve*, 2006, i. m. 390. o.

⁷⁷ Lizanec Péter: *Helységnevek Kárpátalján*, 1990, i. m. 3. o.

⁷⁸ Ijjas Mihály: *Politikai akadályokkal szembesülve*, 2006, i. m. 390. o.

ugyanakkor kialakította – fentebb már ismertetett – saját álláspontját a kérdéssel kapcsolatban, majd nekilátott a terület minden egyes településéről egy olyan kimutatás elkészítéséhez, amely alapján a területi tanács végrehajtó bizottsága elbírálhatta (jóváhagyhatta) a visszaállítandó történelmi neveket.⁷⁹

Ezt követően újabb kérdések, problémák tucatjai kerültek felszínre.⁸⁰ Egyáltalán mi számít történelmi névnek? Mely állapotot kell kiindulási pontnak tekinteni a hivatalos név megállapításakor? Mi az, hogy hivatalos név? Vajon beszélhetünk-e magyar hivatalos településnévről, míg a magyar nyelv maga nem számít hivatalosnak? Ki jogosult a hivatalos név megállapítására, rögzítésére: a lakosság, a hatóság, netán valamilyen tudományos testület? Hol, mely területeken és milyen falvak, városok esetében van létjogosultsága a magyar hivatalos névnek? Hány hivatalos neve lehet egy településnek?

A legproblematisabb azonban a KMKSZ és a Szovjet Hungarológiai Központ közötti szembenállás volt. Bár mindkét intézmény hangsúlyozta a települések történeti neveinek visszaállítását, eltérően értelmezték a történeti név fogalmát.⁸¹ A KMKSZ az 1898–1912 között lezajlott törzskönyvezéskor megállapított, hosszabb, előtaggal ellátott magyar településneveket tekintette történeti névnek,⁸² míg a Hungarológiai Központ a települések névalakjainak első és azt követő előfordulásait őrző levéltári okiratok vizsgálatára alapozott,⁸³ s a történeti elv elsődlegességét tekintve kiindulási pontnak a korábbi, rövidebb névformák mellett foglalt állást.⁸⁴ A KMKSZ továbbá sérelmezte a Hungarológiai Központ túlzott tudomány-központúságát, a maga részéről egy-egy település történelmi nevének visszaállításakor a helyi lakosság véleményét, azaz a szokásjogot tartotta elsődlegesnek.⁸⁵ Mindemellett, a KMKSZ nem értett egyet bizonyos kárpátaljai településneveknek a Hungarológiai Központ által javasolt magyar és ukrán nyelven történő átírásával sem, így a megoldást a kettős névalakok használatában látta, vagyis abban, hogy minden településnek legyen egy hivatalos államnyelvi és egy hivatalos magyar megnevezése, amelyet a városok esetében – tekintettel a nemzetiségi megosztottságra – a Szovjet Tudományos Akadémia Nyelvtudo-

⁷⁹ Bíró Andor: *Kárpátalja településeinek...*, 1993, i. m. 138. o.

⁸⁰ Móricz Kálmán: *Hogyan helyes?*, 1990, i. m. 4. o.

⁸¹ Beregszászi Anikó: *Magyar helységnevek Kárpátalján...*, 1997, i. m. 359.

⁸² Móricz Kálmán: *Hogyan helyes?*, 1990, i. m. 3. o.

⁸³ Lizanec Péter: *Még egyszer...*, 1992, i. m. 4. o.

⁸⁴ Móricz Kálmán: *Hogyan helyes?*, 1990, i. m. 4. o.

⁸⁵ Móricz Kálmán: *Csak kellő tisztelettel...*, 1991, i. m. 2. o.

mányi Intézete is támogattott.⁸⁶ A kettős névalakok használatát azonban a hatályos 1989-es ukrainai nyelvtörvény nem tette lehetővé, mivel csak egy hivatalos névalakot engedélyezett a településeknek.⁸⁷ Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy míg a hatóságok a törvényre hivatkozva a kétnyelvű település-névhasználat ellen voltak, addig az a gyakorlatban zavartalanul élt, hisz valamennyi községnek két hivatalos neve volt: egy orosz és egy ukrán nyelvű.⁸⁸

A kárpátaljai magyar településnevek problémáiról, de a véleménykülönbségek elsimítása érdekében a KMKSZ, a Szovjet Hungarológiai Központ és a Magyar-sághkutató Intézet (Budapest) 1991. május 11-én Ungváron szakmai tanácskozást rendezett. A tanácskozáson – szem előtt tartva a szovjetunióbeli, valamint a nemzetközi jogi és közigazgatási gyakorlatot – a kárpátaljai helységnevéhasználat alapelveinek nyelvészeti, térképészeti és történeti szempontok alapján történő megvitatása eredményeként összesen 8 pontból álló állásfoglalást dolgoztak ki:⁸⁹

1. A nemzetközi gyakorlatban soknemzetiségű területeken elfogadott tény a hivatalos nevek több nyelven történő párhuzamos használata. Kárpátalján, tekintettel az itt élő népekre és nemzetiségekre, kívánatos a fenti gyakorlat általánossá tétele.
2. A párhuzamos hivatalos névéhasználat legyen elfogadott a közigazgatási gyakorlatban is: nemzetiségi településeken a helységnevévtáblán, a tanács hivatalos bélyegzőjén, a bélyegző használatára jogosult más intézmények és testületek pecsétjein, valamint a hivatalos névéhasználatot megkövetelő egyéb helyzetekben.
3. Az együtt élő népek egymás iránt tanúsított toleranciája bizonyítékának tekintjük a települések relatív kisebbségben levő nemzetiségeinek anyanyelvi névéhasználatát. Kívánatosnak tartjuk tehát, hogy mindazon települések esetében lehetőség nyíljon a kisebbségben levő lakosság névéformáinak hivatalos használatára, ahol a helységen belüli arányuk eléri az 5%-ot vagy az 1000 főt.
4. A nemzetiségi nyelvhasználatból hivatalossá tett neveket minden nyelv a maga tulajdonnév-alkotási szabályai szerint alakítja pl.: Kisbégány – Malaja Begany; Apsa de Jos – Nyizsnya Apsa; Aknaszlatina – Szolotvino – Slatina Ocna.

⁸⁶ Uo. 2. A kérdésre vonatkozóan egyelőre csak a sajtóra tudunk támaszkodni, a mélyebb hátteret még nem sikerült feltárni.

⁸⁷ Botlik József – Dupka György (szerk.): *Magyarlakta települések...*, 1993, i. m. 289–293. o.

⁸⁸ Moór: *A vita még nem dőlt el*, 1991, i. m. 10. o.

⁸⁹ *Kárpátalja településneveiről (Állásfoglalás)*. Kárpátalja, 1991. május 9. 4. o.

5. A helységnevek alkalmazásában el kell különíteni három névhasználati szintet egymástól. A hivatalos nyelvi szint mellett mind az írott, mind a beszélt nyelvben élhetnek a történetileg kialakult névformák is, függetlenül az érintett települések nemzetiségi összetételétől. A harmadik szinten a települések önelnevezése nem igényel semmiféle külső beavatkozást.
6. A munkálatok megkönnyítése érdekében minél előbb készüljön el a kárpátaljai magyar településnevek azonosító jegyzéke, amelyen belül legyenek megjelölve a hivatalos használatra szánt nevek.
7. Készüljön el Kárpátalja helységneveinek történeti névtára, amely időrendben tartalmazza a helységneveket első előfordulásuktól napjainkig, ideértve a természetes névformákat és a nyelvekben előforduló összes hivatalos névalakot.
8. A fenti feladatok ellátására és összehangolására alakuljon tanácsadó testületként Kárpátalján földrajzinév-bizottság.

A fentiek ellenére a nézetkülönbségek egy része a tanácskozás után is fennmaradt, s a magyarlakta települések történeti neveinek hivatalos rangra emelése vonatottan haladt.⁹⁰ A két szervezet között továbbra sem volt egyetértés a magyarlakta települések történeti névalakjai, s azok hivatalos ukrán nyelvű átírása terén. Az ungvári Hungarológiai Központ például a Beregszászi járásban a helységnevek ügyének rendezése céljából tartott referendumokon a helyi lakosság által támogatott hosszabb történeti névalakokkal (Mezőkaszony, Sárosoroszi, Nagymuzsaly, Nagyberg, Beregdéda, Beregsom stb.) szemben a rövidebb, előtag nélküli névformák (Kaszony, Oroszi, Muzsaly, Bereg, Déda, Som stb.) visszaállítását javasolta.⁹¹ A Központ igazgatója, Lizanec Péter a beregszászi településnevek hivatalos ukrán nyelvű átírásával kapcsolatban pedig azt állította, hogy a lakosság a Nagy Bihany (Нодь Бигань), Jánosi (Яноши), Koszony (Косонь), Vári (Вари) eltorzított településneveket jelölte meg hivatalos használatra az általuk javasolt helyes Velika Bihany (Велика Бийгань), Janosovo (Яношово), Koszino (Косино), Varijevo (Варієво) helyett. A KMKSZ beregszászi járási szervezetének elnöke, Dalmay Árpád ugyanakkor rámutatva a Központ bizonyos pontatlanságára megjegyezte, hogy a valóságban a lakosság a Nagybégány (Наьбегань), Makkosjánosi (Маккошыноши), Mezőkaszony (Мезикасонь) nevek mellett voksolt, sőt az állítólagos Varijevo névalak megváltoztatását pedig senki sem kérte, ugyanis

⁹⁰ Beregszászi Anikó: *Magyar helységnevek...*, 1997, i. m. 360. o.

⁹¹ Ijjas Mihály: *Politikai akadályokkal szembesülve*, 2006, i. m. 392. o.

ilyen nevű település nem volt Kárpátalján, Vári nevét nem sikerült elszlávosítani, a szovjet időben is ukránul hivatalosan Vári (Вари) volt.⁹²

A Hungarológiai Központ a népszavazások eredményeivel olykor ellenkező javaslatokkal állt elő, így hátráltatta a magyar településnevek visszaállítási folyamatát.⁹³ Hetekbe, hónapokba telt mire a megyei tanács elfogadta és továbbítani tudta a Legfelsőbb Tanács felé a helységnevek ügyében kialakított határozatát. A tanács nemzetiségi bizottságának egyik 1991. évi nyári ülészakán Iván Hricak, a bizottság elnöke emlékeztette a képviselőket, hogy mennyire bonyolult, sőt kényes témához nyúltak, amikor egyes települések történelmi nevének visszaállítását kezdeményezték, mivel a tanács korábbi ülészakát is kénytelenek voltak elnapolni a konszenzus hiánya, a nézetek eltérése miatt.⁹⁴ A KMKSZ beregszászi járási szervezetének elnöke, Dalmay Árpád szerint a területi tanács javára volt írható, hogy végül több esetben sem a Hungarológiai Központ által javasolt névalakokat, hanem a helyi szinteken megállapított helységneveket vette alapul a Legfelsőbb Tanács felé továbbított határozatában.⁹⁵

Más körülmények is akadályozták a népszavazás eredményeinek megvalósulását. Egyes ukrán szervezetek (elsősorban a nemzeti irányvonalat képviselő népfreontos RUH és a kultúraegyesületi Proszvita) tiltakoztak a magyarosítási kísérletek ellen. A zömében magyarok lakta települések nevének megváltoztatását tekintették „magyarosításnak”, míg a magyar szempont a szlávosított nevek történelmi magyar nevekre cserélése volt.⁹⁶

A kárpátaljai magyar kisebbségnek a magyar helységnevéhasználat mellett tanúsított kiállásának köszönhetően 1989 és 2000 között végül Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa 4 alkalommal is pozitív döntést hozott a kárpátaljai magyarlakta települések történelmi neveinek visszaállítása ügyében, melynek eredményeként 39 község kapta vissza eredeti magyar nevét, egy-kettő kivételével, ugyanis Badaló és Bányó esetében felemás megoldás született, míg az előbbi hivatalos neve Bodo-lovo, addig az utóbbi Bányovo lett (ld. 1. táblázat).

⁹² Uo. 393. o.

⁹³ Uo. 392. o.

⁹⁴ Moór: *A vita még nem dőlt el*, 1991, i. m. 10. o.

⁹⁵ Ijjas Mihály: *Politikai...*, 2006, i. m. 392. o.

⁹⁶ Uo. 392. o.

**1. táblázat. Kárpátaljai magyarlakta települések történeti-magyar neveinek
visszaállítása Ukrajna Legfelsőbb Tanácsának rendeletei alapján
1989 és 2000 között**

Rendelet dátuma	Járás	Régi településnév	Új településnév
1991. február 22. ⁹⁷	Ungvári	1. Javorove/Яворове 2. Mineralne/Мінеральне	– Eszeny/Есень – Tiszaásvány/Тисаашвань
1991. szeptember 21. ⁹⁸	Beregszászi	1. Hrabariv/Грабарів 2. Zasztavne/Заставне 3. Zmijivka/Зміївка 4. Luzsanka/Лужанка 5. Nove Szelo/Нове Село 6. Bodoliv/Бодолів	– Halábor/Галабор – Zápszony/Запсонь – Kígyós/Kідьош – Asztély/Aстей – Beregújfalú/Берегуйфалу – Badalovo/Бадалово ⁹⁹
1995. március 2. ¹⁰⁰	Beregszászi	1. Vuzlove/Вузлове 2. Harazyivka/Гараздівка 3. Derenkovec/Деренковець 4. Dzvinkove/Дзвінкове 5. Gyidove/Дідове 6. Dobroszilja/Добросілля 7. Ivanyivka/Іванівка	– Batyovó/Bатьово ¹⁰¹ – Gút/Гут – Som/Шом – Harangláb/Горонглаб – Déda/Дийда – Bene/Bене – János/Яноші

⁹⁷ Az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének rendelete Kárpátalja Ungvári járásához tartozó települései régi-történelmi neveinek visszaállításáról. Kijev, 1991. február 22. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/765-12> (2014-03-21.)

⁹⁸ Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének rendelete Kárpátalja Beregszászi járásához tartozó települései régi-történelmi neveinek visszaállításáról. Kijev, 1991. szeptember 21. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1592-12> (2014-03-21.)

⁹⁹ A település eredeti történeti neve Badaló, így ez esetben csak felemás megoldás született, hisz csupán annyi változott, hogy a hivatalos iratokban Bodoliv helyett Badalovo néven szerepel. Ezzel ugyanakkor megmásították a népszavazás eredményét, a Badalói Községi Tanács és a Beregszászi Járási Tanács határozatát, amely a Badaló mellett foglalt állást. Ijjas Mihály: *Politikai ...*, 2006, i. m. 390. o.

¹⁰⁰ Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének rendelete Kárpátalja Beregszászi, Nagyszőlősi, Munkácsi és Ungvári járásaihoz tartozó települései történelmi neveinek visszaállításáról. Kijev, 1995. március 2. <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/137/95-пв> (2014-03-21.)

¹⁰¹ A település eredeti történeti neve Bányó, így ez esetben is csak felemás megoldás született, hisz csupán annyi változott, hogy a hivatalos iratokban Vuzlove helyett Batyovoként szerepel.

Rendelet dátuma	Járás	Régi településnév	Új településnév
1995. március 2.	Beregszászi	8. Lipove/Липове	– Hetyen/Тетен
		9. Koszini/Косини	– Kaszonyo/Косонь
		10. Szonyacsne/Сонячне	– Kisporovo/Мале Попово
		11. Csetove/Четов	– Csetfalva/Четфалва
	Nagyszőlősi	1. Julivci/Юлівці	– Gyula/Дюла
	Munkácsi	1. Driszina/Дрисіна	– Dercen/Дерцен
		2. Liszkove/Ліскове	– Fornos/Форнош
		3. Rivne/Рівне	– Szernye/Серне
	Ungvári	1. Derevci/Деревці	– Bátfa/Барфа
		2. Komarivci/Комарівці	– Palágykomoróc/ Паладь-Комарівці
		3. Pavlove/Павлове	– Palló/Pалло
		4. Prikordonne/Прикордонне	– Botfalva/Ботфалва
5. Szolonci/Солонці		– Kisszelmenc/Малі Селменці	
6. Sztrumkivka/Струмківка		– Sűrte/Сюрте	
7. Tiszjanka/Тисянка		– Tiszaágtelek/Тисаагтелек	
8. Cehlivka/Цеглівка		– Téglás/Тийглаш	
2000. október 19. ¹⁰²	Nagyszőlősi	1. Bobove/Бобове	– Tiszabökény/Тисобикень
		2. Bratovo/Братово	– Batár/Ботар
		3. Gyivicsne/Дівичне	– Forgolány/Форголань
		4. Gyakovo/Дяково	– Nevetlenfalu/Неветленфолу
		5. Zabolotta/Заболоття	– Fertősalmás/Фертешолмаш
		6. Klinove/Клинове	– Akli/Оклі
		7. Klinovecka Hora/ Клиновецька Гора	– Aklihegy/Оклі Гедь
		8. Petrovo/Петрово	– Péterfalva/Пийтерфолво

Elmaradt ugyanakkor Beregszász hivatalos nevének megváltoztatása, annak ellenére, hogy a KMKSZ Beregszászi járási szervezete kezdeményezésére már 1990. november 25-én népszavazást tartottak a kérdésben.¹⁰³ Kárpátalja egyet-

¹⁰² Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének rendelete Kárpátalja Nagyszőlősi járásához tartozó települései történelmi neveinek visszaállításáról. Kijev, 2000. október 19. <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2060-14> (2014-03-21.)

¹⁰³ Ijjas Mihály: *Politikai...*, 2006, i. m. 390. o.

len magyar többségű városában 20 841 szavazásra jogosult polgárból 13 842 vett részt, akik közül 12 451 igennel, 1001 nemmel szavazott, illetve 384 szavazólap érvénytelen volt. Vagyis a szavazásra jogosultak 66%-a ment el szavazni, akik 89,9%-a támogatta a Beregszász, történeti városnév visszaállítását. A népszavazás eredményét azonban a Legfelsőbb Tanács nem hagyta jóvá arra hivatkozva, hogy Ukrajnában 1990-ben még nem volt hatályos, referendumról szóló törvény, így a településnév-változtatásról mindössze csak közvélemény-kutatást tarthattak a helyi lakosság részvételével.¹⁰⁴ 20 évvel később, 2010. október 31-én újabb népszavazást tartottak a város Beregszász történeti nevének visszaállítása érdekében, azonban – a korábbi referendumhoz hasonlóan – annak eredménye is érvénytelennek bizonyult, mivel az igennel szavazók száma nem haladta meg a résztvevők 50%-át.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Fogarasi: *Berehovo...*, 2010. i. m.

¹⁰⁵ A Beregszászi Városi Tanács 2010. július 9-i ülésén a polgármester indítványára egyhangúan megszavazta, hogy ismételt kezdeményezzék a város történelmi nevének visszaállítását a még 1990-ben megtartott helyi népszavazás eredményére hivatkozva. A város név-változtatásának kérelmét július 12-én a polgármesteri hivatala be is nyújtotta a Kárpátaljai Megyei Tanácshoz, mivel a hatályos törvények szerint azt jóvá kellett hagynia a megyei közgyűlésnek, azután pedig a Legfelsőbb Tanácsnak is. A megyei tanács azonban napirendre sem tűzte az indítvány megvitatását a felterjesztett dokumentumok hiányosságára és az 1991-es az országos és helyi népszavazásokról szóló törvényre hivatkozva. (Tóth Ferenc: A megyei tanács... 2010, i. m.) Ezt követően a Beregszászi Városi Tanács határozatot fogadott el egy újabb népszavazás rendezéséről Beregszász történeti nevének visszaállítása céljából, amelyre a helyhatósági választásokkal egyidejűleg, 2010. október 31-én került sor. A Választási Bizottság által közreadott hivatalos adatok szerint 19 563 szavazásra jogosult beregszászi lakosból 10 062 vett részt a népszavazáson, vagyis a szavazásra jogosult 51,4%-a. Beregszász történeti nevének visszaállítására 4688-an adták voksukat, azaz a szavazásban résztvevők 46,6%-a. Ellene 4358-an szavaztak, azaz 330-al kevesebben. Mindezek alapján több kárpátaljai és magyarországi hírforrásban azt olvashattuk, hogy a hatályos törvények értelmében Beregszásznak vissza kell kapnia a történeti nevét, mivel a referendum érvényes volt és többen szavaztak „Igen”-nel, mint „Nem”-mel. A Zakarpattye hírportál azonban az „országos és helyi népszavazásokról” szóló törvény IV. fejezetének 41. cikkelyére – azaz „a népszavazásra bocsátott kérdés, törvénytervezet akkor tekintendő elfogadottnak, ha arra a szavazásban résztvevők többsége adja a voksát” – hivatkozva rámutatott, hogy bár a népszavazás érvényes volt, az még sem tekinthető eredményesnek. Ugyanis az adott esetben ehhez 5033 „Igen” szavazatra lett volna szükség. Beregszász történeti nevének visszaállítására azonban csak 4688 szavazó adta voksát. Tehát a város történeti nevének visszaállításáról rendezett referendum bár érvényes volt, hisz a szavazásra jogosultak részvételi aránya 51,4%-os volt, azonban eredménytelennek tekintendő, ugyanis a szavazásban résztvevőknek csak a 46,6%-a támogatta a névváltoztatást. Ugyanakkor gyanúsán sok volt az érvénytelen szavazólap, számuk 1016-ot (10%-ot) tett ki. Ilyesmire korábban nem volt példa, mivel

Összegzés

Kárpátalja területén a 20. századi történelmi fordulatok a helységnevekben is változásokat hoztak. Sorrendben az ötödik reform a szovjet éra végén, a korábbiaktól eltérően alulról jövő kezdeményezésként indult, de a hivatalossá tétel már a független Ukrajna idején következett be. A kárpátaljai magyarság a hatályos nemzetközi és ukrainai jogszabályok adta lehetőségek révén a helyi tanácsok által kiírt népszavazásokon kezdeményezte a kárpátaljai magyarok települések eredeti történelmi nevének a visszaállítását. A népszavazások eredményeit a helyi önkormányzatok az alkotmány értelmében az ukrán parlamenthez, mint jóváhagyásra illetékes szervhez továbbították.

A helységnevek ügyét két intézmény vállalta fel: a KMKSZ, mint a kárpátaljai magyarság érdekvédelmi szervezete, a településnevek ügyében rendezett népszavazások főkezdeményezője; és a Szovjet Hungarológiai Központ, mint a hatóságok részéről felkért, a népszavazások eredményeként megállapított községneveket véleményező tudományos testület. A két szervezet nem képviselt azonos álláspontot, ezek közelítését az Ungváron 1991 májusában összehívott nemzetközi szakmai tanácskozás is kevésbé tudta elősegíteni. A nézeteltérés leginkább a települések történelmi neveinek meghatározásából adódott. Míg a KMKSZ az 1898–1912 között végrehajtott törzskönyvezéskor megállapított hosszabb, megkülönböztető előtaggal ellátott névalakokat tekintette történelmi névnek a helyi lakosság vélemé-

az érvénytelen szavazólapok aránya általában legfeljebb 1–2%-ot szokott elérnie. A Zakarpattye hírportál szerint, így nem zárható ki a népszavazás eredményeinek meghamisításának lehetősége sem. Érvénytelennek ugyanis olyan szavazólapokat kell tekinteni, melyeken a szavazó mindkét lehetséges választ megjelölte, vagy egyiket sem „ikszelte be”. A másik lehetséges oka ennek az eredménynek az lehetett, hogy az ukrán nemzetiségű szavazóknak magyar, a magyar nemzetiségűeknek ukrán nyelvű szavazólapot adtak, melyekkel nem tudtak mit kezdeni. Már a szavazás napján is többen szóvá tették ezt. (I. Gy.: Eredménytelen volt..., 2010, i. m. 2. o.; Берегівці таки не підтримали перейменування Берегова на Бєрєсас, 09.11.2010. <http://zakarpattya.net.ua/News/75177-Berehivtsi-taky-ne-pidtry-maly-pereimenuvannia-Berehova-na-Berehsas> (2014-07-09)) A szélsőjobboldali Szvoboda párt kárpátaljai szervezetének elnöke, Oleg Kucin is bírálta a népszavazás törvényességét. Szerinte a referendum három ponton is sértette az ukrán törvényt: a szavazólapokon az ukrán mellett magyar nyelvű szöveg is szerepelt, továbbá a feltett kérdés ukrán és magyar nyelvű változata nem volt azonos, illetve az „Igen” és a „Nem” válaszok jelölésére a szavazólap eligazító szövege nem a megfelelő szavak jogszabályban előírt áthúzását, hanem a „kipipálását” javasolta. (Az ukrán nacionalisták érvényteleníténiék a beregszászi népszavazás eredményét. MTI, 2010. november 3. http://www.galamuscsoport.hu/tartalom/cikk/36355_az-ukran-nacionalistak-ervenytelenitenek-a-beregszaszi-nepszavazas-eredmenyet (2014-07-09))

nyét elsődlegesnek tartva, addig a Hungarológiai Központ a korábbi, rövidebb – előtag nélküli – névformák mellett foglalt állást a tudományos szempontokat mérvadónak tekintve. A KMKSZ a megoldást a kettős névalakok használatában látta, azaz minden településnek legyen egy hivatalos államnyelvi és egy hivatalos magyar megnevezése. Ezt azonban hatályos 1989-es ukrajnai nyelvtörvény nem tette lehetővé, mivel az csak egy hivatalos névalakot engedélyezett a településeknek. Ennek következtében a kezdeményező és a véleményező álláspontja nem mindig egyezett, amely jelentősen hátráltatta a magyarok települések történeti neveinek visszaállítását, megnehezítve a hatályos törvények szerint eljárni köteles hatóságok munkáját is. A megyei tanács ugyanakkor az esetek többségében nem a Hungarológiai Központ által javasolt névalakokat, hanem a helyi szinteken megállapított helységneveket vette alapul és továbbította a Legfelsőbb Tanács felé.

A vizsgált időszakban Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa így csaknem félszáz kárpátaljai magyarokta település eredeti történelmi nevének visszaállítását hagyta jóvá, csak egy-két esetben született elutasító határozat. Azonban ezek mind falvak (községek, nagyközségek) voltak. Egyetlen város, Beregszász esetében nem sikerült a helyreállítás. Két alkalommal is rendeztek népszavazást a kérdésben. Az első 1990. évi referendumon a szavazásra jogosultak 66%-a jelent meg, akiknek 89,9%-a támogatta a Beregszász, azaz a történeti városnév visszaállítását. A népszavazás eredményét azonban referendumról szóló hatályos törvény hiányában Kijev érvénytelennek minősítette, ami azt sejteti, hogy bizonyos esetekben a helységnevek ügyéből a hatalom politikai kérdést kreált. A második 2010. évi népszavazáson a szavazásra jogosultak részvételi aránya már csak 51,4%-os volt, akiknek mindössze 46,6%-a támogatta a névváltoztatást, így a már hatályban lévő országos és helyi referendumokról szóló törvény értelmében az eredménytelennek bizonyult. Itt ugyanakkor lényeges megjegyeznünk, hogy gyanúsán sok volt az érvénytelen szavazólapok száma. A problémák ellenére az elért eredmények a magyarság jelenlétének fontos mérföldkövei.

IRODALOM

- Beregszászi Anikó: Magyar helységnevek Kárpátalján a nyelvi tervezés tükrében. In: B. Gergely Piroska – Hajdú Mihály (szerk.): *A Magyar névtani kutatások legújabb eredményei*. I. Budapest, Gondolat Kiadó, 1997. 356–361. o.
- Bíró Andor: Kárpátalja településeinek történelmi neveiről. In: Lizanec Péter – Horváth Katalin (szerk.): *Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 1993. 134–142. o.
- Jeney Andrásné – Tóth Árpád (szerk.): *A történelmi Magyarország városainak és községeinek névváltozatai az Országos Községi Törzskönyvbizottság iratanyaga alapján (1898–1913)*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1998.
- Bozóki Antal: Földrajzi nevek a nemzetközi jogban. In: Cehák Kálmán – Szakma József – Bozóki Antal (szerk.): *Délvidéki/Vajdasági Magyar Helységnevek*. Újvidék, Atlantis Kiadó, 2000. 32–33. o.
- Botlik József – Dupka György (szerk.): *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 1993.
- Csernicskó István – Ferenc Viktória: A kisebbségi nyelvhasználat jogi keretei és azok gyakorlati alkalmazhatósága Kárpátalján. In: Eplényi Kata – Kántor Zoltán (szerk.): *Térvesztés és határtalanítás. A magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai*. Budapest, Nemzetpolitikai Kutatóintézet – Lucidus Kiadó, 2012. 199–236. o.
- Földi Ervin: Kárpátalja 1939. évi hivatalos helységnevei. In: *Névtani Értesítő*, 1993/15. 106–108. o.
- Ijjas Mihály: Politikai akadályokkal szembesülve. In: Orosz Ildikó (szerk.): *Felsőoktatási támogatások és hasznosulásuk Kárpátalján*. Ungvár–Beregszász, PoliPrint – KMF, 2006. 390–395. o.
- Jeney Andrásné (szerk.): *Történelmi összehasonlító helységnévtár (1773–1913). A történelmi Magyarország északi és észak-keleti megyéi*. 1. k. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal Levéltára, 1998.
- Jeney Andrásné – Tóth Árpád (szerk.): *A történelmi Magyarország városainak és községeinek névváltozatai az Országos Községi Törzskönyvbizottság iratanyaga alapján, 1898–1913*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal Levéltára, 1998.
- Kemenczky Kálmán: *A Slovenskón és Podkarpatská Rusban hatályos magyar és cseh-szlovák jogrendszerbe foglalása. Igazságügyi, közigazgatási és pénzügyi (bankügyi) hármass mutató*. Košice, Athenaeum, 1924.
- Lelkes György: *Magyar helységnév-azonosító szótár*. Baja, Talma Könyvkiadó, 1998.
- Lizanec Péter: A nép kultúráját, hagyományait őrzik. In: *Kárpát Igaz Szó*, 1991. január 19. 4. o.
- Lizanec Péter: Helységnevek Kárpátalján. In: *Ung-vidéki Hírek*, 1990. december 25. 3. o.

- Lizanec Péter: Még egyszer a kárpátaljai helységnevekről. In: *Ung-vidéki Hírek*, 1992. február 18. 4. o.
- Márkus Dezső (szerk.): *Magyar Törvénytár. 1898. évi törvénycikkek*. Budapest, 1899.
- Moór: A vita még nem dőlt el. Beregszász VAGY Beregovo? – Beregszász ÉS Beregovo! In: *Kárpátalja*, 1991. június, 11. sz. (II. évf.) 10. o.
- Móricz Kálmán: Csak kellő tisztelettel... In: *Kárpáti Igaz Szó*, 1991. február 6. 2. o.
- Móricz Kálmán: Hogyan helyes? Megérkezett az MTA Nyelvtudományi Intézetének állásfoglalása a kárpátaljai magyar helységnevekről. In: *Kárpáti Igaz Szó*, 1990. december 2. 3. o.
- Móricz Kálmán: Térjünk vissza a természetes állapotokhoz! In: *Kárpátalja*, 1991. május, 9. sz. (II. évf.) 4. o.
- Nádor Orsolya – Szarka László – Vékás János (szerk.): *A nemzetközi kisebbségvédelem alapdokumentumai 1990–2002*. <http://adattar.adatbank.transindex.ro/> (2014-05-20)
- Oficinskij Román: A szovjet-csehszlovák tárgyalások és egyezmény Kárpátalja sorsáról. In: Fedinec Csilla – Vehes Mikola (főszerk.): *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete – Argumentum Kiadó, 2010. 242–244. o.
- Pálesch Ervin (szerk.): *Cseh-Szlovák törvények és rendeletek gyűjteménye*. Prešov (Eperjes), 1921. 841–845. o.
- Sebestyén Zsolt: Magyar helynévkutatás Kárpátalján. In: *Névtani Értesítő*, 2008/30. 195–202. o.
- Sebők László: *Magyar neve? Határokon túli helységnev-szótár*. Budapest, Arany Lapok Kiadó, 1990.
- Várady Károly (szerk.): *Csonka-Magyarország közigazgatási helységnevtára. Az anyaországot, a visszacsatolt felvidéket, Kárpátalját, Kelet-Magyarországot, Felső-Erdélyt és Délvidéket magába foglaló 10. kiadás*. Budapest, Hornyánszky V. Könyvnyomdája, 1941.
- Vidnyánszky István: Csehszlovák diplomáciai siker. In: Fedinec Csilla – Vehes Mikola (főszerk.): *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete – Argumentum Kiadó, 2010. 44–48. o.

Sándor DOBOS

Hungarian place-names in Transcarpathia: codification attempts and results (1989–2000)

During the 20th century the Hungarian community along with other local ethnic groups living in the territory of Transcarpathia was forced to sustain several governmental changes each of which caused place-names to be changed in the region – mainly due to ideological reasons, without taking cultural traditions, historical backgrounds into consideration. In the given study we are to show and to investigate the changes of the Hungarian place-names of Transcarpathia between 1989 and 2000. Beside the relating specialist literature we use local newspapers as sources, and we are also to analyze the legal environment. Our main aim is to describe the restoration process of the original historical place-names of the Transcarpathian Hungarian community.

Keywords: Transcarpathia, Hungarian minority, place-names, codification

UTÓSZÓ

A Balassi Intézet Márton Áron Kutatói Szakkollégiumi Programja hetedik pályázati ciklusának évkönyvét tartja kezében a kedves Olvasó. A programot ezúttal is az Emberi Erőforrások Minisztériumával közösen hirdettük meg, szoros együttműködésben a Külhoni Magyarok Osztályával. Kiemelt szakmai partnereink a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézete volt.

Örömkre szolgál, hogy a határon túli oktatási feladatok támogatására rendelkezésre bocsátott forrásnak köszönhetően folytathattuk a korábbi munkát, s ennek eredményeképpen kiadhatjuk a *Határhelyzetek* sorozat legújabb kötetét – a kezdeti lépések után immár negyedik alkalommal egységes külső megjelenéssel és igényességre törekvő tartalommal.

A 2013/2014-es tanévben a program célja nem változott: továbbra is a felsőoktatásban tanuló, kiemelkedő tehetségű és szorgalmú hallgatók kutatómunkáját, tudományos tevékenységét kívántuk ösztönözni, publikálási lehetőséget biztosítani számukra. Ösztöndíjban részesültek vezetőtanáraik is, akiket az olajozott, hatékony közös munka érdekében maguk a fiatal kutatók nevezhettek a programba.

A *Közösség és identitás a Kárpát-medencében* címmel meghirdetett program keretében hét témacsoportban vártuk a szülőföldi, illetve magyarországi felsőoktatási intézményekben tanuló hallgatók jelentkezését: *Kisebbségi magyar oktatás* (kisebbségi magyar oktatás kihívásai, kisebbségi oktatáspolitikai elemzések, kisebbségi iskolastatisztikák összegyűjtése és elemzése); *Kisebbségi intézményrendszer és kisebbségi elitek* (kisebbségi intézmények működése, az elitek intézményépítési gyakorlata, a kisebbségi elitek rekrutációja); *Kisebbség-többség viszonyrendszere* (interetnikus viszonyok néprajzi, szociológiai, antropológiai, történeti vizsgálata); *Kisebbség és többség kulturális, művészeti, irodalmi kapcsolatai a Kárpát-medencében* (kapcsolat- és intézménytörténeti elemzések, kulturális transzferek); *A magyar nemzetpolitika kihívásai* (állampolgárság, státustörvény hatása a lokális és regionális közösségekre, a nemzetpolitika gyakorlati megvalósulása a mindennapokban, egyéni, családi stratégiák); *Kétnyelvűség és nyelvhasználat* (nyelvvésztés, nyelvjárásvésztés, nyelvcsere-vizsgálatok kisebbségi közösségekben); *Nyelvi emberi jogok, nyelvpolitika, nyelvi mítoszok, ideológiák elméletben és gyakorlatban* (nyelvpolitikai koncepciók, nemzetpolitikai stratégiák, nyelvtörvények összehasonlító elemzése, revitalizáció).

Örvendetes fejlemény a korábbi pályázati évhez képest, hogy ezúttal kétszerezére nőtt a pályázók száma: a bíráló bizottság 51 érvényes pályázatot értékelt, és 25 pályázót tudtunk ösztöndíjban részesíteni. A nyertesek közül tizenegy hallgató Erdélyből, kilenc Kárpátaljáról, három Felvidékről, két hallgató a Vajdaságból érkezett. Az ösztöndíjasok nagyobb része – tizenöt fő – magyarországi egyetemek, doktoriskolák, tizen pedig magyar nyelven oktató erdélyi felsőoktatási intézmények hallgatói.

A program során a kutatásvezető, Papp Z. Attila (MTA TK Kisebbségkutató Intézet) és a témavezetők – Bárdi Nándor (MTA TK Kisebbségkutató Intézet), Fedinec Csilla (MTA TK Kisebbségkutató Intézet), Hornyák Árpád (MTA BTK Történettudományi Intézet) és Szoták Szilvia (Imre Samu Nyelvi Intézet) – irányításával folyt a szakmai munka. Módszertani konferenciát, beszámoló konferenciát, végül záró konferenciát szerveztünk intézetünkben, a budapesti Márton Áron Szakkollégiumban. A felkészülést komoly műhelymunka, személyes konzultációk sora segítette. Köszönettel tartozunk szakmai vezetőinknek, akik a programban vállalt kötelezettségeiken túl sok esetben neves szakfolyóiratokban való megjelenéshez is segítik pártfogoltjaikat.

Az idei évben is azon voltunk, hogy kutatóink munkáját minél több eszközzel segítsük: most első ízben kaptak lehetőséget az ösztöndíjasok magyarországi és határon túli, más régióbeli kutatóműhelyekkel való megismerkedésre, 10 napos szakmai gyakorlat keretében. Ezúton is köszönjük partnerintézményeinknek, hogy fogadták hallgatóinkat, betekintést nyújtottak intézetük munkájába, rendelkezésre bocsátották könyvtárukat, archívumukat, lehetőséget teremtettek számukra szakmai kapcsolataik bővítésére. Együttműködő partnereink a 2013/2014-es tanév során: Fórum Kisebbségkutató Intézet (Somorja), MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet (Budapest), Nemzeti Kisebbségkutató Intézet (Kolozsvár), Selye János Egyetem Történelem Tanszéke (Komárom), TERMINI Magyar Nyelvi Kutatóhálózat (Szabadka és Kolozsvár helyszínekkel), Vajdasági Magyar Művelődési Intézet (Zenta), II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Fodor István Természet-tudományi Kutatóintézete (Beregszász).

Elismeréssel tartozunk a programban részt vevő tutoroknak, akik szakmai tudásukkal, tapasztalataikkal támogatták ösztöndíjasaink munkáját: Balla Tibor (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest; tutorált hallgató: Suslik Ádám), Bodó Edith Emese (Nagyváradai Egyetem, Nagyvárad; tutorált hallgató: Tötös Áron), Bodó Csanád (Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Budapest; tutorált hallgató: Both Csaba Attila), Csata Zsombor (Babeş-Bolyai Tudomány-

egyetem, Kolozsvár; tutorált hallgató: Bartha Zsuzsanna), Demeter Márton Attila (Babeş–Bolyai Tudományegyetem Kolozsvár; tutorált hallgató: Máté Adél), Dégi Zsuzsanna (Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Csíkszereda; tutorált hallgató: Salamon Boróka Emese), Fedinec Csilla (MTA TK Kisebbségkutató Intézet, Budapest; tutorált hallgatók: Boros László, Kosztyó Gyula), Györke Magdolna (Ungvári Nemzeti Egyetem, Ungvár; tutorált hallgató: Görög Nikolett), Kiss Dénes (Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár; tutorált hallgató: Pápay Boróka), Molnár D. Erzsébet (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász; tutorált hallgató: Dobos Sándor), Novák Csaba Zoltán (Román Akadémia, Marosvásárhely; tutorált hallgató: Sárándi Tamás), Pál Judit (Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár; tutorált hallgató: Gál Edina Tünde), Reisz Terézia (Pécsi Tudományegyetem, Pécs; tutorált hallgató: Rózsa Rita), Salat Levente (Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár; tutorált hallgató: Szabó Tamás), Saláta Dénes (Szent István Egyetem, Gödöllő, tutorált hallgató: Szécsi Szabolcs), Szarka László (Selye János Egyetem, Komárom; tutorált hallgatók: Bajcsi Ildikó, Bóna László, Hajdú Anikó), Szoták Szilvia (Imre Samu Nyelvi Intézet, Alsóórs; tutorált hallgató: Molnár Anita), Tverdota György (Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Budapest; tutorált hallgató: Papp Adrien), Varga Zoltán (Debreceni Egyetem, Debrecen; tutorált hallgató: Szanyi Szabolcs).

Bízunk benne, hogy tanulmánykötetünk segíti fiatal kutatóink szakmai továbblépését. Sok sikert kívánunk további munkájukhoz!

Harsányi Zoltánné,
a Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégiumának
oktatási és pályázati igazgatóhelyettese

A KÖTET SZERZŐI

Bajcsi Ildikó

Eszterházy Károly Főiskola, Történelemtudományi Doktori Iskola,
doktorandusz

Bartha Zsuzsanna

Babeş-Bolyai Tudományegyetem, településfejlesztésben alkalmazott
szociológia szak, egyetemi hallgató

Both Csaba Attila

Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem,
magyar-román fordító és tolmács szak,
egyetemi hallgató

Bóna László

Eszterházy Károly Főiskola, Történelemtudományi Doktori Iskola,
doktorandusz

Boros László

Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola,
doktorandusz

Dobos Sándor

Debreceni Egyetem, Történelem és Néprajzi Doktori Iskola,
doktorandusz

Gál Edina Tünde

Babeş-Bolyai Tudományegyetem, levéltár szak,
egyetemi hallgató

Görög Nikolett

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola,
doktorandusz

Hajdú Anikó

Eszterházy Károly Főiskola, Történelemtudományi Doktori Iskola,
doktorandusz

Kosztó Gyula

Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola,
doktorandusz

Máté Adél

Babeş-Bolyai Tudományegyetem,
kritikai elmélet és multikulturális tanulmányok szak,
egyetemi hallgató

Molnár Anita

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola,
doktorjelölt

Papp Adrien

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Irodalomtudományi Doktori Iskola,
doktorandusz

Pápay Boróka

Babeş-Bolyai Tudományegyetem,
településfejlesztésben alkalmazott szociológia szak,
egyetemi hallgató

Rózsa Rita

Pécsi Tudományegyetem, Interdiszciplináris Doktori Iskola,
doktorandusz

Salamon Boróka

Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, román nyelv és irodalom,
illetve angol nyelv és irodalom szak,
egyetemi hallgató

Sárándi Tamás

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola,
doktorandusz

Suslik Ádám

Károli Gáspár Református Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola,
doktorandusz

Szabó Tamás

Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Filozófia Doktori Iskola,
doktorandusz

Szanyi Szabolcs

Debreceni Egyetem, Juhász-Nagy Pál Doktori Iskola,
doktorandusz

Szécsi Szabolcs

Szent István Egyetem, természetvédelmi mérnök szak,
egyetemi hallgató

Tőtös Áron

Nagyváradai Egyetem, Nyugat-Románia története szak,
egyetemi hallgató

TÁRGYMUTATÓ

- agitáció 49, 55, 213–214, 216
alispán 26, 41, 47–50, 56, 61, 191
állampolgárság 412, 414, 419, 481
apai név 222–223, 228–231, 239
asszimilációs folyamat 34, 52
Beregyszász 187, 189, 197, 203, 207–208,
210, 212–216, 221–223, 230, 265, 273–275,
278, 455, 465, 467, 470–478, 482
Besztercebánya 34–39, 44–52, 70–71
Bethlen Gábor Magyar Gimnázium 221,
223
család 52, 80–81, 93–94, 150, 159–161,
164, 168–175, 177, 180, 228, 235, 285, 289,
292–293, 295, 297–299, 306, 308, 323
csehszlovákiai magyarság 101–102, 104–
107, 110, 112
Csemadok 101–129
csoportjogok 425–432, 434, 436–437, 439
Dél-Erdély 75, 79, 83, 86, 88, 93, 95–99
demográfiai potenciál 180
dominancia 13, 21, 30, 35, 180, 279, 299,
305, 364, 366, 374, 380, 419
dualizmus 13–14, 22–23, 30, 34, 37–38, 43,
47, 51–52
egyházak 55–56, 58, 62, 64–65, 72–73, 426
elhalálózási anyakönyvek 137
első világháború 46, 55–56, 62, 268, 314,
449, 455
Erdély 9, 70, 75–76, 83–84, 133–134, 136–
137, 141, 143, 149, 151–152, 161, 221, 268,
285, 307, 311–312, 364, 367, 368, 445, 448,
482
Európai Unió 9, 397, 412–413, 418
felekezetek 41, 68, 433
felekezeti hovatartozás 161–164, 180, 316
Felső-Magyarország 13–15, 18, 21–22, 24–
25, 30
felsőoktatás 257–258, 264, 340–341, 343,
346–349, 353–354, 360, 481–482
Felvidék 9, 14–15, 21, 23, 25, 31, 34, 45,
119, 141–142, 186–187, 200, 221, 229, 268,
272–273, 282, 482
Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesü-
let 23, 25, 31
főispán 22, 26, 47, 48–50, 56, 59, 67, 83–84
hadigazdaság 76–77
hadsegélyezés 55, 62
hálózatok 126, 344–346, 353, 361, 363
Hargita Megye Tanácsa 368, 370, 380
Háromszék 145, 221, 235, 238, 311–314,
316, 325, 330,
háztartás 159–164, 168–185, 204, 344
háztartásfő 162–163, 170–171, 174–178,
180
háztartástípus 174, 180
helységnevek 454–459, 461–465, 467–468,
470–471, 475–476
hivatali kommunikáció 370, 372, 374, 378,
380
hivatalos regiszter 380
hűségnyilatkozat 75, 94–96, 98
identitás 10, 16–17, 51–52, 101, 105, 221–
222, 229, 232, 235–236, 238–239, 257,
268–272, 274–277, 280, 286, 302–303,
376, 394, 412–413, 416, 420, 422, 425–426,
428–433, 435–438, 481
identitásvesztés 422
interperszonális kapcsolatok 285, 293, 297–
299, 308
jogalkotás 433
Kárpátalja 9, 17, 56, 101, 186–187, 191–193,
195, 197–198, 202–206, 209, 211–212,
214–215, 217–218, 221–222, 228–230,
237–239, 242, 246, 256–257, 259–260,
264–266, 268, 274, 277, 311, 443, 445–448,
454–456, 463, 464–476, 482
katonai közigazgatás 55–57, 65, 72–73, 76,
85

- kétnyelvűség 311, 331–332, 366–367, 370, 376, 481
- kisebbség 75, 88, 96, 101, 104–105, 127, 235, 287, 292, 374, 386–387, 390, 392, 393–394, 396, 399, 404, 406, 418, 421–422, 425, 430–431, 435, 457–458, 461, 464
- kisebbségi lélek 99
- kisebbségi nyelvhasználat 458, 460, 477
- kodifikáció 331, 439, 454
- kódváltás 9, 364–367, 369, 372–373, 375, 377
- kolerajárvány 14, 133–135, 137, 141, 143–144, 146–148, 155
- Kolozsvár 149, 151–155, 482
- Kommunista Párt 101, 105–108, 117, 202–203, 212
- kontaktológia 9, 366
- korruptió 422
- kölcsönzés 365–367, 372–374, 377
- környezeti nevelés 242–245, 248, 250
- Közép-Szolnok vármegye 161–163, 166, 180
- kulturális elit 101, 105, 124
- Latorca völgy 442–443
- liberális jogelmélet 431, 436
- magyar gimnazisták 228, 241
- Magyar Királyság 13, 15, 55, 69, 444
- megyetipológia 21
- Munkács 188–190, 194, 196–197, 200, 209, 211, 216, 455
- müncheni egyezmény 186–187, 196
- narratíva 272, 274, 279–280, 286, 302, 307, 430
- narratológia 280
- NATO 385, 392, 397, 399, 400–402, 406–408
- nemzetiségek 105, 238, 391, 412
- névadás 9, 221–225, 227–229, 235–236, 238–39, 462
- névadási nézetek 221, 236
- nyelvpolitika 9, 256–257, 262, 365–366, 458, 460, 465, 481
- oktatáspolitikai 9, 256–258, 288, 481
- országos vásárok 134, 153–154
- Osztrák–Magyar Monarchia 51, 55, 67, 454
- pártssajtó 202, 204, 217
- polgári közigazgatás 56–57, 72
- propaganda 58, 62, 76, 81, 85, 87, 154, 186–187, 208, 210, 216–217, 391–392, 400, 405–407
- rekvirálás 60, 67, 72, 75–82, 84, 86–94, 96–98
- RMDSZ 385–386, 392–397, 401–404, 406–408, 410–411
- Rongyos Gárda 186–188, 191–196, 198
- Sepsiszentgyörgy 313–314, 316, 325, 349
- Szent Adalbert Társulás 22, 26, 29–30
- Szerbia 412–415, 419, 420
- Szilágyság 175, 180
- szociolingvisztikai profil 313, 316
- szovjetizálás 202–203, 217
- szülőföld 9, 274, 277–278, 280, 481
- tájhasználat 441, 447, 449–450
- tájhasználat-történeti 441
- tannyelvválasztás 265, 286, 289, 296–297, 300, 308
- térinformatika 442–443, 446
- természeti környezet 242
- többszalados együttélési 180
- többségi nyelv 10, 274–275, 280, 290–291, 294, 307
- törvényen kívüli 99
- TÜK-iratok 389, 392–393, 395–401, 409
- uniós csatlakozás 412–414, 416–417, 419, 421–423
- Vajdaság 311, 415, 417, 482
- városi asszimiláció 34
- veszélyeztetett 311
- vízkereszti csata 186, 191, 193, 199–200

HATÁRHELYZETEK

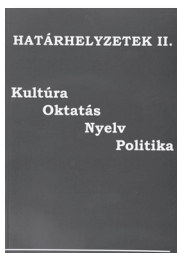
ISSN 2064-3918

Külhoni magyar egyetemisták peregrinus stratégiái a 21. század elején HATÁRHELYZETEK I.

Szerkesztette: Kötél Emőke és Szarka László

Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 2008
ISBN 978-963-87423-3-9

Kultúra – Oktatás – Nyelv – Politika HATÁRHELYZETEK II.

Szerkesztette: Kötél Emőke és Szarka László

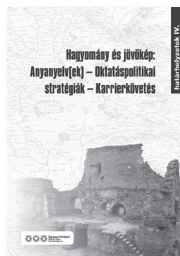
Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 2009
ISBN 978-963-87866-6-1

Önmeghatározási kísérletek: hagyományörzéstől a nyelvi identitásig HATÁRHELYZETEK III.

Szerkesztette: Fábri István és Kötél Emőke

Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 2010
ISBN 978-963-88739-4-1

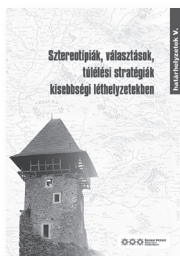
**Hagyomány és jövőkép:
Anyanyelv(ek) – Oktatáspolitikai stratégiák
– Karrierkövetés**

HATÁRHELYZETEK IV.

Szerkesztette: Kötél Emőke és Szoták Szilvia

Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 2013

ISBN 978-963-87423-7-7

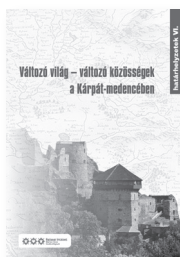
**Sztereotípiák, választások, túlélési stratégiák
kisebbségi léthelyzetekben**

HATÁRHELYZETEK V.

Szerkesztette: Szoták Szilvia

Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 2013

ISBN 978-963-87423-4-6

**Változó világ – változó közösségek
a Kárpát-medencében**

HATÁRHELYZETEK VI.

Szerkesztette: Fedinec Csilla és Szoták Szilvia

Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 2013

ISBN 978-615-5389-11-5

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

ISBN 978-615-5389-39-9

